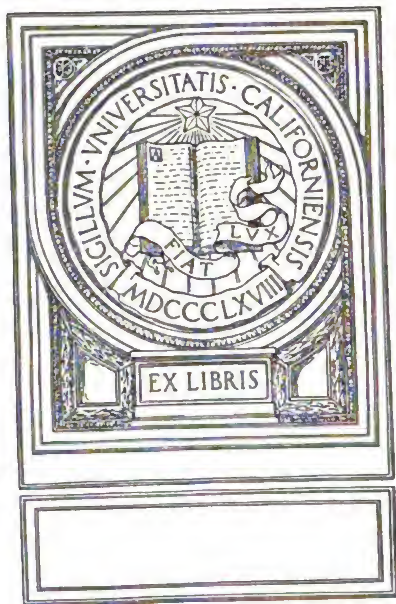
De gids

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

DE GIDS.

IV.

DE GIDS.

ZEVEN EN ZESTIGSTE JAARGANG.

Vierde Serie.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG.

1903.

ONDER REDACTIE VAN

W. G. C. BYVANCK, C. TH. VAN DEVENTER, J. N. VAN HALL, A. G. VAN HAMEL,
A. A. W. HUBRECHT, W. L. P. A. MOLENGRAAFF en
R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS.

VIERDE DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1903.

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ v/h ROELOFFZEN-HÜBNER EN VAN SANTEN.

Printed in the Netherlands

INHOUD

VAN HET VIERDE DEEL.

EEN ARME.

„Hanne, Hanne” — klonk 't bij iederen stap in zijn kop, en eindeloos....

Langzaam vorderde hij met zijne zware twee-wielde turfkar op den onafzienbaren eenzamen polderweg.

't Was een zwoegen: de hevige wind stond pal tegen en had hier „op het vlakke” vrijen vat op den hoog-beladen wagen.

„Hanne, Hanne....”

„Toe dan, honden!” — grolde hij, vervaarlijk kreunend.

Hijzelf, het lichaam vèr voorover, trek-hangend aan het verrafelde dicht-beknoopte lei-touw, ging naast de twee honden, weinig-ferm kort-sjokstappend, als trok hij met rukjes. Achter hem knirsten de wielen, diep-dringend in den weeken zandigen klei-grond, en de vervallen kar dokkerde en kraakte, en draaide over en weer door het ongelijke trekken: als was 't een levend wezen, dat zelf mee-wrocht: moeizaam zich in het wielspoor wringend om vooruit te komen.

„Vast dan toch, Prins! Snoekie!” — Fluitend kwam de hijgend-uitgestooten adem over zijn lippen.

Wakkerschrikkend loerden de magere slap-schonkige honden angstig naar hem op, en schoten vooruit in het tuig, de ruggen doorgezakt, de logge gekromde werkpooten krachtig klauwend over den grond.

Een tijdlang ging 't iets sneller. Maar de honden vertraagden weer, de trek-koorden bungelden slap, en weldra liepen de afgesloofde dieren weer in denzelfden loomen sluipgang van te voren.

Alleen Dirk zwoegde onverpoosd. Het hoofd — rood van

inspanning — stapsgewijs knikkend op en neer zooals sommige paarden voor zware lasten wel doen, staarde hij bijna onafgebroken voor zich neer op den grond. Slechts nu en dan — wanneer hij den gang er bijna niet in kon houden — blikte hij als schuw snel zijwaarts naar de honden, en joeg ze met een onverstaanbare verwensching voort.

Hij zwoegde, zwoegde koppig, kwaadaardig bijna: als bestreed hij een geheimzinnigen vijand, dien hij zoodoende overwinnen kon. Maar:

„Hanne, Hanne" — bleef 't onophoudelijk aangaan in zijn verwarden kop; en 't leek wel of daar een zeere plek was, waar dat ééne woord telkens martelend tegen aandreunde. Dat ging al den geheelen weg zoo, en gisteren, en eergisteren!... 't Maakte hem radeloos ten laatste: hij wilde vergeten, aan andere dingen denken... Maar hij kon niet: zijn gedachten leken afzonderlijke, boosaardige wezens, waarover hij geen zeggen had, en die hem nu treiterend beheerschten, en hem voortaan eeuwig treiteren zouden. „Hanne, Hanne..." En bijna voortdurend zag hij dat schepsel voor zich, dat hij nu haatte bijna en toch lief had tegelijkertijd.

't Was een grijze dag. Nu en dan sloeg een fijne regen hem vinnig in het gezicht. Hoog boven hem suizelde de wind, dolderde dan weer als razend om zijn ooren, sneed gierend door de telegraafdraden langs den weg; en in de palen klonk iederen keer een verward hol rumoer: als was daar het lawaai van de stad al te hooren. — 't Was alles bekend en heel gewoon... hij trok nu al dertien jaar lang 's winters met z'n turven naar de stad. Toch dwong hij zich dit keer er over na te denken en er iets bijzonders aan te vinden met al de wilskracht van zijn zwakke hersens.... Doch die wil verliep in een onbewust soezen: tot hij na een poos bemerkte, dat gedurende eenigen tijd die naam alweer klopte in zijn brein: „Hanne, Hanne..."

't Werd hem een wanhoop, een angst bijna. Zou dit altijd zoo blijven? 't Was nu al drie dagen dat hij niets anders hoorde bijna, aan niets anders dacht, en voortdurend speelde hem daarbij zoo helsch-verleidelijk dat huwelijk met Hanne door den geest. 't Benam hem alle rust. Zou dit altijd zoo blijven?... Hij was zichzelf niet meer, van verleden Zondag af. Nooit nog had hij zich zoo ongelukkig gevoeld. Maar

toch... diep, heel diep in zijn donker twijfelend gemoed was een klein lichtpuntje, vroeger nooit gekend, en dat tot een groot licht van volkomene vreugde worden kon. Als Hanne maar....

Hoe dikwijls al had hij tot zoover dezen gedachten-gang gevolgd. Maar dan dacht hij niet verder, kon hij niet verder denken, als schrompelde zijn innigst wezen samen onder een nog-nooit-uitgesproken angst-vermoeden. En bijna onmerkbaar, slechts half-bewust, groeide in hem het besluit: dat hij zich zekerheid moest verschaffen, dat dit hem zou verlossen,... ook in het ergste geval...

De vlagen verhevigden, en de kar stond nagenoeg stil, hoe hij ook trok.

Hij schreeuwde naar de honden met een vloek. Maar de dieren, uitgeput, gehoorzaamden niet, hieven nauwelijks den kop.

Even voorbij de gele ophaalbrug, die over „het Kanaal" lag en naar den straatweg voerde, richtte Dirk zich met een diepen zucht uit zijn gebukte houding op, kuchend om op adem te komen.

„Effe blazen" — mompelde hij, liet de kar staan en wipte zich op het ijzeren bruggen-hek, waar hij schrijlings gezeten bleef.

De honden keken hem na, droomerig, toen na een wijle, scheen „Prins" — de grootste, een vaag geel-met-wit-gevlekte — te begrijpen, en vleide zich behoedzaam neer. De kar dook mee voorover, tot zij op de groote ijzeren beugels onder de trekboomen rustte, en stond dan als ontredderd onwrikbaar in de vlagen. „Snoekie" — een kleine donker-bruine, flauw geel-gestreept — bleef nog een poos staan, armzalig bibberend saamgekrompen, den staart tusschen de pooten, maar volgde dan Prins' voorbeeld.

Half-open den breed-gelipten zinnelijken mond, hijgde Dirk naar adem nog. De vlagen bliezen voor in het split van zijn uitgewasschen-blauw boezeroen, en deden 't bultig hoog op-bollen aan zijn hals. Zijn dunne grauw-blonde haren, in lang niet geknipt, wapperden onder den knellenden rand van zijn verslonsde pet uit. Scheef en opgewipt stond in zijn vol-bloedig egaal-donker-rood gezicht de plompe neus, als een zeer opzichtelijk en onmiskenbaar teeken van zijn onnoo-

zelheid. Hel-blauw waren zijn oogen en van een ongewone diepe klaarte; achter-in, heel ver, flauw glinsterde een onbegrijpelijk wezen: zonder ernst of wil of eenige zekerheid... Ze waren klaar en rein als van een kind, die oogen, maar zegden niets.

Een dunne wind — meende Dirk van het weer, en hij keek onderzoekend naar de lucht: wat er verder op den dag van te wachten zou zijn... D'r was wel verandering merkbaar... 't Mocht misschien sneeuwen worden...

Ginder-vèr, hier en daar zichtbaar tusschen de boomengroepen lag blauw-omwaasd de stad in geheel haar breedte met al de torens en molens en schoorsteenen piekend erboven uit. Nog een heel eind — peinsde Dirk. En aldoor recht in den wind. Maar 't zou nou wel beter gaan op den straatweg, waar je allicht wàt beschut was door de boeren-hofsteden.

Veel dichterbij lag Grada's bierhuisje. Dirk's keel gloeide, en hij had danigen trek in een glas bier. Maar de tijjen waren d'r niet naar: je kon je twee-en-dertig stuivers daggeld — àls je dat nog binnenhaalde — wel voor wat anders gebruiken tegenwoordig.... De wind koelde zijn gezicht al wat... en die kostte niks. Hij stak er zijn kop hoog in op, als rekte hij naar meer, steeds meer....

Dan tuurde hij weer voor zich neer, naar de honden. En hij zag dat „Prins" op zijn linker-schouder de „brand" had. Hij bedacht even, dat 't te genezen zou zijn met boonenpekel en azijn, en wat „stinkende gauw" d'r op, dat allicht hier of daar onder een heg groeide. — Hij zag ook dat de kar oud begon te worden en overal spleten en scheuren vertoonde, en inwaterde. 't Moest noodig eens vernieuwd worden.

Maar dit alles raakte zijn innigste wezen toch niet. 't Was weldra weer uit zijn brein verdwenen, als nooit geweest. En:

„Hanne, Hanne...." — herhaalden zijn gedachten. De honden en de kar en het trieste vèr-gezicht over de winterlanden verschemerden voor zijn blik.....: „Hanne, Hanne!.."

't Was mirakels! Die meid liet 'm geen rust!...

Dat was begonnen verleden Zondag — den eersten warmen dag in Februari — toen hij naast het huis op het bankje zich te koesteren zat in de middag-zon. Als een storm was

't over hem gekomen. En sedert bezat 't hem boven willen en verlangen, als de duivel. 't Leek wel, of de begeerte in zijn leden was losgestoofd door de zwoele hitte van dien dag. En hoe hij ook klaagde en tierde tegen de zondige gedachte... ze blééf er. Hij voelde haar in elke vezel van zijn lijf; 't kriewelde door zijn bloed en zijn spieren, en... 't zou 'm dol maken op den duur, razend! Hij voorzag het oogenblik, dat hij op eens zou losbreken, en heftig uitvaren... tegen wie of wat? Dat wist hij zelf niet. De menschen waren niet slecht; althans: hij had geen gedachte daaraan. Maar toch... maar toch, hij... hij verwenschte de geheele wereld.

Zijn sufferig evenwicht was verstoord. Het eene oogenblik had hij een sterk verlangen naar de tevredenheid en rust van vroeger, en wilde hij Hanne voor-goed vergeten. Maar het andere was 't diep in hem zoo trillend-vreugdig, dat hij Hanne kende, en dat zij misschien.... En dan gruwde hij bij de gedachte dat misschien dat sombere eenzame leven van vroeger weer beginnen zou. Hoe zou hij voortaan kunnen blijven werken voor den dag van morgen, als 't niet was dat Hanne eens zijn wijf zou zijn. Zijn wijf t'avond en te morgen.

Doch wanneer hij dan bedacht de eerste stap tot die zaligheid.... dan dorst hij niet.

Zoo zat hij nu ook weer op het hek te soezen, en de gedachten lieten van Hanne niet af. Hij spon zich nauwgezet uit al de heerlijkheden van het getrouwd-zijn.... Totdat ten laatste het verlangen zegevierde over zijn vrees. Wat kon ze ook meer zeggen dan: „Nee, Dirk, je bevalt me niet." Er was toch geen schande in! En dan had hij zekerheid.

Hij zou 't haar van-morgen nog vragen. Vast besloten, en veel verlicht daardoor, sprong hij veerkrachtig van het hek. Hij rukte aan het lei-touw:

„Rrrrt!" — liet hij opgewekt zijn stem hoog in zijn keel trillen, om de honden aan te sporen. De dieren kwamen moeizaam met schokken overeind, en voort ging 't weer, rechtsomslaande: den straatweg op, naar de stad.

Bij een enkelen bekenden boer hield Dirk stil, en hier en daar sleet hij een vijftigtal turven.

Zoo kwam hij aan „Mijn ouders' wensch", boer Linschoten's hoeve, waar Hanne al jaren diende. 't Was een der welvarendste hoeven, die langs den weg lagen.

Een vreemde ongemakkelijkheid trilde in Dirk's beenen, toen hij den breeden, netjes-met-gele-klinkers-bestraten opgang overstapte. 't Was hem als ging hij iets ongeoorloofds verrichten, en liep hij groote kans van het erf gejaagd te worden. Met meer ontzag nog dan gewoonlijk keek hij naar het bijna-aanzienlijke voor-huis van den rijken boer, en naar de goed-onderhouden stallen en schuren daarachter... Boer Linschoten hield er de hand aan! Geen wonder: weeuwnaar en drie volwassen ongetrouwde zoons, die mee-werkten.... hij had er den tijd voor... en het geld niet minder.

Dirk loerde eerst links onder het afdak van den grooten vlonder: of Hanne soms nog met den om-wasch bezig was. Maar er was niemand, en de groote fel-geel-blinkende koperen kannen met de hard-blauwe doek-omwikkelde houten stoppen, waarin dagelijks de melk naar de stad vervoerd werd, stonden al omgespoeld en in een rij opgekanteld.

Hij weifelde. Ze was zeker binnen. Als er anderen bij waren, zou hij 't nooit vragen durven. Maar het erf brandde hem onder de voeten: hij waagde 't niet hier doelloos te blijven staan, ook kon hij maar niet als een dief weer wegloopen.... als de baas 'm eens gezien had van uit het voor-huis!

Hij stond voor de kleine zij-deur. En bijna tegen zijn zin, ten einde raad, lichtte hij de klink op. De deur week open.

„Kan de boer nog een vijftig turven gebruiken?" — bracht zijn norsche brom-stem zenuwachtig-gehaast uit. Hij begreep zelf niet, waar hij het verzinsel zoo gauw vandaan haalde.

Voor hem, midden in de keuken, achter de karn-ton stond Hanne, de blonde haren verward slierend rond het verhit-roode gezicht. Beide handen aan de horizontale kruk van het wiptoestel geslagen, de beenen in loop-stand voor elkaar. schokte haar vleezig boven-lijf regelmatig voor- en achterover. Het ijzeren werktuig rammelde geweldig in het holle besloten vertrek, en binnen in de ton klotste en spetterde de melk: als spartelde daar een levend gedierte. Rondom op de groote rood-grauwe vloer-tegels lagen licht-blauwe plekken uitgeloopen melk, en naast haar op een stoel stond de emmer met warm water: om de boter „groot" te krijgen straks. Hanne had de mouwen hoog opgestroopt en het boordje van

haar japon losgemaakt om de benauwdheid. Week en warm-blank lag voor een groot deel haar vleezige hals bloot. Dirk zag dien hals, en niets dan dien hals: te weeker en blanker uitkomend bij het ruige rood van haar gezicht en haar armen. 't Schemerde voor z'n oogen, een rilling door-voer hem en dreef hem zijn plan te volvoeren.

Zij had hem niet verstaan door het lawaai.

„Wat zeg-ie, Dirk?" — vroeg ze vriendelijk, stil-houdend. En toen hij niet dadelijk antwoordde, hernam ze begrijpend: „Turven?.... Ik weet 't nie, man. De baas is achter, ga 't maar zelf 's hoore."

Zij wilde weer aan het werk gaan. Maar Dirk vertrok niet. Hij had de deur achter zich gesloten, als wilde hij zich zoo alle kans tot terugkeeren ontnemen.

„Uh... zeg-e... Hanne" — begon hij hakkelend. „Ik... ik mot je toch is wat vragen...."

„Vragen? Nou wat dan?" — zei ze hard, korzelig nog langer opgehouden te worden: het water stond koud te worden, en dan kon ze straks de boter weer niet „groot" krijgen.

„Ik docht... ik docht... Ik bin vrij-gezel, zooals je weet, en..." Hij aarzelde, zijn gedachten verwarden zich. Op eens stootte hij snel uit: „Als we eens trouwden samen. Ik zou..."

Haar eerst verwonderd gesloten mond berstte wijd open, en een vette schaterlach overklaterde zijn woorden.

„Ah-ha-haaa!"

De oogen klein in het dik-verkrompen gezicht, helden haar hoofd en lichaam vèr achterover; zij neep de vuisten in de vleezige zijden, en dit alles schokte snel op en neer onder den uitbundigen schater-stroom. Het eerste oogenblik kon zij niet tot bedaren komen. Op eens wende zij zich om, en de deur naar den koestal open gooiend, riep zij:

„Teunis! Peet! Jonges!... Dirk, och-chot...!"

Dirk hoorde niet verder. Even had hij, als beduusd, roerloos gestaan te midden dier klaterende vroolijkheid. Toen draaide hij zich snel om, en een paar onverstaanbare woorden mompelend, sloeg hij de deur hard achter zich dicht.

Met een nijdigen ruk trok hij de honden weer op de pooten, en zonder te antwoorden op het gelach en de spotwoorden van Hanne en de knechts, die naar buiten waren komen loopen, trok hij verder naar de stad.

Een tijdlang liep hij haastig met naar den grond gebogen hoofd, zijn mond bewoog voortdurend in zenuwachtig gemompel, zijn trekken stonden strak en somber. Langzamerhand echter verslapten zijn schreden, en verviel hij ongemerkt weer tot zijn gewonen sukkelgang. Rusteloos pijnigend woelden in zijn brein de smadelijke gedachten. Hij wist soms niet of hij boos of treurig moest zijn. Een enkele maal voelde hij zich opeens als verlicht; maar dit duurde slechts kort, dan keerde zijn ontmoediging met vernieuwde hevigheid weer.

't Is om het geld — mompelde hij na een poos. 't Is om het verdoemde geld!... Den rijken boer, daar zou ze meer zin in hebben. Daarop wachtte ze!... tot ze dien weeuwnaar den één of anderen dag omstrikken kon. — 't Lachte valsch in hem op: ze wachtte allang. En ze zou nog langer moeten wachten!... Ze zou zijnentwege wachten tot ze een oude meuje geworden was, uitgedroogd en versleten, die geen mensch meer hebben wou!... Wat lachte ze!.. Wachten, wachten... d'r kwamen andere tijden...

Het weêr was onderwijl veranderd, de wind was in een anderen hoek geschoten, en het blauw nevelige was uit den dag verdwenen. Scherp in kleur en omtrek stond de omgeving. Een vreemd klaar-grijs licht stond van de wolken neer, als ging de zon doorbreken.

Dirk had dit alles niet opgelet. Maar toevallig opziende, bemerkte hij in een hoek opzij eener boerenwoning iets wits, snel weggeslierd door de vlagen. Hij dacht aan een stofpluisje, een donzen veertje; maar 't leek te wit, te rein... Op eens kwamen er meer, en de oogen opslaande zag hij de egaal-grijze lucht vol donkere beweeglijke pukkels. 't Sneeuwde! En tegelijkertijd, in een oogwenk, was 't rondom vol van het drukke geleef der vlokken, heinde en ver. 't Was een oogen-verbijsterend geruchtloos muggen-dansen. Ze dwarrelden op, ze dwarrelden neer, òp en weer néer; ze stoven uitéén en drongen weer samen, wervelden rond en ijlden wild voort bij de minste vlagen. Soms scheen 't als zou 't plots ophouden, maar dadelijk vielen ze dan weer in nog grooter getale. 't Leek een veel-machtige overval van argeloos-dartele insecten, huppelend zich neer-plakkend overal. Duizenden stierven den vernietigingsdood op den modderweg, maar steeds

kwamen er meer, in rusteloos koppig gewemel àl neer.
Dirk keek ernaar. 't Verdraaide zijn oogen. Hij keek naar de huizen en boomen en de andere dingen, die zoo warm-kleurend daartusschen stonden. Maar 't duurde niet lang, toen lag een dunne wade overal. De vlokken sloegen hem kriewelend in het gezicht, waar ze versmolten en koud neerdropen in zijn mond en zijn hals. Al zwaarder ging de wagen. De geluiden werden gedempt, de wereld leek verlaten. En 't sneeuwde, 't sneeuwde geruchtloos. . . .

— — — — — — — — — — — — —

Gaandeweg, bij tien- en bij twintigtallen, had hij in de stad zijn turven langs de huizen gesleten. De morgen en een groot deel van den middag waren er mee heengegaan. En steeds was de sneeuw blijven vallen. Ze was in het midden der veel-bereden straten tot een slobberige rood-grijze pap geworden, waarover de menschen glibberend en schuifelend en stappletsend voortjachtten. Hier en daar in een put stond een diepe plas, verraderlijk onder een laagje vuile sneeuw verborgen.

Onafgebroken was het gebeurde met Hanne door Dirk's brein blijven spelen. Het weer had hem niet vroolijker gemaakt: hij kreeg koude en natte voeten, en de sneeuw — nu en dan met regen vermengd — had op den duur zijn kleeren doorweekt. De gure vlagen en de tochtwinden op de hoeken der straten sloegen hem onbarmhartig in het gezicht, en schenen tot diep in zijn borst door te dringen. Een oude veronachtzaamde verkoudheid stak weer op, en deed hem voortdurend hoesten. Hij voelde zich rampzalig.

Zijn kar was nagenoeg leeg, al zijn klanten had hij afgeloopen. Hij dacht erover naar huis te keeren; maar hij treuzelde nog, uit weerzin. Een drukkende lusteloosheid was over hem gekomen. Nu hij zich eenmaal een leven met Hanne had voorgesteld, scheen hem het bestaan alléén voortaan een onmogelijkheid. Hij zag 't voor zich als een eindelooze ondragelijke eentonigheid, zonder eenige vreugde, zonder eenig belang. Dat zou zoo blijven gaan: morgen en overmorgen en al de dagen door, zonder eenige verandering of kans op verbetering. En waarom? Waarom?... Waarom zou hij nog sjouwen iederen dag, als 't toch altijd hetzelfde armzalige leven bleef?... 't Maakte hem bitter en onverschillig.

Tegelijkertijd was een duivelsch, oproerig verlangen in hem gegroeid, wat al sterker in hem werd elken keer, dat hij een herberg voorbijging.... Eénmaal, één keer maar al die ellende vergeten, heel-en-al vergeten! Hij kón 't, hij had 't in zijn macht, dat wist hij, en verleidelijker stond hem bij die gedachte dat éene gevaarlijke, maar zoo geheimzinnig-aantrekkende middel voor den geest. Hij hield niet van drank... Een enkelen keer een glas bier, maar jenever!... Den eenigen keer, dat hij 't geproefd had, was 't 'm als vergif in den mond geweest. Maar z'n heele leven had hij d'r altijd over spreken hooren, als van iets bovennatuurlijks bijna... D'r waren er, die d'r bijkans een moord voor deden... Als je den smaak maar eenmaal te pakken hadt!.. Je most eran wennen... „Je leed met den drank verzetten" — dat leek hem een heerlijkheid nu.

Hij bezat zes-en-dertig stuivers. Daar kon je borrels genoeg voor hebben; hij wist een herberg, waar ze maar drie centen kostten. En toch....

Hij aarzelde nog. — Maar.... maar.... dat hij de macht had, dat hatelijke gevoel in zijn hoofd weg te nemen; en dan daarvan geen gebruik te maken!... 't Was bijna onweerstaanbaar.... Eén keer eens niet te voelen dat hij arm was en versmaad!...

Al weifelend, maar diep-innerlijk reeds besloten, was hij op een oud, afgelegen grachtje voor een kleine kroeg stil blijven staan. Als voortgeduwd ging hij binnen.

De honden met hun goedig-ouwelijke lobbuskoppen keken hem suffig, als verwonderd na. Doch toen hij lang weg bleef, strekten zij zich weer éen voor éen neer in den sneeuwdrek, den kop op de pooten. Eerst „Prins," en dan „Snoekie."

Binnen was Dirk in een hoek bij den kachel dood-moe neergevallen. De stoel schramde een eind over den houten vloer met vervaarlijk hol gerommel. Dirk schrok, en keek beangst naar den kastelein, die op hem toestapte.

„Klare?" — vroeg de man, een dikke forsche kerel, een gebruikt glaasje van de tafel nemend.

„Asjeblieft" — bromde Dirk.

't Was hier goed. De warmte deed hem weldadig aan. Hij was zóo gaan zitten, dat hij zijn kar in het oog hield. Je kon nooit weten.

Toen het glas met het licht-gele vocht voor hem stond, beving hem eene lichte vrees. Er was een stille stem, die hem waarschuwde.

Doch opeens pakte hij het glas met zijn grove bevende vingers aan, en goot 't — zooals hij wel meer had zien doen — in éen teug naar binnen. 't Liep gloeiend door zijn keel, en bleef branden in zijn maag. Lekker vond hij 't niet. De na-smaak was sterk, en hij moest knippen met z'n oogen, die ervan te tranen begonnen. Maar 't verwarmde, 't verdreef de kilte, die van zijn voeten wel door zijn geheele lichaam scheen getrokken. Hij smakte met de lippen en zuchtte.

„Nog éen?" — kwam de kastelein na een poosje weer bij hem.

Dirk knikte met glanzende oogen, dankbaar dat die vreemde man 't hem zoo gemaklijk maakte.

Het tweede glas ging op dezelfde manier als het eerste. En eer hij 't goed wist, stond een derde voor hem.

't Werd hem hoe langer hoe behaaglijker. Hij was de eenige bezoeker, en hij voelde de rust aangenaam-kriewelend opstijgen in zijn lood-zware beenen. Doch hoe langer hij rustte, hoe loomer zijn lichaam werd, en hoe moeilijker 't hem scheen op te staan.

De kastelein was bij hem komen staan, en begon een praatje. Dirk kwam los, en deed hem weldra het geheele verhaal van Hanne, en dat zij wachtte op den rijken boer... tot 't vroeg of laat tot een „ongelukkie" kwam — knipoogde hij — en dan....

De ander scheen hem wonderlijk goed te begrijpen, en moest 'm in alles gelijk geven. En ten laatste schold hij mee op de meid, die eigenlijk geen fatsoenlijke jongen, die 't goed meende, waard was.

Er waren langzamerhand meer bezoekers gekomen. En de waard had hen zeker ingelicht, want al spoedig vroegen ze Dirk er naar, en moest hij hun opnieuw de gebeurtenis vertellen. Allen gaven ze hem gelijk. En ze trachtten hem te troosten: trouwen kon je altijd nog doen.... elken dag als je wou; en „gauw getrouwd, gauw berouwd," ze hadden 't bij ondervinding. Telkens moest hij eens met hen drinken: 't was een gelukwensch waard!

Dat verliep tot een grove herrie: 't werd een schreeuwen en lachen zonder eind. En Dirk scheen van dit alles het middelpunt. 't Was één zorgelooze heerlijkheid, hij kreeg een anderen kijk op de wereld: dat de menschen zóo waren, had hij nooit kunnen denken of gelooven; er was één groote algemeene vriendschap, en allen waren bereid je te helpen als je ongelukkig was.... Hij ook zou iedereen helpen. En dat was goed, dat was goed! zoo was het leven te dragen.

Alleen de gedachte aan zijn eenzame hut en den langen weg, dien hij nog te gaan had, kwam nu en dan hinderend in hem op. En Hanne! Hanne was een heks, een helsch wijf; hij mocht blij zijn, dat 't zoo geloopen was....

— — — — — — — — — — — — —

Toen hij ten laatste opstond, begon 't al te donkeren.

Struikelend kwam hij de nauwe deur uit, en met een goed-lukschen zwaai sloeg hij ineens den weg naar huis in.

„Kom vort!" — grolde hij naar de honden, zonder naar ze om te zien. Ze waren uitgerust, de kar was leeg: ze zouden 't er nu wel alleen mee klaar krijgen — meende hij. Hij trok er zich niet veel van aan. Die hondenkar leek hem nu de smaad van zijn leven.

Er was een bittere spijt in hem, dat hij van deze prettige omgeving scheiden moest. Hij gevoelde dat 't nu uit was... Waarom kon dit leven zoo niet doorgaan? Hij had een vaag besef van een hatelijke onrechtvaardigheid. Moest hij nu z'n ouwe zwoeg-leven op nieuw beginnen: iederen dag met zijn turfkar naar de stad?... Maar dat wilde hij niet! Hij wilde niet meer!... Hij was tot heel wat anders geboren, dat voelde hij diep in zich. 't Moest alleen eerst nog in hem uitbreken, dan zou alles opeens veranderen. Een gelukje, een kleine toevalligheid haperde er nog maar aan: iets als een tooverwoord, dat hij echter nog niet vinden kon. Maar hij zóu 't vinden, hij zóu!... Al zou hij ook z'n geheele leven erover peinzen...

Het sneeuwen had opgehouden. De lucht was geklaard, en de maan verrees vol, met haar goedaardig-lachend gezicht en haar koud blank schijnsel. De sneeuw lag dik, en maakte Dirk het loopen niet gemaklijker: hooge klossen pakten samen onder zijn schoenen, zoodat hij al een paar malen verraderlijk gezwikt was. Maar 't deerde hem weinig, en zwaaiend strompelde hij voort, als toevallig den weg volgend naar huis.

Eindelijk kwam hij op den langen straatweg, waar ook boer Linschoten's hoeve lag. Maar hij was nog niet halfweg, toen een onoverwinnelijke vermoeidheid zijn beenen ontkrachtte. Loom sleepte hij zich nog een eindweegs verder met bungelend hoofd en slappe leden. En onderwijl sufte hij aldoor over het machtwoord, dat zijn geheele leven veranderen zou; hij had 't bijna, 't schemerde hem al voor den geest, steeds duidelijker, dadelijk zou hij 't. . . Op eens kon hij niet verder, hij wankelde: 't was of iets hem van achteren tegenhield. Hij werd nijdig, in zijn gedachten gestoord te zijn: die verdoemde kar en die honden nog weer!

„Allo, honden dan toch! Vooruit!" — Hij deed een heftigen ruk aan het lei-touw, en keek dreigend achter zich.

Een oogenblik stond hij verbijsterd. Hoe was 't? Was hij betooverd? Was 't een akelige droom? . . . . Sneeuw, sneeuw . . . . Geen honden! . . . . Hij tastte om zich heen, als wilde hij zich aan iets stoffelijks vergewissen. . . . Geen kar! geen honden! Hij kon zich met geen geweld bezinnen, hoe dit zoo gekomen was. . . . Hij had gedronken, ja hij had gedronken. . . . Verder kwamen zijn gedachten niet. . . . Maar hij had ze toch voelen trekken! . . . 't Kon niet zijn ook. . . . 't Deerde hem overigens weinig: hij ging nu een ander leven beginnen. Doch hij voelde een zekeren angst toch voor zijn honden, als voor een vriendschap, die verloren ging.

Een poos bleef hij op dezelfde plek al maar verwezen voor zich neer staren. Hij knikte in de knieën, en zwaaide het lijf in alle richtingen om het evenwicht te behouden. Hij wreef met de hand over zijn voorhoofd: om daar dien hinderlijken gloeienden nevel weg te nemen. . . . Ten slotte greep een windvlaag hem aan, en dreef hem voort op zijnen weg, ... en de kar en de honden waren in zijn gedachten niet meer.

Hij strompelde verder, en steeds onvaster en moeizamer werd zijn gang door de mulle sneeuw. Eenige keeren al was hij getuimeld en met veel moeite weer overeind gekomen. „Hanne!" — tierde hij, de tanden op elkaar geklemd, als was 't haar schuld. „Hanne. . . . 't Was een duvelsch wijf. . . . Toch was hij nog op haar belust. En hij zou haar hebben ook. Als hij maar eerst dat éene, die kleinigheid! . . ."

Hij struikelde en tuimelde neer aan den rand van den

weg. Hij viel zacht languit in de sneeuw, het hoofd op den arm, en verroerde niet meer.

De maan lachte breed goedaardig over de wijd-verlaten wintervelden, en boven hem in de knotwilgen zacht-suizelde de wind.

J. Everts Jr.

Bespreking in de *Nieuwe Rotterd. Courant* van

RICCARDA HUCH „Uit de Triomfsteeg."

(De Nederlandsche uitgave is van de hand van Mevrouw ANNA NEYS - EKKER, schrijfster van „Afgoden", „Peronne" enz.)

De prijs is f **3.—**; geb. **f 3.50.—**.

Uitgave van H. J. VAN DE GARDE & Co., Zalt-Bommel.

Dit is een merkwaardig, geheel buitengemeen boek, vol vreemde schoonheid. Men kan het niet in een verloren uurtje eens in de hand nemen om er een leesspelletje mee te spelen, pleizierig en gedachteloos-gemakkelijk. Het richt zich op voor den lezer, met een eisch en een belofte tegelijk: de eisch is aandachtige ernst en een denken dat de gedachte van de schrijfster tegemoet komt halverweg; en de belofte een zeer-hooge en rijke vreugde, een weelde van aandoeningen en overvloedige schoonheid. Een stijl als kristal zoo klaar, zuiver en scherp-geslepen, houdt als een kostbare kelk kostbaren wijn, tot aan den rand toe vol, dien gedachten-rijkdom in.

„Levens-schetsen" noemt Ricarda Huch haar boek. De levens die zij er in teekent zijn die van mannen, vrouwen en kinderen „uit de Triomf-steeg". Zij heeft de stad niet bij name genoemd, waarin de Triomf-steeg „krom-gebogen, hijgend, bezweet, den berg op zwoegt", en de stadswijk niet anders aangeduid dan als „die Römer-Stadt". Maar een enkele toets hier en daar doet stad en landschap voor ons opdoemen — een landschap aan de Middellandsche Zee, en een stad van Romeinschen oorsprong, hoog-gebouwd, met een Triomf-poort, een geweldigen muur, de ruïnen van een Forum, en de grondvesten van een tempel, waarop latere eeuwen een Christelijke kerk gebouwd hebben, nòg om der overlevering en onvergetelijke glorie wille „de Heiden-kerk" geheeten, en uit wier zwaren toren muur eene Korinthische zuil, „met bekoorlijken weemoed als eene gevangene te voorschijn blikt".

Misschien is Triëst die stad; het architectonisch karakter, het vergezicht over de zee, het half-Italiaansch, half-Noordelijksch in de namen en handelingen der menschen maken de onderstelling niet-onmogelijk.

„... Ik ging de steilte naar de „Römerstadt" op... Terwijl beneden een dompige benauwdheid drukte op de huizen, was hier, hoe hooger men klom, een weinig suizelende beweging in de zuiverdere lucht, en de zoete geur der olijven, die hier en daar in tuinen bloeiden, kwam en ging als ademde zij dien in en uit. Toen nu plotseling voor mijn blikken de zee zich op-deed, die, zooals zij op onweers-dagen pleegt te doen, daar lag zwartig-groen en stijf als een slapend reuzen-beest, wiens huid nu en dan, even, in den droom, huivert, toen was het mij of de eeuwigheid zegevierend boven onze arme wereld van beschilderd karton oprees... Op déze plek had misschien eeuwen geleden de Romeinsche veroveraar zijn speer in den ruig-begroeiden grond gestooten, en met fonkelende oogen om zich heen geblikt over berg en dal; heil-spellende adelaars waren

met vlerk-geklepper opgevlogen; en onvergankelijke muren waren gebouwd waarop nog heden ten dage bedeljongens poppetjes teekenen".

Die overblijfselen van antieke grootschheid zijn niet alleen als ornament, als een kern en wezen der zaak niet rakend, op-zich-zelf curieus en interessant iets aangebracht aan dit gebouw van hedendaagsche levens. Zóó als de triomfpoort en de oude muren, de Grieksche zuil in den kerktoren en het vervallen forum aan de armelijke stadswijk een ander karakter geven dan zij uit haar hedendaagsch zelf ooit hebben kon, zoo geven gedachten en aandoeningen, die onveranderd-haast van de bouwers dier geweldige bonsels overgegaan zijn op de huidige bewoners, aan die mannen en vrouwen een bijzonderen zweem, die naar ziel en lichaam beide hen onderscheidt van de menigte hunner ras- en tijdgenooten. Die bedelaars, dagdieven, spelers en drinkebroers, die zwoegers en tobbers ook uit de Triomfsteeg, de mooie lachende jonge-vrouwen, de misdadigers, de gelatenen, de geloovigen zelfs die knielen in de „Heidenkerk", voelen antiek, als men het zoo mag uitdrukken. De antieke blijheid in het leven om zijns zelfs wil, de antieke schoonheid, zinnelijkheid, onaandoenlijkheid van geweten, de antieke waardigheid ook, en verachting van leed en dood, liggen ten grondslag aan hun leven. Maar de wereld is niet meer jong en blijd als ze, voor zoo velen althans, in de verre dagen was. En, onbewust, lijden die te laat geborenen onder de verandering. Een tegenstelling en een strijd als tusschen die ranke Corinthische zuil en de Romaansche basilica, de strijd en de tegenstelling van antieken geest en modernen, van schoonheid en askese, van vreugde en mede-lijden, gaat als een scheur door hun geheele bestaan.

Het wonderlijke en prachtige van dit boek is, dat die groote conceptie nergens te groot geworden is; nergens dringt zij zich zoo naar voren dat de werkelijke werkelijkheid er willekeurig door veranderd wordt, en een valschen schijn van grootheid krijgt, een theater-glans, een opgesmeerd konings-purper; zij is altijd in onze gedachten, „a presence not to be put" — en nooit voor onze oogen.

Bezie bijvoorbeeld leven en zijn van de oude Farfalle, een van de bewoners van het middeleeuwsche edelmanshuis als de eigenaar waarvan de schrijfster zichzelve voorstelt, in mans persoon sprekend. Farfalla is de verlaten vrouw van een deugniet, dien zij in haar jonge jaren tegen den wil harer moeder, om zijn mooi gezicht en zijn vroolijkheid trouwde, en die haar die daad berouwen liet van de geboorte van haar eerste kind af, tot op den dag dat hij haar, in verwachting van het zevende als zij was, liet zitten. Zij heeft haar zeven kinders grootgebracht, hoè, is zoo weinig te begrijpen, als een wonder te begrijpen is. Want haar moeder, bijna tevreden omdat haar voorspellingen omtrent het ongeluk, waar Farfalla met open-oogen inliep, uitgekomen zijn, helpt haar niet; en zij zou liever met al haar zeven kinders verhongerd zijn, dan dat zij voor hen gebedeld had.

„Behalve bloemen, daárom vroeg ik de menschen; ze speelden er zoo graag mee. En bloemen heb ik ook altijd gekregen". Of zij gelukkig of ongelukkig geweest is, weet zij niet: zij heeft nooit tijd gehad daarover na te denken. Maar als iemand haar een vriendelijk woord geeft, lacht ze, en de vroolijke gezegden huppelen haar van de lippen, zoodat, zelfs in haar allerbenardsten tijd, niemand

eigenlijk aan haar armoe en ellende gelooft. Zij beoordeelt die ellende ook met een kalme objectiviteit, als ware het een zaak die haar niet aanging, en beschouwt haar geheele leven met de ironie van een antieken stoïcijn. Zij constateert dat de wereld er slecht aan toe is tegenwoordig, en dat, naar allen schijn, het den menschen vroeger beter ging. Want hoe hadden zij er anders pleizier in kunnen hebben, louter voor de praal en de mooiïgheid zulke prachtige bouwsels op te richten als de Triomfpoort? terwijl de gedachte aan het allerkleinste huisje al te groot is voor haar tijd- en standgenooten? Zij ziet het verschil van toen en nu duidelijk: maar het wekt geen bitterheid in haar.

Datzelfde sterke stoïcisme onder lijden wordt soms tot iets dat de gelukkigen der wereld hardheid zouden noemen, en totaal gebrek aan eenig gevoel.

Het jongste van haar zeven kinders, de kleine Riccardo, is sedert zijn eerste levensjaren lam aan één been. Zij verpleegt en vertroetelt hem met een teederheid, die te aandoenlijker is door de tegenstelling met het strenge en harde in haar aard en levens-omstandigheden. Dat belet haar niet, zijn dood te wenschen. Als zij met de andere vrouwen uit de Triomfsteeg ter bedevaart gaat naar het Maria beeld op den berg, iets waarvoor zij lang gespaard heeft, „want vroomheid is duur", dan verlangt zij van de Heilige, dat zij aan haar dochter Nanni den deugd-prijs, dien het meisje eerlijk verdiend heeft, doe geven, haar dochter Vittoria doe afzien van haar deugniet van een minnaar, en den kleinen Riccardo doe sterven.

„Er zijn wel moeders die zich met hun kinders dooden, als zij zien dat zij hen niet meer te eten kunnen geven. Ik ben oud en afgetobd; als ik niet genoeg meer kan verdienen, wie zorgt dan voor Riccardo? Wanneer ik hem maar dood mag zien, wil ikzelve graag den volgenden dag sterven."

Is dat niet, onder schijn van liefdeloosheid, een onpeilbare diepte van moederliefde?

Echter Ricarda Huch vleit het portret van haar heldin niet Farfalla kan liegen en bedriegen als het zoo pas geeft. Zij heeft zich door haar verstand en strengen wil een soort heerschappij verschaft over haars gelijken: in het St. Antoniushuis gehoorzaamt iedereen haar, en de eigenaar weet niet beter te doen dan haar tot zijn bondgenoot te maken in zijn strijd tegen kwade betalers. Daar zijn maatschappelijk geweten wroegt over dat geld dat hij, de rijke, dien armen afneemt, heeft hij den huurprijs tot een minimum herleid; en als hij op reis gaat Farfalla opgedragen dat minimum te innen.

Als hij terugkomt vindt hij in plaats van Farfalla haar dochter Vittoria, die haar deugniet toch tot man heeft genomen, en in Vittoria's handen een belachelijk klein sommetje, nog op lange na niet het minimum. Het wordt hem duidelijk dat Farfalla op zijn kosten de edelmoedige gespeeld heeft tegenover haar medehuurders, en, zonder zijn terugkomst af te wachten, heen is gegaan, tezelfder tijd nog goedkoop haar dochter en schoonzoon onder dak brengend in haar eigen niet-betaalde woning.

De Triomfsteeg is er verwonderd over dat Farfalla Pasquale, die zoo zeer tegen haar zin haar schoonzoon geworden is, nu toch als zoon aanneemt, en dat, hoewel zij voor haar oogen ziet hoe hij Vittoria behandelt of liever mishandelt. Maar naar Farfalla's op-

vattingen is dat iets natuurlijks, zoo goed als het iets natuurlijks is dat Vittoria tegen alles in, den knappen man heeft willen hebben. „Het is Noodlot", zegt ze van de liefde in het algemeen. Zij heeft er nooit veel goeds van zien komen in de Triomfsteeg, althans voor de vrouwen niet; maar ze heeft ook gezien dat niemand zich daardoor liet weerhouden om nog eens de harde ervaring te wagen.

Het heeft haar een zekere geduldige en niet ongoedhartige minachting voor de vrouwen doen opvatten. „Het is Noodlot," maar dat zij voor dat Noodlot altemaal bukken, is een bewijs hoe zwak en slap in de knieën zij zijn. De eenige vrouw voor wie zij een uitzondering maakt in dat algeheele oordeel, en die zij met méér dan achting, met bewondering beschouwt, is er eene wie naar geldende begrippen geen plaats in het maatschappelijk leven toekomt. Haar eigen zoon wil Galanta trouwen. En het schoone, verloren schepsel weigert. Zij legt hem uit waarom: „Voor mijn kind zal ik wel werken, dàt kan ik op me nemen en weten dat het me nooit te zwaar zal worden. Maar een man, die luiert en dobbelt en als hij 's avonds dronken thuiskomt me slaat, zooals je zwager Pasquale de arme Vittoria slaat, en zooals indertijd je vader je moeder sloeg, en zooals er zooveel hier in de Triomfsteeg hun vrouwen slaan — eh! hoe zou ik zoo dom zijn??" Dàt bevalt Farfalla. En hoewel ze weet dat haar zoon te goedhartig is en te matig om ooit de liederlijke beul van een vrouw te worden, trekt zij tègen dien zoon partij en vóór de deern-uit-de-goot die zijn vrouw niet belieft te worden, al zal zij de moeder zijn van zijn kind.

Zóó staat Farfalla voor ons, Romeinsche matrone en slimme bedriegster, moeder-martelares en afsmeekster van haar kinds dood, Heidin in haar hart, en tegelijk in volle oprechtheid zeggend: „Ik geloof niet aan de Kerk of den Paus, en ook niet aan Christus noch aan het meerendeel der Heiligen — maar aan den ouden God geloof ik, hoewel Hij niet rechtvaardig jegens mij is geweest," een heterogeen wezen, grootsch en erbarmelijk, als de Triomfsteeg waarin zij woont: grootsch, in het geheel genomen, en, van het rechte standpunt bezien, zéér schoon ook Maar met genoeg onschoons om uit de sfeer van het ideale en midden in die der waarachtige werkelijkheid te blijven.

Nu als tegenhanger haar zoontje Riccardo. Oneindig fijn, teeder en edel is dit kind uit de handen van zijn maakster gekomen, meer ziel dan lichaam, àl-wetend haast van de wereld, àl-gevoelend, alom tegenwoordig met zijn gedachten, terwijl zijn arme lichaam, nòg schoon na zooveel jaren van zooveel lijden, op een hard bed ligt uitgestrekt, in een bedompt vlierinkje, waar een oleander-struik en een kanarie-vogel zijn kameraden zijn, de lange moede dagen door. Er is in de Römerstadt een moord gepleegd: geen buitengewoon voorval. Maar de verslagene was een beminnelijk onschuldig mensch; en hij die voor den moordenaar aangezien wordt, een woestaard, tegelijk gemiunacht en gehaat. En de Triomfsteeg is in groote ontroering over het gebeurde. Riccardo beschrijft de daad zoo, dat zijn ontzette toehoorder hem vraagt of hij het gezien heeft? Hij heeft het niet gezien, niemand heeft het gezien, en men weet niet eens wie de moordenaar was, antwoordt Riccardo. Maar als hij 's nachts niet slapen kan, dan komt alles wat hij overdag gehoord of zelfs maar gedacht heeft, hem zoo levendig voor oogen, alsof hij het in

den droom zage, en later denkt hij dan soms dat hij iets gezien heeft, wat hij zich toch maar alleen heeft voorgesteld.

Het zachte kind veroordeelt den moordenaar niet, zoozeer als hij siddert en van angst en afschuw weent over zijn daad: hij vindt hem wèl te beklagen, wèl ongelukkig, dat hij zoo slecht is. Dat schepseltje, dat niet anders dan lijden kent, heeft nog schatten van medelijden voor de schijnbaar gelukkigeren, die, gezond aan lijf en leden, en rijk misschien, en machtig en schoon, lijden aan hun ziel. En waar ook de ziel schoon is en gelukkig, daar verheugt hij zich zonder een zweem van afgunst. De rijke huisheer, die van een kinderlijk verlangen van hem weet, en het wil bevredigen — het geldt namelijk een nieuw pak kleeren: Riccardo vindt de lappen, die zijn moeder altijd weer aan zijn door de kruk versleten jasje zetten moet, zoo verschrikkelijk, — de huisheer geeft in een zwak oogenblik zijn geld uit voor een topaas, dien hij in het haar van een beminde vrouw wil zien schitteren. Hij haat zichzelf, omdat hij het gedaan heeft: en niettemin voegt hij aan die eerste schuld een grootere toe, door den armen gebrekkige het kleinnood te toonen. „Voor Lisabella." Riccardo kent den naam der schoone vrouw, die hij nooit gezien heeft, maar zich naar zijn gewoonte voorstelt, en lief heeft als iets zonnig-heerlijks. Hij denkt niet meer aan de beloofde kleeren. Hij houdt den wijn-gelen steen in de handen, laat het klaar gegloor droppelen en schommelen in zijn palm, en roept juichend dat de lieve schoone Lisabella nog liever en schooner zal zijn als dat gouden licht in haar gouden haar schijnt.

Hij weet wel — hij die álles voelend en radend weet — dat zijn moeder bidt om zijn dood: maar hij neemt het haar niet bijzonder kwalijk, het begrijpelijk vindend. Wat hem niet belet met kinderen zieken-egoïsme het onmogelijke van haar te verlangen, te brommen over het eten, dat niet lekker genoeg is klaargemaakt, over de kamer, die niet zindelijk en frisch genoeg is naar zijn zin, over de bonte lappen in zijn dadelijk-versleten kleeren, over het verwaarloosde uiterlijk van zijn oleander en zijn kanarie. De harde en wat grove werkelijkheid ontbreekt zelfs aan dit bijna-bovenmenschelijke wezentje niet, dat met zulke lichte oogen de wereld van uit zijn hoogten beziet, en dat „bloesemkransen van liefde slingert over de wreede aarde, ja, over zijn eigen graf, de eenige gift uit moederlijken overvloed voor haar armen zoon."

Nu, tegenover strengheid en zachtzinnig lijden de schoonheid! Hier is het portret van Riccardo's zuster Vittoria:

„Er uitzien deed het wondere schepsel of zij geboren was om het purper des geluks te dragen. Zij was zoo echt uit den overvloed der natuur te voorschijn gekomen, elke bekoorlijkheid van kleur, wazigheid der huid, zachtheid en weelderigheid der vormen tooide haar gezicht en gestalte, waarin men de stomme muziek van ziel en geest zoo weinig miste als in een bos rozen of tulpen. Haar wijd open, groote oogen straalden een warmen glans uit, waardoor men zich verrukt liet overstroomen als door het zonlicht zelf, en waarvan men misschien, evenals van de zon, wel eens genoeg zou kunnen krijgen... Zij richtte haar grooten blik de verte in „Wat zoekt zij daar?" dacht ik. Hoort zij misschien een triomfanten marsch, door onze ooren niet te vernemen, pauken en trompetten met heldhaftig geschetter en ontroerende klacht, die haar weglok-

ken naar een groot lot? In gedachten vlocht ik haar een diadeem om de slapen en hief haar op den Imperatoren-wagen; witte paarden met lange manen en staarten trokken haar de steilte op naar het Kapitool, neen! naar de hoogste hoogte des Levens. Luipaarden, tijgers, olifanten en ander uit verre landen komend gedierte, aan zilveren ketenen geleid, drongen brullend en gillend over den weg, en over al het geweld en de pracht heen, blikten haar zwarte oogen wijd open, trotsch en zeker."

Dit olympische schepsel, dat haar godinne-voeten zoo rustig op de hobbelige steenen der Triomfsteeg zet, denkt in werkelijkheid niet aan zegetochten of heroïsche avonturen, maar doodgewoon aan een bruin mansgezicht, aan dien Pasquale dien haar moeder het huis uitjaagt als zij er hem bijgeval vindt. Als zij gevraagd wordt waarom zij zooveel andere, degelijke vrijers afgewezen heeft; „Ze waren mij niet mooi genoeg!" — „En Pasquale is wel mooi genoeg?" Zij antwoordt met een snel opflikkeren van het geheele gezicht, dat aan de pracht en heerlijkheid van den geliefde geen twijfel meer laat bestaan. — „Schoonheid". Dat is alles. En dat is genoeg. —

Curieus is het om te zien, hoe in tegenstelling met zulke weelderige menschen-figuren het landschap somber is. Het Noorderlingsbloed in Ricarda Huch is hier sterker geweest dan de betoovering van het Zuiden. Haar landschappen zijn landschappen uit het Noorden, tragisch donker en met dien zweem van lijdend dierlijk leven er in, die de wereldbeschrijving der Edda kenmerkt. De wind is voor haar een reusachtige vogel, die krijschend met verbrijzelende vleugelslagen neerschiet op de bang ineengedoken stad. De zee ligt als het verrottende lijk van een draak, langzaam vergaand en zich in zijn giftige stoffen oplossend, een zwart reuzen-kadaver dat niemand van de plek kan krijgen, en dat mijlen bedekt en verpest, terwijl de aarde zwart wordt van knielende figuren, die, de armen ten hemel rekkend, jammerend om regen, opdat het onmetelijke beest, in den dood nog dood-brengend, weggespoeld worde. — Als weerlicht heen-en-weer speelt aan de onweers-lucht, „is het of de hemel uit overgroote matheid open gaat, zoodat men in zijn ziek, geel lijf kan zien."

De blauwe dagen, de weelde en de liefelijkheid zijn schaars in het Zuidelijke land dat die Noorderlingen-oogen zien: het is kenmerkend dat zij, sprekend van de eerste warme en bloesemige dagen in het jaar, hen noemt „schoone vreemdelingen aangedreven aan den oever van een wild eiland, en door de bewoners als goddelijke wezens bekranst, gediend en aangebeden."

Er helpt niet aan: de zwaarmoedigheid, de ernst, de wil-tot-lijden van den Noord-Duitscher, den Christen, den twintigste-eeuwer is op den duur toch sterker dan de uit schoonheid en heidensche levensvreugd in Zuiderzon aangedronken geluks roes. Soms breekt die leeds-stemming met een plotselingen kreet onverwacht door vreugdefanfaren heen. In denzelfden adem, waarmee zij het Leven viert, het leven van nu, van hier, van elk tegenwoordig oogenblik op de rijke aarde, het leven dat niet is een voorbereiding op iets onbegrijpelijk-heiligs en heerlijks in een geheimzinnig Ginder, maar een volkomenheid op-zich-zelf en om-zich-zelf aanbiddelijk — in dienzelfden adem ontsnapt haar de klacht: „Als het leven zoo schoon is, waarom eindigt het ooit? Als het leelijk is, waarom ontstaat het ooit?"

Soms is die stemming rustiger en zooveel te dieper; als dáár, waar zij zich uit in een enkele stil uitgezegde erkentenis tegenover een troep joelende drinkende brullende feestvierders in den nacht. „Het werd me duidelijk waarom God altijd weer overnieuw nood en ellende, ellende en nood over de menschen uitstort; want datgene wat vrijheid en genot van hen maken is iets àl te leelijks."

En weder, als zij volk uit de Triomfsteeg ziet bidden en prevelen aan de voeten van het Sint Antonie-beeld in den gevel van het oude huis; „O, jammerlijke dwaasheid der menschen, uitzinnige verblinding waarover men niet spot-lachen kan omdat het hart er door verscheurd wordt! Uit het stof van hun armoe, hun nood en hun onwaardigheid wringen zij hun handen op naar de Heiligen, naar die bovenaardschen met de stuk-gemartelde lijven, de holle wangen en de God-zoekende oogen, die de wereld overwonnen hebben. Van hen die het lijden hebben liefgehad en om lijden geworsteld hebben, vragen zij verzachting van hun lijden, en datgene wat de som is van alle aardsch geluk: geld. Geld, liefde, zinnenroes; op heete zware ademen gedragen, bestormen zulke gebeden den hemel, en grijpen zich vast aan de etherische lichamen der Verheerlijkten, die hun zalig hoofd van de aarde wegwenden, naar de Eeuwigheid".

Of déze gewaarwording in de Domkerk, waar op Goeden Vrijdag de menigte zich verdringt, jonge vrouwen in ruischende zijden japonnen, en met blanketsel en coquette lachjes op het gezicht, oude wijven die scheldend en stompend met vierkante ellebogen dringen, deftige heeren zielloos en verwaand, arbeiders, stompzinnig en bleek sommigen, en anderen brutaal met stekende oogen, allerlei menschen-afval, en ijdelheid, wezenloosheid, verveling, huichelarij, gemeenheid, vuil. De Christus aan zijn kruis, die dat verachtelijke schouwspel aan moet zien, ondergaat opnieuw zijn marteling, en al geringer wordt de hoop dat zij die Hij verlost heeft, ooit Hèm zullen verlossen. Ze zijn in niets veranderd door wat Hij voor hen deed; altijd nog dezelfde mensch-dieren: klompen leem, ten ruwste gefatsoeneerd, die zich bewegen om hun zinnen te verzadigen".

Maar nu klinkt, al sterker en bedroefder het Miserere; klaagt nog luider, en zwijgt; en die laatste tonen zijn zoo bovenaardsch geweest in hun schoonheid en hun smart, dat zij de geheele vuile afzichtige wereld, die daar op den vloer der kerk krioelt, er mede overstelpen en bedekken. „Ik hoorde het akkoord niet alleen, maar ik zàg het, als een gouden bloem zich langzaam opdoend vormen tot een schaal, waaruit genade afvloot op de ellendige menschen. Een andere onzichtbare wereld was verrezen, die even zuizer, zoet, waar en zalig was, als de onze valsch, schaamteloos, verdorven en wanhopig.... Ik begreep in dit oogenblik de geschiedenis van Jezus, die die ontzaglijke daad der verlossing aandurfde van alle menschen lief te hebben, àlle menschen, de leelijke, gemeene, zwakke wormen die onder den hemel in het slijk kruipen. En al ware het een legende dat de mensch-engel leefde, dit eene feit, dat het geloof bestond aan Hem en aan eene almacht des harten, dat het duizelige waagstuk alle menschen lief te hebben voor mogelijk gehouden werd, — dat alleén reeds was mij een waarborg voor God en de heerlijke toekomst van den mensch".

Dit is de toon die, in het begin van het boek maar éven, nu en

dan, half onduidelijk vernomen, al sterker en zwaarder wordt: dit is de stemming, die ten slotte overheerscht. Niet Vittoria, niet Galanta en de blonde Lisabelle, die zegt: „Is het een deugd ongelukkig te zijn? Moeten alle menschen lijden? Mijn roeping is het geluk. Laat ons elkaar liefhebben en gelukkig zijn! — niet de vreugde en de schoonheid blijven als laatste diepste indruk van dit werk: maar Riccardo met zijn kruk en zijn boven-menschelijke oogen; en Farfalla in haar strenge kracht en de heiligheid van haar moedersmart; een gebroken vernederd mishandeld wezen, met droge heete oogen opziende tot een kruisbeeld; de stomme smeekkreet om verlossing, en oneindige liefde-in-leed.

Déze stemming blijft, maar niet tengevolge van eenig „moraliseeren" van eenigen bijzonderen nadruk of zorgvuldige tegenstelling: spontaan en onwederstaanbaar welt zij op, en omspoelt en overstelpt de gedachte. De lezer behoudt een zilten smaak in de ziel, als van zeewater en van tranen. Hij voelt zichzelven in de wereld als een van die feest-vierders uit den ouden tijd, die de schrijfster ons in een vizioen toont, op een schip „vlak als een vlot gebouwd, dat op een maanlichten nacht de zee in voer.... Midden op het schip stond een houten beeld, dat misschien eenmaal iets Goddelijks beduid had, en aan zijn voeten waren muziek, spijzen en vruchten en dranken, en daarom heen wervelde het van gezang en dans, waarvan de dunne planken aan het schommelen raakten, en het gebeurde vaak dat zij, die in het hartstochtelijke woelen naar den rand gedrongen werden, in het water vielen en verdronken. Niemand mocht daarop letten, niemand mocht helpen, geen jammergeluid mocht het woeste feest storen, en juichend gleed het schip verder, terwijl de verdrinkenden eenzaam en van God verlaten worstelden met den dood".

Hebben wij het niet gezien, wij allen, ieder en een iegelijk van ons, die maatschappelijke inrichtingen als een nog zoo onbetrouwbaren steun en schraag onder de voeten hebben, beschermend tusschen ons en de wilde levenszee, hebben wij het niet gezien, honderdwerf, hoe verdrongenen over boord vielen, en ondergingen? Kunnen wij er aan denken, zonder dat wij „de planken voelen buigen en kraken onder ons, en het klokkende water hooren," — zonder dat wij het gewaar worden „hoe het heirleger der verdronkenen als meeuwenzwermen ons schip komt nagevlogen, om zich weder ons levenden te mengen, en ons over boord te dringen in zee?"

Hoe velen zijn er onder ons die kunnen opstaan en getuigen dat zij de muziek, den wijn en den dans aan de voeten van het afgodsbeeld hebben verlaten om de naar den rand van het schip gedrongenen weg te rukken uit den omwarrelenden drang van brooddronken feestvierders, dat zij over boord zijn gesprongen om een verdrinkende te redden?

Erger.

Hoe velen zijn er onder ons, die, alléén met hun geweten, het wagen mogen te zeggen, dat zij nooit, in nalatige onverschilligheid of in hardheid des harten, zélven een zwakkere van het enge vlot verdrongen hebben? en hem lieten verzinken om zélven te staan?

Antwoorde wie durft.

RICARDA HUCH.

Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngeren. 4e Auflage. Berlin, Wilhelm Hertz. 1903.
Der Mondreigen von Schlaraffis. Leipzig, H. Haessel. 1896.
Fra Celeste und andere Erzählungen. Leipzig, H. Haessel 1899.
Aus der Triumphgasse. Lebensskizzen. 3e Auflage. Leipzig, E. Diedrichs. 1903.
(Uit de Triomfsteeg. Bewerkt door Anna Neys-Ekker. Zalt-Bommel, H. J. van de Garde & Co.).
Vita somnium breve. (2 Thle). Leipzig, Im Insel-Verlag. 1903.

De *fata* der boeken bestaan, voor een deel, uit onverdiende zegetochten en even onverdiende lijdensgeschiedenissen. Hoe weinige van de beroemde romans, waarvoor de zoogenaamde beschaafde wereld soms een jaar en langer in aanbidding ligt, romans die iedereen moet gelezen hebben op straffe van niet „in de beweging" te zijn, behouden een plaats in de wereldletterkunde. En wie zal zeggen, hoeveel geschriften, die verdienden gekend en bewonderd te worden, van de planken van den uitgever naar de planken van den antiquaar verhuizen, zonder dat ooit iets van hun schoonheid doordringt, zelfs maar tot die „upper ten", die in staat zouden zijn ze op hun waarde te schatten.

Ik weet niet waaraan het te danken is, dat de naam van Ricarda Huch eindelijk, zij 't ook nog slechts in beperkten kring, begint genoemd te worden en dat zelfs op een enkel van de vijf werken, die het voornaamste van haren romantischen arbeid uitmaken, ook reeds in ons land de aandacht viel [1]; maar opmerkelijk is het zeker, dat hoewel de eerste

[1] De Nieuwe Rotterdamsche Courant gaf voor eenige maanden een feuilleton over *Aus der Triumphgasse*. Daarvan is waarschijnlijk de vertaling van dit boek door mevr. Anna Neys-Ekker het gevolg. „Bewerkt" door A. N.-E. staat er op den omslag. Ik heb niet kunnen nagaan, waarin de bewerking van een vertaling verschilt.

zeer merkwaardige roman van deze schrijfster: *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngeren* in 1893 en *Der Mondreigen von Schlaraffis* in 1896 in eersten druk het licht zagen, Hellmuth Mielke in 1898 in de derde „vermeerderde en verbeterde" uitgaaf van het 450 bladzijden groot werk: „Der deutsche Roman des 19ten Jahrhunderts" zelfs den naam van Ricarda Huch niet noemt. Eerst in dit en het vorig jaar, dus ongeveer tien jaar na haar eerste krachtig optreden, vindt men in enkele Duitsche tijdschriften waardeerende opstellen aan haar werk gewijd.

Van het leven van Ricarda Huch kwam ik, uit haar eigen mededeelingen, het volgende te weten. Zij werd in 1867 te Brunswijk geboren en bleef daar tot haar twintigste jaar. Daarna studeerde zij geschiedenis te Zürich, behaalde den titel van *doctor philosophiae* en bekleedde er eene betrekking aan de stads-bibliotheek, terwijl zij tegelijkertijd onderwijs gaf aan een „Mädchen-Seminar". Gedurende een kort verblijf te Weenen leerde Ricarda Huch den Italiaanschen geneesheer Ceconi kennen, met wien zij in het huwelijk trad. Na een tweejarig verblijf te Triest, vestigde zij zich in 1900 met haren man te München, waar zij sedert woont.

Hoe schijnbaar onbelangrijk ook, zijn deze feiten niet zonder beteekenis voor wie het tot heden door Ricarda Huch geschrevene overziet.

Ricarda Huch, die, buiten haar episch werk, twee bundels zeer geprezen opstellen schreef over de duitsche romantiek [1]), is een sterk uitgesproken romantische natuur en al haar werk staat in het teeken der romantiek, wier herleving zij verwacht. „Es sind jetzt gerade hundert Jahre her", schrijft zij in 1899 in de voorrede van haar eerste boek over de Duitsche romantiek, „dass eine Geistesrichtung sich in Deutschland zu entwickeln begann, zu der die in der zweiten Hälfte unseres Jahrhunderts herrschende einen Gegensatz bildet, die aber seit etwa zwei Jahrzehnten einer Wiedergeburt entgegen zugehen scheint". Dat zij zulk een wedergeboorte der romantiek met vreugde begroeten en daartoe naar haar vermogen gaarne medewerken zal, is duidelijk. „Ein genaues Abschreiben der Lebensthatsachen", zooals zij het van de realisten

---

[1]) *Blüthezeit der Romantik* en *Ausbreitung und Verfall der Romantik*.

ziet, dunkt haar niet de taak van de poëzie, die epische kunst heet. „Ich glaube" — schrijft zij in een brief aan mij van 30 November 1902 — „dass die Poesie schöne Bilder des Lebens geben soll, die uns das Leben mehr lieben und besser verstehen lassen sollen". Wat niet verhindert, dat zij ook in haar romans en vertellingen zich ten doel stelt „Erlebtes zu gestalten". „Erlebtes" vinden wij dus in Ricarda Huch's werk, maar dat gezien en gevoeld door een romantisch temperament.

Allereerst in de *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngeren*, het boek dat men niet zou aanzien voor den arbeid van een vijf- of zes-en-twintigjarige studente der Züricher Universiteit, zoo diep doordacht, zoo rijp is dit werk, ook van compositie en stijl. Reeds de vorm is met verstand gekozen. Deze vorm, die van familie-herinneringen, te boek gesteld door een, die zich uit de wereld heeft teruggetrokken en in de stille kloostercel de gebeurtenissen, waarbij hijzelf niet op den voorgrond treedt, aan zich voorbij laat gaan, leent zich voor een rustige waarneming en voorstelling van de uit hunnen aard romantische voorvallen.

Een stad van handel — Hamburg? — is de woonplaats van de Ursleu's. De familie — overgrootvader Olethurm (vader van de moeder) vader, moeder, Ludolf (de te-boek-steller van deze herinneringen) en Galeide, „die gute, kleine Galeide", — leeft daar te midden van de mannen van geld en zaken, die van beschaving alleen den uiterlijken schijn hebben. Zij, de Ursleu's, beschouwen de zaken als een noodzakelijk kwaad dat hun bestaan moet verzekeren, maar, met hun zin voor wetenschap, kunst en poëzie, rekenen zij het de taak van den mensch, het leven te dragen als een sieraad, als een mooi kleed, het hoofd hoog te houden en vroolijk te zijn. In die levensbeschouwing gaat hen de overgrootvader voor, de oude man met den jongen, frisschen blik, die, met een diepe verachting voor de menschen die om geld geven, zoowel voor hen die er mee pronken, als voor hen die het missen, vooral voelt voor het leven van het hart; de man die overtuigd is dat het gemoed uit elke „Liebesangelegenheit" verrijkt te voorschijn treedt, die geen mensch veroordeelt en voor alles een verklaring weet te vinden, omdat alles wat in de wereld geschiedt toch, bij slot van rekening, verklaarbaar en noodzakelijk moet zijn.

Hem het naast, het meest met hem in karakter overeenstemmend, staat zijn achterkleindochter Galeide, Ricarda Huch's heerlijke schepping. Een natuurkind die Galeide, de lieveling van allen, het bedorven kind, dat, kinderlijk en moederlijk tegelijk, zich laat gaan, doet waar het lust in heeft, maar zonder dat het anderen hindert, omdat het steeds zoo treft dat de anderen goedvinden wat haar goeddunkt. Galeide's kalm-vroolijk gelaat, haar welluidende stem, haar innemende manieren trekken allen, oud en jong, aan, en als zij op haar rustig overredende wijze over de wereld en de menschen spreekt, dan lijkt het, zonder dat er toch een zweem van ijdelheid in haar te speuren valt, of zij zelf niet tot de menschen, tot die wereld behoort en uit een wolk op ze neerziet. Galeide was een van die menschen, wien men gelijk geeft, wat zij ook doen mogen, en wier partij men kiest onder alle omstandigheden, om geen andere reden dan omdat de natuur op hun hand blijkt te zijn.

De tweede hoofdfiguur is Ezard, de neef der Ursleu's. De jonge man treft door het edele, voorname van zijn uiterlijk, maar tevens trekt hij aan door de groote bekoring van zijn aangeboren, natuurlijke bescheidenheid. Zooals de schoonheid van zijn uiterlijk bestond in de volkomen harmonie der deelen, zoo was het ook met zijn innerlijk: hij was niet zoo eigenaardig, zoo bijzonder, van zoo hooge beteekenis als vele andere Ursleu's van vroeger en later, maar rustiger, zekerder, krachtiger van wil. In zijne tegenwoordigheid voelde men zich gerust, omdat men van hem verwachtte, dat hij alle moeielijkheden van het leven zou weten te overwinnen.

Ezard trouwt met Lucile Leroy, eene Zwitsersche, die als gouvernante van Galeide bij de Ursleu's is gekomen en daar een innige vriendschap met haar leerling heeft gesloten. Galeide komt dan ook veel bij het jonge paar en de vriendschap wordt nog inniger wanneer er een kind geboren is, waarvan Galeide peet is en dat zich bijzonder aan haar hecht. Maar dan komt het onheil: de noodlottige liefde van Ezard en Galeide, de groote liefde, die geen moeite doet om zich te verbergen en het ook niet zou kunnen, omdat zij straalt uit hunne oogen, wat zij ook doen en waarover zij ook spreken. Aanvankelijk verheugen zij er zich in, argeloos, zonder er over na te denken, zooals men zich ver-

heugt in een bloem die in een warmen lentenacht opgebloeid is en 's ochtends op eens in al haar pracht voor ons staat. Dan volgt de hevige ontsteltenis, het groote lijden. Als een mantel van gloed is hun liefde om hen en toch is er in hunne houding tegenover elkander nooit iets dat aanstoot geeft. Er is kracht en hoogheid in hun hartstocht; maar hij verkondigt zijne aanwezigheid geheimzinnig sterk, als de geur van een nachtbloem wanneer de avond begint te vallen.

Prachtige momenten van zelfbeheersching en zielegrootheid zijn er in dit leven der twee gelieven. Wie hen dagelijks van nabij gadeslaan, kunnen geen ergernis voelen uit gekwetst zedelijkheidsgevoel, maar veeleer een zekere onrust en groote droefheid over dien ongelukkigen hartstocht, die ingeslagen is in het hooge huis der Ursleu's en er het heerlijke, vroolijke leven verstoort. De plotselinge dood van de moeder, aan een hartkwaal gestorven, de steeds stijgende zwaarmoedigheid van den vader, die met zelfmoord eindigt, zijn de eerste rampen die er meê samenhangen.

De handelsstad waar de Ursleu's wonen — hier komt, ook in de bijzonderheden, duidelijk uit dat Ricarda Huch zich de handeling in Hamburg gedacht heeft — wordt geteisterd door een cholera-epidemie, die allen tot krachtig handelen, ter bestrijding van de ziekte en verzorging van de zieken, opwekt. De cholera tast ook een van Ezard's kinderen aan, en als het kind aan de ziekte bezweken is blijft de moeder het lijkje in de armen houden en is niet te bewegen eenigen voorzorgsmaatregel te nemen voor eigen gezondheid. De arme Lucile, die het ongeluk van haar huwelijksleven meest in stilte gedragen heeft, gaat willig en stil den dood te gemoet.

Het is Lucile's wensch geweest, in haar geboorteland begraven te worden, in het dorp waar haar moeder nog woont met haar eenigen broer, Gaspard. Ludolf Ursleu, die het Lucile op haar sterfbed beloofd heeft, neemt op zich het lijk te begeleiden.

Wel wordt het als van zelf sprekend beschouwd, dat Ezard en Galeide nu na eenigen tijd zullen huwen, maar, om allen aanstoot te vermijden, wenscht men het tijdsverloop tusschen Lucile's dood en het huwelijk niet te kort te nemen. Het is beter dat Galeida begint met van huis te gaan, — en zoo besluit zij Ludolf naar Zwitserland te vergezellen.

Daar wacht haar een nieuwe marteling. Lucile's broer, Gaspard, bewoont met zijne moeder een klein huis te midden van uitgestrekt bouwland, van welks opbrengst zij leven. Hijzelf houdt zich bezig met den landbouw en met bloementeelt. Onbeschaafd en onbeholpen in zijn gedragingen, is Gaspard ook in zijn uiterlijk, dat van groote wilskracht spreekt, wild en ruw. Alleen wanneer hij lacht komt er over zijn norsch gelaat iets onweerstaanbaar liefliiks. Zijn stille gesloten aard weerhoudt Gaspard niet, met zijn donkere en doordringende oogen, met de vreemde, geheimzinnige uitdrukking, Galeide voortdurend onbeschaamd aan te staren. Galeide schijnt daarvan aanvankelijk niets te merken, lacht met Ludolf om Gaspard's zonderlinge manieren en laat zich overigens aan den jongen man weinig gelegen liggen. Maar dan opeens voelt zij zijn oogen onophoudelijk op haar gericht en geraakt zij, als gefascineerd, onder den invloed van dien blik. Hoe het komt weet zij niet, maar dat Gaspard haar niet langer onverschillig is, dat zij verliefd op hem zou kunnen worden, bespeurt zij met schrik en tegelijk als iets curieus', iets grappigs, dat zij, als een zonderling avontuur, aan anderen moet meedeelen en, in de eerste plaats, aan Ezard. Maar naarmate die neiging toeneemt, wordt het haar bang. Wat zij als een grap had aangezien, dreigt ernst te worden, en tòch — liefde is het niet wat haar voor den jongen Zwitser bezielt. Aan Ludolf verklaart zij dat zoo: „Nein, ich liebe ihn gar nicht. Du weisst ja, dass ich Ezard liebe und nie, nie, einen anderen lieben kann. Ich schwöre dir dass ich Ezard liebe, dass ich nicht anders für ihn fühle, als ich stets gefühlt habe, seit ich ihn liebe. Es ist etwas anderes; Gaspard hat es mir angethan. Ich weiss nicht wie, noch wie das überhaupt möglich sein sollte, aber so ist es, er hat mich behext und bezaubert, anders kann es nicht sein. Ich weiss mir nicht mehr zu helfen."

De spanning en de onrust nemen intusschen toe, naarmate Galeide het schrikkelijke van haren toestand gaat inzien. De liefde, die haar één en haar alles was in het leven, is dat niet meer. Al haar lijden van vroeger, dat alles waardoor zij zooveel jammer over zoovelen gebracht heeft, is vergeefsch geweest. En al kon zij nu ook nog zichzelf terugvinden, dan zou toch alles nooit meer kunnen worden, zooals het

vroeger was. Zij kan geen vreugde meer hebben in zichzelve, noch in het leven. En dan volgt dit troostelooze: „Ich mag nicht mehr auf mein Herz hören, weil ich ihm nicht mehr traue".

En steeds denkt zij nog in haar nood aan Ezard, als aan een bovenaardsche toevlucht. Eindelijk besluit zij in hare radeloosheid: „Wij moeten naar Ezard, Ezard kan helpen. En kan hij niet helpen, dan wil ik toch bij hem omkomen".

Zoo komen zij weer te samen. Ezard ontvangt haar met de nobele gelatenheid die in zijn trouwe, onverwoestbare liefde haar grond vindt, niet kunnende gelooven aan het onheil dat hem dreigt. Maar dan, als hij niet meer kan twijfelen, is hij als een gebroken man; in wanhoop staart hij op zijn vernietigd leven, dat slechts waarde voor hem had door de liefde van Galeide. Zij gevoelt zich als een zieke, die nog hoopt op herstel: zij weet wel dat zij en Ezard niet van elkander scheiden kunnen, — Ezard hebbe nog maar wat geduld, tot zij het niet maar enkel wete, maar ook voele. En zij wil ook wel alles doen om, door zich dicht bij Ezard aan te sluiten, haar liefde weer op te wekken, maar zij voelt dat haar daartoe de moed en de kracht ontbreken. Toch is nog niet de hoop verloren, dat de tijd nog alles in het goede spoor brengen zal.

Dan opeens kondigt Gaspard zijn komst aan. Enkele dagen later staat hij voor Galeide, — en weer voelt zij zich in zijn macht.

Dat blijkt aan den avond van Gaspard's aankomst, als, zonder dat iets in het voorafgaande gesprek er aanleiding toe geeft, Galeide met haar lief kinderlijk gelaat, met trillende stem, maar met een uitdrukking als zou zij zoo naar hem toevliegen, zich tot Gaspard wendt met de vraag, wat zij voor hem doen zal: een sprookje vertellen? viool spelen? „Zingen", zegt Gaspard, als had hij het slechts voor 't bevelen. Galeide tracht te zingen, maar haar stem slaat over, zij houdt op: zij kan niet zingen. „Waarom zegt ge dan, dat ge alles doen wilt wat ik verlang?" dringt Gaspard aan. „Beproef het nog eens," antwoordt Galeide. „Zeg wat ge wilt. Zal ik uit het raam springen?" En als hij eerst niet antwoordt, genietend van zijn macht over haar, herhaalt zij zacht: „Zal ik?".... „Er nickte und sagte sein halbgesungenes: Oui, mademoiselle. Sogleich stand sie auf und ging auf das nächste

Fenster zu; alle standen offen, da es eine sehr warme Nacht war. Gaspard sah ihr still lächlend nach.... In einem Augenblicke hatte sie sich auf die Fensterbank geschwungen und stand gross und frei in dem hohen Rahmen. Dann lachte sie leicht und leise: ein gutes, kleines, klingendes Gelächter, wie sie zu lachen pflegte, wenn ihr eine Schelmerei im Sinne lag. Ja, sie lachte ihn aus.. aber was kostete es sie? Ihr ganzes herrliches junges Leben, das unwiederbringliche! Denn noch war der freundliche Silberlaut ihrer Stimme nicht verklungen, da lag sie schon todt zwischen den blühenden Lilien auf dem Beete vor unserem Hause"....

Zoo eindigt het leven van de „gute, kleine Galeide", die geen kwaad dacht en geen kwaad wilde, die lief was voor allen en door allen bemind werd en toch zoo veel en onherstelbaar onheil bracht over zichzelf en die haar het naast stonden; die, schuldeloos, het liefdeleven vermoordde dat in Ezard en haar zoo heerlijk was opgebloeid en bestemd scheen om alles te weerstaan.

Deze geschiedenis, met al haar romantische gebeurtenissen, met personen, gelijk Ezard, die soms bovenmenschelijk schijnt van adel en geestkracht, is in den grond inmenschelijk. Ricarda Huch heeft haar met zulk een eenvoudige helderheid en rustige zekerheid opgebouwd, dat, al mogen nu en dan de toon der gesprekken, de bewegingen der handelende personen en hier en daar een enkele episode, die ons toeschijnt gemist te kunnen worden, ons wat theatraal voorkomen, de gevoelens der hoofdpersonen, de drijfveeren hunner handelingen van een aangrijpende werkelijkheid zijn. Deze Galeide Ursleu leeft voor ons, en de groote bewonderenswaardige kunst van de schrijfster is dat zij dat heerlijke natuurkind, zonder breed uitgesponnen zielkundige verklaringen, maar door een enkel woord hier, een fijn trekje daar, in al de schijnbare tegenstrijdigheid en met al de raadsels van haar gemoedsleven begrijpelijk heeft weten te maken en tot een levensbeeld dat zoo spoedig niet uit ons geheugen zal gaan.

Op deze aangrijpende, diepgaande *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngeren* volgt het sprookje van den *Mondreigen von Schlaraffis.* Ricarda Huch weet ook in de luchtige vertelling den toon en den vorm te treffen. Eenvoudig en

rustig, als gold het de gewoonste zaak van de wereld, verhaalt zij deze koddig-phantastische geschiedenis met den ernstigen achtergrond. Hoe de domme strijd van den geestelijke en zijne aanhangers, de overheid, tegen het oude volksgebruik van Schlaraffis: het dansen op de weide in de vollemaansnacht (Mondreigen), het geluk verstoort van den bescheiden, in zichzelf gekeerden apotheker Dominik en van de mooie, kinderlijk vroolijke, steeds lachende Frau Sälde, teekent Ricarda Huch met scherpe trekken, frisch en kleurig. De karikaturen, die het verhaal stoffeeren: de „Pfarrer", als concurrent van den kwakenden kikvorsch, de zeven gemeenteraadsleden van Schlaraffis, als vertegenwoordigers van de zeven hoofdzonden, komen goed tot hun recht. Maar met al zijn, fijnere en grovere, grappen is het een droevige geschiedenis, die van den eerlijken en oprechten Dominik, die, eenzaam achterblijvend zonder dat een van de illusies van zijn leven verwezenlijkt is, ten slotte moet verklaren, dat hij slechts eenmaal in zijn leven gelukkig is geweest en dat het die enkele maal in den droom was....

Niet als het geluid van een kwakenden kikvorsch is de stem van dien anderen geestelijke, Fra Celeste, den hoofdpersoon in een andere van Ricarda Huch's kleinere novellen, maar als de klank van een mooi instrument, een viool of een fluit waarop hij speelt en phantaseert, waarvan hij de tonen schijnt te volgen met zijn blik als vogels in hun vlucht, wanneer hij van den kansel een van die predikingen houdt, die de menschen bij honderden doet samenstroomen. Toch is het niet enkel „een galmend gerucht" dat die „prediker daar in de lucht" doet hooren. De groote, krachtige gestalte met die welluidende buigzaamheid van stem en dien lach, die een rij tanden doet schitteren „als maneschijn door een donkere wolk", houdt toespraken vol oorspronkelijke gedachten en beschouwingen, klaar geordend, welsprekende predikatiën, die niet enkel door de wijze waarop zij gezegd worden, maar ook door hunnen inhoud een overweldigenden indruk plegen te maken. Een hartstochtelijke liefde voor een jong meisje van aanzienlijken stand, aanvankelijk met even grooten hartstocht beantwoord, maar waaraan het huwelijk van de aangebedene met een rijk man een einde maakte, heeft den onvermogenden ouderloozen bakkersjongen, Dolfin, in het

klooster gedreven, waar zijn buitengewoon redenaarstalent ontdekt en al spoedig tot versterking van de kloosterkas geëxploiteerd wordt. Een van die schitterende predikatiën wordt bijgewoond door Aglaïa, zijn vroegere geliefde, die in den beroemden Fra Celeste Dolfin herkent, en tegelijk aangegrepen door de prediking en geroerd door teedere herinneringen, hem in zijn woning opzoekt en den ouden hartstocht in hem doet ontwaken.

Van nu af aan leidt Fra Celeste-Dolfin een dubbel leven. Den dag van zijn ontmoeting met Aglaïa overtreft de redenaar zichzelf in een prediking over de hemelsche en de aardsche liefde, met het gevolg dat verscheidene lichtzinnige mannen en vrouwen in zijn hand de gelofte van kuischheid afleggen. Ondanks zijn dagelijksche samenkomsten met Aglaïa verflauwt het heilig vuur van den priester geen oogenblik, gaat hij voort met de geesten op te wekken en de zielen te redden. Te Rome houdt hij op last van den Paus eene predikatie over de heiligheid van den echt, waarin hij tegelijk de liefde verheerlijkt en het vergankelijke ervan schildert, eindigend met de opwekking om, als een gezellin die trouw blijft tot den dood en tot over den dood heen, alleen die liefde te zoeken, die niet vergaat en teleurstelt: de goddelijke liefde. Denzelfden dag ontvangt hij Aglaïa, die hem naar Rome gevolgd is, met een overrijken schat van bloemen en vruchten en viert met haar het feest harer komst in vorstelijken overdaad. Den volgenden dag is het onderwerp van zijn prediking de zaligheid der armoede, een toespraak die in gloed en kracht van betoog alle vorige overtreft.

En zoo gaat het dubbel-leven voort: het leven van den monnik met het koninklijk woord en de groote macht over de zielen, die hoog boven de wereld schijnt te tronen en, als door een hoogere macht gedreven, niet laten kan te spreken over de dingen die niet van deze wereld zijn, — en dat andere leven van den wereldling, die smacht naar aardsche liefde en daarmee zijn hongerig hart tracht te verzadigen, terwijl noch het een noch het ander hem bevrediging schenkt, zijn diepe melancholie vermag te verjagen of het gevoel van eenzaamheid dat hem, den gevierde en aangebedene, loodzwaar drukt van hem weg te nemen.

Tusschen die twee werelden schrijdt Fra Celeste een tijd-

lang voort, als ware hij zich niet bewust van de kloof die beide scheidt. Maar als dan de dood Dolfin zijn geliefde ontrukt, dan zakt Fra Celeste ineen, en — laatste tegenstrijdigheid! — de man die in zijn laatste prediking over dood en onsterfelijkheid de heerlijkste woorden van troost en bemoediging gesproken had, waardoor hij levensmoeden weer met het leven had weten te verzoenen, ziet zich zelf alles ontzinken en maakt aan zijn dubbel bestaan een eind door zich in zee te storten, waar zijn lijk door visschers gevonden wordt.

Na deze en andere kleinere stukken verschijnt in 1901, onder den titel *Aus der Triumphgasse, Lebensskizzen*, een boek dat eene geheel bijzondere plaats in het werk van Ricarda Huch inneemt. „Erlebtes gestalten" zal zij ook wel in deze „levensschetsen" gedaan hebben, en wanneer men zich herinnert dat de schrijfster twee jaar te Triëst vertoefd heeft, dan vindt men het waarschijnlijk dat zij de stof voor deze tafereelen daar verzameld heeft. De zuidelijke stad aan de zee, verdeeld in een Nieuwstad en een Oudstad, waarvan de laatste, op een hoogte gebouwd, een doolhof is van onregelmatige, nauwe straten, de stad met de merkwaardige Romeinsche oudheden, waaronder een triomfboog, past volkomen op Triëst, de belangrijke handelsstad aan de Adriatische Zee. Maar dat „Erlebtes" behoort in zooverre tot de romantiek als het romantisch ingekleede tafereelen zijn van den „zelfkant der samenleving", die ons hier worden voorgesteld.

De schrijfster, of liever de verteller — want ook hier, even als in Ricarda Huch's andere geschriften, met uitzondering van haar laatsten roman, worden de gebeurtenissen verhaald door een, die er niet rechtstreeks, maar slechts middellijk bij betrokken is — brengt ons in een wereld van de diepste stoffelijke en zedelijke ellende, een wereld op zichzelf, bevolkt met de armsten der armen, bedelaars, misdadigers, gebrekkigen en mismaakten, lichtekooien, uitgeworpenen uit de samenleving. Men treedt er binnen door den nog goed bewaarden, oud-Romeinschen triumfboog.

In dien triumfboog heeft men een symbool willen zien; men heeft in de karakters en gevoelens der „ellendigen", die de „Römerstadt" bewonen, antieke, stoïcijnsche karakters meenen te ontdekken waardoor zij zich zouden onderscheiden van de schipbreukelingen der samenleving van andere landen

en andere tijden. Ik geloof er niets van. De ongelukkigen die wij in de Triumphgasse ontmoeten zijn van hetzelfde maaksel, uiterlijk en innerlijk, als die welke in onze moderne groote steden huizen. Maar terwijl andere schrijvers hen òf idealiseerden en tegenover den egoïstischen, hardvochtigen rijke het verdrukte, bedrogene, lijdende volk plaatsten, tegenover de ondeugden der „fatsoenlijke lui" de deugden van de onterfden, van boeven en lichtekooien, òf met aangrijpend realisme de proletariërs schilderden in hun uiterlijk doen, van wat er in hen om mag gaan alleen de oppervlakte aan het licht brengend, is Ricarda Huch in dat wurmend en wroetend volk van haar Römerstadt wat dieper afgedaald. Ook hier begeeft zij zich niet in subtiele zielsontledingen, maar door hen te laten spreken en handelen, telkens een toets voegend bij de vroeger aangebrachte, brengt zij die menschen, die toch zoover van ons afstaan, dicht bij ons. Zonder ze met groote woorden te idealiseeren of met grove woorden te verdierlijken, weet Ricarda Huch ons die allen te vermenschelijken door haar sobere, rustige kunst.

Het anti-revolutionnair dagblad „De Standaard", dat nu en dan zijn politieke hoofdartikels afwisselt met beschouwingen over litteraire kunst, handelde onlangs [1]) in een hoofdartikel met het opschrift „Kunst" over de kunstenaars van dezen tijd, en schreef daarin o. a., met toespeling op werken als Brusse's *Boefje* en Van Hulzen's *De man uit de slop*: „Ze brengen u „onder de menschen", tusschen dieven, slopmenschen en allerlei tuig en ze zien nog enkel „het artistieke". En wat ze schetsen en schilderen, het gaat om buiten het hart, de ziel, *de kern* van den mensch."

Is deze beschuldiging reeds niet zonder bedenking tegenover de geschriften, die zij op het oog heeft, Ricarda Huch kan zulk een verwijt zeker niet treffen.

Ik neem uit de rampzaligen die hier krioelen in en om de Triumphgasse alleen de twee hoofdfiguren: Farfalla en haar kreupelen zoon Ricardo.

Farfalla is een door een liederlijken dronkaard verlatene vrouw, moeder van zeven kinderen. Armoede, zorg, harde arbeid hebben der vijftigjarige het ingevallen, gerimpelde,

[1]) „De Standaard" van 31 Augustus 1903.

kleurlooze gelaat gegeven van een zeventigjarige; maar dat haar geestkracht nog niet gebroken is, blijkt uit de heldere uitdrukking van haar groote rustige oogen, uit haar vlugge, krachtige, handige bewegingen.

Over den ellendeling, die haar in diepe armoede achterliet, spreekt zij zonder wrok als over een vreemde, en zij verklaart, als sprak het van zelf, hoe hij, die van vroolijkheid hield, de ontbering en de zorgen van het huiselijk leven niet verdragen kon: misschien was zij zelf er ook de schuld van, was zij te zwak tegenover hem geweest, zij die niet hield van twist en krakeel. Had zij zelf niet, als zeventienjarige, met goeden uitslag, de madonna gebeden het hart van hare moeder te vermurwen, opdat die zich niet langer verzetten mocht tegen haar huwelijk met den mooien horlogemaker, al was het dan ook later gebleken dat die madonna den man niet zoo goed gekend had als haar moeder hem kende! Gelooven doet zij alleen aan den ouden God, niet aan de Kerk, noch aan den Paus, noch aan de Heiligen, — maar dat die God de armen zou liefhebben, gelijk men beweert om haar te troosten, kan Farfalla niet gelooven; daarvoor brengt Hij te veel ellende ook over hen die toch niet slechter zijn dan duizend anderen. Maar Farfalla neemt het leven zooals het is, hetgeen nog iets anders is dan zooals het in de boeken staat. Of zij gelukkig of ongelukkig is? Sedert zij armoe lijdt heeft zij steeds zóó moeten peinzen hoe aan brood voor hare kinderen te komen, dat zij geen tijd gehad heeft daarover na te denken. En toch, wanneer men Farfalla aandachtig bekeek, dan was men geneigd te vragen, of dat onverschillige gelaat, met dien rustigen, tevreden glimlach niet een masker kon wezen. Dan schenen die oogen te zeggen: „wij hebben nooit tijd gehad om te schreien, noch om te slapen — wanneer zullen wij eens kunnen uitschreien en uitslapen?"

Dan droomde zij, zonder dat zij het zich dorst bekennen, van een gelukkige toekomst, wanneer zij haar last van zich zou kunnen afwerpen en uitrusten. Dat zou eerst kunnen, als Ricardo dood zou zijn, haar arme kreupele jongen, wiens lijden zij toch niet bij machte was te verzachten en die, wanneer zij vóór hem moest sterven, geheel hulpeloos zou achterblijven. Intusschen deed Farfalla alles wat in

haar vermogen was, om het zieke leven van haar kind te steunen en te verlengen. En diezelfde vrouw ziet er geen been in, zich een deel van de huurpenningen toe te eigenen, waarvan de huiseigenaar die haar en haar kreupelen zoon steeds met groote vriendelijkheid en belangstelling is tegemoet getreden, haar de inning heeft toevertrouwd.

Ricardo brengt het grootste gedeelte van zijn leven lijdend door, op het harde rustbed in de armoedige kamer, alleen met zijn oleander, zijn kanarie en zijn harmonica, in droomen en gepeins. Vol liefde is hij voor dieren en kinderen, en toch, bij al zijn teederheid van gemoed en zijn kinderlijke bescheidenheid, stelt hij de meest overdreven eischen aan zijn arme moeder. Al zij ook zijn kleeding nog zoo armoedig, hij duldt er geen vlek op, en de lap, dien Farfalla er op zet, mag niet van een andere stof wezen; ook aan het eten en de reinheid van het armoedige woonvertrek stelt Ricardo eischen die de arme vrouw niet vermag te bevredigen. Toch is zijn moeder hem alles; wanneer zij de kamer binnentreedt verheldert zijn gelaat en een trek van tevreden rust komt er op, als weet hij zich bij haar in veiligheid. Zijn eenzaam peinzen, zijn nadenken over de dingen die hij om zich heen ziet gebeuren, brengt Ricardo tot een groote mildheid in zijn oordeel over anderen. Wanneer men hem verwijt dat hij den hem bekenden dader van een moord niet aangeeft, zegt hij: „Zoolang er armoede en ellende is, zullen er heel wat wanhoopsdaden gepleegd worden; ieder onzer wacht zich dan ook wel een schuldige aan het gerecht over te leveren, of zelfs maar op hem af te geven, want hij weet niet of hij niet misschien reeds morgen hetzelfde zal doen". En als men hem dan vraagt of zij dan allen blindelings door het leven stappen, of een duivel hun het mes in de hand drukt, en of geen hunner zooveel meester is over zich zelf, dat hij er althans voor kan instaan, geen spitsboef of moordenaar te zullen worden, dan ziet Ricardo den vrager met een ernstigen glimlach aan en zijn eenig antwoord is de wedervraag: „Kunt gij daarvoor instaan?"

In zijne herinneringen van ongeneeslijken kranke staan zijn eerste kinderjaren, die hij in een kinderhospitaal aan zee heeft doorgebracht; herinneringen aan goede verpleging, aan vriendelijke omgeving en zonneschijn. En zijn toekomst-

droom is: het nog eens zoover te brengen dat hij met zijn harmonica mag rondgaan langs de straat en in de herbergen, bij bruiloften en danspartijen, en zoo geld verdienen.

Zoo wacht Ricardo en zoo wachten de andere ongelukkigen op gelukkige tijden. Een arme vrouw, wier man eerst voor diefstal in de gevangenis en thans in een krankzinnigen-gesticht is opgesloten, raapt ter sluiks de verflenste lelies op, die afgevallen zijn van het beeld van den H. Antonius en drukt ze aan haar borst: die verwelkte bloemen van den Heilige mogen haar geluk brengen! Wat zij en de anderen onder dat geluk verstaan? Is het een duister gevoel, een drang om aan den last van het leven te ontkomen; of is het als een melodie, die men eenmaal gehoord heeft en die men weer zou willen hooren?

Kenschetsend voor hetgeen die ellendigen beweegt in hun wachten op, en verwachten van geluk is een der gesprekken die op den H. Antonius-dag door de bewoners van de Triumphgasse gevoerd worden. Het is zomeravondschemering en een groote menigte is verzameld om de fontein voor het huis waar zich het beeld van den H. Antonius bevindt. Zij vertellen hun droomen die door anderen worden verklaard en Farfalla verhaalt van een valschen munter die, jaren geleden, in ditzelfde huis zijn handwerk heeft uitgeoefend, dat hem in staat stelde de armen ter hulp te komen. Voor den rechter gevoerd, heeft hij zijn geheim niet willen openbaren, noch willen beloven geen valsche munt meer te zullen maken, zoodat hij ter dood veroordeeld werd en werd opgehangen aan den triumfboog: „alzoo — voegt Farfalla er bij — het lot ondergaande van Jezus Christus en van al degenen, die zich over de arme menschen ontfermden”. Het blijkt uit de gesprekken die volgen, hoe allen eenparig overtuigd zijn, dat er geen ellende meer op aarde wezen zou, wanneer maar eenigen zich vlijtig toelegden op het maken van valsch geld en dat onder de armen verdeelden. Heeft de man die voor jaren in het huis van Farfalla woonde, zijn geheim werkelijk aan niemand toevertrouwd en zou er inderdaad in de oude woning van den valschen munter geen geld meer verborgen liggen?.... Helaas, geen van hun wenschen en beden wordt vervuld: de armoede, de ellende, de misdaad blijven in de Triumphgasse onverminderd.

Ricarda Huch heeft ons deze toonbeelden van ellende in al hun verdorvenheid, met al hun ongeneeslijke kwalen van ziel en lichaam geschilderd zooals zij zich aan haar vertoonden. Maar wat zij schildert gaat niet om „buiten het hart, de ziel, de kern van den mensch". Geen verheerlijking van de armoede, geen rehabilitatie door de liefde, geen vergoelijking van de misdaad geeft zij ons in dit boek. Toch laat zij tusschen de lompen en de wonden, uit de door tranen verdoofde oogen telkens het korreltje goud schemeren, waaruit „de kern" te herkennen valt.

Van Ricarda Huch is het woord: „Wer weiss, aus welchen unserer Thränen, aus welcher Arbeit, aus welchen Freuden uns das Kleid der Ewigkeit gemacht wird?"

Deze tooneelen van jammer, die zonder veel verband elkander opvolgen, zijn geen romantooneelen en evenmin tooneelen van zuivere realiteit. Toch staat elk van hen duidelijk omlijnd voor ons, en is er in den stoet van personen, die langs de Triumphgasse trekken, geen die niet een sprekend beeld, een type vertoont.

Ricarda Huch stond tegenover deze jammerbeelden als een kunstenares van groote gaven en als een diep voelende vrouw. Maar de kunstenares met haar nobelen, zekeren, glashelderen stijl, dien men als „slechthin klassisch" geroemd heeft, zoekt nergens „het artistieke": de kunst die zij ons schenkt komt als van zelf. En de diep voelende vrouw vraagt geen aandacht voor haar diep gevoel, noch doet haar best om door het schouwspel der ellende onze harten te verteederen: het leven met zijn raadsels en zijn onpeilbare diepten, dat zij in haar eenvoudig, rustig verhalen voorbij laat trekken, grijpt ons van zelf in het hart.

Ricarda Huch's laatst verschenen werk, *Vita somnium breve,* is een groote roman in twee deelen, die in zijn uiterlijk verloop vaak aan de *Erinnerungen von Ludolf Ursleu* doet denken. Ook hier zijn hoofdpersonen de leden van een geachte koopmansfamilie; evenals in het andere verhaal gaat de eens bloeiende zaak achteruit, maar wordt door de energie van den held van den roman, Michael Unger, weer op de been gebracht; ook hier treedt in het leven van den hoofdpersoon een beminnelijke vrouw, die aan Galeide herinnert, bij wie hij die diepte en volheid van liefde vindt,

welke zijn eigen vrouw niet bij hem vermocht te wekken.

Wanneer ik dezen laatsten arbeid, die schoonheden bevat van hoogen rang, des ondanks als kunstwerk minder hoog stel dan wat de schrijfster vroeger gaf, dan is dit omdat hier niet, gelijk in *Aus der Triumphgasse* en elders in Ricarda Huch's werk, het romantische en reëele in elkaar vloeien tot één kunstbeeld, maar de beide elementen op vele plaatsen „unvermittelt" naast elkander staan.

De twintig jaren uit Michael Unger's leven, van 's mans dertigste tot zijn vijftigste jaar, die als een „korte droom" voorbijgaan, toonen ons den man in zijn levensstrijd, in zijn worstelen om zich los te maken van wat hem belet zich vrij te geven en vrij te ontwikkelen, in zijn streven naar schoonheid dat voor hem het leven zelf is. En naast hem Rose, de kunstenares, wier oogen, waarin als in een „Zauberbrunnen" het schoone en wonderbare van deze wereld zich spiegelen, alle menschen en dingen schijnen toe te roepen: „kom tot mij, ik maak u vrij, ik maak u schoon!" — Rose, die als zij lacht, als haar gezicht straalt van zalige blijdschap, iets heeft van het kind, welks oogen van dieper dingen droomen dan zijn gedachten weten, en die in hare liefde voor Michael, welke geen onrust, geen twijfel kent, de heele natuur om haar heen, de lente met al haar heerlijkheden in zich zou willen opnemen: „Ich möchte alles verschlingen, bis meine Seele voll wäre".

Een tijd lang genieten Michael en Rose, gedurende een korter of langer, maar altijd voorbijgaand, samenzijn van hunne stil-gelukkige liefde als van een heerlijken droom, totdat langzamerhand een ander diep gevoel haar bij Michael verdringt: de liefde die hem trekt tot zijn kind, tot Mario, het kleinood dat in zijne oogen, aan zijn overigens waardeloos huwelijk zijn eenige waarde geeft.

Zoo ontstaat er tusschen vader en zoon een innige vriendschapsband. Wat den knaap in zijn vader vooral aantrekt is zijn kracht en zijn schoonheid: voor menschen die oud en leelijk worden, ook al heeft hij ze vroeger nog zoo lief gehad, pleegt Mario's genegenheid te verminderen, maar zijn vader, zijn vriend en vertrouwde, zal altijd mooi blijven, dat gelooft hij zeker. Dan echter moet Michael ondervinden dat, naarmate hij ouder wordt, Mario's gehechtheid aan hem afneemt,

dat dit kind, dat hij koesterde en verafgoodde, waaraan hij alles zou hebben opgeofferd, een zelfzuchtig mensch is geworden, dat enkel luistert naar hetgeen hem aanstaat en lokt, en geen oor heeft voor eenigen plicht, zoodra hij er ook maar in het minst door gestoord wordt. Zijn Mario, het dierbaarste wat hem nog overbleef, is nu ook onherroepelijk voor Michael verloren...

Toch blijven voor dezen man, wien het leven zoo weinig gaf van hetgeen hij ervan verwacht had, de populieren in zijn hof hetzelfde „o Leben, o Schönheit!" ruischen, dat hem begeleidde in jaren van jeugd en kracht, en vervolgt hij vroolijk en vertrouwend zijn baan, „wie einer, den unsichtbare Götter führen"....

Met Michael Unger en de zijnen, met Rose, bevonden wij ons in een min of meer romantisch gestemd midden, maar met een wezenlijken achtergrond van menschelijke gevoelens en hartstochten. Daarnaast beweegt zich een bonte stoet van personen, waarvan sommige enkel geschetst, andere ten voeten uit geteekend zijn, meest interessante menschen van allerlei ras, droomers en dwepers, hyper-romantici van beiderlei geslacht, die stof hadden kunnen leveren voor een afzonderlijken roman, maar die met hetgeen waarvoor in de eerste plaats onze aandacht gevraagd wordt, slechts in los verband staan. Door aan deze personages, waaronder er herinneringen mogen zijn uit hare studiejaren te Zürich, waar vogels van diverse pluimage uit verschillende landen plegen neer te strijken, een zoo ruime plaats in haar werk te geven, heeft Ricarda Huch aan de eenheid en de aanschouwelijkheid ervan schade gedaan. Eene episode als, in het eerste deel, het afscheidsfeest van de studeerende vrienden en vriendinnen in den tuin aan het meer, waar elk op zijn beurt, improviseerend in vrije, rijmlooze verzen, die zeven bladzijden vullen, in overspannen, hartstochtelijke taal, „Gespensterwörte" spreekt, waarvan zij zelven ontzet terugschrikken, is — wat op zichzelf haar verdienste ook wezen moge — een storend *hors d'œuvre.*

En zoo lijdt dit geheele breed aangelegde en breed uitgesponnen werk aan een gemis aan eenheid en evenredigheid, dat de lezing tot een meer dan gewone inspanning maakt en de vele schoonheden gevaar doet loopen niet tot haar recht te komen. In haar *Blüthezeit der Romantik,* van Novalis

sprekende, zegt Ricarda Huch: „Alles was Novalis geschrieben hat, könnte man Tagebücher nennen, worin auch die Schwächen seiner Prosawerke liegen. Der volkommenste Mensch und Künstler würde wohl der sein, dessen Tage- und Lebensbücher, so wie er sie natürlich niederschriebe, zugleich die schönsten Kunstwerke wären." *Vita somnium breve* is ook geschreven als ware het een dagboek, maar hierin ligt, als bij Novalis, de zwakheid van den roman. De gebeurtenissen toch volgen elkander op van dag tot dag, van periode tot periode, zonder dat zij rechtstreeks uit elkander voortvloeien of met elkander in verbinding staan; daarnaast geplaatst, niet steeds er mee saamgevlochten, vindt men de overdenkingen, de ontboezemingen van de schrijfster, de wijsgeerige bespiegelingen van hare personages: de lijnen, die het beloop van het kunstwerk zouden moeten aangeven, het afronden en afsluiten, ontbreken.

In de beide andere grootere werken, *Erinnerungen von Ludolf Ursleu* en *Aus der Triumphgasse*, worden de gebeurtenissen door hem die ze bijwoonde verteld en tegelijkertijd door den verteller, die het geheel bij retrospectie overziet, ingedeeld, gerangschikt en afgesloten. In *Vita somnium breve* heeft Ricarda Huch dien vorm, dien zij meester bleek te zijn, laten varen, naar mijn oordeel, tot schade van het kunstwerk. De lezer wordt hier niet terstond aangegrepen, vastgehouden en geboeid door het werk zelf; er wordt meer persoonlijke inspanning van hem gevorderd om „erin" te komen en „erbij" te blijven, zich te verdiepen in de toch op zichzelf interessante uiterlijke en innerlijke gebeurtenissen, welke het groot aantal personen, dat zich in dezen roman beweegt, raken. Maar weet hij de moeielijkheden, welke hem in den weg worden gelegd, te overwinnen, getroost hij zich de meerdere inspanning die hiervoor gevorderd wordt, dan zal hij ook in dit werk de groote eigenschappen van ruime en ernstige levensbeschouwing, van diep gevoel, den voornamen toon en den scherp omlijnden, helderen stijl terugvinden, waardoor Ricarda Huch in hare vorige werken zich aan hem geopenbaard heeft als kunstenares van hoogen rang.

Hoe zij zelf tegenover haar laatste werk staat, of zij gevoeld heeft dat, om „Erlebtes zu gestalten" en het voor anderen inderdaad weer te doen opleven, zij haar romantisch

temperament moet weten te beheerschen en, vooral, dat het episch kunstwerk, om een indruk als eenheid te maken, een in zichzelf afgesloten en in zijn onderdeelen nauwsluitend geheel behoort te zijn? Of meende zij met *Vita somnium breve* een nieuwe periode van haar kunstenaarsleven te openen en zal zij voor hetgeen herinnering en phantasie haar ingeven, voortaan den laatst gekozen vorm blijven kiezen?

Ricarda Huch, die het leven in schoonheid ziet, omdat zij dieper gaat dan de oppervlakte, die niet enkel oog heeft voor „het artistieke", maar doordringt tot „de kern", zal, in welken vorm ook, werken blijven scheppen die, niet voor de menigte, niet voor het succes van den dag bestemd, in hunne voornaamheid aanspraak maken op een eigen plaats in de letterkunde.

„Er bestaat een wederkeerige verhouding (Wechselverhältniss) tusschen den mensch en de wereld, zoodat deze hèm liefdevol tegemoet komt, die haar met oprechte liefde zoekt", schrijft Ricarda Huch in het opstel waaruit ik reeds aanhaalde. Hetzelfde wat zij in Novalis bewondert vinden wij ook in haar: den harmonischen mensch, wiens verstand wel de dissonanten van de wereld hoort en er de ooren niet voor sluit, maar die tevens kracht genoeg heeft om voort te dringen tot daar waar zij zich oplossen. En geen passender motto voor het geheele werk van de geniale kunstenares dan het woord van Novalis, door haar aangehaald: *Tadle nichts Menschliches.*

J. N. van Hall.

OVER GRIEKSCHE EN INDISCHE FABELS.

IV.

Plato, Strattis, Democritus, Archilochus tegenover het *Pantschatantra*, — deze namen dus en deze data zijn even zoovele pleidooien voor de prioriteit der Hellenen in zake de Aesopische of dierfabel. En wat dit pleidooi even pikant maakt als indrukwekkend: het is geleverd door Benfey, geen hellenist, maar een sanskritist van beteekenis. Geen wonder alzoo dat Rutherford, de uitgever van Babrius, hellenist derhalve, ofschoon lang niet de eerste der broederen, triumfeert en jubileert.

In werkelijkheid evenwel is met Benfey's betoog de kwestie geenszins uit. Niet geheel verblinde voorstanders van *ex Oriente lux* geven sedert van het ten bate der tegenpartij aangevoerde het een en ander toe. Waar de Indische en de Aesopische fabel onmiskenbare trekken van overeenkomst vertoonen, zijn zij wel zoo vriendelijk te erkennen dat inderdaad een enkele maal een Grieksch origineel naar de boorden van den Ganges kan zijn verzeild geraakt. Zóó Édélestand du Méril; zóó zelfs Otto Keller, die, hellenist als hij is, als weinigen pal staat voor het eerstgeboorterecht van Indië. Wij zijn tot resultaten gekomen — aldus zijn resumtie — die voor de Hindoes slechts vleiend kunnen zijn. De roem van de schoonste sprookjesmatige dierfabels, de overoude jakhalssproken en dergelijke, geschapen te hebben, blijft hun, *„und die Hellenen haben in der blühendsten Epoche ihrer Litteratur*, was die Fabeln betrifft, *hauptsächlich von geliehenem indischen Gute gezehrt.”* Eerst toen het in de poëzie der Hindoes sints lang najaar

en winter geworden was, „reihten sie *in ihre schon an sich überreich ausgestatteten Fabelsammlungen* — —auch ursprünglich occidentalische Apologe ein.” (p. 350.) Terloops zij gevraagd, waarom Indië bij zoo overstelpenden eigen fabelrijkdom toch nog bij vreemden is gaan leenen. Doch het zij zoo; en misschien geldt voor volken hetzelfde als voor individuen, dat men, naarmate men meer bezit, des te meer bezitten wil. Daartegenover laten de tegenwoordige aanhangers der Indische prioriteitsleer gaarne en luide het argument klinken, dat zelfs de oudst denkbare redactie van het *Pantschatantra*, van de derde eeuw v. Chr. ongeveer, te jong is om voor het vraagstuk naar den oorsprong der fabel en het twistpunt der prioriteit van helleensche of hindoesche apologen naar welke zijde ook veel gewicht in de schaal te kunnen werpen. Het is immers a priori onwaarschijnlijk — betoogen zij — dat Indië vóór den tijd van het *Pantschatantra* zoo dan al geen fabelverzameling, ook niet althans op zichzelf staande fabelen zou hebben bezeten. Doch zoo zou de kwestie in toenemende mate er eene worden van subjectief geloof, van meerdere of mindere sympathie voor een der beide volkeren en litteraturen, van onberedeneerd gevoel en blinde voorkeur, inplaats van een onderwerp van wetenschappelijke discussie, geschikt om ook den onbevooroordeelden tegenstander te overtuigen.

Sints lang hebben dan ook de indianisten naar een middel gezocht tot reculer *pour mieux sauter.* De fortuin was den zoekenden gunstig. Het betrekkelijk jonge *Pantschatantra* konden ze laten schieten. Oudere fabelcollecties zijn tot dusverre nog niet gevonden, zooveel ik weet. Maar oudere fabels wel, en in menigte. En met voldoening wijst in Engeland Rhys Davids [1]), ten onzent dr. S. J. Warren op de *Játakas.*

Játakas — een der Heilige Schriften der Boeddhisten — zijn een reeks van Geboorteverhalen, vastgeknoopt aan de laatste incarnatie van den Boeddha. Er bestaan daarvan niet minder dan 550, zeggen de deskundigen, langere en kortere. De Heer bediende zich van dezen vorm om te preeken, en daar hij in den loop zijner ontelbare gedaanteverwisselingen ook herhaaldelijk in dierengestalten was herboren, predikte hij

---

1) *Buddhist Birth Stories, or, Játaka Tales. The oldest Collection of Folk-lore extant. Translated by* T. W. Rhys Davids. Vol. I, 1880.

ook menigmaal door middel van dierfabels. Een aantal van deze nu, — men noemt twaalf, — heeten identisch met even zoo vele Aesopische.

Laat ons zien. Ik beperk me tot de twee, door dr. Warren in ditzelfde tijdschrift tien jaar geleden tot adstructie zijner stelling medegedeeld.

Geen Nederlander van beschaving, of hij kent de fabel van *Maître Corbeau*, van de raaf met het stuk kaas in den bek, hem door den vos door middel van het schrander vleien zijner afgrijselijke stem ontfutseld. Onze oudste westersche getuigen zijn Phaedrus (I, 13) en Babrius (f. 77). Voor den *Jâtaka*-vorm (nr. 294) schrijf ik liefst dr. Warren na: „Eens toen in Benares Brahmadatta regeerde, werd de Bhodisat in een bosch van jamboeboomen als boomgod herboren. Een kraai gezeten op een jamboetak at daar vruchten. Een jakhals daar langs komend keek naar boven en den kraai ziende, dacht hij: Als ik van hem voortreffelijke eigenschappen ga roemen die hij niet heeft, zal hij mij misschien vruchten geven. Daarop sprak hij, prijzend, deze regels:

Wie is deze met zijn diepe stem, die schoone, de voortreffelijkste der sprekenden,
Die, fraai gezeten op een jamboetak, zingt als een jonge pauw?

En de kraai terugprijzende sprak het tweede vers:

Slechts een fatsoenlijke (gentleman) weet een fatsoenlijke te prijzen;
O gij, met het lichaam van een jongen tijger, eet vriend, ik geef ze u.

En hij schudde den jamboetak en deed vruchten vallen. De boomgod die hen beiden zag terwijl ze elkaar verdichte deugden toekenden en jamboes aten, sprak een derde vers: Langen tijd voorwaar zie ik valsch sprekenden samengekomen, een afvaleter en een lijkeneter die elkaar prijzen.

Deze regels gesproken hebbende toonde de god zich in eene vreeselijke gedaante en joeg hen op de vlucht."

Indien bloot uiterlijke chronologie gelden mag, hebben de indianisten hier gewonnen spel. Uit welken tijd de *Jâtakas* ook zijn mogen, ze zijn ongetwijfeld ouder dan Babrius en zelfs dan Phaedrus. Maar is het der moeite waard, op dit argument ditmaal nader in te gaan? Zijn de beide fabels

werkelijk identisch? Prof. Rhys Davids is er nog niet geheel zeker van; dr. Warren twijfelt geen oogenblik. Ofschoon... „De kaas ontbreekt" — zegt hij — „en de moraal verschilt." Over het ontbreken der kaas kunnen we ons gemakkelijk heenzetten. Erger is dat de moraal verschilt, en in niet geringe mate verschilt, en dat dientengevolge het gansche wezen der fabels zich anders openbaart. Toch lijkt, volgens dr. Warren, „geen ei meer op een ander ei." Het moet aan de stompzinnigheid mijner zintuigen liggen, maar ik zie die treffende overeenkomst niet. Ik zie slechts verwantschap heel uit de verte: een kraai — of raaf — waarvan de schoone stem huichelachtig geprezen wordt om daardoor eenig materieel voordeel te behalen. Indien dit ééne gegeven voldoende is om tot ontleening te besluiten, dan concludeer ik voor mij juist andersom. In weerwil van het schijnbare chronologische bezwaar acht ik alsdan de westersche voorstelling origineel, de *Játaka*-fabel kopie. De eerste dunkt me een logische schepping, de laatste een niet al te waarschijnlijke adaptatie. De Grieksch-Romeinsche vos moet de raaf vleien met zijn stem; anders valt het stuk kaas niet uit zijn bek. Maar is het voor den Indischen jakhals absoluut noodzakelijk om de kraai wegens zijn geluid te prijzen, opdat deze voor hem geheel vrijwillig jamboevruchten zou neerschudden? En sedert wanneer zijn vruchten de bijzonderste lekkernij voor den jakhals, den aaseter? Doch over deze interne bewijsgronden straks nader.

Minder twijfel baart de andere fabel, voorkomende zoowel bij Phaedrus en Babrius als in *Játaka* nr. 308. Alweder plunder ik voor den inhoud dr. Warren.

„Eens toen in Benares Brahmadatta koning was werd de Bodhisat als een boomspecht herboren. Een leeuw die vleesch at bleef een beentje in de keel steken: zijn keel zwol, hij kon geen spijs gebruiken, kreeg hevige pijnen. De voedselzoekende specht, hem ziende, vroeg, op een boom zittend: Wat scheelt u, vriend? De leeuw vertelde hem de zaak. Ik zou u van dat been wel kunnen verlossen, maar ik durf niet in uw muil te gaan, gij zoudt mij opeten. Vrees niet, vriend, ik zal u niet opeten; geef mij het leven. Goed, zei hij, en deed hem neerliggen op zijn zijde; maar denkende: wie weet wat hij zal doen, plaatste hij een stokje tusschen zijn onderkaak en zijn bovenkaak, *zoodat hij zijn muil niet kon sluiten.*

Daarop ging hij er in en stiet met zijn snavel tegen het been. Het viel weg. Daarop uit den bek gaande stiet hij met zijn snavel tegen het stokje, deed het vallen, en vloog op een boomtak. De leeuw, hersteld, doodde eens een buffel en at dien op. De vogel dacht: ik wil hem eens beproeven; ging op een tak boven hem zitten, en hem toesprekende sprak hij de eerste gâthâ:

Wij bewezen u een dienst naar ons vermogen.
Koning der dieren, hulde zij u, krijgen wij niets?

Leeuw:

Daar ik bloed eet, steeds prooi zoek,
Is het al veel dat gij, tusschen mijn tanden geweest zijnde, leeft."

Omtrent de identiteit is ditmaal geen schaduw van twijfel mogelijk: deze fabel is volmaakt dezelfde bij Oosterling en Westerling. Want dat bij deze laatsten de wolf de patient is en de geneesmeester nu eens de kraanvogel, dan weer — bij Babrius o. a. — de reiger, doet inderdaad tot de volkomen overeenstemming niets af. Voor dr. Warren is ook nu de oorsprong niet twijfelachtig, al zegt hij het niet met ronde woorden. „De oudste ons bekende westersche vorm" — zegt hij — „is de latijnsche van Phaedrus, die onder keizer Tiberius heeft geleefd." Hij erkent evenwel dat Phaedrus Grieksche modellen bezigde, niet onmogelijk de verzameling van Demetrius van Phaleron, die op ongeveer 300 v. Chr. gesteld wordt. Daar hij de *Játaka*-collectie van ongeveer 400 v. Chr. acht, wint hij zoo een voorsprong van minstens een eeuw. Men zou daar tegenover er op kunnen wijzen dat de Grieksche verzamelaars van spreekwoorden een gezegde vermelden: *Uit den muil van den wolf (gered)*, hetgeen zij verklaren, en slecht verklaren, met beroep op onze fabel, [1]) en dat deze bij gevolg veel ouder moet zijn dan Babrius, of Phaedrus, of zelfs Demetrius van Phaleron. Doch liever dan op deze altijd slechts hypothetische chronologie beroep ik me op de inkleeding zelve der fabel, ten einde ook ditmaal weer juist andersom te concludeeren: de vorm in de *Játaka* is ongetwijfeld secundair en verduistert door onhandige bijvoeg-

[1]) Het betrekkelijk volledigst *Prov. Bodl.* 404; verder Diogen. IV, 42; Zenob. III, 48; Suid. s.v.

selen het geestige der oorspronkelijke vinding. De pointe van het verhaal ligt in de ondankbaarheid van het geredde dier, dat, terwijl het zijn redder de bedongen belooning boosaardiglijk onthoudt, verklaart al bijster braaf te hebben gehandeld omdat het niet goed met kwaad vergolden heeft. De Romeinsche en Grieksche fabulist verzuimen niet hierop voornamelijk den nadruk te leggen. Pikant vooral is de naïeve verbazing van het roofdier bij Phaedrus, dat men nog van een belooning durft reppen tegenover hem, den wolf.

Ingrata es, inquit, ore quae e nostro caput
Incolume abstuleris et mercedem postules. [1])

Ook de *Játaka*-bewerking erkent dit, getuige het slotvers, maar bederft het effect door den specht, al te berekenend, den zieken leeuw een stokje in den muil te laten steken. Hoe had hij zoo, al wilde hij nog zoo graag, zijn heelmeester den kop kunnen afbijten? En volkomen ongemotiveerd in de Indische fabel is het achterna vragen van dezen om zijn deel van den later gedooden buffel, ten einde zijn gewezen patient „te beproeven.” *O imitatores — !*

Het pleidooi voor Indië op grond dezer *Játakas* kunnen we dus voorloopig gerust op zijde schuiven.

Niet veel meer bewijskracht hebben gevallen als de volgende, — ik mag alweer slechts twee, trouwens zeer karakteristieke, voorbeelden ter sprake brengen.

Bij Herodotus (VI 126 v.v.) lezen we hoe Clisthenes, vorst van Sicyon, van heinde en ver aanzienlijke jonge mannen opriep om te dingen naar de hand zijner eenige dochter Agariste. Er kwamen er van alle kanten der toenmalige helleensche wereld, uit den Peloponnesus, uit Aetolie, uit Eretria, uit Thessalie, van de Molossi, ja zelfs van de Zuid-Italische kust, het latere Groot-Griekenland. Er kwamen ook twee hoogaanzienlijke jongelieden uit Athene, Megacles de zoon van Alcmeon, en Hippoclides zoon van Tisandros. Een vol jaar hield Clisthenes allen bij zich te gast, om onder feestelijke bijeenkomsten en ridderlijke spelen zijn aanstaanden schoonzoon beter te leeren kennen. En van

[1]) „Gij zijt een ondankbare — sprak hij — die, na uw kop uit onzen muil veilig geborgen te hebben, nog loon vordert.”

allen behaagde hem het meest Hippoclides, bovendien een verre verwant van het bevriende hof van Corinthe. Reeds had Clisthenes een schitterend feestmaal aangericht, waarop hij de verloving van Agariste met Hippoclides plechtig zou bekend maken. Maar deze, opgewonden door zijn triomf en door den wijn, begon zich al losser en losser te gedragen, totdat hij op 't laatst onbehoorlijke dansen uitvoerde en met zijn hoofd naar beneden op een tafel gestut met zijn beenen ging gesticuleeren. Dat vond de gastheer wel wat heel bedenkelijk, en zich niet meer kunnende bedwingen sprak hij: O zoon van Tisandros, gij hebt uw huwelijk verdanst! De ander antwoordde: dat kan Hippoclides niets schelen; „hetgeen sedert" — zegt Herodotus — „een spreekwoord gebleven is." [1]) Maar de koning gaf zijn dochter aan den anderen Athener, aan Megacles, en zoo werd ze de stammoeder van den genialen Pericles.

Ik denk er niet aan, dit verhaal van den pater historiae als authentieke historie te beschouwen. Reeds twee eeuwen geleden maakte de oude Wesseling opmerkzaam op de chronologische bezwaren, die lang niet de eenige zijn. Sommige der opgenoemde minnaars leefden, gelijk hij aanwees, lang vóór, sommige na den vader der bruid. Klaarblijkelijk hebben we te doen met eene legende, aan een spreekwoord vastgehecht met het doel om dit spreekwoord te verklaren, een zoogenaamde aetiologische legende. Zoo oordeelde voor een halve eeuw Grote, en zoo oordeelt thans Ed. Meyer [2]).

Nu wees voor eenige jaren naar aanleiding van dit bericht bij Herodotus dr. Warren in den *Hermes* [3]) als op een interessante parallel op een Indische fabel, ditmaal voorkomende in nr. 32 der *Jâtaka*-verzameling, wier inhoud neerkomt op het volgende. In den tijd dat de dieren zich

---

1) Ik herinner me het een tiental jaren geleden o.a. in een hoofdartikel eener Nieuw-Grieksche Courant gelezen te hebben. Waarschijnlijk is het thans slechts een classieke reminiscentie.

2) Vooral lezenswaardig, maar te lang om hier over te schrijven, is zoowel de tekst als de aanteekening van Grote's *History of Greece* dl. III p. 38 v.v. (Amerik. uitgave). Ed. Meyer, *Gesch. d. Alt.* II (1893) § 396 zegt slechts zeer kort: „seine Tochter vermählte er (Kleisthenes) dem Attischen Adligen Megakles. *Die Legende erzählt*, wie bei der Gelegenheit aus ganz Griechenland die angesehensten Freier an den Hof des Tyrannen zusammenströmten."

3) *Hermes* dl. XXIX (1894) bl. 476 v.v.

koningen kozen, maakten de vogels tot den hunnen den goudzwaan [1]). Deze had een zeer schoone dochter, zóó schoon, dat haar vader haar de geheel ongewone vrijheid gunde zich een gemaal te nemen naar haar hart. Met dat doel verzamelde hij alle vogels, en riep vervolgens zijne dochter tot zich, opdat ze zien zou en een keus doen. Toen ze den pauw zag met zijn als edelgesteenten glinsterenden hals en staart, was ze verrukt en gaf te kennen dat hij de uitverkorene zou zijn. Als de pauw dit hoorde, sprak hij: gij hebt mij nog niet in al mijn kracht gezien. In zijn opgewondenheid begon hij te dansen, en alle schaamte op zijde zettend ontblootte hij zich. Doch de koning wendde zich van hem af en sprak deze versregels:

Schoon is de klank uwer stem en schitterend uw rug,
En fonkelend als de gloed van edelsteenen is uw hals;
Uw vleugels zijn een vadem lang,
Doch om uw dansen geef ik u mijn dochter niet.

Dus gaf hij in de bijeenkomst zijn dochter aan een jongen zwaan. Vol schaamte vloog de pauw weg.

Op de trekken van overeenkomst tusschen deze fabel en het Herodoteische verhaal te wijzen is alweder overbodig; ze springen van zelve in het oog. Maar hebben we nu ook in de fabel het prototype van het verhaal? De nauwgezette geleerde die de parallel aan de hand deed wacht zich wel dit uitdrukkelijk te beweren; dat laat hij aan heeter gebakerden over. [2]) Mijns bedunkens verzet zich drieërlei tegen het aannemen eener ontleening aan Indië. Eerstens: was in Griekenland hetzij de keus van een bruidegom uit meerderen langs den door Herodotus geschilderden weg, hetzij het verwerpen van een der pretendenten wegens onvoegzaam gedrag, iets zoo ongewoons dat men het geval noodzakelijk aan een uitheemsche fabel moest ontleenen? Is niet veeleer de mythische bruidswerving om Helena, waarvan de uitvoe-

[1]) Prof. Rhys Davids noemt het dier in kwestie *the Golden Goose* (dl. I p. 292 v.v.; vgl. vooral bl. 294 aant., waar hij rekenschap van deze vertaling geeft.) Benfey daarentegen, die reeds (dl. I p. 280) den korten inhoud medegedeelde der „schöne buddhistische — wie gewöhnlich in einem Dschâtaka erzählte — Fabel," spreekt insgelijks van een z w a a n.

[2]) Dr. Ch. van Deventer, *Helleensche Studiën*, bl. 109 v.v.

rige schildering aan Hesiodus werd toegeschreven en waarvan drie jaar geleden fragmenten werden ontdekt, een der elementen van de door Herodotus te boek gestelde legende? [1]) In de tweede plaats: hoe, langs welken weg, en om welke reden stelt men zich wel voor dat in de zesde eeuw v. Chr. de weinig karakteristieke Indische vertelling naar Hellas is overgewaaid niet alleen, — dat zou nog wel te begrijpen en desnoods aannemelijk te maken zijn, — maar ook eene zoo radicale vervorming heeft ondergaan? Zesde eeuw, zeg ik; immers tusschen ongeveer 440 v. Chr., toen Herodotus de overlevering vernam, en haar aankomst als fabel ergens in Griekenland mogen we toch wel een halve eeuw stellen, opdat de niet in één dag te voorschijn tredende metamorphose van dierfabel tot menschen-legende, en van legende tot gelocaliseerde quasi-historie haar beslag hebben kunnen krijgen. En in de derde en voornaamste plaats: totdat men mij met welgestaafde bewijzen van dwaling overtuigt, weiger ik beslist aan de zooeven genoemde en voor de indianistische theorie onontbeerlijke metamorphose geloof te schenken. Tot zoolang stem ik geheel in met wat Benfey naar aanleiding van een ander maar analoog geval zegt, naar aanleiding eener op het Zopyrus-verhaal bij denzelfden Herodotus (III 153 v.v.) gelijkende fabel in het *Pantschatantra:* „so haüfig es in der Thierfabel vorkommt, dasz menschliche Thaten auf Thiere übertragen werden, so wird doch nicht leicht ein Beispiel nachzuweisen sein, wo eine Thierfabel in eine Sage von Menschen umgewandelt wäre.” (bl. 339) Van overgang van menschelijke legenden tot dierfabels zijn misschien enkele schaarsche voorbeelden bij te brengen, omzetting eener dierfabel in menschen-historie behoort voorloopig tot het niet bestaande, zooal niet tot het onbestaanbare.

Dr. Warren oppert — ofschoon insgelijks erg weifelend — ook de omgekeerde mogelijkheid. „Wenn nicht die Jâtaka-erzählung so alt wäre, könnte man an eine indische Übernahme der griechischen Erzählung denken.” Zóó oud. Hoe oud dan? Dr. Warren acht zoowel de gansche verzameling als bijzonderlijk dit Indische verhaal „entschieden alter als

---

[1]) Beide verbindt reeds Dio Chrysostomus, or. XI § 47.

das 3. Jahrh. v. Chr." En wel op grond dat men het geïllustreerd vindt „auf dem stoepa von Bharhoet, also wenigstens aus dem 3. Jahrh. v. Chr." Men zou kunnen tegenwerpen dat prof. Speyer bedoeld Boeddhistisch monument een eeuw jonger acht. [1]). Maar waartoe dr. Warren zijn eeuw misgund? Ook bij aanvaarding zijner tijdsbepaling blijft de vraag geoorloofd: verhinderen deze data, de tijd na, of ongeveer van Alexander den Groote, inderdaad het aannemen eener ontleening van het Indische vertelsel uit het Grieksch? Doch het Indische verhaal is ouder, oneindig ouder, niet slechts dan het monument waarop, doch ook dan de bundel waarin het staat. Toegegeven; met de bijvoeging evenwel dat het met de Indische chronologie een wonderlijk geval is. Men goochelt daar — het is dr. Warren die het ons leert — met duizend eeuwen als waren het even zooveel zandkorrels. Het verdient daarom de voorkeur het verhaal op den inhoud te bezien. En dan zij het voldoende er op te wijzen dat dansen en het zich onvoegzaam ontblooten ten gevolge van den dans niet slechts a priori bij menschen aannemelijk, bij pauwen zonderling is, maar dat juist hetzelfde vergrijp tegen de zeden als aan den legendairen Hippoclides, nog in den tijd van het volle historische licht, in de dagen van Caesar en Cicero, door zijn vijanden ten laste werd gelegd aan den grijzen koning der Klein-Aziatische Galaten Deiotarus [2]). Het overbrengen der oneerbare handeling op een dier is slechts denkbaar in Indië, waar de dieren in de fabelbundels doorgaans niet veel meer dan verkleede menschen zijn. Zoo is de mogelijkheid niet uitgesloten — al acht ik haar niet waarschijnlijk, — dat ook ginds het verhaal oorspronkelijk er een van menschen was, dat we inderdaad legende hebben tegenover legende, en dat we mitsdien ons zonder meer dienen neer te leggen bij dr. Warren's negatieve conclusie; „Wie dem auch sei, die Übereinstimmung ist interessant."

---

[1]) Prof. J. S. Speyer: *Eenige bundels van Avadânas*, in *Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde* IVe Reeks, dl. III, bl. 379.

[2]) Cicero *Pro Rege Deiotaro* § 26: „Furcifer quo progreditur? Ait, hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse *in convivioque nudum saltavisse.*" Terloops teeken ik aan, dat ook de fictieve Astyages bij Xenophon (*Cyrop.* I, 3, 10) in dronkenschap danst.

Het tweede en laatste voorbeeld dat ik ter sprake wensch te brengen, is juist omgekeerd. Als in de *Vogels* van Aristophanes de held van het stuk zijn auditorium wil overtuigen dat zij — de vogels — welbeschouwd veel ouder zijn dan de goden en zelfs dan de aarde, en dus reeds op grond van anciënniteit de wereldheerschappij mogen vorderen, gebruikt hij onder meer ook dit pakkende argument:

Gij zijt dom en een weetniet, en hebt niet genoeg gestudeerd in uwen Aesopus,
Die vertelt dat van alle gevederden 't eerst de gekuifde leeuwrik bestaan heeft,
Nog alvorens zelfs d' aard was; en dat in dien tijd zijn vader kwam t' overlijden.
Nu, er was nog geen aarde, den doode ten graf; zoo lag 't lijk dus vijf volle dagen,
Tot de leeuwrik uit wanhoop in 't eind zijn papa in d' eigen kop heeft begraven.

Een wonderlijke fabel, die eigenlijk veeleer, — wanneer men het zoo noemen mag, — een aetiologische dierenlegende verdient te heeten. Rutherford heeft ongetwijfeld ongelijk met haar voor een verzinsel van Aristophanes zelven te houden [1]). Maar hebben daarom zij gelijk, — tot mijn leedwezen heeft zich ook prof. Van Leeuwen onder dezen geschaard, — die den oorsprong der fabel, of der legende, of hoe men haar heeten wil, in het Oosten, Indië of Arabië, meenen te moeten zoeken? Voor Arabië pleiten eenige regels uit een gedicht, waarin blijkens de overzetting precies hetzelfde als bij Aristophanes staat, met uitzondering van twee niet onbelangrijke details evenwel, waarvan het voornaamste is dat daar van den hop gezegd wordt wat Aristophanes den kuifleeuwerik laat verrichten. De dichter heet geleefd te hebben even voor Mohammed, — derhalve minstens negen eeuwen na Aristophanes! Voor den Indischen oorsprong beroept men zich op Aelianus van Praeneste, van ongeveer 200 na Chr., die in zijn langwijligen trant en natuurlijk ouderen naschrijvende evenzeer van den epops, den hop, een tot

1) „It would be rash to see in this more than an invention of Aristophanes himself." (*Babr. Introd.* p. XXXIV, not. 2). Dit is niet de eenige overijlde gevolgtrekking van den geleerden Engelschman.

de Grieken gekomen brahmanen-mythe — gelijk hijzelf haar noemt — vertelt, waarvan het kort begrip het volgende is. Een Indische koning had drie zonen, waarvan twee tegen hun grijze ouders en hun braveren broeder de boosaardigheid in persoon waren. Eindelijk ontvluchtten de ouders, door hun derden zoon vergezeld, het hun ondragelijk geworden vaderland. Door inspanning en ontbering uitgeput bezweken de oude menschen, en de zoon verwaarloosde zijn plicht niet, maar sloeg met zijn zwaard het eigen hoofd in tweeën, en begroef zoo zijn ouders in zichzelven. Helios die alles aanschouwt bewonderde deze buitengewone kinderliefde, en veranderde den zoon in een langlevenden vogel, zeer schoon om te aanschouwen (*N. A.* XVI. 5). Aldus luidt volgens Aelianus de Indische versie. Er is evenwel nog een derde concurrent. Sints lang is opgemerkt dat er ook overeenkomst bestaat tusschen wat we bij Aristophanes lezen en wat Herodotus (II 73), geheel verschillend van de traditioneele voorstelling, ons verhaalt van den Aegyptischen wondervogel phoenix [1]). Welk van de drie vaderlanden zullen we nu kiezen? Indien er in allen gevalle ontleening heeft plaats gehad, — en ook mij dunkt de slechts schijnbare fabel niet van huis uit een Grieksch product, — dan zou ik voor mij liefst voor Aegyptischen oorsprong opteeren. De Arabische richt zichzelf. En wat het Indische verhaal aangaat met zijn volmaakt ongemotiveerde handeling en zijn banale metamorphose, — het valt moeilijk, aan de oorspronkelijkheid daarvan te ge-

---

[1]) „Zij (de Aegyptenaren) hebben nog een anderen heiligen vogel, phoenix geheeten. Ik heb dien alleen maar geschilderd gezien. Hij komt dan ook slechts zelden tot hen; zooals de bewoners van Heliopolis zeggen, eens in de vijfhonderd jaren, en zij zeggen dat hij dan tot hen komt wanneer zijn vader gestorven is. — — Van dien vogel vertellen ze, wat ik voor mij niet geloofwaardig acht, dat hij het volgende verzint. Van Arabie uit brengt hij zijn vader, in myrrhe gewikkeld, naar het heiligdom van Helios, en begraaft hem in dat heiligdom; en hij doet dit op de volgende wijze. Eerst vormt hij een ei van myrrhe, zoo groot als hij in staat is te dragen; en nadat hij daarvan de proef genomen heeft, holt hij het ei uit, vult de opening met andere myrrhe aan, totdat, met het lijk van zijn vader er in, de zwaarte dezelfde is (als oorspronkelijk), en vervoert het zoo naar het heiligdom van Helios in Aegypte. Aldus zegt men dat deze vogel pleegt te doen." Hoeveel „Aegyptisch" aan het gansche verhaal is durf ik niet beslissen; maar voor de Grieken hoort het thuis in Aegypte, naar eene overlevering die, zooals uit Herodotus' woorden genoeg doorschemert, ouder is dan hij zelf.

looven. Zoolang men evenwel Aelianus' bron niet kent, is het veiligst niets te beslissen, allerminst dat de Grieksche voorstelling, in allen gevalle ouder dan Aristophanes en dus dan de vijfde eeuw v. Chr., noodzakelijk aan de Indische moet zijn ontleend.

Van dusdanigen aard zijn de nieuwere gegevens, op grond waarvan dr. Warren weifelend, prof. Rhys Davids met de verzekerdheid van den Brit, Indië als het stamland aanzien der helleensche dierfabel. „So far as the Greek and the Buddhist stories can at present be compared, it seems to me that *the internal evidence* is in favour of the Buddhist versions being the originals from which the Greek versions were adapted." (*Introd.* p. XLIV.)

V.

Onwillekeurig is de redeneering tot algemeenere gezichtspunten overgegaan.

„Internal evidence," maar deze toegepast op, en verkregen door een zoo nauwkeurig en omvangrijk mogelijke kennis der feiten, is inderdaad het eenige middel dat, hoe subjectief ook van aard, ons in deze materie aan eenigermate bruikbare resultaten helpen kan.

De chronologische methode, door Benfey met zoo geweldige feitenkennis en zoo bezadigd oordeel toegepast, kan in dezen niet tot een bevredigend einde voeren. Er minachtend den neus voor optrekken, een even onverstandige als gemakkelijke vorm van kritiek, gaat mijns bedunkens te ver. Wanneer we, — om concreet te blijven, — waarnemen dat op de fabel van *den Ezel in het Tijgervel* (*Pantschat.* IV 7) reeds door Socrates bij Plato in het voorbijgaan gezinspeeld wordt, ligt in deze chronologische opmerking toch wel eenig argument ter faveure van het Grieksch. Wanneer ons vervolgens verzekerd wordt dat deze zelfde fabel, thans evenals bij de Grieken *de Ezel in de Leeuwenhuid* geheeten, in vele details van de *Pantschatantra*-redactie verschillend maar toch nog duidelijk als dezelfde fabel herkenbaar, reeds voorkomt in het *Jâtaka*-boek onder nr. 189, dan wordt onze overtuiging wel een weinig geschokt, maar toch allerminst te niet gedaan. De *Jâtaka*-verzameling is immers in geen geval

ouder dan Plato. Maar hoe, indien de Hindoe-fabel wie weet hoevele eeuwen ouder is dan de bundel waarin wij haar toevallig leeren kennen? Hoe, indien de gelijksoortige Grieksche fabel vele eeuwen vóór Plato en Socrates reeds gemeengoed was van het Grieksche volk?

Terecht is dan ook sints lang naar andere criteria omgezien.

De oude naieve overtuiging: dit of dat is gemeengoed van Europa en Indië; derhalve dankt Europa het aan Indië, — die meening is sints lang voorgoed opgegeven. In theorie ten minste. In werkelijkheid spookt ze nog onbewust in vele hoofden rond, en ligt ze nog aan menige geleerde combinatie ten grondslag.

Maar wat dan?

Benfey past wel degelijk, — zij het ook subsidiair aan het chronologische, — nog een ander kenmerk toe ter mogelijke opsporing en vaststelling der prioriteit. Het is dat der betrekkelijke vormeloosheid. Wanneer we — zegt hij — de geschiedenis aller fabelen, vertellingen, volksgedichten, volksepen en dgl. tot op hun eersten oorsprong konden vervolgen, dan zouden we, geloof ik, erkennen dat de schoonste werken, die wij in elk genre bezitten, uit dikwijls zeer vormelooze beginselen zijn voortgekomen, — — en dat ze eerst daardoor hun hoogste volkomenheid hebben verkregen, dat ze als levende uitdrukking van den volksgeest werden aangegrepen door een hoogbegaafde individualiteit, die er vervolgens den stempel van zijn eigen hoogstaanden geest op afdrukte. „So würde, wenigstens im allgemeinen, *die minder vollkommene Form*, wenn sie nicht als eine herabgesunkene nachzuweisen ist, *das Präjudiz der Priorität für sich haben*." (I bl. 325 v.v.) Gold het de vergelijking van zuiver litteraire voortbrengselen of van zuivere folklore, ik zou niet aarzelen dit criterium van Benfey voor het bruikbaarste te verklaren. Doch mijns bedunkens zijn fabels noch het een noch het ander, maar staan ze tusschen beide in. Stof voor de eigenlijke litteratuur bieden ze klaarblijkelijk eerst laat, en voortbrengselen van den dichtenden en scheppenden volksgeest, in denzelfden zin als dit het geval is met sagen, legenden, sproken, vertellingen, dunken ze mij evenmin. Lessing wist het wel: de fabel met didactische strekking, — en zonder deze is ze geen

fabel meer maar een dierensproke, — eischt te veel scherpzinnigheid, dan dat hare vinding niet telkenmale zou moeten toegeschreven worden aan een kunstenaar van het intellect. Dat deze kunstenaar lezen noch schrijven kon, komt niet in mindering zijner opmerkingsgave. Evenmin, dat de stroom des tijds zijn naam verzwolg, en dat zijn anonieme scheppingen waarschijnlijk eeuwen lang van mond tot mond gingen. Maar het ligt voor de hand dat onder dergelijke omstandigheden van ontstaan en voortplanting de meerdere of mindere vormloosheid ternauwernood een kenmerk kan heeten. Moest het van geslacht tot geslacht mondeling overgeleverde niet aan allerlei verminkingen en vervormingen blootstaan, terwijl het toeval besliste in welken vorm het eindelijk zou worden opgeteekend? De aan- of afwezigheid van een aantal trekken is dan ook ternauwernood van beteekenis. Op deze éene voorwaarde na: mits het secundaire trekken zijn. Doch daarover aanstonds.

Benfey's bijkomend criterium heeft dan ook de algemeene goedkeuring niet kunnen verwerven. Vooreerst al niet die van Otto Keller. Keller zelf heeft een ander, dat der naieveteit. „Unter mehreren Formen einer und derselben Fabel halte ich diejenige für die ursprüngliche, *wo die der ganzen Erzählung zu Grunde liegenden*, aus dem selbständigen Leben der Thiere oder deren Verhältnis zum Menschen entnommenen *Züge dem wirklichen Verhältnis in der Natur am meisten entsprechen*." (bl. 335.) Uitmuntend; en ik hoop van dit kenmerk, dat reeds boven goede diensten heeft bewezen, ter zijner tijd nog verder gebruik te maken. Maar daar hij nu eenmaal a priori van de hoogere oudheid der Indische fabel overtuigd is, construeert hij daarnevens in alle eerlijkheid [1]) een systeem, en wel een hoogst ingewikkeld systeem. Wij hebben te onderscheiden — meent hij — tusschen drieërlei soort fabels: de overoude dierensproke, de didactische fabel, de „Witzfabel". De eerste „zijn oorspronkelijk niets anders dan epische groepeeringen van tooneelen

[1]) Keller is een te eerlijk Germaansch geleerde, om de moeilijkheden van dergelijke onderzoekingen niet in te zien: „Gar häufig musz der Kritiker, *wenn er ehrlich sein will*, gestehen, dasz es ihm selber unmöglich geworden sei, auch nach der reiflichsten Erwägung eine feste Ueberzeugung von der Priorität der einen oder andern Version zu gewinnen." (bl. 336.)

uit het dierenleven, waarvan de in het oog loopende overeenkomst met menschelijke handelingen nog fantastisch vergroot is." (bl. 314.) Deze eerste groep is hem de oudste, en als vertegenwoordiger ervan beschouwt hij voornamelijk de jakhalssproken, gelijk die welke het „Bidpaische Fabelbuch (*Pantschatantra*) eröffnet und, *die massenhaft eingeflochtenen guten Lehren und Mahnungen abgerechnet*, sicher aus grauer Vorzeit stammt."

Het is vermakelijk te zien — al moet ik den lezer het meerendeel van het schouwspel onthouden — door middel van welke spitsvondigheden Keller alsnu een aantal Aesopische fabels aan dit beginsel toetst en er voor Indië beslag op legt. Van meer gewicht is dat het gansche systeem, de geheele driedeeling, mij onaannemelijk dunkt. Vooreerst: hoe rijmt de vinder het met zijn eigen juiste beginsel der naieveteit? De oudste vorm eener fabel — zegt hij terecht — is die waarvan de trekken zooveel mogelijk den natuurlijken aard der daarin optredende dieren bewaard hebben. Hoe komt hij er dan toe zijn voorstelling omtrent den oudsten vorm en den primitiefsten inhoud der fabels op te maken uit het *Pantschatantra,* dat inderdaad, zooals Du Méril opmerkte en ook hij erkent, al de kenmerken vertoont eener gekunstelde en zuiver litteraire fabulistiek? Voorts is een fabel zonder uitgesproken of veronderstelde didactiek nog geen fabel of geen fabel meer. Vervolgens: die gansche voorstelling van een groot, samenhangend, min of meer episch geheel, welks handelende personen ontleend zouden zijn aan de dierenwereld, is pure fantasie, waartoe de stof geleverd is juist door de omlijsting van het *Pantschatantra,* terwijl daarnevens de door Keller zelf, als door ieder ander, opgegeven theorie van een overoud Indogermaansch dieren-epos waaruit de eigenlijke dierenfabel zich zou hebben ontwikkeld of losgemaakt, eenmaal door Jacob Grimm met groote warmte en poëtischen gloed bepleit, onbewust in zijn hoofd heeft nagespookt. Indien de *Jâtaka*-fabels iets hebben geleerd, dan is het wel dit, dat ook in Indië iedere fabel oorspronkelijk op zichzelve stond. Wat eindelijk de verbinding aangaat van leeuw en jakhals, volgens Keller een der alleroudste fabelstoffen, — ik vrees zeer dat herinneringen aan de middeleeuwsche poëzie, aan koning Nobel en den loozen Reinaert,

den verdienstelijken geleerde parten hebben gespeeld, gelijk ze het vóór hem Wagener hebben gedaan. En naast Reinaert de Vos heeft ook de linguistiek ditmaal een deel der schuld te dragen. Omdat het Grieksche woord voor vos *(alópêx)* gevormd heet te zijn naar het Indische *lópâça* (aasvreter), dat zoowel van den jakhals als van den vos kan worden gebezigd, heeft men grifweg de conclusie gewaagd dat de Grieken de verbinding Leeuw-Jakhals hebben getransponeerd tot Leeuw-Vos, en derhalve hun vossefabels aan de Hindoes hebben ontleend. Inderdaad een reeks stoute veronderstellingen. De woord-overeenkomst kan hoogstens de gevolgtrekking wettigen dat de vos geen van oudsher bij de Hellenen inheemsch dier is geweest. Daar tegenover zij opgemerkt dat de vennootschap van leeuw en jakhals, aangenomen al dat ze werkelijk overoud is en niet uit de tijden van het *Pantschatantra* stamt, allerminst haar oorsprong heeft in een problematiek geloof aan de bijzondere sluwheid van den jakhals, — ik schrijf dit neer met dezelfde aarzeling van den boekenmensch als voor mij Benfey [1]), — maar veeleer in een aan de werkelijkheid der natuur afgeziene waarneming wortelt. De jakhals volgt de sporen van den leeuw, ten einde het door dezen versmade deel der prooi machtig te worden. Is derhalve de leeuw een koning, dan kan de jakhals gevoegelijk zijn dienaar, zijn minister, zijn hoveling geacht worden. Hebben de Grieken nu inderdaad deze verhouding overgebracht op den leeuw en den vos, voor wie ze niet past? [2]) Zulke bloot mechanische overdragingen, althans begrijpelijk bij zuiver letterkundige navolging, worden bij het overgaan van de eene volksoverlevering naar de andere de onwaarschijnlijkheid zelve. Kenden de Grieken soms den jakhals niet? Een uiterst oppervlakkig neuzen in de Homerische poëzie leert anders. Of waren zij niet bij machte, de zoo voor de hand liggende tegenstelling tusschen kracht en list zelfstandig in apoloog-vorm te belichamen? Of wenschten ze van het overgenomen Hindoesche tweemanschap een verbeterde editie te geven? Zoo zou nog veel gevraagd kunnen worden,

---

1) Dl. I bl. 102 v.v.

2) „(Es) besteht auch für mich kein Zweifel, dasz die alten Aesopischen Fuchsfabeln, *also der Kern unserer ganzen Fabellitteratur*, grösstenteils aus ursprünglich sanskritischen Schakalmärchen abstammt.“ (Keller bl. 338).

indien — niet elke vraag hier overbodig ware. Leeuw en jakhals zijn van gewicht voor de Indische fabulistiek. Leeuw en vos spelen een rol in het middeleeuwsche dieren-epos. Maar in de Aesopische fabelwereld is hun verbinding ternauwernood waarneembaar. In de verzameling van Babrius komen ze driemaal — werkelijk driemaal — vereenigd voor, doch telkenmale is er een „Dritte im Bunde." In de proza-verzameling bij Schneider tweemaal gezamenlijk, tweemaal met nog een ander dier; eens bovendien als de alles behalve oude fabel van *de Leeuwin en den Vos*. De grootere sylloge van Furia heeft ze te zamen drie maal, zevenmaal in een klaverblad, en insgelijks de alleenstaande fabel van *de Leeuwin en den Vos* [1]). Laat ons geen kwaad spreken van de statistiek!

Keller's „systeem" kan dus gevoegelijk ter aarde besteld worden. Maar — gelijk gezegd — wij aanvaarden daarentegen met dankbaarheid zijn criterium der naieveteit. En daarnaast, en daarboven, vragen we bij gelijksoortige fabels, gelijk Bédier bij gelijksoortige fabliaux, naar die hoofdtrekken zonder welke een fabel òf geen fabel meer òf een gansch andere fabel is. Waarbij nog dient opgemerkt, dat de minst samengestelde, de minst dramatische, de zich tot een enkelen trek beperkende vorm de meeste waarschijnlijkheid van de primitiefste te zijn voor zich heeft. „Zóó sprak tot den nachtegaal de havik." — „Aldus sprak tot de slang de kreeft, haar grijpend met zijn scharen: rechtuit behoort de metgezel te zijn, en op niets kroms te zinnen," — gelijk het oude skolion (tafellied) luidt. Ook dit zijn maar uiterst subjectieve kenmerken, het werd reeds zuchtend toegegeven. Maar ze voeren toch wel tot iets, mits onder strenge zelfkritiek en zonder ongezonde zucht tot combineeren toegepast. Mits ook toegepast met de vereischte onbevooroordeeldheid en ruimte van blik.

Dat het allen onderzoekers aan deze noodzakelijke vereischten nooit zou hebben ontbroken, is meer dan ik in alle

[1]) Babrius f. 82 (*de Leeuw, de Muis en de Vos*); f. 95 (*de Leeuw, de Vos en het Hert;* de langste fabel der geheele verzameling); f. 106 (*de Leeuw, de Vos en de Aap*). Schneider nrs. 10, 140, 147, 158, 187. Furia nrs. 7, 91, 95, 96, 106, 109, 144, 210, 233, 296, 356 (= Babr. 95).

oprechtheid zou durven beweren. Keller ziet analogieën waar ze niet zijn. Daar is bijvoorbeeld de bij elken trouwen courantenlezer welbekende fabel van de hen die gouden eieren legde. Keller zoekt haar vaderland in Indië. Waarom wel? Omdat, gelijk Victor Hehn ons leert, de huishaan oorspronkelijk uit Indië stamt? Of, omdat we werkelijk een identisch verhaal in onze Indische bronnen aantreffen? Niets van dit alles. Van de gelijksoortige Indische fabels (*Pantsch.* III, 5: *De goud schenkende slang;* III 13: *De goud afscheidende vogel en de dwazen die hem bezaten*) is de eerste slechts zeer in het algemeen verwant, en hetzij een transpositie van het Grieksche verhaal, hetzij een geheel zelfstandige belichaming van hetzelfde gronddenkbeeld; de tweede biedt zelfs geen spoor van overeenkomst, en Benfey had ten overvloede reeds bij voorbaat tegen identificeering gewaarschuwd. Vanwaar dan Keller's overtuiging? Omdat de fabel het eerst bij Babrius voorkomt. Omdat ze in Griekenland alleen staat. Omdat men daar veeleer een hen verwachten zou die zilveren eieren legde! (bl. 346.) Is ook de mythische gouden regen die Danae bevruchtte soms Indisch import?

Erger dan Keller maakt het Rhys Davids. *De Ezel in de Leeuwenhuid* stamt zijns bedunkens uit Indie wegens de betere motiveering. „The Jataka-story gives a reasonable explanation of the ass being dressed in the skin." *De Jakhals en de Raaf* stamt zijns bedunkens uit Indie, omdat het Europeesche equivalent, *de Vos en de Raaf*, zooveel voortreffelijker is. „The fable of the Fox and the Crow —— is so complete and excellent a story, that it would scarcely have been expanded, if it had been the original, into the tale of the Jackal and the Crow." Derhalve: als kenmerk ter vaststelling van de prioriteit der Indische versie dient hem nu eens dat de Europeesche vorm beter, dan weer dat ze slechter is! Als hier niet enkel willekeur aan het woord blijkt te zijn, waar dan wel?

Er zijn met dat al inderdaad aan Oost en West gemeenschappelijke fabels, en het onderzoek naar de prioriteit van een der beide vormen, mits met inzicht en onpartijdigheid geleid, is en blijft belangwekkend. Niet het minst belangwekkend, wanneer de schaal een en andermaal ten voordeele van Indie overhelt, is de vraag naar het hoe en het wanneer.

Ten opzichte van het laatste dunkt mij Benfey's stelling, dat Griekenland en Indie eerst ten tijde van Alexander den Groote in nauwere intellectueele aanraking zijn gekomen, te absoluut gesteld. Reeds te voren deelde de Perzische hofdokter Ctesias, Xenophon's tijdgenoot, uit het wonderland Indie allerlei mede. De zeer waarschijnlijk in laatsten aanleg uit Indie stammende leer der zielsverhuizing van Pythagoras geeft in gelijken zin te denken. Rijst de vraag omtrent het hoe in die oudere tijden. En ik wil wel bekennen dat ik voor mij omtrent dat vrije verkeer der geesten in de hooge oudheid, achtste eeuw v. Chr. en nog vroeger, tamelijk sceptisch gestemd ben. Een wijze van verbreiding, gelijk op grond van persoonlijke waarneming Bédier voor vertellingen èn van den tegenwoordigen tijd èn van de middeleeuwen aanneemt, uitgaande van één persoon in een soort van internationale taal op een internationaal middel van vervoer tegenover hoorders der meest verschillende nationaliteiten, zoodat een en hetzelfde verhaal zich gemakkelijk voortplanten kan naar de vier windstreken: — zulk een vorm van propaganda acht ik althans mogelijk voor de middeleeuwen met hun kerkelijk Latijn ter eener, hun kerkelijk Arabisch ter andere zijde, maar uiterst onwaarschijnlijk waar het oude Hellenen en Hindoes geldt. Het karavanen-verkeer zal zich in die dagen van weinig polyglottisme wel tot het over en weer begrijpen en overnemen van de voor handel en dingen des dagelijkschen levens onontbeerlijkste uitdrukkingen beperkt hebben. Waarbij nog komt dat er in die heel vroege tijden van rechtstreeksch verkeer tusschen Hellenen en Hindoes in 't geheel geen sprake kan zijn geweest. Er worden dan ook regelmatig tusschenschakels aangenomen, Assyriers, Perzen, Lydiers. Ook de verbreiding door middel van exogamie (huwelijk met vrouwen van andere nationaliteit), — de gevallen zijn in Hellas wel te tellen, — en van slaven hebben hare bedenkelijke zijde. Men vergete niet: van alle vormen van overneming en navolging schijnt die van letterkundige voortbrengselen, — dit woord nu in ruimen zin genomen, — wel de minst voorkomende. En opdat een fabel gemeengoed worde van een aantal tegenover elkander weinig toeschietelijke stammen, moet de eene of andere vorm van letterkundige mededeeling wel de rol van bemiddelaar hebben vervuld.

Deze aprioristische redeneeringen vinden in de werkelijkheid, voor zoover wij haar kennen, een welkomen bondgenoot. Het kan niet te dikwijls herhaald worden: het aantal fabelen dat Indie en Hellas werkelijk gemeen hebben is uiterst gering. Veel geringer dan zelfs de bezadigde en weinig paradoxaal aangelegde Benfey aannam. Veel wat hem verwant scheen dunkt mij slechts analoog, een aan beide zijden onafhankelijke belichaming derzelfde algemeene waarheid. Leerzaam in dit opzicht acht ik de boven reeds uit het *Pantschatantra* vermelde fabel van de *Goud schenkende slang*, die mijns inziens op volkomen oorspronkelijke wijze dezelfde leer in beeld brengt als de Helleensche *Hen met de gouden eieren*. Leerzaam ook enkele oudere *Jâtaka*-fabels, waarvan hier althans ééne moge staan ter illustratie der vaak miskende waarheid, dat overeenkomst niet altijd noodzakelijk tot ontleening mag doen besluiten. Er is een Aesopische fabel van den ezel die het welgevoede strijdros benijdde, totdat hij het met wonden overdekt den laatsten adem pijnlijk zag uitblazen. Leggen we daarnaast de dertigste *Jâtaka*, — gelijk steeds dien ik te verkorten. „Lang geleden, in de dagen dat Brahmadatta te Benares regeerde, kwam de Bodhisat op aarde in de gedaante van een os, dien ze Dikrood noemden. En hij had een jongeren broeder, Kleinrood genaamd. Beiden verrichtten al het trek- en sleepwerk voor het huisgezin. Toen nu de dochter des huizes stond uitgehuwelijkt te worden, bestemde de familie een varken tot voorname lekkernij bij het aanstaande huwelijk, en mestte het dier met gekookte rijst. Toen Kleinrood dit zag, zeide hij tot zijn broeder: al het trekwerk voor het huisgezin hebben wij te verrichten. En toch geven ze ons niets dan enkel stroo en gras te eten, terwijl ze dat varken met gekookte rijst groot brengen. Toen sprak zijn broeder tot hem: Beste Kleinrood, misgun dat beest zijn voeder niet! Dit arme varken eet zijn doodspijze. Het wordt immers gemest om te dienen tot bruiloftsmaal voor de dochter des huizes. En dit zeggende sprak hij de volgende verzen:

Benijd het varken niet! — Het is doodelijk voedsel dat het nuttigt.
Eet uw kaf, en wees tevreden. — Dat is een teeken van lengte van dagen!"

Zoo niet alles mij bedriegt hebben we hier een geheel oorspronkelijke inkleeding der in de meest verschillende vormen telkenmale weer tot uitdrukking gebrachte waarheid, dat grootheid haar gevaren, nederigheid haar geneugten heeft. Geslacht op geslacht, volk na volk, heeft in tekst en illustreerende voorbeelden dit dogma gepredikt, maar ik zie geen grond om aan te nemen dat ditmaal hetzij de Helleensche inkleeding bij Indie, hetzij de Indische bij Hellas zou zijn geborgd.

Indien van de meer dan vijfhonderd uit verschillende tijden stammende Aesopische fabelen die wij kennen de groote meerderheid hare equivalenten in Indie had, indien van de overgroote meerderheid daarvan de Hindoesche vorm de moedervorm bleek te zijn met den Helleenschen en andere tot nakroost: dan, maar ook dan alleen, kon Indie ten deze tegenover Griekenland een prioriteitsrecht laten gelden. Dan, maar ook dan alleen, had het onderzoek naar den oorsprong der fabulistiek zich zoover Oostwaarts te richten. Geheel ten einde gebracht ware ook alsdan nog de navorsching niet. Ook dan nog had men de vraag onder de oogen te zien, of — en zoo ja, waarom — Hindoestan het bevoorrechte land moet geacht worden, alleen in staat en bij machte om Oost en West van de meest verschillende vormen der verdichting te voorzien, van sproken en vertellingen niet alleen, maar ook van dieren-epos en dierfabel.

Intusschen kan het onderzoek zich de weelde veroorloven deze vragen vooralsnog te verwaarloozen. De werkelijkheid vertoont een gansch ander beeld dan het zoo even hypothetisch geconstrueerde. Er is een gering aantal fabels, hoogstens dertig, aan Griekenland en Indie min of meer gemeen. Betrekkelijk deze kan de prioriteitsvraag gesteld worden, die, naar het mij voorkomt, niet geheel ten nadeele van Hellas behoeft te worden beantwoord. Met de overgroote massa staat het anders geschapen. Aan de eene zijde Grieksche fabels, voor een deel van erkend hooge oudheid, teruggaande tot den aanvang hunner litteratuur, tot Archilochus en Hesiodus; aan de andere zijde Indische fabels, van een insgelijks hoogen doch slechts hypothetisch aan te nemen ouderdom. Overeenkomst tusschen de beide soorten is er niet, op deze ééne na dat beide fabels zijn. Sommige zóó specifiek Indisch, dat

aan het vaderschap geen oogenblik valt te twijfelen. Van dien aard is de fabel van *de Wandluis en de Luis* (*Pantsch.* I, 9), van *Den voor een geit opgelichten Brahmaan* (III, 3), door Macaulay naverteld, van nog een andere (II, 6), waarvan zich zelfs de titel moeilijk laat mededeelen, van nog vele bovendien in de *Pantschatantra-* en *Játaka*-collecties. Van dien aard zijn ook enkele Grieksche, welke evenwel zeker niet tot den ouderen fabelschat behooren, gelijk die van *de Honden en hun Veldheer* bij Babrius (f. 85), die ongetwijfeld in de dagen van het Achaeische verbond gedicht is. De rest is een indistincte massa, dat wil zeggen, haar grondstof kan evengoed van West naar Oost als van Oost naar West zijn overgebracht.

Ik zal mij wel wachten tot een dezer beide mogelijkheden te concludeeren. Ik zie geen reden om naast zijn anderen letterkundigen overvloed het bezit van een zelfstandigen fabelrijkdom aan Indie te ontzeggen. Er is niets tegen met Édélestand du Méril aan te nemen: „sans doute, l'apologue avait eu d'abord aussi, dans l'Hindoustan, le caractère naïf d'un genre essentiellement populaire." (*Introd.* p. 10.) Benfey heeft ongetwijfeld gelijk wanneer hij beweert: „Ueberhaupt (sprechen) die grosze Fülle indischer Fabeln, die Freiheit, mit welcher die entlehnten behandelt sind, und manche andere Momente dafür, dasz die Inder schon vor Bekanntschaft mit der von den Griechen überkommenen äsopischen Thierfabel eigene Gebilde von wesentlich gleicher Art geschaffen hatten." (*Vorr.* p. XXI.) Alleen, waarom wordt de vrijheid zichzelf geweest te zijn, die men voor Indie wenscht, ten deze aan Hellas ontzegd? Omdat het in 't algemeen te zwak is geweest iets zelfstandigs te scheppen? Reeds de veronderstelling alleen doet glimlachen. Bovendien, er is niets in de helleensche dierfabel als geheel dat ons noopt een uitheemschen oorsprong aan te nemen. De behandeling is oorspronkelijk. De geest die er uit spreekt is — voor zoover dit bij iets zoo algemeen menschelijks gezegd kan worden — volkomen Grieksch. De stof niet minder. De dieren die van dit naar hen genoemde genre de helden zijn, de leeuw — nog na de homerische tijden een onwelkome, maar gewone gast —, de wolf, de hond, het paard, het rund, het schaap, de vos, het hert, de haas, de ezel en muilezel, de

muis, de kikvorsch, de adelaar, de raaf, de kraai, de kraanvogel, de wezel, — alle zijn het òf van ouds inheemsche òf sints eeuwen en eeuwen in Hellas geacclimatiseerde dieren. De gewassen, die eerst in de tweede plaats komen, de eik, de den, de pijnboom, de beuk, de wijnstok, het riet, de doornstruik, — het zijn helleensche gewassen. Eindelijk, wij hooren van overoude Assyrische, van Libysche, van Aegyptische fabels, en een ieder kent de beroemde uit het *Boek der Richteren* (IX vss. 7/15) van *de Boomen die zich een koning zouden kiezen*. Is men bereid de inspiratie ook dier volken aan Indischen invloed toe te schrijven? Zoo niet, waarom van Hellas dan wel?

Mijns bedunkens, — en dit is voor mij het resultaat dezer uiteenzettingen, — handelt men verkeerd door naar den oorsprong der fabel met min of meer didactische strekking langs ethnografischen weg te zoeken. Ik acht haar bij vele, misschien bij alle cultuurvolken autochthoon, een product van eigen bodem, ontstaan in de tijden toen een minder groote kloof dan later vooral boekenbeschaving groef, den mensch scheidde van het dier; toen beide elkander eenigermate begrepen; toen althans de mensch de eigenschappen veler dieren nauwkeurig had opgemerkt, en in menigen trek van deze zijn eigen spiegelbeeld had gade geslagen; toen hij wat hem aan wetenschap daaromtrent ontbrak aanvulde door hun onbeschroomd al zijn gewoonten, eigenschappen en hartstochten te leenen. Vandaar tot het bezigen van dit spiegelbeeld tot eigen leering, vermaning, berisping, is slechts één stap, en ik twijfel er geen oogenblik aan of deze stap is door de cultuurvolken op verschillende plaatsen volkomen zelfstandig gezet. Hetgeen niet verhindert dat in veel later tijden, tijden van drukker internationaal verkeer, toen het genre allerwegen vasten vorm verkregen had, over en weer ontleeningen plaats gehad kunnen hebben, — al zal men wèl doen, gelijk hierboven aan enkele voorbeelden is aangetoond, deze, waar men meent ze te bespeuren, met een weinig meer critisch oog te beschouwen dan gemeenlijk het geval pleegt te zijn. Ook op dit gebied is meer gelijk dan eigen.

Het door mij besproken vraagstuk heeft uitsluitend historische, of — wil men het erg deftige woord — cultuur-

historische beteekenis. Voor ons is het genre dood of hoogstens een litterair-historisch schijnleven leidend. De tegenwoordige naïeve zielen, die gaarne in het onwezenlijke zwelgen, uiten zich bij voorkeur in den vorm der dichterlijke sproke. Persoonlijk betreur ik den ondergang der fabulistiek niet. Ik denk er over als de Grieken van Aristophanes' tijd: het lijkt mij voor volwassenen een erg kinderachtig genre, slechts nu en dan bruikbaar ter illustratie, en slechts aannemelijk te maken door gansch buitengewoon vormtalent. En — mag ik op vertalingen afgaan — dan staan in dit laatste de mij bekende Indische fabels beslist achter bij de Grieksch-Romeinsche. Acht men dit mijnerzijds een gemis aan waardeeringsvermogen, ik wil schuld bekennen, maar zonder de belofte van mij te zullen beteren. Mij ontbreekt nu eenmaal het orgaan van bewondering voor de ongetwijfeld belangwekkende en thans in Europa uiterst populaire oud-Indische litteratuur. Omgekeerd als Heinrich Heine bespeur ik in mij niet het minste heimwee naar de „Fluren des Ganges" en de in het maanlicht geheimzinnig bloeiende lotos-bloem.

H. J. POLAK.

STUDENT-ZIJN.

Dr. THEOBALD ZIEGLER, Professor der Philosophie in Strassburg: *Der deutsche Student am Ende des 19. Jahrhunderts.* Achte durchgesehene Auflage, mit einem Nachwort aus dem Anfang des 20. Jahrhunderts. Leipzig; G. J. Göschen'sche Verlagshandlung, 1902.

JAMES H. CANFIELD. L. L. D., Librarian of Columbia University, formerly Chancellor of the University of Nebraska and President of Ohio State University: *The College Student and his problems.* New-York; the Macmillan Cy. 1902.

. . . Chaos . . .
Obstabatque aliis aliud, quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis . . .
. . . sine pondere habentia pondus.
OVIDIUS.

„Baedekers van de Studentenwereld", zou zoude men de boeken willen kenschetsen, welker titels hierboven zijn gesteld. Doch misschien is het juister te zeggen dat beide werken te samen één Baedeker vormen. Immers onze getrouwe roodgekafte is een soort tweeling: de eigenlijke reis*knecht* — die ons aanwijst waar de mooie uitzichten zijn, wat men er zien moet, en vooral in welke hotels men voor behoorlijken prijs een onderkomen vindt — en een encyclopedisch professor, die overzichten levert van de gesteldheid van het land, van de staatkundige geschiedenis, van den stand van wetenschap en kunst, en — kenmerkend voor de Baedekers der latere jaren — van wat er voorvalt op het gebied van den sport.

Niet voor ieder, die een Baedeker medeneemt, hebben die overzichten — vlak achter de inhoudsopgave gedrukt — beteekenis of waarde. Misschien zelfs voor de minsten, en zeer zeker worden zij niet gelezen door hem, die voor 't eerst,

door vader en moeder van reisgeld voorzien, de wijde wereld invliegt. Diens oogen hebben te groote haast om zelf te kijken. Doch wie bereisder is, en niet langer enkel vraagt naar het *waar?* maar ook weten wil het *waarom?* deze zal wel degelijk zoeken in dat voorgedeelte, dat door zeer bevoegden is geschreven. Door bevoegden, die zich gelukkig steeds bewust blijven, dat zelfs de meest leergierige reiziger toch liever zelf zoekt en waarneemt, dan anderer wijsheid hoort.

Van de beide geleerden, die de studenten-wereld behandelen, vervult de Duitscher meer de taak van inleider, de Amerikaan meer die van gids. Trouwens Ziegler's werk is eene verzameling van voorlezingen, gehouden aan de Straatsburger hoogeschool in den winter van 1894 op 1895. Deze hoogleeraar richt zich dus tot reeds ontbolsterden, tot min of meer gevormde studenten. Canfield heeft daarentegen eerstbeginnenden op 't oog, zelfs zij die nog voor de vraag staan: studeeren of niet studeeren? Zijn eerste hoofdstuk draagt dan ook tot titel: Heeft studeeren zin?

Elke vergelijking gaat mank, dus ook deze. Ziegler en Canfield staan te ver van elkander om één harmonisch geheel te leveren. In den Duitscher proeft men den bewoner der oude wereld, den professor der oude wereld, bovenal den Duitschen professor:

„Denn der Meinung bin ich allerdings dass *nur* ein Deutscher Professor über den deutschen Studenten reden, vernünftig reden kann"; en ik laat zulks in het origineel staan, want 't ware majesteitsschennis zulk een professorale uitspraak aan te raken!

De Amerikaan is daarentegen vóór alles man van zaken. Even goed als hij vóór zijn bibliothecarisschap, president is geweest eener universiteit, vinden wij hem misschien bij een volgenden druk op het titelblad vermeld als directeur eener rijtuigmaatschappij of geestelijk voorganger eener gemeente. Van deftigheid geen spoor, van eerbied voor medeprofessoren, — die Ziegler zelfs niet in de verte durft noemen — geen sprake!

Veel bescheidenheid daarentegen wat zich zelven betreft: Canfield vangt aan met eene aanhaling uit Thoreau „dat raad in den regel weinig waarde heeft, want dat de menschen die er zoo kwistig mede rondzaaien, gewoonlijk al uit den

tijd zijn, hunne toekomst reeds achter hen ligt, en zij dus geen voeling meer hebben met den raadzoekende". Daarenboven — zoo gaat de Amerikaan met eigen pen voort: „Ik mag er lang en breed over redeneeren *wat* ik doen zou indien ik in uwe schoenen stond, tien tegen een dat ik, werkelijk in uwe plaats zijnde, precies hetzelfde zoude doen als wat gij wilt en zult doen. Al is het niet onverstandig bij anderen zijn licht op te steken, ten slotte bepaalt ieder zijn eigen levensgang. En het is wel evenmin wenschelijk als strikt noodzakelijk, dat men zijne vingeren brande aan 't zelfde vuur dat de vingers zijner voorvaderen schroeide, maar toch gaat niets boven eigen ondervinding, des noods eigen scha. Zelf moet gij uw zieleheil bewerken, zij het ook met vreeze en beven."

Niet enkel omtrent zich zelven, doch ook omtrent hun object: den student, verschillen Duitscher en Amerikaan zeer van gedachten. Ziegler gelooft — althans neemt den schijn aan van te gelooven — aan des studenten vrijen wil, diens hevige begeerte naar wetenschap. De Universiteit is hem als een gewijd altaar, vol heilige spijzen. Aan den jongeling de keuze, met welke vastigheid hij zich voeden wil. De student heeft bedenktijd: hij is nog niet *in* de wereld; deze ligt buiten de academie; eerst als hij hare poorten voor goed verlaat, wordt hij philister. Gelukkigerwijze is de duitsche professor eerlijk genoeg om te bekennen dat, op den keper beschouwd, die ideale Universiteit meer bepaald een broedplaats van toekomstige ambtenaren is. De academische spijslijst moge met kostbare en kostelijke schotels prijken, zulks is meer een soort reclame voor den naam van het huis; en ten slotte verdient de hooggeleerde kok zijn salaris met het bakken van zeer alledaagschen biefstuk met aardappelen — welk gerecht meer binnen het bereik van de beurzen zijner clienten valt, en ook aan 't meerendeel hunner magen beter past!

Canfield daarentegen windt er al van den aanvang af geen doekjes om, en bespaart den nuchteren jongeling de bekentenis zijner menschelijke zwakheid. „Laat je vooral niet wijs maken dat het leven eerst aanvangt *na* den studietijd! Je bent goed en wel *in* 't leven, midden er in; en mijne meer dan vijf-en-twintig jarige ondervinding heeft mij geleerd,

dat wat het eerste studiejaar van iemand maakt, hij zulks zijn heele leven blijft, — op enkele uitzonderingen na, die te weinige zijn om hoop te geven. (*The fateful first year.*)

„En wat tracht je met het studeeren te bereiken? — gaat hij voort. Drie dingen. In de eerste plaats: een bestaan. En wel een zeer behoorlijk bestaan. Niet roggebrood in een hutje, maar een lieve villa, met een bekoorlijke gastvrouw en prettige vrienden; daarbij tot verpoozing nu en dan een reisje. Niet enkel trouwens tot verpoozing, maar óók om de oogen te openen.

„En ten tweede studeert men om een *man* te worden; een man onder mannen, met invloed en macht. Derdens wil men toch wel gaarne iets blijvends tot stand brengen, het bewijs leveren dat men niet te vergeefs heeft geleefd." (Dit laatste heeft een ander Amerikaan kernachtiger uitgedrukt: „De voornaamste zorg van 't leven moet zijn een mooie begrafenis." — Een Europeesch christen zoude het misschien nog fraaier kunnen zeggen, maar aan duidelijkheid laat dit m. i. niets te wenschen over.)

Welke echter de punten van verschil zijn tusschen de Duitsche en de Amerikaansche behandeling, nog grooter is het aantal waarin zij overeenkomen, want jeugd is jeugd, zoowel aan deze als aan gene zijde van den grooten Oceaan. Daarenboven zijn Duitscher en Angelsaxer beiden van Germaanschen bloede, alleen is de een wat trotscher op zijne *af*-, en de ander wat trotscher op zijne *toe*komst. Maar beiden — ook de Duitscher voor zooveel klimaat en toestanden het veroorloven — zijn „vol vuurs", en het doet goed zich aan zulk een brand te mogen koesteren, zij het ook maar van verre.

En daarom wil ik mijne landgenooten met hunne werken in kennis brengen, en zulks te meer, omdat wij niet enkel bloed- maar ook geestverwanten zijn, en wij van beiden dus kunnen leeren.

Een oogenblik heb ik getwijfeld. Het toeval van boekenkasten opredderen speelde mij — toen dit voornemen reeds gerijpt was — in handen het „Academieleven" van wijlen den emeritus-hoogleeraar C. Pruys van der Hoeven (1866). Reeds op de eerste bladzijde viel deze waarschuwing in het oog: „Het Academieleven is, als ieder ander, een verander-

lijke grootheid, die nader bepaald dient te worden. Als wij er van spreken, denken wij gewoonlijk aan *ons* academieleven, dat is: aan een tijdvak van gemiddeld vijf jaren."

Volgens dezen hoogleeraar is dus het studentenleven te zeer afwisselend dan dat van algemeen geldende levenswetten sprake kan zijn. En als dit reeds waar is voor één land, wat kunnen dan andere landen ons leeren?

Ongetwijfeld zijn niet steeds en overal de toestanden dezelfde. Eén bladzijde uit Van der Hoeven's studentenleven trok uit dien hoofde zeer de aandacht. Zij handelt over het groenloopen... in 1812.

„Gij die de illusies van het studentenleven benijdt, weet gij wat een groen is? Een nul in het cijfer, een paria, een ploert; nog erger dan een ploert: een Cendrillon *masculini generis*. Dat alles was hij nog in 1812, onder Napoleon *premier*, en onder de Fransche politie. En waar zijn nu de groenen van den ouden dag?

„Ja, de nieuweling moet een inauguratie doorstaan, maar wat is dat bij die heerendiensten, bij dat groenloopen, bij die vernederingen, laagheden en bespottingen zonder einde? Wat de maaltijd met *libertas libendi*, zonder dat gij het verbum behoeft te conjugeeren, bij dien zwijnenboel waarvan ik toen getuige moest zijn? Dixi.

„Nog één woord: zijt gij op de contra-partij geweest?

„Neen."

Meer wil de oud-hoogleeraar van zijn groentijd niet zeggen. Alleen vraagt hij: gaan wij voor- of achteruit? En triomfantelijk geeft hij zelf het antwoord: Wij gaan vooruit, man!... en grondvest zijne uitspraak op het groenloopen omtrent den jare 1866.

Aangezien mijne persoonlijke ondervinding van het groenloopen ook in ongeveer dat tijdperk ligt, kan ik professor Pruys van der Hoeven grif bijvallen. Het groenloopen was toen *bijna* een genoegen. En thans — o, kringloop der beschaving! — wat is het groenloopen weder op Nederlandsche Academies geworden?

De Vox Studiosorum gromme dat „het ontgroenen" de periodiek terugkeerende zeeslang is van de studentenbladen, het monster is, helaas, minder mytisch dan de redactie van dit studentenweekblad het wil doen voorkomen, getuige zoo

menig ergerlijk feit met korteren of langeren nasleep, dat zelfs aan buitenstaanden, erger nog: aan rechters, niet vreemd blijft.

Kenmerkend daarentegen voor uitheemsche toestanden: in het Amerikaansche boek wordt het groenloopen in het geheel niet ter sprake gebracht, en in het Duitsche slechts terloops de *verbeterende* invloed er van aangestipt. Een vriendin van Dr. Ziegler was gewoon te zeggen: „Ik vraag nooit groenen bij mij aan huis; die moeten eerst door de studentencorpsen (Verbindungen) gaar gekookt en genietbaar gemaakt worden." Let wel: gaar gekookt, doch niet: murw geslagen. . . .

Zoo dan ook de jeugd bestendig heete, is deze bestendigheid op te vatten als die der zee: met periodiek weerkeerende golven. En dat inderdaad de student van thans en de student van vroeger broeders zijn, in den booze en in het goede, zal ieder oud-student, die Vox of Minerva doorbladert, grif erkennen. Wel zal het hem eerst te moede zijn „als ging ihm ein Mühlrad im Kopf herum", ontwend als de philister is aan eene phraseologie, die zich telkens trouwens vernieuwt, en een gedachtengang welke vluggere middelen van voortbeweging eischt dan waarop een vijftigjarig rheumatieker kan bogen, maar toch: weldra zal hij zich thuisgevoelen; in eigen vocabularium ad usum delphini de evenknieën vinden van deugdproleet, drankorgel en dynamieter; zich er niet meer aan ergeren dat een hoogst ernstig artikel plotseling wordt platgeslagen door ruwe scherts; en dat alles en een ieder wordt afgebroken, van Van Deyssel af tot Bolland toe. Wel zal de oud-student zich afvragen of niet misschien de pols nu sneller klopt dan voorheen, wanneer hij als in een kaleidoskoop ziet voorbijtrekken het prostitutie-vraagstuk, de anti-alcoholbeweging, het toynbeewerk, het liederenboek voor Groot-Nederland, socialisme, hegelianisme — zelfs christianisme! — maar weldra zal hij bedenken dat het geen wonder is dat ook in dit mikrokosmos woelt en kookt, wat in de werkelijke wereld het leven zooveel rijker en voller maakt, dan zulks in „zijn" tijd was. En dan — zelf óók *fin de siècle* — zal hij zich geruststellen met de wetenschap, dat al moge men ook tegenwoordig in duizelingwekkende automobielvaart honderde kilometers verslinden, toch wie ten slotte uitstapt en op eigen beenen moet rondloopen, geen grooter aantal meters per minuut aflegt dan zijne voorvaderen. . . tot aan Adam toe!

I.

In twee afdeelingen splitst professor Ziegler zijne achttien voorlezingen. De eerste behandelt het studenten-leven, de andere de studie. Aan het leven wordt de voorrang gegeven, niet enkel omdat — zooals de auditorium-grage hoogleeraar gulweg erkent — dat leven vermoedelijk meer „trekken" zal, doch ook omdat de studie slechts een onderdeel — zij 't ook het beste deel — van het studentenleven is. Zeer juist schijnt mij des hoogleeraars argumentatie niet: het leven *aan* de academie en het studeeren *op* de academie zijn m. i. twee vrijwel van elkander onafhankelijke grootheden, en met meer reden zoude men haar beide gelijkberechtigde onderdeelen van één geheel: het student-zijn, kunnen noemen; waarvan dan het studentensamenzijn het altruïstische deel, het eigenlijke studeeren het egoïstische deel uitmaakt. Immers:

> Es bildet ein Talent sich in der Stille,
> Sich ein Character in dem Strom der Welt!

Wat natuurlijk niet verhindert dat het eene leven inwerkt en moet inwerken op het andere.

„De vrijheid van den student" is het thema der eerste twee lezingen, diens volslagen vrijheid om al dan niet te werken. „Twaalf jaren lang heeft de knaap geleerd te *moeten* arbeiden, thans moet de jongeling leeren te *willen* arbeiden. Want later, als de studententijd voorbij is, *moet* hij weder in 't gareel, en wordt de arbeid opnieuw een *moeten*. Doch een heilig moeten. Niet zoo als een gevangene of als een schooljongen hunne taak verrichten, maar uit innerlijken aandrang en uit plichtbesef moet de ambtenaar arbeiden. Dat is ons duitsch begrip van het ambtenaar-zijn, — gaat de professor met trots voort, op de ambtelijke dienstverrichting het verhaal van de heilige Geertruid en hare dochters toepassende: — die zoo ijverig sponnen alsof zij dagloonsters waren, *maar haar geest dagloonde niet!* Deze hooge opvatting van den arbeid kan de school niet geven, zij kan eerst opgewekt worden in de democratische atmosfeer der onbeperkte academische vrijheid".

„Om deze reden wordt den student de onbeperkte vrijheid

gelaten; eene vrijheid welke hij natuurlijk ook kan misbruiken tot niets doen; waarbij hij óók deerlijk kan mistasten en zelfs geheel te gronde gaan, maar die toch, over het algemeen genomen, tot de meest heilzame uitkomsten heeft geleid."

Eenigszins schrikt toch ook deze duitsche professor voor zulke bandeloosheid terug, en daarom noemt hij dadelijk eenige rasterwerken, welke den jongeling beletten zullen al te ver van 't rechte pad af te wijken: het puike voorbeeld van den vader, de moederlijke zegen, de goede geest die in huis en op school heerschte, de drukke briefwisseling met familie en kennissen.... en *last not least:* de lange vacanties, „welke voor zoonlief als een frisch bad zullen zijn in de gewoonten en zedelijkheidsbegrippen der burgermaatschappij." Als dit alles niet helpt — ik vrees daar wel een weinig voor! — dan weet de hoogleeraar nog één groot middel: de studie zelve.

....Alsof de gezonden den medicijnmeester van noode hadden!....

Maar nog één beveiliging wordt opgenoemd, welke inderdaad ietwat meer afdoende is: geen student toch wil de achting van zijn corpsgenooten verspelen, en daarom ziet dan ook Ziegler groot heil in het „Verbindungswesen."

Die duitsche „Verbindungen" zijn betrekkelijk niet van oude dagteekening. Aanvankelijk waren de studenten verdeeld in *nationes;* later, toen de vrijmetselarij in zwang kwam, vormden zich kleinere kringen, clubs die iets geheimzinnigs hadden en niet altijd een onschuldige „Spielerei" bleven. Ten slotte, tegen het einde der 18e eeuw, losten deze zich op in de „Verbindungen", welke een oogenblik dreigden op te gaan in de „Burschenschaft" — een theoretisch schoon denkbeeld dat allen praktischen grond mist, en voor zoover het tijdelijk verwezenlijkt werd, meer kwaad dan goed stichtte. Die „Verbindungen" zijn niet zoo groot als onze Nederlandsche studentenkorpsen, niet zoo klein als onze clubs. Een ledental van 20 à 30 acht Ziegler 't kleinste; boven de 80 à 100 moet men niet gaan. Zijn de „Verbindungen" te klein, dan nemen zij te zeer den geheelen mensch in beslag; zijn zij te groot, dan kan er van corps-geest geen sprake meer wezen. De afmetingen toch moeten zoodanige blijven, dat werkelijk de misstap van één gevoeld wordt door het geheele corps,

gelijk omgekeerd: de triomfen door één behaald afstralen op allen. Alleen dan is het corps een machtige hefboom ten goede, en belet den zwakkere het struikelen [1]).

Vandaar dan ook dat professor Ziegler onmiddellijk op zijne voorlezingen omtrent studenten-*vrijheid*, die laat volgen omtrent studenten-*eer*. In deze behandelt hij: de academische eer en het drinken, de academische eer en de prostitutie, de academische eer en het schuldenmaken, de academische eer en het duel.

Gelijk zulks een Teutoon betaamt, die zijne voorvaderen niet te schande wil maken, predikt Ziegler geen geheel-onthouding. Zoo iets aan te prijzen acht hij te behooren tot de „evangelische raadgevingen, en niet tot de zedelijk noodzakelijke en onafwijsbare — d. w. z. zij zijn slechts plicht voor wie zich zwak voelt. Doch nooit mag het drinken „Selbstzweck" worden — het moet een symbool blijven, de uiting eener geestdriftvolle stemming."

Weinig ingenomen met Ibsen en Tolstoï, verheft Ziegler slechts éénmaal krachtig de stem, nl. bij de bespreking van het geslachtsleven, en slingert dan zijnen hoorders het Kantiaansche woord toe: *Du kannst, denn du sollst!* Maar dadelijk daarna keert hij weder terug tot zijn standpunt, van waaruit beschouwd het studentenleven is een *crisis*, een toestand van vloeibaarheid. Zoo bijv. in zijne opmerkingen over de verhouding van den student tot de politiek. „Krantenlezen — zoo begint hij — is geen tijdverknoeien, maar studentenplicht. Doch terwijl de philister leest *zijn* krant, moet de student kran*ten* lezen. Ziedaar met één woord het onderscheid gekenschetst. Met de „Kreuz-Zeitung" worde aangevangen, met de „Vorwärts" geëindigd, en daarbij zal het den student duidelijk worden dat nu en dan de kranten van elke richting in majorem partium gloriam liegen of althans de waarheid verzwijgen.

„Steeds, en welk politiek standpunt hij ook inneme, is de student van eene onverbiddelijke consequentie, — zijne opinie houdt hij voor de beste en de hoogste, zelfs al geeft hij die

[1]) Feitelijk bestaan er in Duitschland behalve de „Verbindungen" ook nog „Korpsen." Doch deze Korpsen hebben een geheel ander karakter dan de Nederlandsche, en slechts een klein deel van de Duitsche studenten behoort er toe.

enkele oogenblikken later geheel prijs. Want 't zij conservatief, 't zij liberaal, 't zij socialist — altijd blijft de student *radicaal*. Doch juist om deze reden, en omdat bij hem elk oogenblik de wind uit een anderen hoek kan waaien, moet hij zich wachten voor onverbreekbare banden. Minstens in theorie moet hij alle partijen doormaken."

Ziegler beveelt dan ook het bijwonen van volks-vergaderingen als oefenschool ten zeerste aan; ja, gaat zelfs zoo ver, van alleen wegens de politiek den student aan te raden ten minste één semester in een zeer groote stad, liefst Berlijn, te gaan studeeren.

„Noch conservatief, noch ultramontaan, noch nationaal-liberaal zij de student; hij moet van al deze richtingen de goede en de kwade eigenschappen leeren kennen, dan kan hij later als vrij man die partij kiezen, welke het best met zijne inzichten strookt, zonder gevaar te loopen ooit in onverdraagzaamheid en fanatisme te vervallen. Dit toch is wat ons zoo zeer ontbreekt: mannen die, al behooren zij tot een partij, toch boven die partij staan, en zoodoende zuiverend en matigend op hunne partij kunnen inwerken. En dit is slechts mogelijk indien gij als studenten kritisch blijft, steeds indachtig zijt dat uw geheele student-zijn niets anders is dan een zoeken en beproeven."

Van de politiek tot het sociale vraagstuk is natuurlijk slechts één schrede, en ook hier blijft de hoogleeraar het kritische standpunt trouw innemen. Slechts éénmaal is hij inconsequent: hij prijst namelijk het deelnemen aan toynbee werk aan, zonder te bedenken dat wie nog zelf geen vorm heeft, allerminst geschikt is om anderen vorm te geven. Daarenboven is het voor wie zooveel tijd over heeft, dat hij zich aan dergelijke werkzaamheden wijden kan, hoog tijd de academie te verlaten en tot eigenstudie het werkelijke leven in te treden.

Trouwens de student, die Ziegler's voorschriften volgt, zal niet te veel tijd overhouden, want ook het gewone gezelschapsleven mag volgens dezen hoogleeraar niet verwaarloosd worden. Zóóver gaat zijn ijver, dat hij zelfs theologen het bezoeken van bals aanraadt: „dansen is waarlijk geen zonde, en het leert zich bevallig en gemakkelijk te bewegen. En ook de sociale moed, welke de danszaal geeft,

is niet zonder waarde," — iets dat menig schuchter jongeling den hoogleeraar zuchtend zal moeten toegeven.

't Duidelijkst komt misschien de methode van den duitschen hoogleeraar uit bij de behandeling van de zoogenaamde „Gretchenfrage": Wie hast du's mit der Religion? Aan dit onderwerp is eene voorlezing gewijd van de tweede afdeeling, die waarin de eigenlijke studie ter sprake komt. Zij volgt onmiddellijk op de voorlezing over de wetenschap, en gaat aan de beschouwingen over kunst en letterkunde vooraf. Hare uitvoerigheid is echter oorzaak dat hier slechts de aanvang en enkele gedeelten van het betoog worden overgenomen.

„Velen zullen zeggen: wat gaat de godsdienst eigenlijk den student aan? Zulk een zuiver negatieve houding is om twee redenen begrijpelijk. Ten eerste maakt het godsdienstonderwijs deel uit van het gymnasiaal onderwijs — en het is een openbaar geheim, dat het (op zéér zeldzame uitzonderingen na) met dat onderwijs treurig is gesteld. Het betreft een zeer teeder onderwerp; de leeraar moet naar rechts en links zien en zeer voorzichtig zijn; daarenboven stellen de scholieren het vak niet hoog. Zij hebben er dus meer dan genoeg van, als zij eindelijk het gymnasium verlaten.

„Doch de tweede oorzaak ligt dieper, en is te zoeken in het eigenaardige van het student-zijn, hetwelk tot hoofdkenmerken heeft: den anti-historischen zin en het ontbreken van allen eerbied (piëteit). Godsdienst nu is op historie gegrondvest en eischt van den mensch eerbied, de erkentenis van zijn afhankelijkheidsgevoel. In school en te huis heeft men den knaap jaar in jaar uit gedwongen om eerbied voor dat geschiedkundige te betoonen; eindelijk vrijgelaten, wil de jongeling ook dezen band niet meer dulden: weg dus daarmede!"

„En toch — zoo gaat Ziegler voort — is dit volslagen ter zijde laten iets wat zich zelf wreekt, en de geheele verdere levensbeschouwing doet mank gaan. Of wèl blijft, wat dit gewichtig punt betreft, de opvoeding onvolledig, òf wanneer later de leegte voelbaar wordt en op den duur ondragelijk, keert men plots en blindelings terug tot de oude overgeleverde opvatting, juist omdat zij historisch is en dus geen hoofdbreken vergt. Doch aangezien deze opvatting niet evenals al het overige, dat de student medeneemt van

de academie, een wordings- en louteringsproces heeft doorgemaakt, past zij niet bij zijne overige ontwikkeling en levensbeschouwing, blijft iets daar buiten staande en uiterlijks — en wordt dan ook meer uit gemakzucht, helaas dikwijls zelfs met nevenbedoelingen, en niet uit innerlijken drang aangenomen. Zoo gevalt het, dat juist in de rij der academisch-geschoolden zoo vele schijn-christenen worden gevonden!

„Reeds hieruit volgt, hoe verkeerd en bedenkelijk het is, indien studenten verre blijven van den godsdienst.

„Godsdienst is ten allen tijde voor den mensch van het hoogste gewicht geweest, en ook nu nog is zulks het geval, of juister gezegd: heden ten dage meer dan een twintig of dertig jaren geleden. Een religieuse mystische trek waart langzaam doch onloochenbaar door letteren en kunst, door de hoogere standen en het volk; ook de christelijk-sociale beweging wijst op dat weer wakker en krachtiger worden van den godsdienstzin. En nu komt gijlieden, studenten, juist wat dezen kant van het geestesleven betreft, bijzonder slecht voorbereid en onderwezen ter hoogeschole. Zoudt gij desniettemin willen staan blijven op het lage standpunt van bekrompen ontkenning, volharden willen in den schoolschen afkeer van een gymnasiast uit de laagste klasse! Zoo iets ware den Duitschen student en zijne taak: zich voor te bereiden voor het leven, onwaardig.

„Wat staat dus te doen? Ook hier geldt de regel: Wie student is, moet studeeren, dat wil zeggen leeren belang stellen, lezen, hooren, redetwisten. Hij moet inhalen wat de school heeft verzuimd, of wat hij zelf heeft verzuimd, en moet even goed als het sociale vraagstuk, leeren begrijpen het godsdienstige vraagstuk. Er zijn tijden geweest, waarin het voor onopgevoed gold, in fatsoenlijk gezelschap te spreken over godsdienst; doch die tijden zijn voorbij, en wij mogen onder elkander weer vrij den godsdienst behandelen. En hierop wil ik den nadruk leggen: niet enkel onder theologen. Want het groote vraagstuk: hoe geloof en wetenschap samen te doen gaan, heeft voor alle Faculteiten even groote beteekenis, en draagt, als een grensstrijd tusschen theologie en wetenschap, een echt wetenschappelijk karakter.

„Doch ook hierbij heeft de student in het oog te houden dien eigenaardigen plicht van het student-zijn: het niet

„af" wezen, de vormeloosheid en vloeibaarheid. Onverdraagzaam mag hij derhalve niet zijn. De Vrije Universiteit staat naar haren aard en het wezen der wetenschap, zoowel voor Katholieken als Protestanten, voor Christenen en Joden open, voor geloovigen en ongeloovigen, pantheisten, deisten, materialisten en idealisten. En wat de vrees betreft: dat zoodoende het zieleheil van den student gevaar zoude loopen, het komt mij voor dat een student nog al tegen een stootje kan. En gij weet bovendien dat wie *mannen* wil garen, jongelingen moet wagen! Het geestdoodend zwijgen is gevaarlijker dan de eerlijke strijd en de worsteling met den twijfel."

Wat het kerkbezoek betreft, laat de hoogleeraar ieder vrij. „Het ligt wederom in het wezen van den student, in zijn individualisme en zijn anti-historischen zin, om de kerk als sociaal en historisch verschijnsel verre te staan. Dit is nu wel niet iets noodwendigs, — zelfs een student mag een vlijtig kerkbezoeker zijn, en wie hem daarover uitlacht, verdient zelf blaam — maar regel is het niet, en zulks is waarlijk geen reden om ach en wee te roepen. Wel verdient het aanbeveling, zelfs al houdt men zich buiten eenig kerkgenootschap, om bij gelegenheid de verschillende plaatsen van godsdienstoefening te bezoeken, zoowel den liberalen, als den orthodoxen predikant te hooren, den rabbi zoowel als den roomsch katholieken priester. Geen geloofsbelijdenis en geen kerk is volmaakt, en wie zoodoende alles beziet en onderzoekt, zal andersdenkenden beter leeren waardeeren, en later in eigen kerk ook meer verdraagzaam zijn."

Dat de duitsche hoogleeraar ten ernstigste waarschuwt tegen het zich vereenigen van studenten op een bepaald religieuzen grondslag, behoeft na het bovenstaande niet te verwonderen. Evenmin, dat tot zelfs in den Rijksdag stemmen tegen zijne voordrachten zijn opgegaan. Doch ook wie niet op alle punten met den duitschen hoogleeraar medegaat, zal moeten erkennen dat zijne raadgevingen op dit, zooals op elk ander gebied, voor het *gros* der studenten de meest vruchtbare zijn, omdat zij inderdaad voor dat gros het meest bereikbare geven. Niets is in zulke zaken gemakkelijker dan over de hoofden zijner hoorders heen te spreken, en de toejuiching van verre staanden in te oogsten; wie werkelijk nut wil stichten, stelle zich op een minder verheven standpunt,

en zulks heeft de Straatsburger hoogleeraar te recht gedaan. Hij spreekt in zijne voorlezingen niet *over* studenten, doch *tot* studenten.

Zelfs zijne menschelijke zwakheden houdt hij hun niet verborgen. Immers op elk gebied verlangt, neen eischt Dr. Ziegler van den student kritiek. Maar één gebied wordt dezen strengelijk verboden: Over de professors mag geen onvertogen woord gehoord worden!

Alsof, zoo men den scholier uitnoodigt te richten over wetenschap en meesters der wetenschap, men hem het zwijgen konde opleggen waar het hare dienaren betreft!!

II.

Heeft de Duitscher achttien voorlezingen en ruim derdehalf honderd dicht gedrukte bladzijden noodig om zijne denkbeelden over het student-zijn te ontwikkelen, de Amerikaan eischt maar weinig meer dan de helft om zijne jongens wegwijs te maken. En toch vangt hij ze reeds op, vóór zij de academie bereiken, en begeleidt hen nog, als ze afgestudeerd zijn, op het verdere levenspad. Niet dat hij hen zelfs dan nog voor onmondig houdt, alles behalve — maar zeer levendig is hem bijgebleven zeker onaangenaam gevoel, dat vooral sterk moet zijn in een nieuwe wereld, waar niet, zooals in de oude, de student studeert met het vooruitzicht van na korter of langer tijd wel een „baantje" te zullen krijgen, maar de gepromoveerde zich met eigen vuist moet redden uit het gedrang.

Het is trouwens een welbekend feit dat niet de meeste zeemanschap vereischt wordt op de hooge zee — waar geen klippen dreigen en weinig kans op aanvaring bestaat — maar bij het verlaten van de haven van bevrachting en bij het aanlanden in de haven waar gelost moet worden. Terecht legt Canfield dus den nadruk èn op den aanvang èn op het einde; den tusschentijd maakt men genoegzaam van zelve door.

Het einde daarentegen moet als het ware den student steeds voor den geest staan. Zegt Ziegler heel op 't laatst dat het hoofddoel der Universiteit is: het inleiden *tot* de praktijk, en wel *door* de wetenschap, Canfield herhaalt bijna op elke bladzijde zijne waarschuwing om toch niet aan de rokken der

alma mater te blijven hangen. „Ieder normaal mensch moet op zijn eigen beenen staan als burger, broodwinner en hoofd eens huisgezins op uiterlijk zijn 30e levensjaar. Hieruit volgt van zelf dat hij onafhankelijk moet wezen op zijn 25e, en dan derhalve in staat moet zijn om zijn eigen kost te verdienen. Zoo dus eene moderne opvoeding meer tijd eischt, dan deugt zij in beginsel niet. Meer dan dwaas toch ware het iemand meerderjarig te verklaren op zijn 21e jaar, met toekenning van het burgerschap, zoo hij nog jaren daarna op kosten van anderen moest leven om voldoende voorbereid te worden voor zijn beroep! Zoo iets staat gelijk met alle hoogere betrekkingen af te sluiten met een gouden sleutel, iets wat geheel indruischt tegen het wezen onzer democratie.

„De wereld in, zoo spoedig mogelijk; vier jaren studie is 't uiterste wat raadzaam is. Men moet niet te lang blijven onder den invloed van dezelfde personen, 't zij medestudenten of professoren! Vele erkende opvoedkundigen — zoo stipt Canfield aan — achten het zelfs van zeer groot belang dat niet meer dan twee jaren aan éénzelfde academie worde doorgebracht, en bijna allen zijn van gevoelen dat men niet moet promoveeren aan dezelfde Universiteit waar men zijn candidaats heeft gedaan."

Zich krachtig ontwikkelen, lichamelijk en geestelijk, nooit in de sleur geraken, ziedaar in enkele woorden Canfield's opvoedkundige raadgevingen samengevat.

„Minstens zijn eenige onderwerpen van studie uit te kiezen — zoo luidt dan ook zijn recept — die u tegenstaan. Want juist het feit dat zij u onaangenaam zijn, bewijst dat uw geest op dat bijzondere punt zwak is, gymnastiek heeft van noode. 't Meeste van het werk dat gij in latere jaren zult moeten verrichten, is van nature tamelijk saai — of wordt zulks op den duur. In den regel wordt het meer uit zeker plichtsgevoel dan wel met liefde verricht. Dat plichtsgevoel moet gij dus opwekken.

„Zoo ligt ook het groote nut van examens hoofdzakelijk in het feit dat zij den student dwingen op één bepaald oogenblik al zijne krachten in te spannen met het taaie geduld en de vastheid van wil, die later zoo noodig zijn in moeielijke levensomstandigheden."

Heeft Canfield dus een anderen kijk op examens dan

thans in de mode is, ook ten opzichte van de verhouding tusschen studenten en professoren wijkt hij af van de gewone zienswijze. Pruys van der Hoeven legt zuchtend de zelfbekentenis af: dat het een moeielijk op te lossen probleem is, in hoeverre bij de volslagen vrijheid der studenten, en bij het schromelijk misbruik dat velen van die vrijheid maken, hooger onderwijs aan onze vaderlandsche Academiën invloed heeft op de vorming der academieburgers. En zelfs Ziegler moet ronduit bekennen: „een onmiddelbaar opvoedenden invloed oefenen wij, professoren, op de studenten niet of genoegzaam niet uit.”

Canfield daarentegen verwijst naar het woord van Emerson: 't Doet er niet toe *wat* gij leert, wel *van wien* gij leert. Wat de student het meest noodig heeft, is niet een leermethode, maar een leer*meester*, een leermeester dien hij reden heeft zijn heele leven lang dankbaar te herdenken. Zelfs bij de meest zorgvuldige samenstelling der Faculteiten — Canfield is niet zoo preutsch als Ziegler! — is het niet mogelijk dat *alle* professoren mannen zijn van karakter, met levensernst, onvermoeide vlijt, en belangstellende niet enkel in hun vak doch ook in hunne leerlingen, daarenboven met takt en onderwijstalent begaafd. Het aanbod van zulke krachten is kleiner dan de vraag; en hoogleeraren zijn al evenmin volmaakt als andere stervelingen. Zoo zal dus elke Faculteit professoren tellen, die zich zelf zoeken, zooal niet erger. Met andere woorden: hoogleeraren zijn menschelijk, zeer menschelijk, soms zelfs hoogst onaangenaam menschelijk! Maar gewoonlijk zal men in iedere Faculteit eenige leden vinden, die op hun college de aandacht gaande weten te houden, die tot nieuw leven opwekken, en tot hunnen laatsten ademtocht een warm hart toedragen aan allen, die het voorrecht hadden hunne discipelen te zijn. Loop college bij zulk een man, enkel en alleen om met hem in aanraking te kunnen komen (to get a taste of such a man), om u ten minste eenigen tijd in zijnen invloedsfeer te kunnen bewegen, en de bezieling te ondervinden welke uitgaat van zulk een karakter. Welk vak hij ook onderwijze, kies dat, ten einde *hem* te kunnen kiezen. Bezield te worden, is verreweg meer dan te worden onderwezen! [1])

[1]) Eene kleine toelichting is hier voor den niet-Amerikaanschen lezer wel noodig. Canfield doelt op het zoogenaamde „elective system”, waarover in

Deze raadgeving komt voor in een der laatste hoofdstukken, nl. in dat hetwelk over de vakken van vrije studie handelt. Canfield toch bewerkt zijne materie op een andere wijze dan de duitsche professor: deze gaat abstraheerend te werk, zooals

Amerika veel strijd wordt gevoerd, doch dat meer en meer algemeen toepassing vindt. Van de Hoogere burgerscholen (zie mijn hoofdstuk „Op School" in *Nieuwe Wereld*) is het overgebracht op de Universiteiten, zij het ook niet dan onder tegenstribbeling van vele professoren. Volgens dat stelsel is de student — binnen zekere grenzen — vrij in de keuze zijner vakken, en vooral geldt dit voor hen voor wie de academische studiën meer doel dan middel zijn, en zoo zij een graad wenschen te behalen, zich die van A. B. (bachelor of arts) M. A. (master of arts) of Ph. D. (doctor of philosophy) voor oogen stellen. Want aan den eenen kant zeer conservatief, aan den anderen kant hoogst modern, is bij de Amerikaansche Universiteiten het dualistisch karakter duidelijker kenbaar dan bij hare Europeesche zusterinstellingen, door de splitsing in „professional schools" (Schools of applied science, law, medicine, etc.) welker studie-program scherper begrensd is, en de „non professional schools" of „graduate schools", welke in de letterlijke beteekenis des woords geen scholen zijn, doch hoofdzakelijk de gelegenheid om zich onder leiding der Hoogleeraren door eigen studie en onderzoek verder te bekwamen. Deze gelegenheid wordt echter alleen gegeven aan hen, die reeds door eene vier-jarige studie in de „professional schools" een graad hebben behaald, welke al naarmate het vak hetwelk men beoefent, luidt: B. S. (bachelor of science: voor chemici architecten, musici, paedagogen), L. L. B. (bachelor of law; onze meestertitel), M. D. (doctor of medicine), E. M. (engineer of mines), Met. E. (metallurgical engineer), C. E. (civil engineer), E. E. (electrical engineer) en Mech. E. (mechanical engineer).

Aan de hoogere, vrije studie wijden zich hoofdzakelijk zij, die zich in het onderwijs willen begeven (voor de practici zijn de reeds genoemde vier-jarige cursussen voldoende). Deze studie leidt na twee of drie jaren tot den graad van M. A., Ph. D., D. Sc. (Doctor of Science) en L. L. M. (Master of Laws).

Nog één titel blijft over ter verklaring: de veelvuldig voorkomende A. B. (bachelor of arts). Deze wordt verleend na eene vier-jarige studie in wat men zoude kunnen noemen de oude kern der Universiteit: het „College". Reeds op vijftien-jarigen leeftijd (in andere universiteiten iets later) kan men er worden toegelaten, wat voldoende het karakter dezer inrichtingen aangeeft. In de Universiteit van Columbia is dan ook reeds het „College" buiten de eigenlijke Universiteit gesteld; deze begint eerst bij de „professional schools." Oudere universiteiten, die zich niet in zulk een geldvloed mogen verheugen, houden daarentegen den ouderen toestand meer in eere; te Princeton bijv. vormt het College nog het voornaamste deel der Universiteit. Door groote vrijheid in de keuze van vakken geeft echter het „College", meer dan de „School of applied science", elk wat wils; terwijl aan hen, die na eenige jaren studie over willen gaan tot de „Schools of applied science" zonder te wachten totdat de graad van A. B. hun de poorten opent, hiertoe door een afzonderlijk toegangs-examen de gelegenheid wordt gegeven. In het spraakgebruik worden echter de woorden „College" en „University" veel met elkander verwisseld: feitelijk bedoeld bijv. Canfield met den titel van zijn boek: de Universiteit in de meest algemeene beteekenis van het woord.

blijkt uit de medegedeelde opschriften zijner voorlezingen: de studenten-eer en het drinken, de studenten-eer en het duel, enz. Canfield daarentegen neemt als 't ware zijn discipel bij de schouders en stelt hem midden in zijne taak, zoodat hij naar alle kanten moet omkijken. „Het beslissende eerste jaar" luidt het opschrift van een zijner hoofdstukken, waarin als in een kaleidoscoop, voorbij gaan al de twijfelingen, al de verzoekingen, al de mistastingen van dat tijdperk; dat tijdperk van overgang, hetwelk zooals al dergelijke, èn gevaarlijk èn min of meer verdrietelijk is. Vooral één bladzijde uit dit hoofdstuk trof mij, omdat ik er eigen struikelblokken in terugvond, struikelblokken die op nederlandsche Academies in zoo grooten getale voor de voeten gelegd worden door de ellendige fictie, waaraan zoowel studenten als professoren zich schuldig maken: dat groenloopen en college-loopen samen kan gaan! Zoo lang de nederlandsche hoogleeraar zijne lessen niet zoodanig weet in te deelen dat dit groenloopen, met zijne in de eerste tijden daarna moeielijk af te leggen gewoonten, geen invloed heeft op de studie, zoolang zal de zelf-beschuldiging van Pruys van der Hoeven volkomen verdiend zijn. En men zegge toch niet dat de hoogleeraar er is voor de wetenschap: hij is er in de eerste plaats voor den student! En deze komt, gelijk Ziegler door eene aanhaling uit Lessing's brieven aan zijne moeder herinnert: aan de Academie óók om er te leeren *leven*!

Zie hier wat Canfield schrijft:

„Houdt in het oog dat het welslagen van uwe academische studiën der laatste drie jaren in hooge mate afhangt van de meerdere of mindere degelijkheid waarmede gij uw eerste jaar's werk verricht. Wie in dat eerste jaar zijne wiskunde heeft afgeraffeld, zal elk jaar dieper in den mathemathischen modder zakken, en al glipt gij misschien door het examen, de geestesgymnastiek welke dat vak geven kan, zult gij nimmer deelachtig worden. Voor degelijken technischen arbeid blijft gij uw heele leven lang onbekwaam.

„Hebt gij de beginselen der taalleer verwaarloosd, dan zult gij u nimmer met die vrijheid en dat gemak bewegen, welke alleen kunnen opvoeren tot de innige gemeenschap met de groote geesten van het verleden. Zijt gij niet vertrouwd geraakt met de eerste beginselen der wetenschappen, dan zult

gij nooit die gewoonten krijgen, welke alleen door nauwgezette onderzoekingen worden verkregen, nimmer dien afkeer gevoelen voor het onbepaalde en het „ongeveere" welke juist in de tegenwoordige tijdsomstandigheden zoo zeer noodig is. Want er wordt niet langer gevraagd naar „meer of minder", maar precies hoeveel meer of hoeveel minder iets is. Wilt gij dus later onbekommerd leven — zorg dan voor een goed begin."

In dat begin ligt voor den Amerikaan, evenals voor den Duitscher, iets begrepen, dat wij helaas, door de kleine afmetingen van ons land en de te groote gehechtheid aan inheemsche diploma's, niet of nagenoeg niet kennen: de keuze van eene Universiteit. Een geheel hoofdstuk wijdt Canfield aan dit onderwerp, waarvan slechts een enkel brokstuk voor ons van belang is.

„Wat de keuze tusschen een groote stad en een kleine plaats betreft, — zoo schrijft hij — geldt het volgende: Wenscht gij een technische loopbaan: zooals bijv. die van ingenieur of architect, dan is zonder twijfel de groote stad verkieselijk. Immers alleen waar veel menschen wonen, kunt gij de beste en de grootste voorbeelden voor uwe vakstudie vinden. Iedere stad van driemaalhonderd duizend inwoners of meer, is een soort modelzaal, een museum, een gratis laboratorium. Elke straat geeft daar wat te leeren, en het verblijf in zulk een stad heeft reeds op zich zelf eene opvoedende kracht.

„'t Zelfde geldt voor wie in de rechten studeert, in de medicijnen, de theologie, of voor wie zich aan het onderwijs wil wijden. Nergens kunnen de hospitalen zóó *up to date* zijn, zoo alle ziektegevallen te zien geven; en alleen in zulke steden wonen groote specialiteiten. Ook de geestelijke behoeften van het volk, in al hare schakeeringen, kan men enkel in groote menschenverzamelingen leeren kennen, evenals de verschillende godsdienstige organisaties. Daar alleen ook vindt de student in de paedagogie allerlei inrichtingen voor onderwijs; daar alleen spiegelt voor den rechtsgeleerde het dagelijksch leven zich in alle procesvormen af.

„Maar is het u enkel te doen om algemeene ontwikkeling, dan is daarentegen een niet te lang verblijf in een kleine plaats aan te bevelen. Want in een groote stad kunnen geest en gemoed niet tot rust komen. Een bespiegelend leven eischt kalmte; de stem der natuur kan men alleen buiten

hooren. Maar toch, houdt twee dingen wèl in het oog: Stadjes waar de student een eerste viool speelt, waar alles leeft van, en alles draait om de Universiteit en hare bevolking van professoren en studenten, waar de Universiteit het sociale leven beheerscht, zulke stadjes staan de natuurlijke en gezonde ontwikkeling van den jongeling in den weg. De studenten beginnen dan te denken dat hun alles geoorloofd is, worden „heertjes", en krijgen een veel te hoogen dunk van hunne kennis en van hun verstand.

„En het tweede waarop te letten valt, is dit: De beschaving der twintigste eeuw zal ongetwijfeld van het groote-stadstype zijn. De onevenredige toename in bevolking der grootste steden wijst zulks uit; de heerschappij over de elementen, welke ons de 19e eeuw bracht, leidt noodwendigerwijze tot opeenhooping van menschenmassa's. Het groote-stads leven, de groote-stads-manieren, de groots stads-denkwijze, ziedaar wat in de naaste toekomst ons leven zal beheerschen. De groote problemen van onzen tijd zijn groote-stadsproblemen geworden, en die Universiteit derhalve, welke hare voedsterlingen op de meest afdoende en snelste wijze in aanraking brengt met dat groote-stadsleven, hun leert die problemen te beheerschen, zal het best voor hunne toekomst zorgen, en van haar zal op hen de grootste glans afstralen. En voor zulke Universiteiten is de natuurlijke zetel de groote stad."

Geheel in denzelfden geest als deze raadgevingen voor den aanvanger, zijn die vervat in het hoofdstuk aan het slot, getiteld: de Levenskeuze. Ook daar wordt aan wie krachtig is, dringend in overweging gegeven zich dadelijk in 't heetst van den strijd te storten, de groote stad te kiezen boven de kleine stad en het platte land.

En tot krachtsontwikkeling dwingt als het ware de schrijver:

„Aan twee groote verzoekingen staat bloot wie heeft afgestudeerd. Het doet zoo goed te toeven in de schaduw der alma mater, men voelt er zich zoo thuis; de professor die gij 't hoogste stelt, lokt u uit tot blijven door het beloven van een assistentsplaats, — wat niet enkel dankbaar stemt en trotsch, maar bovenal in de gelegenheid stelt de groote stap nog wat uit te stellen. Er zijn natuurlijk uitzonderingen, — beschouw u zelf echter niet al te spoedig als zoo'n phenomeen! — maar

't is beter die verzoeking te weerstaan. Want na vier jaren te hebben doorgebracht in de zelfde atmosfeer, te midden van de zelfde leeraren en vrienden, is 't meer dan tijd eens frissche lucht te happen, alles te bezien van uit een geheel nieuw standpunt. Keer later — zoo gij zulks wenscht — tot den schoot uwer voedstermoeder terug, maar verdien eerst uwe sporen elders; verrijk dan uwe academie met de vruchten uwer ondervinding en met den schat van waarnemingen op ruimer gebied vergaard. Handelt gij anders, dan draagt de Universiteit u, in plaats van gij Haar.

„En de andere waarschuwing geldt hen, die bij vader of bloedverwant als 't ware een plaats bereid vinden op kantoor of in fabriek. Tenzij de oudere en de jongere beide mannen van karakter zijn, is zulk eene verhouding hoogst gevaarlijk. Gij kunt elkander niet als vreemden beschouwen en behandelen: den vader zal 't steeds moeite kosten in den zoon den volwassen man te zien, en gij zult steeds gelooven op gezag, in plaats van op eigen oordeel te vertrouwen. Anderdeels zal de vader zwakheden door de vingeren zien, welke geen chef mag dulden, en daarentegen de zoon — want wie is profeet in eigen land? — raadgevingen in den wind slaan, die hij van een vreemde grif zoude aannemen.

„En niet enkel zal de zoon moeite hebben om te groeien in de schaduw van den vader, maar uwe pogingen zal men u niet aanrekenen. Gaat het de zaak slecht — dan zal men zulks toeschrijven aan het te groot vertrouwen dat aan het jongmensch werd geschonken; blijft zij bloeien, dan zal men den vader prijzen. De eer van uwen arbeid wordt hem goedgeschreven, alle misslagen daarentegen komen in uw debet. „Strike out for yourself, then" [1]).

Dat wie zóó krachtige mannen wil, ook eene lichamelijke *training* op de Universiteit in die richting noodig oordeelt, spreekt van zelf. Een geheel hoofdstuk wijdt Canfield aan „athletics" — de sport, dien gebruinden buitendeursbroeder van den bleekzuchtigen duitschen gymnasticus. Ten ernstigste

[1]) Natuurlijk gaat Canfield niet zoo ver van alle deelneming in de vaderlijke zaken te ontraden; integendeel acht hij hen die daartoe in de gelegenheid zijn, zeer bevoorrecht. Doch deze moeten eerst elders in den levensstrijd gehard worden, om dan niet van wege het bloedverwantschap te worden geduld, doch als niet te versmaden werkkracht te worden ingehaald.

waarschuwt de Amerikaan zelfs tegen het studeeren aan academies, die in dit opzicht niet aan de hoogste eischen voldoen.

Maar ook een goed volksredenaar moet de student worden. „In een democratisch land als Amerika, is geen burger in waarheid burger, die niet op durft staan in eene vergadering van medeburgers, en zeggen kan, wat hij te zeggen heeft, op zóódanige wijze dat er naar geluisterd wordt. En niet enkel goed spreken, maar ook goed schrijven is noodig: oefen u dus in de studenten week- en tijdschriften; trouwens: pak alles aan. Want je kent je zelven nog niet, weet niet wat er in je zit, en dat kan alleen tot klaarheid komen door aan je verschillende talenten vrij spel te geven."

Ten slotte worde — al ware 't alleen om den Amerikaan tegenover den Duitscher te stellen, ook Canfield's antwoord op de „Gretchenfrage" medegedeeld. Het is karakteristiek kort genoeg om in zijn geheel te worden overgenomen.

„Nog een laatste raad: Werk niet op Zondag. Indien gij verstandig wilt handelen, wijdt dan dien dag aan „het betere leven", dat niemand in zich mag uitblusschen, en vooral niet hij die hard werkt. Integendeel, vooral dezulken moeten dat leven met alle kracht in zich wakker houden.

„Niets drukt zoozeer een Christelijk stempel op een land, als de algemeene heiliging van den eersten dag der week door het stilstaan van den arbeid. De gewisheid dat met bepaalde, korte tusschenpoozen die dag van algeheele rust terugkeert, geeft veerkracht aan het moderne leven, en wordt in elke goed geordende maatschappij als zoodanig gewaardeerd. Wij allen, harde werkers, moeten ter dege tegen de ineenzakking waken, welke het noodwendig gevolg is van te langdurige inspanning; en de meesten onzer moeten zeer op hunne hoede zijn voor die bekrompenheid, tot welke wiskundig zeker voert een zich te uitsluitend wijden aan een bepaalde taak, een voortdurend voortarbeiden in een zelfde richting. Voor dat gevaar kan de Sabbath u behoeden: hij geeft opnieuw ruimte aan uw gezichtsveld.

„Wenscht gij nederig te blijven van harte, het goede te doen, hoopt gij op de Goddelijke genade — en geen beter, heiliger en gezonder levensregel is ooit gevonden — woon dan op dien dag ten minste één godsdienstoefening bij. En zulks

wegens twee redenen. Ten eerste omdat de Christelijke godsdienst is eene ethische godsdienst, bij welke ieder denkend wezen baat kan vinden, ten tweede omdat de mensch als onderdeel der gemeenschap zich niet mag onttrekken aan het deelnemen aan wat Socrates het klaarblijkelijkst onderscheid tusschen mensch en dier achtte: het erkennen van de bron van alle Zijn, van alle Reden, van alle Volmaking.

„Breng het overige deel van den Zondag door, gelijk verstand, neiging en geweten u ingeven. Die dag is zeer geschikt voor goede daden: voor een ziekenbezoek, een lang en ernstig gesprek met een vriend, voor den opwekkenden en nuttigen omgang met ouderen, voor het lezen van boeken, waarvoor het u op weekdagen aan tijd of lust ontbrak, voor het schrijven van brieven naar huis, voor het geven van uw tijd en talenten aan minderbevoorrechten, die gij door uw frisschen moed op kunt wekken uit hunne neerslachtigheid, en wier onkunde, zwakte en ellende hun recht geven op uwe kennis, uwe levensvreugd en uwe kracht.

„Evenals in al uwen arbeid, zoo ook ten opzichte van de Sabbathheiliging, schaadt wat te veel ernst minder dan te weinig ernst; houdt liever de teugels wat te strak, dan de kans te loopen dat ze wegglippen, of erger nog: ze in 't geheel niet op te vatten."

Blijkt niet uit deze behandeling van het vraagstuk, dat zoowel bij den Amerikaanschen student als bij den Amerikaanschen hoogleeraar een andere geest heerscht dan bij de Duitsche collega's? Daar ginder, over den Oceaan, is de mensch nog één geheel, de godsdienst een onderdeel van het leven, eene *levensuiting:* in de oudere landen is noodig de stimulans der philosophie — althans voor zoover deze inderdaad een stimulans kan geven.

III.

Maar opdat ik niet worde aangezien voor een tegenhanger van den laudator temporis acti, haast ik mij u in kennis te brengen met den zeer populairen Harvard-man: Le Baron Russell Briggs, die u zal bewijzen dat ook in de Nieuwe wereld de steen der wijzen nog niet is gevonden.

Onder den titel „School, College and Character" heeft hij

eenige opstellen verzameld, welke indertijd zonder vermelding van den schrijver, in een Tijdschrift voor Onderwijs verschenen, en toen in zekere kringen duchtig ergernis gaven. Na lezing van het volgende, hetwelk daaraan is ontleend, zal men zich hierover wel niet verbazen.

„Te mogen studeeren, — zoo schrijft hij — is wel het grootste voorrecht dat een jongmensch ten deel kan vallen. Het is een dier grootsche ondernemingen van 't leven, vol hoopvolle vreugde, maar ook vol diepen ernst, waarin men zich niet lichtzinnig moet wagen. En ongelukkigerwijze zijn juist die levensondernemingen, tot welke men niet lichtvaardig moet ingaan (zooals bijv. het huwelijk en het predikambt), zeer dikwijls juist zulke, waarvoor men verkeerd of in het geheel niet wordt voorbereid...; en het studentenleven maakt hierop geen uitzondering.

„Er is ongetwijfeld zekere handigheid noodig om een jongmensch klaar te maken voor het toelatingsexamen tot de Universiteit; maar het is geen bepaald moeielijk werk. Doch om een jongeling voor te bereiden voor het studenten*leven*, ziedaar een vraagstuk dat geen leeraar of school ooit heeft weten op te lossen!

„Bijna altijd valt die overgang van School tot Academie in het tijdperk waarin de jongeling wordt tot man, en hij in een toestand van prikkelbaarheid verkeert, welke lichaam en geest dikwijls te machtig is. Die periode van lichaamsgroei vermoeit den geest, verzwakt den moreelen weerstand, en is tevens oorzaak dat de jongeling een te hoogen dunk krijgt van zich zelven, en daardoor in eene scheeve verhouding geraakt tot de andere menschen.

„En juist in dit tijdperk van zelf-overschatting, waarin de jongeling zich pas bewust is geworden van zijne kracht — kracht ten goede en ten kwade — wordt hij plotseling verplaatst in eene wildvreemde, doch uiterst verlokkende omgeving, waar hem in eens tucht en leiding — nu juist zoo zeer noodig! — vaarwel zeggen, en daarvoor in de plaats treden volkomen vrijheid van doen en laten, en het zelf bepalen van zijnen weg. Bedenkt men daarenboven met hoe vele drogredenen ontucht wordt aangeprezen als ware zij mannelijkheid, dan zal de buitenstaande ten minste eenig begrip krijgen van den ontzettenden worstelstrijd, welke de groene

jongeling moet doormaken — een jongeling die misschien voor 't eerst het ouderlijk huis heeft verlaten, en toch verondersteld wordt krachtig genoeg te zijn om uit zulk een strijd als overwinnaar te treden!

„De beste school is ongetwijfeld die, welke voorbereidt voor dezen worstelstrijd. Dat kan zeer zeker de school niet wezen welke hem het zorgvuldigst afzondert en bewaart, evenmin als het de school kan zijn, welke hem aan zijn lot overlaat; maar alleen zal aan den eisch voldoen eene inrichting, welke den jongeling geleidelijk grootere verantwoordelijkheid geeft, en in diezelfde mate vermeerdert zijne kracht om deze te dragen.

„Het eerste gevoel van den eerste-jaars student toch is zekere bedremmeldheid, die overslaat in uitgelatenheid, als hij zich bewust wordt dat nu heusch zijne opvoeders de teugels hebben losgelaten. „Nooit zal ik vergeten — verklaarde een beroemd prediker — het gevoel dat bij mij in de eerste dagen van mijn student-zijn wakker werd: de overtuiging dat nu het hek van den dam was, en dat ik naar den duivel kon gaan, zoo snel als 't mij maar beliefde!

„Zoo is de overgang van school tot universiteit!

„En het moest geen overgang zijn, maar een *vervolg*.

„Wat schort er toch aan uwe Academie? vraagt de leeraar der voorbereidende school. Jaren lang heb ik mijne jongens opgekweekt; met September zend ik ze u toe, en met Kerstmis hebben ze 't al afgelegd. Hunne nauwgezetheid is weg, hun ijver is bekoeld, alle gevoel voor verantwoordelijkheid is verdwenen, en sommigen zijn heelemaal op den slechten weg. Wat ontbreekt er dan toch aan uwe school — antwoordt de Academie — dat gij in zes jaren tijds nog niet eens den jongeling hebt kunnen leeren drie maanden op eigen beenen te staan? De Academie is een deel der maatschappij; voorbereiden voor de Academie is voorbereiden voor het leven; uwe school deugt derhalve niet."

En zeer terecht voelt Russell Briggs niets voor de recepten van Ziegler. „In hard werken — zoo schrijft hij — is geen heil te vinden. Voor enkelen misschien; maar jongens waarin vuur zit, lichamelijk vuur, en die niet door geldnood tot arbeid worden gedwongen, zullen die aansporing te zwak, de belooning te ver verwijderd achten. Menigeen heeft dag en nacht moeten blokken om er te komen, en nu hij zijn

hoofddoel heeft bereikt, behoeft men zich waarlijk niet te verwonderen dat de jongeling lang uit op 't gras gaat liggen en voorloopig aan niets denkt. Van zoo iemand is de geest allerminst geschikt om zich met nieuwe leermethoden te vermoeien; en 't oogenblik is al zeer slecht gekozen om hem tot het besef te brengen dat vrijheid geen losbandigheid beteekent, doch enkel het voorrecht zich zelf die banden te smeden! Hoe wilt gij echter zoo iets den jongeling leeren op een tijdstip waarop de lichaamskrachten in opstand zijn, de geest maar half „getraind" is, de zenuwen overspannen zijn, terwijl hij de eerste groote som gelds op zak heeft, allerlei nieuwe verlokselen hem trekken en hij als enkele beballasting van het ranke schip medevoert: een hoog gevoel van eigendunk en overmatig zelfvertrouwen!"

Wat te doen? — vraagt Russell Briggs zich af. „Een veelgeprezen methode om het met deze vreemdsoortige, prikkelbare, groene doch uiterst menschelijke wezens: de eerste jaars-studenten, klaar te spelen, bestaat in hen eenvoudig te laten rondflodderen, totdat zij verdronken zijn of hebben leeren zwemmen; en deze methode wordt sterk aanbevolen door mannen *die blijkbaar geen vaders zijn*." Zie, dit is zeker velen ouders naar 't hart gesproken, en met reden laat Briggs er op volgen, dat eene zoo wreede methode alleen dan te rechtvaardigen ware, indien enkel de besten overbleven. Maar dat is niet het geval — velen verdrinken niet, maar blijven tengevolge van de toepassing dezer methode hun leven lang slechte zwemmers.

Trouwens Russell Briggs kent betere middelen. „Te Harvard — zoo vervolgt hij — hebben de Faculteiten door het aanwijzen van raadgevers voor eerste-jaars studenten een eerste stap in goede richting gedaan; en hoewel hun aantal nog onvoldoende is, heeft het stelsel reeds goede vrucht gedragen. Eveneens wordt te Harvard door studenten uit de oudere jaren in dezen geest gearbeid. Ieder hunner stelt zich bij den aanvang van een nieuwen cursus in verbinding met een zeker getal pas aangekomenen, en niet alleen helpt hij deze door de eerste moeielijkheden heen, doch geeft hun tevens een gevoel van rust en veiligheid, daar zij weten dat als de nood daar is, steeds een student van ondervinding gereed staat om hen bij te springen.

„Wanneer eenmaal — aldus besluit deze Amerikaansche menschkundige zijn pleidooi — ieder student en ieder scholier overtuigd is, en terecht overtuigd, dat hunne leermeesters tevens hunne vrienden zijn; wanneer èn voorbereidende school èn academie beiden zich bewust worden een zelfde doel te beoogen, — de school nimmer vergetende: dat jongelingen mannen moeten worden, de academie: dat mannen jongelingen waren, dan eerst zullen wij het ideaal van opvoeding hebben bereikt, en niet langer met vreeze en beven uitzien naar het tijdstip van overgang tusschen School en Academie."

Doch hoe lang zal het nog duren voordat gebroken wordt met het stelsel van professorale lijdelijkheid!...

Daartoe zijn noodig mannen met breede ervaring, met groote liefde en nooit eindigende toewijding, — en zoolang men als Ziegler of Pruys van der Hoeven zonder blikken of blozen durft bekennen een vreemdeling te zijn gebleven voor den student, zal dat nieuwere tijdperk niet aanbreken, de academie als zoodanig wel zijn eene inrichting voor onderwijs, doch nimmer eene voor opvoeding.

Doch het ware niet billijk om met Russell Briggs alleen den staf te breken over School en Universiteit. Er is nog „ein Dritter im Bunde" — die in den regel vrijwel als onmondig beschouwd wordt, behalve waar het op betalen aankomt: de pater familias. En waar noch Ziegler, noch Canfield voldoende op diens aandeel in de verantwoordelijkheid wijzen, worde aan het slot van dit opstel nog even herinnerd aan de taak van dezen persoon — mede-schuldige, doch tevens in niet geringe mate mede-slachtoffer. Hoevele vaders toch sturen deeg naar den academischen oven, dat zij weten, althans weten moesten, geen gist te bevatten, zoodat er nimmer een voedzaam brood uit rijzen kan? Niet alsof meel, toebereid zonder gist of op andere wijze, waardeloos zij, doch het eischt andere bakkers. Zoolang echter ons kleine land vier academiën rijk, en zoovele technische hooge- en middelbare scholen arm is, zal menig vader niet enkel uit sleur of ijdelheid voor zijn zoon de universitaire opleiding kiezen, maar deze ook als een soort *pis-aller* blijven beschouwen. Menig verloopen student, menig mislukt advocaat,

dokter of leeraar zoude echter eene eer zijn geworden voor zijn geslacht, indien een andere loopbaan ware gekozen, meer in overeenstemming met zijnen aanleg. Doch op wie rust de plicht dien aanleg te ontdekken? Op de school kan zij niet rusten: leeraren zijn voor 't meerendeel te eenzijdig ontwikkeld en staan te ver af van het werkelijke leven om raad te kunnen schaffen. Ook de jongeling zelf kan niet kiezen, want wat weet deze van de menschen-maatschappij? Wie anders blijft dus over dan de vader?

Doch *hoe* moet deze kiezen?

In geen land ter wereld wordt zulks zoo duidelijk, maar ook zoo pijnlijk gevoeld als in het land, waarvan eenmaal een zoo verblindende glans uitging, doch dat thans, deels door de omstandigheden, deels door eigen schuld, in zulk een rampzaligen toestand verkeert. Als jammerkreten stijgen omhoog de waarschuwingen van Hanotaux en Hugues le Roux [1]) aan den Franschen middenstand, wiens eenig ideaal is: zijne zonen op min of meer verheven ambtenaarskrukken te zien dommelen, hun leven lang. Enkel broedplaatsen van ambtenaren zijn ook geworden de Fransche universiteiten en technische hoogescholen; zij bereiden niet langer voor ten leven maar ten doode. Daarbuiten dus, in handel en in nijverheid, zal dan ook volgens deze patriotten, de regeneratie van Frankrijk moeten gevonden worden.

Voor welke dier bedrijven de zoon het meest geschikt is, moet de vader beoordeelen. „Dikwijls hooren wij ouders zuchtend verklaren — zoo schrijft Hanotaux — dat hun jongen niet weet wat hij wil worden, dat alles hem 't zelfde is, en dat hij wie hem ondervraagt met open mond aanstaart. Maar voor den drommel, niet dat zwijgen, maar zijn spreken zou wonder zijn! Hoe, hij staat aan de poort van 't leven, en gij eischt van hem dat hij weet hoe de levenswegen er uitzien? Gij verlangt dat hij u plechtig verzekere notaris, koopman, officier van justitie of tramwegconducteur te willen worden? Zijt gij wel bij zinnen? Het kind moet niet worden ondervraagd, maar *onderzocht*, geausculteerd. Er zijn

---

[1]) F. Hanotaux (de l'Académie Française). Du choix d'une carrière. Paris, Flammarion, 1902. — H. le Roux. Nos fils, que feront ils? Paris, Calmann Lévy, 1898, 7e druk.

menschen die uwe loopbaan voorspellen kunnen uit de palm van uwe hand, anderen uit uw handschrift, weer anderen uit koffiedik. Zonder zoover te gaan, mag het toch waarlijk onzinnig heeten dat zoo weinig rekening wordt gehouden, als gewoonlijk het geval is, met de vingerwijzingen der Natuur!

„Bijna ieder kind heeft aanleg voor 't een of 't ander, doch meestal is men ziende blind of weet niet waarop te letten valt. Natuurlijk dient men voorzichtig te zijn met het maken van gevolgtrekkingen. Uit het feit dat uw jongen postzegels verzamelt, volgt nog geenszins dat hij een aardrijkskundige in den dop is. Tien tegen een dat er eerder een rekenplichtig ambtenaartje uit zal groeien, en dat het veelbelovend zoontje met volkomen dezelfde belangstelling oude kurken hadde bijeengebracht."

De Nederlander zoude aan dit voorbeeld een meer sprekend kunnen toevoegen: want wie weet er niet in eigen kring eenigen te noemen, die enkel en alleen naar de Polytechnische school gingen of gestuurd werden wegens hun zoogenaamd wiskundig hoofd? Alsof een wiskundig hoofd niet evenzeer, misschien nog meer, noodig ware in handel en nijverheid; en alsof niet tal van andere factoren vereischt worden om uit een jongeling een flink technicus te vormen! En hoewel een iegelijk zulks kan weten en bevroeden, delft, jaar in jaar uit, eene overmaat aan a + b kennis menig flink jongeling een ontijdig technisch graf.

Zoo luidt dan ook niet de groote vraag: hoe de voorbereidende studien in te richten opdat in plaats van op twaalfjarigen leeftijd, de jongeling iets later gesteld worde voor de vakkeuze, doch is de groote moeilijkheid deze: hoe moet, als 't ware van de geboorte van zijn kind af, het hoofd des huisgezins zich voorbereiden voor de taak, welke niemand van zijne schouders kan nemen? Want de vader alleen kan de roeping zijner kinderen onderkennen, en moet dus beslissen over hunnen geestelijken dood of leven — gelijk zijn Romeinsche voorganger zulks deed omtrent hun lichamelijk bestaan.

Geschriften als die van Hanotaux, Hugues le Roux, Canfield en Ziegler kunnen hem daartoe menige vingerwijzing geven, en vooral zijnentwege zijn dan ook in dit

opstel die boeken besproken [1]) — want men behoeft zich geen illusies te maken omtrent den invloed welke dergelijke werken uitoefenen op hen, voor wie zij eigenlijk zijn samengesteld. Maar een vader luistert, schadewijs geworden, eerder dan de zoon, en op hem trouwens rust de plicht te beslissen of de jongeling werkelijk rijp is voor studie. En terwijl hij dien plicht vervult jegens zijn huisgezin, steunt hij tevens hoogleeraren en studenten in den hunne — want indien ongewenschte elementen verre blijven van de Hoogeschool, zal het minder bezwaarlijk vallen er de zwakken en halfzwakken op het goede pad te houden.

Ook aan den vader staat het derhalve om te onderzoeken of de jongeling bezit die vereischten, welke Canfield noodig acht voor een vruchtbaar academieleven: hooge ernst, levenseenvoud, oprechtheid jegens zich zelf, moed en kracht — kracht van ziel, verstand en lichaam.

„Wat derhalve zeggen wil (aldus besluit de Amerikaansche raadgever) dat gij uwen arbeid zult aanvangen in de vreeze des Heeren, wat het beginsel is van alle wijsheid; en met het vaste voornemen te wandelen in oprechtheid, wat alleen het waarachtige leven geeft."

Oude idealen! — zullen velen hem toeroepen. Zoo ook verweten Duitsche studenten Ziegler: Kunt gij ons dan geen nieuwe idealen geven, waaraan wij ons kunnen vastklampen? Niet die oude, afgezaagde, waarvan wij, jongeren, niets meer willen weten?

Doch, gelijk hen de Straatsburger hoogleeraar terechtzette: Idealen zijn geen afgodsbeelden, door menschenhanden gemaakt....

En inderdaad, onaantastbaar hoog staan zij aan het firmament, gelijk de sterren — en even onwankelbaar zijn zij als deze.

R. P. J. Tutein Nolthenius.

---

[1]) Zeer kan ook aanbevolen worden de zielkundige jongensroman van G. Freiherr von Ompteda: Sylvester von Geyer, de geschiedenis behandelende van een Saksischen officierszoon. Hierin wordt het veel voorkomend geval eener „negatieve" roeping behandeld.

INDRUKKEN VAN VONDELS JEPHTA OP HET AMSTERDAMSCH TOONEEL.

Woensdag 2 September, in drukkende zomerwarmte, naar den Stadsschouwburg wat schoorvoetend gegaan, om er het treurspel van Vondel, dat mij zeer lief is, te gaan zien vertoonen door het gezelschap van het Nederlandsch Tooneel.

En daarbij dèze indrukken gekregen:

I.

De zaal is maar heel matig gevuld, natuurlijk. Warmte, en een treurspel van Vondel! Maar wie er zijn, meest dames, al dadelijk zeer aandachtig.

Dit is haast niet als een schouwburgvoorstelling.

We wonen een statig-onroerende plechtigheid bij.

Al dadelijk van het tooneel die stemming, welke wordt volgehouden, den ganschen avond door, twee en een kwart uur schier achtereen.

Wat is 't ongelukkig zitten in zoo'n *plezier*-zaal, als men in stemming wil blijven!

II.

Wat wonderlijk tooneelbeeld is dit?

Een hoekige, gesloten Egyptische ruimte. Daar midden door een breede trap. Rechts achter een balkon, met doorzicht op stad. Links achter gordijn.

Wat zegt Vondel zelf?

In zijn *Berecht*: „Ons tooneel staat hier *voor* het hof te Massa in Galaäd."

In zijn *Inhoud*: „Het tooneel is *voor* het hof te Massa."

In zijn spel, telkens toespelingen op dit „buiten-zijn" der handeling. Ook op het heel langzaam dagen van het licht, tijdens het eerste bedrijf.

Nu worden de „tinnen van het Paleis": een balkon; nu komt de Rei, binnenshuis, den Vader, die ook al binnenshuis is, „ter poorte uit", met bommen verwellekomen!

Waarom heeft men niet eerbiedig Vondels aanduiding gevolgd?

* * *

„De tijding van Uw heer vooruitgevlogen
Jaagt U vóór dag ten bedde uit, en Uw oogen
Gaan op, eer 't licht den hemel open sluit.
Al 't hof krioelt, om zegenrijk te pralen
En Jephta weer met staatsie in te halen!"

Zoo gaat de klaarte op van dit straks héel droeve treurspel, 't welk de dichter „niet een-verwig" wilde maken.

Maar van het tooneel-af zet het allerminst in met dezen welhaast omslaanden, dartelen overmoed.

't Blijft grijs, het gesprek tusschen Hofmeester en Filopaie. En de verzen komen met weinig kleur en rythmus uit deze monden.

Toch, spel en zeggen vallen er niet te erg uit.

Er is eerbied voor den dichter en zijn verzen op het tooneel. De slotvoogd, in zijn verhaal, doet wat zwaarwichtig. De kleur en gang der verzen worden wel gevoeld. Het spreek-instrument is niet zuiver gestemd, alleen.

* * *

De blanke Rei.

Het genieten begint, als Rika Hopper heel zuiver inzet:

„O Galaäd!"

De reien in Jephta zijn van een zeer moeilijke, immers sterk afwisselende rythmiek, en buitengewoon zuiver van klankstemming.

De moeilijkste kunst van alle kunsten is voor mij: verzenzeggen; vooral lyrische reien.

Die moeten gedragen uitklinken, 't zingen nabij, en nièt-gezongen. De stemmeklank moet den versklank doen hooren, zonder gekunsteldheid. Elk woord moet zijn rythmischen eisch krijgen, mèt de toon- en nadruk-schakeering, door de zinsbeteekenis gevergd. En dit alles gehouden in de stemming van het vers; de stem rein van voortbrenging.

De tegenpartij van mejuffrouw Hopper verongelukt door te veel nadruk, te veel opzettelijk gevoel- en beteekenis-leggen. Er kraken barsten in haar voordracht, en het brauwt in haar geluid.

Rika Hopper geeft wàt de Rei verlangt, en niets te veel.

Ik heb met zoo zuivere vastheid van klank en zegging, in zoo strakken stijl-eenvoud èn innigheid van stemming, nog geen rei van Vondel hooren voordragen.

En dan stemt heel rein en overgegeven daarna mevrouw Holtrop in met het superbe:

De roos van Jericho gaat open.

* * *

Is mevrouw Holtrop van avond onder den invloed van haar medespelers? Speelt zij wat naar hen toe, om meer eenheid te brengen tusschen Ifis en Jephta-Filopaie?

Haar uitbarsting tegen den Hofmeester:

„Zoude ik voor 't lest mijn moeder zien noch spreken?"

wordt te dramatisch.

* * *

Het is bij Vondel zooals bij de klassieken een wel begrepen gewoonte, om tooneelen, inzettend met lange volging van verzen, te onderbreken door een sneller tempo van zegging, waarbij ieder spreker maar een of twee regels om beurte heeft te uiten. Dat geeft een wisseling in de dramatische samenstelling, en gang.

't Is dus niet juist begrepen, de korte, rappe samenspraak tusschen Ifis en Hofmeester te schrappen.

* * *

Jephta.

De heer Hubert Laroche heeft zijn uitspraak tegen in het zuiver weergeven van Vondels verzen.

En hij gevoelt niet — zoo min als mevrouw Frenkel — dat Vondels verzen tegelijk steunen in het uiten van emotie, en helpen inhouden. Zij dragen, wie er zich met zekerheid aan toevertrouwt. Wie niet zeker gaat, breekt de verzen — en zich zelven, door „te veel."

Strakjes en nu en dan later weer is hij ineens éen met de verzen. Wat stijgen beiden dan geweldig:

De strijd gaat aan in mij,
Daar kiezen mijn gedachten elk haar zij.
Beginnen 't zwaard om strijd op zij te gorden...
Zij zetten zich gewapend in slagorden...!

* * *

Het moment van Vondels treurspel, dat mij altijd van de diepste en zuiverste ontroering gebleven is, is de ontmoeting van Jephta met Ifis.

Dat klinkt zoo doordringend:

Ter goeder ure omhelze ik vader weder
En schrei van vreugd!....

Als de dichter een aandoening zóó zuiver heeft uitgesproken, bederft men 't effect door te veel spel en dan vooraf.

Het opkomen van Ifis zou daarom moeten gebeuren eenvoudig *dichtbij Jephta*, met een enkele strekking van de armen.

Zoo zou ook de stijl van het spel het vergen.

Men heeft hier toch even „mise-en-scène" willen maken, door Ifis lang naar haar vader te laten wankelen.

* * *

Wat dan volgt, is zeker ietwat duister:

Een maagdenhart is teeder,
Zoowel in rouw, als blijschap weer te staan.
Tot tweemaal heeft de wisselbare maan
Haar horens in een ronden kring gebogen,
Na mijn vertrek ten berge, uit vaders oogen.
Nu is er niets, dat mij vervaren kan.

Ik verklaar dit nu zoo:

De ontroering is beiden, vader en dochter, te machtig. Ifis verontschuldigt zich dat zij haar vader aldus door haar schreien ontmant, met een beroep op de aandoenlijkheid van het vrouwenhart. Doch dan stelt zij hem verder gerust: in de twee maanden die verloopen zijn, heeft zij zich geheel op alles voorbereid. En dus, zonder vrees van verweekelijking, mag zij verder aan hem vragen:

> Indien ik nog de kroon in 't harte span,
> Gelijk voorheen, laat mij mijn liefde blusschen:
> Heer vader, gun me uw mond nog eens te kussen.

Het spelen en zeggen tusschen beiden van deze passage leek mij wat onzeker.

In het volgende was de toon van Ifis soms te kinderlijk; vaak echt-geloovig.

Toch zou ik nog meer innige vroomheid willen.

Mevrouw Holtrop heeft al veel bereikt; nu verg ik 't allerhoogste van haar.

* * *

Ifis wil van haar vader uitstel vragen, tot moeders wederkeer.

De hofmeester, bevreesd haar af te schrikken en Jephta te bemoeilijken, bemiddelt met uitstel:

> De vader ga de dochter voor naar binnen.
> Zoo groot een zaak eischt rijp beraad en zinnen.

„Naar binnen", d. i. uit 't Hof, in 't Paleis.

En gescheiden; opdat niet de dochter tóch met haar vragen hem lastig valle.

Ifis blijft, omringd van de Rei.

't Was dus nu heel vreemd, vader en dochter, achter elkaar, door een gordijn *uit den voorhal* te zien verdwijnen!

* * *

„Aristoteles heeft zijne leerlingen ingescherpt, hoeveel gelegen „zij aan eene eenige schikkelijke stellinge, in de voorbeelden der „leeringen en kunsten, bij overoude wijzen ten hoogste waargeno- „men, en in zijn onderwijs van de dichtkunst bij den gemelden „niet overgeslagen. Zoo plachten de doorluchtigste Italiaansche

„schilders, in hunne historieschilderijen, bizonder op het wèl-„schikken: de kroon van hunne werken, te passen."

En na aldus den lof eener wèloverwogen compositie te hebben gezongen, verklaart Vondel verder in zijn Berecht, ten aanzien van dit treurspel:

„Dit spel heeft zijn behoorlijke hoegrootheid en leden, met de „mate van evenredenheid gemeten. De gansche handel van Jephta „is een en eenig, en de verscheidenheid der bedrijven en alle „omstandigheden van tijd en plaatse en anderszins worden hier tot „het uitvoeren en voltrekken van dezen eenigen handel geschikt, „dewijl de *schikkelijke tzamenstellinge der bedrijven de ziel des treur-„spels wordt genoemd.*"

* * *

Met héél groote zorg heeft Vondel inderdaad dit treurspel opgebouwd.

In het tweede bedrijf is er onzekerheid gebleven of Ifis, hoezeer doodsbereid, echter niet zal staan op het ontmoeten van haar moeder.

In dit tweede bedrijf is het aandoenlijk begroeten van vader en dochter geweest: de dochter, offervaardig, heeft door haar vertroosting van vader weemoedsstemming in 't leed gebracht.

De Rei, nu meer onder den indruk van het naderend dooden, bezingt de broosheid van het lot; gewaagt even van uitredding door wonderbare hulp.

En dan in 't derde:

Jephta toont zich echtgenoot, vragend naar zijn gemalin en haar vermoedens; verliest zich dan in 't gebeuren van zijn eersten wederkeer, met dit noodlottig tegentreden van Ifis. Niet dàt was zijn offerbedoelen. Doch hij ziet geen redding.

Dan begint de Hofmeester het pogen om Jephta nog tot ander inzicht te brengen; er komt wat wankeling in hem, schoon hij al dadelijk zijn geweten niet kan achterstellen bij het priesterlijk oordeel, waardoor hem aflaat beloofd wordt.

Dit tooneel tusschen Jephta en Hofmeester is wat lang. Het kan met voorzichtigheid wat ingeperkt worden. Doch ter kenschetsing van Jephta en inleiding tot het onderhoud met wetgeleerde en priester is het onmisbaar.

Men heeft 't geheel geschrapt.

En daarmee Vondels zorgvuldig samenstel een eerst verband ontrukt.

* * *

't Tooneel tusschen Jephta en den wetgeleerden en priester is intusschen *niet geschrapt*. Wel bekort. En voor mij niet altijd gelukkig. Juist dat belangrijke over den opperpriester er uit. En door het weglaten van het inleidend voortooneel wordt de toeschouwer al te bruusk geworpen in het geestelijk brandpunt van heel het treurspel!

En dan volgt een coupure en verandering!!

* * *

Als Jephta besloten heeft te doen wat zijn geweten hem gebiedt, staren wetgeleerde en priester elkander aan, en de laatste zendt snel den eerste om de moeder te waarschuwen, op hoop door haar den toeleg te doen verijdelen.

Dit is wat Vondel noemde: „zaad voor het toekomstige zaaien."

Dan haalt de Hofmeester, vergoelijkend, den Hofpriester over, Ifis bij te staan in haar laatste uur. De Rei verschijnt om bij den Hofmeester aan te dringen op uitstel, tot den terugkeer der moeder, wat deze om redenen verwerpt. En dan gedenkt de Rei, in een van de fraaiste van Vondels zangen, Pharao's moordbevel van de Hebreeuwsche mannelijke kinderen, Mozes' redding, en eindigt met de moeder van Ifis te bejammeren, die haar kind gedood zal vinden.

Dit alles is geschrapt, en een stukje van 't gesprek tusschen Hofmeester en Priester geplakt voor het vierde bedrijf!

* * *

Men heeft, dat erken ik, hier en daar herhalingen te schrappen.

Maar dit gebeure met eerbiediging van 's dichters zorgvuldig overwogen compositie.

Wij hebben het recht niet, aldus zijn werk af te stompen.

* * *

In de twee laatste bedrijven had de vertooning veel schoons en meer ongelijks.

Mevrouw Holtrop, hoewel 't altijd iets vromer kan, zegt haar laatste dertig regels vooral buitengewoon fraai. Jephta's wanhoop grijpt

aan, valt er echter even vaak melodramatisch uit, als te stijgen met 't vers. De heer Mijin krijgt als Hofpriester den toon te pakken in het afscheid-zegenen. Voor 't eerst zet Rika Hopper niet gelukkig haar rei in; haar toon is iets te jubelend; mej. Klaassen integendeel, begint goed:

Wie gerust en stil,

maar vernuchtert in den 2den tegenzang, terwijl haar partner zich geheel hersteld heeft.

Het heengaan van Ifis met haar rei is zeer ontroerend-statig.

* * *

Wat een tooneel-romantisch-rood licht vertegenwoordigt, in 't vijfde bedrijf, de avondzon „vermoeid en afgeschenen"!

Weer ongelijk telkens Jephta! De Hofmeester (Van Dijk) vangt nu den toon. Filopaie waagt zich niet op de vers-rythmiek; zij blijft er tusschen, tot zij de lyriek van het

„Och Ifis, och, ik scheidde flus"

opvangt. Dan wordt het zeggen héél mooi; de ontroering, ingehouden, verglijdt tot weemoed. Een heel gelukkig brok!

Wat moet nu ten slotte dat blauwachtig-helle-maanlicht-tooneeleffect alles weer komen bederven?!

* * *

De vertooning van Vondels treurspel op het Leidsche Plein maakt den indruk van een heel ernstig bedoeld stuk arbeid, een oase in het tooneelmatig gedoe voor allen die er aan deelnemen. Ik heb daar wezenlijk met groote waardeering van te spreken.

Doch juist nu men het er zóó ver gebracht heeft, zou ik willen dat men méér poogde te bereiken. Niet alleen herstellend wat ten onrechte werd weggelaten; vooral de geheele voordracht in rythmus stijlzuiver vastleggen. Allereerst Jephta-Filopaie; maar ook de andere mannen moeten „gelêezet" worden; de ontwrichting weg, alles even stevig in elkaar gezet, en we zouden een geheel kunnen verkrijgen, „deswelks gelijke nog niet geweest is in ons gansch Nederland".

Amsterdam, Sept. 1903. L. SIMONS.

EXPLORATIE VAN DE BINNENLANDEN VAN SURINAME.

L. A. Bakhuis. Verslag der Coppename-expeditie. Leiden E. J. Brill, 1902.
H. van Cappelle. De Binnenlanden van het district Nickerie. Baarn Hollandia-drukkerij. 1903.

Menigeen zal bij het zien van bovenstaanden titel meenen, dat er in den laatsten tijd meer dan genoeg over Suriname geschreven wordt en dus dit artikel ongelezen ter zijde leggen. Nu is het inderdaad waar, dat er een omkeer gekomen is in de belangstelling, die de Nederlanders toonden voor Suriname. Nog niet zoo heel veel jaren geleden was deze vrij wel gelijk aan nul, terwijl thans het verblijdende verschijnsel valt op te merken, dat er herhaaldelijk boeken of brochures verschijnen, die op Suriname betrekking hebben, dat onze kolonie ook in de dagbladen telkens besproken wordt. Maar toch betwijfel ik, of de groote meerderheid van de beschaafde Nederlanders eenig juist denkbeeld bezit van onze schoone kolonie in het Westen. Daarom waag ik het, een oogenblik belangstelling te vragen voor een paar bladzijden naar aanleiding van de hierboven genoemde boeken.

Hoewel wij Nederlanders de gewoonte hebben, veel kritiek uit te oefenen op ons koloniaal beheer, zijn toch de meesten in hun hart niet weinig trotsch op onze koloniën. Houden wij alleen het oog gevestigd op Java en op enkele van de Buitenbezittingen in Nederlandsch-Indië, dan is daar zeker veel, dat eene vergelijking met koloniën van andere landen kan doorstaan. Maar wanneer wij eens een weinig verder zien, dan zal onze zelfingenomenheid spoedig dalen. Vooral in één opzicht zijn wij te kort geschoten, namelijk in het verzamelen van kennis omtrent de landen, die in ons bezit zijn (ik zonder Java en een paar Buitenbezittingen weer uit). Wat wisten wij tot voor enkele jaren van het grootste gedeelte van Borneo, van

Celebes, van het geheele Nederlandsche gebied van Nieuw-Guinea; wat, om tot mijn uitgangspunt terug te komen, van Suriname? Sedert 2½ eeuw bijna is Suriname een Nederlandsche kolonie en nog slechts enkele jaren geleden was niet meer dan ⅓ van de oppervlakte topografisch in hoofdtrekken bekend; het overige deel was een witte vlek op de kaart, waarvan wij niet meer wisten, dan 50 jaar geleden van de binnenlanden van Afrika. Wij waren van de topografie nog zoo weinig op de hoogte, dat het wel geen verwondering zal baren, dat ook de fauna slecht onderzocht is, dat wij van de plantenwereld niet dan een zeer oppervlakkig beeld bezitten en dat hetzelfde gezegd kan worden van de geologische gesteldheid. Slechts bij geruchte was er iets bekend omtrent het al of niet bewoond zijn van die binnenlanden. Zoowel Frankrijk als vooral Engeland zijn ons lang voor geweest met de exploratie van die deelen van Guyana, die in hun bezit zijn, zoodat Suriname in dat opzicht ver achterstaat bij Demerara en ook bij Cayenne.

Het is niet mijn plan, hier uiteen te zetten, hoe wij tot onze tegenwoordige kennis van Suriname gekomen zijn; alleen wil ik vermelden, dat in de laatste halve eeuw die kennis vooral toegenomen is door de opnemingen van Cateau van Rosevelt en van Lansberge, later aangevuld door die van den heer Loth. Op de kaart, die eenige jaren geleden bij de firma de Bussy het licht zag, vindt men alles aangegeven wat door de hiergenoemden verricht is. Daarbij valt dan in het oog, dat verschillende rivieren vrij ver opgevaren zijn, dat men van de rivier uit hier en daar het gezicht op een berg had en dat verder op enkele plaatsen verkenningen gedaan zijn door het kappen van een tracé in het oerwoud in rechte lijn van de eene naar de andere rivier. Toch was de bovenloop van geen van deze rivieren bekend geworden, wanneer men afziet van de Oostelijke grensrivier, de Marowijne met de Lawa en de Itanie. Maar hier was het onderzoek voornamelijk door Franschen verricht en een gevolg van de grenstwisten tusschen Frankrijk en ons land. Dat over dit gebied strijd ontstaan was, dat men er in het algemeen zijn aandacht aan gewijd had, was weer te danken aan het vinden van goud aldaar; dit is trouwens nu wel van algemeene bekendheid. En daarbij kan de opmerking gemaakt worden, dat de goudexploraties onze kennis van de binnenlanden van Suriname vooruitgebracht hebben, maar

toch ook weer van een zeer beperkt gebied. Daarbij is natuurlijk vooral onze geologische kennis toegenomen. De grondslag van hetgeen wij omtrent den geologischen bouw weten, is gelegd door Prof. K. Martin bij zijn reis langs de Surinamerivier; Voltz zou zeker in de eerste plaats genoemd moeten worden, indien niet door zijn vroegtijdigen dood de bekend geworden resultaten van zijn reizen gering waren geweest.

Maar ook, wanneer men in aanmerking neemt, dat het hier geschetste reeds verricht was, doet een blik op de bovengenoemde kaart duidelijk in het oog springen, dat Nederland hier veel, wat verzuimd was, had in te halen. Het is toch zeker voor een koloniale mogendheid een eerste nationale plicht, te zorgen, dat zij haar koloniën leert kennen en dit nog geheel afgezien van het praktische nut, dat zulk een kennis kan hebben. Nu weet ik wel, dat er sommigen zijn, die denken, dat wij de kracht missen, om die taak te volbrengen; maar tegen die meening zou ik ernstig willen opkomen; de expedities der laatste jaren, zoowel in Oost- als in West-Indië, bewijzen trouwens het tegendeel. Maar hoe die nationale plicht vervuld wordt, of zulk een onderzoek uitgaat van de Regeering, dan wel of particulieren daartoe de noodige fondsen bijeenbrengen, schijnt mij vrij onverschillig toe. Zoo is b.v. de topografische opneming van een land wel als een Regeeringstaak op te vatten, maar wanneer deze niet anders dan met behulp van particulieren tot stand kan komen — zooals thans in Suriname — zie ik niet in, waarom men dit niet zou helpen bevorderen. Maar in Suriname is niet alleen een topografische opneming noodzakelijk, ook de studie van den geologischen bouw, van de fauna en flora moet worden ter hand genomen. Het is alles even noodig en alleen de vakman, die zich binnen een kleinen kring opsluit, zal een exclusieve studie van een van deze wetenschappen wenschen in de hand te werken.

Beschouwingen in dezen geest leidden er toe, dat bij de Vereeniging voor Suriname in 1897 de noodzakelijkheid ter sprake kwam van een wetenschappelijk onderzoek van die deelen van Suriname, die tot nu toe niet of nauwelijks door Europeanen bezocht waren, dus m. a. w. van de witte plek op de kaart van die kolonie. Hoe deze besprekingen voerden tot een samenwerking van de genoemde Vereeniging met de Maatschappij tot Bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Nederlandsche Koloniën en

met het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap en hoe als gevolg daarvan met Regeeringssteun de Coppename-expeditie werd uitgerust, kan men in het werk van den heer L. A. Bakhuis lezen. Korten tijd daarna begon het voorbereidingswerk voor de Nickerie-expeditie. De geschiedenis hiervan wordt door Dr. H. van Cappelle gegeven in de eerste bladzijden van zijn boek; velen zullen met mij betreuren, dat deze ontsierd zijn door de insinuaties op bladzijde 11. De Nickerie-expeditie is een jaar vroeger vertrokken dan de Coppename-expeditie; maar de voorbereiding van de laatste heeft veel langer geduurd; in elk geval was het geheele plan daarvoor reeds gereed, toen Dr. van Cappelle op het denkbeeld kwam, in plaats van de Nickerie liever de Coppenamerivier te verkennen. Het doel van beide expedities was ook zeer verschillend. Die van Dr. van Cappelle bedoelde een geologische verkenning van de Nickerie, gepaard met een exploratie van dat deel van deze rivier, dat boven den Blanche-Marieval gelegen is, welke val enkele jaren te voren door den districts-commissaris van Nickerie, den heer van Drimmelen, ontdekt was. Eerst later is daaraan toegevoegd het plan tot het kappen van een tracé naar de Coppename en een geologische opneming van dit terrein. Met deze werkzaamheden van de expeditie zou gepaard gaan het verzamelen van botanisch en zoölogisch materiaal. Dat een geoloog in Suriname zijn aandacht ook gevestigd houdt op het voorkomen van goud, is zeer begrijpelijk; maar dat Dr. van Cappelle zich door een consortium van financiers heeft laten overhalen zijn expeditie, die oorspronkelijk als zuiver wetenschappelijk bedoeld was, te combineeren met een goudzoekerstocht, is, naar het mij voorkomt, te betreuren. Het werd een oorzaak van zwakheid, vooreerst omdat nu niet één enkel doel in het oog kon worden gehouden; in de tweede plaats, omdat tengevolge daarvan sommige minder geschikte personen aan de expeditie hebben deelgenomen. Of daartegenover het voordeel, dat de expeditie nu over ruimer geldmiddelen kon beschikken, zoo groot was als Dr. van Cappelle meent, lijkt mij twijfelachtig; andere expedities zijn er ook zonder dat gekomen.

Het doel van de expeditie onder leiding van den oud-majoor Bakhuis was het opsporen van de bronnen en het in kaart brengen van de Coppename, het verkrijgen van een overzicht van het brongebied dezer rivier en zoo mogelijk van het verre achterland

van Suriname. Daarbij werd verondersteld, dat wellicht een tocht over land van de bronnen der Coppename naar die van de Saramacca gemaakt zou worden en dat de expeditie langs deze rivier terug zou keeren. Als tweede punt op het programma stond het verzamelen van gesteenten, planten en dieren.

Vragen wij nu, wat het resultaat van beide expedities geweest is, dan vinden wij dit door de leiders in de boven aangehaalde boeken beschreven. Reisverhalen zóó schrijven, dat zij onderhoudend zijn en toch niet met de waarheid in strijd, is niet gemakkelijk, vooral niet, wanneer het betreft een reis op een tropische rivier, waarbij de moeilijkheden bijna altijd bestaan uit stroomversnellingen, watervallen en ondiepten. Niet ieder bezit het talent, dat Molengraaffs Centraal-Borneo tot een zoo onderhoudend boek maakt. En zoo moet ook hier erkend worden, dat zoowel in het boek van Bakhuis als in dat van Van Cappelle een zekere eentonigheid te vinden is, maar een eentonigheid, die ook aan de reis zelf eigen was. Toch krijgt men door lezing van deze boeken een zeer goed denkbeeld van de grootsche natuur der binnenlanden van Suriname; heerlijke herinneringen werden er bij mij door opgewekt aan de trotsche oerwouden langs die breede rivieren, aan heel de onvergelijkelijke plantenwereld van onze schoone kolonie. Op de levende natuur is door Dr. van Cappelle meer acht gegeven dan door den schrijver van het verslag der Coppename-expeditie en dit is zeker een van de oorzaken, waarom zijn reisverhaal meer opgewekt is. Niet altijd echter zijn de mededeelingen, die op de plantenwereld betrekking hebben, juist, zooals b.v. op p. 221, waar over de luchtwortels van Tillansia usneoides gesproken wordt, terwijl deze plant juist gekenmerkt is door het volkomen gemis aan wortels. Beide reisbeschrijvingen zijn overvloedig voorzien van platen, naar fotografiën gemaakt; de uitvoering lijkt mij beter geslaagd bij de Nickerie- dan bij de Coppename-expeditie (bijzonder fraai is b.v. het gezicht in de monding der Fallawatra tegenover p. 65); maar in beide gevallen komt toch éénzelfde euvel terug, namelijk gemis aan beperking. Wie aan zulk een tocht deelgenomen heeft, ziet in tal van fotografiën veel meer dan degeen, die zich alleen met behulp daarvan een voorstelling moet maken van het bereisde gebied; wanneer in beide publicaties de helft van de platen verworpen was, zou men zeker een fraaier geheel verkregen

hebben. Als een afschrikwekkend voorbeeld wijs ik op de afbeelding van het kamp op kilometer 11 van het tracé Fallawatra-Coppename (tegenover p. 182).

De resultaten van de Nickerie-expeditie liggen in hoofdzaak op geologisch gebied en zijn dan ook nauwelijks aangeduid in het hier besproken werk, daar het groote publiek er vermoedelijk niet met veel belangstelling kennis van zou nemen; Dr. van Cappelle belooft er in een latere verhandeling op terug te komen. De verkenning van den bovenloop der Nickerie had niet veel succes, daar de lage waterstand oorzaak was, dat de tocht slechts een paar dagen boven den Blanche-Marieval kon worden voortgezet, tot een punt, dat ook reeds door balata-bleeders bereikt was. Het kappen van het tracé naar de Coppename werd niet tot het einde toe uitgevoerd, hoewel Dr. van Capelle meent, dat de waterscheiding overschreden werd. Wat de natuurhistorische resultaten betreft, vestigt de schrijver herhaaldelijk de aandacht op de nuttige boomen, die hij al voorbij varende aan de oevers van de rivier ziet; hij is blijkbaar zoo gelukkig geweest een inboorling van Suriname bij zich te hebben, die hem deze kon aanwijzen (de latijnsche namen, die daarbij vermeld worden, zijn echter niet altijd juist). Maar nu schijnt mij de conclusie toch wel een weinig voorbarig, dat deze bosschen voor exploitatie geschikt zouden zijn. De schrijver zegt dit herhaaldelijk, maar blijkt zich toch ook wel bewust te zijn van de moeilijkheden aan die exploitatie verbonden, zoodat in elk geval een nauwkeurige opneming van het bosch daaraan vooraf behoort te gaan (b.v. op p. 52). Daar komt dan bij, dat somtijds de rivieren den indruk maken met dichte bosschen begroeid te zijn, terwijl toch inderdaad deze boschzoom zeer smal kan zijn en daarachter kan overgaan in savannas. Ik geloof, dat men in het algemeen door dergelijke overhaaste conclusies de kolonie geen dienst bewijst; de schrijver heeft eenige neiging daartoe. Het sterkste staaltje vond ik op p. 40. Ik geef het hier zonder commentaar: „Op een plaats, waar het bosch minder dicht was, voorbij de Watamarakreek werd het dejeuner gebruikt. Een lemmetjesboom, rijk met vruchten beladen, een oranje (Citrus vulgaris L.) en een Markoesa (Passiflora sp.) troffen wij op deze blijkbaar oude kampplaats aan, tot bewijs strekkende voor mijne vroeger reeds uitgesproken meening, *dat de buitengewone geschiktheid van den rijken bodem in de binnen-*

landen onzer kolonie tot vruchtencultuur een exploitatie dier rijke binnenlanden eenmaal ten goede zal komen" (de cursiveering is van den schrijver).

De Coppename-expeditie heeft op natuurhistorisch gebied wel is waar niet veel opgeleverd, maar men moet daarbij bedenken, dat het verzamelen van planten en dieren op zulk een tocht met groote moeilijkheden verbonden is. Daartegenover is onze kennis van den algemeenen bouw van het binnenland van Suriname er enorm door vooruitgegaan. Terwijl men vroeger dacht, dat het terrein van de kust naar het Zuiden toe wel langzamerhand hooger werd, maar van eigenlijke bergen pas sprake zou zijn aan de Braziliaansche grens (afgezien van de enkele bergen, die men aan de Marowijne gezien had), werd nu een hoog gebergte (tot 1100 meter) gevonden, de Wilhelminaketen, die zich op $3^1/_2$—4° N. Br. uitstrekt in een richting Oost-West en waarop de Coppename met twee hoofdtakken ontspringt. Het stroomgebied van de Coppename is van dat van de Saramacca gescheiden door een gebergte, dat den naam kreeg van Emmaketen, waarvan één top, de Hendriktop, bijzonder in het oog sprong; de aanwezigheid hiervan belette de uitvoering van het plan om over land de Saramacca te bereiken, vooral omdat met het oog op den lagen waterstand der rivieren de mogelijkheid bestond, dat de riviertocht daarna onmogelijk werd. Ten Westen van de Coppename werd het scheidingsgebergte met het brongebied van de Nickerie ontdekt; een gedeelte hiervan werd later Bakhuisgebergte genoemd.

De belangrijke resultaten, door de Coppename-expeditie bereikt, zijn het gevolg van een werkwijze, die voorheen nog niet in Suriname werd toegepast. Vroeger werd òf een rivier opgevaren, waarbij men slechts nu en dan een bergtop kon waarnemen, òf een tracé in het bosch gekapt, waarbij van vrij uitzicht geen sprake was. Nu trachtte men de toppen van eenige geïsoleerd staande bergen te bereiken en van hieruit een overzicht van het omliggende gebied te verkrijgen, waarbij dan door driehoeksmeting een aantal punten werden vastgelegd. Hierbij werd eerst de Voltzberg in de nabijheid van de Rayleighvallen en de Oostelijk daarvan liggende van Stockumberg beklommen, daarna de Hebiwerie, gelegen bij de Tonckensvallen, waar Rechter- en Linker Coppename samenvloeien. De luitenant-ter-zee A. J. van Stockum, die aan de expe-

ditie deelnam voor de astronomische plaatsbepalingen, bleef ten slotte nog op den Hebiwerie achter en construeerde hier een soort ladder, waarmee hij een observatiepost in de kroon van een der hooge boomen wist te bereiken; van hieruit kon hij nu zijn bepalingen verrichten.

Ik wil hier nog opmerken, dat er in Suriname thans twee Cremervallen te vinden zijn; de eene, ontdekt door de expeditie van Cappelle in de Fallawatra, de andere in de Rechter-Coppename door de expeditie Bakhuis. Beide namen zijn onafhankelijk van elkaar gegeven, maar het ware zeker te wenschen geweest, dat ter voorkoming van verwarring Dr. van Cappelle den naam veranderd had, nu zijn publicatie een half jaar na die van de Coppename-expeditie verscheen.

Verdere bijzonderheden zal ik hier achterwege laten, men leze die in de genoemde werken. Vooral zal dan blijken welke moeilijkheden overwonnen moesten worden met de roeiers en dragers der expedities; in het bijzonder had de Coppename-expeditie veel last van de boschnegers. Maar gelukkig was in beide gevallen een ervaren bewoner van Suriname aan de expeditie toegevoegd, waardoor de omgang met de stads- en boschnegers vergemakkelijkt werd. Aan de expeditie naar de Nickerie werd deelgenomen door den reeds genoemden districtscommissaris, den heer van Drimmelen, aan die naar de Coppename, door den heer W. L. Loth, die reeds zoo vele tochten in de binnenlanden van Suriname had ondernomen.

Toen het bleek, dat de Coppename-expeditie zulk een groot succes had gehad, besloot men hier te lande, de commissie, die deze expeditie had voorbereid, tot een blijvende te maken met den naam „Commissie tot wetenschappelijk onderzoek van Suriname." Voorzitter is Jhr. C. H. A. van der Wijck, secretaris (nadat de eerste secretaris, de heer Bosboom bedankt had) de leider der Coppename-expeditie, de oud-majoor Bakhuis. De commissie wenscht het zoover te brengen, dat de witte plek op de kaart van Suriname verdwijnt, zoodat men zal kunnen zeggen, dat ten minste in groote trekken het binnenland van Suriname bekend is. Daarvoor ondervindt zij den financieelen en moreelen steun van de Regeering en van de bovengenoemde drie vereenigingen, waarbij in het bijzonder het Aardrijkskundig Genootschap genoemd moet worden, dat zich telkens welwillend belast heeft met het bijeenbrengen van de voor

elke expeditie ontbrekende gelden door het vragen van bijdragen aan particulieren.

Het eerste werk van deze commissie is nu geweest in aansluiting aan de Coppename-expeditie een expeditie naar de Saramacca mogelijk te maken. Deze heeft kort geleden plaats gehad; zij stond onder leiding van den luitenant ter zee Van Stockum, die ook reeds aan de vorige expeditie had deelgenomen. Hoewel de deelnemers nog pas enkele maanden in het vaderland zijn teruggekeerd en de resultaten van den tocht nog niet gepubliceerd zijn, kan toch wel reeds gezegd worden, dat deze zeer belangrijk zijn geweest, vooral op topografisch gebied. De bronnen van de Saramacca zijn ontdekt; de bergketenen, waarop deze rivier haar oorsprong neemt, zijn in verbinding gebracht met die van het Coppename-brongebied. Afgezien van het opvaren van de Saramacca, is dit bereikt door de beklimming van den Jambasigado, daarna van den Hendriktop, vervolgens van een heuvel bij de bron van de Saramacca, eindelijk van een berg op de waterscheiding tusschen Saramacca en Surinamerivier. Daardoor is verder een overzicht verkregen van de bergstelsels aan de Suriname, terwijl bovendien de voortzetting van den Wilhelminaketen in Z. O. richting gevonden is. Daarmee wordt bevestigd het vermoeden, indertijd door Prof. Martin het eerst uitgesproken, dat er een dergelijk scheidingsgebergte zou bestaan, dat zich dan zou moeten aansluiten bij het Tumachumac-gebergte in het Zuid-Oosten van de kolonie.

De Saramacca-expeditie heeft met groote moeilijkheden te kampen gehad; eerst met een zeer lagen waterstand, later met aanhoudende stortregens; het schijnt dan ook wel, dat de tijd van het jaar, waarin de Coppename-expeditie plaats had, d. w. z. Augustus-October gunstiger is dan November-April. Daarom is diezelfde tijd ook nu weer gekozen voor de expeditie, die kort geleden naar Suriname vertrokken is onder leiding van den 1e luitenant A. Fransen Herderschee. In overleg met den Gouverneur wordt thans niet, zooals eerst het plan was, een opneming van de Surinamerivier verricht, welke opneming dan zou hebben moeten aansluiten bij die van de Saramacca, maar een van de Gonini. Deze rivier stroomt midden door het Lawagebied; met het oog op den spoorweg en op de a.s. exploitatie van dit gebied werd een verkenning hiervan het wenschelijkst geacht. Men kent er trouwens niet veel anders

van dan de uitmonding in de Lawa en een punt, waar Loth de rivier overgetrokken is, toen hij een tracé kapte van de Lawa naar de Tapanahoni; op die plaats bleek de Gonini te ontstaan uit de samenvloeiing van twee rivieren, door Loth de Emma en de Wilhelmina genoemd. Het zal nu moeten blijken, of het aan deze expeditie gelukt, de beide rivieren te verkennen tot aan hun bronnen, die waarschijnlijk op het grensgebergte met Brazilië gelegen zijn, of verder ook weer de bergketenen, die de Gonini insluiten, voldoende in kaart zullen kunnen worden gebracht. Aan de expeditie is met het oog op een eventueele splitsing nog een tweede topograaf toegevoegd, namelijk de luitenant ter zee C. H. de Goeje. Aan het verzamelen van zoölogisch, botanisch en geologisch materiaal zal alle mogelijke zorg worden besteed, evenals dit bij de Saramacca-expeditie het geval is geweest; daar is geologisch verzameld door den leider, zoölogisch door den medicus, den heer P. J. de Kock, botanisch door den heer A. Pulle; hier is het biologisch verzamelen opgedragen aan den medicus den heer G. M. Versteeg, het geologisch onderzoek aan den mijn-ingenieur von Faber.

Slaagt de expeditie, die zich thans in Suriname bevindt, dan blijft er nog over het gebied te verkennen tusschen Saramacca en Gonini, d. w. z. het stroomgebied van de Suriname en de Tapanahoni. Het is niet onwaarschijnlijk, dat dit onderzoek door één enkele expeditie zal kunnen geschieden. Ten slotte is er dan nog alleen maar de zuidwesthoek van onze kolonie, gelegen tusschen het Wilhelminagebergte, de grens van Brazilië en de Corantijn, die terra incognita is. Wil Nederland zijn plicht als koloniale mogendheid geheel vervullen, dan zal ook dit terrein onderzocht moeten worden. Dat zal veel meer geld kosten dan een van de vorige expedities, minstens het dubbele; het is echter te hopen, dat Regeering en particulieren het hunne zullen doen, om het eenmaal begonnen werk niet te laten liggen.

Ook dan blijft er nog genoeg te doen over; geologisch, zoölogisch, botanisch, ethnografisch zal het gebied van onze kolonie nader onderzocht moeten worden. Dit zal zeker geschieden, wanneer de belangstelling bij het Nederlandsche volk voor Suriname toeneemt, en daartoe kunnen boeken, zooals de hier besprokene, het hunne bijdragen.

F. A. F. C. Went.

DRIEMAANDELIJKSCH OVERZICHT DER NEDERLANDSCHE LETTEREN.

II [1]).

DE DICHTKUNST IN 1903.

Meindert Boogaerdt Jun., Uit blijde tijden (Gebr. den Oudsten).
Van Elring, Gedichten (v. d. Haar & v. Ketel).
W. van Weide, Zon en Nevel (v. d. Haar & van Ketel).
H. C. Kakebeeke, Verzen (P. N. v. Kampen & Zoon).
Richard de Cneudt, Wijding (C. A. J. van Dishoeck).
Willem Gijssels, Wandelingen (L. J. Veen).
N. van Suchtelen, Primavera (Erven F. Bohn).
Jeanne Reyneke van Stuwe, Judith (L. J. Veen).
H. J. Boeken, Helena (W. Versluys).
„ „ Aan mijn vrouw (W. Versluys).
Albert Verwey, Jacoba van Beijeren (W. Versluys).

Tot overmatige wanhoop behoeft het ons niet te voeren, dat het jaarlijksch dozijn verzenboeken, welke niet zoozeer onze verskunst als wel onze boekenkast rijker wordt, zoo zelden wat waarlijke verzen, laat staan mooie of zelfs maar goede verzen, uit dat stapeltje groene, blauwe, witte en peerse bandjes doet naklinken in ons oor.

---

[1]) Nu ziekte dit tweede overzicht van den zomer tot den herfst deed uitstellen, kunnen wij het niet langer wijden aan dien heerlijken bundel „Proza" van Jac. van Looy, die zich echter over twintig jaar even kostbaar niet alleen maar even versch ook als thans aanbieden zal. Nieuwer werk vraagt nu te dringender behandeling naarmate veel ervan vergankelijker is.

Wij zijn eens, na een voorstelling van Langendijks Wiskunstenaars, ziek geweest van den alexandrijn, zeeziek en dronken van dien al op-en-neder rollenden dreun; dàt wordt men van geen twaalf moderne versbundels; de lichte hoofdpijn en weeheid van na een ongelijk-hakkenden quatre-mains, een chaotische herinnering van slierten en stapels brokkelige taal, àl te luidruchtig, maar verward en zonder harmonische beweging, dat is het, wat van het lezen der gemiddelde dichtsels van nù een tijdlang in uw hoofd achterblijft.

Het eene is al niet beter, maar ook niet erger dan het andere. Ons volk is *altijd* rijmgraag geweest. Het is het nog. Voor geestig geldt nog steeds, in een gesprek, een grofheid te doen rijmen op wat de ander zeit. Van Looy's bazen, in zijn eerste Feest, zijn typen van het Nederlandsche volk. Cats is *de* Hollander, Grof en zedeprekend tegelijk, máár rijmend, is en blijft *de* Hollander.

Toen, in de achttiende eeuw, wij rijk waren en rentenierden. moraliseerden wij op rijm, het lieve leven lang, en slechts de dood vermocht den onstelpbaren vloed onzer verzen te stuiten. Later, toen wij, arm, preekten voor ons brood, allemaal domine werden, hielden wij, een halve eeuw nog, dat preeken ook in vrije rijm-uren vol. Doch allengs, preekend meer dan genoeg in scholen of op kansels, in dagbladen of op vergaderingen — vergaderingen, onmisbare uitweg onzer nuts- en zedelijkheids-nood, onmisbaar zelfs in den vreemde! — thans, nu wij al onze moraliteit in het leven opgebruiken, nu.... rijmen wij tòch. Maar wij rijmen anders. Onrustig in het nerveuze, moderne leven, gejaagd en angstig, van onze kindsheid af, door examen vóór, examen nà, komen wij, den jeugd-wedloop vol examen-hindernissen achter den rug, rillend in het perk des levens staan. En... allemaal met „stemmingen". Wij hebben àllemaal „stemmingen"! En die „stemmingen", die berijmen wij.

Stemmingen, fel met het felle leven mee, of in zoetelijke droomerigheid van dat leven afgewend, stemmingen, grillig en vluchtig, die berijmen wij, bruusk, holderdebolder. 'n Enkele, groot van dichterlijken aanleg, — zoo Gorter in zijn „Verzen" — hakkelend neerstootend zijn reeksen kapotte klanken, wist te stichten in deze ruïnen van taal, het helle beeld, het wrange beeld van de ruïne van al te verfijnd gevoel, die het moderne leven laat. De anderen — strompelden zij dezen na, of strompelden ze uit zichzelf, op eigen zwakke krachten, wie zal het uitmaken?

En dus, wij moesten er eigenlijk den Nieuwen Gids niet zulk een bitter verwijt van maken, dat velen in de ongewisheid hunner nietige stemmingkjes de taal zoo deerlijk verknoeien met zoo jammerlijk gerijm; het ligt in den aard dezer tijden; heeft de tragische stuiptrekking van groote zielen al menig aanvankelijk normaal jongeling onwel gemaakt — als zóó de tijd die eersten van de klare schoonheid wegvoert, waarom dan de anderen niet?

En nemen wij dan aan, dat de huidige anarchie in onze dichtkunst een noodzakelijkheid is en een organisch verschijnsel dezer jaren, — dan, in berusting, valt er dadelijk dit te erkennen: uit deze warreling van klanken klaart menigvuldiger een zuiver, gevoelig en mooi geluid op, dan uit de aarts-regelmatige, koe-kalme gedichten der achttiend'eeuwsche renteniers of negentiend'eeuwsche predikanten.

En richt zich een Boeken slechts een enkele maal uit die niet dan toevallig-mooie verwildering op, een dichter als Verwey ontstijgt daaraan bijna volkomen, een vrije en afzonderlijke figuur.

De stand onzer dichtkunst, zij die verre van ideaal, zij die zelfs niet onbedenkelijk voor de toekomst, — voor het oogenblik, en de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, kan die evenmin geheel en al onbevredigd laten.

Frisch bijvoorbeeld is een bundeltje overigens zoo goed als waardelooze versjes van Meindert Boogaerdt, „Uit blijde Tijden". Voor dezen vriend doet het jachtige, beslommeringvolle leven dezer tijden zóó licht juist het lieve van meisje en kinderen als tegen een zwarte schaduw opblinken, dat die tijden hèm-persoonlijk zelfs „blij" lijken.

Troosteloos droef is hem de „Maatschappij" (blz. 43), zijn leven staat er echter te blijer naast: de enkeling, dien deze tijden niet beklemmen, maar tot dartele vreugd in eigen leven afzonderen; de optimist, die met wat klein geluk gemakkelijk de wereldbekommernissen voor zich uitdrijft:

Nu hoor ik weer het lachen en het vreugd-geschrei
Van àl lieve kindertjes in de bloeimaand Mei,
En het zingen van vogelen-geluid,
die drijven mijn denken de wereld uit."

En over die „kindertjes" en die „vogelen" rijmt hij nu opgeruimd en wel een boekje met vriendelijke versjes vol, zonder zich waar ook aan te storen behalve aan het rijm, te welks behoef hij voor de wonderlijkste bokkesprongen van maat en zin niet terugdeinst, en niet zelden de woorden een staart aanlijmt of afsnijdt, ja zelfs uit een woord den middenmoot licht, om het te laten passen in rijms vormpje.

Op „luchtig" rijmt hij luchtigweg „geduchtig", en hij schroomt niet van „schroom" „schroom*te*" te maken als er op „geboomte" te rijmen valt. Daarentegen was hij zoozeer in gedachten, waar ergens op „acht" gerijmd moest worden, dat hij den uitgang wegliet en „in gedacht" zette. In een ander sonnet — en welk een sonnetten! — „O liefste mijn, wil vroolijk zijn", is hij zóó vroolijk, dat hij niet vier, maar achtmaal het vroolijke „ijn" binnen de kwatrijnen wil doen hooren; „belijden" wordt er „belijn" van, een lettergroep even onherkenbaar als elders „bezijn" voor „bezijden."

Maar wat hindert dat alles nu eigenlijk? Dwing een klein talent als dezen Boogaerdt, die volstrekt geen zware of fijne mélodie heeft in zijn ziel, maar toch wel wat lief gevoel en aardig aankijken der dingen, — dwing zulk een klein talent tot het bewerken van schijnharmonische verzen, en gij wint niets bij de rijen duf-regelmatige vijfvoeters vol stoplappen, welke ge dan uit hem zoudt krijgen, daar er juist al het frissche van deze nu maar luk-raak neergekrabbelde probeersels uit weggeknutseld zou zijn. Terwijl aan den anderen kant, wij weten het, ook in ouderwetsch-„keurige" gedichten de onzin van hier en daar een even ruime plaats vinden zou.

Wat er voor gevoeligs en leuks-geziens in zulke nieuwerwetsch-slordige verzen-schrijverij in eens te lezen kan staan, dat willen we u even laten zien.

Van „de liefelijkheid der lippen" zingt Meindert Boogaerdt bijv.:

„Ze zijn voor mij alleene,
Voor anderen geene
O! dat bloesem-roode....
Ik allee genoode!"

De tweede regel is natuurlijk gekkigheid; hij wou zeggen „en niet voor anderen", terwijl nu het voor 't rijm noodzakelijk „geene" kan doen vermoeden, dat de snoodaard niemand anders een

liefje gunt. Maar is dat „ik alleen genoode", dat een niet vermeld festijn van kusjes doet raden, niet mooi van gezondheid?

Beminnelijk in z'n lieven eenvoud is ook: „Kindje, waar is je lied?"

„Kindje, waar is je lied?
In de breede straten
Is zonlicht gelaten
Maar jou hoor ik niet!

Zijn je twee oogen
In zichzelve getogen,
Kan je niet lachen en kweelen
en buiten gaan spelen?"

En nog liever, volstrekt niet week-lieverig, maar zoo frisch-lief als het oud-Hollandsch „Jesuken en St. Janneken", is dit half kreupele rijmpje:

„Twee héél-kleine wezentjes
schreiden daar zoo eventjes
niet lange
een liedje van verlange!
Moeder heeft hun bèi ooglijn toegekust
en hen zachtekens in slaap gesust.
Weeldedroomen
zijn gekomen
*en hebben de kindertjes vreugd gegeven
in hun jonge leven*".

Hij is werkelijk een gezonde, lieve jongen, die Meindert Boogaerdt. Zoo heeft hij Jacques Perk gelezen met liefde en bewondering, en nu doet hij iets heel aardigs; hij denkt niet alleen aan het heuvelland der Mathilde of aan de ziedende zee van Iris, hij verbeeldt zich ook den jongen dichter zelf, een jongen als hij, Jacques Perk, hoe die over de zonnige grachten van Amsterdam liep en 's avonds „stil blokte voor (!) veel te weten", of zich vermijdde in

„Ook uren wel zalig gezeten zijn
Onder vrienden en rooden wijn".

Deze verzen over Jacques Perk (zoo Meindert Boogaerdt zich er toe gedrongen mocht voelen, nog weer eens wat te schrijven) moeten hem, dunkt ons, den weg wijzen. Wie kan er zijn heele leven van die kleine liefheidjes, zooals wij er straks aanhaalden,

dichten? Laat hij zich het een of ander, waarover hij gaarne denkt, zoo diep mogelijk in z'n licht, z'n zijn, z'n beweging voorstellen, en dat dan zóó maar, zooals hem plots de woorden komen, neerzetten, in verzen, misschien in proza. Hij zou daar wellicht iets mee kunnen bereiken. Hoor maar:

„een woud.... waar hingen
de teeder-gouden blaadjes zacht te zingen
boven koele waters, *die gedwee de*
nukjes volgden van het winde-dwingen".

Van Elring is heel wat knapper dan Meindert Bogaerdt; hij heeft goede ooren en zingt zuiver, maar hard en koud; zijn verzen zijn geen ziels-geluid, doch verstandelijk ingevulde notenbalken. Hij heeft aanleg voor maat- en rijm-virtuoos.

Behalve goede ooren, heeft hij scherp-ziende oogen; voor wat hij ziet, weet hij het juiste woord te grijpen vaak.

Rake woorden naast elkaar te zetten zóó, dat de klank-val beweegt op de gewenschte wijs, dat is het, wat van Elring zeer zeker metdertijd zal weten te bereiken. Van Elring zal dus worden — en *is* soms nu reeds — de schrijver van „knappe verzen."

Van Elring is een Bilderdijk-je. Is 't niet, of de strakke muil van Bilderdijk zich weer openspalkt, en onder den straffen wind van diens rhythme de gezweepte woorden zich wringend voortdringen, in „De Locomotief"?

„Donker pantser sluit mijn leden
Als bedeksel;
Koper nauwt mijn borst, doorgloeid van
Dampig *treksel*.
Mijne longen zieden zwoegend
Van mijn driften;
Hortend stoot ik uit mijn neusgat
Vonk'ge *giften*,
Die mijn heete borst *ontlasten*
Van de *smooken*." [1])

of

„En mij, grimge
Woelt het vuur van 't knettrend steenkool

[1]) Wij cursiveeren de echt-Bilderdijkiaansche uitdrukkingen.

Weer in 't *inwand*;
In mij kookt en blaakt de hartstocht
Die zich inspant,
Schokkend, dreunend, wieksnel m' over
D' aard te *suizlen*."

of

„Mijne longen stampen damp saam
En zij hijgen
Van de vlammen, die hen nijpen,
En zij persen
D'aam naar buiten. D'ijzren rollen
Rennen, knersen."

En zoo gaat dat bladzijden verder, stampende dreun van snorkende woorden. Wij willen niet beweren, dat er niet veel krasse kracht uit die onvermoeide beschrijving spreekt, maar zij is, als de Bilderdijksche, opgeblazen, en kookt als 't ware het heele onderwerp uit, tot dat zij bitter smaakt als te sterk afgetrokken thee.

Hoe heeft op dit temperament van harde kracht en gereglementeerde knapheid, deez' tijd van anarchie in de verskunst invloed kunnen oefenen?

Dit werk is nog zoo jong, al zijn de kinderachtige versjes, die ons dit leeren, van een nare, wijze kinderlijkheid, die met het karakter des geheels weer volkomen overeenstemt.

Die moderne anarchie komt echter niet over eenig gedicht uit dit bundeltje, of het is van die anarchie weer dadelijk het afgerond type.

De „vrijheid" bijv. van „Tamboerijnen-dans" bestaat in het aaneengerijm van den grofsten onzin, en toch, tegelijkertijd, ontstaat daardoor iets van rhythme, iets van klank, iets van plastiek door die beiden gebeeld, als men in andere gedichten van dit boekje vergeefs zal zoeken:

„Gij, die daar klep klarr klep klarr klep
In een rep
Met een mep
U terneder slaat
En weer opwaarts gaat;
Op de maat
Der muziek, een wervling ras,
Op den trappel trippelpas,

Reit ten dans, brieng brieng,
Tot wie hoort, rieng rieng,
Welke min
Koningin
Uw gezin?

Het is vrijwel waanzin; maar onderwijl, ziet ge het dansende lijf niet zwenken, hoort gij de vlugge hand den tamboerijn niet slaan, of rinklend rukken?

Wie al te zeer over de teugelloosheid der moderne gedichtenmakelij bezorgd mocht wezen, vindt in dit van Elring's rijmbrouwsel vrij scherp gevaar en vergoedend voordeel vereend.

De uitgever v. d. Haar is gelukkiger geweest met van Elrings beginnerswerk, dan met den tweeden bundel, dien de poëet W. v. Weide hem heeft aangesmeerd. En de heer v. d. Haar heeft toch kunnen lezen, welk een droevig fiasco de poëet v. Weide gemaakt heeft met zijn eerste bundeltje „Doló́re".

Er is sinds dat half-naïve, half-idiote Doló́re, niets veranderd. Ook in „Zon en Nevel" wordt een soort kinder-Hollandsch verhaspeld in een warboel van onsamenhangende, banale of dwaze beelden, tot gedichten, die wel eens een regel of wat redelijk „klinken", maar waarvan gij dan op eens bemerkt, dat ge er niets meer van begrijpt, dat zij van den hak op den tak springen langs onnaspeurlijke wegen.... alsof er, voor de grap, op vernuftige wijze versbrokken uit allerlei gedichten tot een nieuw gedicht zouden zijn bijeengelapt. Zóó ongeveer zijn de ruim 300 blz. van „Zon en Nevel" wel alle. Zij mogen hier en daar wat minder technisch-slecht zijn dan de akelige Doló́re-rijmpjes — zij zijn nog steeds het werk van denzelfden zwakhoofd, die niet meer denken kan zoodra hij meent wat te voelen. En dat zoogenaamde gevoel, wat is het lauw en lam! Dit zijn verzen, waarvan men physiek onprettig wordt; juist omdat allerlei vrome en edele zaken zoo droef-belachelijk in de spiegels der onmogelijkste beelden krom uitbollen of onderste boven worden omgerekt, en die pijnlijk-malle voorstellingen met linksche plechtigheid verkondigd staan in een taaltje zoo lamlottig en slecht, als vóór '80 in de gansche Nederlandsche letteren zeker nergens en nooit vertoond was.

Een Hollandsch als dat van den heer v. Weide is alleen mogelijk

in jaren van literaire anarchie, als wij beleven, en hadden de „vrije" verzen van Boogaerdt en v. Elring met al hun verwilderdheid ons niet wat optimistisch gestemd door het aardige, dat men nog uit dien wilden groei zag opbloeien, de producten van v. Weide alleen zouden ons waarschijnlijk tot deze sombere overpeinzing hebben gevoerd: „ziehier nu de gevolgen van de Nieuwe Gids; voor 30 jaar zou een v. Weide vervelend hebben geschreven en onmogelijk, nu is zulk werk er nog onleesbaar bij van de wartaal.

Op goed geluk af slaan wij „Zon en Nevel" open:

„Veel kunstenaars zijn gestorven
Veel edels reeds gedaan."

Waarom niet? enkelvoud en meervoud gelden immers niet meer!

„Veel leeds is reeds geleden
Veel tranen reeds geschreid."

Die tranen „is" weer geschreid, zooals het edele gedaan „zijn". Intusschen hebben wij vernomen, dat het „Gouden Schoon" en „Schoonheids breede vaan" des ondanks nog zóó verre waren! Doch die verte belet den dichter niet, te verzekeren:

„Ik zie een Wonderbronne
Ver, ver in toekomstland."

Hij ziet daar niet alleen de bronne, die wij *niet* te zien krijgen; hij merkt er nog iets zeer singuliers op:

„Waar ziel tot (lees: met) ziel vereend is
Met *edel liefdeband*."

Let wel, niet met de traditioneele „banden der liefde", maar met een soort band (vergelijk „veterband") dat hij liefdeband noemt; dit schijnt bovendien van een fijne, de dichter zegt „edele", stof te wezen.

Nòg meer ziet hij in dat toekomstland.

„Ik zie vereend één smachten
Eén laving aan de Bron
de hoogste Idealen
Waar geest de stof verwon.

„Eén smachten" en „één laving" ziet hij vereend, wat wij niet begrijpen; of meende hij te zeggen, dat die zielen door dat liefdeband één waren in smachten en gelaafd worden? Het ware verder interessant te vernemen, welke Idealen er in die Wonderbron zitten, waarbij „geest de stof verwon". De dichter acht het echter niet noodig, over een en ander uit te weiden. Want hoe „verre nog altijd" dat toekomstland met die Wonderbron ligt,

„Dan heeft de mensch op aarde
Zijn reuzentaak volbracht
Een schooner, rijker gaarde
In beter oord hem wacht."

Het is zeker een reuzentaak, in een toekomstland te komen, tot waar „veel gestorven kunstenaars" het niet hebben mogen brengen, en waarheen zelfs „veel edels" niet vermocht te voeren. Doch zoo men daar dan ook eenmaal is, schijnt het leven gemakkelijk: men is met anderen „door edel liefdeband" vereend, men smacht wel, doch wordt gelaafd met Idealen, zoo hoog men maar wil. Wat of er dan nog weer voor een „beter oord" zijn moet?

Dit gedicht is zonder twijfel een van de begrijpelijkste uit den bundel, en geschreven in, voor van Weide, puik, puik Hollandsch.

Het van aanleg ouderwetsch predikanten-vers vertoonde echter in zijn verhoogde onzinnigheid slechts indirect 's Nieuwen Gidsen invloed. Krijgt hem die volledig te pakken, dan zwemt ziel, zin en taal in een verdwazing, die letterlijk geen perken kent. Wij bladeren maar eens weer. Op blz. 73 valt het boek open en vinden wij dezen „Avond", een zeer normaal staal van v. Weide's poëtische, artistieke, moderne gedichten:

O zie! nu plotseling scheurt het vale nevelkleed!
De aard is als een bruid die toont de fijn-belijning; (van wat?)
De lichtlijk rosekleur is wondere verreining! (van wat?)
Nu kust zij van de ziel een poos het wevend (?) leed.

O zie! welk diadeem van louter vuur en goud!
Het fonk'lend Lichte-Vuur omrandt (!) de bleeke oogen! (van wie?)
't Is of het hemelbloemenland nu gansch vertrouwt,
Dat voortaan ook de aard verafschuwt alle logen (?!).

O zie, welk(e) rozenbloei! Der Paradijze Rozen!
Op aarde's breede boezem hemel-lyze schom'len; (!)
In over zacht(e) cadans in Lichte zwijm'lend domm'len (??)
— — — — — — — — — — — — — —
En hare (wier?) kind'ren zijn de tweedracht-machteloozen. (???)

Hier, niet waar, zou zelfs de onbarmhartigste criticus verstommen. „Gij hebt gehakt (op mijn gedichten) zooals een pas aankomend student wreed een cadaver kerft," zal de heer v. Weide in gedachte ook ons toevoegen, zooals hij in een ingezonden stukje schreef aan den heer van Nouhuys, die zijn verzen in het Vaderland had beoordeeld. De heer van Weide heeft gelijk; doch het werd tijd; lezen wij niet reeds op blz. 28 het onrustbarende:

„Ik voel *gebalsemd* mij."

Te laat, want reeds:

„Ik voel door zang van engelen mij *ontbonden*"?

Ach, wij hadden ook al gehoord van dat vreeselijke graveel (op blz. 64 „lost" hij zijn „zorgsteen") en dan dat hart, dat hart.... (op blz. 8 vinden wij „Granieten Letteren" daarin „geklonken"). Het einde kòn niet uitblijven. Maar de heer v. Weide vergete niet, dat die medische student evenmin kerft voor het verdriet van het cadaver, als voor zijn eigen pleizier. Hij doet het, — laten wij nu dezen dichter ook eens met een groot woord genoegen doen — „voor het Heil der Menschheid."

Behoeven wij „voor het heil der Menschheid" H. C. Kakebeeke's verzen nog af te breken? „Uitgave voor rekening van den auteur" staat vóór in het fraaie boekje te lezen. De uitgever v. Kampen heeft met het afdrukken dier vermelding wèl gedaan. Deze „verzen", goud-op-snee in hun bruin-lederen band, zijn liefhebberij-poëzie. Zij zijn van de welbekende rijmers-factuur: elke volzin wordt zoolang verdraaid, tot het woord, dat rijmen moet, een als gewoon proza verloopend, doch slechts een weinig wonderlijk dooreengesmeten mededeelinkje voltooit:

En toch zou ik blijven haar de wreede trouw (blz. 2).

Daar loopt niemand in. Waartoe dus er nog meer van te zeggen?

* * *

Wij hebben dit overzicht geopend met een blik op de kleine verzenmakers, de aankomende dichtertjes van den zooveelsten rang, of rijmelaars voor altijd, — niet slechts bij toeval. Hun werk geeft een begrip van het normaal peil onzer huidige letteren, van wat zoo deze en gene, die „kunstmin" bezit, kunst waant, althans niet van kunst weet te onderscheiden. De algemeene invloed van de nu aan het uitsterven zijnde dichterschool van '80, kan er aan worden getoetst. Waar de niet eigen-talent-krachtige in dezen tijd zoo van zelve aanlandt, ziet men eruit. Ook het werk der goede en verdienstelijke dichters bergt wel, mèt de deugden der voorgangers, de smetstoffen, waaraan de kleinen ten ondergaan; maar hun kwaliteiten, daarmee vermengd, de eigen schoonheden, die er telkens in doorbreken, verhelen de ware gedaante van het verderf, terwijl het goede van den invloed der leermeesters zich in die eigen schoonheid oplost.

Voor en tegen van de indrukken, door schoolvormers op hun leerlingen achtergelaten, zijn het best waarneembaar aan de niet-zelfstandige leerlingen. Aan diè eenmaal waargenomen in eenvoudigsten vorm, toont men gemakkelijk de analoge beïnvloeding bij de beteren, en houdt dan dier eigene schoonheid over. Werkelijk schoon en vertroebelende invloed zijn voor den zelf niet oordeelkundigen lezer gescheiden; ontroerd door het werk, zooals het zich aan hem geeft, zal hij niet langer (en dit gebeurt zoo vaak!) zijn ontroering mede aan die troebelheden toeschrijven.

Zoo bepaalden wij uit eenige onderling zeer verscheiden bundeltjes van middelmatige beginnelingen, hoe, 25 jaar nadat de dichters van '80 optraden, jonge dichterlijk-aangelegde menschen, van uit de lectuur dier groote voorgangers, zelf schrijven. En wij hebben gezien — en jaar in jaar uit kan men hetzelfde constateeren —: ze schrijven wel eens frisch, 't is waar, ze pogen gewoonlijk het zeer bizondere te zeggen, maar zij schrijven slecht, ze schrijven in de volmaaktste bandeloosheid, al voert juist die bandeloosheid op haar beurt soms weer tot verre, doch niet te versmaden vondsten.

Hoe nu schrijft de Vlaamsche beginneling, welken invloed heeft hij van de groote Nederlandsche School van voor 25 jaar ondervonden, ziedaar enkele vragen, tot welker beantwoording twee verzenbundels, die van Richard de Cneudt en die van Willem Gijssels, zich thans aanbieden.

Beide bevestigen zij de reeds niet meer nieuwe, doch nog altijd even verwonderlijke waarheid: de opgewonden Belg schrijft heel wat rustiger, gevulder, zuiverder, dan de van reputatie zoo kalme Hollander. Nooit heeft de wansmakige taalverknoeiing, de wanluidende maat-verwarring, welke de Nieuwe Gids veroorloofde, of scheen te veroorloven, hem aangetast. Hij is te „zoet gevooisd", om te durven, om te kùnnen hakkelen van de aandoening, hinken van de pijn, struikelen van den toorn in verzen, die gebroken en gebarsten en gebutst lijken. — Zijn verzen luiden altijd zoet en vol, zijn taal stroomt altijd regelmatig voort; slechts zijn, bij de Cneudt bijv., de gevoelens zelve, en de beelden tot dier uitzegging gebezigd, dikwijls in den Nieuwe-Gids-toon.... er is veel „mooi geluk", veel „wijde rust", veel „blond", veel „stormt" er, enz.; een ander, zoo Gijssels, erfde van Noord-Nederland alleen het sonnet.

Het spreekt vanzelf, dat die schijnbaar zoo voldragen vorm bij de kleine talenten dikwijls slechts het gevolg is van de sentiments-zwakte, die de taal naar willekeur zich liet buigen en schikken, en dat wij menig slecht-geschreven Noord-Nederlandsch vers, waarin het sentiment de maat omverloopt, èchter vinden dan sommige Vlaamsche zoetigheid.

Aan den anderen kant, en dat staat gewis voor ieder nog zekerder vast, — golft dat klaar geluid van krachtig-schoone en teeder-diepe gevoelens vol, gelijk bij een meester als Guido Gezelle — dan moeten wij belijden, dat deze een Verwey, toch nog steeds niet los van onverdedigbaar-verminkte woorden, onverstaanbare rijm-verzinsels en gezochte zinswendingen, en een Boeken, moeizaam zijn schoonheden reddend uit de pijnlijkste woord-verwringingen, die zijn gansche werk als verstoppen, — verre te boven gaat.

Richard de Cneudt echter is een heel gewone Vlaamsche verzenschrijver. Wij zullen van dit dikke, zware, groene deel, „Wijding" getiteld, geen kwaad zeggen, zooals „de menschen" van een vroeger bundeltje schijnen te hebben gedaan:

„(ze) prezen de schoonheid der poëzij,
het fraaie beeld en den mooien klank;
maar vonden niet de ziel, het hart
dat in mijn verzen klaagt en schreit
en spraken van ingebeelde smart,
gebrek aan karakter en ziekelijkheid."

Wij zullen dit niet doen; wij willen alleen te kennen geven, dat deze verzen echt-Vlaamsch zijn, gemakkelijk en vloeiend geschreven, en zonder einde...., en dat Richard de Cneudt een echte Vlaming is, „vroom" en „heilig" en „rein" en „wonderbaar"..... Ook zouden wij niet gaarne beweren, dat Richard de Cneudt al zijn „smarten" en „klagen" zou hebben willen wegwerken in „fraaie beelden" of „mooien klank"; want hij gaat zelden buiten het boekje van de gebruikelijke beelden, en van klank mag men gewoonlijk zelfs niet reppen. Dit ontbreken van oorspronkelijke beelden en karaktervollen klank, is evenwel niet echt-Vlaamsch. Dat weten wij van Guido Gezelle, die de eeuwig-frissche beelden der natuur zong in zijn smeuigen, rijken en kernachtigen tongval. Doch de Cneudt, met Pol de Mont, verachtte de „gewestelijke" sprake, die men immers in Holland niet begrijpt, en bediende zich dus, als deze, van de bij ons gangbare spreektaal, gekruid met de lieve pittoreskheid van hier en daar een „hert"-je, een „eend'lijk", een „deemstering" enz.

Hoe zulk een de Cneudt dus elk cachet van taal en landaard mist, behalve het onwillekeurige der zoete lauwheid van denkbeelden en lauwe zoetvloeiendheid van vorm, Vlaamsche poëten eigen, dat kan elke bladzijde van dezen bundel aantoonen.

„Ik weet niet wat ik zingen zal",

zingt de dichter op blz. 129 van zijn als een bijbel zoo lijvig verzenboek. Hij weet niet wat hij zingen zal, en nu zingt hij maar, dat hij dat niet weet, en evenmin

„.... hoe (hij) het weer zal geven",

wat wij ook niet zouden weten, als we niet wisten, wàt we weer moesten geven. Op die wijze verder-lummelend in rijm en maat, komen de 220 bladzijden natuurlijk gemakkelijk vol. Dat gaat bijv. zóó

VIZIOEN IN DEN NACHT.

I.

KLOKKENLIED.

Gij klokken in den heiligen nacht,
wat klaagt uw weemoed stil en zacht,

Tusschen de huizen zoo koud, zoo klaar
En de sterren zoo hoog, zoo *wonderbaar*.

Roerlooze rust ligt overal
of Leven nooit meer rijzen zal.

De maan drijft door de sterrenzee:
een zilverwitte droom van vree.

De boomen staan in 't witte licht
voor mijn verheerlijkt *aangezicht*,

Als Dichteren, strevend, *heilig en vroom*,
hoog naar dien zilveren mane-droom.

Alleen de klokken zingen zacht
hun schoonheid in den heiligen nacht,

Alleen de klokken slapen niet,
maar zingen, begeesterd, hun Dichterlied,

dat zonder woorden, op sluimerend land,
trilt als begroeting uit sprookjesland.

Ik hoor geen klacht, geen woord, geen naam,
maar kniel ontroerd, de handen saam.

De klokken zingen, plechtig en hoog,
een nieuwe wereld rijst voor mijn oog....

In goud-gedoopte Zonnelaan,
Zie ik Illusie's, Symbolen gaan,

En duizenden stroomen, plechtig, te gaar,
Als biddende heiligen *wonderbaar*,

Het hoofd omstraald met glorie-van-licht,
en vrede der heemlen op 't *aangezicht*....

Ik zie, ik zie.... van blauw en groen,
van Licht en Liefde één grootsch vizioen,

dat stralend, rijzend — één Glorie-Zon —
van horizon tot horizon

deze aarde, in eindeloos vergezicht,
omvat met armen van jubelend Licht....

O menschen, klokken zingen zacht
hun schoonheid in den heiligen nacht....

Ik hoorde, ik zag.... Nu luister stil,
wat u de dichter zingen wil.

Het is taai, lezer, doch het is ook maar een inleiding; nu komt het:

II.

HET VIZIOEN.

Gevallen menschen, beurt het hoofd
hoog uit de modder en gelooft
dat komen zal een nieuwe Tijd
van vlekkelooze Heerlijkheid!....

O, ziet, o ziet, in bleek-blauw licht,
wie zweeft daar voor mijn *aangezicht?*
De Reinheid gaat en wijdt alom
De wereld tot haar Heiligdom;
de Reinheid, de lang-versmade, gaat
de wereld in met fier gelaat,
zingend, als blauwe hemelen hoog,
in harten, wie laagheid van zonde bedroog,
in geesten, waar vredelicht is dood,
in oogen, waar jubel-leven uit vlood.
Wie zweeft naast haar met blijden schroom,
zoo blond, zoo blank, — één vrede-droom?
O menschen, ook Goedheid komt weerom
op deze Aarde, verheerlijkt Heiligdom,
en gaat nu plechtig, bemind en gevierd,
waar ze eens zoo wreedlijk gebannen wierd.

Is het nu wèl, lezer? Zijn wij onbescheiden geweest, met u zóólang, al was het slechts voor eenige oogenblikken, van het niet zelden zeer vervelend lees-werk des beoordeelaars te laten meegenieten? Toch, wij konden u het verrassende van zóó weinig verrassing en zooveel banaliteit niet sparen. Uit eigen ondervinding zoudt ge eerst recht onze weeheid van zulk een gerijmel, en onze half lachende verontwaardiging over zulk een kermistentig boerenbedrog, meegevoelen.

Wij moeten echter billijk zijn. Reeds hadden wij de laatste jaren in tijdschrilten nu en dan iets van Richard de Cneudt gezien, dat, wat minder algemeene ziels-mooiigheden berijmend, wat meer ontroering om eigen-geziene en goed-gevoelde tafereelen bracht. Het beste uit de verdienstelijkste sonnetten-afdeeling „Het kloosterken der Armen" schrijven wij af:

Langs de lindelaan.

Hoor, 't needrig kloksken op de lindelaan
Roept al de goede menschen ten gebede:
'k Zie in den vromen, heiligen zondagsvrede,
een gansche rij van zwarte schimmen gaan.

Eerst de oude vrouwkens met gemeten schreden,
met stemmig-zwarte kapmantelkens aan,
die, twee aan twee, beschroomd, vreemd-aangedaan,
Uit kloosterstilte in kalme lanen treden.

Daarachter, pratend met gedrukt geluid,
Stokoude mannekens, grijs en gebogen,
den kloosterdood in lichtlooze, oulijke oogen,

en nevens hen. — des Heeren bleeke bruid,
leidend hun kindschheid met beproefd erbarmen, —
een vroom en heilig zusterken der Armen.

Gedeeltelijk zijn deze verzen nog zeer zwak. „'t Needrig kloksken" is niet een veelzeggende, klank-waardevolle aanduiding. Dat de „zondagsvrede," juist als de liefdezuster, „heilig en vroom" was, brengt ons niet veel dieper in de stemming, terwijl de met die looze woorden gevulde plaats het voor die stemming betreuren doet, dat wij niet weten, of de zon schijnt, dan wel, of het triest weertjen is. Die „zwarte schimmen" (een vale en bovendien foutieve uitdrukking, waar zij later met vaste kleur en stoffen verwerkelijkt worden), zouden grijs de lucht doen wanen, terwijl de „zondagsvrede" volkomener lijkt bij zon-licht door de laan.

Maar de tweede regel

„klept al de goede menschen ten gebede",

is heel mooi in haar stillen eenvoud.

„Vreemd-aangedaan" is niet helder; de dracht der vrouwkens kenden we reeds; doch wil er een gemoedsstemming mee worden uitgedrukt, dan had die niet als zoodanig vermeld dienen te zijn, doch in haar uitwerking naar buiten, plastisch. Rustig is weer

„uit kloosterstilte in kalme lanen treden."

Eigenlijk laten zich „grijs en gebogen" (een wat algemeene en daardoor weinig-beeldende qualificatie) niet zoo bijeen voegen. In de stille als-primitieve schildering is het zeer goed-gevoeld, *alle* mannekens „gebogen" te laten loopen; dit is als het ware een innig in het sentiment staande beweging, die rustig blijft door eenvormigheid. Doch in dezen vredigen stijl wordt de verdoffing

vermeden *door het zachte detail. Niet* moeten *alle* mannekens „grijs" zijn; de een zij nog geel van haar, de ander hebbe een enkel vlossig wit vlokje in het naakt nekje onder de zwaar-gezakte pet.... of, de geheele aanduiding blijve weg.

„Des Heeren bleeke bruid" roept aanvankelijk — en verkeerdelijk — een beeld van iets wits op, iets als „de Dood" ook, „de Slaap", of „de Vrede", en behoort nog tot de rhetoriek der „schimmen".

Maar zoowel de weemoedige regel

„den kloosterdood in lichtlooze, oulijke oogen"

als de laatste beiden, zoo stil-aandoenlijk, warm en goed:

„leidend hun kindschheid met beproefd erbarmen,
een vroom en heilig zusterken der Armen."

toonen weldadiglijk, hoe Richard de Cneudt inderdaad redbaar is uit de al te gemakkelijke groote woorden, voor een eigene, bescheidene kunst van aandacht en eenvoud.

Tegenover Richard de Cneudt, als vertegenwoordiger van die Zuid-Nederlanders, die zoo Hollandsch mogelijk schrijven, hoewel zij door hun Noord-Nederlandsche broeders slechts zwak, in eenige uiterlijkheden, beïnvloed zijn, — mogen wij Willem Gijssels stellen, als een van hen, die rond-weg niet naar 't Noorden omzien, en, schrijvend de taal huns harten, hun eigen Vlaamsch, ook niet eens beproeven, zij 't slechts uiterlijk, overeenkomst te toonen met iemand of iets anders dan met de eigen Vlaamsche meesters.

Zoo wij een kleine reeks „sonnetten" — die wij hem schenken — uitzonderen, dan verdeelen zich deze „Wandelingen" tusschen de romantische breedsprakigheid van Emanuel Hiel en de aardige, lieve en leutige zangerigheid, waarin Gezelle zich soms voor een oogenblik wist te bevrijden van de droeve gedruktheid, die heel zijn leven beschaduwt.

Willem Gijssels' werk, schijnbaar vaak reeds zoo voldragen, is inwendig nog geheel en al onrijp. Willem Gijssels' persoonlijkheid is nog gansch ongevormd; hij kent zichzelven nog geenszins. Emanuel Hiel zingt hij toe:

„Bewondering, het eerste der geschenken,
Is 't geen mijn plicht aan menig dichter biedt.
Aan u alleen kan ik met *liefde* denken
En dankend hart om uw onsterflijk lied."

De tweede reeks der „Wandelingen" is dan ook, behalve tegen het einde, vol van Hiel. Wij verbeelden ons zoo, dat Hiel de gemakkelijk-begrepen „hooge" dichter was van Gijssels' jeugd. Wat hij nu aan zwaars en verhevens op 't harte had, dat zong hij in den Hielschen stijl, wijdloopig en vol rhetoriek, en daardoor voortgedragen, voortdichtend zonder durend-diep bewustzijn, (zooals 't daarmee gaat), oppervlakkig en onecht. Het versje „Boosheid", onbeteekenend berijmsel van iets zóó ingrijpends als een verraden liefde, prijkt als het levend bewijs dezer waarheid tegenover het aan Hiel gewijde.

De verzen-zelve van deze soort slepen, al zijn ze bijwijlen kort-regelig, zwaar verder op hun wichtig-betoonde rijmwoorden, bij welke men onbezorgd mag uitrusten. Geheele zinnen, volledige bijzinnen, minstens de kapitale deelen van een' volzin, vullen loggelijk telkens één versregel dezer gedichten.

Doch reeds heeft het levendig op allerhande woordekens uit den volzin verspringend rijm en het levend rhythme hem aangegrepen van een anderen meester, die voorzeker in latere jaren Gijssels' groote meester zijn zal. Van het vriendelijk gelaat heeft hij echter de diepe ziel nog niet gevat. Nog niet anders dan diens „liedeken" zingt hij Gezelle na. De zware zielstonen van den meester liggen nog te diep voor zijn jonge stem, en waar hij diep zoekt, vindt hij nu nog slechts aanklank bij Emanuel Hiel. Doch hij heeft Gezelle reeds gevonden in het lichte deuntje, het vrome wijsje.... hij zal wel zachtkens mede worden gevoerd, allengs, op de glanzende vloeden zijner muziek, tot de wijde wateren, de ruischende zee.

Droomerig in den gulden avend, zien wij Gijssels „voor Gezelle's borstbeeld".... de „Angelus" tinkt....

„Bedwelmend glijdt gij in mijn leven,
Die droomen weeft tot paradijs,
Waaruit zachtmoedig tranen weenen
Goud-druppelend in het nevel-grijs."

En hij „buigt de stoere kop"

„Terwijlent sprenkelt d'avondzonne
en heure laatste tranen op.

En door den wemelgloed bewogen,
De lippen preev'len „Wees gegroet!"
En 't worden van den nacht ontsluiert
Een breeder licht in mijn gemoed."

Zoo staat hij voor Gezelle.

Zal hij zich gansch overgeven? Zal hij geheel en al in Vlaamsche taal en wijs allereerst een volgeling van Gezelle worden? Wanneer wij, over eenige jaren, dit met zekerheid kunnen beantwoorden, eerst dan, zijn nu nog weifelende richting voorgoed vaststaand, zullen we kracht en diepgang van de gaaf des nieuwen Vlaamschen dichters, Willem Gijssels, kunnen bepalen.

Wat wij nu al kunnen, dat is: laten zien, wat Gijssels van Gezelle's geluid begrepen heeft, met hoeveel talent hij het heeft nagebootst, en zelfs hoezeer met nu en dan een eigen klank.

„O krinklende winklende waterding"

zong Gezelle van het „schrijverken". In „De Vijver" (blz. 23) komt ook Gijssels op dit waterspinnetje, en, zich Gezelle's deuntje herinnerend, begint hij op blz. 24:

"O spieglende, wieglende bronne."

De „spieglende wieglende bronne" van zijn verzen is, gedichten lang, Gezelle's klank-beweging. Hoor deze twee strofen uit „Winter":

„Door angst beklemd
Tot in de ziel
Gebrekkig en gebroken
Staan kaal geroofd
De boomen uit
De puinen op als spoken.

Geen hulpe komt
Al houden zij
Niet op, in vieze krampen
Hun armen in
De koude lucht
Te steken en te stampen." (bl. 31.)

Of hoe „de oude wilgetronk" in 't slootje vast-vriest:

„Het water werd
op eens verrast
Toen takken 't nog
Getaakten
't Was vruchteloos
't Gevang ontvlucht
Waarin ze vast
geraakten.

Daar staat de tronk,
Aan 't waterken
Toch immer trouw
gebleven,
Standvastig bij
Een laatsten zoen
In 't waterken
Versteven." (blz. 36.)

Het is niet alleen een luidende klanken-echo; ook het lichtste deel van Gezelle's gemoeds-bewegingen is mee overgewaaid; zoo bijv. het goedig- èn guitig-pastoorlijke in Gezelle, het eenvoudig en droog komiek vers-eind, waarbij wij hem zien staan als bij een huisje, nog wat snedigs zeggen, het deurtje opendoen, vriendelijk knikken, en achter het zich sluitende deurtje verdwijnen. Herinnert gij u bijv. hoe het koddige „schoonmaak"

„Gepoeft, gepaft, ge' en hoort niet el"

besluit met het grappig-wanhopige:

„'k Ga ieuwers om een glaasken;
Ten naasten weken is 't Paschen"?

Gijssel's gedichtje „de Vlaag" met den zoo Gezelle'schen regel

„Hoor 't ruischen en het ruischt altijd!"

besluit met een dergelijke half-dorpsche boertigheid, die, zoo eenvoudig met de poëzie zich vermengend, aan deze ik weet niet wat voor een frisschen geur van echtheid geeft:

„Hoor 't ruischen en het zwaar getik
Der droppels op de ruiten....
't Is binnen beter, zeg ik, mensch.
Een hondenweer is 't buiten!"

Met een stiller glimlachje, als ook Gezelle ze hebben kon, eindigt „Avond", waarin deze uitnemende strofe:

„De rooker schijnt te zoeken,
Wat hij vertellen zou,
En zwijgt; en schuifelt oolijk
Een dampring in de schouw".

Het laatste regelpaar, na dit met een paar fijne haaltjes getrokken teekeningetje, is:

„Dan komt de vrede binnen
En doet het deurken dicht."

Naast dien al-dadelijk klassieken „rooker", is er ook reeds iets zeer eigens in „De Sneeuwstorm" bijv:

„De lucht is zwart bevolkt
Van vlokken; bij myriaden
Myriaden vallen zij
al stuivende lijk zaden
met kracht gestort."

Wij zien den hemel wirrelig-zwart gepikkeld van jagende vlokken, en, ineens, slaan in uw kijken de forsche regels:

„De *steenen* van de straat
De *tichels* van de daken...."

hoe goed! lezer; geen praatje over de sneeuw, geen opmerkingen van hier en daar, neen, gij zit voor het raam, en ziet.... naar boven, de lucht in, en weer neer, aan den overkant:

„De steenen van de straat
De tichels van de daken
Zijn eerst gedekt met een
gewafeld ammelaken
Dat witter wordt."

En van de vlokken nog, als de bui aanhoudt:

„Ze buit'len neer bij benden."

Deze verzen zijn alle te vinden in de 1° Reeks „Wandelingen". De tweede, aanvankelijk onder den boven-aangeduiden invloed van Emanuel Hiel, herwint tegen het einde de frischheid der eerste reeks, en regels als:

„De diepte van de wijde zee
Slaan open om en weder,
en witgekuifde baren gaan...."

keeren terug, met al oorspronkelijker geluid. Mag een rhetorische barbaarschheid, gelijk

„Hare blikken
Waren strikken."

ons nog af en toe verschrikken, de kernachtige taal der eerste reeks verwint meer en meer, en beitelt krachtige beelden opnieuw.

„Die oude, met zijn paterskap
En zijnen grauwen kiel,"

vangt heel aardig en teekenachtig nog een der laatste verzen, „de Molen," aan. Wij hebben hoop voor de toekomst. Willem Gijssels is, naar de traditioneele uitdrukking luidt „een naam die men te onthouden heeft."

* * *

Primavera is het eerste dat Nico van Suchtelen in boek-vorm uitgeeft. Doch zijn werk behoort niet tot die beginners-probeerselen, die voornamelijk ons slechts dienden, om er den invloed aan te meten, door de literatuur, en in 't bizonder door de literatuur van na '80, op de meer ontwikkelde klassen van ons volk uitgeoefend. Want Nico van Suchtelen, nu reeds, in dit eerst-verschijnend werk, blijkt meermalen iemand met een eigen bewustzijn van de verzen, die hij schrijft, iemand met zelf-doorleefde en nu en dan zelfs bezonken gevoelens, iemand, die met overleg uit deze gevoelens — zij 't gebrekkig nog — een groot geheel weet op te zetten, en tracht dit in doordachte woorden te bewerken.

Voorshands is echter machtiger dan deze eigenschappen, samen

de elementen voor een opzichzelfstaande persoonlijkheid, de nu nog overwegende zuiver-geestelijke invloed van een, die thans een zeker deel onzer letteren tot zijn afzonderlijke school maakt: van Eeden.

Ook Nico van Suchtelen heeft voor een overgroot gedeelte zijn Primavera geschreven in die soort van ziels-dieventaal, die surrogaat is voor psychologie. Dit bekent zij zich natuurlijk niet, en noemt een compleet stel harer zegswijzen: „hooger wijsheid." Ook Nico van Suchtelen meent iets zeer dieps te onthullen bij het uitspreken van de woorden „Ziel", „Zelf", „Huis", „Demon" enz. Wijl nu alle personen uit het dramatisch gedicht niet anders praten dan van hun „ziel", zal dus Nico van Suchtelen in de overtuiging verkeeren, in zijn Primavera dit wondere mensch-zijn zeer helder te hebben doorschouwd.

Alle de personen van het drama, mannen en vrouwen, spreken gedurig over hun „ziel", daarmede blijkbaar bedoelend het hoogere, dat, soms binnen, soms buiten hun lichaam, het durende, innigste en waarste is van hun persoonlijk bestaan.

> Onzer *ziele woon* is nog te klein
> Om haar onmeetlijk God te zijn omvatten,"

verklaart Theron op bl. 30, en wij zien daaruit, dat die bovenomschreven „ziel" zelfs nooit geheel in haar „woon" of liever „Huis", het lichaam, aanwezig kan zijn.

Een andere uitdrukking luidt echter „mijn ziel is leeg", en meerdere personen uit *Primavera* maken ook daarvan gebruik. Wanneer dan deze personen niet reddeloos verloren blijken, terwijl toch het hoogere noch binnen noch buiten hun lichaam anders aanwezig is dan in den vorm eener leegte, zoo vragen wij, waar dat hoogere zich dàn ophoudt? Of is er weer een ziel buiten de ziel, een soort ziel in het kwadraat? Of vergissen die menschen zich, en willen ze slechts te kennen geven, dat hun lichaam, hun verstand geen ziel meer bemerkt, en moesten ze dus liever zeggen: mijn lichaam is leeg van mijn ziel? Immers, van lieden, die gewoon zijn, over de ziel te spreken, mag men eischen, dat ze zich bewust zijn van wat ze zeggen.

Wij zijn echter zeker, dat ze het niet altijd weten, en dat Nico van Suchtelen zelf er niet steeds in zou kunnen slagen, zijne in

dit ziels-bargoensch zich verwarrende geesteskinderen uit de moeilijkheid te helpen.

Zoo zegt op blz. 14 Klymene van Nikias:

„Er woont geen God meer in hem en hij voelt
In zich niet meer der godheid groot gebeuren ;
Hij werd een vreemde, een vreemde in dit schoon leven
Een vreemde in zijns Zelfs eigen godd'lijk huis."

„Er woont geen God meer in hem": andere zegswijze voor: „Zijn ziel is uit zijn lichaam." „Hij" werd dus: zijn lichaam zonder zijn ziel. Deze onvolledigheid staat, het spreekt van zelf, vreemd in dit schoon leven, maar is ook een vreemde in zijns Zelfs godd'lijk huis. Wij moeten dit weer eerst vertalen. We meenen „zelf", of „diepste zelf" gelijk te mogen stellen met „ziel." Het „huis" der ziel, dat wel te klein was volgens Theron, maar toch „godd'lijk" schijnt, is, wij weten 't, het lichaam.

De laatste regel, herleid, wordt dus: Hij, lichaam zonder ziel geworden, *werd een vreemde in* zijn lichaam-zonder-ziel.

Het is niet eens, als 't wel met andere soorten „dichterlijke taal" voorkomt, pleonastisch; het is onzin.

Inderdaad, een schrijver weet niet, in welke gevaren hij zich begeeft, zoo hij, in stede van, door fel en innig het leven uit te beelden, diens diepe en nimmer wisselijk te kennen mysteriën te doen vermoeden, — met die mysteriën-zelf als bekende grootheden omspringt en daarmee denkt het leven uit te beelden. Want al spoedig wordt dat een gescherm met termen, die de lezer, wil hij begrijpen, met een soort van algebra uiteenhouden moet, om telkens met zijn bewerkingen op onoplosbaarheden neer te komen.

„Wee, wee, ik was een zwak, verlaten man
Verborgen in het hecht en statig huis
Van zijn uitwendig sterken, wreeden wil,"

klaagt Nikias op bl. 24.

De lezer, die niet meer hoort dan uitdrukkingen, vertaalt al automatisch voor „huis van den wil": lichaam. Maar dan begrijpt hij niet... Nikias was uitwendig sterk, en tevens een zwak man..? Van Suchtelen meende het echter anders. De ziel was zwak binnen den sterk-willenden man, of, kàn de ziel niet zwak zijn, dan was

het lichaam innerlijk zwak, terwijl het zich sterk toonde. „Huis van den wil" beteekent hier dan ook niet lichaam, doch „daden." De „daden" waren als een schijn van kracht om den zwakken man. Het beeld is uitmuntend, op zichzelf. Doch de uitmuntendste beelden worden, in een geheel, waar alle woorden gewoonlijk een afgesproken zin hebben, onbegrijpelijk, zoodra ze eens buiten die vaststaande beteekenissen gaan.

Een andere expressie der van-Eedensche ziels-dieventaal is: God. Dit woord beteekent: het Hoogere, in het algemeen, waarvan het persoonlijk-hoogere, de ziel, een onderdeel is.

Zoo spreekt de *Griek* Nikias van „Gods geweldige wil", en het laatste tegenkoor van Nikias' ziel eindigt met de woorden: „Gods geweldig licht."

Zoo spreekt Griek of Grieken-ziel, die slechts „god*en* kent, en voor wie dus „God"-zonder-meer niets is, of althans een onvolledigheid, daar er met dat enkele woord niet is gezegd of Zeus dan wel Apollo bedoeld werd, — zoo wordt in een levensbeeld van Grieken gesproken over „God." En de lezer, die niet weet wat in de dieventaal dit speciale „God" beteekent, komt er alweer niet uit.

En aldus met abstracte begrippen in plaats van met gevoelde beschrijving werkend, ontmoette Nico van Suchtelen ook den valstrik *δαιμόνιον* op zijn van-Eedenschen weg. Niet dat Nico van Suchtelen het woord en het begrip niet uit zijn studie van het Grieksch zou kennen! In den zin van „een Godheid", of, zooals Socrates het woord begreep, „waarschuwende zielsstem", gebruikt hij dan ook het woord „demon" wel. Behalve dat de geen Grieksch verstaande Hollander, indien hij het niet toevallig bij Vosmaer of elders vond, niet deze beteekenis aan 't hem uit de eigen taal als „gevaarlijke", wellicht ietwat „geheimzinnige duivel" bekende „demon" hecht, — gebruikt bovendien de dichter het woord niet zuiver in Griekschen zin, tot 's lezers volkomene verwarring:

„Demons, demons uit mijn verborgenst zelf!
Mijn ziel spookt in een vreemd betooverd al...
— — — — — — — — — — —
Demons, demons!
— — — — — — — — — — —
Heilige herinnering van een oud voorvoelen
Zijt ge, zoo schoon!"

„Demons", bedoeld blijkbaar als in 't lichaam wonende of gewoond hebbende „godheden", ziels-deelen dus, die „schoon" zijn, vermengen zich, door het woord „spoken", met demons in een derde beteekenis van „kwade geesten", als een andere lezer wellicht zich weer uit „De Koele Meren des Doods" herinnert. Zoo is voor wie het Grieksche δαιμονιον kent, de passage nòg verwarder dan voor wie het niet kent, en, er dus al van te voren niets van begrijpend, haar overslaat.

Een dergelijke verwarring van twee der drie beteekenissen op blz. 58. Kyane, die den gevangen Nikias wil naderen voor 't laatst, wordt door de soldaten teruggesleurd:

„Wie is dit? Wie weert mij? Wee! ik wil! ik wil!...
Demon, *mijn* demon!...

Wat wil Kyane nu zeggen? Voelt zij in de werende hand den kwaden geest belichaamd, die onzichtbaar altijd van Nikias haar afhield, doch dien zij nu eindelijk weerstaat? Of roept zij, vertwijfeld, Nikias als haar „ziel", haar „God" aan? Hoe 't zij, Klymene, die er bij staat, smeekt op haar beurt:

„Laat los, laat los!
Maar even... O wees goed, wees goed... demon!" —

Klymene, die den Kyane vastgrijpenden soldaat aanspreekt, terwijl zij van Kyane's kwaden geest niet weet, en dus eenvoudig „demon" als scheldwoord gebruikt; want dat zij zich tot Nikias omwenden zou, staat niet vermeld.

Schromelijke begripsverwarring weer door deze ellendige van Eedensch-heid, die een zoo breed talent als Nico van Suchtelen op 't oogenblik nog geheel en al bederft.

Want ook van de gevoels-ontleding van dit dramatisch gedicht is, doordat de schrijver te midden dezer „woorden" het spoor der werkelijkheid bijster werd, even weinig terecht gekomen, als van het drama qua drama. Het meer dan vervelend gegoochel met aldoor dezelfde termen om éene tot in het oneindige herhaalde waarheid, maakt inderdaad de aanduiding „dramatisch" tot een doode letter.

Dit alles had niet zoo behoeven te zijn. U slechts eenige bladzijden diep in dit boekje binnenleidend, zal het ons gemakkelijk

vallen, u te doen zien, over welke degelijke hoedanigheden Nico van Suchtelen beschikt.

Aan het drama zelf, gaat vooraf deze proloog:

O mijn gedachten die mijn diepste heimlijkheid
Ontsteegt, maar schoon 'k u droeg toch niet mijn kind'ren zijt!
Zoo gaat dan heen en brengt het luistrend volk dit lied
En zegt dat wie het zong en was zijn oorsprong niet

Diep-grondige oceaan! waarin 't verborgen Zijn
Zich spieglend openbaart als dezer wereld schijn,
O wondre menschenziel, wier rustloosheid verbeeldt
't Geweldig levensspel dat de Al-wil zelve speelt:

Hoort hoe door Willens Macht der schepslen smart en waan
In éénen gloed van kracht en glorie ondergaan,
En uit verloorner liefde eindeloos leege nacht
De lente rijzen zal van 's hoogsten Levens pracht.

Schoone belijdenis in de eerste strofe, waarvan de krachtig-deemoedige laatste regel

„En zegt dat wie het zong en was zijn oorsprong niet",

het een-weinig-kinderlijke in de pose tegenover het „luistrend volk" doet vergeten; gevoel — in de tweede strofe — van het mateloos en dus afmeting-loos heelal, waarin de menschenziel, in de al-ziel vervlietend, en dier essentie weer in zich opnemend, haar eindelijk bevatten en uitbeelden kan, — en dit couplet weer besloten met dat Vondeliaansche vers:

„t Geweldig levens-spel dat de Al-wil zelve speelt;"

in de slotstrofe eindelijk, des drama's verklaring, die zich echter, na de lange rhythme-spanning van het tweede vers, in de beide klanklooze eindregels als een orakel sluiert. *Hoe* door Willens macht de lente van 's Hoogsten Levens pracht uit verlorener liefde eindloos leege nacht rijst, door welke gebeurtenis of zelfs maar inwendige drijfveer, die sluimerende wil wakker wordt, dat leert evenmin het gedicht zelf; en dit juist is het boeiende: hòe komt men aan dien wil, die zoo heilzaam blijkt?

Doch hoor nu verluiden het eerste moment, dat de stem van den wil als lichtende Verlossing de kreuning der in zwoele, angstige wachting gedrukte menschen-zielen tegenklinkt, — de eerste zeer fijne en nog terug-veerende botsing van noodlot en wil, helderder nu reeds dan later aantinkend het sterke vreugde-geluid op de blinde rondwaring der gevangene ziel:

KLYMENE.

Zie, hoe de zee wijd-sidderend verschiet
Bij 't neerschokken der scheemring.... 't is zoo vreemd
Dit uur.... het is of alles wacht, stil wacht,
En siddert om geheimvol, ver gebeuren
Dat komen gaat, — de zee rilt.... — het loof
Der vale olijven rilt.... zijn ze niet vreemd,
De olijven.... in dit uur?.... hun stammen staan
Roerloos gekromd in 't henendoovend licht,
Als menschen in wanhoop en reiken klagend
Wijd-uit omhoog de star-gewrongene armen....
En ritslend zuchten vaal-golvende vlagen
Over hen heen als plotselinge vrees
Om dezer uren zwaar geheimenis....
Zij wachten, wachten.... zie! en de Etna wacht,
En vloeit zijn witte wolk traag-stuwend uit
Boven de nev'len die zijn starren kruin
Drachtig omlegeren.... *Er komt onweer....*

THERON.

De lente komt, Klymene!.... maar in u?
Wordt het ook lente in u?.... ge spreekt zoo vreemd;
Somber, en toch weer niet.... zoo vreemd, zoo vreemd....

En intusschen, hebt ge gemerkt, hoe op de zware stemming, waar-diep-in deze samenspraak met haar inwendige beschrijving gedacht is, de verzen gedragen worden en er tevens vervuld van zijn, er van sidderen, nauw merkbaar, bij die vage vraag, die droomerig herhaalt:

„De olijven.... in dit uur?"

of even, in angstige opgalming, verschuiven uit de maat:

„Als menschen in wanhoop en reiken klagend"?

En méér gebeurt het, dat, wanneer de dichter uit de wondere bewegingen der ziel 'n voor eenige oogenblikken poozende stemming vermag samen te trekken, hij deze weet te belichamen in het rhythme en in de woorden, die innigst zich aan die stemming voegden.

Doch hoe spoedig vergaat vaak het moment van verklaard gevoel in wijsheids troebelheden!

Het bovenaangehaald gesprek, verwonderlijk wáár in dien vreemden, als onderwaterschen glans van het onuitgesproken mysterie, wordt dadelijk, door een vraag van Klymene en Therons uitleggend antwoord, in het droog licht van de kennis, van het onwaar uitspreken des onuitsprekelijken, gebracht, — en ontwijd is de gansche stemming, en verloren.

KLYMENE.

„Waren mijn woorden somber?

THERON.

Wat zijn woorden?
Zijn niet stemming en klank der woorden ziel?
Hun klank hing zwaar als onweer-dr.chtige lucht...."

Zóó geweten en bezonken is, juist in z'n goede gedeelten, dit werk, dat er als een neerslag van al te bewuste wijsheid achterblijft.

Van aanleg diep en breed, niet hoog, is van Suchtelen. Een talent van wegende waarde moge hij later blijken, een genie.... nooit. Nooit een genie, over wien uit ongekende sferen de gedachten en gevoelens neer-duizelen, terwijl, als door dier magnetische tinteling getrokken, de wondere woorden dáár-zijn in onvatbare melodie!

De reien toonen het; de woorden komen er niet gevlogen als loovertjes om de zilveren berke-twijgen der lyrische bezieling, zij komen niet te klotsen als de donderend-brekende golven van Noodlots eeuwige zee, zij komen niet zuiverlijk-statig te staan als zuilen onder de heffende spitsbogen der strakke aanbidding.

Vloeiende gedichten zijn de kooren uit dit drama; of er vrouwen de zoelheden der lente in uitzingen, of priesters de felle kracht hunner adoratie, vloeiende gedichten zijn het van altijd op dezelfde wijze zacht door elkander aaiende en draaiende woorden, die nimmer weerlichten van het trillende wonder....

Grieksche hetairen in koor en tegenkoor zingen den zefier:

Zefier, zefier!
Zacht omzwevende
Veilig omvangende
Wonne verlangende
Leven gevende Zefier;

Ruischende regen
Kwam neergezegen.
In 't stil-wachtende
Diep, diep smachtende,
Liefde verlangende dal.

De klare vreugd in den dag om het verloste Syrakuse schijnt echter uitzingbaar in verzen, die weer om dezelfde rijmen van verleden- en tegenwoordig deelwoord, als slingerapen van tak op tak, naar believen, soms bijna onstuitbaar, verder-zwaaien.

Heil Syrakusa!
Helder omhulde,
Glanzen-vervulde
Goud-bestulpte stad!
Die in des middags brandend licht
Fonkelende, stralende,
Vreugde-pralende,
Oplacht met ontwaasd gezicht;
Rustende, rustende in 't blank zonneblinkende
Strand als een zuiver, argeloos kind
Dat wonne-drinkende.... enz.

Tegenkoor.

Heil Syrakusa!
Jeugdige, prachtige,
Vreugdige, krachtige
Smaad-ontstegene stad!
Die nu verrustigd, jammer bevrijde,
Vrede-gedachtige
Zegen-gewachtige
Ligt in blank-welvende, koestrend omspreide
Armen der zee als een jonkvrouw die zacht-
Ademend rust en brandende smacht,
Naar het begeerlijke,
Gloeiende, teerlijke;
Maar die het heerlijke
Wonder nog wetenloos wacht.

En ook de priesterkooren wentelen om dezen rijm-rekstok schokkend hun reuzenzwaai:

Phoebos Apollon! eeuwiglijk stralende;
Milde! die over mijn wereld spreidt,
De gloed uwer lichtende heerlijkheid.
Heil mijner ziel, die gouden-dalende
Stralen bevloeien;
Hoe voel ik ontgloeien
Diep in mij geboren uw leedlooze kracht;
Hoe slaat nu omhoog door mijn huiverende nacht
Een nimmer meer falende
Vlam van geweldige godenmacht!

Een rei van wel nobelen, rustigen, eenigszins Vondeliaanschen klank is echter:

„Wie heeft dit nieuwe licht
Voor onze ziel ontstoken?
Wie heeft ons opgericht,
Die lagen neergebroken
Met klaaglijk aangezicht?

Hoe het met van Suchtelens gevoel staat, en hoe met zijn vertolkings-kracht daarvan in verzen, hebben wij nu breedelijk besproken; slechts met een enkel woord duidden wij de mislukking aan van dit „dramatisch" gedicht als drama.

Men meene daarom niet, dat deze dichter geheel en al van dramatisch talent verstoken is. We hebben slechts tot het begin van het eerste bedrijf terug te gaan; dan, onze aanhalingen vervolgend, vinden wij dit dialoog-fragment:

THERON (*spreekt voort*).

„Zooals een bloem, die vreugdig overdag
Het zonlicht drinkt en vreugdig 's nachts den dauw,
Maar vraagt om 't wezen harer blijheid niet....

KLYMENE.

Heer zaagt ge Nikias?"

Bruusk is de ziel naar buiten uitgebroken, onbewust, en schrikt....

THERON.

„Ge zocht hem?

KLYMENE.

Neen,

Ik zocht hem niet...."

doch opent zich allengs:

„.... *of ja.... ja toch.... maar 'k zocht*
Hem reeds zóó lang....

Dit is niet het eenige dramatisch goede stukje. Boeiend is bijv. Therons dringende aansporing van Nikias, om Syrakuse aan te vallen, waarin deze prangend-snel naderende woordenoverrompeling:

„O. zoo ge slechts waagt en daalt
Van het Plemmyrion *des nachts, van-nacht,*
Nog dezen nacht!.... 't is tijd."

Of na het eerste lente-koor Theron's vraag en Nikias' antwoord:

THERON.

„Dàt wilde ik zeggen.... is dit droef?

NIKIAS.

De dag! de dag!.... 't wordt lente, Theron, en ik begrijp.

THERON.

Nikias! is dit droef?

NIKIAS.

Theron! 't is groot."

En sterk-dramatisch ook, al is het klaarblijkelijk Shakespeare afgezien, is het verward dooreengepraat van het volk, stemmen beurtelings schamper, niet begrijpend, of weifelend op den goeden weg, dan weer overschreeuwd, te midden van het groot gebeuren met de hoofdpersonen.

Over het algemeen echter, het geheele drama door, maar vooral in het tweede en midden-bedrijf, is het schier-oneindig heen-en-weer-gepraat over de ziel en den wil, de onophoudelijk-herhaalde overweging dat „het" zoo zwaar is, gevolgd door het even vaak uitspreken der hoop, dat de lente zal komen, in gesprekken of in juist van pas komende maar altijd weer hetzelfde zeggende kooren,

afgewisseld door het even weinig spaarzaam uitgedeelde beeld van den uit nacht rijzenden dag, — is de monotone uitdrukking van de onbegrijpbaarheden der ziel door de verzuchtingen: „ik weet het niet," „ik bevat het niet," „ik zie het niet," „ik weet niet hoe", „ik wist niet wat," — is, zeggen we, dit in een kring ronddraaiend geredeneer over één punt zoo hopeloos vervelend, dat het bijna niet te lezen is, en zeker niet aan te hooren zou zijn. Verklaarde het nog iets! Doch de overgang van willoosheid tot wil, dikwijls vermeld, als:

„Maar heb ik eindlijk dan mijn waan gebroken,"

laat steeds in het duister, waaruit die evolutie van waan tot wil geboren wordt. De reien, welke toch niet die vermiste beweegkracht willen zijn? staan daar ter afwisseling, doch soms alleronhandigst tusschen. Waarom vieren de Grieksche hetairen, met volkomen serieuze kooren op Persephone te zingen, „Godslastrend Syrakuse's heiligst feest"? En waarom zingt het koor dier hetairen, dat wegging met een lofzang op den heerlijken bevruchtenden regen, bij zijn terugkomst:

„*Maar* achter der nev'len golvend grauw....

in antwoord eigenlijk op Nikias' overdenkingen?

Dit drama van den zeer talent-vollen Nico van Suchtelen is geen drama, omdat het, men weet door welken invloed, niet onder een diep-reëel gebeuren de zielsbewegingen voelen laat, doch is een ondramatisch en onreëel tractaat òver die zielsbewegingen.

* * *

Judith, het drama in drie bedrijven van de weinig talentvolle doch geroutineerde schrijfster Jeanne Reyneke van Stuwe, is een drama, en zelfs een zeer opvoerbaar drama, ofschoon zoowel uiterlijke werkelijkheid als inwendig zielsgebeuren vrijwel buiten spel blijven. Enkele oogenblikken van schoonen hartstocht staan echter eenzaam op uit dit leelijk en vaal geheel van opera-vertoon, operagang, opera-sentiment. Knap wel zit dit drama in elkaar. Het is ook, binnen weinige jaren, het... hoeveelste werk dezer schrijfster? Wij zijn den tel kwijt. Toch, *Judith* is, meenen we, eerst het derde werkje, dat zij in verzen geschreven heeft. En dan baart het wel verwondering, hoe technisch feil-loos juist die verzen zijn.

Dit baart te meer verwondering, waar men mannen met de ervaring van een twintig jaren lang in liefde gedragen dichterschap, mannen, als de krachtige, nobele Verwey en de fijne, diepe Boeken in hun nooit bevredigd pogen en tasten naar de diepste waarden van rhythme en woord, ziet struikelen soms, zich verwarren, — doch slechts om in heerlijk-wijd vinden zich los te wikkelen uit stroefte in hemelsche klaarheid! Jeanne Reyneke van Stuwe daarentegen schreef reeds in haar tweeden bundel, en ook in dit Judith, van-maat-volmaakte en volmaakt-rijmende vijfvoeters. Dat komt, omdat Jeanne Reyneke van Stuwe niet anders doet dan wat dichters als Verwey en Boeken nimmer doen: er zich afmaken. Wat willekeurige woorden van de juiste lengte gooit zij bij elkaar, zorgt dat aan de regel-einden de rijmen op elkander kletsen als de bekkens van de Turksche trom, en vult, voorzoover de maat nog niet kloppen mocht, de regels met wat herhalingen, wat „ik"s of wat „O!"s of wat „ogotten" op. Zoo staat wel zeer minderwaardig de vuige volmaaktheid van een Jeanne Reyneke van Stuwe tegenover de onvolmaakte kostbaarheid des waren dichters.

Wat zijn de verzen van dit boekje, op zichzelf al, een waardeloos maak-werk! Regels als:

„O! zwijg toch! zwijg toch! zwijg toch! Wreeden! Wreeden!"

of

„O! spaart mij! spaart mij! zwijgt! Mijn hoofd is krank. (blz. 70)

zijn schering en inslag. Bladzijden vol zou men er bijeen kunnen zamelen.

Doch deze openlijke onmacht, iets hevigs uit te drukken anders dan schreeuwenderwijs, is niet het hatelijkst toonbeeld der leegheid van dit dichtwerk.

Pijnlijker wordt al een geforceerde rijmelarij met banaliteiten als:

MIRZA.

„Zwijg, Judith, zwijg! Een daad van mededoogen
Waarmee gij gansch een volk verlost, een *volk*,
Dat duldloos leed, — die daad is u *veréérend!*

JUDITH.

O! stoot niet dieper neer mij in den *kolk*,
Waarin ik radeloos verga.... Verterend,
Verschroeiend lijden", enz. (bl. 52)

En nog „enger" klinkt op een:

„Ik kan niet, kàn niet langer...... Laat mij gaan.....

van Judith, Mirza's griezelig burger-juffrouw-antwoord:

„Neen, Judith, neen! *gij kunt dit toch niet meenen!*" (bl. 50)

Maar vreeselijk is de rijm-manier, die de dichteres zeker een paar malen per bladzijde redt: alvast maar, achter een voltooiden volzin, met een rijmend werkwoord te beginnen, waarachter de rest dan wel volgt:

„O Judith! Judith! Spreek zoo vreemd niet! *Beven*
moet ik enz." (blz. 51)

of:

„Want zij is heilig, heilig! Niet *beperken*
moet gij uw lof", enz. (blz. 60)

Klinkt niet als een vertaling dit onzinnig en gezocht „niet *beperken* moet gij uw lof"? Of dit voorbeeld:

„Veracht mij... dóódt mij... doodt mij... doodt mij...

CHABZIM.

Bangen
Doet mij uw aanschijn.

NATHANAËL.

Vlijm-scherp, als een mes
Dringt ieder woord mij in de ziel...

CHARMIN.

Verlangen
moet ik, dat gij zult zwijgen, vrouw!" enz. (bl. 72 en 73).

De lezer heeft onderwijl reeds bemerkt, welk hol geraas deze rammelende verzen opblaast. Hard en vermoeiend-druk spreken alle personen uit dit drama — als onwillekeurige kenschetsing van het volk waartoe zij behooren, een even onwillekeurige verdienste wellicht! Allen spreken en gillen dezelfde gezwollen taal. Hoor Judith blageeren:

„Zoo zal ik, Judith, ik, een vrouw, mijn leven
Geloof en God ten dienste stellen! Hoort!
Ik zal met dees mijn hand een werk verrichten,
Waar vróuwen-wil en -vastheid toe behoort,
Waar mánnen-kracht en mannen-moed voor zwichten!" (bl. 15)

Op bl. 16 vervalt zij dwaselijk in den plechtigen predikantenbidtoon, die zichzelf in den derden persoon neemt:

„Sterk Gij, o Heer! thans ook mijn zwakke streven!
Help Gij Uw kind! O, wees Gij *haar* nabij
in de ure, enz." (bl. 16)

Als Judith, na Holofernes te hebben vermoord, wanhopig naar buiten komt, is zij welbespraakt op deze wijze:

JUDITH (wanhopig).

„Zijn eigen zwaard
Bracht slapend hem ter dood!... O, sterven! stérven!" (bl. 50)

En de vreeselijke ergheid van al deze dingen weet Jeanne Reyneke van Stuwe maar niet beter uit te duiden dan met beelden zonder tal van dolken en messen; Nathanaël's vlijm-scherp mes was niet 't eenige. 't Is dezelfde Nathanaël die Judith toevoegt:

„Laat niet, venijnig, met de scherpte eens *dolks*
Noodloos berouw uw zuivre ziel door*knagen*". (bl. 65)

Judith neemt van dezen raad geen notitie. Op bl. 73 ondergaat zij nog:

„'t schrijnend-scherpe kerven
van 's wanhoops pijnen"

en op bl. 75 wordt nog steeds haar ziel „doorknaagd" en „schrijnde" (op bl. 76) „de vlijm der zónde door (haar) heen."

Al dit hopeloos opgewerk met branderig-heete, grove, leelijke woorden tegen een onderwerp dat verre boven der dichteres macht ligt (als zoodanig slechts een beetje zielig), wordt echter onverdragelijk, zoo die plompe machteloosheid nog precieus wil schijnen bovendien. Dit nutteloos streven openbaart zich reeds op de eerste blz., waar Judith raar doet tegen Mirza op de volgende manier:

„Zoo 'k biddend kniel,
En klagend uitkerm, wat mij pijnt tot in de
Teér-fijnste vezelen mijns Zijns (!!!)

Verder-op wil de dichteres ook wel eens gebruik maken van een soort woord-koppelingen, met welker nauwkeurig-overwogen kunstmatigheid Willem Kloos in zijn proza der laatste jaren het wonder-treffende woord van vroeger verving. Zoo zegt Holofernes tegen Judith:

„En uwe woorden
Zijn even *wijs-uitstekend*, enz." (blz. 31)

of Nathanaël

„Maar *zuiver-zeker* kan 'k nog niets ontwaren."

Onderwijl bevestigen deze verfijnings-pogingen nog maar weer den indruk van felle onechtheid, dien Jeanne Reyneke's verzen maken, een indruk, welke niet zelden dezen vorm aanneemt, dat men, in een draak, een actrice als Julia van Lier-Cuypers meent te hooren. De rollende oogen rollen uit de rollende verzen te voorschijn; een brauwend „bruut" brult uit den rauwen klank. Deze zich fel opdringende geschiktheid voor zeker tooneel is gewis een zeer betrekkelijke lof. Zooals het een hoofdschudden zijn zal, 't welk hooge vereering juist inhoudt, wanneer wij straks van Verwey's vol-schoone „Jacoba van Beijeren" zullen moeten verklaren, niet te weten, wie dat zuivere, dat krachtige, blank en schoon zou moeten klinken doen.

Inderdaad, Judith is zeer opvoerbaar; en niet alleen om zijn luidruchtige verzen. Het is zeer knap in elkaar gezet. Heel wat beter dan het vorige, door ons besproken, werk van deze schrijfster: „De Loop der Dingen." „De Loop der Dingen", hoewel in den grond oneindig frisscher dan Judith, werd soms wee van lauwe en zoete overmaat. Judith is van vorm saamgedrongen genoeg, en zeer wel verdeeld. Het zou dadelijk „pakken" en niet licht vervelen. Het tweede bedrijf, dat in twee korte tableau's gansch het gebeuren in Holofernes' kamp vat tusschen begin- en eind-bedrijf, te Bethulia spelend, getuigt werkelijk van merkwaardig-verkrachtigde compositie-gaaf. Maar wat er nog heerlijk-echts was in de kern van „De Loop der dingen", dat gaat hier in het uiterlijk opera-vertoon gansch te loor. Ach, Jeanne Reyneke van Stuwe heeft te veel opera's gezien! Hoe kan zij dus voor 't tooneel iets echts schrijven? Aanhoudend ziet men het conventioneel gebeuren van uit een „Aïda", een „Samson en Dalila", een „Herodiade", en dezelfde onmogelijkheden, die men dáár bij al dat geweld nauwlijks opmerkt, krijgt men ook hier te slikken.

Nog geen minuut nadat Holofernes heeft bevolen

„Richt mij een feestmaal aan"

dit: „(kamerlingen treden binnen en.... richten een feestmaal

aan; alle lampen worden ontstoken; muzikanten komen op, en spelen; Holofernes' lijfwacht nadert; Holofernes zit op een rustbank)".

Of voor het eerst ziet Judith Holofernes aankomen; nog zegt zij hard:

„O mijn haat!
O mijn geloof! Herdenking onzer rampen
Geef thans mij kracht!"

Mirza, als hij naderbij komt, vervolgt:

„Ik zie hem! Zijn gewaad
Is enkel goud en purper! Zilv'ren lampen
Worden hem vóórgedragen..."

Ook Judith, opkijkend, ziet hem thans, echter slechts één oogenblik, om dadelijk het hoofd weer af te wenden, met deze woorden van een overgang zóo wonderbaarlijk-plotseling als slechts in een opera mogelijk is:

„O wel zeer
Verzwaart Gij mij mijn taak! Waarom juist deze,
Zoo vol van Majesteit!... o, Heer, mijn Heer!
Gij wilt en ik gehoorzaam.... maar vol vreeze....
Waarom juist moet ik dezen edele..... Ach!
Zie, hoe hij aanschrijdt.... 't hoog gelaat geheven,
Als trotsche Vorsten doen.... zoo mild die lach,
Die 't krachtige van den mond verzacht.... O, leven,
O, prachtig leven, dat uit de oogen flitst,
Met bliksmend licht.... ik kàn 't niet, kán 't niet treffen,
Zoodat, als bloem, in wildheid afgeritst,
Van sterken stengel, na het fierst zich heffen,
't Verwelkt daar neer-ligt.... o, ik kàn niet.... toch,
Ik moèt, ik moèt.... o, help mij, help mij, Heere....
Laat mij in vrede weder heen-gaan.... nog
Is 't niet te laat, — mijn Heer, o, doe mij keeren
Op dezen wreeden weg.... wèl vergt gij veel.

Holofernes doet niet voor Judith onder. Het eerste wat hij tot haar zegt is reeds een formeele liefdes-verklaring, en, als 't behoort, in tegenwoordigheid van de heimelijk apartjes hebbende figuranten, kamerlingen en lijfwachten:

O, vrouw! o, vrouw, zoo sterk, en toch zoo zacht.
Zoo schoon van aangezicht, zoo slank van lijve!
.... Nog nooit bekoorde

Een vrouw mij zooals gij, — gij zijt volmaakt!
Geen vrouw, die ooit mij gansch ontvlammen konde....
Maar door ùw aanschijn is mijn hart ontwaakt....
Heb ik u eindlijk.... eindlijk dan gevonden!....

Zelfs in dit grof drama verloochent zich echter niet geheel de hartstochtelijke vrouw, die Jeanne Reyneke van Stuwe is. Vol schoonen wellust waarlijk is deze monoloog van Holofernes:

O Judith, vlij u zacht
Hier in mijn smachtende armen, dat de bloesem
Van uwen mond rijpe tot volle pracht
Door 't zon-warm zoenen... O, laat mij uw boezem
Dicht voelen op mijn borst, die hijgt, o, laat
Mijn lippen kussen u, uw donzen wangen,
Uw wondere oogen, heel uw schoon gelaat!...
O, vrouw, wekt mijn hartstochtelijk verlangen
Bij u dan geen gevoel, geen wederlust?...
Ge ontwijkt mij, wijst mij af, gij wilt niet komen
In mijne tent, gij bloost, gij schijnt ontrust,
Wanneer ik nadertreed... uw oogen schromen
Mij aan te zien... hebt gij mij lief?... Waarom
Beveel ik mijnen wachten niet, te voeren
U voor mij met geweld, en laat ik, dom,
Mij 't hoogst genot ontgaan?... O, te beroeren
Uw lippen met mijn mond... o toomeloos
De heete drift, die in mij ziedt, te stillen...
Neen, neen, o, vrouw, zoo schoon, zoo zacht, zoo broos,
Ik kan, ik kan, ik wil bij niet willen...

* * *

Hoog uit de lage, kleine warreling van wankele poorters-woningen, en de nederige slinger-wegels tusschen 't kreupel struik-gewas — de blanke burcht, en 't wilde woud der schoonheid...

Boven de kleine strevingen in hun verwarden stroom, blind haast alle, een enkele opwillend tot held'rer licht, een andere weer vallend en voortgesleurd in duister, — de klaardere of zwakkere schijnsels der afzonderlijke schoonheden.

Zoo ontstijgen het vaag en onbeduidend wereldje onzer letteren twee dichters, aan wie een enkele smet, kenmerk hunner omgeving, kleven moge, doch die daaruit opstaan, fijn-zilvrig als een treurwilg d'een, d'ander klaar-krachtig als een eik, Boeken en Verwey.

Boeken, de dichter, sterk en fijn! Tè fijn, te blank-en-blozend fijn, te tintelénd het oog... zoo is zijn sterkte bros...

Een hemel-tocht!

Nu komt de toekomst als een stormwind aan, —
Een lichte bries, verlucht'gend ons de haren,
En waarvan de aadmen ons de leên aanvaren,
Een laafnis en een troost in 't opwaart-gaan.

Wijl we op den strijdkar als gegrondvest staan
En naar het wijken van de wereld staren,
En hoe de wolken neevlend ons omwaren,
Wij stadig stijgend op onzienbre baan.

En schijnt gij nu bijwijlen nog te zwijmen,
Toch voel ik vaster staag u tegen mij
De lieve leden drukken, zij aan zij.

Dan, daar wij saam ontwaken in landouwen
Van nu nauw droombre schoonheid, zend dan gij me 'n
Glimlachjen toe, wegsmeltend in 't aanschouwen.

Het is volmaakt. Een huiv'rend-gespannen rhythme steigert op, doorluchtig, met jubelenden wil! Maar het is tenger, het duizelt; de klank, hel, niet krachtig-vol, kwijnt bij wijlen, en er verschiet iets in de kleur, wijl even als oogen luiken... tot aan het eind... glimt op dat vaag glimlachjen, als van wie stijgens-moe en buiten adem is... doch, er *is*.

Dit is de fijnste op-strekking van dezen tering-fijnen dichter.

Te machtig is de hol-doorwaaide November-nacht:

Machten der natuur en zuivre luchten, —
Zee-wind, die u over vlakten spoedt
Van 't bewogen water, gouden gloed
Sparklend op dien dagvloer, en geduchte

Nacht-stem nader-razend, — en gij, zuchten,
Hangend zacht in 't pijnwoud in de goed-
doende erinnering aan 's zomers zoet,
Wachtend weer de wek-stem tot genuchten;

Zij mijn woord een wekstem tot u alle,
Komt verzâemt u boven donkre stad,
Doet uw teerste krachten binnen-sluipen,

Doet uw liefste dauwen neder-druipen
Hoopvol, vol erin'ring op wie, nacht-omvat,
Neêrligt, speelnoot-zieltjen van u allen.

Den ver-willenden, maar zwakken, den teederen van zoo diep-welig-prinselijken aard, loeit de storm-nacht tegen. Hij hijgt, hij wordt overweldigd, doch niet wijkt hij... Niet als natuurlijk-gelijke echter staat hij den machtige tegen; tot een kleine comedie, tot een precieuse „houding", lachenderwijs, is hij gedwongen. Maar niet ook gaan de woorden nu klaarlijk op; zij wringen zich en komen langs omwegen nader, on-sterk en verward.

De Grieksche grootheid ook, als een beeld van marmer en ivoor en goud, zat, reusachtig, star, en reikte onbereikbaar voor hem op, tegen de zware zoldering, die scheen te hellen, te dalen over hem; en in de walming der geur-offers, beneveld, prevelde hij, de dienaar, de aanbidder, prevelde hij, machteloos, verdwaasd, en kon het niet bevatten...

Wie, te zwak, naar het groote grijpt — wil hij niet grof zijn, als wie Judith schreef, om *schijn* van kracht te toonen — die moet wel, of met een precieuse voorzichtigheid er tegen ààn en òp, (doch dit, wijl slinksch, is reeds on-groot) of, zich vertillend, zwikken en vallen, zelfs niet een hoè zwakken schijn bereikende. Het eerste gebeurt Boeken wel in zijn verzen, het tweede breekt zijn dramatisch dichtsel.

Het treurig boekje „Helena", nietige worsteling van den krachteloozen met het onbereikbaar Beeld, boekje vol van 't krom-sprakig gestamel der onmacht, te treuriger, daar 't zoo góed gedacht wordt, opgedragen aan een groot verzenzegger, en angstvallig gewaarborgd tegen de onrechtmatige opvoering, die 't nimmer te beurt vallen zal, — het dof omslagje van deez' bleeke, dood-geboren drama-tweeling... leggen wij het ter zijde.

Beters bergt het dertigtal blanke zijdjes „Aan mijn vrouw". Uit dit weinigje, met hoeveel moeite dan ook, is te puren van Boeken de volle diepte en heerlijkheid...

Boeken is Kloos' kind. In Boeken is verteederd nog en innig-verdiept dat heerlijk-fluweelig en kweelend gevoel, dat in de klassiekheid der verzen uit Kloos' onsterfelijken eersten bundel, neervloeien liet, neerdruppelde, dat weeke, dat rillende, dat ze zoo schoon uit het hart dezer eigen tijden doet opweenen.

Er is wel nu en dan uiterlijke overeenkomst ook;

„In 't midden zit gij met dat donker hart
Vol licht en liefde en met die vragende oogen
Of ze eindlijk op geluk nu hopen mogen..."

het is, volledig, als een terzine van Kloos uit zijn grooten tijd. Doch zelfs van den koeleren vorm van 's meesters latere jaren bleef wel Boeken iets bij nu en dan... Heel 't sonnet XV:

„Wanneer een naar gedachtjen u omkringt..."

met dien nauwkeurig Adoratie-gelijken overgang van kwatrijnen tot terzinen:

„Vleugelen-paar, waarop gij anders gingt
U met uw blijden minnaar hoog verheffen"

bewijst het, evenals „Bede" op blz. 21, waarin tot driemaal toe de echt-Klosiaansche wederopvatting van een woord, als overgang, diens verklarende bezinging in-leidt:

„Vrede, daal op zachte wiek en schacht
Uit het diep van die onzichtbre rijken,
Die ver boven dag en aardschen nacht
Tot de kern van alle wezen reiken.

Tot die kern die in ons binnenst *wacht,*
Wacht op 's brozen lichaams veeg bezwijken
't Eind, waarheen, gestadig op de wacht,
Toch ons diepste zinnen *hoopvol* kijken,

Hoopvol, dat....

Meer dan die uiterlijke overeenkomst, die Boeken als den onzelfstandigen volger zou aanwijzen, moeten wij echter hooren naar de innerlijke overeenkomst, waarin Boeken wel niet op zijn beurt de bron is, doch blijkt de diepere door-taster dier melodieuse regionen.

Het is niet in het koel-schoone van „Goden en Menschen", weergekomen in dit boekje met deez' Apollo bij-voorbeeld:

„Apollo wien ik riep toen in het licht
Van gouden jeugd de wereld voor mij lag
Toen bij elk rijzen van den nieuwen dag
Uw lokken-goud omlichtte mij 't gezicht."

Nòg is het 't niet, wanneer de verteedering voor eene vrouw in die ruime zangen de waaiing tot zoelte versmelt, als in dit schoone beeld:

„En komt dan al mijn denken niet tot u
Weerom? Gelijk aan 't zalig nest onttogen
Wel de aadlaar eenzaam heenstreeft door den hoogen,
Dan valt terug in 't hangend broed-nest luw..."

En ook niet, wanneer die daaglijksche liefheid innigs doet fluisteren als

„Sinds ik 't nu weet en jou
Heb mogen nemen tot dit leven mijn,
En sinds dit leven meer en meer wordt dijn."

of

„Uw jonkvrouwlijk, moederlijk gezicht
't Moedertje mijn, bij wie ik 't al ontvlucht."

Doch waar die innigheid in àl-stillere bloeiing te huiveren begint, nu even opkweelt, dan streelende het lief om-vlijt, even weenend, even lachend, tot de diepste hallen der ziel zacht te weerluiden aangaan, en weg- en aanwuivende kooren op-krinken en verzinken in die oneindige zee van teederheid, — daar nadert en komt opzij en streeft voorbij Boeken den Kloos van 't koesterend-wiegende:

„Gelaat, lief als lente, dat met veel spelen."

Luister:

„Wat zag ik, daar ik de oogen sloot te nacht,
Dieper dan nacht en hel in 't donker flonkeren?
Dof werd het donker rond me en 'k zag uw donkere
Oog-paar, met ietwat geel licht rondend zacht

Daarom, en wat daar altijd in smeult: macht
Van Min, die oplaait soms tot hel licht! 'k Zonk erin
Als in gewelven, gansch een stad; en klonk erin
Niet echo-klank van klokken-zank en klacht, —

Een klokkenklacht om al wat gaat voorbij?

of maar de saamvloeiing van enkele woorden, wonder-bloem, wier bladen zoo welig-inglijen tot het vochte zilverige honing-hart, woorden van sidderende weelderigheid:

„Uw lieve aanwezigheid, *zoo wild, zoo teer!*

In enkele accenten van deze melodie-diepte komen de Kloos van vroeger en Boeken samen. Doch waar geene vanuit dit wonder weer tot breeder beweging ging, en met zwaarder golfslag, heviger weening, wijder klacht opzong, trad deze, Boeken, in het heldere buiten en koelde aan de natuur zijn nog-trillende stem.

Dan werd hij meer als Perk dan als Kloos, en deed zoekt en zuiverlijk klinken:

„O luchten-*goud*, o groen van 't *woud*, o verwen,
Die, in een laatste opglooriing over de aard,
Van al het schoonst des zomers, lang gegaard,
Een tooi hem tooverdet, tot zacht versterven."

Hoe heerlijk, met z'n zacht inwendig rijm, zet in die eerste regel; hoe heerlijk ook zwelt de klank uit en vloeit weer neer, tinkt trillend voor 't laatst als een gouden klokje aan in de t-alliteratie van den vierden regel, en drijft dan heen....

En ook dit beeld, van boomen aan een sloot,

„Staand op kalme wacht van dijken
Neerslaand hun beeld, omfloersd of helder strak."

had Kloos, die nimmer de natuur kende, nooit kunnen schrijven.

En deze, zijn krachtig-plastische gaaf, is hij zich wel bewust. Kundig, gevoelig artist, heeft hij een nervige, doorwerkte taal-gravure gemaakt bij Albrecht Dürer's „Melancholia"; een zwaar en machtig schilderij — het krachtigste wat wij met het sonnet Xerxes van Boeken kennen — bij Toorop's Moeder-aarde.

Voor Breitner, als broer voor broer in sterk impressionisme, schreef hij

SNEEUW.

Viel 't witte manna van den hemel nu?
Wij volken liepen over de aard verlaten
Van wittigheid en licht — en op de straten,
Daar ligt het, menschen, grijpt het, grijpt het nu,

Daar 't ligt, een spel van licht en bruin schaduw,
Bruin, rood, geel licht, uitslaand uit de licht-gaten
Der winkelen langs schoudren, rood gelaat en
Forsch-knuistige groep in spel-roep, luid en ruw.

En langs de grachten welft zich breede laan,
Van sneeuw-wit woud en witte onschuldigheid,
En sluimert wit op-lichtend in den nacht.

En weet niet dat het, ach! den dag verwacht,
Den dag, die, komend in zijn onbescheid,
Of hel of vaal al 't witte doet vergaan.

Vooral het tweede couplet grijpt diep uit de volheid onzer taal wat het krachtig beeld bootst. De terzinen zijn iets dunner van toon, maar zuiver. Doch dit zijn de schaarsche uitingen van één

kant dezer figuur, die niet meer staan in de lichte doch zooveel teêrdere kern van zijn dichterschap, zijn ijl-zingende ziel.

Uit een klein aantal bladzijden, die de duistere gewrochten der boven zijn macht reikende dramatische pogingen, noch het vele dat in het bundeltje zelf nog onvolkomen is, overschaduwen kunnen, rijst Boeken voor ons oog als een onzer waarachtigste dichters, Boeken, de teedere, de slanke, bovenal.

* * *

Albert Verwey, de rustigste, de gespierdste van dat geniaal, maar zoekend en wankel geslacht der tachtigers, niet de geniaalste onder hen, doch die gestadigst en geduldigst de vruchtbare aarde van zijn klaar verstand bewerkte onder den open hemel zijner klare ziel, liefdevolst overschouwende zijn land en levende bij zijn volk onder de wijd-drijvende luchten aan Noordwijks zee, — Albert Verwey, de arbeidzame dichter, die, werk na werk volbouwende, in ieder nieuw geheel een schooner stichtte, richtte op, in zijn *Jacoba van Beieren*, zijner kunst volmaaktst monument.

De diepe welige gloeiing, die kweelt in Kloos' en Boeken's schoonste melodieën, als een verborgen nachtegaal, een oogenblik, in zoete opstuwing, maar weer kwijnt en sterft, die jubelt nimmer in zijn sterke stem. Maar die is klaar, en vast, en rijk, en edel; klaarst-aangehouden, rijkst en nobelst in zijn vrouw Jacoba.

Was zijne taal, als die van zijn tijdperk, niet altijd even natuurlijk, leek zij vaak, in angst voor 't alledaagsche, te zeer in 't nimmer-zoo-gezegde gezocht, — nu, terwijl zij, door den Nieuwen Tuin en het Brandende Braambosch heen, zich reeds veel had verpuurd, komt in dit laatste boek haar ietwat stijve, kostbare zeldzaamheid te staan als beeld van dat statige ridderleven, dat hoofsch en helder zich bewoog in 't glans-schampend gebaar der geharnaste edelen, en 't glim-gekreuk der adellijke vrouwen in kostelijke stof.

Stel de juweelen hier — Die steenen zijn
Koel, klaar en hard, kleurig als vloeibaar vuur
Of brandend water: elk een kern van licht.
Leg ze in het donker en hun gloed verdoft,
Wordt diep en sterk, maar blijft. Houd ze in den dag
En 't rood, groen, blauw, vonkt, fonkelt: o wat klaarte
De diamant geeft die zelf zonlicht zich
Aan 't licht ontsteekt.

Zoo spreekt Jacoba. In rijk symbool zegt de edelvrouw de eenvoudige waarheid van haar diepste leven, tot voorspel.

Zong 't een meistreel of zei
Meester Martyn het wat in eedle steenen
Verborgen kracht schuilt: medicijn voor hart
Of lever, gal of miltstreek, jicht of buil:
Al 't troebele en wat aan kwade dampen 't lijf
Verpest, slorpen die steenen en geen walm
Beslaat hun klaarheid, — maar geheimnisvoller
Werking en invloed op die hoogre sfeeren.
Van liefde en hartstocht, lot en leven, droom
En dood.......

'n Bloem van robijnen blaad'ren om diamanten hart neemt ze op, en zegt:

Is 't niet een zeldzaam schoon juweel? Die blaadren —
't Zijn driemaal zeven — wis was 't een groot kunstnaar
Die ze zoo sierlijk sneed, zoo zuiver sleep.
Zie hoe 't groen licht door 't venster broeit in 't rood.
Nu hou 'k haar hooger: kijk de stofbalk wemelt,
Stijgen en dalen doen de lustige stralen.
Meeldraên van licht mijn diamant ontfonkelen
Goudstof ompoedert gloênder rood, — *o bloem,*
Bloei in mijn haar, pronk op mijzelf o lieveling,
Kom hier, zelf sta 'k in 't goud en draag u, flonkren
Wij samen, o mijn schoonheid, o mijn leven.

En zoo zich tooiende met het juweel der liefde, dat van haar blank voorhoofd de machts-frons versmelte, en dat haar geleide, bevrijd, tot het schoone leven, — wijdt zij zichzelve tot het heerlijk gebeuren harer laatste levensjaren.

Het spel begint.

En in tafreelen, welgemeten, (sommige langer, doch langer dan noodig is nooit, andere zeer kort, doch niet zóó kort of de volle waarde van elke episode is er kalm en met de sierlijkheid, als ridderen past, in uitgezeid,) speelt de historie zich nu af: hoe waarlijk-ridderlijk verstand hèn tot elkander bracht, die, hoofden der vijandige partijen, Jacoba van de Hoeken, Frank van Borselen van de Kabeljauwen, door hun huwlijk ze verzoenden, en alle landzaat vereenden tegen den vreemde; maar hoe diezelfde liefde bron werd van

machts-verlies, toen van Jacoba's machts-behoud Borselens dood de prijs zou worden, en zij haar macht aan Filips liet voor Borselens liefde en leven.

Macht verblindt,
Geboeide ontbindt,
Liefde verwint,

de orakelspreuk der Zigeunervrouw van 't Tholensch feest, die, aan het eind der vierde acte, voor het slot Rupelmonde op de Schelde, Jacoba liever zelve zich had moeten herinneren, dan dat met zoo botte truc, een briefje, juist van pas op dat beslissend oogenblik, het deed, — die is, gelijk Jacoba haar plotseling dan zoo schoon begrijpt, de ziel van dit klaar en troostrijk spel.

Borslen, geboeid, ontbindt mij van mijn Macht,
Liefde verwint, en maakt dien 'k liefheb vrij.

Zoo het blanke, zuivere slot, waar „rein en stil en heel bereid" Jacoba sterft, zoet en weldadig ontroert, — sterk doet aan de zachte kracht, waarmee klare duidingen den gang der eerste bedrijven heenstuwen tot die liefde, welke eerst vereende wat streed, daarna, die taak volbracht, de minnenden zelf tot zuiverder leven afscheidde.

Die duidingen toonen, als lichtende bakens, hoe door de wijde zee van 't verhaal de diepe strooming gaat.

Die duidingen, verbonden d' een met de ander als met diafane overbruggingen, zijn voor de uiterlijke handeling, als de lichte fijne steunbogen, die met hun ijle pracht stutten de muren eener kathedraal.

In het eerste bedrijf, naar buiten ziend, peinst Jacoba over 't bosch, hoe schoon dat zal zijn, en zij denkt

Aan den bebiesden vijver waar in 't ruig
Een reiger staat, vastklauwig, sterk van vleugels....

Zij onderbreekt zich: gezanten komen van haar moeder Margaretha, wier brief haar tot vorstelijker houding aanspoort.

Het tweede tooneel, in 't Haagsche Bosch, brengt ons dit klein geval:

(Jagers en knechten loopen aan van de
boschpaden en roepen:

Zie de valk, de valk

JACOBA.

Wat meent men?

DE BIE.

Zie ginds: een valk vecht met een reiger: beide
Drijven hierheen.

JACOBA.

Den reiger ken ik. Van morgen
Dacht ik hem zelf te jagen. Zie wat vlerk,
Wat pooten! Au, dat was een fiere stoot.
Vergeefs! Stijg weer, mijn held! Stoot raak! Helaas,
Helaas, Hij draait, zinkt, wentelt, — o daar valt hij —
Kom hier mijn Prins, mijn Koningsvogel, deerlijk
Wondde u het waterdier. Reik hier de Bie,
Wat bloedge borstwond, dorperlijke dood.

De reiger, dien zij zelve te jagen dacht, verwon. Een valk stierf als een dorper, dien niet het ridderharnas schut.

Wien hoort hij?

DE BIE.

Men zegt: een lievlingsvalk van Heer van Borselen.

JACOBA.

Beklaag hem uit mijn naam, zeg: 't doet mij leed
Dat hem zoo wreed een schoone vogel stierf.

De macht van Borselen zou door Filips' macht worden gedood, maar dit zou door Jacoba's liefde hem weer vergolden worden.

Als de Bie aan Heer van Borselen, tegenstander dan nog, der gravinne beklag brengt, is deze het, die de gouden ketenen geeft, om Margareta's gezanten te beschenken: de schatkist der landvrouw was ledig.

En nu komt zoo, in heerlijk accoord, dank en weerdank samen, als Borselen Jacoba bezoekt:

JACOBA.

Die uur is schoon die als een zilvren schaal
De gulden munt van onze dankbaarheid
Vangt en doet klinken; 'k hoop dat u, mijn Heer,
Mijn munt van dank zuiver luidt als uw goud.

BORSELE.

Voor meer dan goud, voor 't vriendlijk woord breng ik
Eerbiedge hulde, en de uur zij als een bloem,
Die door den adem van mijn dankbaarheid
Met zoetren wierook al de lucht doorgeur.

Mijn doode vogel bracht me uw levend woord
En wat doods droefheid was werd levens vreugd,
En 'k prees 't verlies, geboet door grootre winst.

Doch, ten leste, op 't schuttersfeest van Tholen, had Jacoba zelve Borselens vogel te schieten: de houten papagaai uit zijnen spil. Aan Borselen vraagt ze

Kroon mij Borselen
Ik schoot uw vogel en verdiende uw kroon.

Doch het is geen kroon van goud, een kroon van veldbloemen is het, door kinderen aangebracht, die hij haar drukt op het hoofd. Dan is de band gelegd. Borselens feestzaal vinden wij versierd met om en om twee wilgetakken en de letter D. Borselen legt haar uit:

Mijn hart is als dees kamer: één gevoel
Groent aan zijn wand, dat zonder zeggen zegt:
Dijn willigen Dienaar — anders niet — tot u...

En 't huwlijk volgt, dat in hen beiden Hoeksch en Kabeljauwsch verzoent, doch dat, niet door den hertog toegestaan, hen los zou maken van de macht, tot liefde alleen.

Gelijk de arcs-boutants eener kathedraal, bij den omgang van het koor, dooreen schijnen te buigen hun slanke bogen, zoo staan harmonisch verschillende duiding-reeksen door elkander heen.

De boog van het juweel, het juweel, waaraan, — droeg zij niet de robijnen bloem der liefde in het haar? — de gezanten Jacoba gelijken:

JACOBA.
Zaagt ge de streek en 't Hof? Geviel 't u wel?

GEZANT.
't Is een schoon oord en een klein wonder, waardig
Een schrijn voor 't schoon en vorstelijk juweel
Dat daarin vonkt, en flonkrend met de zon
Alleen wedijvert.

Nog andere bogen, fijn-kruivig aan het luchtblauw, kruisen elkaar.

Reeds in het tweede bedrijf ook, vóór Borselens komst, zijn als een voorspel bij de spreuk der Zigeunervrouw, (in het derde uitgesproken, in het vierde bedrijf zijn oplossing vindend,) de liedjes

van Beerte, de hofjuffer, die zingt van de bittere macht eerst, de zee waar het lam zich aan laven wou:

Het daalt, het holt, het snelt in 't nat.
Ai mij, wat bittere poel.
Wier wond schrijnt en wie dorst, is 't bad
Pijnlijk en bijtend koel.

daarna van de liefde, hooger dan aanzien:

Mijn lief heeft geen tafel,
Geen bed en geen bank
Zijn kap hangt in rafel,
Zijn baard is te lank;
Zijn mantel vuilgrauwe
Toont menigen lap,
Tasch draagt hij en krauwe
En bedelnap.
Maar als 'k aan hem denk is 't niet anders, en meer
Dan mijn lief dien ik zie, dan mijn lief dien 'k begeer.

De boog van Montfoort. Montfoort is de ridder, aan wien Jacoba goud vroeg ter begiftiging der gezanten. Hij gaf het niet:

Daar broeit meer dan zij weet,

had hij gezegd. Hij gaf geen goud

voor jacht en hofstoet,
Juweel en feestmaal van een vrouw
Wier doen 't belang van 't land niet raakt.

Maar wanneer de gezanten vertrekken en Jacoba hun Borselens gouden ketenen omhangt, dan is 't Montfoort weer, ontsteld, die uitbrengt:

Daar broeit meer dan *ik* weet

Is eindelijk, aan het slot van het derde bedrijf, de bruiloftsstoet heengetrokken, dan, uit een gordijnplooi, komt wederom te voorschijn Montfoort... nu weet hìj. Hìj zal het geheim aan Filips verraden.

Zoo heeft Montfoort, door drie bedrijven heen, van de daarin tot stand gekomene Liefde, het conflict met de Macht voorbereid, dat de vierde acte vult.

Dat vierde bedrijf, 't welk sommigen kinderwerk zal schijnen, is een meesterstuk op zich zelf. Een reeks van vijf schilderijen is

het, die één oogenblik voor ons leven zouden; de personen zeggen een enkel woord, het karakteristieke, het noodzakelijke, *doch als in 't voorbij gaan* van gesprekken in gesprekken; het is, als leefde zulk een tafereel lang vóór het zich aan ons opent, — wij mogen een oogwenk het aanschouwen, en hooren wat er wordt gezegd, dan schuift het gordijn er weer voor neer; doch wij weten: het leeft door. En het is wonderlijk knap, hoe op die wijze, in zóó kort bestek, een gansche ingewikkelde geschiedenis feilloos-duidelijk voor ons staat: Montfoorts verklappen van Jacoba's huwelijk aan hertog Filips, diens reis naar den Haag, waar hij heimelijk zijn nicht verwijt, dat er een aanslag op zijn leven gepleegd is (inderdaad door haar moeder aangestookt), het gevangen nemen van van Borselen, en dan het vloten verzamelen en inderhaast elkander nareizen en vooruitkomen, van voogd en gravin. Eindelijk het heerlijk vijfde tooneel, waarin Jacoba staande op de voorplecht van haar oorlogsgaljoen, de Schelde opvaart tot voor Rupelmonde, waar Borselen gevangen zit....

„De ruit van Beieren blauwt in 't zilvren veld
En wappert op de Schelde,....
Verkwikkend waait de bleeke en zilvren herfst
Nu om mijn slapen, Rupelmonde is daar —
Van Borselen wacht me, en ik — verlang slechts hem."

Zelf verschijnt de hertog op den wal, en zegt:

„Wellieve nichte: 'k prijs uw fieren moed;
Maar ge eischt te veel. Van Borslen wenscht ge — en zelf
Houdt ge dat niet voor weinig: 't is ook meer
Dan 't meeste voor u: 'k meen de Liefde. Erboven
Eischt ge dit slot, heel 't land wel: dat 's de Macht.
Ik gun dien eisch u nooit: wilt gij de Liefde,
Laat mij de Macht. Wilt ge 't, die brug gaat neer,
Borslen vrij uit. Wilt gij de Macht: wij strijden
Erom als braven, maar eerst sterft dan hier
Uw Liefde. Ik wacht uw keus. Mijn vloot
Voor wind, zeilt aan van Dordrecht."

Dan gedenkt Jacoba het „op eenmaal klare"

„Macht verblindt
Geboeide ontbindt
Liefde verwint."

en antwoordt met deze groot-zelfbewuste en heerlijk-trouwe woorden:

„Luister, mijn neef, aandachtig. Halfbewust
Stelde ge Uw vraag naar waarheid, want de vraag
Behelst al 't antwoord: Was mijn Macht niet groot,
Dan was 't geen vrije keus; maar koos 'k de Macht,
Dan was mijn Min geen Liefde, en Hem niet waard.
Laat neer 't ponton; leidt Borslen uit: zijn vrouw
Kiest boven Macht zijn Liefde en blijft Hem trouw."

Mogen wij onze kleine woorden sparen over het laatste tooneel, en den lezer de vreugd gunnen, het te lezen, een vreugd even hoog, hopen we, als wij gevoelden onder 't overschrijven?

[*Het voorste gedeelte van het Tooneel is een kamer in het slot Teilingen. Leden van het gezin van Jacoba onderhouden zich fluisterend met elkaar. Op de helft van het Tooneel hangt een gordijn. Daarachter is het sterfvertrek van Jacoba. Meester Martyn en Beerte komen achtereenvolgens daaruit te voorschijn.*]

MEESTER MARTYN.

De dood komt snel. Zij zag de morgenzon
Door 't venster, en een vogel floot. Een glimlach
Kwam op haar lippen en zoo ligt zij stil.

BEERTE.

Zij stierf. Haar hand in die van Borselen. Zij
Vergaf haar Moeder, dacht aan de armen nog
En al haar Vrienden. Toen ontsliep zij stil.

KOOR VAN VROUWENSTEMMEN (onzichtbaar).

Aan trots en weelde en eigen wil
Ontstierf lang wie daar leit
Zoo vond de dood haar rein en stil
En heel bereid.

Zij heeft van de Aard het zoetst gehad
En 't bitterst ook.
Tot Liefde ontbloeide als schoonste schat
Die 't laatst ontlook.

Die bloeide door, die draagt zij meê
Waar zij nu gaat.
De geur dier bloem die om haar gleê
Haar nooit verlaat.

Daar zweeft ze in, in legende en droom
Die altijd blijft.
Nu bidt elk dat haar schoonheid koom'
En ons beklijft.

[*Het gordijn wordt opgehaald. Jacoba ligt op haar doodsbed. Aan de eene zijde knielt haar Moeder, aan de andere van Borselen. Het koor blijft onzichtbaar.*]

Van Borselen bidt bij 't veege lijf
Haar Moeder bidt en treurt.
Nu is van 't laatst en schoonst bedrijf
Het strak gordijn gebeurd.

De lezer vergeve ons: de onuitputtelijke schat van kostbare woorden, die Jacoba van Beieren bevat, een deugdelijkheid woord-voor-woord, waarbij in 't werk van veel anderen elk woord een feil zou lijken, doet ons zwijgen over wat hier en daar in dit boekje ons stroef scheen of onjuist.

* * *

„De dichtkunst in 1903" is niet volledig behandeld, zoolang Henriette Roland—Holst's „De nieuwe geboort" en Adama van Scheltema's „Levende steden" onvermeld blijven.

Hun werk echter, met z'n gewilde bijzondere strekking, vereischt een afzonderlijke bespreking, wijl, geplaatst in een nieuw licht, het ook in dit licht wenscht, en dient te worden beschouwd.

Zoo J. K. Rensburg's „Japanse verzen", die eveneens zich gemeenschapskunst wanen, al zijn ze inderdaad terug te brengen, deels tot wat — wel eens fraaie — toegepaste-kunst voor de liefhebbers, deels tot gephilosopheer, dat opgedragen mocht wezen aan Z. M. Jacques I, den keizer der Sahara....

Een onzer volgende overzichten zij aan deze nieuwe pogingen, die te minder spoedeischend zijn, naarmate ze dieper in den glans der toekomst meenen te staan, gewijd.

Of ze daaraan geëigend zullen blijken? Of niet Verwey's *Jacoba van Beieren* eerder gemeenschapskunst is dan de hunne?

O, niet om dien wonderlijken waan van Verwey-zelf, die zoo gaarne *de* nationale dichter wil zijn:

„In een laatren tijd
Zie 'k hem den Held (Willem de Zwijger) die 't volk vereent en 't land
Neemt van Bourgondie's nazaat. Eenmaal zal
De dichter

(men ziet aldus den Zwijger en Verwey broederlijk vereend!)

die door deze streek dwaalt, Teilingen
Verlaten, wand'lend langs uw Graven-dam,
Door Noordwijk, naar dien hoogsten heuvel. — Dáár
Daagt hem uw beeld; dees wildernis, een tuin
Van Holland dan, bevolkt hij met zijn droom
Van uw strijd en uw leed. Dan zal zijn zang
Een volk verheugen dat zijn koopstad heeft
Aan de Amstel, *in het eigen jaar dat daar*
Een nieuw Gebouw rijst daar 't zijn schat vergaart.
Dan, als strijd woelt rondom, en strijd
Van land- met landzaat dreigt, zal uw gestalt
Uitrijzen, als van een die leed en streed
Maar stierf in Liefde, en wier Gedachtenis leeft."

De stakers zullen zich waarlijk niet met hun werkgevers verzoenen om het voorbeeld, hun door een dichter voorgehouden, wiens trots is, dat zijn werk de opening begeleidt van.... de nieuwe Beurs, een nieuw huis van het kapitalisme.

Maar staat Verwey's werk zooveel verder dan dat der socialisten, die wij noemden, af van het waarachtig Hollandsch gevoel?

C. en M. SCHARTEN—ANTINK.

September 1903.

PARLEMENTAIRE KRONIEK.

24 September 1903.

Indien de op den 15en September jongstleden gehouden Troonrede niets anders bevat had dan het werkprogram voor het nieuwaangevangen zittingjaar, zij zou weinig anders dan stof tot tevredenheid hebben kunnen geven. De lijst van de wetsvoorstellen, die in de naaste toekomst zullen worden ingediend, heeft een respectabele lengte en houdt tal van onderwerpen van overwegend belang in. De drankwet herzien; de ongevallen-verzekering uitgebreid tot de zee-visscherij; de lang verwachte administratieve rechtspraak ingesteld; het verbod tot onderzoek naar het vaderschap opgeheven; — om slechts het voornaamste van wat aangekondigd werd te noemen — wie zal niet erkennen, dat véel goeds beloofd werd, zóo veel, dat het ondankbaar zijn zou te klagen, dat ook de invaliditeits- en ouderdomsverzekering en de herziening der armenwet voorloopig nog in het stadium der voorbereiding zullen blijven? Keulen en Aken zijn nu eenmaal niet op één dag gebouwd en zoo regeering en parlement er in slagen mochten, de thans vastgestelde agenda in den loop van het derde levensjaar van het kabinet-Kuyper af te werken, dan komt wat thans nog in staat van voorbereiding is, in het vierde levensjaar wel in staat van wijzen.

Ten aanzien van Indië scheen de regeering eveneens grootsche plannen te hebben. Gelukte het haar „den inlandschen landbouw op Java duurzaam een meer bevredigende uitkomst te verzekeren", zij zou een der hoofdoorzaken van den economischen achterstand der inlandsche bevolking van dat eiland hebben weggenomen. Een

voorstel tot wijziging van het Regeeringsreglement, ten einde tot een betere rechtsbedeeling en tot een meer gewenschten rechtstoestand voor de inlandsche christenen te kunnen komen, kan niet anders dan welkom zijn, want in beide opzichten laten de bestaande regelingen zeer veel te wenschen. Ook klonk het goed, nog eens uitdrukkelijk de verwachting te hooren uitspreken, dat de reeds in beginsel aangenomen decentralisatie van het bestuur aan de behartiging van plaatselijke en algemeene belangen zal ten goede komen; die verwachting toch waarborgt, dat met den meesten spoed en zonder overdreven angstvalligheid in de richting van decentralisatie en zelfbestuur zal worden koers gezet. En bij dat alles kwam dan nog, dat de regeering zich geen illusies maakte, dat het geld, hetwelk de door haar in het vooruitzicht gestelde economische, politieke en justitieele indische hervormingen onvermijdelijk kosten zullen, enkel en alleen uit de slecht gestoffeerde indische schatkist zal kunnen worden gevonden. „Ter afdoende verbetering zal de hulp van het moederland niet kunnen worden gemist". Gulden woorden, dit jaar voor het eerst van den Troon vernomen en waardig om in den wand van 's lands vergaderzaal te worden gegrift!

Helaas, waarom moest aan dit program, dat een toekomst, aan eendrachtigen arbeid tot heil van moederland en koloniën gewijd, scheen te voorspellen, een oorlogskreet voorafgaan, die als een waarschuwing klonk tegen te hoog gespannen verwachting? Om tot stand te brengen wat in de Troonrede werd toegezegd, moet gerekend kunnen worden op de loyale samenwerking van alle parlementaire groepen; moet, onder die groepen meer gezocht worden naar hetgeen vereenigt dan naar hetgeen verdeelt; moet bovenal, door het vermijden van onnoodige ontstemming, voorkomen worden, dat een deel van den kostbaren tijd te loor ga aan partijkrakeel, dat de gemoederen slechts verhitten en verbitteren kan. Juist andersom handelde de regeering. Zij meende niet beter te kunnen doen, dan den schellen toon, die in de tweede helft van het vorige zittingjaar zoo vaak vernomen werd als de gebeurtenissen van Januari en April ter sprake kwamen, ook bij de opening der nieuwe zitting te laten hooren. Met opzet koos zij, waar zij die gebeurtenissen in herinnering bracht, een scherpe, een hatelijke qualificatie. Een „*misdadige* woeling" — door zich van deze woorden

te bedienen, gaf de regeering te kennen, dat ook de zomer en de zomerrust haar niets hadden leeren vergeten noch vergeven.

De gevolgen van haar agressief optreden konden niet uitblijven. Het grootste deel van den tijd, bestemd ter bespreking van het adres van antwoord, viel ten offer aan een oratorisch steekspel tusschen mr. Troelstra en dr. Kuyper, een steekspel, zooals in de maanden, aan het zomerreces voorafgaande, er tenminste drie malen een vertoond werd. Ditmaal liep de strijd vooral over de beteekenis van het woord *misdadig*. Was dit gebruikt in strafrechtelijken of in bloot zedelijken zin? In het eerste geval was het onjuist, want de feiten waarop het doelde waren, toen zij beraamd of bedreven werden, nog niet strafbaar. In het tweede geval vereischte de term nadere toelichting.

Naar dr. Kuyper verzekerde, moest de uitdrukking in geen anderen dan in zedelijken zin worden opgevat. Men zou kunnen vragen : waarom er dan niet liever een gekozen, die, van een minder criminalistischen klank, geen aanleiding tot misvatting had kunnen geven? Maar ook op het zedelijk terrein, waartoe de regeering zich dus wenschte te bepalen, bleek zij in zoover niet sterk te staan, als haar woordvoerder de uitdrukking, tegenover hen tot wie zij allermeest gericht was, niet anders motiveeren kon dan met een in den parlementairen sfeer minder gebruikelijk *mihi constat.* Op dit terrein — zoo ongeveer voerde dr. Kuyper den sociaal-democraten tegemoet — gaapt tusschen mijn standpunt en het uwe een zoo breede kloof, dat ik over zedelijke begrippen met u niet redeneeren kan. Het zij zoo, maar ware het dan ook dáárom niet verstandiger geweest, indien de regeering, door niets verplicht andermaal een vonnis over de stakingen te strijken, zich van het geven eener toch niet te motiveeren qualificatie onthouden had?

Is het dus maar al te duidelijk geworden, dat de regeering haar onverzoenlijke houding tegenover de uiterste linkerzijde wenscht te handhaven, aan die zijde-zelve vielen teekenen waar te nemen, dat samenwerking met andere, mits ook democratisch gezinde groepen, daar niet langer verketterd wordt. Ook in dit opzicht was de rede van mr. Troelstra belangrijk. „Wil men democratisch en sociaal optreden, dan zal men niet moeten schromen, in de socialisten nu en dan bondgenooten te zien.” Het is dezelfde

gedachte, die, naar aanleiding van de debatten over de staatsbegrooting voor 1903, in deze kroniek werd uitgesproken, doch die destijds in de sociaal-democratische pers nog maar weinig sympathie vond. Blijkbaar hebben de sedert verstreken maanden de leiders dier uiterste linker-partij leeren inzien, dat samenwerking en zelfs een tijdelijk bondgenootschap met anderen, die niet in alle, maar dan toch in sommige voorname opzichten met hen overeenstemmen, mogelijk en gewenscht kan zijn.

Er moet echter veel gebeuren, alvorens onder hen die dr. Kuyper als hun leidsman erkennen — al dragen velen der democratie ook nog zoo'n goed hart toe — van eenige toenadering tot, laat staan van eenig samengaan met de sociaal-democraten sprake kan zijn. Uit alles blijkt, dat het dr. Kuyper niet om vrede, maar om strijd met deze groep te doen is. De sociaal-democratie, zij is het die moet worden bestookt en verdelgd, of voor het minst buiten de volksgemeenschap gedrongen. Dit eenmaal vastgesteld zijnde was het duidelijk, dat ook „de woeling", aan welke de sociaal-democratie deelnam, nogmaals en in krasse woorden moest worden veroordeeld. Evenals de Gomaristen der 17e eeuw het nuttig oordeelden, „het zeer van Achttien" af en toe op te krabben, zoo beschouwt dr. Kuyper het als een voor Nederland heilzame, zij het dan misschien ietwat pijnlijke operatie om van tijd tot tijd van de slechts langzaam heelende wond, in het voorjaar van 1903 aan de nederlandsche maatschappij toegebracht, de roof af te rukken.

Het blijve in het midden of een dergelijke geneeswijze al dan niet aanbeveling verdient, doch zooveel is zeker, dat zij aan een *spoedige* genezing niet bevorderlijk is en dat het niet consequent schijnt om, terwijl men eenerzijds den patient wil laten dóorzieken, anderzijds buitengewone krachtsinspanning van hem te vergen. Met andere woorden, had bij de regeering de vaste wil en het ernstige voornemen bestaan om aan al het fraais dat zij op haar werkprogram plaatste den weg naar het staatsblad, voor zooveel het aan haar lag, te effenen, zij had verzoening en vrede verkozen boven vernieuwden strijd.

Zooals de zaken thans staan, zullen wij goed doen, onze verwachtingen binnen bescheiden grenzen te houden. De discussie over het adres van antwoord heeft een voorproef gebracht van het parlementair debat der naaste toekomst. Evenals in de twee voor-

afgegane jaren zal een onevenredig groote plaats worden toegekend eenerzijds aan strijd tegen, anderzijds aan propaganda voor de sociaal-democratie, en het zal zoowel aan tijd als aan stemming ontbreken om de grootsche taak, die den nederlandschen wetgever wacht, voor een eenigszins belangrijk gedeelte tot een goed einde te brengen.

De omstandigheden zouden dien wetgever anders niet ongunstig zijn, indien het ten minste nog altijd waar is, dat het op politiek gebied niet moeilijk is om goed werk te leveren, als de financiën maar in orde zijn. Uit de millioenenrede, door den heer Harte uitgesproken en vooral uit de daarbij overgelegde bijlagen, is duidelijk gebleken dat Nederland in dit opzicht geen reden tot klagen heeft. Van een land dat in twintig jaren tijds (1883—1902), niettegenstaande een in den loop dier periode tot stand gekomen *verlichting* van den algemeenen belastingdruk, het totaal van zijn jaarlijksche gewone rijksinkomsten ziet stijgen van 112 tot 160 millioen of met ongeveer 43 percent, en dat derhalve tot dusver uitsluitend door het natuurlijk accres dier inkomsten in staat is gesteld in de stijgende behoeften van den dienst te voorzien, van zulk een land mag verwacht worden dat het, bij voortschrijding op den weg der rationeele belastinghervorming, volkomen bij machte blijken zal, zijn eigen toekomst en die zijner koloniën naar behooren te verzekeren. Men vergelijke met dit overzicht van *Nederlands* inkomsten eens den ook tot de bijlagen der millioenenrede behoorenden staat van *Indië's* middelen gedurende hetzelfde twintigjarig tijdvak. Van 141.6 millioen in 1883 kwam men daar met vallen en opstaan — het laagste cijfer is 116.8 voor 1891, het hoogste 151.8 voor 1900 — in 1902 tot 145.5. Dooreengenomen zijn, in de twintig jaren, waarover de gegevens loopen, de inkomsten van Indië vrij wel stationair gebleven, wat, de geweldige aanwas der bevolking en de ook daar stijgende behoeften van den staat in aanmerking genomen, niet anders dan een bedenkelijken economischen achteruitgang beteekenen kan. Geen pleidooi voor de stelling dat Nederland, hetwelk zich met behulp van Indië's geld in zijn staatshuishouden zette, zedelijk verplicht is, het door zijn toedoen tot de *stationary state* gedoemde Indië uit dien fatalen toestand op te heffen, kan welsprekender zijn dan de nuchtere cijfers dier bijlagen A. en C. van de millioenenrede.

Of de regeering, of mr. Harte in de eerste plaats, zich een juiste voorstelling vormt van den omvang dier zedelijke verplichting tegenover Indië? De millioenenrede bevatte niets dat als antwoord op deze vraag kan dienen. Van geen andere hulp aan de berooide kolonie werd in die rede gerept dan van het over 1904 voor het eerst voorgestelde renteloze voorschot, ten bedrage van ruim twee millioen. Dit zou dan een tijdelijke hulp van ongeveer *f* 70000 's jaars, wegens rentebesparing, beteekenen, of nog niet één honderdste part van hetgeen, naar matige berekening, Nederland jaarlijks ten behoeve van Indië zou moeten offeren, wilde het zijn „eereschuld" aan de kolonie kwijten. Het is niet aan te nemen, dat de regeering in gemoede zou gelooven, met dergelijke aalmoezen de maatregelen te kunnen bekostigen, „strekkende om aan den inlandschen landbouw op Java duurzaam een meer bevredigende uitkomst te verzekeren." Wil zij dit schoone doel bereiken, dan zal heel wat dieper in de moederlandsche schatkist moeten worden getast en dan zal derhalve, ook met het oog daarop, voor een extra-aanvulling dier schatkist moeten worden gezorgd.

Als de eenige belastinghervorming door mr. Harte beraamd en waarvan zelfs „aanmerkelijk hoogere baten voor de schatkist" verwacht worden, werd de reeds vaak aangekondigde herziening van het tarief van invoerrechten genoemd, die thans, naar de minister verzekerde, „binnen zeer korten tijd de Staten Generaal zal kunnen bereiken." Zooals echter reeds gezegd werd, blijkt uit niets dat de regeering voornemens is, deze aanmerkelijke stijging voor een belangrijk deel ten bate van het noodlijdend Indië te benutten. Want dat Indië nog steeds noodlijdend *is*, werd in de Troonrede erkend en bij de toelichting dier uitspraak door dr. Kuyper bevestigd. De tegenspoed, waarmede de inlandsche bevolking in 1902 te worstelen had, bleef, hoezeer dan ook getemperd, in 1903 aanhouden. Herhaaldelijk moest ook in dit jaar de regeering, op kosten der indische belastingschuldigen wel te verstaan, geldelijken steun verschaffen aan de hongerenden. En al luidden nu de in den jongsten tijd ontvangen berichten omtrent de resultaten van den laatst binnengehaalden en de vooruitzichten van den eerstvolgenden oogst over het algemeen ook niet ongunstig, het werd met ronde woorden door dr. Kuyper toegegeven, dat dit niet mocht worden aangemerkt als een blijk van blijvende verbe-

tering; dat de chronisch-onvoldoende toestand der inlandsche bevolking aanhield, al waren voor het oogenblik de acute ziekteverschijnselen niet van dien aard als vroeger werd aangeduid.

In den dus nog altijd zwaar over Indië hangenden nacht begint intusschen, in het Noorden, éen lichtstraal te schemeren: de pacificatie van Atjeh! In dat opzicht werden, dank zij het beleid van den generaal Van Heutsz en zijn keurbende, sedert het uitspreken van de vorige Troonrede grootere vorderingen gemaakt dan in de bijna dertig daaraan voorafgegane jaren te zamen. Met een wijze matiging en een edelmoedigheid tegenover den overwonnen vijand, die zij goed gedaan zou hebben ook in andere opzichten in acht te nemen, maakte de regeering melding van dit verblijdende feit. Doch, hoe zeer en in hoe menig opzicht het ook verblijdend moge zijn, in den zorgwekkenden toestand van Indië's financien zal het, althans in de eerste, stel tien, jaren geen verbetering vermogen te brengen. Want willen wij behouden wat wij verkregen hebben; willen wij — wat van hoogere beteekenis zijn zou — den titel van ons bezit wettigen, dan zullen wij het zoo langen tijd gefolterde land ook met onbekrompen hand de zegeningen van den vrede en van een rechtvaardig, vrijgevig, goed-ingericht bestuur moeten doen ondervinden.....

Zoodat de heeren Kuyper, Idenburg en Harte nog eens ernstig met elkander zullen moeten overleggen.

C. Th. v. D.

BUITENLANDSCH OVERZICHT.

28 September.

Onzekerheid.

18 September te Weenen.

De groote redoutezaal in den linkervleugel van den *Hofburg* gloeide zacht in het licht van zijn rijke lustres. Tegen de muren vlamden wit de spiegels, tusschen hun girandoles en de pracht van Bourgondische tapijten. De tafel was een orchideeëntuin, en er rezen midden uit de bloemenweelde gulden prachtstukken van de Keizerlijke schatkamer.

Nu vulde zich de zaal met goudgestikte uniformen. Keizer Wilhelm trad binnen als Oostenrijksch generaal in witten wapenrok en scharlaken broek met goudborduursel, aan zijn arm een Oostenrijksche aartshertogin; Keizer Frans Jozef volgde, veldmaarschalk van het Duitsche leger, een tweede aartshertogin geleidend; dan kwam de dochter van den Keizer met aartshertog Frans Ferdinand, in Duitsch uniform, evenals de vele andere aartshertogen. Maar het getal der aartshertoginnen bepaalde zich voor dit maal aan het galadiner slechts tot drie. Drie kostbaarste bloemen, met hun feeëngevolg van hofdames, opstekend hun aartshertoginnenkopjes uit het goudlakensche veld van ordegestrikte militairen.

Het was een krijgersfeest in de burchtzaal. De adem van de overoude heilige monarchie waarde langs de voornaamheid der wanden, en hij bewoog tot een gloed van leven de diep wegdroomende kleurgestalten op de oud-Nederlandsche weefsels, hij baadde in een tooverschijn de gedempte weidschheid van het gouden tafelvaatwerk, en hij daalde neêr en rustte en vleide zich over de verfijning van het bloembed op den disch. Maar een teeken en een toon van kracht, sterkend en steunend den zwijmenden geest van het verleden, gaf de fonkelende luister van de militaire kleedij in haar schittering van goud en brillianten. Honderd-

vijftig gasten waren aangezeten, de bloem van het leger, de macht van het rijk.

De oude Keizer nam het woord....

Hij had den Hohenzollern tot zich geroepen, omdat hij een bewijs noodig had van zijn kameraadschap te midden van de moeilijkheden en de angsten zijner regeering. Want terwijl de monarchie misschien al spoedig geroepen zou worden om in het Oosten te handelen samen met het geweldige Rusland, terwijl het rijk voor een toekomst stond, die het dwong al zijn krachten bijeen te nemen, heerschte er in de deelen van het land verwarring en verzet en een hardnekkig streven naar afscheiding en zelfstandigheid. Ja, het koninkrijk Hongarije verlangde een eigen inrichting van zijn leger; het wilde een Hongaarsche armee, met afzonderlijke recruteering en diensttijd, een Hongaarsch commando en de Hongaarsche commando-taal. Maar de koning van Hongarije was voor de eenheid van het leger opgekomen. „Mijn leger — dat men uit zijn voegen en zijn verband wil halen, om het niet langer voor zijn taak ten dienste der geheele monarchie geschikt te laten, — mijn leger moet weten dat ik nooit mijn rechten van oppersten krijgsbeschikker zal opgeven. Gezamenlijk en één als het is, moet mijn leger blijven....", zoo had de Keizer, wien het ook kwetsen mocht, voor weinig dagen pas in een legerorder tot zijn troepen gesproken na afloop der groote manoeuvres. Het was zijn persoonlijk manifest geweest, zijn vorstelijk parool in den partijkamp van zijn staten. Hij had zijn wil gezegd, en nu had hij zijn krijgshoofden om zijn bondgenoot, den Hohenzollern, verzameld in de feestzaal van zijn *Hofburg*, als voelde hij de noodzakelijkheid er van, zijn woord waar te maken door de tegenwoordigheid van den machtigsten oorlogsbeschikker van Europa.

De oude Keizer wijdde een dronk aan zijn hoogen gast. Hij verwelkomde den trouwen vriend en bondgenoot, hij dankte hem voor de bereidwilligheid van zijn komst, en hij sprak nog eens en nog eens over de vastheid van hun bondgenootschap en de onwrikbaarheid van hun vriendschappelijke verhouding.

Geen groot redenaar, de oude man. Kon hij in die hooge, trotsche Habsburgzaal ook wel meer zeggen tot den zoon van het geslacht dat den glans der Habsburgers had gedoofd! „Ik dank u dat gij op mijn wensch gekomen zijt;" die woorden alleen moeten keizer Frans Jozef al oneindig veel gekost hebben, en te meer omdat hij werkelijk dankbaar was, en moest zijn. Maar geen schaduw van weemoed was er op zijn zwaar gegroefd gezicht, geen noot

van aandoening in zijn stem. Hij zei zijn les op als een braaf oud militair, de rest was verborgen in de grafkamers van zijn hart, en was zwijgen.

Keizer Wilhelm daarentegen, de man van aandriften en bewegingen, voelde niet alleen de aandoening van het oogenblik, op die plaats en te midden van die omgeving, maar hij moest onder al het waas van plechtigheid en ceremonie ook uiting geven aan zijn gevoel, en het was met een teere, warme buiging van stem dat hij het woord voerde, bij den dronk door hem op het feestmaal toegebracht aan den bondgenoot en vriend.

Hij sprak over zijn diepe dankbaarheid voor de ontvangst die hem was bereid, over zijn vreugd om den wensch te vervullen van zijn eerbiedig geliefden en verheven vriend, over zijn blijdschap om Weenen terug te zien. En dan hief hij het hoofd en den blik, alsof er uit zijn peroon een bezieling kwam tot die oude en niet recht goed meer levende dingen die hij om zich heen zag. „Maar een hartegeluk was mij het gezicht van Uwer Majesteits trotsche regimenten, want onze beide legers dragen en bevestigen het verbond van onze landen tot heil van den vrede in Europa."

Er ging bij de vermelding van de „trotsche regimenten" een rilling door de gasten aan het feestmaal. De goud geborduurde uniformen flonkerden tegen elkander en schitterden in elkaars weerschijn. Het was het woord waarnaar men in spanning had gewacht, en dat nu was gekomen. „De trotsche regimenten!" Wie zou het wagen de regimenten aan te tasten die de voormuur waren van Europa's vrede.

Uit naam van alle Duitschers, zoo vervolgde onderwijl tactvol keizer Wilhelm zijn rede, spreek ik den wensch uit dat het Uw Majesteit en zijn huis goed moge gaan.

Wat kon hij meer zeggen! Hohenzollern, met Duitschland vereenigd, voerde alle Duitschers zijn eerbiedig geliefden bondgenoot, als bondgenooten en heilwenschers, tegemoet.

De oude man was aangedaan. Keizer Wilhelm's ontroering maakte zich ook van hem meester; hij greep den Paladijn van het keizerlijk gezag bij de handen en schudde ze lang; de beide vorsten omhelsden elkander, en schudden nog eens de handen; geestdrift fonkelde en glinsterde er over het borduursel der gasten aan het galadiner...

Het was alsof er een nieuw levensbeginsel...

Maar in Hongarije waren de afgevaardigden dadelijk na het be-

kend worden van Frans Jozefs legerorder naar Buda-Pesth opgeroepen; de politieke clubs kwamen bijeen en eischten de samenkomst van het Parlement. Men had in de woorden van den Keizer een schending der grondwet gezien, en verlangde op de rechtmatige vraag naar een nationale armée een ander antwoord dan wat sabelgekletter gedurende den manoeuvretijd.

En Keizer Frans Jozef — een week na Keizer Wilhelm's vertrek uit Weenen — met veel hartzeer en tegenstribbelen — gaf toe, en liet door zijn minister de verklaring overbrengen dat zijn woorden geheel in overeenstemming met de grondwet moesten worden uitgelegd.

O schittering van uniformen en van woorden! De harde werkelijkheid, na het schijnsel van het feest, was de onmacht door verdeeldheid, en het onzekere in het handelen als gevolg daarvan.

Onder dat teeken van onzekerheid door verdeeldheid staat niet alleen Oostenrijk-Hongarije, maar ook geheel Europa, ja de onzekerheid grijpt zelfs de Vereenigde Staten van Noord-Amerika aan, nu zij niet weten hoe zij 't met het Panama-kanaal hebben.

Bij de Muzelmansche volken van het Oosten en het Westen, in Turkije en in Marocco, is de toestand onhoudbaar geworden. Macedonië wordt uitgemoord en aan den oorlog tusschen den pretendent en den Keizer van Marocco is geen einde te zien.

Rusland en Oostenrijk hebben het mandaat, half van Europa gekregen, en voor de grootste helft zichzelf gegeven, om op Turkije toe te zien; Frankrijk zou dat mandaat van Europa wel wenschen (maar er toch ook half tegen opzien) voor het herstel en het waarborgen van de orde in Marocco.

Wat geeft aan den Turk de gelegenheid, om zijn vernielingswerk in Macedonië voort te zetten? Wat onttrekt een rijk land als Marocco, op de grens van Europa gelegen, aan alle inwerking van Europa?

Het is de verdeeldheid en onderlinge jaloerschheid van Europa. Men heeft het bewustzijn eene nieuwe periode van het wereldverkeer te zijn ingegaan, men is overtuigd van de zegeningen, die zij zou kunnen aanbrengen, en tegelijkertijd blijkt het toch niet mogelijk, om de vormen te vinden voor eene vruchtbare samenwerking tusschen de groote machten van de wereld.

Eerder zelfs is er een teruggang te bespeuren, en een streven naar sterke afscheiding, naar isolement van de volken krijgt de overhand.

Zie wat er in Rusland gebeurt.

Men kan misschien nog niet oordeelen, wat daar de gevolgen zullen zijn van het ontslag van den minister van financiën, Witte. Maar zijn terugtreden uit de hoofdleiding der zaken en de veranderingen, die daarna in het ministerie hebben plaats gegrepen, wijzen er toch op, dat de nationaal-slavische, anti-hervormingsgezinde partij in Rusland op 't oogenblik de winnende is.

En in Engeland?

Daar heeft Chamberlain zijn ministerpost neergelegd. Maar hij deed het alleen om grooter vrijheid van handelen te verkrijgen en in de vaste overtuiging met eene machtige partij achter zich het Gouvernement te heroveren, dat het hoofd van het ministerie, de wonderbaar filosofische Balfour, zoolang voor hem in bewaring houdt.

Want dit is het eigenaardige van het geval: terwijl Chamberlain uit het ministerie ging, omdat zijn collega's niet, met hem, Engeland en zijne koloniën als een afzonderlijk imperium tegenover de andere landen schrap wilden zetten door een muur van preferentietarieven en invoerrechten, was Balfour het in beginsel toch met zijn recalcitranten ambtgenoot eens, dat de tijd van vrijhandel voorbij moest zijn, zoolang de overige staten den handel niet vrijlaten, en hij verlangde en verlangt beschermende tarieven voor den handel om den strijd te kunnen voeren. Wat is dan hun verschil? Het verschil tusschen Balfour en Chamberlain is alleen, dat de eene, de stoute, met al zijn macht wil vechten, en de andere, naar zijn aard, niet meer dan een flauw, filosofisch gevechtje wil aanvaarden.

Het wantrouwen tegen Europa, het prijsgeven van het principe van het vrije verkeer is hetzelfde.

Maar de Czar komt eerstdaags in Weenen. De mooiste zalen van den *Hofburg* worden in gereedheid gebracht, de kostbaarste orchideeën worden gekweekt, de gobelins worden aan een nieuwe keuring onderworpen, en de schatkamers worden doorzocht voor heerlijker pronkstukken dan men ooit zag. Men is al bezig de goudborduursels op te wrijven tot een verblindenden glans en de formules van de toasten waarmee de vorsten elkander het welkom zullen toedrinken, zijn al bijna vastgesteld...

Nu zal dan toch eindelijk het lot van Macedonië beslist worden. En ten goede!

B*.

IN HOOGE REGIONEN.

Tweede gedeelte. [1])

I.

Anna Paulowna, zenuwachtig, geprikkeld, vluchtigde met ijloogen de lange brief van haar moeder door, alleen de duidelijk geschreven woorden met haar bevende sensatie lezend. Zie je wel! riep ze buiten zichzelf van opwinding, zie je wel! dacht ik het niet? altijd hetzelfde!!

Ze wriemelde het papier met haar nagelnijpende vingers in elkaar, liet zich op de stoel neervallen in een vage behoefte aan haar nerveusheid toe te geven, de tranen te laten doorkomen en eens uit te schreien.

Het nare weer hier in de bergen, waar je midden Juli opnieuw in de versche sneeuw zat, het licht-kittelend aanvoelen tot hoest, wat haar de geheele morgen al plaagde, de drukking in 't hoofd van de vochtige koû en nu die onaangename tijding weer van huis, 't maakte haar opgewonden, geheel van stuur.

Deze brief, het vóórvoelen, het zeker weten wat die zou brengen had haar al overmeesterd voor ze ging lezen. Onaangename verwijzingen kon ze niet ten einde doorspellen — en dat gevoel, dat besef, het enerveerend zich opwinden, alleen al bij 't zien van de brief, die zij wist dat zou komen en weinig goeds kon brengen, beangstigde haar al te voren.

---

[1]) Zie *De Gids* van Januari, Februari en Maart van dezen jaargang.

Met strakke oogen zat ze voor zich uit te staren, terwijl gelijk een brandend-heete druppel in haar ooghoeken aan-schoot.

Maar ze kon niet schreien, ze merkte het best. 't Was meer gejaagdheid, ongedurigheid, die in haar zelf school, dan de onaangename vermaning, die haar in de war bracht. Ze voelde, ze zag dat kouvert, dat zwart-bedrukte papier met liefst drie postzegels, als een ongeluksbode. Door die brief zou ze moeten spreken, zou er mogelijk iets breken tusschen haar en van Reelen. En ze wist nog niet zeker hoe ze eigenlijk tegenover hem stond.

Zeker, ze hielden van mekaar, zij hield van hem en hij ook van haar. 't Was tot een verklaring gekomen, dus moest ze gelukkig zijn. Maar ze voelde zich niet gelukkig, niet kalm-evenredigd. 't Kwam waarschijnlijk door dat lamme weer, dat zij zich zoo zenuwachtig-gejaagd, zoo overprikkeld-nerveus, zoo elektrisch-geladen voelde. En daarbij die vraag van ma, juist op dit moment, nu ze niets beslists wist, niets kon zeggen. De overkomst, het bezoek van haar zuster zat natuurlijk in verband daarmee, o, daaraan viel niet te twijfelen..., zoo goed als zeker! Als morgen haar zuster erover begon, wat moest ze dan zeggen? Ze voorzag strijd, heel veel strijd. 't Kon haar allemaal niet schelen, ze zag zich best opgewassen om het tegen iedereen op te nemen, haar geluk te verdedigen, maar... maar, was ze zoo zeker van dàt geluk... stond ze wel zoo vast?

't Leek wel mal, dat ze aan zichzelf ging twijfelen. Aan zichzelf of aan van Reelen?

O, hij verklaarde zich, bleek er de man niet naar om te veinzen, gevoelens te huichelen, woorden van liefde uit te spreken als hij ze niet diep in-zich voelde. Hij was toch geen nuchtere jongen, maar een man. En toch... en toch, ze wist het niet... er zweefde, er hing iets tusschen, boven hen beiden,.... ze spraken eigenlijk zoo weinig daarover.

Liet ze zichzelf niet teveel op haar neigingen drijven, had ze niet te vlug toegegeven aan haar eigen verliefd-zijn, zich laten inpalmen als een Backfisch door een weliswaar bijzondere man, maar waarvan zij niet meer afwist dan hoe hij heette? Een vreemde, ja, dat bleef hij voor haar. Een vreemde, een uit een ander land!

't Stond haar ineens klaar voor de oogen. Hij zou natuurlijk

niet meewillen naar haar land — en zij voelde nu al bezwaren te gaan naar 't zijne.

Ze verschrok van dit verschilpunt, griezelde voor haar eigen opwerpingen. Het gesprek, dat ze in 't begin van hun kennismaking als een moedwilligheid aanving, om hem eens te toetsen, maar dat ze al gauw liet glippen, ze wist zelf niet waarom, dat gesprek over verschil van nationaliteit flitste scherp-duidelijk voor haar op. O ja, ze had wel erover gesproken, maar niet verder erover nagedacht; 't bleef erbij, omdat alles zoo mooi, zoo lief-vanzelf ging, maar er school toch een verschil, het verschil van 't land; en nog meer. Ze ontweken het beiden, maakten zichzelf blind en doof voor al wat kon hinderen, hun mooie stemming verbreken, maar het hing daar toch. Ze liepen 't liefst in 't vrije, in 't vrije, op de groote, ruime bergen, naar verschieten en zonsondergangen te kijken, of zou zij dit alleen maar voelen? Als hij eens mee zou willen naar Rusland... maar nee, dat geloofde ze niet. Ze kon 't probeeren, maar 't lukte zeker niet! Dan zou zij meemoeten naar Holland, 't land waar Czaar Peter heenging. Nee-neé, zei ze ineens heftig, naar Italië, dat is nog wat anders, maar naar 't koude, kleine Holland, dàt niet!

Ze huiverde bij haar plotse uitlating, alsof ze schrok van zich zelf. Was zij een vrouw die liefhad, die beminde?

Maar... maar, ze konden mogelijk hier, in Zwitserland, blijven, dàt aannemen als 'n tweede, gemeenschappelijk vaderland. Gemakkelijk ging dit ook wel niet, want zij zelf beschikte maar over weinig geld en hij bezat geen vaste, behoorlijk-afwerpende positie, maar geheel onmogelijk bleek het toch niet.

Deze veronderstellingen klaarden haar troebel-zware gedachten, kleurden voor haar op als een lichtbeeld bij donkerstroeve avond — en in een plotseling verlangen voelde zij zich weer gedragen naar van Reelen, wou ze hem dadelijk gaan opzoeken, om over die mogelijkheid te spreken. Maar zij hield zich in, zei: nee-nee, niet doen, hij heeft toch zelf nog niet over trouwen gesproken...., ik kan moeielijk er over beginnen..., later, later, als het zoo eens te pas komt, is het vroeg genoeg, nou te voorbarig.

Dit vastleggen van haar eigenste zelf rukte wreed haar mooie verwachtingen weg.

Haar blik stuitte nu-weer op die brief. Ja, ze zou wel er met hem over moeten praten, want haar ma wou hebben dat zij besliste, besliste om met die ander te trouwen... maar hij moest toch beginnen en niet zij. Leek het niet of zij hem 't vuur aan de voeten ging leggen, door van liefde meteen al 'n huwelijk te willen maken. Nee, ze kon met van Reelen er niet over spreken.

Gedachte-verstrikt, in eigen aanvoelingen verloren, staarde ze opnieuw stijf voor zich uit, overkeek haar armoedig, kaal hotelkamertje, staarde vaag naar buiten, waar de nevel nog aldoor waarde.

Groote regendruppels tikkelden tegen de ramen en witte sluierwaden, als vage wasemgeslierten, joegen er langs, maakten alles tot matglas. Geen hand-breed kon ze verder zien dan de ramen. O, ze zat hier wel prachtig!

Haar blik, vastgesnoerd in die beperkte ruimte, omvatte, evenals de eerste morgen, heel het naakt interieur, de ongeverfde beschotwanden, de kale grond, de withouten meubelen, het blikkerig spiegeltje, — en al de ellende van 't armzalig leven in een klein pension dreef weer schrijnend op haar aan.

De paar platen, de foto's, die zij met zooveel plezier toen op de naakte planken stifte, leken nu wel karikatuur — en de enge ruimte, met het druipende, kille buiten, benauwde, beklemde haar.

Bij mooi weer lette je niet op de kale kamer, maar zooals nu werd het om te huilen — en dat midden in de zomer, bijna in de hondsdagen! Zij verlangde geen overdaad, maar toch een beetje komfort, een hotel met behoorlijke centraleverwarming, behoorlijke ruimte om bij slecht weer zich te kunnen bewegen, zich niet te voelen opgesloten als een hondje in een hok. Als iets wat eerst vervaagde, zich ineens scherp voor haar afteekende, werd zij weer de behoefte gewaar om het goed, heel goed te hebben, — en vaag, heel vaag, voor haar zelf nog onuitgesproken, maar toch half-bewust, voelde zij dat dit betere leven heel-ver van haar stond, dat van Reelen 't haar waarschijnlijk niet zou kunnen geven.

Ze keek strak naar de grijs-beslagen vensters, voelde de koû, het griezelig weer dat haar deed bibberen, maar ze huiverde nog meer van zich zelf, nu zij zich hier betrapte

op berekeningen. Zij had altijd liefde als het hoogste gesteld, gemeend dat er alsdan geen ruimte overbleef voor mindere verwachtingen; zij schaamde zich voor haar eigen kleine zelf. Was liefde dan niet alles, bleef het elkaar-aanhangen, in-elkaar-opgaan niet het aller-aller-hoogste? Hoe kwam ze dan aan die nuchtere redeneeringen?

Wrevelig, kwaad op haar berekenende-zelf, wat zij meende niet in haar te hebben, stond ze driftigjes op, liep de kleine kamer krakerig-hard op en neer. Ze zou haar zelf door elkaar kunnen rammelen! O, als dat nare weer nu maar gauw veranderde, — dan werd ze ook weer dezelfde!

De bel voor de lunch klingelde luid.

Ze waschte zich snel de handen, stak 't haar wat vaster, verschikte haar gaze ruche, haastte zich naar beneden.

In het eetzaaltje vond ze al van Reelen, druk bezig aan 't redeneeren met de moeder en de twee vrijgevochten, niet-meer-zoo-jonge dochters. Dat woordgedweil, liever nog, dat hij daarvoor tijd nam, niet aan andere, aan ernstige dingen dacht als zij, hinderde haar sterk; ze wou daarom dadelijk stroef doorloopen naar haar plaats aan tafel, geen notitie noch van hem, noch van de dames nemen, maar hij liet zijn gesprek ineens varen, kwam in zijn vierkante blondheid al op haar toe, stak vlug zijn hand toe, ging eveneens zitten, heel-en-al aandacht voor haar. Die voorkomendheid, het zich aanpassen, zich geheel geven, deed haar goed, bracht haar in zachtere stemming. Zij voelde en zag hem naast zich als iets goeds en sterks, dat haar steunde en sterkte. Haar ontevredenheidstrekken ontspanden zich bij zijn eerste woorden. Vanzelf vergleed het betrokkene van haar eerst-zoo-donker-wrevelig gezicht, dat nu weer werd kalm en klaar-ovaal, met de groote oogen en de lange wimpers, die niet meer branderig prikten als zooeven, maar rust aanbrachten, alsof ze nu zat in eigen koeltewuivingen, waar eenige oogenblikken terug nog alles in haar hoofd brandend omdraaide.

De warmte van het eetzaaltje, het gezellig-knusse van al de anderen, die uit de koû en nattigheid hier zoo willig tezamenschoven, doorstoofde haar als iets huiselijks. 't Leek of er geen kribbigs meer in de wereld bestond, of al de moeielijkheden niet haar, maar een ander aangingen. Zij zag van Reelen naast haar zitten, met zoogenaamde aandacht zijn

soep lepelend, toch met half-verstolen blikken, waaruit de blauwe pupillen klaar oplichtten, naar haar kijkend in lieve verstandhouding — en dit warmde haar nog meer aan, steeg haar naar 't hoofd, alsof ze vurige champagne dronk.

Na het tweede gerecht lachte ze om haar misnoegdheid van zoeeven, waaraan zij niet zoo mocht toegeven. Aan tafel raakten ze over het slechte weer aan 't spotten en 't grappenmaken — en van Reelen deed meê, vertelde over van Schoorle, die 't heusch scheen te meenen, dat nu te Interlaken de zon zou schijnen — en zij zelf verviel eveneens in een uiterste, werd oningebonden, lachte meê alsof haar straks geen onaangenaamheden kwelden. 't Leek toch ook eigenlijk al te dol om zich door een brief zoo van streek te laten brengen. Haar ma deed toch niet anders dan raad geven en 't lag aan haarzelf of ze die raad wou aannemen of niet.

Welnee, ze dacht er niet aan, ging haar eigen gang!

Nog al eenvoudig.

II.

Na tafel bleef ze met van Reelen even praten, trok zich daarna op haar kamer terug. Ze wou nu de brief bedaard en kalmpjes lezen. Maar haar vingers gingen weer beven. Ze zette toch door — en ze vond de brief nu heel gewoon, bijna zakelijk-gewoon.

— Lief kind, schreef haar moeder, van de week is neef Lostofsky bij mij geweest. Hij wil weten wanneer je terug komt en of je toestemt. Hij is een goede partij en hij houdt van je, wat kun je meer verlangen? Ons vermogen is niet veel meer, zoodat je niet al te hooge eischen kunt stellen... wat moet er anders van je komen? Neef Lostofsky is wel niet zoo jong, maar wat heb je aan zoo'n spring in 't veld? Je moet altijd bedenken, dat, al genees je volkomen, je toch maar een zwak kind blijft. Ik begrijp eigenlijk niet goed waarom je het telkens verschuift. Als ik kom te vallen, sta je alleen in de wereld — en wat dan? In alle geval dien je hem te schrijven, want ik geloof niet, dat hij veel langer wil wachten.

Heel best! zei ze ineens heftig, bijna driftig. Hij hoeft niet te wachten. Laat hij zijn gang gaan, ik ga de mijne. Ik zal hem dadelijk schrijven.

Maar terwijl ze dit giftig eruit wierp, voelde ze, dat ze hem dit zoo grof niet kon zeggen. Dat mocht ze niet doen. Nee, nee, ze moest hem kalm, weloverlegd antwoorden, hem er op wijzen, dat hun leeftijden niet bij elkaar hoorden, dat liefde iets anders is dan achting, dat genegenheid niet van één kant kan komen — en als hij voor zich met minder genoegen nam, zij dit niet wou doen. Een huwelijk moest zijn een volledige samensmelting van twee tot één. En dat kon niet gemaakt worden, kon alleen uit zichzelf opwellen, liet zich niet door zelfoverreding of verstandelijk overleg in orde brengen. Bovendien, ze had een ander lief...

Ze zou hem dit schrijven, morgen, overmorgen, zoo gauw ze zich in staat daartoe voelde, om het hem klaar te zeggen, zonder te kwetsen, het hem zóó te zeggen, dat hij het ook goed inzag, blij kon wezen, dat zij zijn voorstel niet aannam, hem niet in 't huwelijksverderf stortte. Of hij dat zou inzien? Ja, dat wist ze niet. Maar ze zou hem overtuigen. Ze waren eenigszins van hem afhankelijk, omdat, als hij niet meer steunde, ze er moeielijk konden komen. Met ruwheid, met beslistheid zelfs, viel hier niets af te wijzen, maar ze kon hem haar toekomst niet offeren, ze had toch een ander lief.

Een ander lief? Was ze daarvan zoo zeker? Was ze wel zoo zeker van van Reelen? Ze geloofde van ja, omdat ze 't graag wilde, maar, maar...

In het brein van Anna Paulowna schoot ineens op zijn loopen heen-en-weer op de kamer die avond van de verklaring op Hohwacht. Doet dat iemand, die zich gelukkig voelt? Ze dacht toen alleen maar aan hem, aan zijn onrustig-zijn, dat haar vaag pijnigde, ging niet verder voor haar zelf erop in, maar nu viel haar dat op. Hij voelde zich die avond niet bevredigd, verkeerde in twijfel, in strijd. Naar al 'tgeen hij in 't begin zelf zei, kon dat bijna niet anders. Een vrouw, zelfs de beste, zou hem er niet brengen waar hij wou komen. Elke vrouw, ook zij, moest voor hem worden een struikelblok. Mocht zij hem dan ketenen, hem vastleggen, hij die meende zooveel nog te kunnen bereiken, een grootsch doel voor oogen hield? Werd zij geen belemmering voor hem? Zou door de armoede de liefde niet verdwijnen, althans wegdunnen, — en zou zijzelf, als ze zich moest gaan bekrimpen, instaat zijn dat te dragen, zóó te

dragen, dat ze hem kon schragen, hun beider liefde nog be-aureolen?

Als zij zich goed ontleedde, wist ze dat zij zelf veel liefde noodig had, alleen liefde kon geven als zij liefde terugvond. Maar als hij eens hoofdverloren in zijn werk zat of pruttelde, korzel-wrevelig werd waar 't niet naar wensch ging, zou zij dan dubbele warmte kunnen aanbrengen? Als de liefde, door zijn werken en denken, mogelijk bij hem wat verkilde, zou ze, bij zijn koeldoen, nog meer hartelijkheid, nog meer genegenheid kunnen geven, het doovend vuur weer opnieuw aanwakkeren? Nee, nee, dat zou ze niet kunnen, want, als hij zoo deed, had hij niet haar maar zijn werk lief — en dat wou ze niet. Ze wou hem hebben alleen en hij haar. Dwaasheid! natuurlijk frazen uit ideaal-sentimenteele boeken, want met liefde alleen kom je niet door de wereld.... een man is een man.... moet werken, zich een positie maken, — en een vrouw hem sterken, bijstaan, de genius in hem oproepen, alles voor hem zijn, heelemaal voor hem leven. Voor hem alleen, o ja! dat zou ze willen, maar hij haar ook eveneens liefhebben, elke dag meer, haar vertroetelen, lieve naampjes voor haar uitdenken. Maar, maar, waar dreef ze heen?.... Ze waren beiden geen kinderen, geen eenvoudsmenschen, die 't leven konden nemen naar 't viel, met weinig of niets tevreden, maar moeielijke wezens die heel wat eischen stelden, hij door zijn artistiek leven, zijn onbedwingbaar-willen, zij door kultuur en verfijning, — en dat kon alles best samengaan, best samenvoegen, als daar niet stond als een dreigend spook het gebrek aan middelen, wat telkens aanleiding tot wrevel of gewrijf zou geven.

Zij verbaasde zich erover, dat ze die dingen zoo scherp zag, zoo vlijmend-scherp.

Zeker, van Reelen stond veel sterker, veel flinker dan zij. Met zijn breede schouders en zijn open lach scheen het of hij alles kon wegduwen wat maar even hinderde. Hij zag zoo klock eruit, alsof hij een wereld kon torsen, maar was dit alles waarheid en geen schijn?

Soms leek hij iemand die veel aandurfde en dan weer toonde hij een bezorgdheid, verre van manlijk, eerder kinderlijk angstig als 't aankwam op de verplichtingen van 't burgerlijk leven.

Tot nu toe hoefde hij alleen voor zichzelf te werken, liep maar voort als de artiest zonder zorgen, die zich geven kan aan zijn kunst, volledig, zonder eenig voorbehoud, een man, voor wie de heele wereld nog openstond, door niets gebonden, door niets weerhouden, die ondanks pooverheid en 't weleens-schraal-hebben, zich rijk kon voelen, wie de toekomst nog altijd wenkte en toelachte, en voor wie de werkelijkheid, die eerst recht aanzat als je voor een huisgezin kreeg te zorgen, zich nog niet aflijnde, een man bij wie nu-nog achter elke donkere wolk dadelijk een roze, een vergulde opblonk. Hoe zou 't evenwel gaan als hij behalve voor zichzelf ook voor haar moest werken, als de lasten vermeerderden en 't vooruitzicht schraler werd? En weer dook de gedachte voor haar op, dat zij werd een rem, die zijn snel-zekere voorwaartsgaan tegenhield. 't Was waar, ze kon ook wat gaan doen, iets aanpakken en daarmeê verdienen, zoodat niet alles op hem drukte; ze kon mogelijk zijn opstellen in een andere taal vertalen, of in de muziek doorstudeeren om dan lessen te geven, of haar schilderkunst ter hand nemen. Maar o, daar zat weer de moeielijkheid. Zij kende van alles wat, maar niets in de grond, ze was artistiek-aangelegd, maar geen artiest, alleen dilettant, ze miste het volhoudensvermogen, de kritische werkkracht om te onderscheiden wat goed en wat slecht zat in eigen werk. Al wat zij verstond bleef goed voor het salon, niet voor de praktijk om ermeê te verdienen, of de hoogte te bereiken. Hoe verschilde zij hierin met van Reelen, die al schilderde hij beter dan zij, daaraan geen tijd dan uit louter liefhebberij verkwistte, zich met hardnekkigheid aan zijn bouwkunst hield, aan dat ééne, waarin hij wou uitmunten, om al 't andere daaraan ondergeschikt te maken.

Zou hij ook haar ondergeschikt maken? Mogelijk! maar dat wou ze niet. Ze moest zelf ook wat zijn, geen bijhang, geen vrouw alleen, maar een wezen waartegen hij kon opzien. Dan moest ze werken, werken, dat wou ze graag, maar zou zij ooit wat bereiken? 't Leek zoo moeielijk. Waarom kon hij 't wel en zij niet? Zat daar het groote onderscheid tusschen de artiest als machtige, zelfbewuste schepper en de kunstbeoefenaar, of lag het verschil tusschen de man die zich geeft aan zijn werk en de vrouw, die zich geeft aan de man...? Mogelijk... Dus zij moest 't eene of 't andere.

Er werd aan haar deur geklopt.

Zij sprong op, lichtelijk-verrast, aangedaan door 't bekende stemgeluid, riep gelijk: entrez!

Van Reelen stak zijn stoppeligblond hoofd al door de deur-opening, zei:

— Wat doe je toch hier, kind...? Waarom kom je niet beneden, Páuli?

— Ik heb wat te prutsen.... ook een brief te schrijven.

— Kun je beneden toch evengoed doen, 't is hier te koud.... om ziek te worden.

— Ja, 't is waar, je hebt gelijk.

— 'k Heb altijd gelijk, lachte van Reelen, nu verder in de kamer, recht voor haar komend.

— O, o! hoor eens aan, schertste ze terug. Enfin, ik kom, wacht, ik ga meê.

— Zij borg snel een en ander wat op tafel lag weg, ook de brief van haar moeder, huppelde op hem aan, van zich afschuddend al haar zorgen, al haar kommernissen.

— We hebben beneden wat 'n interessant gesprek... heel wat gemist, praatlachte van Reelen.

— Zoo, en met wie?

— Met die twee feministen.... over de zelfstandigheid der vrouw.

— Over de zelfstandigheid der vrouw, schaterde zij uit. Nee, die is goed. Zelfstandigheid, jawel, dat gaat d'er maar zoo.

Van Reelen keek haar 'n tikje verwonderd aan.

— Ja, kijk me maar niet zóó aan, een vrouw is nooit zelfstandig, nooit onafhankelijk of ze moet geen hart hebben.

— Nou, dat moet je beneden maar eens komen vertellen, schertslachte weer van Reelen.

— Nee, dank-je wel.

— Waarom niet.... durf je niet?

— Och, dat zijn dingen die voel je, maar kun je daarom nog niet verklaren. Daarenboven, ik wil niemand overtuigen. Ze voelde zich eenigszins van streek gebracht door haar eigen mededeeling.

— Ik begrijp je niet, waagde van Reelen te zeggen.

— Dat kan wel, daar spreken we later weleens over!

't Viel haar ineens te binnen, dat hij bijzonder dweepte met vrouwen die zelfstandig, onafhankelijk van de man,

toch aanhankelijke vrouwen bleven. 't Moderne probleem, naar hij 't noemde, — en nu kwaad op zich zelf, dat zij al verried waar zij zelf nog meê kampte, zei ze geprikkeld:

— Goed! Ga nou maar.... ik kom dadelijk!

— Oei, oei! zei van Reelen; hij tipte de trap al af.

— 'n Mal kind ben ik, pruttelde Anna Paulowna na, zich vluchtig in de spiegel bekijkend of haar aandoening al zakte. Erg onhandig, dat moet ik zeggen, om me daarover uit te laten. Hoe kan ik zoo dom wezen!

Zij nam een boek, om te kunnen lezen als 't gezelschap beneden niet naar haar zin mocht blijken, — en terwijl ze peinzend-traag de trap afging, voelde ze vaag, dat iets in haar gleed dat eigenlijk niet mocht, dat zij niet volkomen recht-uit sprak, maar gedachten voor zich zelf erop na ging houden, inplaats van zooals totnutoe zich vrij en onweerhouden op haar aanvoelingen te laten drijven of ongesjeneerd zich uit te spreken. Maar een vrouw bleef altijd de zwakke, die zich moest verdedigen, en dit besef ergerde haar even, bevredigde haar tevens.

Besloten om zich niet bloot te geven, heel voorzichtig te spreken, trad zij met een gemaakt-licht lachje op 't gezicht in 't kleine salonnetje, waar heel het pension te zamen hurkte, hoofdverhit van de twistgesprekken.

De Duitsche marine-ingenieur wond zich nog aldoor op over wat hij noemde de ontaarding, de verbastering van de oude Germaansche zeden en begrippen, — en de vrijgevochten, niet meer-zoo-jonge-dochters, waarvan de eene zelfstandig een modezaak dreef en de andere dapper streed in de rijen der feministen, voordrachten hield, artikelen in bladen schreef, waarvan ze ruim kon leven en haar moeder, voor rekening van haar en van d'er zuster, een kuur in een of andere badplaats laten maken, hekelden en smaalden, soms met argumenten, dan weer met eenvoudig schouder-ophalen, op zijn vierkante breedheid in.

Ze konden niet alles zeggen, omdat ze dan haar goede moeder moesten kleineeren, wat ze voor die plompe vent niet woûen doen, haar moeder waaraan ze toch dankten, dat ze als vrije meisjes jong haar eigen kost verdienden, maar die, hoe vrijzinnig ook, toch in vele opzichten nog ouderwets oordeelde, wel alles goed vond wat haar zelf en haar dochters

betrof, maar in andere opzichten die grove zee-machinist bijviel, alsof ze wou zeggen: ja, ja, d'er is wel wat van waar!

Mevrouw Robinson, de dikke Amerikaansche, stond geheel aan de zijde der feministische dames, behandelde de vraag van Amerikaansch standpunt, met vrouwelijke majesteit en gratie-verleenen, als sprak de meerderheid der vrouw vanzelf, en de twee andere Amerikaanschen, het professorsvrouwtje uit Boston met 't licht-aan-grijzend, zorgvuldig geonduleerd haar en haar schoonmoeder, knikten bij elke bewering mede, zoodat de marine-ingenieur bij al zijn beslistheid, waarbij zijn uitgeknipte, zwarte flankbaardjes dreigend uitstaken, het erg warm kreeg.

Maar de professor uit het kleine akademie-plaatsje viel hem telkens bij, voerde heftig en stekelig uit over al die nieuwe begrippen. Zijn dochter, het aardig bruin-blond bakvischje, stond met open mond alles aan te hooren, met haar jong gezicht, nu eens naar van Reelen en de marine-machinist, dan naar de van-zich-afsprekende dames gekeerd, alsof ze het van beide kanten wel wou indrinken.

Het heilsarmee-paar viel nu de eene partij dan de andere bij, het telkens zóó draaiend, dat alles van de Heere komt en van de goddelijke inwerking, al waren ze nog zoo vrijzinnig en demokratisch gezind.

Anna Paulowna hoorde dit heen en weer gesputter van woorden en nog eens woorden met nuchtere ooren aan, lachte tegen van Reelen, die, dat begreep ze, het gesprek in gang zette, nu in zijn handen zat te wrijven. Zij kende hem daarvoor. In zijn meeningen vrij van opvatting, met een scherpe blik voor het onrechtvaardige in toestanden, hield hij zich buiten de groote stroom, was op zijn manier feministisch, socialistisch, zonder zich op die meeningen voor te staan. Het zelfstandige, het zelfbewuste van de door eigen kracht zich naar-boven-werkende zat hem te sterk in 't bloed om veel voor 't vulgus, hetzij dan behoudend of revolutionair, te kunnen voelen. 't Is toch niet kwaad, dacht Anna Paulowna, zoo'n man in 't leven naast zich te hebben, een die zich zelf heeft vrijgevochten, maar toch straf en sterk genoeg blijft om niet in dogma's te verdrinken, niet ieder andersdenkende aan te vechten, allen op een afstand te houden, ongestoord zijn werk voort te bouwen.

Ze luisterde nog naar 't gesprek; maar weer onbestemd. Ongemerkt dwaalden haar oogen naar buiten. Ze voelde weinig behoefte zich in 't gesprek te mengen, wilde zich ook niet daaraan wagen. Ze had vandaag al zooveel gestreden, dat ze dit gaarne aan anderen overliet, daarom maar naar buiten tuurde. Zij zag zichzelf hier eenzaam zitten, te veel gewoon met van Reelen saam te zijn of het middenpunt van het kleine gezelschap uit te maken. Dat vage staren naar buiten, terwijl de gesprekgeluiden vreemd-hard in haar ooren opknetterden, maakte haar zwaarmoedig-droef, als in zichzelf verloren.

De regen scheen voor een oogenblik op te houden en door 't wolkenzware zwerk zogen zich lichtstralen, die zwak glinsterend kaatsten over de droppen, die aan de grashalmen kleefden. Bijna alle sneeuw was reeds verzwonden; de wegen smoezig-bruin, de weiden al weer groen, met achter een boom of tak of in een holte nog een korrelig-broos restje. Hoog-op, tegen de glooiingen, witte het nog dun gespreid, de doordropen sneeuw met het jonge gras, dat er doorheen halmde, als aanééngeschakelde wit-groene grilfiguren.

De bergen, nog wit-besneeuwd, schoten lichtend door de grijze nevelmassa's heen, als zilver-vlokkige strepen. Het Thunermeer poelde diep, effen groen en koel, rimpelvlak, met enkele plekken van dunner kleur, waar het lichtgeglemer op glansde, en weer donkerder vlekken ernaast, door de zwarte wolkenkoppen, die erin spiegelden. Heel het landschap frischte koel en klaar. Maar lang duren deed het niet. Nieuwe wolkgeslierten drongen aan in 't zwaar-drachtig zwerk, dat naar alle kanten donkerde — en dunne neveldriften zogen zich langs de stammen, zwirrelden van beneden op. In een oogwenk wasemde, stoof alles weer tezaam tot een enkele chaos van witte vluchten. Lucht en rotsen, 't meer beneden, groene weiden, alles werd weer tot een enkele witte wade geweven, waarin niets viel te onderscheiden.

Och, och, wat 'n weer! verzuchtte Anna Paulowna, haar handen zenuwend wringend. 't Werd haar te machtig. Mistroostig wendde zij zich van 't raam, keek naar van Reelen, die trachtte de behoudzieke marine-ingenieur ervan te overtuigen dat in de vrouwenbeweging veel goeds school, waartegen de kleine professor zich weer schrap zette. Van alle

kanten kakelden ze door elkaar. De harde, snerpe stemmen raspten tegen haar op, overvulden haar ooren.

Zij kon het niet meer aanhooren, liet zich onweerhouden voor de piano neerzakken, — en als in een zacht verweer zochten haar vingeren de smalle toetsen. Ze wist zelf niet wat die vingeren zoûen spelen, tokkelde maar, liet ze gaan, glijden, rijen, zacht, heel zacht.

Zij hoorde de anderen doorkakelen over de rechten, de onafhankelijkheid van de vrouw. Ook van Reelen. Een bitter lachje zweemde haar om de lippen over dat gebeuzel. Een vreemde onafhankelijkheid leek het haar, in plaats van de man tot tiran, het leven zelf tot dwingeland te krijgen.

Zij speelde door, onbewust zich meer gevend, nu aan niets meer denkend, heel haar stemming leggend in de klanken, die niet meer schuchter-zacht, maar al gereedelijk-sterker, vaster opklonken. Zij voelde, dat de een na de andere met spreken ophield, dat heel het gesprek verstomde, en ieder luisterde. Ze speelde door zonder het opzettelijk te willen, alleen om hare melankolie te verdrijven, 't verstandelijk denken, dat haar de heele middag zoo treiterde en eronder bracht. Nu ze de vingertoppen liet uitzweven, ze even ophield in rust boven de toetsen, twijfelend of ze verder zou spelen of eindigen, merkte ze nog sterker dat haar spel insloeg, dat ze in plaats van te krakeelen zaten te luisteren.

Een licht triumflachje zweemde flauwtjes om haar mond. Dat was de zegen van haar kunnen, van muziek, waarmeê zij de eerste keer van haar kennismaking hem wilde overtuigen. Ze won dus 't pleit, maar ze woû er niet van spreken, keek hem alleen glanslichtend aan, voor zichzelf tevreden met haar kleine overwinning.

Van Reelen kwam naar haar toe, zei:

— Heerlijk gespeeld, je moet doorzetten, daarin kun je wat bereiken.

— Meen je dát? talmde ze onhoorbaar, meer lispelend dan sprekend.

— O, zeker! je geeft je zelf... je speelde als toen — je weet wel, die avond.

Zij glimlachte even tot hem op, vol zaligheid. Hij had dus 't zelfde gevoeld, aan 't zelfde gedacht als zij. Nu scheen het toch wel of alles herleefde, her-optrok, terugwaaierde naar

hun eerst ontmoeten. Hoe kon zij zoo twijfelen, zich in de war laten brengen door die enkele brief?

Zij herademde. Maar gelijk schoot haar te binnen, dat haar zuster morgen overkwam. Dus ze moest toch spreken.

Zij keek naar buiten, zag de nevels driften. Dat was toch geen weer om naar St. Beatenberg te komen! Welnee, een goede reden om 't af te kommandeeren. Verheugd die uitvlucht gevonden te hebben, zei ze tegen van Reelen:

— Ga je meê, ik moet even naar de post, naar Bern telegrafeeren. Met zulk slecht weer kan ik m'n zuster toch niet laten komen.

III.

Van Reelen, in een korte winterjas, een jachtvest er onder, tusschen zijn tanden een kort stukje sigaar, om lippen en neus te warmen, werkte gestaag aan zijn plannen, ontwierp met zijn kleume vingers zoo goed en slecht het ook ging.

Het weer veranderde maar weinig. Regen en nog eens regen, met even er-tusschen het klaren van de lucht en dan weer nevel.

Aan uitgaan viel geen denken. Hoogstens konden ze nu en dan de weg een eind afwandelen, die drabbig lag van het dikke, bruine sop. Op de bovenweg, de *Oberkirchweg*, hoe glibberig-glad ook van 't weeke vocht, bleek het nog beter te loopen, omdat daar niet de omnibuswielen zulke diepe voren kerfden.

Tusschen twee regens in klaarde de sfeer, koel en frisch, een zuivere en ijle lucht, een waar genot om in te ademen. Maar dan dreven de nevels weer aan, zoodat ze, op 't smalle paadje loopend, elkanders figuren ternauwernood konden onderscheiden, al gauw naar huis toe moesten. In het kleine hotelletje vonden ze weer de gasten opgepakt, niet wetend wat te beginnen. De kilheid van het vochtige weer joeg ze van de kamers naar de eetzaal of 't kleine salonnetje, waar ze elkaar het hoofd warm maakten door al de klachten over de zomer, die op deze wijze geheel verging.

Van Reelen hield zich kalm, deed zoo min mogelijk meê aan 't algemeen mopperen.

Zijn liefde tot Anna Paulowna had ineens een groote be-

daardheid in hem gegoten. Hoe die verhouding verder moest afloopen, hiervoor stond hij zelf stom. Zijn betrekking in Holland als leeraar in bouwkundig teekenen, waar hij desnoods ook getrouwd, hoewel schraal, van zou kunnen leven, gaf hij van 't jaar eraan, om zichzelf te kunnen zijn, een eigen toekomst uit 't levensdeeg te kneden.

Van 't weinig liggende geld dat hij overhield zat hij nu hier in de bergen om wat op verhaal te komen van de inspanning der laatste jaren, het teekenen, ontwerpen van fantastisch-grootsche plannen, daartusschen schilderen om aan zijn stemmingen wat direkter uiting te geven, naast het gelijkmatig lesgeven aan al die opgeschoten jongens, een soesa van bezigheden, waarmee hij zich oppropte zonder dat hij ook maar iets vorderde of naam van beteekenis maakte. Al dat werk benauwde hem door de gelijkmatigheid en 't zich toch niet kunnen geven, waaruit hij ineens met een koene, wel gewaagde, maar toch heerlijke zet uitsprong om de bouwwereld te bestormen, zich op te werpen tusschen al die andere architekten.

De plannen duizelden hem door 't hoofd, — en met zijn arbeiderswoningen, het nieuwe tracee van een moderne stad, dacht hij al een behoorlijke bres te kunnen loopen in de onverschilligheid der menschen, die zien bouwen zonder smaak, zonder begrip, zonder overleg, het eene huis na het andere maar laten optrekken in dezelfde ongevoelde, ondoordachte gelijkmatigheid, alsof menschenwoningen hokken zijn om levende waar te bergen, alsof al die huizen, kattebakken en vogelkooien in 't groot, zonder gedachte naast elkaar gezet, eenheid konden geven. Vroeger begonnen ze althans met een markt, een kerk, een scheepsaanleg, waar al de straten op uitliepen, maar nu bestond alles uit rechte lijnen, een blok huizen, vaak midden in een land gekwakt, waarnaast weer nieuwe van 't zelfde maaksel, bij dozijnen, als uit de grond oprijzen. Maar hieraan zou niet dadelijk te veranderen wezen. Hoeveel nachten offerde hij al niet, tijdens zijn leeraarschap, om artikelen te schrijven, die, met volle instemming gelezen, door velen gewaardeerd en begrepen, toch niets konden uitrichten. De spekulatiegeest en de geldzucht liet zich niet wijzigen, zich geen wetten stellen. Ook nu zou dat zóó blijven. Hij bouwde zichzelf geen gouden torens uit 't rag van zonneglansen, maar wat hij wou was een werkzaam deel

hebben aan de beweging tot betere bouwbegrippen, aan de herleving tot meer gevoelde woonkunst. Dor en dood had hij zich gepeuterd in het trekken van die rechte lijnen, het onderricht geven in Ionische en Dorische en Romeinsche stijlen, waaruit hem zijn schildersvlagen niet altijd konden optrekken. En ook, als hij zoo'n woest-krijschend artikel schreef of satiriekkalm de maker van een officieel-mooi bouwwerk geeselde, voelde hij zich altijd als iemand, die veilig achter een deur een ander gemakkelijk een por kan geven. Hij verdiende zijn vast salaris, vergrootte dat nog door lessen te geven, terwijl anderen moesten worstelen met de eischen, de praktijk van 't leven. In een heftige diskussie verweet hem dit eens een architekt, weliswaar een prul, maar die hierin toch gelijk had, dat de praatsmakers meestal in de teekenkamer staan. Hij voelde snerp en lang die steek onder water. Zeker, ook in de kunst, of eigenlijk bovenal in de kunst, moet je midden in de stroom staan en niet theoretizeerend er boven zweven. Daarom waagde hij zijn vast bestaantje er aan, om door het leven zelf te worden gegrepen, met al de slingeringen, uit alle diepten, naar de hoogte te stijgen. Door zijn opstellen in 't Bouwkundig Weekblad kreeg hij in de architektenwereld al een naam van goed kritikus, maar dit bracht hem geen opdracht tot groote werken, — en gesteld ze gaven hem die, zou hij dan tot in alle onderdeelen daarvoor berekend zijn, om de dingen geniaal-artistiek uit te voeren? Geen oogenblik dacht hij er aan zoo ver te zijn. Lachen moest hij om de bouwheeren, die, modern doende, er maar op los teekenden, betimmering, meubelen, muurpapier, lampen, vloerkleeden, alles naar één patroon ontwierpen, wat ze dan in stijl noemden, zoodat een ornament op elke stoel, op elk meubelstuk terugkeerde, of, wat nog gemakkelijker ging, de versiering weglieten, alles maar plomprecht konstrueerden, zoodat de kamers wel een kachet, een stemming kregen, maar de stemming van een eikenhouten kerkhof, met niets er in van de persoon zelf, die het toch moest bewonen. Neen, zoo gemakkelijk leek het hem niet, 't was al te vlot de dingen maar uniform te teekenen en dan te zeggen: 't is stijl. Zeker, er zijn kamers, zooals een eetzaal, een leer- en werkkamer, die statig, in gelijke kleur en lijn, kunnen blijven, maar denk je nu-eens een huisvertrek, waar allerlei

praktische dingen een plaats moeten vinden, veel souvenirs en herinneringen de gezelligheid geven, of een dameskamer, waar de bewoonster al gauw velerlei kleurige dingen in gaat sleepen. Juist om de plaats en de bestemming en 't doel van al die kleinigheden, die in een goede woning toch onmisbaar blijken, te leeren kennen, om met smaak en fijn begrip een gaslamp, een kanapeekussen, een tafelkleed, een voetkussen te kunnen ontwerpen, wilde hij een praktisch-artistiek bureel opzetten, om zich op details, op de toegepaste kunst, het interieur toe te leggen. Het een sloot aan bij 't andere, maar een verwaandheid bleef het om als bouwmeester te meenen ook dadelijk huisgerief te kunnen teekenen. Zoo stijf als ze nu de meubelen maken, konden ze 't best aan de eerste de beste timmermansknecht toevertrouwen. Als hij hier vandaan trok, dacht hij nog eerst een reis door Italië te doen, om daardoor zijn smaak, die toch de eenvoudslijnen zocht, nog te verfijnen. Maar... maar, hier kwam 't op aan, hoe moest dit alles loopen met Anna Paulowna? Hij had met haar nog niet erover gesproken, maar eens diende dat toch.... enfin, ze ging nog een jaar naar Arosa, in die tijd kon hij alvast beginnen — en als 't een beetje wou vlotten, zou 't wel terecht komen. Een vrouw heeft van het interieur veel betere begrippen dan een man, haar smaak is anders, spontaner, meer gevoelig. De taal, ja dat bleef een leelijk ding. Maar zij sprak al zoo uitmuntend Duitsch, dus het Hollandsch zou ze ook wel kunnen leeren!

Zijn stompje sigaar was afgerookt. Hij smeet het korte puntje in de waterkom, wreef met zijn handen door de stoppelige blonde haren. 't Leek hem of in deze redeneering, hoe mooi bedacht, iets haperde, hij wist zelf niet wat. 't Bleef erg gemakkelijk de dingen te bedenken, zichzelf de toekomst voor te droomen, maar voorloopig zat hij hier nog op een berg en als hij terugging begon het eerst recht te spannen. Hij moest zich een positie zoeken, zich die scheppen, als 't ware uit niets ophalen. Dat is alles grif gezegd, maar niet zoo in-eens gedaan. Toen hij zijn vaste bestaantje er bij neer lei, stond hij alleen, dacht hij aan geen vrouw of trouwen, maar nou, nou veranderde het. Dat onzekere, dat haast in de blinde vooruitmoeten, de toekomst stukje

voor stukje opbouwen, leek hem toen een aanlokking te meer, gaf zijn geest een wonderdadige werkkracht, maar mocht hij hieraan een vrouw wagen?... mocht hij dat?

Het woord beet hem bijna op de lippen. Ze is wel artistiek, intelligent en mooi, wat mij dadelijk pakte, maar niet sterk, niet krachtig van gezondheid. Hoe moet dat gaan? Maar wat doet dat er toe? Ik hoû van haar en daarmeê uit, ik hoû van haar en van geen ander, — en als zij van mij houdt dan kan veel. 't Is heerlijk van iemand te hoûen. Dat begrip alleen maakt het leven anders, vaster.

Zeker, als ik 't eerder had geweten, zou ik wellicht leeraar zijn gebleven, het wisse voor het onwisse hebben genomen, maar als ik zoo bang en krenterig deed, zat ik natuurlijk niet hier, leerde ik Anna Paulowna niet kennen. Bovendien, als mijn plannen mislukken kan ik altijd nog zien artistiek leider aan een fabriek te worden. Ons land is wel klein, maar voor wie wil zijn nog-al wegen open. Kom, geen muizenissen vóor de tijd. In elk geval had ik daar vroeger aan moeten denken. Nu is het te laat.

Hij nam een nieuwe sigaar, ging die opsteken, om in de wolkjes nieuwe droomen op te blazen. Maar de lucifers bleken vochtig of slecht. Wel drie, vier keer sprongen de koppen er af. 't Maakte hem kribbig.

Maar met de volgende streek warmde, eerst nog traagblauw, toen heerlijk en goudig, het vlammetje op; en hij dampte nu snel de brand erin. Hij trok met flinke halen de kleine kamer in een ommezien vol blauw-krinkelende rook, maar zijn gedachten, die hij meende er meê te verlevendigen, werden al zwaarder. Strak keek hij naar die omhoog krinkelende wolkjes, — en hij verwonderde zich er over, dat hij eigenlijk in 't geheel niet dacht, maar toch ernstig zich voelde, als in langzaam beraad.

Te drommel, zei hij, wat is dat nou? Wrevelig liep hij een paar keer op en neer. De zetstappen op de harde grond verdoofden even zijn zware stemming. Hij voelde zich wat luchtiger worden. O, zeker te lang binnen geweest met dat slechte weer. Even uitgaan.

Maar nu meende hij Anna Paulowna aan de trap te hooren roepen.

Hij deed de deur in een ruk open, vroeg: wat is er?

— Kijk eens gauw buiten, een regenboog, een dubbele... een prachtige.

Van Reelen liep naar 't venster, keek.

— Ja waarachtig, een dubbele; ik kom beneden, we gaan naar buiten.

In drie, vier groote stappen stond hij beneden. Als groote kinderen liepen ze naar buiten om de regenkleuren beter te zien, in 't frissche te ademen.

Daar boogde over heel het Thunermeer een reuzige kleurwarande, driedubbel, met alle tinten. Het eene eind zonk in 't water, welfde daar diep naar beneden, kaatste weer terug, het andere eind klom hoog over de bergen. 't Zacht-groene meer en 't donkerder, rijper groen van 't landschap lagen koel onder een praalboog van transparant-gekleurde lijnen.

Het regende naar de kant van Interlaken en de zon straalde blikkerend-schel boven de Stockhorn, schitterde in een openblauwe luchteplek tusschen al die grauw-dooreengeschoven wolken.

Diep-weg in het koel-groene meer, trillend onder de plotse zonneflakker, kaatsten de kleuren-zuilen die op de strakgladde waterspiegel stonden, tegelijk naar beneden pijlerden. Heel het berglandschap lag klaar te lachen onder deze betoovering.

Van Reelen, zijn zware gedachten ineens vergeten, liep naast Anna Paulowna de weg op naar een bosch-vrij gedeelte van de weg om nog beter te kunnen kijken. Zij wisten niet wat mooier was, de sterk-uitstralende kleurenboog of 't landschap dat zoo rein, zoo frisch-gewasschen er onder pronkte.

Zooeven meende van Reelen Anna Paulowna over zijn bezwaren te spreken, maar nu had de zonneglans dat alles weggedrongen.

Een kwartiertje later begon het opnieuw te regenen en ook de mist zette op, maar zijn zachte stemming bleef.

IV.

Al meer dan een week bleef het weer zoo dreinen. Veel veranderen deed het niet; alleen de koû en de kilheid vielen in de regens geleidelijk weg. Ze hoefden althans niet

meer te stoken, konden vaak de ramen openen om wat frissche lucht te laten instroomen.

Bijna al de gasten, die niet voor de geheele zomer bleven, waren de een na de andere vertrokken, nu de tafel weer ingeschrompeld tot het kleine getal bekenden.

Anna Paulowna voelde zich zwaarmoedig, nerveus-ongedurig. Ze kon haar ligkuur niet buiten maken, het hotel daarop niet ingericht, — en als ze op haar kamer te rusten lag, kwamen de kwelgedachten haar op allerlei wijze bestoken. Haar zuster, de docente in de aesthetika, schreef haar een lang epistel, in verband met de brief van moeder, over haar toekomstplannen. Zij zelf dacht aan geen trouwen, voelde zich te vrij, te zelfstandig om zich onder 't liefdesjuk en 't bedwang van een man te plaatsen. De aanhankelijksdwalm, de zucht een wezen naast zich te hebben om daarvoor te leven, had nog niet over haar heengeblazen, te veel verdiept in haar studiën en werkzaamheden. Maar met Anna Paulowna, een kind van liefde-ontvangen, van vertroeteling, en ook niet zoo ekonomisch-vrij als zij zelf, stond het, naar haar meening, er anders voor. Wat zij voor zich als onverwinnelijk beschouwde, het zich overgeven aan een man, achtte zij voor haar zuster het onontbeerlijke. Ze beschouwde Anna Paulowna te licht van zin, te veeleischend en daardoor te hulpbehoevend, om het zonder steun te kunnen stellen, voor zich zelf te zorgen. Daarom vond zij het heimelijk plan, dat nu al zoolang hing tusschen haar zuster en haar neef Lostofsky, niet zoo kwaad. Dat hij meer dan twintig jaar ouder telde leek haar van minder belang. Wijl zij nog niet kende het zwichten voor de aantrekkelijkheden van eenig man, leek haar 't eene exemplaar zoo goed als 't andere, rekende ze ouderdom niet dadelijk mee, vooral als daartegenover stonden ruime middelen, die voldoende aanvulden. Zij wist, dat de jeugd van neef Lostofsky niet zoo onberispelijk voorbijging, maar nu zij eenmaal alle mannen over één kam scheerde, de bijzonder-goede als loffelijke uitzonderingen beschouwde, zette zij dit niet te zwaar op de balans. In elk geval bleef hij haar neef, — en dit neef-zijn beteekende familielid, van dezelfde stam, één-zijn van belangen. Zij zag Lostofsky minder als man, als echtgenoot van haar zuster, dan als een andere tak van eigen nabestaanden, menschen die elkaar kenden,

bij elkaar hoorden. Toch vermoedde ze, door enkele uitlatingen, dat Anna Paulowna er anders over dacht. Zij veronderstelde dat van Reelen, waarover haar zuster in 't begin zoo druk schreef, niet geheel vreemd daaraan bleef, — en zij wou nu zelf met haar zuster eens overleggen, de omgeving goed opnemen. Het telegram over het slechte, regenachtige en nevelachtige weer hield haar evenwel terug — en de brieven van Anna Paulowna zeien telkens, dat zij vooral niet moest komen vooraleer 't wat meer konstant werd. In het kleine hotelletje zoûen ze geen woord samen kunnen praten. St. Beatenberg kon anders mooi zijn, overweldigend-mooi met de zonsondergangen, de vele luchtverschijnselen, ook de lucht prikkelend-fijn, aansterkend, zoodat zij voor gezondheid en aesthetische gevoelens dubbelvoudig ervan zou genieten, maar dan moest het weer eerst klaren.

Zij voelde, als bij vingertasten, dat Anna Paulowna haar komst vertraagde, voelde lust onverwachts naar St. Beatenberg te reizen, haar te overrompelen, maar het slechte weer en dan het toeven in 't kleine hotelletje lokten niet erg aan. Daarom schreef ze telkens, om de hangende bespreking lichtelijk heen toetsend, zonder de naam van die Hollander, die haar zuster het hoofd op hol bracht, te noemen.

Anna Paulowna kreeg vandaag weer zoo'n brief — en dat stemde haar wrevelig. Wat wil ze dan toch? riep ze uit. Zelf denkt ze niet eraan zich te binden en mij wil ze koppelen aan neef Lostofsky. Maar ik laat mij daartoe niet overreden. Nee, nee! ik ben oud genoeg, zes-en-twintig, om 't zelf te weten. Maar met dat-al maakte 't haar nerveusgeprikkeld en zwaarmoedig.

Aan tafel zat ze nog erover te soezen, raakte in gedachten-weg, terwijl van Reelen met een nieuw-aangekomene, een Duitsche barones, zat te praten. Zij merkte zelfs niet, dat haar andere tafelbuur, de heilsarmee-officier, haar iets vroeg, kauwde gedachtenloos haar eten, terwijl de tafelgeruchten als leelijke striemen, waarvan ze toch weinig voelde omdat ze haar zoo weinig aangingen, door haar vage denk-weg-zijn heenzweepten.

Zij schrikte uit die overpeinzingen op door een vraag van haar tafelbuur, de heilsarmee-officier. Haar eerste oogopslag vluchtigde naar 't zoutvaatje, naar de waterkaraf, gewone din-

gen, waar ze aan tafel om vragen, maar gelijk leek het haar, dat zijn timiede gezicht wat anders bedoelde.

Vaag-verward neeg zij haar hoofd naar hem toe, blikte met haar zeer verschrikt-sprekende oogen hem vragerig aan. Heel zacht en bescheiden herhaalde hij nu:

— Zou u mijn vrouw eens willen bezoeken?... zij voelt zich zoo alleen op haar kamer.

Zij keek de lange, bleeke man met zijn krullend haar vreemdig aan, in niet dadelijk begrijpen, merkte tevens, dat de plaats naast hem leeg stond.

Met zich zelf wat verlegen, zei ze:

— Is Frau Gemahlin niet wel...? Dat wist ik niet.

— Ach, zij sukkelt al zoo lang. Ik ben ook niet sterk, maar blijf teminste op de been.

— Ja, 't is waar, ik heb haar gisteren ook al gemist... Toch niet ernstig? belangstelde ze ineens vlijtig, om toch iets te zeggen.

— Nee, ernstig is 't niet, maar langdurig.

Anna Paulowna knikte.

De lange, bleeke man ging slepend voort, terwijl hij voorzichtig een stukje vleesch trancheerde, de afgesneden velstukjes op de kant van 't bord schoof:

— We moeten wel berusten...dat leer je vanzelf. Gelukkig kunnen we het samen goed vinden. Vroeger was dat niet zoo!

Anna Paulowna keek even op, verrast door die vertrouwelijke mededeeling, staarde in zijn brilleglazen, waarachter de oogen bleek-open, rood-omrand, schemerden.

Zacht zei hij weer, als in gewillige overgave:

— Och ja, zoo gaat het meest. In 't begin versta je elkaar niet of maar heel slecht, tot de Heer met zijn bezoeking komt en dan eerst voel je elkaar noodig te hebben. Soms lijkt het wel of je moet worden beproefd voor je tot de erkenning van Zijn wijsheid komt.

Anna Paulowna nikte weer, wist niet goed wat te antwoorden. Bij al deze openhartigheid voelde ze zich maar weinig aangetrokken tot die zalvende berusting. Het leek haar zoo geheel in tegenstelling met haar vrouwelijke ongedurigheid, met haar natuurlijke behaagzucht om het onaangename maar zóó te aanvaarden. Ze voelde zich daarvoor

veel te nerveus, te prikkelbaar. Maar ze kon dit moeielijk zeggen, bleef dus maar knikken, alsof ze 't begreep, met hem instemde, en hij sprak zeer beschaafd, zeer zacht en fleemend, zoodat dit haar in 't eind geheel-en-al innam.

— Ik wil graag met uw vrouw kennismaken, beloofde ze, om deze gedwongen konversatie tot een eind te brengen, terwijl ze ijverig de taaie bieflappen fijnkerfde.

— Doe dàt, zei hij. Vrouwen hebben soms behoefte met elkaar te spreken.

— O ja! repliceerde ze vaag-weg, zonder de beteekenis ervan te doorgronden.

— Als u zoo goed wilt zijn.... u doet er ons werkelijk een dienst meê, lijsde hij voort.

— Komt het na 't eten gelegen? polsde ze alleen uit beleefdheid.

— 't Komt altijd gelegen... mijn vrouw heeft niemand om eens meê te spreken.

Anna Paulowna begreep het weer niet al te best. Die twee konden het zoo goed samen vinden, leerden in tegenspoeden berusten, hoe kon zijn vrouw zich dan alleen voelen, behoefte hebben aan een vreemde, aan haar, die ze ternauwernood zag, alleen maar kende van tafelgesprekken. Maar ze sprak deze veronderstelling niet uit, zei, nu besloten, met haar liefste stem:

— Als u 't goed vindt, kom ik straks.

Gelijk richtte zij zich naar van Reelen, die in opgewekt gesprek zich bezig hield met die nieuw aangekomene, die Duitsche barones, een vrouw van drie-, vier-en-dertig, groot, aschblond, een vreemde mengeling van stijfheid en ongesjeneerd-zijn, oud en jong tegelijk, goed in de kleeren maar met weinig elegantie, al dadelijk te merken aan haar wijze van haaropmaken, dat bij elkaar zat geplakt en gedraaid met een toefje boven op, alsof het haar overal binnen de vorm van het ietwat beenige hoofd moest blijven, de scherp-wordende lijnen niet mocht overschaduwen. Onwillekeurig begon zij deze nieuw-aangekomene in te deelen, luisterde ze toe, om wat woorden op te vangen, om tot eenig begrip omtrent haar te komen, want dat scheen niet heel gemakkelijk. De geloken lippen waren week, bijna zinnelijk, — maar in 't blanke voorhoofd groefden zich bij het oogoptrekken een net van

rimpels. Zij moest smart en zorg hebben doorstaan. Daarbij scheen ze overgevoelig, zelfs sentimenteel te zijn, af te gaan op haar wijze van spreken, een voortdurend schwärmen met kunst. Er tegenover stond het luidruchtige doen, het flap-uit, bijna bij het banale af; ook de fletsche grijze oogen, de weinig-smaakverfijnde kleeren en 't slordig kapsel. Een vreemd mensch!

Na een poosje luisteren kreeg ze toch de draad. Deze vrouw met dichterlijke aanleg, die heele verzen van Goethe en Lessing deklameerde, deed aan sport, bleek een hartstochtelijk wielrijdster en tegelijk een mondaine schouwburgloopster te zijn, een mengeling van alles, — en dat met beperkte middelen, anders zocht zij zich toch niet zoo'n klein pension-hotelletje. Maar daar kon je niet op aan. Zij verwonderde zich altoos erover hoe bij de Duitschers de intelligente menschen in de kleine hotels zijn te vinden, zooals schuin over haar die kleine professor met zijn snoesje van een dochtertje, terwijl in de groote hotels de protzen, de snobs, de ineens-rijk-gewordenen, als dikke ossen in vette glorie pralen.

Zij merkte nu ook, dat zoowel zij, als van Reelen, weer universeel deden, met 't heele hotel spraken, waar zij zich vroeger eraf maakten in korte antwoorden, zich meest met elkaar bemoeiden. Dagen waren omgegaan zonder dat zij een sprankje aandacht over hadden voor de gansche tafel, zoodat ze niet oplette, dat de heilsarmee-vrouw ziek werd, op haar kamer bleef. Zij zag nu ook weer voor zich de arme Czeche, die, mond-open, tuurde met de groote, zwarte staar-oogen naar die Duitsche barones, alsof daar een wereldwonder zat, een eer, die zij ook vroeger had genoten. Die arme jongen! Ook het bakvischje staarde met haar vergeet-mij-niet-oogen naar haar alsof ze de woorden haar uit de mond wou eten, zoodat ze 't werkelijk eten vergat en haar vader, de kleine professor, haar moest aanstooten om wat voort te maken.

't Bevreemde Anna Paulowna, dat ze al die dingen zoo scherp oplette, en 't bevreemde haar nog meer, dat van Reelen zich weer met anderen bezighield. Hoe was dat zoo ineens gekomen? Zeker door 't slechte weer en 't gedwongen bij elkander zitten. Toch geen verkoeling tusschen hen beiden? Zij schrok een weinig voor deze veronderstelling. Welnee, 't slechte weer maakte dat.

Van Reelen betrok haar nu ook in 't gesprek. 't Liep over het onderscheid tusschen de Italiaansche en de Vlaamsch-Nederlandsche meesters. Van Reelen toonde aan het theatrale, het gemis aan waar-uitgedrukt gevoel, waardoor alles fraze en effekt wordt, tot zelfs in de beste stukken, terwijl de Duitsche barones schermde met die heerlijke-heerlijke madonna's, die haar zoo'n hooge aandoening gaven, hoe zeer zij ook dweepte met de echte natuurlijkheid der Nederlandsche schilders.

Wat moest zij zeggen? Zij kon niet in alles met van Reelen's meeningen meegaan, zeker niet, als hij begon te overdrijven. 't Was zijn stokpaardje. Voor hem bestond er maar ééne ware, innig-aandoende kunst, die der primitieven en groote zeventiende-eeuwsche Hollanders! De Italianen leken hem gewild, op de effekt-lijn berekend. 't Kon mooi, schoon, verheven zijn, op de eerste indruk bekoren, maar 't niet op den duur uithouden tegen de kunst, die zijn kracht zoekt in de uitdrukking zelf, niet boven het leven zoekt te komen, maar uit het leven zelf opbloeit, niet de mensch vermooit, niet de lijn vergoddelijkt, maar de mensch verinnigt. De Italiaansche schilders zag hij als voortzetters van het Hellenisme, vervolmakers van de lijn, de vorm, de stand, terwijl de groote Vlamingen en Hollanders uitdrukten de ziel, de gevoelens van het innigst menschenleven, in samenhang met de natuur zelf. De anderen, hoe dicht ook bij Rome, bleven heidensch, terwijl de Nederlandsche realistiek zuiver-kristelijk werkt, het kristelijke opgevat als 't menschelijke, de naar buiten treding der ziel; en niet de afbeelding van 't omhulsel verfraaid door 'n nimbus.

Zij voelde ook nu weer het juiste inzicht bij van Reelen, toch kon ze er niets aan doen, dat zij Boticelli en Da Vinci zooal niet stelde boven Rembrandt, dan toch boven de anderen. Maar nu in 't gesprek met die vrouw liet zij dit niet blijken, versterkte ze van Reelen, befluweelde zijn soms wat al te rake gezegden. Ze deed het uit een antipathie tegen dit half-kunst-, half-sportmensch, ook uit aangeboren vrouwelijk instinkt, om zich met van Reelen één te voelen. Uit zijn herhaalde betoogen had ze genoeg spijkers overgehouden, die zij nu op haar beurt bij haar overbuurvrouw kon inhameren. Zij gaf er zich niet geheel rekenschap van

waarom zij dit deed, maar ze hield nu eenmaal niet van haar.

'tZou daarvan komen, dat zij een vrouw geheel-vrouw verlangde, een man geheel-man, dus een afkeer voelde van de tusschenmenschen.

V.

De lunch en 't gesprek raakten ten einde.

De gasten stonden zoowat gelijk op. Enkele bleven nog even in 't zaaltje door de glazen kijken naar de blanke neveling, anderen sukkelden naar 't kleine salonnetje om wat na te praten. Anna Paulowna wisselde een paar losse woorden met van Reelen, zei dat zij de heilsarmee-mijnheer beloofde zijn vrouw te bezoeken en nu maar gelijk ging.

— Zie ik je vanmiddag nog? vroeg hij haastig.

— Laat eens kijken. Tegen vier uur, is dat goed?

— Willen we samen theedrinken?

Zij knikte bevestigend, keek nog even door de ramen naar de nevelvluchten, als een vage aanvoeling, dat zij boven, op de ziekenkamer, het donkere genoeg zou vinden. IJlings ging ze naar boven, toch niet zeer opgewekt, want het bezoekmaken lokte haar niet erg aan, maar alla! zij beloofde het, kon dus niet anders.

De zieke lag op een sofa, onder een reisdeken, het witte hoofd op een wit kussen. Een klein tafeltje met wat fleschjes en snuisterijen stond naast haar.

Haar man kwam dadelijk met beide handen op Anna Paulowna toe, zei, zijn praatlachje gelijkmatig verdeeld tusschen haar en zijn vrouw:

— Bent u daar al.... hoe lief dat u komt.... van harte dank voor uwe welwillendheid.

Hij schoof al een stoel toe, liet haar plaatsnemen naast de zieke, die haar aanstaarde met glans-gelukkige oogen in 't wit-bleeke gezicht.

Anna Paulowna raakte verlegen onder deze jubelontvangst. Ze dacht hier te moeten troosten en hare komst werkte als een zonneflits; door die gelukkige gezichten scheen de schrale, houtbeschottige kamer ineens op te lichten.

— Is het te veel gevergd, vroeg de zieke, om u te verzoeken hier te komen? Maar och ja, zieken zijn egoïstisch.

— Heelemaal niet, haastte zich Anna Paulowna. Ik doe 't graag en van harte.

— Maar ik trek u misschien uit andere bezigheden?

Anna Paulowna meende vluchtig een toespeling te hooren op haar vertrouwelijk omgaan met van Reelen; zij voelde zichzelf ervan kleuren. Maar de zieke scheen dit niet op te merken, drukte haar hand innig, vol erkentelijkheid, herhaalde haar blijdschap over deze welwillendheid, vooral om zoo dadelijk te komen.

— Ik wist heusch niet, dat u ziek waart, verontschuldigde Anna Paulowna.

De zieke kuchte even, lachte witjes-tevreden.

— Wat scheelt u eigenlijk? weervroeg ze nu. Zwakte? Alleen zwakte of is er nog wat anders bij?

— In hoofdzaak zwakheid, maar door 't vochtige weer heb ik bronchitis erbij gekregen. Vroeger was ik sterk en gezond, maar niet gelukkig!

— Dat is waar, bevestigde de man, alsof hij dat aan tafel al niet verklaarde.

— Nu wij de rust en 't geluk hebben gevonden mankeert het ons wel een beetje aan gezondheid, maar dat komt terecht, — en wij hebben geleerd het lot dat de Heer ons zendt te dragen.

De man, het gezicht ernstig van bleekheid, haastte zich ook dit weer te bevestigen. 't Werd Anna Paulowna wee om 't hart. Wat doe ik dan hier, dacht ze, als die menschen zoo gemakkelijk hun smart kunnen dragen, of is 't toch niet echt, dat zij het zichzelf en anderen zoo herhaaldelijk verklaren?

Dit vermoeden gaf haar ineens lust om te blijven.

Vreemd viel het haar op, dat de man geen aanstalten maakte om haar met de zieke alleen te laten! Hoe rijmt zich dan zijn gezegde, dacht ze opnieuw, dat een vrouweziel soms behoefte heeft om zich aan een andere vrouw uit te storten. Zij raakte er eventjes over aan 't peinzen.

— U gebruikt toch een kop thee, nietwaar, gnädiges Fräulein? vroeg nu de man.

— 't Is wel wat vroeg, ik ben gewoon het om vier uur te nemen.... heb met mijnheer van Reelen afgesproken.

— Met mijnheer van Reelen, zoo?

Anna Paulowna merkte een lichte ontstemming bij 't noemen van die naam, maar zij moest zich vergissen, want dadelijk erop, bijna in één adem door, zei de zieke:

— Mijnheer van Reelen, dat is uw buurman aan tafel, die Hollander, niet waar? Een knappe man.

— Jawel, lachte Anna Paulowna, mijn buur aan tafel en mijn kamerbuur ook, onbewust hiermeê willend verklaren hun veel bij elkander zijn.

— Ja, ja, ik zie u nog al eens samen. Hij is schilder, geloof ik

— Nee, eigenlijk architekt, maar hij doet wel wat aan 't schilderen.... een intelligent man!

Zij hield met deze woorden op, bang van Reelen voor de menschen teveel op te hemelen, zich zelf bloot te geven.

— Ja, dat heb ik vanmiddag aan tafel gemerkt, zei nu weer de heilsarmee-man. Hij is niet gemakkelijk om te praten.

Weer dacht Anna Paulowna: ze hebben het op hem niet begrepen, maar laat ik mij inhouden! Gek, dat die man niet heengaat... wat doet hij hier, waarom laat hij mij niet met de zieke alleen, als zijn vrouw zoo'n behoefte heeft met mij te praten? Maar zij zag hem zoo handig aan het spiritus-stoofje bezig, de theekopjes op een blaadje zetten, dat haar erg-denkendheid vanzelf weer verging.

De zieke keek met welgevallen toe, sprak niet; zij diende nu het gesprek opnieuw te beginnen. Even dacht ze er over het hoofdkussen eens op te schudden, maar dit scheen haar man pas te hebben gedaan, — en 't leek haar zoo gezocht-vriendelijk, zoo aanstellerig-liefjes. Zij zei, om toch wat te zeggen, tegen de water-opschenkende man:

— Houd u dan meer van de Italiaansche meesters?

— Och, ik weet er eigenlijk zoo weinig van. Muziek is meer onze bezigheid, in 't meervoud sprekend, teemde hij, voor zijn vrouw meê. We hoûen van Bach en Haydn, dat grijpt in 't hart en maakt een mensch beter. Maar wat hij over die altaarstukken zei, kon wel waar zijn. De katholieke kerk is wel wat theatraal. Wij doen het met eenvoudiger middelen, een groote lap doek en wat roode letters. Die enkele woorden dringen dadelijk door tot het hart.

— Jawel, voor de minderontwikkelden, de groote massa,

maar voor de anderen glijden ze ernaast. Zou u bijvoorbeeld kamers willen hebben in dat pension waar 's avonds bijbelverklaring werd gehouden en overal, tot boven je bed toe, een gouden spreuk is te lezen? Dat lijkt mij te opdringerig.

— Ja, zuchtte de zieke, dat is voor u mogelijk waar, maar mij doet het innig aan. 't Is alsof je in goede handen bent, onder hoogere bescherming leeft,.... en 't maakt je toch niet slechter.

— Een kwestie van geloovigheid en gemakkelijke ontvankelijkheid, antwoorde Anna Paulowna. Op mij doen die dingen altijd het tegenovergestelde: ze maken mij kribbig, dus is het slecht....

Het gesprek stuitte hier even op een moeilijk punt. Anna Paulowna kreeg een gewaarwording alsof ze haar woûen bekeeren, en dat maakte haar stroef, niet zeer toeschietelijk. Ook de zieke voelde, dat zij haar welwillende bezoekster niet zoo dadelijk schrap mocht zetten, haar eerst moest zien in te palmen. 't Gaf een oogenblik stremming.

Maar gelukkig, nu kwam de thee. De man bood aan een kopje, zei fijntjes-lief, gemoedelijk:

— U houdt wel niet van opdringen, maar laat u deze keer eens door mij in vriendelijkheid wat opdringen.

Anna Paulowna lachte. De banale, lieverige zet had haar toch ontwapend. Zij nam het kopje, gaf het in beleefdheid over aan de zieke, die eerst niet wilde aannemen, toen dankbaar knikte, en zij ontving het tweede, zette haar lippen voorzichtigjes aan 't geurige nat.

De man diende biskuits, die op een klein bordje netjes gevleid lagen, nam nu zelf een kop thee.

Voor een oogenblik zwelde aan een weldadige stilte. Het zacht-opzuigen van de thee, het even knabbelen op de biskuits, het weer neerzetten van 't kopje, 't werkte gezelligjes en knusjes, maakte de vertrouwelijkheid grooter.

— U is toch een Russische, niet waar? Ik hoû zooveel van uw landgenooten, begon weer de zieke, haar aanstarend met koorts-schitterende oogen. In Bern en Zürich, ook in Genève, hebben we er veel gekend, — en in Rusland is zoo'n groot veld.

Anna Paulowna neeg even. Het deed haar goed op die

wijze over haar vaderland te hooren spreken, maar zij kon er niet best op antwoorden.

De man schonk nog eens thee in.

— We kenden in Zürich een allerliefst meisje, dat heel haar kapitaal besteedde om landgenooten te laten studeeren. Zij gaf vaak meer dan haar maandbedrag weg en dan behielp zij zich maar in een goedkoope gaarkeuken of met wat brood.

Anna Paulowna knikte weer. Zij wist, dat er zulke goede zieltjes waren. Toch liet zij er op volgen:

— Er zijn ook anderen. De grondtrek van ons volk is goedhartigheid, maar een andere trek is het zich laten gaan, wat de Duitschers noemen Rücksichtlos. 't Is voor ons zoo moeielijk de middenmaat te houden.

— Maar allen gaan toch uit van de meening, om anderen te helpen, voor anderen te leven! Ik ken zooveel meisjes, die enkel studeeren om later op het platteland, duizenden mijlen ver, te dokteren, alleen om zich nuttig te maken, de arme bevolking bij te staan.

— O, ja, dat is zeker... niet alle studenten zijn heethoofden en ook die worden gedragen door 't zelfde begrip, anderen te helpen, van hulp te zijn. Er is bij ons ook zooveel te verbeteren.

— Ja-ja, zuchtte de zieke. 't Is eigenlijk hetzelfde als wij doen onder de bevolking der groote steden, de verdwaalden bijstaan, de gebrekkigen ter hulpe komen, de zwakken sterken.

't Werd Anna Paulowna weer te machtig. Zij voelde niets voor dat zaligmaken. In haar steigerde nog te veel de lust tot leven. Maar de zieke liet niet los, zei zacht-voortgaande:

— Wat mij zoo aantrekt tot uw volk is, dat bij al het zich laten gaan van het slavisch temperament, toch blijft een zucht tot overwegen, met zichzelf in 't reine willen zijn, zijn eigen handelingen moralizeerend.

— O ja, zei ineens Anna Paulowna in vuur. Een Rus vraagt zich altijd af: Doe ik wel goed, leef ik gerust, ontroof ik een ander niet, maak ik mijzelf wel gelukkig, bega ik geen ongerechtigheden? — en zelfs hij, die overtuigd is, dat hij niet goed leeft, zal toch niet ophouden het zichzelf te vragen. Is hij niet goed, hij weet het teminste. En dat heb ik tegen de Europeesche volken, die huichelen, hebben de mond vol van God en de evennaaste, en meenen er niets

van, maken op den duur zichzelf nog wijs, dat alles in de haak is, zij zelf heel brave menschen zijn.

— Zeker, betoogde de man, dat is ook de reden waarom wij tot de Armee zijn gegaan. Van God spreken en niets voor de evennaasten doen is valsch goud op de schaal leggen, is bedrog. Woorden zonder daden zijn waardeloos.

Anna Paulowna knikte weer. In dit opzicht was ze het volkomen eens.

— En studeert u ook? vroeg opnieuw de zieke.

— Nee en ja, ik heb mij eigenlijk op niets deugdelijks toegelegd. Met zijn zuster staat het anders, die is docente aan de universiteit.

— Jawel, knikten beiden, wel van gehoord.

— Maar u zou toch iets kunnen aanpakken?

— Wat zou ik moeten doen, ik ken alles maar half, muziek, schilderen, niets grondig.

— Goed, maar er is buiten die vakken nog zooveel; bijvoorbeeld... Zij hield vragerig op, alsof ze Anna Paulowna wou laten invullen, maar die zei niets, fronste alleen heel licht de oogbrauwen. Toen zei de zieke, alsof ze nu wist, zich zelf telkens in de rede vallend:

Ja, wat is er? er is zooveel... ziekenverplegen bijvoorbeeld.

— Nee, ik ben zelf ziek, daar deug ik niet voor.

— Sja, maar u drijft nu naar alle kanten, net een visch in 'n stroom, — en dat leeg zitten bevredigt niet, kind.

— Nee, zuchtte Anna Paulowna.

— Maar mogelijk kunt u trouwen.... u is nog jong genoeg.

Anna Paulowna gaf geen antwoord. Wat moest ze daarop zeggen? Zij dacht juist van Reelen's meeningen erin te halen, die aldoor zei, dat een vrouw voor zich zelf moest kunnen zorgen, maar door deze wending ging dat niet. Zij begon het warm te krijgen. Ook al twee kopjes thee gedronken. Ze vroegen weer. Nee, dank u wel. Zij nam geen derde.

— Wat is uw meening over Tolstoj? informeerde nu de heilsarmee-man, heel zoetjes. Wij voor ons vereeren hem, maar we hooren graag de meening van die hem beter kunnen beoordeelen. Vindt u Opstanding geen heerlijk boek? zoo rijk van ziele, zoo rein, een aansporing om 't in zichzelf te zoeken?

— Niet-waar, zei ineens Anna Paulowna. Het heeft ook mij gegrepen. En toch, er is iets wat mij tegenstaat in zijn overwegingen. Vroeger heeft hij zoo heel anders geleefd.

— Beter laat dan nooit gebeterd, konkludeerde de heils-armee-officier.

— Jawel, maar wanneer je oud en afgeleefd bent, zit er wel iets scheefs in om anderen met jong bloed te willen ringelooren.

Zij schrok van zich zelf, want zij verkondigde hier een meening, niet dadelijk van haar eigen; van Reelen verkondigde die eens. Ze was bang, dat het een heele twistvraag zou opwerpen en dat wou ze liever voorkomen. Maar noch de zieke, noch de man gingen er direkt op in, zeien hoofdschuddend:

— Ja, daar is wel wat van waar, maar de wijsheid ontvang je gewoonlijk niet dadelijk met de kinderschoenen.

Zij zweeg maar, want zij herinnerde zich weer hoe van Reelen allerlei realistische vergelijkingen aanvoerde om 't belachelijke aan te toonen van oude menschen, die gaan moralizeeren, alsof een oud paard een jongen, vurigen hengst zou moeten leeren zich in te houden.

Zij bleven nog even over verschillende onderwerpen doorkeuvelen, van 't eene praatje snel op 't ander overglijdend. Anna Paulowna voelde onbestemd, dat die twee haar noodigden om een proseliete te maken en niet om haar arm hart eens uit te storten. Zeker, haar verhouding tot van Reelen sprak hierin meê, maar ze had zich niets te verwijten, kon het dus kalm aanhooren, — en ze moest erkennen, dat die heils-armee-menschen met heel teere vingers de toetsjes maar even aantipten; op die manier deed haar dat gepols niet al te onaangenaam aan. Die menschen kunnen daar nu eenmaal moeielijk buiten blijven. 't Is hun ingezogen! Bij 't heengaan zei ze, dat ze zeker zou terugkomen om de zieke de tijd wat te korten.

Regelrecht ging ze nu naar van Reelen, om al die gelatenheid en bedaardheid van zich te laten glijden, eens weer luidruchtig, zichzelf te worden.

Het weer droogde wat aan, ze konden de Oberkirchweg nemen en dan in de kleine uitspanning wat gebruiken. O, ze had pas thee gedronken, maar dat deed er niet toe.

Dat smaakte toch wel. Zij vertelde hem onder 't loopen haar wedervaren, de verschillende gesprekken, maar zonder haar eigen gedachteweefsels erbij open te leggen; zij zei alleen de feiten, soms zacht-gestemd, geroerd door die twee heilsarmee-tortels, dan weer komiekig hun geduldige gelatenheid tot een spotternij makend.

En er bleef, juist door 't geen ze onbewust verzweeg, een bezinksel in haar achter. Zij voelde vaag, dat hoewel zij hem alles vertelde, zij toch onoprecht tegenover hem deed, omdat ze in haar innigste wezen iets achterhield of in een zwakker licht kleurde, wat tegenover haar aangebedene niet heel-en-al hoorde.

VI.

't Weer beterde nu, 't werd droger. Maar de wolken bleven hangen. De zon, als die soms even doorschichtte, werd dadelijk weer verdrongen. Heel het landschap lag stroefgroen, klaargewasschen onder de dagenlange regen, en 't meer van Thun rimpelde in de diepte maar zonder het waasachtige en de moiree-verglijdingen; het water leek nu eerder blauwig-grauw dan week-groen.

De toppen der bergen waren niet te zien, alles geleidelijk afgesneden door de loodkleurige, grijzige wolken, die dooréén zegen. Maar 't bleef althans droog. Ze konden behoorlijk wandelen. De barometer liep snel op, en al nieuwe gasten kwamen uit Interlaken. 't Liet zich voorzien, dat weer mooie dagen zoûen komen, en dan, zooals veelal in die bergen, een heele reeks. Naar alle kanten trokken ze van het kleine hotelletje erop uit, het zaaltje en het salonnetje, waar ze zoolang mopperden, nu leeg gelaten.

Van Reelen en Anna Pauwlowna zaten op een omgehakte, lang doodgegane boomstam, die, al scheen er nog geen zon, bijna droog aanvoelde.

Op de glooiingen rondom hingen aan de grashalmen de droppen van regen, van mist, als uit de grond opgekomen; ze wiegden daar als glasparels kristallijn doorschenen. De bloemen begonnen al haar kelken te heffen en de rozeknoppen plooiden zich naar de kant waar de zon zou doorkomen.

Heel de natuur lag zachtjes te herademen. Maar toch, de violette en grauwe wolken bleven drijven, voorspelde nog niet zeker de ommekeer van 't weer. 't Kon nog wel eenige dagen duren. In de bergen ging het langzaam, was je van niets zeker.

Ze hadden al over eenige onderwerpen gebabbeld, raakten zoowat uitgesproken. M'n hemel, al die dagen thuis, opgescheept in een kleine ruimte, waar heel wat werd verhandeld, nam de gereedste stof weg, liet weinig over.

Beneden, op de groote weg, zagen ze de menschen uit het hotel passeeren, — en zonder het te willen, gingen ze over hen praten, wat ze anders verfoeiden.

Eerst kwam uitgeloopen de machinist-zeeman, in de laatste tijd erg bevriend geraakt met de dikke Amerikaansche, die in luidruchtigheid elkaar niets toegaven; daarop volgde de kleine professor met zijn aardig dochtertje. Van Reelen vond dat kind leuk, snoezig, maar Anna Paulowna beweerde dat zij op alles teveel lette, naar elk woord ingespannen luisterde.

— Waarschijnlijk, spotte van Reelen, de gevolgen van de opvoedingsmethode van de professor, die al jong het meisje wil leeren, dat vrouwen moeten aanhooren, maar niet meespreken.

— En wat tengevolge heeft, viel Anna Paulowna in, dat de vrouwen waters worden met diepe gronden, die jullie mannen nooit kunnen peilen.

— Aangenomen, lachte van Reelen. Ik verdedig die opvoedingswijze niet, stel alleen het feit.

Zij keken weer, zagen aansukkelen, voorzichtig, in wrakke passen loopend, de arme Czeche, met zijn groote staaroogen willoos de grond beglurend waarover hij ging. Nu verscheen ook de nieuw-aangekomene, de Duitsche barones.

Van Reelen liet zich gelijk ontvallen:

— Een heel interessante vrouw!

— Ze ziet er zonder eenige smaak uit; wat noemen jullie mannen toch interessant?

— Ja, dat is zoo niet in een woord saam te vatten, bijvoorbeeld jij bent ook interessant, maar....

— Maar? vroeg Anna Paulowna.

— Ja, hoe moet ik dat zeggen, je bent weer anders, meer pikant dan interessant.

— Ei, ei, dat wist ik niet, lachte Anna Paulowna, even geërgerd en gelijk door die uitspraak gevleid.

— Ze is een der leidsters van de Duitsche vrouwenbeweging.

— Hoe weet je dat zoo?

— In Lugano kende ik een juffrouw Leimann en die was sekretarisse, later bibliothekarisse van een vrouwenvereeniging, waarvan zij presidente schijnt te zijn.

— Zoo, zei Anna Paulowna, weer vaag kijkend naar de nevelige wolken. Het deed haar onaangenaam aan, dat hij zoo ingenomen bleek te zijn met deze vrouw. Bij al dat slechte weer, nu ze gedwongen waren thuis te blijven, sprak hij bijna met iedereen. Ze kon daar wel niets tegen inbrengen, dat zou op zichzelf belachelijk zijn, maar het stuitte haar toch. Nu ze hem die kant zag uitkijken, zei ze een tikje snibbig:

— Ik hoû niet van die geëmancipeerden!

Van Reelen keerde zich verwonderd om, antwoordde:

— Hè, waarom niet! we zijn allemaal min of meer kinderen van de nieuwe tijd en van nieuwe denkbeelden.

— Nee, een vrouw moet vrouw blijven, anders maken we ons belachelijk.

— Belachelijk? dat vind ik niet. Een vrouw, die tracht de toestand van andere vrouwen te verbeteren doet een deugdelijk werk, is in zekere zin evengoed een apostel als Petrus en Paulus het destijds waren.

— Wat 'n vergelijking, zei ze schamper, heelgoed voelend, dat ze te bits werd. Ter verzachting liet ze er op volgen:

— Ze overdrijven, geloof me, ze overdrijven en dat maakt ze ridikuul.

— Net of dat niet ieder op zijn beurt doet, schertste van Reelen.

Anna Paulowna voelde de terechtwijzing, — en dat prikpelde haar weer tot scherpheid.

— Vrouwen kunnen doen wat ze willen, zich opvijzelen tot de hoogste hoogte, zei ze, ze zullen altijd een man vinden, die hooger staat.

— Wil dat nou zeggen, dat ze niets moeten doen?

— Nee, maar het brengt alleen scheeve begrippen. Een vrouw is nu eenmaal lichamelijk anders dan een man, heeft zooveel meer pijn te verduren, zelfs op bepaalde tijden,

dat het niet meer dan billijk is, dat de man de materieele zorg voor zich neemt.

— Hm! zei van Reelen, die voelde dat achter deze redeneering meer zat dan Anna Paulowna wilde laten blijken. Hij proefde in deze vrouwentheorie de bitterheid van de zwakke, het meisje uit goede stand, zonder veel middelen, die zich achteruitgesteld voelt. Maar juist om deze reden was hij voor vrouwenontwikkeling, voor emancipatie, zag hij gaarne dat een meisje niet de handen in de schoot lei, wachtend tot een man zich over haar zou ontfermen, of anders veroordeeld blijft om langzaam te verschrompelen. Pauli zei nu net het tegenovergestelde van wat ze eigenlijk meende en dat maakte ook hem kriebel en van streek. Het leek wel een direkte aanval.

Hij stond op van de boomstam, liep eenige stappen heen en weer, zei:

— Blijft een moeielijk probleem, heel wat moeielijker nog dan 't schijnt, maar wat kan d'er nou op tegen zijn als een vrouw wil werken, 't maakt haar toch onafhankelijker, maakt haar in waarheid meer vrij.

— Dat weet ik nog niet zoo precies. Denk je dat een vrouw, die op haar wijze meeverdient, werkelijk meer vrij wordt dan een ander, ik geloof er niets van. Dan moet je maar eens bij de fabriekswerksters kijken, dat is meer naam dan werkelijkheid.

— In alle geval, ze kunnen zich laten gelden, hoeven zich niet te laten trappen.

— 't Zou wat, maar behalve dat.... ik houd nu eenmaal niet van die manvrouwen. Ze lijken kerels in rokken; ze komen altijd op je aan met haar theorieën van gelijke rechten, werpen heel onze samenleving omver met haar dwaze verwachtingen en redeneeringen en daar doen ze meer kwaad dan goed mee. Wat door de natuur niet gelijk is kan je niet gelijk praten.

— Och, zei van Reelen, ik hoû ook niet van man-vrouwen, maar dat moet iedere vrouw maar voor zichzelf uitmaken. Ik heb je vroeger wel anders hooren spreken, hoe ben je zoo ineens veranderd?

— Ik ben niet veranderd, weersprak ze. Ik sta volstrekt niet op 't standpunt, dat een vrouw alleen maar de huishouding moet doen, kousenstoppen, kinderen grootbrengen,

ik zou zelf wàt-graag zelfstandig willen worden, voor mijn eigen verdienen, niemand tot last zijn, maar die dingen zijn zoo moeilijk, o zoo moeilijk, — en de enkelen, die door toeval, of door gelukkige omstandigheden dat vermogen, noemen zich feministen, stellen zich aan 't hoofd, schetteren er op los, beweren, dat iedere vrouw nu moet doen, wat zij toevallig kunnen!

Zij praatte op dit onderwerp door, eerst wild, hartstochtelijk, maar daarna kalmer, vaag-voelend dat niet alles klopte wat zij zei, maar hem toch willend overtuigen van het onrecht der toevallig-sterke vrouwen, waarmee alle andere kwaliteiten in de vrouw op zij werden gedreven.

Hij merkte nu best waar het op schortte, het hiaat in haar opvoeding, in haar omstandigheden, zij het vrouwtje dat graag, heelgraag zelfs, van harte wat wou aanpakken om de man tegemoet te komen, maar daarvoor niet was opgevoed in haar jeugd, ook al door haar zwakke gezondheid, werd vertroeteld, nu-al sterk voelde, voor zij begon, haar niet geschikt-zijn tot kloek handelen, tot zelf aanvatten, en gelijk begreep dat zij als meisje zonder groot fortuin niet alles op de man mocht laten aankomen. Hij kreeg een innig medelijden met haar, wou wat vergoelijkends zeggen, maar tegelijk viel het hem in, dat 'n man altijd de dupe wordt van een zoo weinig aandurvend vrouwtje.

Het stemde hem onplezierig. Star zat hij voor zich uit te kijken naar de grauwe wolkenlucht. De droppels kleefden nog aldoor aan de grashalmen. 't Werd dus nog niet zoo droog als hij wel dacht, en juist nu het weer ging beteren, zaten ze te harrewarren, en om niets. Wat kon hem die duitsche barones en de heele vrouwen-emancipatie schelen. Hij was eigenlijk wat blij, dat zijn Anna Paulowna zich niet aanstelde als zoo'n kemphaan. Maar wat was er gebeurd, dat ze zoo nijdigjes uitviel? Zou ze soms jaloersch wezen? nee, dat kon hij niet denken. Dat leek al te mal.

Anna Paulowna, aldoor naar de lucht-starend, waar de wolken langzaam-zwaar dooréénzogen, elkaar verdringend, de een plaats wou maken voor de zon en een ander weer voorschoof, voelde zich ontdaan, neergeslagen door dat kleine gesprekje. Hoe kon ze toch zoo bits, zoo kriebel zijn, — en dat voor niets! In de grond van haar wezen gaf ze de

feministen gelijk. 't Ging toch niet aan, dat de vrouw een minderwaardig schepsel bleef, een van de tweede rang, alleen in de wereld gekomen tot genot van het eerste rang-mensch, de man. Hoe kon ze dan nu op van Reelen toornen, die meer begrippen van gelijk-zijn scheen toegedaan dan zij zelf? 't Bleef toch goed, dat meisjes wat leerden, er aan wenden zelfstandig te wezen, om ingeval ze niet trouwden, zichzelf te kunnen helpen. Hoe gelukkig was haar zuster, die niemand van noode, zich kon redden, — en wat deed het er eigenlijk toe of een vrouw iets van haar elegantie, van haar lenigheid inboette? Ging dit zelfde niet op bij mannen, die hard werkten? Zag een oude boer, een sjouwerman, een professor er gewoonlijk niet veel dorrer uit dan een die niets heeft om handen? Maar die leelijke, inelkaargeschrompelde mannen krijgen evengoed een vrouw, zijn niet minder gelukkig, vaak zelfs gelukkiger, dan de zoogenaamde mooie exemplaren, — en zoo kon het ook gaan met de vrouwen. Waarom schimpte zij er dan op?

Zij zou dat ook niet aandurven als haar zuster, de docente, er bij stond. Natuurlijk, het weer en de ongedurigheid maakte haar zoo. Ze konden al die tijd niet samen langs vrije wegen loopen, — en daar in huis, in dat hotelletje voelde zij zich klein, samengeperst. Dan kwam ze tot denken, werd ze kribbig, ontevreden op haar zelf, dat ze die avond op Hohwacht aan haar meisjesgevoel zoo toegaf, een man als 't ware in de armen liep, terwijl ze eerst waardig had moeten spreken, waar zooveel omstandigheden er tegen waren; zooals zij deed, was goed voor een kind van zestien, achttien jaar, maar niet voor een van zes-en-twintig, die, geen meisje meer, geheel als vrouw denkt en voelt. Dat had ze niet mogen doen, ze had haar eigen moeten inhouden. Want, wat zou van Reelen nu daarvan denken? Mannen zijn eenmaal kleingeestig in hun opvattingen, zelfs de besten. Alleen wat ze met moeite verwerven, stellen ze op prijs. O, o, o! Maar 't ging vanzelf, buiten haar zelf om, zonder dat ze 't wist. Ze kon er niets aan doen; juist dat hulpelooze hinderde haar. Maar op 't oogenblik, hoe ook, deed ze verkeerd. Ze moest het weer goed maken, maar ze wist niet hoe, zocht ijverig naar een onderwerp om een gesprek te beginnen. Hij zelf gaf nu ook niets toe, zat maar voor zich uit te staren

naar de wolken en naar 't koele, scherp-geteekende landschap. Ze wou beginnen over die vrouw, over die Duitsche barones, maar was bang dat ze weer te scherp zou uitvallen. Dan maar over 't feit, waarover ze zoo even nadacht, dat poesmooie mannen eigenlijk de meeste vrouwen onaangenaam aandoen, en de vraag opwerpen of heele mooie vrouwen datzelfde teweegbrengen bij de mannen, wat ze moeielijk kon aannemen, maar waarvan toch wel iets moest bestaan, omdat leelijke vrouwen vaak de knapste mannen hebben. Maar zij vond dat gesprek zoo gezocht, zoo heelemaal niet aansluitend bij 't vorige. Wat dan? Hij zat daar maar voor zich heen te kijken. Ze zou boos op hem kunnen worden, dat hij zoo weinig toegaf, 't haar niet mogelijk maakte de kribbigheid van zooeven te verbeteren. Hoe kon hij daar nou zoo zitten, hij moest toch weten, dat, als ze eens nijdigjes deed, ze het niet meende. Hij hield toch zelf van een pikante vrouw. Waaraan zou hij denken? Waaraan?

En opeens schoot het haar te binnen, dat hij met zijn schildersziel mogelijk gewoon het landschap zat aan te staren, uit de grillige berg, uit de wolkenwisselingen zich een ornament fantazeerde. Spontaan voelde zij zich opgelucht. Ja dat zou het wezen! En zacht, bijna al ongedwongen zei ze, naar zijn stemming tastend:

— Zou dat niet te schilderen zijn...? 't is heel bijzonder, vin-je niet?

Hij schudde het hoofd, antwoordde:

— Bijzonder is 't wel, maar te schilderen niet. Het ligt alles te koel.

— Maar de lucht dan?

— Te zwaar... dat worden allemaal klodders grauw, en dat effen, nietszeggend groen van de bergen verzwaart het nog..., als de zon doorkomt, ja, dat is wat anders.

— Waarom zit je er dan zoo naar te kijken?

— Och, dat weet ik niet.... ik keek naar dat onbewogene, de bergen, het water beneden, en het woelige, zwaar-geweldige van die wolken-gevaarten daarboven. Je zou zeggen, de natuur wacht af, lijdzaam, wat ze daarboven zullen brengen, zon of opnieuw regen. De boeren bij ons noemen dat: het weer luustert, van luisteren afkomstig. Heel sterk merk-je dat als het van mooi weer dreigt om te slaan. Dan krijg je ook die

stilte, alsof alle blaren de punten laten hangen om beter te kunnen luisteren. Dat is heel goed op doek te brengen; ik zag het eens van een jong schilder, mooi gevoeld, heel mooi gedaan, — en 't ergerde me, dat in een kritiek, in een stomme kritiek, bijna alle schilderkritieken zijn stom, dat niet werd begrepen. Maar deze koele luisterstemming, dat liggen in die straffe onbewogenheid hier, is moeielijk weer te geven. Het is mogelijk dat het kan, maar ik zou het althans niet kunnen!

Anna Paulowna knikte. Dat was het dus waaraan hij dacht en niet aan haar. Ze voelde zich weer kriegel worden. Maar ze bedwong zich, — en zacht, heel zacht als om haar eigen stemming niet te verbreken, zei ze:

— Je hebt gelijk.... dat is niet te doen. De menschen zoûen het niet meevoelen, zoûen zeggen, hoe koud, hoe kil! Ze willen sentiment hebben, dat kunnen ze voelen, daar kunnen ze bij.

— O ja, spotte van Reelen, geef maar sentiment, hoe meer hoe liever, tot drabbig, tot vetwordens toe. Een van onze meestbekende schilders legt het duimendik er op en hij heeft sukses. Ik ben wel benieuwd wat een volgend geslacht daarvan zal zeggen.

Anna Paulowna begon te lachen om deze overdrijving, zei nu:

— Zonder sentiment kan toch geen kunst bestaan.

— Nee, nu althans nog niet, de menschen zijn er te grof voor, hebben zelf te weinig waar gevoel, daarom moeten ze het aangedikt vinden. 't Komt er maar op aan precies de grens te kennen tot hoever je kunt gaan, om niet bij de vulgairen aan te landen. Een van mijn kennissen, Paul Roessing, een jong auteur, begon met marmer-strak zijn woorden uit te beitelen; de kritiek vond het werk meesterlijk, maar 't zou nog superieurder zijn, zeien ze, als er wat meer gevoel uit sprak, 't liet nu te koud. Roessing schaterde het uit, riep: sentiment? hoeveel willen jullie hebben, voor twee kwartjes of voor vijftien stuivers? Hij dikt er nu op los, — en telkens als hij wat gevoeligs geeft, dan jubelen ze: dat is de echte Roessing; en als hij zuiver, nobel konstrueert, dan klagen ze dat het bleek is en geen sfeer heeft, wel mooi, maar toch niet de echte Roessing, weet je. Voor ons bouwmeesters is het evenwel anders. We kunnen niet koud, niet koel bou-

wen, de steen, het hout en 't kille ijzer moeten zoodanig worden gebruikt, dat het geheel warm aandoet, maar in literatuur heb ik liefst dat de schrijver er buiten blijft, niet naast mij zweeft, mij niet ergert door zijn gevoeligheid.

— Moeilijk, heel moeilijk, zei Anna Paulowna.

— Gemakkelijk is kunst niet, erg moeilijk zelfs, zoolang de menschen, waarvoor de kunst wordt gemaakt, nog in verschillende stadia van ontwikkeling staan. In het melodrama en de groote draken leggen ze het gevoel wel met trom en bekkenslag op. Geëffaceerde menschen trekken er de neus voor op; en om daarvan te genieten is noodig, dat je je kritisch verstand er buiten laat, je willig overgeeft.

— Ja, zei nu Anna Paulowna, dat kritisch verstand speelt ons soms leelijke parten.

Ze zaten nu weer te staren naar het strakke, koude meer, de levenlooze groene bergwanden en de zwaar-woelige wolkendracht er boven. Anna Paulowna doorvoelde, dat het kritisch verstand haar de laatste dagen zoo wrevelig maakte, — en nu abrupt tot het onderwerp van hun eerste gesprek terugkomend, vroeg ze:

— Vin je die Duitsche barones mooi?

Van Reelen kneep verwonderd zijn lippen, lachte eventjes.

— Mooi? Hoe kom je daar zoo aan?

— Zoo maar.... ik zie haar daar van verre aankomen.

— Welnee, mooi,.... interessant heb ik gezegd. Verder kan 't mij niet schelen, ze is heelemaal niet mooi.

— Ben je kwaad op me, Roel? vroeg ze nu plotseling.

— Kwaad? nee....

— Straks toch wel?

— Een beetje, ik begreep niet wat je eigenlijk wou.

— Nee, dat wist ik zelf ook niet. Gek, dat we soms eens woorden moeten maken.

— Ja.... enfin, als 't niet erger is, zal 't wel losloopen, niet waar?

Hij lachte hard-op en zij lachte eveneens. Ze wouen wel in elkaars armen vallen, maar dat ging hier niet.

Van Reelen stond op, zocht wat kleine steentjes, keilde die tegen de berg op, om zijn smijtkracht te kennen. Anna Paulowna keek ernaar, dacht: nou is-hij nog net een jongen en straks zat hij vol theorieën; wat 'n wonderlijk schepsel is

toch een mensch, een kuip vol tegenstrijdigheden. En hoe kon ik zelf zooeven ruzie maken!

Ze liepen nu op huis aan, geheel los en vroolijk in de zware, koele sfeer, ineens verlangend naar de maaltijd.

— Ik heb beslist appetit, snaterde Anna Paulowna.

— En ik heb een honger als 'n wolf, een danige trek, dikte van Reelen nog aan.

Alsof snel-loopen dat zou verhelpen, sprongen ze de heuvelrug holderdebolder af, in één enkele stoottippeling naar beneden. Maar ze hadden nog wel een half uur tijd.

— Kijken of de post wat heeft gebracht, lach-schalde Anna Paulowna, vlug naar haar kamer optippend. Ja, er lag een brief. Ze zag het dadelijk, greep er naar, nog altijd vreugdig. Een brief van haar zuster.

Maar, terwijl ze las, betrok haar gezicht, voelde ze de vreugdigheid van zooeven al verglijden. Haar zuster kwam nu bepaald Zondag. Dat zou een harde dag worden, het zou spannen. Ze moest haar zuster overtuigen. Maar hoe? Met liefde hoefde ze bij Annuschka niet aan te komen. Daarvoor bleef ze te ongevoelig. En van Reelen had op 't oogenblik geen positie; en zij geen geld. Het eenige bleef dat haar zuster, als leerares in de aesthetika, voor van Reelen als kunstenaar wat zou voelen, zijn droomen en verwachtingen misschien deelen. Mogelijk ook voor zijn sociale plannen.

Maar dat bleven toch allemaal maar vage, heele geringe kansen. Haar zuster was in haar denken zoo positief, zoo welberekend, — en als leerares in de schoonheidsleer voelde ze wel voor de produkten, en 't liefst voor de klassieken, maar niet voor de vervaardigers, vooral als die behept waren met moderne ideeën. Van die zag ze alles veel kleiner, veel minder dan wat de toets reeds doorstond. Nee, 't zou heelwat te kampen geven; ze mocht op haar zuster niet teveel rekenen. Beter niet met van Reelen er over te spreken, die er buiten te laten. Maar... maar, haar zuster was geen doetje, ze zou het met haar scherpe oogen toch wel merken. Wat moest ze doen?

Heel haar appetit verging bij dat bedenken. Aan tafel zat ze met trage tanden te kauwen, terwijl van Reelen opgewekt at. Dat hinderde haar, maar ze kon er niets van zeggen.

VII.

— Hoe gaat het met Frau Gemahlin? vroeg Anna Paulowna haar tafelbuur, om haar onrust voor van Reelen te verbergen.

— Ik dank u wel... 't is veel beter. Zou u nog eens willen komen...? ik durfde het bijna niet vragen.

— Als uw vrouw het niet te druk is, dan heel graag.

— U kunt haar geen grooter pleizien doen... ze heeft de heele dag over u gesproken, was hoogst-gelukkig.

— En de koorts?

— O, die is ook minder.

— Gelukkig hè, zei weer Anna Paulowna.

Zij bleef nog een poosje over de zieke doorpraten, beloofde over een uurtje te komen. In deze verward-ontevreden stemming wou ze van Reelen vanmiddag 't liefst ontloopen. Die arme jongen kon toch niet helpen, dat zij er zoo meê in de nestelen zat. Eigenlijk diende ze eerlijk tegenover hem te wezen, haar positie zeggen, maar dat had ze dan dadelijk moeten doen. Wie weet, beschouwde hij haar verkeerd, wel niet schatrijk, want dat liet ze van beginne-aan doorschemeren, maar met voldoende middelen, zeker niet geheel en al zonder. Nu, dat zou hem bitterlijk tegenvallen; zij kon toch op zoo goed als niets rekenen.

Dat hij in de meening verkeerde een gefortuneerd meisje voor zich te hebben, geloofde ze niet. Maar toch.... Hij deed zoo kalm, zoo gemoedereerd, sprak zoo luchthartig, terwijl hij pas zijn betrekking eraan gaf. Maar eens zou de bom bersten. En wat dan? Zij voorvoelde, vreesde, dat de komst van haar zuster dát oogenblik zou worden; en dàt al heel gauw. Annuschka zou erover spreken, daaraan twijfelde ze niet. Moest ze nu van Reelen te voren ermee in kennis stellen of dat aan 't oogenblik overlaten? Ze bleef in 't onzekere welke houding ze moest aannemen, kon niet besluiten. Ze wilde met zichzelf overleggen, maar ze begreep dat elk overleggen feitelijk inhield eene berekening, — en met haar geluk en toekomst te schipperen dat stuitte haar tegen. Daarom ging ze dan ook naar 't heilsarmee-paar. Dat kon haar wat verzetten, wat kalmeeren — en wie weet, viel haar, onder het redeneeren, wel iets in.

Maar wat zou haar kunnen invallen? Hoe zij de zaak ook keerde of wendde, 't geval bleef hetzelfde en de moeielijkheden verminderden niet. Zij geen geld en hij geen positie. Daarbij beiden menschen, die 't gaarne goed hebben, — en juist, omdat zij geen kind was, al achter in de twintig, toch in 't beginne als een kind, een Backfisch handelde, voelde zij dit alles zoo drukkend. Zij moest zich het hoofd een beetje luchtiger maken.

Maar bij het heilsarmee-paar verzwaarde zich haar onrust nog, inplaats van zich af te wentelen, — en nu liep ze er over na te denken.

De zieke deed heel lief, erkentelijk, en de man heel dankbaar, dàt niet, maar 't scheen of de gesprekken telkens op haar, om haar, en wat haar bezig hield, heendraaiden. Van Reelen's naam werd ternauwernood genoemd, over hem niet gesproken, en toch leek het of elke zin op hem doelde. De heilsarmee-zieke begon al dadelijk, na de eerste plichtplegingen, vraag-bevestigend te zeggen, dat het voor een jong meisje niet prettig is zich alleen op een kuuroord te bevinden.

Wat moest ze daarop antwoorden? Ja, ze had haar zuster dichtbij, maar je begrijpt, die kan niet altijd bij je blijven, een verpleegster meê te nemen kost veel geld en haar moeder werd al te oud om zoover te reizen, kon toch niet om haar, al lang meerderjarig, en voor een ziekte die lang, lang sleepte, uit Odessa naar hier komen. Ja, wat moest ze anders zeggen?

Het geval was moeielijk, dat gaf ook het heilsarmee-paar toe, maar een meisje alleen, en eene nog al mooi, wat de menschen noemen opzienwekkend, je hadt zulke rare ontmoetingen op reis... 't bleef toch niet aanbevelenswaardig. Of ze zich dan niet bij een familie kon aansluiten? Of zich vaste bekenden zoeken, een oudere dame of een gezin, dat ook reisde?

Wat moest ze daar nou weer op zeggen? 't Leek eigenlijk een bedekte vraag om bij hen te komen. Maar, daarvoor voelde zij heelemaal niets, liet dus dat punt maar onbeantwoord, vertelde dat zij volgens professor Huguenin zich als bijna-genezen mocht beschouwen en na de winterkuur zonder bezwaar naar Rusland terug zou kunnen.

Wat of ze dan, eenmaal thuis, dacht te doen? Een meisje met zooveel gaven als zij, zou toch zeker niet de handen in de schoot willen leggen en in ledigheid maar neerzitten? De

heilsarmee-vrouw begon opnieuw haar loflied over de Russische vrouwelijke studenten die zij kende, en zich geheel gaven aan haar roeping om de menschheid tot nut te zijn. 't Was toch zooveel hooger die menschheid te dienen, lief te hebben, dan één enkel wezen.

't Werd om nijdig te worden, ze een klap om de ooren te geven of kortaf te zeggen salut, maar het zonderlinge was, dat je op die menschen niet kwaad kon worden. Ze hadden in hun manieren, het zich offeren, iets sereens, onaantastbaars, leken van een andere orde, menschen om medelijden mee te hebben en tegelijk weer te benijden, eigenlijk groote kinderen. Al die vragen deden ze met het liefste lachje, zoo zeker, alsof het vanzelf sprak en zij het bij voorbaat al eens waren om geen tegenspraak te ondervinden, zooals je nog spreekt over de keuze van gerechten als het diner zelf al is vastgesteld. Geen enkele vraag leek inpertinent, niets dringend, maar als een lichtende waarheid, die vanzelf naar boven drijft. Het gesprek ging onder 't kopje thee door, met veel belangstelling voor Anna Paulowna's langzaam-genezende longen, zoodat zij de zieke leek en niet die op bed lag.

Wat of ze, in Rusland terug, meende te doen, herbegon ze liefjes. Ja, daarover had ze nog niet nagedacht. Hoe zou zij daarover denken, nu zij door haar kennismaking met van Reelen mogelijk nooit terugging. Maar dat kon ze, en dat wou ze die menschen niet zeggen en daarom moest ze zoowat verzinnen, de mogelijkheid opwerpen van zieken te bezoeken, die in hun eigen huis te verplegen, of zich geheel aan de muziek wijden en dan gratis koncerten geven voor de armen. Niet slecht, als je zelf niets hebt! Enfin, de heilsarmee-menschen doen ook niet veel anders. Ze offeren zich, leven tegelijk van hun offerande, maar 't is er ook naar.

In alle ernst opperde ze toen maar de mogelijkheid om in de Krim een volks-sanatorium voor longlijders te stichten, een gedachte die in haar opwelde, zij wist niet waardoor of waarvan, mogelijk door 't geschrijf in kranten. O, dat viel dadelijk in goede grond. Daarvoor moest ze zich tot Tolstoj wenden.

Hum, Tolstoj, die schijft wel veel, maar doet heel weinig. Natuurlijk, zeien ze nu, ieder hoeft niet, zooals zij deden, zich onbeperkt aan de redding van verloren zielen te geven,

ieder kon handelen naar omstandigheden, maar allen moesten toch bijdragen om de verdoolden bij te staan of tot steun zijn van de ongelukkigen. Dat, en dàt alleen gaf inhoud, bevrediging aan 't eigen leven! Oef, wat was ze blij uit die gesprekken te zijn!

Nu ze flink en stevig op haar bergschoenen de groote weg afliep, nog napeinsde, verwonderde zij zich erover, dat zij al die wijze lessen en edele raadgevingen aanhoorde, een heele middag die theorieën gewillig zich liet aanleunen. Was zij een meisje geschikt voor heilsarmee-juf of ziekenverpleegster? Hoe kwam ze zoo mal, dat alles maar voor goede munt aan te nemen, gewoon met haar te laten sollen? 't Was vreemd, van geen ander zou ze dat dulden, maar van deze menschen kon ze het verdragen, waarschijnlijk omdat die heilsarmee-menschen zelf naar hun woorden leefden. Het leek van hen geen opdringen, maar een laten-deelnemen aan 't geluk wat ze zelf meenden te hebben gevonden, wat weer niet wegnam, dat zij zich toch ontstemd gevoelde, bijna nijdig op zich zelf.

Zij zette haar pas nog meer aan om die stemming wat van zich af te jagen.

Het weer was nog 't zelfde als vanmorgen. Alleen de wolken hingen meer tezamen, drukten naar beneden, halverwege de bergenhoogte. Egaal-koel lag het meer in de diepte en de groene glooiingen schenen bijna donker van stroefheid.

Ze liep straf door, al-door, tot waar de weg opging naar Amnisbühl. Maar, dat leek haar nu toch te ver. Dan werd het te laat, moest zij zich haasten aan tafel te zijn.

Zij keerde om, liep weer even stevig. Bij Schöneck, waar de Oberkirchweg begon, zag zij ineens voor zich van Beelen, die de hoek om kwam. Ze wou op hem aansnellen en hem ontloopen tegelijk. Maar voor beiden kreeg ze weinig kans, want hij stapte al nevens haar, stelde voor de bovenweg op te gaan. Haar goed. Gelukkig sprak hij niet veel en dan nog over zijn plannen, waaraan hij de gansche middag werkte. Volledig in zijn hersens en gedeeltelijk op papier, had hij het ontwerp van een moderne stad, de heele stad kompleet, hygienisch-aesthetisch, een plan, dat hij een Amerikaansche geldkoning wou voorleggen.

Zij liet hem maar praten, deed of ze toehoorde, nikte, gaf

weinig antwoord. Hij scheen haar stemming niet op te merken.

Na een poosje loopens zaten ze weer naast elkaar, even als van morgen, op de omgehakte boomstam. Het koele bergpanorama, met de wolken er over, die de toppen afsneden, spreidde zich wijd uit. Anna Paulowna staarde wezenloos er naar, te vergeefs zoekend naar een gegeven, om als van Reelen gedaan had met zijn bouwbesprekingen, wat te kunnen zeggen. Haar eigen zwijgen drukte haar.

Van Reelen praatte door. Opeens merkte hij, dat ze stroef zat te kijken, bijna niet luisterde. Het gesprek van vanochtend schoot hem te binnen. Wat is dat nou? prevelde hij, zei toen in eens hard:

— Je schijnt niet gebuid te zijn. Is er wat, Pauli?

— Hoe dat? wel nee!

— De wijze waarop je dat zegt, bewijst al, dat er wèl wat is.

— Och kom, zei ze spottend.

— Toch is het zoo! Van morgen dee je ook al zoo vreemd.

— Nee. Ik kan 't alleen niet uitstaan, dat jij zoo met die feministen wegloopt. 't Is net of je van mij ook zoo een wil maken, — en ik ben nu eenmaal anders.

— Welnee, dat weet je toch beter, ik ben blij dat je bent zooals je bent.

Zij bleef stroef voor zich heenkijken. Al dat denken en overwegen, de gesprekken met het heilsarmee-paar, het besef dat zij een hindernis voor hem werd, omdat zij geen middelen bezat en niet kon verdienen, kropte haar tot in de keel. Zij voelde zelf, dat zij onhartelijk tegen hem deed, zich aanstelde als een pruilend, nukkig kind, maar ze kon er zich niet tegen verzetten. Ze moest maar eens bokkig, onlief zijn, d'er mocht dan van komen wat wou. Ze schrok zelf van deze overdenking, die als ijs in haar hersenen stolde, zoodat ze er koud van werd. Haar gezicht, al bedoelde ze 't niet zoo, vertrok zich nog stroever. Een traan perelde zich in haar ooghoek.

Van Reelen zag het, zei onthutst:

— Scheelt er wat aan... zeg het dan, Pauli.

Hij greep in onbestemde angst haar hand.

— Welnee, 't is niets, weerde ze weer af.

— Zeg het dan toch, Pauli! Zijn stem klonk nu angstig-teeder.

Zijn hartelijkheid, zijn belangstellen in haar deden haar warm aan. Zij voelde zich week worden, keerde zich een weinig af om die traan weg te pinken, zei nog ontwijkend:

— Och nee, 't is het weer. Dat maakt mij melankoliek, ik ben altijd onder de invloed ervan.

— Maar Pauli, 't weer betert, wees niet zoo grillig.

— Ja, nu-wel, maar al die dagen, en die natte sneeuw, ontweek ze nog eens.

— Zeker, 't werkt ook op mij in, maar dat raakt nu toch voorbij.

Zij nikte van ja en zuchtte.

't Werd hem helder dat er toch werkelijk wat schortte. Zich nu vlak voor haar plaatsend, zei hij:

— Er scheelt je wel wat, waarom wil je mij dat niet zeggen?

Zij trok de schouders op, voor 't oogenblik ongevoelig voor wat zij deed, heel vreemd in 't besef, dat er wat moest gebeuren. De brief van ma, en de komst van haar zuster op aanstaande Zondag, drukten haar te benauwend.

— Wil je 't mij niet zeggen? drong hij opnieuw aan.

— Nee, zei ze kortaf, zonder het zoo kortaf te willen.

— Maar Pauli, je pijnigt me.... toe zeg het me.... als je mij de moeielijkheden gaat verzwijgen, aan wie moet je het dan zeggen?

Zij keek naar hem op, door die dringende toon aangedaan, omdat ze heftigheid terugverwachtte, zag hem vreemdverschrikt staan. De tranen sprongen haar op nieuw in de oogen. Toen zei ze:

— Nou ja, dan moet je 't maar weten, ik heb een brief gekregen.

— En?

— Nou, dat kun je wel begrijpen.

— Moet je terug komen?

— Erger, ze willen hebben dat ik ga trouwen.

— Trouwen?

Hij stond verbluft alsof hij onverwachts een klap op zijn gezicht kreeg. Aan die mogelijkheid had hij nog niet gedacht.

Zij voelde ineens medelijden met hem, heel haar liefde en aanhankelijkheid, die in al dat overwegen een knauwtje kregen, weer oplaaiend met dubbele kracht.

— Maar ik wil niet trouwen, ik wil niet, riep ze hartstochtelijk.

Hij schrok nu weer van deze onverwachte heftigheid, zei:

— Bedaar nou. Je moet me eerst alles vertellen. 't Zal zoo'n vaart niet loopen... ik ben er toch ook nog. Met wie moet je trouwen?

— Met een neef.

— Een ouwe of 'n jonge, een rijke of een arme?

— Een rijke natuurlijk.

— Dat is waar ook, dom van me. Dus rijk en jong?

— Nee, niet zoo jong.... vijftig.

Van Reelen's gezicht klaarde al op.

— O, die is goed, een ouwe.... een ouwe, schaterde hij uit. Mijn Pauli met een die twintig jaar ouder is. Nee, die is heerlijk, daar zullen we ons maar niet zoo-dadelijk ongerust over maken.

— Jij hebt goed praten, maar ik zit er voor.

Hij bond dadelijk zijn luidruchtigheid in, zei:

— Heb je die brief bij je?

— Ja, hier. Zij gaf hem de verfrommelde enveloppe.

— Die is in 't Russisch, kan ik niet lezen, maar vertaal me die in 't Duitsch of in 't Fransch.

— Och, ik kan 't je zoo wel zeggen.

— Nee, ik hoor graag de omstandigheden letterlijk.

Ze begon de brief voor te lezen, gelijk te vertalen — en hij zat met aandacht toe te luisteren, meteen zijn gevolgtrekkingen al te maken. Ja, 't bleek lastiger dan hij aanvankelijk dacht. Het kind was geheel afhankelijk van huis, want ze moest toch minstens een jaar kuur maken, — en ook hij zou twee, drie jaar noodig hebben om zich een bestaan te verschaffen.

— Je moet tijd winnen, dat is het eenige, zei hij, na een oogenblik zwijgens.

— Maar, dat gaat juist niet. Heb je 't dan niet gehoord, dat ik moet beslissen, barstte ze weer heftig uit. Ik heb 't nu al drie jaar verschoven.

— Maar ze kunnen je toch niet dwingen, waagde hij er tegen in te brengen.

— Nee, en ik laat me ook niet dwingen, — door niets ter wereld.

— Waarom maak je je dan zoo ongerust? vroeg hij.

— Ik maak mij niet ongerust.... ik heb het toch dadelijk gezegd dat het niets was.... maar jij wou het weten.

— Natuurlijk.

— Ik ben alleen een beetje nerveus, zei ze, om haar gedrag te verklaren. Ik hou van jou en van geen ander, als ik jou niet krijg, blijf ik eeuwig ongetrouwd.

— Lief, goed kind, mijn Pauli, vleide hij terug. Stil nou...

— Ik meen het, ik zweer het je!

— Hè, hè, onderbrak hij haar. Dat is niet noodig. Ik vertrouw je te volle.

Zij keek onthutst op, even verward, dat hij haar eed niet wou aannemen, maar hij keek zoo teeder, zoo rond, dat die kleine bijgedachte al verdween. Nee, ze zouen zich niet laten intimideeren, zich niet laten overrompelen. Ze hielden van elkaar en dat was het voornaamste.

Het zwerk hing nog vol met wolken en 't meer lag nog even diep en koel.

De wolken schenen zelfs te zakken en 't leek of 't weer ging regenen. Het drukte opnieuw haar stemming.

Het begon werkelijk te misten en te siepelen.

De heele middag zaten ze er over te praten, alle kansen, alle moeielijkheden berekenend. Voor 't eerst kwamen ze tot het klare begrip, dat verliefd-zijn heerlijk is, heel veel bekoring heeft, maar als de toestanden niet ermeê overeenstemmen, de zoete droppel vanzelf wrang en bitter wordt.

Even voor zonsondergang lichtte het weer op, de lucht, zoover te zien, egaal blauw. Met het zonverglijden steeg een nieuwe nevel op, doorzoog heel de sfeer, opnieuw niets te zien dan ééne wade. Maar het blauwe licht erachter bleef, alsof ze hier op de berg zaten in een wit-blauwige stulp, die rondom als weekig glas koepelde, al het andere nu verzwonden.

Het leidde voor een oogenblik het zware denken af, verhelderde, verlichtte hun gespannenheid.

Van Reelen stond er op morgen dadelijk aan haar zuster te worden voorgesteld. Anna Paulowna wou eerst met haar spreken.

(*Slot volgt.*)

G. VAN HULZEN.

ROEMEENSCHE VOLKSLIEDEREN EN BALLADEN.

Vrij bewerkt

naar de Fransche proza-vertaling van Hélène Vacaresco.

I.

DE KINDERLOOZE.

Pluk geen bloemen waar zij bij is,
Want zij plukt er nimmer meer.

— „Moeder, weet gij waar de stroomen
Henengaan?"
— „Naar de wouden, waar de boomen
Wuivend staan,
Naar de velden, naar de lanen...."
— „Moeder, weet gij waar de tranen
Henengaan?
Stille tranen, die de vrouwen
Heimlijk wisschen met de mouwen,
Stille tranen, die bedauwen
Vrouwehande' en vrouweschoot?"
— „Tranen vloeien naar de graven,
Om de dooden koel te laven
En te troosten om hun dood."

Pluk geen bloemen waar zij bij is,
Want zij plukt er nimmer meer.

— „Wie, o moeder! ging daar henen?"
— „Kind, een vrouw, die zat te weenen

Om haar arme' onvruchtbren schoot.
Om haar schoot kwam droef zij klagen,
Die alleenig heeft gedragen
Kindren, vóor het leven dood,
Klagen, wijl hun zieltjes zagen
Nimmer aarde's morgenrood."

Pluk geen bloemen waar zij bij is,
Want zij plukt er nimmer meer.

„En zij smeekt hun zieltjes teeder:
— Komt, o komt nog éenmaal weder!"
— „Moeder, wáarom kwam zij hier?
Heeft geen hut ze om in te wonen?"
— „Kind, haar tranen kwam zij toonen,
'k Zag ze stroome', een leedrivier.
Hoe zij loofde me al die kleenen,
Die zij niet gekend heeft: — „De éene
Waar wel blond als dageraad.
De andre zou de wang berozen
Teedre gloed van avondblozen,
Zingen zou zij, vroeg en laat,
Vlijtig spinnende, oude sagen,
Rank waar de andre lijk een staf....
Maar mijn schoot heeft dood gedragen
Al mijn kindre' en honend vragen
Hoor 'k Natuur mij: — Zijt ge een graf?"

Pluk geen bloemen waar zij bij is,
Want zij plukt er nimmer meer.

II.

HET ZWARTE HART.

Daar was een hart, dat was zóo zwart,
Niets maakte blank dat arme hart.

Dat arme hart vroeg de blanke duiven:
— „O laat uw vederen over mij stuiven!"
En de duiven lieten vallen verteederd
Op het zwarte hart hun blank gevedert.
En dat arme hart vroeg de blanke maan:
— „O zie mij aan! o zie mij aan!"
En de maan zag neer op het zwarte hart
En 't arme hart bleef áldoor zwart.
Koel wiesch het water van den stroom
Het met de keien aan den zoom.
En de regen zegende 't als het graan
En de zon was welzeer met dat hart begaan.
Maar op een dag
Kwam een ander hart,
Met een blijen lach,
Omdat het zóo blank was, bij 't harte zwart
En roerde 't áán en, van weelde en van smart,
Brak het zwarte hart.
Maar 't was blank geworden aleer het brak,
Als de vleuglen der duive op den berketak.

III.

VERLOREN JEUGD.

— Zie mij niet aan, ik ben zóo oud geworden!

— 't Is heimwee, heimwee dat u kwelt,
't Is heimwee naar uw jeugd en ge snelt
Den drempel over om uw verdriet
Te vergeten, maar 't leed vergeet u niet.
Het volgt u, volgt u op ál uw schreden
En het klaagt met de stem van een arrem kind
En ge ziet uzelv' weer, als lang geleden,
Met bloemen drie in uw gordellint,
        Met bloemen twee in uw haar.

— Zie mij niet aan, ik ben zóo oud geworden!

— Ik zie u áan om uw smart te zien.
O zie de rivier door de velden vliên
En zet u neder bij de rivier
En bid haar, uw smart te voeren van hier,
Hier ver vandaan, over de aarde voort,
Dat ge nooit meer over haar spreken hoort!

— Zie mij niet aan, ik ben zóo oud geworden!

— Laat blijven mijn smart tot aan mijn dood,
Zij werd mij een trouwe huisgenoot.
'k Weet niet wat ik op de wereld deed,
Zoo ik niet had mijn harteleed.
Mijn smart brengt me elken morgen klaar,
Bij morgenrood en morgenwind,
Drie bloemen voor mijn gordellint,
        Twee bloemen voor mijn haar.

En ik zeg tevergeefs: — „O lief verdriet!
Ik word zoo oud al, zie je dat niet?"
De bloemen zelf, die zijn mij moe
En ik doe vóor het venster mijn oogen toe.
Maar ik kan niet slapen meer als ik plach
En komen zie ik den nieuwen dag.
De dag verwondert zich over het schoon
Van de aarde, maar vroeger spande *ik* de kroon
En de dag, die was over mijn schoonheid verheugd,
In den tijd van mijn jeugd.

— Zie mij niet áan, ik ben zóo oud geworden!

IV.

DE KEI.

Ge hebt mijn hand genomen stout,
Ik heb gezeid: — „Mijn hand is koud."

Ik heb een kei, een kei uit de rivier
Onder mijn hemd geleid en op mijn hart.
Hij werd zoo warm als een klein kinderhart
En 'k droeg hem altijd bij mij hier.
En ik was blij
Dat 'k had bezield dien kleinen kei.
En als ik droef was, dacht ik dat hij leed
En als ik blij was, dacht ik dat hij sprong....
Maar hij had heimwee naar het waatr en zong,
Onder mijn kleed:
— „Ik wil niet blijven hier,
Ik wil naar mijn rivier,
Ik wil naar 't zilvren zand,
Waar ik blonk als een diamant,
Gewiegd door 't lijze lied
Van 't water als het komt en vliedt."
En de kei was zóo warm als het hart van een kind...
En ik gaf hem terug aan het water gezwind
En toen werd hij als de andren zóo koud en zóo hard,
Alsof ik hem nooit had gedrage' als een kind,
Al onder mijn hemd, op mijn hart.

Ge hebt mijn hand genomen stout,
Ik heb gezeid: — „Mijn hand is koud!"

V.

VERMOORDE LIEFDE.

— Ga water halen uit de put, mij dorst.

— „O gaf de put geen water hier,
Nog zou ons blijven de rivier.
Dronk leeg den stroom de zomerzon,
Nog bleef ons 't water van de bron.
Maar een hart zonder vreugd
Heeft geen andere vreugd."
— „Wat is er met uw hart gebeurd,
Dat uw lied zoo treurt?"
— „In den zwarten nacht,
Is er één gekomen,
Die heeft mijn hart zijn vreugde ontnomen,
Heel stil en zacht.
De weg was donker, dat hij 't wagen dorst.

Ga water halen uit de put, mij dorst.

— „O ging de zwaluw al verloren,
Nog zong de leeuwrik boven 't koren
En sloeg de hagel neer het graan,
Op 't hooiland bleef het gras wel staan.
Maar 't leven zonder liefde,
Dat heeft geen andre liefde."
— „Wat is er met uw liefde gebeurd,
Dat uw lied zoo treurt?"
— „Mijn liefde is dood,
Met een mes doorboord.
'k Zag droppelen rood
Haar bloed in mijn handen.
En het mes voor dien moord
En de hand die 't omspande,

Die beefden niet.
En ik kón haar niet helpen,
Ik kón maar niet stelpen
De roode vliet,
Die áldoor vloeide uit haar doorboorde borst.

Ga water halen uit de put, mij dorst.

VI.

ALS DE OUDE DAG KOMT.

Blijf mij nabij, ik ben alleen.

— „Als de oude dag komt vlokken strooien,
Zal ik zoo wel mijn sluier plooien
Dat geen zal zien mijn sneeuwwit haar.
En zóoveel dingen zal ik weten,
Waarom gij weent, zal 'k eindlijk weten
En ook mijn lief zal oud zijn, maar
Zijn bontmuts over de ooren halen,
Dat geen zal zien zijn sneeuwwit haar.
Dan zal ik mogen hem verhalen
Dat ik hem lief en zóoveel malen
Zal ik 't hem zeggen dat zijn jeugd
Terugkeert. — „Weet je nog dien éenen
Dag bij de wel? 'k had willen weenen
Van louter liefde.... hoe 't mij heugt!"
O 'k wou al oud zijn om mijn Eénen
Dat te vertellen uit mijn jeugd!
En jonge meisjes zullen vragen:
— „Vertel ons van uw blije dagen!"
— „O dochter! in den winter weet
De boom van loover meer noch vruchten.
Vergeten zult gij uw genuchten."
— „O moeder! spreek zoo niet van leed!
Ik glimlach blijer bij 't gedenken
Dat eens, wen droeve tranen drenken
Mijn jonge lachjes, 'k ál nog weet."
— „O dochter! elke lente zingen,
In meiedoren en seringen,
Veel vogels, maar dezelfde niet.
Wel elken zomer rijpt het koren,
Maar ander zaad bevrucht de voren.

Maar éenmaal zingt het hart zijn lied."
— „O moeder! spreek toch niet zoo treurig!
Wanneer ik oud ben lach ik fleurig
De vogels toe en 't blonde graan.
'k Vertel hun: — Eens heb 'k ook gezongen,
Eens ben ook ik in bloei gesprongen,
Nu zal ik willig slapen gaan!"

Blijf mij nabij, ik ben alleen.

VII.

HET KIND.

Ik had twee bloemen, de éene is welk
En de andere is droeve om haar zusterkelk.

— „O zuster, en wáarom zoo beve' als een riet?"
— „Ik zag iemand voorbijgaan, een mensch was het niet."
— „Wie was 't dat ge beeft als een halm in den wind?
— „Het was mijn kind, het was mijn kind,
Het was het kind dat ik draag in mijn schoot,
Dat vóor zijn geboorte mijn lichaam ontvlood,
Om de aarde te zien."
— „O zuster, dat was maar een droom misschien!"

Ik had twee bloemen, de éene is welk
En de andere is droeve om haar zusterkelk.

— „En nu zal hij treuren al in mijn schoot,
Want hij zag dë aarde met ál haar nood
En hij zag dat ik bleek was van dragen in leed
En hij zag dat dë aarde gedrenkt was met zweet
En dat ze over dooden zich strekt als een kleed."
— „O zuster, dat zal hij vergeten zijn,
Als hij weerziet de wereld vol zonneschijn!"

Ik had twee bloemen, de éene is welk
En de andere is droeve om haar zusterkelk.

VIII.

DE BEZOEKER

Zoek lang maar tusschen de halmen koel,
Dan vindt ge de bloem, die ik bedoel.

— „Moeder, een man is daar die vraagt om u te spreken,
Zal ik hem binnenlaten door den bloementuin,
Waar hij den stroom kan zien zijn rimpelgolven breken?
Zeg moeder, gauw, hij rilt van koû en 't pad is bruin,
Zóo donker valt de nacht, de drempel onzer woon
Is ook geen vreemdeling gewoon."
— „O dochter! 't is de man die mij beminde,
In verre dagen van mijn jeugd,
Het is zijn geest, die zien wil of mij heugt
Hoe ik zijn dood beweende en of hij vinde
Mijn schoot onvruchtbaar door den dood van vreugd."
— „Moet ik mij niet verbergen, moeder,
Om niet zijn geest te grieven?
Die doode man kon vergen, moeder,
Dat gij hem trouw bleeft lieven.
Laat hij niet weten dat gij hebt verkozen
Tot echtgenoot mijn vader, zonder blozen
Om 't arme graf, verlate' en zonder rozen."
— „Ja, kind, verberg u, dat zijn geest
Niet zie hoe óntrouw 'k ben geweest.
En doe de deur niet open, kind!
Want als hij even had ontwaard
De roode vlammen van mijn haard
En 't voorschoot vonklend met zijn tooi
Van gouden loovertjes zoo mooi,
Dan zou hij niet meer hopen, kind.
Dan zou hij 't graf heel donker vinden
En 't graf, dat zou beleedigd zijn,
Hem bannen uit naar alle winden,
Om eeuwig zonder vrêe te zijn."

Zoek lang tusschen de halmen koel,
Dan vindt ge de bloem die ik bedoel.

IX.

DE VADER.

O morgen is de dag voorbij,
Toen mijn hart was blij,
Heel donker zal mijn ziel dan zijn
En niet meer gelooven aan zonneschijn.

Hij wierp er zijn spâ waar het donker is
En vertelde ons de heele geschiedenis.

— Ik had er een dochterken lief en ze droeg
Een voorschoot met zilver bestrooid en ze vroeg:
— „O vader, en wáar is de weg naar het veld?
'k Houd van 't veld als de maan het een sprookje vertelt.
En de maan moet mij áanzien als 'k wandelen ga."
En ik sloop er, een avond, mijn dochterken na
En ik zag dat de maan naar het meisje keek,
Omdat zij sprak met een doode bleek.
En zij gaf hem te drinke' en ze streelde zijn haar.
En zij vroeg: — „Is de wereld niet wonderbaar?"
En de doode, die luisterde met een lach,
Omdat hij zijn lieveken lachen zag.
En het kruis van zijn graf, dat stond tusschen die beî.
En de doode zei:
— „Wat doe je den heelen dag zonder mij,
Alleen op de wereld?" — En ze antwoordde: — „Ik wacht
Op den lieven nacht."
En de doode ging heen en hij droeg zijn kruis.
En mijn dochterken droeg haar leed naar huis.
En nu heb ik gedood mijn zoetlief kind,
Dat zij haar lieveken wedervind'!

O morgen is de dag voorbij,
Toen mijn hart was blij,
Heel donker zal mijn ziel dan zijn
En niet meer gelooven aan zonneschijn.

X.

DOODGEBOREN.

Er groeien bloeme' in 't groene koren,
De bloemen drinken rege' en dauw,
Die zendt de hemel aan het koren.
Mijn hutjes drempel druipt van dauw.

Vrouw, neem uw leven óp waar gij het hebt gelaten,
Voor u is niets veranderd, vrouw.
Gij zijt dezelfde nog, gij die zoo placht te praten
Hoe ál nu anders worden zou.
De doodeklacht heeft niet uw leege woon doorklonken,
Beweent m' als dood wat leefde niet?
Toch had ik mooi de hoop, uw wachtend hart ontzonken,
Bezongen in mijn doodelied.
Ik had uw zoon gezeid — en roerend klonk mijn klachte —
Dat hij niet wél deed, zóo te vliên
En dat hij onrecht deed, de wereld te verachten,
Die hij niet eens had aangezien.
Vrouw, toen ge uw kindje droeg', hebt ge enkel maar gesproken
Van donker graf en killen dood,
Gij hebt hem niet verteld hoe leven blij ontloken
Doet kloppen trotsch den moederschoot,
Gij hebt hem niet verteld: — „'t Is wel eens lente op aarde!"
Niet: — „Wie geen kind heeft, zucht en snikt!"
Gij hebt aan smart gedacht, terwijl gij 't heil bewaarde
En 't lijden heeft hem afgeschrikt.
Gij hebt hem niet verteld dat mensche' en vooglen zingen
En dat wel vroolijk klinkt hun lied,
Dat vensters zien naar 't veld, dat bloeme' uit d' oever springen,
Gewiegd door 't water dat er vliet.
Gij hebt hem zóo verteld van dood en donkre groeven
Dat hij hun vrede heeft bemind.
Ik kan niet zinge' een klacht vertroostende uw bedroeven,
Omdat ik niet zag leve' uw kind.

Keer naar uw leege kluis om dáar van 't kind te droomen
En zeg: — „Hoe leeg nu hutje en schoot!"
En reik uw man de hand en lach, dat weer moog komen
Zijn lach en hij niet denke aan dood.
Wijl 't niet de dood was, die uw woning heeft verkoren,
Maar 't leven, dat niet binnentrad.
Gij vroegt van verre alleen: — „O wilt gij mij behooren?"
Alsof ge een ster te dalen badt.
De sterren zeggen koud: — „Wij vonklen, wij behooren
Geen mensch!" — „Ik heb u lief, mijn schat!"
Gij zei 't als tot den Heeml, de Hemel spreekt: — „Mij laten
Gansch onbewogen liefde en trouw."
Keer tot uw arbeid weer, tevreden en gelaten,
Voor u is niets veranderd, vrouw!

Hélène Lapidoth—Swarth.

R A M

Roewalait
R. Roewala
R. Tala
Samasoeroe
EL PAPOETIE BAAI
Amahei
Hoewaloi
Kl. Latoe
Roemakai

Haroeka
Nolot
Halawana
Ihamahoe
Eil. Saparoea
Koelor
Pelauw
Hoelalioe
Porto
Tiouw
Saparoea
Siri Sori
Haria
Oelat
Booi
Ouw
Eil. Noesa laoet
Molana
Ft. Beverwijk
Sila
Akoon
Aboeboe
aroekoe

BANDA ZEE

Schetskaart der Uliaser eilanden.

BLADEN UIT HET MEMORIAAL VAN DEN VICE-ADMIRAAL J. BOELEN.

II.

De opstand in de Molukken, 1817.

Op den 24sten Maart 1817 werd het oppergezag over de Molukken door den Engelschen Gouverneur, W. B. Martin, overgedragen aan de Commissarissen van het Nederlandsche Gouvernement, N. Engelhard en J. A. van Middelkoop. Wij lagen toen met drie schepen, de linieschepen „Admiraal Evertsen" en „Nassau" en het fregat „Maria Reigersbergen", waarop ik mij bevond, in de baai van Amboina, niet ver van het Fort Victoria. De beide linieschepen werden respectievelijk gekommandeerd door de kapiteins ter zee Dietz en Sloterdijk, het fregat door den kapitein-luitenant ter zee Groot. Eerstgenoemde was tevens kommandant van het eskader, maar kwam den volgenden dag plotseling te overlijden, waardoor de kapitein ter zee Sloterdijk Eskader-Kommandant werd en het bevel van de „Evertsen" overging op den eersten officier, den kapitein-luitenant ter zee Q. R. M. Verhuell.

Het nederlaten van de Engelsche en het hijschen van de Nederlandsche vlag ging met alle ceremoniën gepaard, die daarbij gebruikelijk zijn. Saluutschoten werden gewisseld door het fort en de ter reede liggende Engelsche en Nederlandsche oorlogschepen. Bovendien hadden er enkele festiviteiten plaats. De Engelsche Gouverneur gaf een luisterrijk bal en souper, bij welke gelegenheid het Residentiehuis te Batoemera en de tuin schitterend waren verlicht.

Door den eskader-kommandant werd thans aan den Kapitein-luitenant ter zee Groot opgedragen om met Z. M. fregat „Maria Reigersbergen" Ternate en onderhoorigheden van het Engelsche Gouvernement over te nemen. De Resident de Nijs, die over Ternate het bewind zou gaan voeren, kwam met eenige ambtenaren en militaire macht bij ons aan boord en wij zeilden in de hondewacht van den 9den April naar zee. Wegens den krachtigen west-moesson en den sterken stroom om de Z. O. hadden wij een langdurigen ophaaltocht van Amboina naar Ternate. Wij kruisten eenige dagen achtereen tegen den moesson en den stroom tusschen de eilanden Boeroe en Manipa. Die doortocht eenmaal gepasseerd zijnde, moesten wij eenige dagen kruisen en opwerken tusschen de eilanden Obi-major en Lissamatula. Eindelijk den 24sten April kwamen wij ter reede Ternate ten anker.

Den 30sten April 's morgens zeer vroeg begonnen wij alle sloepen te water te brengen en debarkeerden daarmede 299 koloniale soldaten met hunne vrouwen en kinderen. Om 7 uur in den morgen kwam de Sultan van Tidore met zijn gevolg, in twee jachten gezeten, ter reede van Ternate en nam zijn intrek bij den Heer Duivenbode, een te Ternate sedert vele jaren gevestigd koopman. Om 8 uur ging de Overste met drie Officieren aan den wal. Wij begaven ons naar het Residentiehuis in het fort, waar wij reeds vergaderd vonden den Resident de Nijs, den Engelschen Resident, de Kommandanten van de Engelsche en Hollandsche krijgsmacht en den Kommandant van de Engelsche Oost-Indische oorlogsbrik „Antilope." Bij de plechtigheid der overgave van de kolonie aan het Nederlandsch gezag moesten ook tegenwoordig zijn de beide Sultans van Ternate en Tidore. De Sultan van Ternate was ons steeds goed gezind geweest, de Sultan van Tidore daarentegen niet. Beide Sultans stonden vijandig tegenover elkander en alleen het gezag van het Nederlandsche en later ook van het Engelsche Gouvernement belette, dat die vijandschap tot dadelijkheden oversloeg en van beide kanten de wapens werden opgevat. Hoewel het Nederlandsche Gouvernement alle aanleiding zoo veel mogelijk vermeed om den naijver en den afgunst tusschen de beide Sultans op te wekken, wilde het den Sultan van Ternate toch niet zijn recht betwisten, om als Leenheer tegenover den Sultan van

Tidore op te treden. Iedere keer dus als de beide Sultans eene uitnoodiging ontvingen, om bij den Resident van Ternate en onderhoorigheden, waarin het rijk van Tidore begrepen was, in het fort Oranje te komen, mocht de Sultan van Tidore niet eerder het fort betreden, vooraleer de Sultan van Ternate en zijn gevolg de poort gepasseerd was en op zijn aangewezen plaats aan de rechterzijde van den Resident zat. Ook moest de Sultan van Tidore weder de eerste zijn, die het fort verliet en de poort uitging.

De Sultan van Ternate kwam dus eerst in zijne statiekoets binnen het fort en werd begroet met 13 kanonschoten. Daarna kwam de Sultan van Tidore binnen, doch te voet, en werd met hetzelfde aantal schoten gesalueerd. De Sultan van Ternate was een groot, uiterst zwaarlijvig man, verbazend geschonden van de pokken, zijn vel was zoo zwart als dat van den zwartsten neger. Als hij zijn bol opgezet gelaat met dikke vooruitstekende lippen, waarin zijn breede platte neus als verscholen lag, naar iemand toewende, huiverde men onwillekeurig als bij den aanblik van een kanibaal, gereed tot het kluiven van een menschenboutje. De Sultan van Tidore daarentegen was een slank rijzig man. Zijn mager gelaat had eene ernstige uitdrukking. De kleur van zijn vel was als die der Javanen, zelfs iets lichter. Zijne kleeding was eenvoudiger dan die van den Sultan van Ternate, wiens costuum vol gouden oplegsel was.

Het neerlaten van de Engelsche en ophalen van de Nederlandsche vlag ging weder met de voorgeschreven ceremoniën gepaard, eveneens de plechtige eedsaflegging van trouw aan het Nederlandsch gezag door de beide Sultans. Bij het vertrek der Sultans, beloofde die van Ternate aan onzen Overste aan boord van zijn schip een bezoek te zullen bengen, wat dan ook den 6den Mei plaats had. Bij dit bezoek was de Sultan gezeten in een groote prauw met een ruime tent, vervaardigd van rood laken en rijk bezet met gouden passement en andere versieringen. Vóór op de prauw stonden een twaalftal soldaten zijner lijfwacht met gepresenteerd geweer. Des Sultans maagschap, prinsen en hovelingen volgden in een tweede prauw. Beide prauwen werden door drie boven elkaar zittende rijen roeiers voortbewogen. Op des Sultan's prauw woei de Hollandsche vlag. De vlaggen van zijn rijk

waren aangebracht op den voor- en achtersteven. Deze optocht werd begeleid door een soort muziek, voortgebracht door slaan op trommels en blazen op fluiten en wat men hoorns zou kunnen noemen, maar het geheel klonk niet onaardig. Bij zijn aan boord komen werd de Sultan begroet door den Overste Groot en op het halfdek ontvangen door den Resident de Nijs, den Engelschen Resident, den Kapitein Muilman, kommandant van de militaire macht, en eenige anderen, die allen reeds om 9 uur aan boord gekomen waren. Saluutschoten werden gelost, de mariniers presenteerden het geweer, waarbij de trom geroerd werd.

Na het schip bezichtigd te hebben, gebruikte de Sultan een déjeuner en vertrok tegen 12 uur onder hetzelfde ceremonieel.

Den 16den Mei kwam de „Maria Reigersbergen" ter reede van Kema aan en den volgenden dag vertrok de Overste met eenige Officieren naar den wal, om over land naar Menado te gaan en ook daar de alsnog onder Engelsch bestuur zijnde posten aan het Nederlandsch gezag te doen overgaan. Ik bleef toen aan boord. Den 25sten vertrok het fregat weder van de reede van Kema en stuurden wij om de Zuid, met het voornemen naar Amboina te stevenen. Wij hadden nu weder hard opwerken tegen den Z.-O.-moesson, waarbij de stroom thans om de Noord trok, zoodat wij eerst den 25sten Juni in de baai van Amboina voor het fort Victoria het anker lieten vallen. Nauwelijks lag dit in den grond of de Commissaris Engelhard met den Heer Moorrees kwamen aan boord. Zij brachten ons de treurige tijding, dat er een opstand was uitgebroken onder de inboorlingen van het eiland Saparoea, dat de Resident van den Berg, zijne vrouw en kinderen, eene hollandsche vrouwelijke bediende en zijn klerk jammerlijk vermoord waren, dat men, op het vernemen van die ontzettende tijding, van Amboina, 17 Mei, eene aanzienlijke krijgsmacht, bestaande uit 112 matrozen en mariniers van de schepen „Admiraal Evertsen" en „Nassau" en 138 soldaten van het garnizoen onder bevel van den Majoor der pioniers Beetjes, naar Saparoea had gezonden, dat die krijgsmacht, 20 Mei, aan den Westkant van het fort eene landing had ondernomen, doch dat men nauwelijks het aan het strand gelegen klapperbosch was binnengedrongen of men had zoo'n

hardnekkigen weêrstand van de inboorlingen ondervonden en, door goed gerichte geweerschoten uit de klapperboomen en andere hinderlagen, zulke aanmerkelijke verliezen aan Officieren en manschappen geleden, dat de krijgsmacht verplicht was geworden voor goed terug te trekken, nadat de aanval reeds tweemaal had plaats gehad, en er bereids order was gegeven tot een derden aanval.

Bij dit retireeren waren onze troepen door een aanzienlijk aantal inboorlingeu zoodanig op den voet vervolgd, dat nagenoeg onze geheele macht afgemaakt was geworden en slechts ééne prauw onder den adelborst 't Hooft met eenige manschappen naar Amboina was teruggekeerd.

Natuurlijk was de verslagenheid bij ons aan boord en onder het garnizoen groot, evenzeer als de ongerustheid over de dingen die komen zouden, want wij vernamen weldra dat het oproer zich over al de Specerij-eilanden begon uit te strekken. Het geheele eiland Saparoea was in opstand, evenzoo het eiland Haroekoe. Het groote eiland Ceram was ook in oproer en eenige negorijen aan de Noordkust van het eiland Amboina waren ook reeds aan het muiten, zoodat men in het fort Victoria en de stad Amboina bevreesd begon te worden voor een aanval der steeds stouter wordende oproerlingen. Eens op een avond dat ik ten huize van den Heer Moorrees was, ontstond er een ernstig alarm in de stad. Men had het gerucht verspreid, dat er een groot leger rebellen in aantocht was en zich reeds op het gebergte vertoonde. Ieder die vluchten kon drong het fort Victoria binnen, doch weldra vernam men dat het gerucht valsch was.

Daar het niettemin zeker was, dat de oproerlingen hoe langer hoe vermeteler werden en het fort Hila, aan de noordkust van Amboina gelegen, reeds door hen bedreigd werd, was het tijd dat er aan den opstand een einde werd gemaakt. Dien ten gevolge kreeg de „Maria Reigersbergen" van de commissarissen tot overname der kolonie last, zich gereed te maken voor eene expeditie naar het eiland Saparoea. Daar niemand onzer de wateren om de Specerij-eilanden ooit bevaren had, werd ons een loods aan boord gezonden. Die man, Christiaan Christiaansen geheeten, was een Deen van geboorte en sedert 40 jaren onafgebroken in de Oost-Indische koloniën rondvarende geweest. Hij was nu oud en

leefde rustig in een der kampongs op het eiland Amboina. Ook zond men ons aan boord een 24-tal gewapende Amboineesche burgers en een 12-tal nog ongewapende, met welke wij een *orembaai* zouden bemannen, die wij op sleeptouw mede namen.

Het plan onzer expeditie was, op den hoek van Hatawana, op de noordzijde van Saparoea, waar zich vijf kampongs of negorijen bevonden, eene landing te doen en te trachten zoodoende eene afleiding te geven aan het leger der muitelingen en ze te verhinderen hunne gezamenlijke macht tegen de hoofdplaats Saparoea te doen optrekken.

Den 4den Juli verliet de „Maria Reigersbergen" de baai van Amboina ten tweede male. Wij zeilden langs de zuidkust van Amboina en de eilanden Haroekoe en Noesalaut, zonder iets wat naar vijandelijkheden zweemde te kunnen bemerken, doch toen wij het eiland Saparoea aan zijn N.O.-hoek naderden, zagen wij eene menigte gewapende inboorlingen in dreigende houding onrustig heen en weer loopen en ons tarten door hun geschreeuw en gegil. Toen nu, te 10¾ uur in den morgen, het fregat bij de negorij Itawaka ten anker kwam, zagen wij vrouwen en kinderen uit de kampongs vluchten, maar de mannen bleven, oefenden hun krijgsdans uit, terwijl wij tevens van alle kanten de *tifa tjakalèlè*, een soort van langwerpigen trom hoorden slaan. Toen wij hun eenige kanonkogels toezonden, gingen zij op de vlucht, maar spoedig daarna vertoonden zij zich weder, iets zuidelijker bij de negorij Ihamahoe. Toen wij hen ook daar met een 10-tal kanonschoten begroetten, kregen zij toch zooveel ontzag, dat zij zich niet meer durfden te vertoonen. Daar inmiddels in het Westen Z. M. koloniale korvet „Iris" kwam opdagen, besloot de Overste met het doen van een aanval op den vijand te wachten, totdat die bodem naast ons ten anker zou zijn gekomen. Dit schip werkte moeilijk op tegen den stijven N. O. moesson en den zwaren stroom om den west. Wij bepaalden ons dus vooreerst tot het in 't oog houden van den vijand en het beperken van zijne weder toenemende stoutheid. Van tijd tot tijd zag men hen uitdagend springende naar het strand komen, terwijl zij ons uit het geboomte beschoten, zoodat de kogels over het schip in zee vlogen. Nu en dan riepen zij ons toe: „marri di darrat" (kom aan den

wal). Des nachts kruiste er een gewapende *orembaai* en een dito sloep, onder bevel van een officier met een adelborst 1ste klasse, langs het strand en in den omtrek van het fregat, ten einde de communicatie met het eiland Ceram te beletten, van welk eiland vele muitelingen overkwamen, voor het meerendeel Alfoeren, de zoogenaamde koppesnellers. Bij een dier nachtelijke kruistochten had ik mij met de *orembaai* wat dicht onder den wal bij de negorij Ihamahoe begeven om te onderzoeken of de vijand ook daar genesteld en waakzaam was. Doch het was zeer gelukkig, dat wij met den *orembaai* zoo spoedig den steven konden wenden, want onverwacht ontvingen wij eene geduchte charge uit het klein geweer, welke, voor zulke goede schutters als de Saparoeezen later bleken te zijn, slecht gedirigeerd was, want niemand onzer werd getroffen, alleen het vaartuig kreeg verscheidene kogels. Wij beantwoordden dat geweervuur niet, daar de wal door het hooge geboomte in den nacht als achter een zwarte sluier lag en wij niets konden onderscheiden. De vijand daarentegen zag ons vaartuig op den waterspiegel duidelijk genoeg om te kunnen treffen. Al die voorloopige operatiën maakten intusschen den vijand nog vermeteler, daar hij ons dralen aan angst toeschreef. Toen wij 's avonds onze *labberlot* inheschen, omdat die sloep een reparatie behoefde, dachten zij zeker, dat wij aanstalten maakten om te vertrekken, want toen kwamen zij in menigte langs het strand dansen, gillen en zwaaien met hunne klewangs.

Den 12den Juli eindelijk kwam de korvet „Iris" in onze nabijheid ten anker en posteerde zich in het Z. O. van het fregat, om aldus met de „Maria Reigersbergen" een behoorlijk kruisvuur op de vijandelijke kampongs te kunnen onderhouden. Van de bramzalings kon men over het aan het strand gelegen bosch een goed eind langs de velden zien en wij bemerkten een huis, waarin zich veel gewapend volk bevond en er uitzag als een soort van hoofdwacht. Na eene peiling van dat huis van de bramzalings, richtten wij er een der jagers van de bak op. De kogel daaruit afgeschoten moet bij hen groote verwoesting aangericht en ontsteltenis veroorzaakt hebben, want wij zagen allen eensklaps dat wachthuis ontvluchten en konden daarna duidelijk zien, dat het sedert verlaten bleef.

Nadat de „Iris" zijne positie genomen had, begonnen de beide schepen de kampongs te beschieten, doch wij bemerkten weldra, dat er bij dit bombardement niet veel schade aangericht werd. De kogels en het schroot vlogen door de bamboewoningen heen en lieten ter nauwernood een gat achter in de van gabbe-gabbe gemaakte wanden. De Inlanders waren met vrouwen en kinderen reeds eenige dagen te voren uit de kampongs gevlucht en hadden zich achter door hen opgerichte bentings verborgen. Die verschansingen en bentings werden door hen gewoonlijk des nachts opgericht. Vrouwen en kinderen waren er aan behulpzaam. Zij bestonden in muren van eenige voeten breedte, zoodat ze met 48 ponds kogels niet bres geschoten konden worden. De muren waren gemaakt van op één gestapelde klipsteenen en hadden eene inderdaad bewonderenswaardige vastheid en sterkte.

Gedurende het vuren der schepen kwam de Overste Pool, kommandant van Z. M. korvet „Iris", aan boord van het fregat en deed het voorstel om dit noodeloos kruit en amunitie verspillen te staken en te trachten, door minzame onderhandeling met de bevolking, de vrede met al de negorijen tot stand te brengen, te meer daar de Overste, die onlangs van Haroekoe kwam, daar vernomen had, dat het mishagen en het oproer der Inlanders door de slechte behandeling en de knevelarijen van den Resident veroorzaakt waren. [1])

Daar onze Overste Groot met deze zienswijze instemde, werd aan de „Iris" het sein gegeven „ophouden met vuren", waarna er een brief werd opgesteld in de Maleische taal, waarin aan alle inwoners van Saparoea gezegd werd: „dat

[1]) Moge de Resident niet zijn vrij te spreken van fouten in zijn bestuur, moeilijk is het aan te nemen dat daarin de voornaamste oorzaken van den opstand moeten gezocht worden, te minder indien men overweegt dat de overgave te Amboina van het Britsch bestuur door Gouverneur Martin aan de Nederlandsche Commissarissen Engelhard en Van Middelkoop eerst heeft plaats gehad op 24 Maart, dat is nog geen negen weken vóór het uitbreken van den opstand. Belangrijke voorteekenen van de hoogst ontevreden stemming hadden zich reeds onder het Engelsche tusschenbestuur voorgedaan, en ook vóór dien tijd onder het bestuur van Daendels en nog vroeger. In 1806 was er opstand geweest te Siri-Sori ten Z.O. van de hoofdplaats Saparoea en na 1810 had de Engelsche Gouverneur Martin zich persoonlijk te Oma en Aboro op het eiland Haroekoe van de daar bestaande gisting overtuigd.

(*Noot van den uitgever van het Memoriaal.*)

wij, alvorens tot krachtiger maatregelen over te gaan, eerst wilden onderzoeken wat de oorzaak van hunne misnoegdheid was, om te trachten deze uit den weg te ruimen, en hun recht te doen geschieden, dat de kapitein luitenant-ter-zee Groot op dien brief binnen 24 uur antwoord begeerde en tot dien tijd de vijandelijkheden zoude staken."

Deze brief werd aan den stok van een witte vlag gebonden. Onder het lossen van een saluutschot werden witte vlaggen geheschen aan den voortop der beide schepen, terwijl tegelijkertijd de jol van de „Iris", bemand met Boegineezen, naar den wal pagaaide. Daar aangeland sprong de mandoer met den stok, waaraan de vlag en de brief bevestigd waren, in de hand op het strand en bleef daar ongeveer 10 minuten wachten. Niemand vertoonde zich echter om den brief aan te nemen. Wel riep men den mandoer toe dat hij zou naderen en in de Kampong komen, maar daar dit tegen zijne medegekregen bevelen was, plantte hij den stok, met den brief en de vlag, in het zand en keerde met zijne manschappen naar boord terug. Kort daarop kwam er een gewapende Inlander uit het bosch, die den stok weg nam. Ongeveer een half uur daarna riep men ons van den wal toe dat de brief gelezen was en men verzocht, dat wij niet meer zouden schieten. Nadat wij hun dit beloofd hadden, kwamen weldra vele Inlanders, allen gewapend, te voorschijn en in de platvoet [1]) zagen wij een opperhoofd op een *kadèra-pikol* (draagstoel) aan het strand zitten. Des avonds om 5 uur lichtten wij het zware werpanker, dat wij weer om de N. O. uitbrachten, om daardoor het schip nader aan den wal te kunnen halen, wat oorzaak was, dat men ons van den wal toeriep: „dat dit niet recht was." Toen er een jongen bezig was om op de voorbramzaling de witte vlag te klaren, die in de lijn verward geraakt was, riepen zij van den wal, dat wij die vlag niet moesten neerhalen. Na zonsondergang werd er van den wal gepraaid, dat op Zondag den 13[den] Juli in alle kerken der negorijen de brief zou worden voorgelezen, dat op dien brief niet eerder dan Maandag daaropvolgende zou kunnen worden geantwoord en men dus tot dien tijd uitstel verzocht. De

---

[1]) De platvoet noemt men de vooravondwacht van 4—8 uur.

Overste vond goed hierop niets te antwoorden. Des nachts evenwel deden wij onze gewone ronde met gewapende sloepen. Het roepen van „alles wel" door onze schildwachten werd van den wal herhaald met „Jaga, jaga" (pas op, pas op). Des Zondags den 13den Juli 's morgens om 11 uur kwam er reeds een inlander op het strand met de witte vlag, waaraan een brief was gehecht. Hij plaatste den stok in het zand en verwijderde zich. De Jol van de „Iris" werd toen afgezonden om dien brief te halen; hij was in 't Maleisch en was van den volgenden inhoud: „Wij hebben uwen brief ontvangen „en den inhoud er van verstaan. Prauwen hebben wij niet „om aan boord te komen, doch als de kapitein aan den „wal wil komen om in onzen raad (baileo) te onderhandelen, „zal ons dat wel zijn. Zend ons anders de Amboineesche „burgers en zwarten. Geteekend door de Opperhoofden van „Ceram, Saparoea, Noesalaut."

De Overste Groot antwoordde hierop, dat de Kapitein zelf niet verschijnen zou, maar dat er een Officier, vergezeld door den loods Christiaansen, in hun Kampong zoude komen. Om 2 uur in den namiddag werd er weder van den wal gepraaid, dat de brief van den Kapitein naar de negorij Saparoea was opgezonden en dat men morgen antwoord zoude hebben. Den volgenden morgen zagen wij twee witte vlaggen op het strand geplaatst, naast welke eenige inlanders stonden. Wij zonden de sloep met den loods Christiaansen om de beteekenis van een en ander te vragen. De loods kwam terug met de mededeeling, dat zij nu den Officier om 10 uur aan den wal verwachtten. Wij zagen ook reeds twee stoelen en een tafel aan het strand brengen.

De luitenant ter zee 1e klasse Ellinghuisen ging dan ook met den loods Christiaansen aan den wal. Met koele, uitdagende en trotsche houding werden zij door eenige hoofden en de overige aan het strand staande inlanders ontvangen. Toen zij zich op de stoelen aan de tafel geplaatst hadden, werden zij door de inlanders omgeven en daarop begon de onderhandeling. Als de redenen van hunne misnoegdheid gaven de hoofden het volgende op: 1e. De knevelarijen van den Resident Van den Berg, die het volk mishandelde; 2e. het papieren geld, dat men niet meer wilde ontvangen; 3e. dat zij een domine wilden hebben en een schoolmeester

voor hunne kinderen.[1]) In den verderen loop der onderhandelingen gaven de Inlandsche hoofden den wensch te kennen dat er een officier van het fregat met den loods Christiaansen naar het fort Saparoea zoude gaan om met de aldaar resideerende hoofden te spreken.

Toen de luitenant ter zee Ellinghuizen met zijn metgezel aan boord terug waren en verslag hadden gegeven van de onderhandelingen, werd er bepaald, dat Christiaansen, als goed bekend met de Inlandsche hoofden, een brief naar Saparoea zou brengen. Om 3 uur in den namiddag vertrok hij in een prauw onder witte vlag naar de westkust der baai. 's Avonds om 11 uur kregen wij een brief van Christiaansen in handen, waarin hij schreef, dat de hoofden zeer tot den vrede geneigd waren en men wenschte, dat er officieren kwamen om te onderhandelen. De beide kommandeerende officieren besloten nu den wapenstilstand te handhaven en zoo spoedig mogelijk het Hoofdbestuur der Molukken met de eischen der Saparoeezen in kennis te stellen en dienaangaande zijne nadere bevelen te vernemen. De groote *orembaai* werd dus gewapend met twee donderbussen en gereed gemaakt om met een officier, belast met depêches en instructies voor het Hoofdbestuur, naar Amboina te vertrekken. Mij werd deze missie opgedragen. Ik vertrok des avonds te half twaalf. Het vaartuig onder mijne bevelen was bemand met acht Europeesche matrozen, een bootsmansmaat als onderofficier, een boeginees als *djoeroemoedie* (stuurman), en een Javaansche mandoer met twee Javaansche matrozen, zoodat wij in 't geheel 14 man sterk waren. Vier matrozen waren gewapend met geweren, de bootsmansmaat en ik zelf met pistolen en marinesabel. Hoe stil wij ook van boord gingen, ontwaarde men toch onmiddellijk aan den wal, dat er een vaartuig werd afgezonden, want men praaide: „itoe schuitje pigie dimana?" (waar gaat dat vaartuig heen?). Natuurlijk werd hun geen antwoord gegeven.

Het begin van de reis was zeer voorspoedig, want wij

---

[1]) Zooals men weet waren de bewoners der specerij-eilanden voor het meerendeel heidenen, die tot het Christelijk geloof zijn gebracht. Die enkele negorijen, die van oudtijds tot het Mohammedaansche geloof behoorden, zijn Mohammedaansch gebleven.

hadden den stroom mede, zoodat ik mij te halfdrie dwars van de negorij en het fortje Pelauw, op den noordkant van het eiland Haroekoe, bevond. Gedurende den nacht zagen wij hier en daar op het gebergte van Ceram en op dat van Saparoea en Haroekoe vuren opvlammen, volgens den Boegineeschen stuurman signalen, die de vijanden met elkander wisselden. Toen wij tusschen Amboina en Haroekoe doorzeilden, zagen wij op het strand van het eiland Haroekoe bij de negorijen Rohomoni en Kabauw een massa gewapend volk, ons uitdagende onder hun gewoon gegil. Zij riepen mij toe om aan land te komen. Ik liet de *orembaai* zoo dicht mogelijk het strand naderen en, op de witte vlag wijzende, die midden in het vaartuig aan een hoogen stok woei, riep ik hun toe, dat de Kompanie mij afgezonden had om vrede met de Saparoeezen en ook met hen te maken. Ik zag echter weldra aan hunne voortdurende oorlogskreten en krijgsdansen, dat zij alles behalve vredelievend gestemd waren. Ook begonnen zij de prauwen aan het strand te water te brengen en aanstalten te maken om mij aan te vallen. Zoodra zij echter zagen, dat ik gereed was een donderbus op hen af te vuren, staakten zij hunne beweging.

Te 7 uur in den morgen van den 15den Juli kwam ik te Haroekoe aan. Het fortje aldaar, Zeelandia, is niets meer dan een blokhuis, waartegen eene woning gebouwd is, dienende tot verblijf van den kommandeerenden officier en den posthouder. De kommandeerende officier, kapitein der infanterie Van Driel, had om het fort een ruim kampement, afgesloten door eene borstwering, doen aanleggen. De negorij, op circa drie honderd pas ten zuiden van het fort, was daarin gesloten. Hierdoor bedwong hij de bevolking, die uit eigen wil of onder den dwang van het hoofd der oproerlingen tot muiterij zoude willen overslaan. De bezetting had in het begin van den opstand hoogst zorgvolle tijdstippen doorleefd, zoowel in de eerste dagen toen ze slechts uit een klein marine-detachement, onder bevel van den adelborst 1e klasse W. D. Musquetier, bestond, als later 30 Mei en 3 en 9 Juni, toen ze zeer krachtige aanvallen van de muitelingen heeft afgeslagen. Daar intusschen alle gemeenschap buiten de sterkte met de rest van het eiland afgebroken was, begon schaarste aan levensmiddelen zich te doen gevoelen en zoude men weldra

aan de bevolking der kampong het noodige voedsel niet meer kunnen verstrekken. Hierdoor werd ik zeer in mijn verwachting teleurgesteld om mijn volk, na een zoo vermoeienden nacht, door spijs en drank behoorlijk te doen verkwikken. Mijne manschappen waren *te* veel vermoeid om al dadelijk de reis van Haroekoe naar Amboina voort te zetten. Daar zij dus eenige rust noodig hadden en mijne zending daarop niet wachten mocht, verzocht ik den kapitein Van Driel mij door eene prauw van de kampong, binnen de sterkte gelegen, te doen overbrengen naar de negorij Soeli, de eerste negorij om den oosthoek van het eiland Amboina. Kapitein van Driel bracht mij onder het oog, dat die overtocht niet zonder gevaar zoude zijn, daar de muitelingen druk kruisende waren tusschen Ambon en Haroekoe en twee nachten geleden op Tenga-tenga waren geland en van de nog vreedzame bevolking acht hadden vermoord en hunne afgehouwen hoofden hadden medegenomen. Het was dus zaak om naar alle kanten goed uit te kijken. Om 8 uur vertrok ik met de prauw, door 14 man voortgeroeid, naar de Oostbaai van Amboina. Doch, ondanks alle inspanning der Inlanders, konden zij die niet bereiken. Het stormde uit het Oosten met zware regenvlagen. Boven het ver in zee zich uitstrekkende rif van Soeli konden wij onmogelijk komen, daar de branding met hooge zee zich ver te loefwaarts van ons vaartuig uitstrekte. Ik besloot dus af te houden naar de bocht van Toeléhoe, ofschoon dit besluit niet boven bedenking verheven was, want ik had niet de minste zekerheid, dat deze Mohammedaansche negorij niet tot de partij der opstandelingen was overgegaan. De bevolking van Toeléhoe deed zich echter als vredelievend kennen. Ik liet de prauw met de 14 roeiers weder naar Haroekoe teruggaan en kreeg den volgenden morgen van den Radja een draagstoel, door 4 kloeke kerels gedragen, om over land naar Soeli te gaan, een prachtige tocht door de heerlijkste bosschen, vol van het geschreeuw der lorries en der kaketoes. Te half drie in den namiddag was ik te Soeli. Van hier ging ik per kleine prauw naar de Pas Bagoeala, wandelde die landengte over en stak weder per éénpersoons prauw de binnenbaai over, waarvan de bodem bedekt was met het prachtigste tapijt van koraalgewassen, dat men zich denken kan. Om half zes des avonds

kwam ik te Amboina in het fort Victoria aan. Ik begaf mij dadelijk naar het residentie-huis van den Gouverneur der Molukken. Toen ik de reden van mijne komst opgegeven had, werd ik bij Zijne Excellentie toegelaten, dien ik aantrof in zijn slaapkamer, zittende met het bovenlijf geheel naakt op den rand van zijn ledikant. Gouverneur van Middelkoop was een zeer zwaarlijvig man, die veel hinder van de warmte had en daarom volgens gebruik van de oudgasten der O. I. Kompagnie, zich van tijd tot tijd lekker maakte door het gebruik van een luchtbad. Domine Kam zat, op eenigen afstand van zijn ledikant, in een Indische luierstoel, op zijn gemak met den Gouverneur te converseeren.

Deze domine Kam was de zendeling, die zich sedert eenige jaren met den vromen arbeid, om heidenen tot het christelijk geloof te brengen, had bezig gehouden.

Of daardoor hunne bekeering van het kwade tot het goede werd bewerkt, is eene vraag, die niet gemakkelijk beantwoord kan worden. Domine Kam resideerde in de hoofdplaats van Amboina en toen ons fregat, met nog andere oorlogschepen, daar in de baai ten anker lag, waren eenige zee-officieren bij domine Kam ter kerke geweest. Wat den man tegen onze officieren in het harnas had gejaagd, is nimmer begrepen geworden, maar dit is zeker, dat hij in zijn Maleische preek onze officieren duchtig doorhaalde, alsof zij ongeloovigen en spotters met den godsdienst waren. Een zeer onvoorzichtige daad van dien heer! Wat ook opmerkelijk is, de Saparoeezen bazeerden het geloof aan hun recht om tegen het Nederlandsche gezag in opstand te komen, op den Bijbel, die in hun kerk opengeslagen lag bij eenen tekst, dien ik mij niet meer herinner, doch welke hen aanspoorde, hunne overheden, als zijnde zulks onwaardig, niet meer te gehoorzamen en zich met geweld tegen hen te verzetten.

Toen ik Zijne Excellentie den Gouverneur de depêches van den overste Groot had overhandigd en, op zijn vraag, hem mondeling had medegedeeld wat er sedert de aankomst van de „Maria Reigersbergen" gebeurd was en welke de voorwaarden der opstandelingen waren, riep Domine Kam, bij het vernemen van hun derde voorwaarde, uit: „Ja voorzeker, een christen leeraar moeten zij hebben." Ik herinnerde mij toen bovenvermeld optreden van dezen domine tegen onze officieren en

de lust bekroop mij hem een beetje te plagen en verdiende revanche te nemen. „Ja, domine," zeide ik, „een Christen- „leeraar moeten zij hebben. Zij verlangen ook speciaal dat *gij* hen „komt toespreken. Zij roepen dagelijks om u. Dus bid ik u, ga „met mij mede. Wanneer gij u naar de Saparoeezen begeeft, „zullen zij tot eene betere gemoedsstemming komen. Gij „vermoogt alles op hen, want die Christenen waren allen „uwe discipelen." — Bleek staarde Domine Kam mij aan, alsof hij zijn doodvonnis had vernomen en riep uit: „Om „Godswil, gouverneur, laat mij niet gaan, zij zullen ook mij „vermoorden. Ik kan daar niets uitrichten, ik ben niet de „man des zwaards, ik ben de man des vredes." — „Juist, „domine, zeide ik, omdat u de man des vredes zijt, moeten „wij u hebben. U kunt op Saparoea den vrede bewerken. Ik „bid u, aarzel niet en ga met mij mede." — Domine Kam geraakte nu in 't vuur zijner rede tegen het nut dier missie in zoo'n angst, dat hij ten laatste in vertwijfeling door de kamer loopende, uitriep: „Ik ga niet, gouverneur, ik ga niet en niemand zal mij daartoe dwingen." — Domine Kam bleef dan ook en liet mij alleen weder terug trekken. De angst, die ik hem op 't lijf gejaagd had, voor eene zending naar de muitelingen, bleef hem echter zóó bij, dat hij met de eerste gelegenheid van Amboina naar Menado vertrok.

Het souper dien avond bij den gouverneur smaakte mij overheerlijk en na de nachtrust ten huize van den secretaris Boomhouwer, was ik den volgenden dag weder een nieuw mensch, want ik was uitgehongerd en zeer vermoeid geweest. Toen de depêches van heeren Commissarissen aan overste Groot gereed waren, maakte ik aanstalten tot de terugreis. Vermoedende, dat ik op dezen tocht meer last van den vijand zou hebben dan ik van boord komende ondervonden had, vroeg ik aan den kommandant van Amboina, den overste Kraaijenhof, mij nog drie geweren met gevulde patroontasschen te willen medegeven. Die ontvangen hebbende, vertrok ik, den 17den Juli 's morgens te half acht, in eene kleine prauw naar den pas Bagoeala. Daar aangeland, liet ik bij het blokhuis het kamponghoofd ontbieden. Doch deze scheen niet bereid mij aan een vaartuig te helpen, waarmede ik naar Soeli kon gaan. Hij beweerde geen prauw te hebben en dat niemand in zijn kampong dien tocht zou willen

ondernemen. Ten slotte werkte mijn dreigen toch zooveel uit, dat ik eene prauw met 4 man tot mijn dienst kreeg. De oostmoesson woei dien dag zeer sterk en, daar de wind recht de baai in stond, hadden de inlanders veel moeite om tegen de hooge zee op te roeien. Ondanks kracht van pagaaien vorderden wij slechts zeer weinig. Ten laatste stelden de inlanders voor om met de prauw aan het strand van den noordkant van de baai te landen en mij langs dat strand naar Soeli te geleiden. Ik stemde daarin toe. De prauw richtte haar steven naar het strand en kwam hoog genoeg op het droge te zitten, dat zij er uit konden springen zonder door de branding overgoten te worden. Maar nauwelijks was ik zelf op het strand, of de vier mannen stieten de prauw weder af naar zee en sprongen er in. Hoe snel en behendig dit ook in zijn werk ging, was ik toch genoeg bij de hand om een hunner bij het haar te grijpen en achterover op het strand te doen vallen, hem mijn sabel op de borst houdende. Intusschen pagaaiden de drie overigen met de prauw naar zee, mijn vier geweren en gevulde patroontasschen medenemende. Ik besloot nu met mijnen Amboinees naar Soeli te wandelen. Ik liet hem vooruit loopen en volgde hem met de sabel in de hand. Weldra kwamen wij aan een rivier, die wij moesten doorwaden en die nog al vrij diep was. Ik bleef nu een oogenblik in tweestrijd of ik den Amboinees vóór mij of achter mij door de rivier zou laten gaan. Achter mij vertrouwde ik hem niet het minst en vóór mij, dacht ik, kan hij, eerder aan den oever zijnde, mij wel bij het hoofd pakken en mij, onder water houdende, afmaken, want hij had, zooals de Amboineezen gewoonlijk hebben, zijn pareng (langwerpig hakmes) bij zich. Vóór mij uit, leek mij nog het secuurste. Na drie zulke rivieren te hebben doorwaad, kwam ik eindelijk te Soeli aan, druipnat, maar toch verhit en vermoeid. Mijn Amboinees werd in arrest genomen even als wat later de drie anderen, die het toch raadzamer schenen gevonden te hebben om zich in Soeli weder bij mij te voegen. Zoo kwam ik weder in 't bezit van mijne geweren en patroontasschen. Per draagstoel ging ik weder naar Toeléhoe, waar ik te half zeven in den avond van den 18den Juli aankwam. Van hier ging ik den volgenden morgen om 4 uur per prauw naar Haroekoe, dat ik om 8 uur be-

reikte en waar ik mijn volk van den *orembaai* vroolijk en gezond terugvond. Kapitein Van Driel had nog voortdurend nachtelijke aanvallen af te slaan. De muitelingen werden hoe langer hoe talrijker en vermeteler. Hij schatte hun aantal, bij den laatsten aanval van den vorigen nacht, op wel 4000. Hij had veel hulp gehad van de matrozen onder den luitenant ter zee 2de klasse Veerman, die gedetacheerd waren op het schip „de Zwaluw", een engelsche koopvaarder, thans gehuurd door het Nederlandsche gouvernement om den kruidnageloogst in te zamelen. Dit schip lag nu voor het fort van Haroekoe en tijdens den aanval had luitenant Veerman zijn matrozen met twee veldstukjes aan den wal gezonden, ter assistentie van kapitein Van Driel. Veerman vertelde mij, dat het afhalen der kruidnagelen met veel moeilijkheden gepaard ging, daar de in opstand gekomen kampongs natuurlijk weigerden hun oogst af te leveren.

Ik had den wakkeren kapitein Van Driel en mijn kameraad Veerman gaarne in hunne moeilijke positie willen bijstaan, maar ik moest naar de „Maria Reigersbergen" terug. Mijne 8 Europeesche matrozen hadden nu ieder een geweer. De *orembaai* werd ter dege nagezien, evenals de wapenen en de amunitie, ook de twee donderbussen ondergingen eene grondige examinatie en des avonds om 9 uur, toen de maan ondergegaan was, aanvaardden wij de reis naar den hoek van Hatawana. Bij mijn vertrek ried kapitein Van Driel mij de grootste voorzichtigheid aan, want, zeide hij, dat gij verraden zijt en men uwe gangen nagaat, daarop kunt gij rekenen. Wij hadden den moesson en den stroom tegen, die sterk om de west trok, zoodat ik wel berekenen kon, dat wij eerst den volgenden dag tegen den middag aan boord van het fregat konden zijn. Voor dat het vaartuig zich in beweging stelde, had ik ieder man zijn plaats doen nemen, hem gewezen hoe hij zijn geweer, gereed om er mede te kunnen ageeren, bij zich moest laten staan en hem vermaand zorg te dragen, dat er met het pagaaien geen waterspatten op zijn geweer en vooral niet op het slot kwamen. In den voornacht gebeurde er niets bijzonders. Wel zagen wij, evenals op de uitreis, van tijd tot tijd in het gebergte van Ceram en dat van Saparoea en Haroekoe vuren opvlammen. Na middernacht het fort Pelauw passeerende, constateerde ik, dat wij

slechts langzaam, wegens den fellen stroom, vorderden en de dag reeds ver gevorderd zoude zijn, vóór wij ons onder de bescherming van het geschut onzer oorlogschepen zouden bevinden. Het opkomen der zon werd dien nacht vooraf gegaan door het verschijnen boven de kim van de morgenster Venus, zoo schitterend als ik deze ster, hetzij als morgen- of avondster, nooit meer gezien heb. Door het nu allengs helderder worden van de oosterkim, konden wij weer beter voor ons uit zien, en ontwaarden wij weldra, dat zich eene linie van vaartuigen dwars in onze koerslijn geposteerd had. Ik hoopte, dat de witte vlag, die nog altijd midden in het vaartuig wapperde, ons voor een vijandelijken aanval zou vrijwaren, maar al spoedig bemerkte ik, dat de bemanning dier vaartuigen zeer vijandig gezind was. Zij hadden roode vlaggen van hunne toppen waaien, dansten en gilden als bezetenen, met hunne klewangs zwaaiende en snaphaan-schoten op ons lossende, die echter niemand letsel deden. Jullie wilt dus vechten, dacht ik, welaan dan moet de witte vlag overboord en tegelijkertijd nam ik den vlaggestok en wierp dien met de vlag overboord. Toen zeide ik tot mijn volk: „Mannen, hier moeten wij doen, wat wij kunnen en „ons leven tot het uiterste verdedigen, laat ieder nauwkeurig „doen wat ik beveel." — „Wij moeten terugkeeren," zei een der matrozen." — „Aan terugkeeren valt niet te denken. „Houdt uwe geweren gereed; mandoer! houd recht op die „groote prauw aan en nu roeien met alle macht." De prauwen, die ik voor mij had, zes in getal, waren echelons-gewijze opgesteld, terwijl nog andere prauwen, met krijgs-volk bemand, van het strand in zee staken. Intusschen pagaaiden wij met snelheid op hen aan. Geweerschoten werden op ons gelost, maar niemand onzer werd getroffen. Toen ik het grootste hunner vaartuigen tot op pistoolschots-afstand genaderd was, kommandeerde ik: „bakboord vaardig" en, terwijl de mandoer onze *orembaai* die prauw als 't ware strijkelings voorover deed loopen, kommandeerde ik „vuur." De kogels uit de vier geweren troffen in een drom van menschen, daar het inlandsche vaartuig door drie boven elkander zittende rijen roeiers werd voortgestuwd. Gelijktijdig met het lossen der vier geweerschoten, vuurde ik de achterste donderbus af, die, met schroot geladen, eene vreeselijke

slachting in het vaartuig aanrichtte. Door het uitmuntende beleid van den mandoer met zijn stuurpagaai, kreeg ook de tweede prauw haar deel, ditmaal van stuurboord, en het schot uit de voorste donderbus, bediend door den bootsmansmaat, trof niet minder goed. Dit onthaal scheen de vijand van ons niet verwacht te hebben. Zij lieten de riemen hangen, alsof in eens hunne armen verlamd waren, terwijl er uit de vaartuigen een groot gekerm opsteeg. Een van de achterste prauwen, een groote kruisprauw, wilde ons nog den weg versperren, maar een nieuwe losbranding van de geweren aan bakboord en een schrootschot uit de achterste donderbus, waarbij ik ook nog mijne pistolen loste, deed hen afdeinzen. Nu namen de bootsmansmaat en ik ook een pagaai ter hand en vlogen wij met buitengewone snelheid voort. Wel kwamen de vijandelijke prauwen ons achterop, maar zij verloren te veel tijd met het overladen hunner dooden en gekwetsten in andere prauwen, om ons nog te kunnen inhalen, zoodat wij ze achtereenvolgend weder naar den wal zagen sturen en om den hoek van het land verdwijnen. Later heb ik vernomen, dat de beide aanvoerders van dit prauwen-eskader bij hunne tehuiskomst, wegens den noodlottigen afloop van het gevecht, door het opperhoofd der opstandelingen onthoofd werden. Dit opperhoofd was de beruchte Thomas Matulesia, een Amboinees van geboorte, omstreeks 34 jaar oud, rijzig van gestalte, met een vastberaden en ernstig uiterlijk. Onder het Engelsch bewind had hij bij de Inlandsche Militie gediend en was, naar men beweerde, niet ontbloot van militaire talenten. Bovendien een uitmuntend schutter en bedreven in het hanteeren van alle wapens. Hij had aan de bevolking grooten eerbied en ontzag weten in te boezemen. Zijne ondergeschikte hoofden durfden zich niet vermeten tegen zijne bevelen in verzet te komen of ze niet op te volgen. Hij eischte stipte gehoorzaamheid en was onverbiddelijk in 't straffen.

In den namiddag van den 20sten Juli kwamen wij weder aan boord van het fregat.

Naast de „Maria Reigersbergen" lag ten anker het Engelsche scheepje „Dispatch," Kapitein Crossier, gehuurd door ons gouvernement en nu varende onder Hollandsche vlag. Gedurende mijne afwezigheid was de adelborst 1ste klasse Feldman

naar den wal gegaan, om zich naar Saparoea te begeven, teneinde het antwoord van den Overste op een nieuwen brief der hoofden te brengen. Kort nadat ik aan boord terug was, kwam hij eveneens terug. Hij deelde den Overste mede dat de muitelingen te Saparoea, en vooral hun Hoofd Thomas Matulesia, volstrekt niet te vertrouwen waren en alles behalve van vredelievende gezindheid hadden doen blijken. Hij berichtte tevens, dat de Hoofden er niettemin op stonden met den Overste zelf te onderhandelen en zij daartoe spoedig aan het strand zouden verschijnen. Feldman was die dagen door hen schandelijk mishandeld, waarvan zijn bleek, ingevallen gelaat de duidelijke kenmerken droeg. Als Thomas Matulesia zich te slapen legde, moest Feldman, met koorden gebonden, naast hem liggen. Minder aangename grappen moest hij verduren; onder anderen legde de ruwe Matulesia herhaaldelijk zijn langen, scherpen klewang op den nek van den armen jongen, hem toeschreeuwende „kapot of niet kapot". Zelfs had hij hem eens aan den staart van zijn paard gebonden en hem zoo op een langen rijtoer medegenomen. In zijn bloeddorstigheid had hij hem misschien wel vermoord, als Feldman niet op de gedachte gekomen was te vertellen, dat zijn vader predikant was. „Is jou vader dominé, dan moet je hem verzoeken hier te komen", had Matulesia hem gezegd en Feldman was zoo verstandig geweest te beloven, dat hij zijn vader zoude vragen te Saparoea als christenleeraar op te treden. De loods Christiaansen, die nog steeds door de muitelingen werd achtergehouden, had het, volgens Feldman, hard te verduren. De ervaring van Feldman en de mijne van dien morgen met de prauwen gaven de duidelijkste bewijzen van de trouweloosheid der muitelingen.

Toch besloot de Overste Groot aan hun verzoek te voldoen en met hen te confereeren, echter met de uiterste voorzorgsmaatregelen. Toen de Overste, de luitenant ter zee Ellinghuizen en de kapitein Crossier aan den wal gingen, werden alle schepen en vaartuigen gewapend gereed gehouden om, op het eerste teeken, tot ontzet der onzen naar den wal te kunnen gaan.

Bij hunne aankomst op het strand, werden onze officieren naar eene soort van pandoppo geleid, waar zij ook den loods

Christiaansen vonden. Volgens de schriftelijk gegeven belofte, waren de Inlanders ongewapend. Doch nauwelijks waren de Overste en zijne metgezellen gezeten, of van alle kanten kwamen eene menigte Inlanders opdringen, en nu allen gewapend met geweren en klewangs.

Eenige Hoofden deden, in dreigende houding en met uitdagende blikken, scherpe vragen. Al zeer spoedig begrepen dan ook onze officieren, dat het zaak was zoo snel mogelijk te retireeren. Luitenant ter zee Ellinghuisen en kapitein Crossier namen den Overste onder den arm en gevolgd door Christiaansen, snelden zij eensklaps naar de sloep terug, waar zij zich als 't ware in lieten vallen. Hadden zij een oogenblik later de sloep bereikt, dan was het wellicht met hen gedaan geweest, want juist op dat moment verscheen Matulesia en, volgens zijne bevelen, moesten de Inlanders, zoodra *hij* zich vertoonde, op de onzen aanvallen en hen dood of levend aan hem overleveren. De loods Christiaansen was door den geleden angst en doorgestane mishandelingen geheel van streek en liep voortdurend, nu eens schreiende dan weer lachende, over het dek; wij hadden diep medelijden met den 67jarigen grijsaard.

Daar nu aan de trouweloosheid der opstandelingen niet meer te twijfelen viel en hunne voorgewende vredelievendheid op uitstel en draaierij neerkwam, werden van de drie schepen de witte vlaggen neergehaald en alles tot het doen eener landing in gereedheid gebracht. Tegen den nacht werd er weder een gewapende *orembaai* met een officier uitgezonden, om te kruisen tusschen Saparoea en Ceram. Aan den wal scheen alles in onrust en in de weer, want 's nachts hoorde men onophoudelijk slaan op de zoogenaamde sagueertrom en blazen op schelphoorns.

Den 22sten, des morgens te half vier, werd aangetreden en liet men het volk schaften. Om 5 uur kwam er nog een brief van Matulesia, waarin hij zeide wel wapenstilstand te verlangen maar geen vrede te kunnen maken. Op dit schoone epistel werd niet geantwoord en inmiddels aan boord alles in de grootste stilte tot de landing voorbereid. Om half zes vertrokken de sloepen van de drie schepen tegelijk van boord en men landde juist voor het centrum van de vier negorijen, die onmiddellijk bestormd werden. De landings-

troepen drongen er in, overal brand stichtende, zoodat men weldra van den hoek van Hatawana een geweldigen vuurgloed zag. De vonkenregen werd door den wind over de schepen gedreven, zoodat wij genoodzaakt waren ze een paar kabellengten van den wal te verwijderen. Van het fregat, de korvet „Iris" en het schip „Dispatch" werd intusschen gestadig met het grof geschut gevuurd, tot dekking van het volk aan den wal en om de Inlanders te beletten in grooten getale op de onzen aan te dringen. Dit laatste was vooral van belang, daar de wolfskuilen voor onze landingstroepen zeer gevaarlijk waren. Een geheele colonne van ons volk stortte daarin en, zonder ons kruisvuur, hadden zij door de massa Inlanders overvallen en gemakkelijk afgemaakt kunnen worden. De verdediging der opstandelingen achter hinderlagen deed ons geen groote verliezen aan. Een marinier, Fr. Redelberg, en één Amboineesche vrijwilliger sneuvelden, twee Europeesche matrozen en één Amboineesche werden gekwetst. Om negen uur kwam de luitenant ter zee Ellinghuisen, die de landings-divisie gekommandeerd had, met zijne manschappen weder aan boord.

Den volgenden dag, den 23sten, werd er door de jol van de „Iris" een Inlander aan boord gebracht, die in den loop van den nacht met een kleine prauw van den wal was gekomen. Hij zeide thuis te behooren in een van de twee negorijen, gelegen binnen het retranchement van het fortje Haroekoe, die natuurlijk trouw aan het gouvernement waren gebleven. Hij beweerde door een toeval op Saparoëa te zijn gevangen genomen en thans door den Radja van Nolot te zijn afgezonden, om den Overste Groot te verzoeken: „dat hij „niet meer branden zou en met zijne schepen wegzeilen, dat „hij, Radja van Nolot, dan beloofde met de vijf negorijen „weder trouw te worden aan het Hollandsch gouvernement". Deze boodschapper werd vooreerst in verzekerde bewaring genomen. In den namiddag werden eenige matrozen en Amboineezen naar den wal gezonden, om de nog staande gebouwen en overgebleven vaartuigen te verbranden. De gloed was zoo fel, dat wij niet alleen het fregat moesten verhalen, maar wegens het vallen der vonken natte zwabbers op de raas moesten leggen en in de marsen putsen met water tot blusschen moesten gereedhouden. De kerk en

de woning van den Radja van Nolot werden ook een prooi der vlammen. Deze kleine brand-expeditie ging gepaard met een kruisvuur uit grof geschut uit onze schepen, ten einde den vijand af te houden. Aan onzen kant werden drie Amboineezen gewond.

Den 25sten verzeilde het fregat van de hoek van Hatawana naar de kampong van de negorij Jhamahoe. Ook de korvet „Iris" kwam daarvoor ten anker, terwijl de „Dispatch" om de Oost kruisende was. Den 26sten vertrok de „Iris" om de Zuid, teneinde het eiland Saparoea van dien kant te observeeren. Intusschen, ondanks de surveillance dier beide schepen en het kruisen van onze gewapende vaartuigen, schenen de Inlanders van Saparoea en van Ceram toch gemeenschap te kunnen onderhouden en de vijandelijke Alfoeren in massa te kunnen overkomen.

Den 27sten ging ik met de kleine *orembaai* van boord om het rif van de negorij Ihamahoe op te nemen. Tot op een klein pistoolschot afstand van den wal kon het fregat naderen en een zeer voordeelige positie innemen om de negorij te beschieten, waartoe ik op die plaats een boei tot aanduiding legde. In den voormiddag van den 28sten kwam de korvet de „Iris" van haren kruistocht om het eiland Saparoea ten anker. De Overste Pool verhaalde dat hij, met zijn schip op circa een mijl van het eiland Noesalaut genaderd zijnde, bezoek ontvangen had van eene prauw onder Hollandsche vlag, waarin zich de Patie van Noesalaut bevond, die hem kwam mededeelen, dat de bewoners der zeven negorijen van dat eiland het gouvernement getrouw waren en men eene vergadering van Radja's uit die negorijen gehouden had, waarin besloten was, dat hij, Patie, naar het schip de „Iris" zou gaan om adsistentie te vragen tegen de oproerlingen en tegen het geweld van den kapitein Lucas (een andere benaming voor Thomas Matulesia), die zich als opperhoofd opgeworpen had en zoo de bevolking der eilanden en de Radja's ringeloorde, ofschoon zij, voor het meerendeel, het gouvernement in den grond van hun hart genegen waren. Ook verhaalde de Patie, dat de kanonnen op het fort Duurstede allen vernageld waren, dat de deuren van het fort met ijzeren bouten waren dichtgemaakt en de bodem er van, evenals de omtrek, vol voetangels en wolfskuilen was.

Inmiddels had Overste Pool begrepen dien Patie vooreerst in arrest te moeten houden.

Spoedig ook werden wij gewaar, dat er zich verraders bevonden onder de vrijwillige Amboineezen, die wij aan boord hadden, want een van hen trachtte den boodschapper van den Radja van Nolot te bevrijden, welke boodschapper zich ontpopt had in een slimmen en ondernemenden spion, die nu onder het halfdek in de boeien lag. Deze toeleg mislukte door de waakzaamheid van den schildwacht. Kort daarop wist deze spion toch te ontsnappen, waarschijnlijk met Amboineesche hulp. Ik had dien nacht de wacht en, leunende over de verschansing, keek ik uit naar het land, toen ik eensklaps een plof in het water hoorde, gevolgd door het alarm van den schildwacht. De gevangene was uit zijne boeien losgekomen en uit een der geschutpoorten aan bakboord in zee gesprongen. Ik sprong met eenige manschappen zoo vlug mogelijk in de, aan stuurboordzijde gelegen, kleine *orembaai,* maar daar wij naar bakboord moesten omroeien, had de vluchteling een voorsprong, bovendien was het stik donker, zoodat wij niets konden bespeuren. Wij roeiden zoo snel mogelijk naar het strand en bleven er voor kruisen om den vluchteling den weg af te snijden. Na een half uur kruisen begreep ik, dat hij nu óf ontsnapt óf door de haaien verscheurd zoude zijn en keerde naar boord terug. De Amboineezen werden van nu af wat scherper in het oog gehouden. Den dag daarop moesten wij twee lijken overboord zetten, van den matroos J. van Teylingen en een Amboineesch matroos, die aan hun bekomen wonden overleden waren. Volgens den Chirurgijn-Majoor zagen de schotwonden er zeer leelijk en gevaarlijk uit, daar de Inlanders als schiettuig gebruikten zoogenaamde *bonken,* muntstukken van twee stuivers. Deze *bonken* waren slechts stukjes of staafjes Japansch koper met den twee-stuiversstempel er op.

Den 30sten Juli ontving de Overste Pool bevel van onzen Kommandant Groot om met de „Iris" naar Amboina te stevenen en eenigen tijd te kruisen in de Banda Zee, ten einde den toevoer van wapenen en amunitie van de Zuidelijke eilanden, zooals Flores en Soembawa, te verhinderen. Ik kreeg order aan boord van de „Iris" te embarkeeren, naar Amboina mede te gaan en aldaar bij het gouvernement

aan te vragen twee veldstukken en andere krijgsbehoeften, benoodigd voor het voortzetten der expeditie, dit alles te laden in een voor dat doel te huren vaartuig en daarmede te zeilen naar de baai van Saparoea, waarheen zich inmiddels het fregat zoude begeven om zich meester te maken van het Fort Duurstede. De korvet de „Iris" maakte in de „platvoet" klarigheid om onder zeil te gaan, doch toen wij met zonsondergang bij den hoek van Hoelalioe, aan de Haroekoesche kust, het schip „Dispatch" ontwaarden, gaf de Overste Groot order dat de „Iris" ten anker moest blijven, totdat men zekerheid had of de „Dispatch", die te Haroekoe was aan geweest, ook eenige tijding of brieven medebracht, waarop het gouvernement te Amboina antwoord moest hebben. Dit was echter niet zoo, zoodat den 31sten Juli de „Iris" vertrok. Hoewel ik mij, dadelijk na mijn aankomst te Amboina, van mijne missie gekweten had, duurde het tot den 6den Augustus vóór het gehuurde schip de „Anna Maria", met de gevraagde oorlogsbehoeften, de baai van Amboina verliet. Den vorigen dag was de „Dispatch" binnengeloopen en bracht de tijding, dat het Fort Duurstede genomen was. Met dit schip, waarin het resteerende van de munitie geladen werd, vertrok ik den 7den Augustus weder naar de baai van Saparoea. Te Haroekoe moest ik eenige krijgsbehoeften en levensmiddelen afgeven en van het daar liggende gehuurde Engelsche transportschip twee kanonnen met hunne caissons overnemen. Den 13den Augustus was ik weder op de „Maria Reigersbergen", waar ik de volgende bizonderheden van de bestorming van het fort Duurstede vernam.

Den 2den Augustus, nadat de „Maria Reigersbergen" en de „Dispatch" in de baai van Saparoea geankerd waren, had men alles tot eenen aanval voor den volgenden dag gereed gemaakt. Den luitenant ter zee Ellinghuizen was het bevel over de landingsdivisie opgedragen geworden en hem daarbij toegevoegd de luitenants ter zee 2de klasse Cochius en Coops. Om half vijf in den morgen van den 3den Augustus begon men van beide schepen met het grof geschut te vuren, de landingsdivisie roeide in de sloepen naar den wal, bestormde het fort en heesch er om half zes de Hollandsche vlag op. Het fregat hield inmiddels het kanonvuur gaande en zond de barkas naar de „Dispatch", om van dit schip af te

halen en naar den wal te brengen vier zesponders, vier draaibussen en een paar donderbussen, die in het fort gebracht werden. Het fregat zond nog een zesponder naar het fort. Om 7 uur deed men reeds van uit het fort schoten met die vuurmonden, maar, daar de vijand aan het retireeren was en zich niet meer vertoonde, hield men met vuren op. Intusschen was de landingsdivisie bezig, zooveel doenlijk, alle omliggende gebouwen te verbranden, waardoor behalve de kampong van Saparoea, het Residentiehuis, het magazijn en eenige prauwen eene prooi der vlammen werden. Onder deze vaartuigen bevond zich ook de groote *orembaai* van den heer Van den Berg, welk vaartuig, naar men beweerde, de directe aanleiding tot den opstand was geweest, daar de heer Van den Berg dit aan hem nieuw afgeleverde vaartuig niet naar den eisch had willen betalen. Bij het bestormen van het fort had men weinig weerstand ontmoet, alleen bij het verbranden der gebouwen sneuvelden een paar van ons volk. Men vond in het fort vernagelde stukken van verschillend kaliber en een menigte kogels. Op verschillende plaatsen vond men sporen van den moord, die er had plaats gehad. Bloed tegen de wanden en op den bodem, doorstoken en bebloede kleedingstukken, o. a. de bebloede kornetmuts van de Hollandsche dienstbode en kindersokjes, waarin de afgehakte voetjes nog staken. Ook vond men nog een briefje van de hand des heeren Van den Berg, van den volgenden inhoud: „Sergeant, Kom spoedig cito met 12 man met scherp geladen om mij te verlossen. Alles is in oproer." (w.g.) van den Berg, Resident. Gedurende den dag der inneming van het fort had men het zooveel mogelijk in staat van tegenweer gebracht en het noodige gedaan voor de rust en de voeding van de bezetting, die natuurlijk van alles, tot zelfs van drinkwater moest voorzien worden. Het fregat had men nu ook moeten gereed maken tegen een aanval van vijandelijke vaartuigen want, nu het grootste gedeelte van de equipage, het korps mariniers en de Amboineesche vrijwilligers als bezetting in het fort lagen, bleven er maar weinig verdedigers aan boord over. Niemand, tot zelfs de kommandant niet, verliet dan ook een oogenblik het dek, aan naar kooi gaan viel niet te denken, op het dek liggende moest men zijn nachtrust nemen en tevens

gereed zijn om, op het geringste alarm van de schildwachten, hetzij van het fort of van boord, naar de wapens te grijpen en de batterij te bedienen. Met het fort waren de noodige alarmseinen vastgesteld. Lantaarns waren aan de bezetting mede gegeven om die te plaatsen op de uithoeken van het fort, opdat men van boord, buiten dat licht om, op den naderenden vijand zou kunnen vuren. Met zonsondergang was de „Dispatch" naar Amboina onder zeil gegaan en had daar, zooals ik boven reeds melde, de tijding van de inneming van het fort gebracht.

Tot den 7den was er intusschen niets bijzonders voorgevallen. Wel vertoonden zich, van tijd tot tijd, vijanden in groot aantal en losten van uit hunne hinderlagen geweerschoten op de bezetting, maar het kanonvuur van het fort of van het fregat deed hen spoedig afdeinzen en zich schuil houden. Bij dit schuil houden bleven zij inmiddels de onzen nauwkeurig gadeslaan, waarvan ons den 7den een treurig bewijs geleverd werd. De luitenant ter zee 2de klasse F. H. van Guericke, die, na het nemen van het fort, dagelijks met een gedeelte manschappen naar den wal ging om den bij het fort zich bevindenden waterput op te ruimen en weder bruikbaar te maken, werd, daarmede bezig zijnde, uit een hinderlaag door den vijand beschoten, waarbij de kwartiermeester Nielsen gewond werd. Van Guericke, hierover in toorn ontstoken, liep met het geweer in de hand, — alle officieren en adelborsten waren gedurende den oorlog behalve met de sabel ook met een geweer gewapend — en gevolgd door slechts één matroos in de richting uit welke de schoten gevallen waren, maar ontving al spoedig een schot, dat hem ter aarde deed storten. Hij werd daarop besprongen door een aantal met klewangs gewapende Inlanders. De matroos kon tegen de overmacht niets uitrichten en moest een goed heenkomen zoeken, om niet zelf in de handen der vijanden te vallen. Op het hulpgeschreeuw van dien matroos, rukte de luitenant ter zee 2de klasse Cochius met eenige manschappen uit het fort, maar men vond slechts het hoofdlooze lijk van den ongelukkigen Officier. Bij mijn aankomst op het fregat werd ik zeer getroffen door het verhaal van deze ongelukkige gebeurtenis, want van Guericke behoorde tot mijne beste vrienden.

De victualie en krijgsbehoeften voor de „Maria Reigersbergen" en het fort Duurstede, die ik met de „Dispatch" had aangebracht, werden nog dienzelfden dag ontscheept, daar de Overste verlangde dat het schip den volgenden dag weder met depêches naar Amboina zoude zeilen. Mij werd last gegeven Kapitein Crossier met de barkas behulpzaam te zijn en te zorgen dat zijn schip zoo spoedig mogelijk in zee kwam. Reeds vroeg in den morgen kwam de „Dispatch" buiten de baai, doch daar er finale windstilte bleef heerschen, werd het schip door den stroom naar den hoek van Booi gezet en met kracht naar het eiland Molana gedreven. De barkas kwam toen geducht te stade, want zonder haar assistentie zou de „Dispatch" op het uitstekende rif van dat eiland zijn gevallen. Door het manoeuvreeren met het schip, was ik met de barkas zoover om de kust in zee geraakt, dat ik van die gelegenheid wilde gebruik maken tot het omvaren van het eiland Molana, in de hoop tevens, dat ik tusschen dat eiland en de kust van Saparoea minder stroom zou ontmoeten om weder de baai te kunnen bereiken. Na dus het eiland Molana aan de westkust te zijn langs gevaren, besloot ik te gelijkertijd verkenning te nemen van de baai van Porto en Haria en roeide met de barkas tot voor de monding van die baai. Verder dan eene verkenning kon ik niet gaan, want ik had geen order om die baai te bezoeken en het binnenvaren er van was ook niet geraden, daar de vijand, in massa zichtbaar, gereed stond mij aan te vallen en prauwen aan den wal werden klaar gemaakt, terwijl mijn vaartuig ongewapend en mijne manschappen zonder geweren waren. Deze vluchtige verkenning van de baai van Porto en Haria is mij later van pas gekomen, toen de „Maria Reigersbergen" er binnen geloodst moest worden.

In den omtrek van de baai van Saparoea bleef de vijand inmiddels niet rustig, doch maakte het ons vrij lastig, daar wij geen communicatie met het fort konden houden, zonder eerst met eenige kanonschoten het strand aan beide zijden van het fort te hebben schoongeveegd. Het aanvoeren van de benoodigdheden voor de bezetting van Duurstede werd door een en ander vertraagd en bemoeilijkt en verscheidene onzer manschappen moesten het met hun leven boeten o.a. de matroos Adam Loeff.

Den 24sten Augustus kreeg ik op nieuw bevel om depêches te brengen en mededeelingen te gaan doen aan het Gouvernement te Amboina en mij daartoe in te schepen aan boord van de brik „Anna Maria", die levensmiddelen voor het fort en het fregat aangebracht had. Tijdens mijn oponthoud te Amboina kwam daar de baai binnen het Noord-Amerikaansche schip „Lady Paterson" met troepen voor de Molukken aan boord en tevens met de tijding, dat er meerdere troepen van Batavia en ook de Schout-bij-Nacht Buyskes in aantocht waren. Deze laatste tijding moet op den Kolonel Sloterdijk, kommandant van het linieschip „Nassau" en, zooals ik in den aanvang gezegd heb, na den dood van Kolonel Dietz bevelhebber der navale macht in de wateren der Molukken, zoo'n ongunstigen indruk gemaakt hebben, dat hij, volgens zijne Officieren, van af dat oogenblik zeer afgetrokken en in zich zelf gekeerd scheen. Toen ik hem vóór mijn terugkeer naar Saparoea een bezoek bracht, om hem te vragen of er nog iets van zijne orders was, trof mij zijn bleek en somber voorkomen. Eenige dagen na mijn vertrek kwam het linieschip de „Prins Frederik," met den Schout-bij-Nacht Buyskes aan boord, de baai van Amboina binnen, maar even te voren had de ongelukkige Kolonel Sloterdijk zich door een pistoolschot het leven benomen. Hierdoor verloor de Marine een Hoofdofficier sans reproche, edel en goed, geacht en bemind door zijne meerderen, zoowel als door zijne minderen. Wat had hem tot zoo'n daad van vertwijfeling en moedeloosheid gebracht? Uit zijne nagelaten papieren vernam men het antwoord. Hij scheen zich zelf schuldig te achten aan het vele bloed, vergoten bij de ongelukkige expeditie onder den Majoor Beetjes. Hij verweet zich, die expeditie niet met de vereischte scherpzinnigheid te hebben ingeleid en de oorzaak te zijn dat er zoovele offers onnoodig gevallen waren. Dit verwijt te moeten hooren uit den mond van zijn chef, den Schout-bij-Nacht, had hem tot dien wanhoopsdaad gebracht. Een ieder betreurde dien nauwgezetten, kundigen en uiterst beschaafden Zee-officier. [1])

---

[1]) Onwederlegbaar heeft de grootste fout van de Beetjes-expeditie hierin bestaan, dat ze ondernomen is zonder den steun van Z. M. linieschepen „Nassau" of „Evertsen", en daarvan droeg in de eerste plaats de Kapitein ter Zee Sloterdijk

Op de terugvaart naar de baai van Saparoea zagen wij 6 groote vijandelijke jonken met vlaggen vóór en achterop. Wij gisten, dat die van het fort Loehoe, op de Ceramsche kust gelegen, kwamen. Ook dit fort was door de opstandelingen overweldigd, die daarbij een Sergeant en 13 Europeesche soldaten vermoord hadden. Het kwam ons voor dat die vijandelijke jonken koers zetten naar Haroekoe, maar daar zij ruim een mijl te loefwaart van ons waren, konden wij ze met het geschut van de „Dispatch", op welk schip ik terugkeerde, niet benadeelen.

Den 3den September was ik weder aan boord van de „Maria Reigersbergen". Daar vernam ik dat het fort Duurstede den 29sten Augustus een ernstigen aanval had doorstaan die, hoewel de vijand met groot verlies was teruggeslagen, ons het leven kostte van drie onzer beste matrozen, o. a. de matrozen H. B. Brinkamp en J. Bakker, terwijl een Amboineesche Korporaal ernstig gewond werd.

De troepen, die, gelijk met mij, de „Dispatch" van Amboina had aangebracht, werden nog dienzelfden dag gedebarkeerd en geleid naar het fort Duurstede. Over dit fort zou voortaan nu bevel voeren de Kapitein der Infanterie Lisnet. Daar deze echter geen Officier der Artillerie was en evenmin kanonniers had, werd aan mij het bevel over de batterij opgedragen en onder mijne orders van het fregat gedetacheerd twee onderofficieren en 25 matrozen, om als Artilleristen dienst te doen. De bewapening van het fort, wat de Artillerie betreft, bestond toen uit een 25-tal vuurmonden, alles door elkaar genomen.

Gedurende het binnenrukken in het fort van deze troepen en het aftrekken der daarin gelegen hebbende manschappen, onder de bevelen van de luitenants-ter-zee Ellinghuizen, Cochius en Coops en den adelborst 1ste klasse Feldman, beschoten de vijanden ons aanhoudend, niettegenstaande het fregat van tijd tot tijd eenige kanonschoten in hun richting loste, waarom

de verantwoordelijkheid. Wel heeft men het voornemen gehad het laatstgenoemde schip te laten medegaan, maar de meerderheid in den hoogen raad, in het fort Victoria, schijnt er zich tegen verzet te hebben, uit bezorgdheid voor de veiligheid der hoofdplaats, onder den indruk der geruchten van de uitbreiding van den opstand, zoo over het Noordelijk deel van het eiland Amboina, Hitoe genaamd, als over het Zuidelijk deel, Leitimor, welke beide afdeelingen van elkander gescheiden zijn door den meer genoemden Pas Bangoeala.
(*Noot van den uitgever van het Memoriaal.*)

ik besloot nog vóór het invallen van de duisternis eene verkenning om het fort te doen, waarbij wij tot eene schermutseling met den vijand kwamen en hem voor 't oogenblik van achter zijne bentings verjoegen, met verlies van eenige dooden. De naderende duisternis deed ons naar het fort terugkeeren, om op de borstwering bij de stukken te bivakkeeren, want de vijand scheen overmoedig in zijne voornemens te zijn.

Den volgenden morgen, 4 September, met zonsopgang begaf ik mij met eenige Amboineesche vrijwilligers buiten het fort om den toestand van het afgebrande Residentiehuis op te nemen. Ik liet eenige ronde kijkgaten in de muren hakken, waarbij ik een schildwacht stelde om den vijand te observeeren. Uit deze schietgaten werd menig oproerling nedergeschoten, bij het heen en weer loopen tusschen hunne kampongs en hunne hinderlagen. Wij lieten echter de voorposten, bij de kijkgaten in de muren van het Residentiehuis geplaatst, des nachts binnen het fort rukken.

Dienzelfden ochtend begon ik mijne artillerie-matrozen te oefenen in het omgaan met de beide binnen het fort gebrachte veldstukjes en, aleer er een uur verstreken was, waren zij er voldoende in bedreven. Nu stelde ik den kommandant, Kapitein Lisnet, voor om dadelijk na het middageten van het volk met die twee veldstukjes een uitval te doen, daar de vijand niet zou verwachten, dat wij nog heden daarmede zouden komen opdagen, maar de Kapitein was niet zoo gemakkelijk hiertoe te bewegen. Ten slotte gaf hij toe, dat ik den uitval zou ondernemen en tevens gaf hij bevel, dat de Amboineesche vrijwilligers aan den uitval zouden deelnemen om als tirailleurs te ageeren, en dat zij brandstoffen, bijlen en zagen met zich zouden medevoeren tot het opruimen van alles wat in den omtrek van het fort hinderlijk kon zijn voor het zien naderen van den vijand. Toen alles gereed was, rukten wij het fort uit en avanceerden naar den kant, waar zich de zware benting bevond, achter welke de muitelingen hadden postgevat. Het rechtsche veldstuk liet ik op de flank aanrukken, wat zoo snel in zijn werk ging, dat het kanonvuur de achterzijde van de benting bestreek, voordat de vijand den tijd had daar langs heen te vluchten. De eerste schoten met schroot uit dat veldstuk

brachten dan ook eene geweldige slachting onder hen te weeg. Toen rukten wij voort tot op het punt, waar de groote weg de laan kruist, aan welker uiteinde het grafmonument van een Engelsch Kapitein staat. Op dit kruispunt liet ik een der beide veldstukken post vatten tot het observeeren van den vijand en om te beletten dat die, terwijl wij voorwaarts drongen, ons in den rug viel. Het linksche stuk namen wij mede voorwaarts op den weg naar Porto en Haria. De Amboineezen tirailleerdèn voor ons uit, alles op hun weg vernielende.

De „Maria Reigersbergen", die van onzen uitval kennis had gekregen, deed inmiddels het grof geschut spelen in de richting langs de westkust van het fort Duurstede, doch onze veldtocht met die twee veldstukjes ging met zoo'n snelheid voort, dat wij kans liepen voor de kanonkogels van het fregat te moeten retireeren, indien men daar aan boord niet bijtijds gemerkt had, dat wij ons reeds bevonden dáár, waar kort te voren de vijand geweest was en begrepen had, dat men het vuren moest staken. Nadat wij zooveel mogelijk ruimte gemaakt hadden door om te hakken en te vernielen al wat de belegeraars van het fort van nut kon zijn, en de vijand zich nergens meer vertoonde, gaf ik bevel om naar het fort terug te trekken. Doch de Amboineezen waren door den voorspoed op dezen tocht zoo opgewonden, dat zij mij als 't ware baden om verder voort te rukken. Ik was dus genoodzaakt den sergeant, hunnen aanvoerder, te zeggen dat ik daarvan thans moest afzien, omdat de munitie, die in een lederen zak medegevoerd werd, verschoten was. De sergeant, dit vernemende, begreep dat van een verder voortrukken nu geen sprake kon zijn. Hij liet zijne manschappen retireeren, hun tevens toeroepende „obat passang soeda abis" (de munitie is verschoten). Deze woorden werden in het bosch door de Amboineezen elkander toegeroepen en natuurlijk ook verstaan door den vijand. In de eerste oogenblikken had ik op die onvoorzichtig geuite woorden geen acht geslagen en, terwijl wij met de veldstukken terug trokken, niet dadelijk opgemerkt, dat de vijand zich verzameld had en ons achterop trok. Wij hadden het bruggetje, dat wij met onzen krijgsmacht waren overgetrokken toen nog een goed eind voor ons, zoodat, had de vijand zijne operatie met meer stilte verricht, hij ons misschien had kunnen overrompelen; doch zijn krijgsgeschreeuw

waarschuwde ons bij tijds. Ik had nog een paar schoten schroot voor het eene veldstuk, zoodat ik eensklaps aan mijn volk bevel gaf op nieuw op den vijand los te stormen. In woeste vaart renden wij op de muitelingen toe, die daardoor misschien meenden, dat zij door bovengemeld geroep misleid waren geworden, ten minste zij namen in verwarring de vlucht. Wij zonden hen nog twee schoten schroot na, maar toen was het ook zaak voor ons om terug te trekken, want nog slechts één schot kruit bevond zich in den lederen zak.

Ik had, volgens den mij gegeven last, zoo ver mogelijk van het fort bamboezen palen doen opstellen, waaraan brieven van den Overste Groot aan de bevolking van Saperoea gehecht waren. In die brieven vermaande hij de Inlanders tot inkeer te komen, indien zij niet al hunne bezittingen, huizen en vaartuigen verbrand en vernield wilden zien. Diegene, die het opperhoofd Thomas Matulesia uitleverde, zou duizend ropijen ontvangen en die een Hoofd van minderen rang uitleverde vijfhonderd. Het is wel te bejammeren, dat deze proclamaties zoo weinig invloed op de muitzieke bevolking hadden, want het was een bedroevend gezicht die mooie Kampongs met have en goed te zien verbranden en vernielen. Vrouwen en kinderen, van woning beroofd, zwierven in de bosschen rond en het nachtelijk gehuil der honden, die 's avonds naar de verbrande Kampongs terugkeerden, verkondigde het gruwelijke van den oorlog.

Des morgens van den 5den September begonnen wij de muren van het verbrande Residentiehuis af te breken, waarmede wij een hinderlijke belemmering wegruimden om den vijand op grooter afstand te kunnen gadeslaan. Bij deze verrichtingen werden er van weerskanten eenige geweerschoten gewisseld, waarbij twee der muitelingen gedood werden. In den achtermiddag vertoonde zich een massa vijanden met hunnen aanvoerder aan het hoofd, denzelfde dien wij gisteren bij onzen uitval gezien hadden. Hij had een rooden rok aan, epauletten op de schouders en was gewapend met een sleepsabel. Bij de schermutseling, die weder plaats greep, hielden de Amboineezen van een der voorposten een mondgesprek met den vijand. Een der Amboineezen had namelijk een broeder bij de muitelingen. Deze vermaande onzen Amboinees bij hem te komen. Onze Amboinees weigerde, maar waar-

schijnlijk aangetrokken door de banden des bloeds, naderden de beide broeders elkander toch meer en meer, zoodat onze Amboinees, eer hij het zelf wist, naast zijn broeder stond en omringd was door een menigte oproerlingen, gewapend met geweer en klewang. Onze Amboinees smeekte zijn broeder tot inkeer te komen, doch deze zeide zijnen eed getrouw te moeten blijven, maar gaf deze verklaring met tranen in de oogen. Intusschen vroegen de andere muitelingen onzen Amboinees: „Zullen wij u nu den kop afslaan?" — „Doe zooals gij wilt, maar welke voldoening zal u dit geven?" was zijn antwoord. Inmiddels hadden gedurende het gesprek der beide broeders onze voorposten voortdurend de muiters gewenkt om tot hen over te komen, doch deze schenen niet den minsten lust daartoe te hebben. Met uitdagenden trots weigerden zij te komen. Vóór dat onze Amboinees zijnen broeder verliet, gaf hij hem zijn hoed tot geschenk, welk bewijs van broederliefde ik hem vergoedde door hem een van mijne hoeden te geven.

Toen ik den 6den September als naar gewoonte een verkenning in de omstreken van het fort deed, vonden mijne matrozen in de verbrande huizen drie zakken en een kist met kopergeld ter waarde van 500 ropijen. Ik liet dit geld den kommandant van het fort ter hand stellen. Ook vonden wij bij die gelegenheid een lijk zonder hoofd, slechts even onder het zand verborgen. Naar de kleeding te oordeelen, was 't het afschuwelijk verminkte lijk van Mevrouw van den Berg. Wij begroeven het nu behoorlijk.

Gelijk ik gezegd heb, was de geheele bezetting van het fort des nachts achter de borstwering in de open lucht gelegerd. Kapitein Lisnet, mijn persoon en de adelborst van Nuys, mij dien dag tot assistentie toegevoegd, sliepen op eene beweeglijke *bali-bali*. Wij hielden de sabel om, de patroontasch aan en het geladen geweer bij de hand, en gelukkig voor ons, want 's nachts om half twaalf van dien zelfden 6den September werden wij door een helsch rumoer gewekt. De vijand had, door de duisternis begunstigd, ongemerkt tot dicht onder de muren van het fort weten te sluipen en de borstwering beklommen. Er ontstond een woedend gevecht. Toen onze geweren afgeschoten waren, hadden wij geen tijd meer tot laden, maar moesten ons met sabel en bajonet

verdedigen. Ten slotte werden de muitelingen toch teruggeworpen, en daar wij dadelijk lantaarns op de hoeken van het fort hadden geplaatst en vuurpijlen hadden afgeschoten als alarmsein voor het fregat, verhaastten eenige goed gerichte kogels, aan beide kanten van het fort, door de „Maria Reigersbergen" afgezonden, 's vijands terugtocht. Wij hadden hieruit weder geleerd, dat wij niet genoeg op onze hoede konden zijn.

Den dag na dezen aanval brachten wij alle leege flesschen, van boord zoowel als van het fort, bij elkaar, sloegen ze stuk en verspreidden die stukken om de borstwering, ten einde als voetangels dienst te doen. 's Middags kwam Kapitein Crossier van de „Dispatch", die met zijn schip dien morgen ter reede van Saparoea was aangekomen, mij opzoeken. Hij vertelde, dat de negorij Akoon ook in opstand was, dat de inlanders hun eigen Pati, die, zooals wij gezien hebben, trouw was gebleven aan het gouvernement, hadden willen vermoorden en zijne woning hadden vernield. Overigens hadden dien dag de gewone schermutselingen plaats. De vijand beschoot ons voortdurend en het was niet geraden het hoofd boven de borstwering te steken. Twee mijner flinkste matrozen, die het gewaagd hadden over de borstwering naar den vijand uit te zien, betaalden deze onvoorzichtigheid met hun leven.

Den 10den September kwam de brik „Anna Maria" van Amboina ter reede van Saparoea, medebrengende den Luitenant der Artillerie Kesseler, om als kommandant der Artillerie in het fort te fungeeren, 76 man Europeesche artilleristen en Javaansche infanteristen met een dertigtal vrouwen en kinderen, zonder welke de Javaansche soldaten hun land ongaarne verlaten, benevens twee veldstukken met hunne voorwagens en munitie. De Luitenant Kesseler kwam mij dienzelfden dag aflossen, zoodat ik 's avonds om zes uur weder aan boord van de „Maria Reigersbergen" was. In het fort bevonden zich thans aan Officieren, een Kapitein en twee Luitenants van de Infanterie en een Luitenant van de Artillerie.

Ik zou te wijdloopig worden indien ik de voorvallen en schermutselingen zoowel aan boord als in het fort, van elken dag ging verhalen. Er kwamen zoo langzamerhand vele ge-

kwetsten, die onder de leiding van den 3den chirurgijn Winkelhoek naar Amboina werden vervoerd. Met een paar woorden wil ik nog mededeelen, dat er op den 17den September uit het fort 30 Amboineezen op sluippatrouille werden uitgezonden, zonder dat men de Javaansche soldaten op de borstwering hiervan verwittigd had. De Javanen, die de Amboinezen buiten het fort zagen rondsluipen, hielden ze voor vijanden en vuurden op hen. De Amboineezen vuurden terug. Door dit misverstand kreeg men nog een paar gewonden. De door den Overste Groot en den Kapitein Lisnet onder de vijanden verspreide proclamaties, vond men in één bundel aan een bamboestaak hangen, in het gezicht van het fort, ten bewijze dat de opstandelingen met onze vermaningen den spot dreven. Den 21sten had er een groote uitval van de bezetting van het fort plaats met 130 man en drie veldstukken, onder medewerking van het fregat. De uitslag er van was echter niet gunstig en er waren zooveel gewonden, dat de chirurgijn Wichers om geneeskundige hulp en kruiken azijn naar het fort praaide. Van tijd tot tijd vertoonden zich ook vijandelijke vaartuigen aan den mond van de baai, op welke dan jacht werd gemaakt met de barkas of de gewapende *orembaai*. Zoo had ik op den 4den October eene gelukkige ontmoeting op den hoek Oma bij de negorij Siri-Sori. Den 25sten October kwam Z. M. linieschip „Admiraal Evertsen”, gekommandeerd door den Kapitein-luitenant ter zee Verhuell, in de baai van Saparoea ten anker. Ons getal vrijwillige Amboineezen werd hierdoor op vijftig gebracht, namelijk één sergeant-majoor, twee sergeanten, vier korporaals en 43 fuseliers, over welke macht de Overste Groot mij tot kommandant benoemde, terwijl de Adelborst 2de klasse T. v. Muller daarbij ingedeeld werd als luitenant. Den 25sten deed ik met mijn troepje eene verkenning in den omtrek van het fort. Kapitein Lisnet had mij den Luitenant der Infanterie Frisschart met eenige manschappen toegevoegd.

Den 29sten 's morgens kwam er een Amboineesche kruis-*orembaai*, onder Hollandsche vlag, de baai binnen zeilen en bij het fort Duurstede ten anker. Aan boord bevond zich de Radja van Batoemera en een Europeesch soldaat, die depeches van den Schout-bij-Nacht Buyskes aan Overste Groot bracht. Des avonds te half negen vertrok de Overste

met gemelde *orembaai* naar het fort Zeelandia te Haroekoe, om aldaar eene conferentie met den Schout-bij-Nacht te houden.

Den 2den November kwam Z. M. linieschip „Nassau" in de baai, sedert den dood van den ongelukkigen kapitein ter zee Sloterdijk gekommandeerd door den luitenant ter zee 1ste klasse Van Rhijn. Den 4den November kwam de Overste Groot, aan boord van de koloniale korvet „Zwaluw", terug. Dien nacht voelden wij op alle schepen, die nu in de baai lagen, een hevige zeebeving. Ieder vloog zijn kooi uit en stormde naar het dek. Het was alsof men met zware vaten over de dekken rolde en de hofmeestersbel in de kajuit begon te rinkinken. Tegelijkertijd had er eene aardbeving plaats, waarvan de sporen in de muren van het fort duidelijk zichtbaar waren.

De Schout-bij-Nacht Buyskes was met Z. M. schip „Prins Frederik" van Batavia, zeilende door de straat van Makassar, naar Ternate gestevend en had daar aan den Sultan van Ternate en aan dien van Tidore assistentie tegen de opstandelingen van de Saparoea-eilanden gevraagd. De beide Sultans hadden ieder 50 gewapende *corra-corra's* met hulptroepen ter beschikking van het Hollandsche gouvernement gesteld. Deze *corra-corra's* kwamen nu bij gedeelten opdagen, zoowel in de baai van Saparoea, als in den omtrek van het eiland Haroekoe. Deze vaartuigen hadden, behalve hunne zeilen, aan stuur- en bakboord twee boven-elkander zittende rijen roeiers en konden zich uiterst snel bewegen. Het was een vreemde en belangwekkende vertooning die bijna geheel naakte inlanders hunne krachten te zien inspannen bij het voortroeien hunner vaartuigen, onder krijgsgezang en gegil en het slaan op de *tifa-tifa*, een soort van langwerpige trom. Tevens stonden hunne voorvechters boven op het vaartuig te dansen, onder het maken van de potsierlijkste bewegingen. Deze voorvechters waren ook kenbaar aan hun zonderling kostuum, waarmede zij, nu zij ten oorlog gingen, uitgedost waren.

Den 6den November vertrok de „Maria Reigersbergen" uit de baai van Saparoea met bestemming naar de baai van Porto en Haria, ter Westkust van Saparoea. Toen kwam mijne ondervinding en kennis van het vaarwater tusschen de eilanden Haroekoe en Saparoea mij te pas en ik durfde nu

op mij te nemen het fregat in de straat van Haroekoe en de baai van Porto en Haria binnen te loodsen. Toen ons schip den mond der baai naderde, vertoonden zich aan alle kanten vijandig gezinde inlanders, doch een kanonschot deed hen de vlucht nemen. Des avonds om zeven uur van den 7den November lag het schip met een zwaar werpanker vertuid, op niet meer dan een pistoolschot afstand van den wal, voor de negorijen Porto en Haria. Wij zagen dien dag veel rook opgaan aan den Zuidwal van Haroekoe. Later vernamen wij dat de negorij Aboro door twee sloepen van Z. M. Linieschip „Prins Frederik" en vier Ternataansche *corra-corra's* was aangevallen en in de asch gelegd. Dien zelfden avond kwamen uit zee acht Ternataansche *corra-corra's* om ons schip ten anker. Den volgenden dag, 8 November vroegtijdig, werd er eene landing gedaan, tot het omverwerpen van bentings en vernielen van huizen, door de 1ste en 2de divisie matrozen en mariniers, het korps Amboineezen en het Ternataansche krijgsvolk, waarbij twee matrozen en een marinier gekwetst werden, zoo mede een Ternataansch hoofd, die kort daarop aan zijne wonden overleed.

In den loop van den morgen kwamen de Kapitein-luitenant Jacobson, van de Koloniale Marine en tevens Chef van het Loodswezen in Ned. O.-Indië, en de Majoor der Infanterie Meijer aan boord, aan wien van dit oogenblik af het bevel over alle krijgsverrichtingen te land op de eilanden was gegeven. Vervolgens zagen wij successievelijk binnen komen nog eenige Ternataansche *corra-corra's*, eenige Amboineesche kruis-*orembaais*, met Europeesche en Javaansche soldaten, en twee gewapende sloepen van Z. M. linieschip „Prins Frederik", onder bevel van den Luitenant ter zee 2de klasse B. 't Hooft, aan wien de Adelborsten 1ste klasse J. W. Droop en D. G. Muller waren toegevoegd. Deze twee gewapende sloepen hadden ook deelgenomen aan de reeds besproken krijgsverrichtingen tegen het eiland Haroekoe en aan die ter West- en Noordkust van Hitoe, die vrij vreedzaam afliepen, daar de opstandelingen zich spoedig overgaven.

Den 9den November, zeer vroeg in den ochtend, waren tot eene landing gereed Majoor Meijer met zijne Kapiteins Geselschap en Krieger en hunne gewapende Jagers, de landingsdivisie van de „Maria Reigersbergen", het korps Amboi-

neezen, Luitenant Kesseler met zijne Artilleristen, uit het fort overgekomen, en de luitenant ter zee 2de klasse B. 't Hooft met zijn detachement matrozen en mariniers.

Tevens moest het krijgsvolk van de Ternataansche *corra-corra's* zich gereed houden om te landen. Toen nu alle vaartuigen met de landingstroepen bezet waren, begon het fregat met zijn kanonvuur de omstreken van vijanden schoon te vegen. Daarop vertrok Majoor Meyer met zijn krijgsmacht naar den wal en trok met zijn jagers en de Amboineezen het bosch in en den weg op naar de hoofdplaats Saparoea; de matrozen, mariniers en Ternataansche Halifoeren volgden. Van Saparoea uit zou eene krijgsmacht hun tegemoet komen. De linieschepen „Admiraal Evertsen" en „Nassau", in de baai van Saparoea gelegen, hadden met het fregat signalen bepaald, om elkaar bekend te maken met het oogenblik van het aan land gaan der troepen.

Om 11 uur kwamen de luitenant ter zee B. 't Hooft en de adelborst Gregory met hun detachement weder aan boord terug. Zij verhaalden ons dat de geheele krijgsmacht onder den Majoor Meyer zonder eenige ontmoeting gearriveerd was tot de negorij Tiouw. Daar was men echter op hardnekkige tegenstand gestuit. Onverdroten hadden echter de onzen de vijandelijke borstweringen beklommen en zich van de negorij meester gemaakt, die onmiddellijk in de asch was gelegd. Inmiddels was Kapitein Lisnet met zijne manschappen en de landingsdivisie van de „Evertsen" uit het fort Duurstede gerukt en attakeerde den vijand van dien kant, de batterij van het fort onder de hoede blijvende van den Luitenant 1ste klasse Annemaet. De luitenant der Infanterie Frisschart was op twee plaatsen zwaar gewond geworden. Nu lag Majoor Meyer met zijne macht, onder twee loodsen, bij de negorij Tiouw en zond vandaar verkenningen uit onder Kapitein Krieger en Luitenant Kesseler.

Te 11½ uur kwam de Luitenant Richemont de baai Porto en Haria binnenzeilen met twee kruis-*orembaais*, aanbrengende 100 man Europeesche en Javaansche soldaten. Onmiddellijk landde hij met die troepen en sloeg er mede den weg naar Saparoea in. In den namiddag kwam de adelborst Zoutman, die gisteren met de kleine *orembaai* naar Saparoea in commissie was gezonden, weder aan boord terug, met de aanvraag

van Majoor Meyer om alle Ternataansche *corra-corra's* naar Saparoea te zenden. De Overste Jacobson vertrok nog dienzelfden dag met al die vaartuigen.

Ik zal nu eerst, in aansluiting met hetgeen ons door den luitenant H. P. N. 't Hooft van het begin der expeditie onder Majoor Meyer verteld werd, hier laten volgen het verder verloop dezer expeditie, zooals ik dit toenmaals vernomen heb, om daarna weder op de krijgsverrichtingen in de baai van Porto en Haria gedurende dien tijd terug te komen.

Na aankomst der Ternataansche *corra-corra's* in de baai van Saparoea, begaf Majoor Meyer zich met zijne militaire macht, vergezeld van die vloot, naar den Oosthoek van de baai bij de negorij Siri-Sori. De bevolking van die kampong kwam zich aan den Majoor onderwerpen, maar hun Radja bleef obstinaat weigeren het Hollandsche gezag te erkennen. Twee dagen later, 11 Nov., trok Majoor Meyer op de negorijen Oelat en Ouw aan, de zuidelijkste aan den Oostkant van de baai van Saparoea gelegen. Hier hadden de muitelingen sterke bentings aangelegd, die door de onzen bestormd moesten worden. Majoor Meyer, in zijn grooten ijver, schijnt hier met wat overhaasting te werk te zijn gegaan, althans hij begon den aanval, vóórdat hij in 't bezit was van de 6000 scherpe patronen, die Overste Verhuell met diens kruis-*orembaai* hem toezond. Het gevolg hiervan was, dat toen zijne troepen gebrek aan patronen kregen, zij genoodzaakt waren met gevelde bajonet te avanceeren, terwijl de vijand een gestadig musketvuur op de onzen kon onderhouden.

Weldra werd Majoor Meyer door een schot van een Inlander, in een klapperboom gezeten, doodelijk in de borst getroffen. Ook kapitein Krieger werd in de borst gewond en de 1sten luitenant Richemont sneuvelde. Na het vallen van Majoor Meyer, kreeg kapitein Krieger het bevel over de krijgsmacht en, hoewel gewond, zette hij den aanval door, die door een volslagen overwinning op den vijand gevolgd werd. De oproerlingen werden verstrooid en de bevolking van de verschillende kampongs kwam de een na de ander in onderwerping.

Eindelijk, 13 November, vielen de Hoofden van den opstand, als het Opperhoofd Thomas Matulesia, Antony

Rhébok en de Radja van Tiouw, Thomas Pattywaal, in onze handen. Zij werden door hun eigen kampongvolk verraden en, dank zij den moed en het zeldzaam beleid van den Amboineeschen luitenant Pietersen en den luitenant ter zee Veerman, onverhoeds gevangen genomen. Bij zijne gevangenneming droeg Thomas Matulesia een rok van Resident Van den Berg, had diens degen met zilveren gevest op zijde, op zijne schouders de epauletten van Majoor Beetjes en op zijn borst een epaulet van kapitein Staalman, een der slachtoffers van de noodlottige eerste expeditie.

Ik ga nu voort met hetgeen er bij ons in de baai van Porto en Haria gebeurde. 10 November zagen wij op het strand in de baai een witte vlag planten. Wij zonden de kleine *orembaai* naar den wal om kondschap te nemen. Deze kwam weldra terug medebrengende 4 inlanders, een van hen was de schoolmeester van Porto. Deze kwam uit naam der bevolking van de negorij om vrede vragen. De Overste antwoordde, dat zij dan met vrouwen en kinderen aan het strand moesten komen en hunne wapenen afgeven. 's Avonds kwam een adelborst, die met depêches naar Saparoea gezonden was, aan boord terug en berichtte ons een gedeelte van hetgeen hierboven van de expeditie onder Majoor Meyer gemeld is. 11 November zagen wij eenig volk met drie witte vlaggen aan het strand. Wij lieten hen weten dat Overste Groot weldra bij hen zou komen. De groote sloep met een gedeelte van de landingsdivisie werd vooruit naar den wal gezonden, om gedurende onze onderhandeling met de Inlanders een waakzaam oog op hen te houden. Daarna begaf zich Overste Groot, met mijn persoon als adjudant en den loods Christiaansen als tolk, naar land. Wij vonden er een 45 tal mannen, vrouwen en kinderen, benevens den ouden Radja van Porto, zijn zoon en den schoolmeester. Deze laatste overhandigde ons eene lijst van de belhamels van den opstand. De Radja zeide, dat de overige bevolking der beide kampongs Porto en Haria zich nog in het gebergte ophield, doch dat hij en de zijnen hun best zouden doen ze tot vredesgezindheid te bewegen. Toen zij nu hunne geweren hadden afgeschoten en neergelegd, vermaande hen Overste Groot, om de overige kampongbewoners, ook die van de negorij Haria, aan te sporen tot onderwerping aan het Gou-

vernement en beloofde hun daarbij protectie van onzen kant. Tevens gelastte hij hun de opgeworpen bentings omver te halen en de voetangels op te ruimen. Daarna werden hunne namen opgeschreven. Toen dit alles afgehandeld was, zeide de Overste dat hij hoopte, dat zij nu in rust en vrede hunne woningen weder zouden opbouwen, terwijl hij hun verlof gaf met hunne vaartuigen in de baai heen en weder te varen en te visschen. De schoolmeester las een kapittel uit den Bijbel voor en er werd een psalm gezongen. Daarna vertrokken wij, gevolgd door onze lijfwacht, weder aan boord. Doch nauwelijks waren wij daar of men riep van den wal dat wij hulp zouden zenden. Ik begaf mij ten spoedigste met eene gewapende sloep naar het strand en rukte met 14 man het bosch in. Zes mannen met geweren waren van het gebergte gekomen, met de aanwijzing van Thomas Matulesia aan de kampongbewoners van Porto, dat als zij niet dadelijk de Hollanders verlieten en naar hem terugkeerden, hij uit het gebergte zou komen om hen allen zonder onderscheid te vermoorden. Nadat ik die zes kerels naar het gebergte teruggejaagd had, ging ik weder naar boord, den Radja en den schoolmeester medenemende. Wij gaven hun vier geweren, een donderbus en 220 scherpe patronen tot hunne defensie en zonden in den achtermiddag nogmaals een detachement mariniers naar den wal om te observeeren of de vijand zich weder durfde te vertoonen.

's Nachts te half twaalf kwam de adelborst 1ste klasse Feldman met een Ternataansche *corra-corra* aan boord, ons van Saparoea mededeelende, dat de negorijen Ouw en Oelat verbrand waren, dat Majoor Meyer doodelijk gekwetst was, kapitein Krieger gewond en luitenant Richemont gesneuveld was. 's Morgens om vijf uur van den 12den vertrok Overste Groot met de gewapende *orembaai* naar Saparoea. Om half twaalf kwam er een *orembaai* van Saparoea de baai van Porto en Haria binnen, welk vaartuig de bestemming had naar Amboina de tijding over te brengen, dat de bewoners van de negorij Booi gisteren Thomas Matulesia en zijn voornaamsten onderbevelhebber hadden gevangen genomen en aan de Hollanders overgeleverd.

Den 15den kwam de Radja van Haria aan boord met het bericht dat hij en zijn kampongvolk zich onvoorwaardelijk

aan het Hollandsch gezag wilden onderwerpen en bereid waren een zekeren Jhamello, die zooveel als Minister van Oorlog de rebellie geleid had en daarom door de Inlanders betiteld werd met Radja Prang, Koning van den Oorlog, aan ons uit te leveren. Wat dan ook gebeurde.

Toen den volgenden morgen de 1sten officier Vaillant en ik naar den wal gingen in de negorij Haria, bleek echter, na het opnemen van de namen der bewoners, dat niet alle strijdbare en geweerdragende mannen tegenwoordig waren, zoodat wij den Radja wel verlof gaven onder de witte vlag in de negorij te blijven, maar geen vrede wilden sluiten, vóór dat alle mannen terug en alle geweren ingeleverd waren. Den 18den November werd Johannes Matulesia, een broeder van Thomas, met vrouw en kind door de bewoners van Haria aan boord gebracht. Wij sloten hen vooreerst onder het halfdek in hand- en voetboeien. Later werden deze arrestanten, gelijk ook de Radja Prang, naar het fort Duurstede en vandaar per „Admiraal Evertsen" naar het fort Victoria te Amboina vervoerd.

In de laatste dagen had ik mij beziggehouden met te voldoen aan een opdracht van Overste Groot om, met assistentie van den opperstuurman Bloksma, de baai van Porto en Haria in kaart te brengen. Toen ik met de binnenbaai gereed was en ook de afmeting der hoeken van de monding in kaart wilde brengen, was ik genoodzaakt het peilkompas op een boven water gelegen klip te stellen, om van dat punt eenige hoekmetingen te doen. Het was een zeer heete dag en ik zat in hemd en linnen pantalon, barrevoets in de *orembaai* te teekenen, terwijl dit vaartuig naar de klip werd voortgeschept. Daar aangekomen, was ik op het punt op de rots te springen, toen ik door de inlandsche roeiers teruggetrokken werd, die tegelijk de *orembaai* weder van de klip afstieten. Toen eerst bemerkte ik waarom dit geschied was. De klip krioelde van groote, zwarte krabben, die in massa uit de spleten en gaten der rots te voorschijn waren gekomen, zoodra het vaartuig de klip naderde. Men zeide mij, dat zij, het naderen van levende wezens ruikende, hunne schuilhoeken verlaten en het slachtoffer met den snellen loop van hun lange pooten in een oogenblik, als met een schild, geheel bedekken en zich met verwoede vraatzucht er aan vastklem-

men. Komt er geen hulp, dan is mensch en dier aan een vreeselijken dood prijsgegeven. Ik herinner mij als jongen gelezen te hebben, dat op een eiland in Oost-Indië een Hollandsch zeeman door krabben was verslonden geworden. Ik had dit verhaal altijd voor een sprookje gehouden, maar nu nam ik aan, dat het wel waarheid kon geweest zijn. Ik achtte het raadzamer een ander punt van waarneming op te zoeken.

Den 22sten November kwam Overste Groot aan boord terug. Gedurende den tijd, dat het fregat in de baai van Porto en Haria ten anker lag had de Kapitein der Genie Brouwer zich bezig gehouden met het aanleggen van eene sterkte, waarbij hij door het volk van den „Maria Reigersbergen" trouw geassisteerd werd. In die sterkte, bestaande in een eenvoudigen vierhoek zonder bastions, werd eene woning en barakken voor den kommandant en de bezetting getimmerd en toen het fortje klaar was, werd de Luitenant der Artillerie Kesseler daarover als kommandant gesteld.

Den 23sten November in den morgen verliet het fregat de baai en zeilde door straat Haroekoe tot voor de negorij Hoelalioe, waar het in den avond ten anker kwam.

Den volgenden morgen vertrokken de Amboineezen onder hun sergeant-majoor naar den wal, om de inwoners van Hoelalioe, die zich in de bosschen schuil hielden, door zachte middelen te overreden voor den dag te komen en zich te onderwerpen. De Amboineezen kwamen echter terug met de melding, dat zij in het bosch op eene benting waren gestooten, waaruit zij, evenals uit het geboomte, met geweerschoten waren begroet. Ik vertrok daarop naar den wal met den Adelborst T. N. Muller en nog 25 matrozen, zoodat wij met de Amboineezen 52 man sterk waren. Wij beklommen het steile smalle bergpad, dikwijls met handen en voeten, kwamen aan de benting, zonder dat er een schot viel. Wij beklommen de borstwering en toen bleek ons, dat de kampong geheel verlaten was. Aan de versche voetstappen, de brandende vuren en de half bereide sagospijs konden wij zien, dat die vlucht kort voor onze aankomst gebeurd was. Ik liet de Amboineezen bij herhaling het bosch ingaan en luidkeels roepen, dat de muitelingen tot inkeer moesten komen, dat wij hun *ampon* (genade) schonken, ook bevestigde

ik proclamaties van Overste Groot aan bamboestaken in den grond en toen niemand voor den dag kwam, gelastte ik mijne manschappen alles onaangeroerd te laten en nam den terugtocht aan. Bij het klimmen door het bosch naar de kampong hadden wij herhaaldelijk een soort van klokkend geluid gehoord. In de kampong aangekomen vonden wij aan een boomstam eenige holle bamboekokers hangen, waaraan een rottan lijn was gehecht, die van boom tot boom tot ver in het bosch, in de richting van de zee gespannen was. Blijkbaar had deze inrichting den bewoners tot signaal gediend en waren zij door een hunner in het bosch op deze wijze van onze nadering verwittigd. En werkelijk bij het teruggaan zagen wij bij een boom een rottan lijn afhangen, bevestigd aan een horizontale lijn hoog in het geboomte. Er aan trekkende hoorden wij het geklok der kokers in de kampong.

Den 26sten November ging het Fregat onder zeil met het doel ons te posteeren voor de negorijen Roehoemoni en Kabauw ter Westkust van Haroekoe. Het was een vroolijk gezicht de gewapende sloepen en Ternataansche *corra-corra's* te zien manoeuvreeren om de statig wegzeilende „Maria Reigersbergen", onder het spelen van hun krijgsmuziek en het slaan op de *tifa-tifa*. Den 27sten kwam het fregat bij Poeloe Pombo, een eilandje gelegen voor de zeeëngte tusschen Amboina en Haroekoe. Wij liepen tot dicht onder den wal van Rohomoni en Kabauw, maar konden wegens de te groote diepte van het water geen geschikte ankerplaats krijgen. Wij liepen dus over naar de kust van Amboina en ankerden in de bocht van Wai, vóór een riviertje, waarin wij uitmuntend water aantroffen om onze ledige vaten te vullen. Den 28ste kwamen alle Ternataansche *corra-corra's* bij ons ten anker.

Op 29 November kregen wij nog 40 soldaten van Haroekoe aan boord en lichtten dien dag het anker om naar het kasteel Loehoe, op het eiland Ceram, in de nabijheid van den zoogenaamden drogen rijsthoek gelegen, te zeilen. Wij zagen dien dag de korvetten „Venus" en „Iris" om de Oost werken. Op de „Venus" deden wij overgaan den sergeant-majoor met de 50 Amboineezen. Ook zagen wij dien dag voor het eerst Tidoreesche *corra-corra's*, een bewijs dat de Sultan van Tidore met het verleenen van zijne hulp niet zoo spoedig gereed was geweest als de Sultan van Ternate.

Den 1sten December, 's namiddags, kwamen wij met het fregat voor het kasteel Loehoe ten anker, op een pistoolschot afstand van den wal. Hier vervoegden zich bij ons twee gewapende sloepen van de „Admiraal Evertsen", onder den Luitenant ter zee Beyerinck, adjudant van den Schout-bij-Nacht Buyskes. Langs de kust van Ceram zagen wij verscheidene kampongs in lichte laaie, in brand gestoken door de Tidoreezen. Bedroevend was het te zien hoe de Inlanders, in hunne onnoozelheid zich onkwetsbaar wanende, omdat zij als talisman witte hemden aanhadden, op het strand heen en weer sprongen, onder krijgsgezang en het maken van uitdagende gebaren. Toen ons geschut en dat van de „Dispatch" begon te spelen en in een oogwenk acht onder hen dood nedervielen, verloren de arme drommels het vertrouwen in hun onkwetsbaarheid en zochten een goed heenkomen. Toen ook landde de krijgsmacht der beide schepen, benevens een aantal Ternataansche Halifoeren. Het kasteel Loehoe werd door de onzen bestormd en zonder slag of stoot genomen, want terwijl onze manschappen de borstwering aan den zeekant besprongen, vluchtten de Inlanders aan den landkant over de wallen boschwaarts. Zij werden echter achtervolgd door de Halifoeren en ook door onze matrozen, die, wegens den moord op de bezetting van het kasteel, bestaande uit één sergeant en 13 man Europeesche troepen, met woede en wraakzucht jegens hen bezield waren. Er werd eene vreeselijke slachting onder hen aangericht, hunne kampongs aan beide zijden van het Fort werden verbrand, en ook onze matrozen kwamen met afgehouwen hoofden van de vijanden, als zegeteekens, aan boord terug. Het was werkelijk te betreuren, dat men tegenover een anders zoo vreedzame bevolking zóó optreden moest.

Het fort Loehoe kreeg nu weder eene behoorlijke bezetting, geschut en munitie. Het werd in staat gesteld een nieuwe belegering met vrucht te weerstaan, maar wij mochten hopen, dat in de eerste tijden zulke droevige gebeurtenissen niet meer zouden plaats hebben, want de Inlanders waren verpletterd onder de tuchtiging, die wij hen aan alle zijden hadden doen ondergaan. Den 5den December zeilde de „Maria Reigersbergen" naar Amboina en liet het anker voor het fort Victoria vallen.

Den 16den December ging van ieder oorlogschip, liggende in de baai van Amboina, een detachement naar den wal om bij de treurige executie te assisteeren, welke dien dag zou plaats hebben. Vier der voornaamste hoofden van den opstand, Thomas Matulesia, Philip Latoemahina, Antony Rhébok en Sajat Printa, radja van Sirie-Sori, werden gehangen. Ik had geen lust die executie bij te wonen en bleef aan boord, doch hoorde later dat Latoemahina, een zeer zwaarlijvig man, van de galg was gevallen, daar de strop brak, en ten tweeden male moest gehangen worden. Het lijk van Matulesia werd in een ijzeren kooi aan de oostkust der baai tentoongesteld.

Den 18den December ging de „Maria Reigersbergen" eenigen tijd kruisen in de Bandazee, bezuiden de Specerij-eilanden, ten einde allen toevoer van munitie en wapenen voor den vijand af te snijden, zoolang die zich nog niet geheel aan het Hollandsche gezag had onderworpen. Z. M. fregat „Wilhelmina", Kapitein ter zee Dibbets, onlangs van Batavia gearriveerd, kruiste wat zuidelijker met hetzelfde doel, namelijk om den toevoer van de kanten der eilanden Flores, Soembawa en Lombok af te snijden. Den 4den Januari 1818 kwam het fregat van dien kruistocht in de baai van Amboina terug en voor het fort Victoria ten anker. Den 16den Januari werden op alle schepen in de baai de vlaggen halfstok geheeschen, wegens het overlijden van den majoor Meijer, die aan de gevolgen zijner wonde in de borst bezweken was, ondanks alle zorg van den braven chirurgijn-majoor Ooijkaas. Het verlies van den verdienstelijken en dapperen majoor Meijer werd door allen diep betreurd. Zijn lijk werd met militaire honneurs en onder geleide van de etat-majors der in de baai liggende oorlogschepen, begraven.

Den 17den Januari 's nachts vertrokken de „Maria Reigersbergen" en de „Admiraal Evertsen" naar Ternate en van daar door Straat Makassar naar Soerabaia.

SOCIALE OPLEIDING.

In September 1899 werd de opleidings-inrichting voor socialen arbeid te Amsterdam geopend. Een aantal mannen en vrouwen, allen zich bewegend op sociaal gebied, nam daartoe 't initiatief.

Hoezeer zij zich ook verheugden over 't feit, dat meer en meer op 't terrein van socialen arbeid beschaafde vrouwen zich opgewekt gevoelen om aan dien arbeid deel te nemen, — 't zij om daarmee op eervolle wijze in eigen onderhoud te voorzien, of omdat de maatschappelijke bevoorrechting, waarvan zij (haars ondanks) genieten, haar geen rust laat, voordat zij die hebben omgezet in vruchtbaren arbeid om 't levens-te-kort aan de eene zijde aan te vullen met 't levens-te-veel aan de andere; — zij vroegen zich met ernstige bezorgdheid af, of al deze goed bedoelde, maar onvoorbereide en ongeschoolde arbeid ten slotte niet moest uitloopen op een schromelijk dilettantisme?

Aan alle takken van maatschappelijk werk werd de niet-geoefende hand geslagen, aan Toynbee-werk en Armenzorg vooral. En niet al deze arbeidsters voelden zich arbeidsters „in den wijngaard des Heeren", niet ieder ontbond zich de schoenriemen, wetend, dat 't heilige grond was, dien ze betrad.

Er waren er, die 't deden met de zuiverste bedoelingen, maar er waren er ook, die 't deden uit modezucht, of die daarin vergoeding voor verbleekte idealen of genezing voor zenuwziekten zochten, — niet alle motieven waren de juiste.

Doch zelfs voor haar, wier motieven waren van 't edelst gehalte, ontbrak alle theoretische en practische voorbereiding, alle leidende hulp.

Geen vakman aanvaardt de uitoefening van zijn beroep alvorens vakkennis te hebben opgedaan in de leerjaren. Zoo vraagt ook 't maatschappelijk werk naar vakkennis en leerjaren.

„De waarheid is", zoo schreef Mr. Kerdijk, [1] „dat ook voor „socialen arbeid, opdat hij naar den eisch worde verricht, „deugdelijke en ernstige voorbereiding onmisbaar moet worden „geacht; een voorbereiding, die deels een wetenschappelijk „karakter dragen moet, omdat 't aankomt èn op algemeene „sociologische ontwikkeling en op bekendheid met velerlei „wetgeving èn op geschiedkundige bestudeering van ver- „schillende vraagstukken; maar die voor een zeker niet ge- „ringer deel — dit worde met nadruk gezegd — practisch „wezen moet, bestaande in oefenende deelneming aan den „tot levenstaak gekozen arbeid onder deskundige en wegwij- „zende leiding."

Vrucht van al deze overwegingen was: de inrichting tot „stelselmatige, theoretische en practische vorming van hen, „die aan eenigen belangrijken tak van socialen arbeid zich willen „wijden", — een inrichting, wier even groote belangrijkheid als geringe bekendheid bij 't Nederlandsch publiek 't moge rechtvaardigen, dat ik haar hier ter sprake breng. — [2]

De opleidings-inrichting voor socialen arbeid is van 't grootste belang èn als waarborg voor een steeds ernstiger opvatting en schroomvalliger, conscientieuser uitoefening van maatschappelijk werk, èn als inleiding tot een levenstaak, die voor menige jonge vrouw zal kunnen leiden tot levensvolheid en tot levensgeluk.

Op welke wijze nu tracht de school haar doel te bereiken?

Tot de voornaamste soorten van socialen arbeid waartoe de leerlingen kunnen worden opgeleid, worden gerekend:

---

[1]) Sociaal Weekblad 22 April 1899.

[2]) Sedert dit opstel geschreven werd is door het bestuur het besluit genomen, om, wegens gebrek aan deelneming, de inrichting voor dezen winter te sluiten. Het bestuur zal overwegen op welke wijze de inrichting tot meerderen bloei kan worden gebracht, en zal dan zeker in 't volgend jaar op dit besluit terug komen. Ondenkbaar toch is 't, dat in Nederland, waar zooveel philanthropie, zooveel maatschappelijk werk wordt uitgeoefend, de behoefte aan opleiding niet zou worden gevoeld en de gelegenheid daartoe niet zou worden gezocht.

1o. het opzichteresschap van arbeiderswoningen;
2o. armenzorg;
3o. de zorg voor kinderen, die van hunne natuurlijke opvoeders verstoken, of aan dezen onttrokken zijn;
4o. voorziening in de behoeften aan geestelijke ontwikkeling der werklieden en aan wederzijdsche toenadering en waardeering tusschen de verschillende maatschappelijke kringen: „Toynbee-werk";
5o. Zoo mogelijk: opzichteresschap in fabrieken en werkplaatsen.

De opleiding duurt als regel twee jaar. Het eerste jaar dient tot verkrijging van algemeene sociale kennis als basis, waarop de speciale kennis van den tot levenstaak te kiezen bijzonderen tak van socialen arbeid kan worden opgebouwd. Een overzicht dus van de maatschappij, van hare wording en inrichting, van de wetten, die haar beheerschen, van de goede en slechte toestanden ten gevolge harer samenstelling; en een inzicht in de pogingen, die werden en worden aangewend om weg te nemen de oorzaken, die aan die slechte toestanden ten grondslag liggen, — of om te verzachten de gevolgen, die daaruit voortvloeien.

De leerlingen van 't eerste jaar volgen daartoe de universiteits-colleges van Prof. Treub over staathuishoudkunde, een wekelijksche les over staatsinrichting en een over hygiène. Periodieke cursussen worden gegeven o. a. over: arbeids- en veiligheids wetgeving, vakopleiding, wijkverpleging, boekhouden en administratie, volkskoken; in avondvoordrachten worden (alle jaren verschillende) onderwerpen behandeld als: 't alcoholvraagstuk, individualisme en gemeenschapszin, theorie en practijk van 't historisch materialisme enz.; eindelijk in opvolgende reeksen van plm. 10 lessen een overzicht van 't vraagstuk der armverzorging, van 't woningvraagstuk, van Toynbeewerk en een historisch overzicht der kinderverzorging.

In aansluiting aan de lessen worden wekelijks bezoeken gebracht aan verschillende instellingen, b. v. in verband met de lessen over armenzorg aan het Armenhuis en de verschillende instellingen van 't Leger des Heils; in verband met de lessen over kinderzorg aan 't Burgerweeshuis, de weezen-paviljoens der Gereformeerde Diaconie, bewaarscholen en crêches; in verband met de lessen over hygiène aan 't

veiligheidsmuseum, 't bacteriologisch laboratorium, 't Wilhelmina Gasthuis enz.

Wanneer de leerling aldus eeniger mate is toegerust met algemeene sociale kennis; wanneer ze heeft leeren inzien, dat de maatschappij zooals ze thans is, niet te wijten is aan menschelijke willekeur, maar dat ze, met onverbiddelijke consequentie volgend de wet der causaliteit, langzaam is gegaan den weg der evolutie, die voeren *moest* tot de toestanden van thans; wanneer zij voor haar geestesoog heeft zien voorbijgaan heel het grootsche werk van hervorming en van leniging door menschenliefde en toewijding gewrocht, — dan zal dat alles haar stil maken en klein; en, in plaats van met ondoordachten ijver de hand aan den ploeg te slaan, zal ze zich zelve afvragen: „ben ik 't waardig, ben „ik in staat om mee te maken dat grootsche werk?"

Alsdan zal ze zich ook met eenige vrucht kunnen rekenschap geven van hetgeen zij wil; welke sociale nood haar grootste belangstelling wekt; aan de oplossing van welk vraagstuk tot hervorming van den tegenwoordigen toestand zij haar krachten wijden wil, — zij zal één speciaal terrein ter bearbeiding kiezen. Om dien arbeid echter grondig te verrichten daartoe is terrein-kennis een eerste vereischte. Het tweede jaar wordt daaraan dienstbaar gemaakt.

De practische vorming als inleiding in 't werk harer keuze treedt nu meer op den voorgrond.

Heeft een leerling zich b.v. voorgenomen om te worden opzichteres over arbeiderswoningen, dan wordt hare opleiding toevertrouwd aan eene der dames-opzichteressen, die haar meenemen op haar wekelijkschen tocht om de huurpenningen op te halen, en door wie ze worden ingewijd in de geheimen van een gemeenschap, die er kan groeien tusschen menschen van verschillenden stand, verschillende ontwikkeling en politieke of godsdienstige overtuiging, — een gemeenschap, die 't werk der woningopzichteres tot zoo'n gezegend werk kan maken.

Wil zij zich aan Armenzorg wijden, dan wordt zij ingedeeld in een der districten van 't Genootschap „Liefdadigheid naar Vermogen" en toevertrouwd aan de leiding van een ervaren district-voorzitster of huisbezoekster. Ook neemt ze kennis van al wat op armenzorg-gebied in Amsterdam wordt

gepresteerd, b.v. van de werking van 't Burgerlijk Armbestuur, van de bemoeiingen van 't Leger des Heils, van de diaconale armverzorging enz.

Pijnlijk en verbijsterend zal dikwijls de indruk zijn, die de jonge vrouw zal ontvangen op deze tochten in de buurten, waar de ellende haar scepter zwaait. Maar haar intuitief vrouwelijk gevoel zal haar hart en handen doen uitstrekken tot hulp, een machtig verlangen zal haar bezielen: waardig gekeurd te worden om te worden opgenomen in 't leger van hen, die ten strijde trekken tegen 't veelarmige monster der armoede.

Kiest de jonge vrouw zich kinderzorg tot levensdoel, dan wordt zij onder nauwlettend toezicht allereerst in aanraking gebracht met 't verwaarloosde kind zelf en met de omgeving, waaruit 't voortkomt, om daarna 't gestichtsleven in al zijn uitingen te leeren kennen.

Een gelukkige gedachte acht ik 't van 't bestuur om eerst de leerling in aanraking te brengen met de omgeving van 't verwaarloosde kind, om haar te laten gevoelen: gegeven *deze* ouders, den economischen, physieken en psychischen toestand van hen, die de oorsprong zijn van zijn bestaan, *kon* uit dit kind niet anders groeien dan 't versufte, verdierlijkte, schuwe kind, of 't geboren „boefje". Dan eerst zal ze begrijpen wat er van gezins- of gestichtsverpleging kan en moet worden geeischt; maar ze zal tevens een inzicht krijgen van den fijnen tact, 't paedagogisch talent, 't onuitputtelijk geduld, de koesterende warmte, de liefde en teerheid waarover beschikken moet zij, die deze parias der maatschappij wil omscheppen tot bruikbare menschen.

In 't vorig jaar werd aan twee der leerlingen de zorg en 't onderwijs opgedragen van eenige kinderen, die, aan favus lijdend, de school niet mochten bezoeken. Iederen dag verzelden ze de kinderen naar de polikliniek, waar ze de zieke hoofden leerden behandelen en zich aldus oefenden ook in de lichamelijke zorg voor 't kind. Ook brachten twee jonge vrouwen eenigen tijd door in 't Rijksopvoedingsgesticht voor Meisjes te Montfoort en in 't stadsbestedelingenhuis te Amsterdam om 't gestichtsleven mee te leven met al de goede en slechte eigenschappen noodzakelijk daaraan verbonden.

Voor degenen, die Toynbee-werk tot haar arbeidsveld

kiezen, biedt „Ons Huis" met zijn opgewekt en opwekkend geestesleven een bij uitstek gunstige gelegenheid tot practische vorming.

Ook de theorie wordt in 't tweede jaar niet vergeten; de toekomstige woning-opzichteres heeft een cursus te volgen over: 1°. woninghygiène, 2°. bouwmaterialen en constructie, 3°. woning-vraagstuk in 't algemeen en opzichteresschap van arbeiderswoningen, 4°. woning-wetgeving;

de toekomstige armverzorgster over: 1°. grepen uit de practijk der armverzorging, 2°. kritisch-historische schets van 't vraagstuk der armverzorging, 3°. armen-wetgeving;

de toekomstige kinderverzorgster over: 1°. practische zielkunde, 2°. kinderhygiène, 3°. criminaliteit der jeugd.

Aan 't einde van 't tweede jaar wordt door 't bestuur aan de leerlingen een diploma uitgereikt wanneer de lessen met vrucht zijn gevolgd, en de leerling heeft blijk gegeven het met haar toekomstige levenstaak ernstig te meenen.

Geen der gediplomeerden zal aan 't einde van 't tweede jaar kortzichtig genoeg zijn om te meenen dat ze nu „klaar" is. Wanneer 't doel van de school ook maar eenigszins zal zijn bereikt, dan zal de ontslagene zich er van bewust zijn, dat er fundamenten zijn gelegd, waarop moet worden voortgebouwd; dat zij thans genoegzaam is voorbereid voor *zelfstandige* studie, die haar tot een *zelfstandige* maatschappijbeschouwing voeren kan. Hoe ernstiger zij 't onderwijs gevolgd heeft, des te grooter zal 't verantwoordelijkheidsgevoel zijn, waarmede ze straks haar levenstaak aanvaardt, — des te dieper zal haar overtuiging zijn, dat er geen schuldiger vivisectie is dan die op menschen, — des te onafwijsbaarder zal de eisch tot haar komen, dat slechts de zuiverste menschenliefde drang en drijfveer mag zijn tot 't uitoefenen van maatschappelijk werk. [1])

---

[1]) Omtrent de resultaten van het onderwijs deelt de directrice Mej. E. Boissevain nog het volgende mede:

In 't geheel is in de 4 jaren van haar bestaan de inrichting bezocht door 42 leerlingen, waaronder 2 mannelijke. De leeftijd varieerde van 22—36 jaar. Van dezen verlieten 4 de school na afloop van 't eerste leerjaar, 5 in den loop van 't tweede jaar, 10 ontvingen 't diploma voor opzichteres van arbeiders woningen, 3 dat van armenzorg, 1 voor toynbee-werk, 1 een diploma alleen voor theorie. Het diploma voor kinderzorg werd nog niet uitgereikt. In 't geheel werden dus 15 leerlingen na 't doorloopen van den geheelen cursus ontslagen.

De opleidingsinrichting voor socialen arbeid is niet alleen van 't hoogste belang als waarborg voor een steeds deugdelijker beoefening van maatschappelijk werk, — zij is 't ook als inleiding tot een levenstaak, die voor menige jonge vrouw zal kunnen leiden tot levensvolheid en tot levensgeluk.

Ik denk hier allereerst aan 't bemiddelde jonge meisje. Voor de onbemiddelde jonge vrouw staan, na beeindiging van haar schooltijd, allerlei wegen in de toekomst open. Reeds op de lagere- en middelbare school weet ze dat ze iets moet en wat ze 't liefst wil worden; *of* zij zal gaan werken kan nooit een vraag, veel minder een twistappel zijn voor haar en hare ouders: de plicht om voor eigen levensonderhoud te zorgen legt zijn ijzeren hand reeds vroeg haar op de schouders. Aan den voor haar noodzakelijken strijd om 't bestaan ontleent zij prikkel en vrijbrief tot werken. Zij voelt zich één met de maatschappij, die haar heeft voortgebracht, die haar onderrichtte en straks zal vragen de vruchten van haar arbeid. Natuurlijk, eenvoudig en geleidelijk gaat 't leer-tijdperk over in dat der productie: ze heeft iets te geven, zij weet dat er iets van haar wordt verwacht; zij weet zich deel van 't groot geheel, dat zij mee zal helpen maken, — klein deel, maar toch onmisbaar, — ze zal haar waarde voelen op de wereldmarkt.

Hoe geheel anders staat de gefortuneerde jonge vrouw daar tegenover! Wat wordt er van haar verwacht door de maatschappij? Immers niets! Op de groote wereldmarkt is zij een weelde-artikel. Angst bekruipt hare onbemiddelde zusteren, dat ook zij zal gaan meedingen naar gesalarieerde

---

Daarvan vonden reeds 10 goede plaatsing: 5 in verschillende steden van ons land als woning opzichteres, 1 werd administratrice van de Vereeniging tot Verbetering van Armenzorg te Utrecht, 1 secretaresse van „Ons Huis" te Amsterdam, 1 inspectrice van den Verbruikersbond, 1 directrice van de 's Gravenhaagsche Toynbee-Vereeniging „Ons Huis" en 1 directrice van een kinderhuis. Van de overigen zochten 4 geen gesalarieerde betrekking, maar vonden genoeg vrijwillig werk.

Volledigheidshalve zij nog meegedeeld, dat 't leergeld voor alle lessen en voordrachten benevens de practische vorming bedraagt: *f* 200 jaarlijks; en dat de leerlingen kunnen worden aangenomen òf alleen voor 't eerste, òf alleen voor 't tweede jaar: voor 't eerste jaar wanneer 't hun alleen om algemeene sociale kennis te doen is, voor 't tweede wanneer ze, voldoende algemeene sociale kennis bezittend, reeds een keuze deden van den arbeid, waaraan ze zich willen wijden. Ook worden toehoorders of toehoorderessen voor bepaalde lessen toegelaten.

betrekkingen, of dat ze productieven arbeid zal gaan verrichten. De vraag *of* zij zal gaan werken is voor haar maar al te vaak de groote levensvraag. In vele gevallen verzetten zich de ouders er tegen of ontbreekt haar zelve daartoe de noodige energie. Haar wilskracht is niet groot genoeg om den strijd voor eigen vrijheid aan te durven en een dikwijls taaien, maar toch zelden onbreekbaren tegenstand bij hare ouders te overwinnen.

En zoo blijft ze dan thuis. Haar moeder draagt haar eenige huiselijke bezigheden op: de wasch doen, stof afnemen, puddinkjes maken, inmaken, kousen mazen, verstellen; verder heeft ze eenige liefhebberij in muziek en schilderen, krijgt les daarin; zij bezoekt comedies en concerten, is in een tennis-club, „teat" en „gaat uit."

In den beginne lacht haar dat vrije leven toe: de vervelende schooltijd met de gebondenheid der uren en een tucht, waaraan ze zich voelt ontgroeid, is voorbij; 't leven schijnt haar één lange vreugde-dag. Heerlijke idealen heeft ze: ze zal zich ontwikkelen, heel veel lezen, en heel veel voor anderen zijn. Maar hoe hooger gestemd de meisjes ziel, hoe fijner besnaard, hoe rijker begaafd, des te vroeger, des te heviger de reactie, de désillusie.

Neen, dat alles bevredigt haar niet. 't Huiselijk werk is onnoodig werk. Wist ze dat ze voor haar moeder daarmee geld uitspaarde, haar daardoor van groote zorg bevrijdend, o, met hart en ziel zou ze naaien van 'smorgens vroeg tot 's avonds laat. Maar dat is zoo niet. Ze weet 't, dat naar slecht betaalden handen-arbeid wordt gehunkerd door menige vrouw, en ze voelt al 't kunstmatige, al 't energie doodende van niet uit *werkelijke behoeften* voortgesproten arbeid.

De kunst? O ja, ze leert zien, leert hooren, leert genieten van wat 't genie heeft voortgebracht; hoe meer echter haar kunstgevoel ontwikkeld wordt des te meer zal ze er van terugschrikken om met middelmatig talent zelf te produceeren; des te krachtiger zal ze er van overtuigd worden dat, om in de kunst een levensvervulling te vinden, men niet alleen moet zijn kunstenaar bij de gratie Gods, maar dat daaraan ook vooraf moet gaan een jaren-lange leertijd van ingespannen, moeitevollen arbeid, waartoe ze zich niet in staat gevoelt.

Haar ideaal om voor haar omgeving veel te zijn? Ook dat ziet ze verbleeken omdat haar de opgewektheid ontbreekt, 't eigen geluksgevoel, de levensvolheid, waaruit alleen de mensch waarlijk zich geven en gelukkig maken kan.

Haar eigen ontwikkeling? Zij snakt naar kennis, weten, begrijpen: een wetenshonger maakt zich van haar meester, die verzadiging zoekt in lectuur rijp en groen, in boeken soms, waarvan de auteurs zich moesten schamen, dat ooit een rein meisjes oog over de bladzijden is heengegleden. Als een kille noord-oosten wind in vroegen lente-nacht vaart de vergiftigde adem uit die boeken over 't jonge leven, bloem en vrucht vernielend.

Die lectuur wekt allerlei vragen, die sluimerend liggen op den bodem van haar hart. 't Kind neemt in zich op de meeningen en denkbeelden van zijn omgeving. De jonge vrouw wil een eigen overtuiging, wil leven op een stukske zelf ontgonnen grond. En zij heeft daartoe 't recht. Zal ze niet eenmaal zijn de moeder, draagster van 't volgend geslacht? Hoe zal ze opvoedster, karaktervormster kunnen zijn, waar ze den tijdgeest niet begrijpt, de grondformatie niet kent, die haar kind zal doen geboren worden?

Over de groote levens-mysteriën: godsdienst, huwelijk, moraal, recht, vrije liefde, sexueelen omgang, zelfmoord, armoede, eeuwigheid, buigt zich 't kleine, lieve hoofd in diep gepeins.

Geen antwoord dan 't vraagteeken van den twijfel. De tegenstrijdigste opvattingen bekampen elkaar. De fundamenten van wat vroeger rotsvast stond, worden losgerukt. 't Onaantastbaar heilige der heiligen van vroegere geslachten, wordt onbarmhartig door profane handen naar omlaag gehaald. Er wordt afgebroken en niet opgebouwd; alles wankelt op de voetstukken van 't verleden; waar is de profeet, die met zijn: „ik zeg u" der zoekende menschheid vrede brengt? Is 't wonder dat de jonge vrouw verbijsterd stil staat en maar al te vaak den moed verliest om, zonder geleide, een eigen weg zich te banen in den doolhof der nieuwe gedachten? Is 't wonder dat ten slotte volslagen levensmoeheid intreedt, en zich alle levensvragen concentreeren in deze ééne: „waarom en waartoe besta ik?"

Door dit alles wordt meer geleden dan menig onzer vermoedt. Menig jong, levenslustig, vroolijk kind vol heerlijke

levensidealen verwelkt op 20-jarigen leeftijd tot een nerveus, stil, teruggetrokken, apathisch droomstertje met een gewond idealisme, een bitteren trek om den mond en een cynisch-pessimistische levensbeschouwing, — schuw vogeltje, bevreesd voor eigen vleugelslag.

Het kan niet anders. 't Geluk van den mensch wordt bepaald door zijn waarde; „zijn waarde door zijne in handelen „zich openbarende beschouwing der dingen". [1])

De vraag: „waar*om* besta ik?" wordt volkomen geneutraliseerd door die andere: waar*toe* besta ik?" Ieder, die weet dat hij noodig is in 't leven, weet waarom hij geboren is. Maar die wetenschap is dan ook levensvoorwaarde. Mist de jonge vrouw gelegenheid of wilskracht om zich met moeite en inspanning een zelfgekozen arbeidsveld te veroveren, een eigen levensdoel, waardoor „handelend hare beschouwing der dingen zich kan openbaren", — is er voor haar geen plaats in de maatschappij, — dan voelt zij zich overcompleet, buiten de maatschappij, buiten 't leven. 't Leven verliest of wint voor haar aan waarde naar de mate van 't geen zij zelf aan waarde op de levensmarkt te brengen heeft. Heeft zij niets te brengen aan de maatschappij, dan ontvangt zij ook niets: de gemeenschap stoot haar uit; zij begrijpt 't leven niet, waarin ze zich voelt misplaatst.

De wereld buiten haar doet zich aan haar voor als een chaos, die hoogstens voor haar een voorwerp uitmaakt van philosophische beschouwing; maar dat die wereld zou zijn *de* realiteit, *het* werkelijke leven, waarin met vollen polsslag klopt 't machtig-rijke leven der menschheid met haar drang naar volmaking, — 't leven, dat ook zij, met of zonder bewustheid, mee leeft en mee helpt vormen tot wat 't inderdaad is, — dat dringt niet tot haar door.

Met de kleine wereld binnen in haar is 't niet beter gesteld. Kind van haar tijd, is zij geboren individualist. Ter nauwernood de kinderschoenen ontgroeid, wil zij haar individualiteit uitleven, zij wil zich zelf zijn, 't geen in haar is naar buiten brengen.

Dit individualisme, in goede bedding geleid, is de stroom, die 't levensscheepje van 't jonge geslacht zal voeren naar

---

[1]) A. Pierson.

't beloofde land; waar 't kind zal mogen opgroeien, niet volgens een voor allen geldend toonbeeld, maar volgens den souvereinen wil van zijn natuur en van zijn aanleg; — waar niets verloren zal gaan onder gelijkvormige dressuur, maar waar vrij en ongehinderd tot ontplooiing zullen mogen komen alle krachten en talenten en alle aspiraties; — waar 't den jongen mensch gegeven zal zijn om te leven eigen leven, te denken eigen gedachten, af te wijken van de plat-getreden paden om te banen den nieuwen heirweg, waarop zal kunnen gaan 't nieuwe leven, gewekt door de nieuwe gedachten.

Dit individualisme, slecht- of niet-geleid, voert soms tot zelf-vergoding en een zelf gewild martelaarschap, meestal echter tot de volslagenste zelf-minachting. Want 't kind, dat slechts een grond van weten en kunnen heeft gelegd, waarop kan worden voortgebouwd, heeft nog geen inhoud. Zij wordt zich die leegte bewust, ergert er zich aan dat zij geen eigen gedachten heeft, geen andere dan haar door boeken worden bijgebracht, en — verliest alle zelfvertrouwen.

Ze wil leven in- en uit- en door zich zelf, en ze weet niet (hoe zou ze 't weten?) dat niets op zich zelf bestaat, dat daar is een onverbrekelijke band, een onlosmaakbare samenhang tusschen al 't bestaande; dat godsdienst, kunst, beschaving, geschiedenis, letterkunde, economie, moraal beïnvloedend op elkander inwerken; dat uit alle levenssferen voedsel moet worden opgenomen om eigen levenskiem tot ontwikkeling te brengen; dat ook de kleine individu niet leven kan zonder uit de haar omringende maatschappij de levenssappen tot zich te trekken.

De bewustheid van met alle vezels verbonden te zijn aan al 't bestaande, 't ware gemeenschapsgevoel, zou haar leeren, dat de mensch niet alleen is individualist, maar tevens gemeenschapswezen; dat haar leven, hoe dan ook, goed of slecht, actief of passief, positief of negatief, invloed uitoefent op de gemeenschap. „Plus la vraie vie individuelle est intense, „plus la vraie vie sociale augmente aussi d' intensité." [1]) Die overtuiging behoedt 't individualisme om te vervallen tot overgevoelige, ziekelijke, onvruchtbare zelf-analyse, of te

---

[1]) Fouillée.

ontaarden in een zeker soort bruut egoïsme geheel in strijd met den aanleg der vrouwelijke natuur.

Dit gemeenschapsgevoel nu, waaraan de mensch, — wetend dat hij kleine maar *onmisbare* schakel is in 't groot geheel der dingen, — zijn eigenwaarde ontleent; dat hem den zwaren maar stalenden plicht oplegt zichzelf te vormen tot een sterk karakter, een rijken geest, met 't bezielend doel om daarmee niet alleen zichzelf maar heel de menschheid te verrijken; dat de bron is waaruit kan worden geput altijd opnieuw kracht en moed tot leven en streven, inspanning en strijd; dat ten leven roept alle latente vermogens van liefde en zelfverloochening; de gouden sleutel, die ontsluit de poort, die leidt tot een waardevol, intens, hoog en vruchtbaar leven; dat bevrediging geeft aan de meest nobele aspiraties van eén vrouwenziel, — wordt gewekt door de op hechten grondslag gebaseerde deelneming aan 't werk der sociale hervorming.

Die deelneming echter eischt voorbereiding, degelijke studie. Die voorbereiding geeft de opleidingschool. De gefortuneerde jonge vrouw van onzen tijd heeft behoefte aan werk, dat haar belangstelling, haar aandacht, haar opmerkingsgave op niet-kunstmatige wijze afleidt van de eigen persoonlijkheid, van de kleine, onreëele wereld der zelfbespiegeling, waarin ze dreigt onder te gaan, — om ze over te brengen op het terrein der groote levensrealiteit, waar een geheel onpersoonlijk altruïsme den wereldkamp strijdt tusschen recht en onrecht, liefde en egoïsme.

De mensch, die opgaat in de menschheid, is eerst waarlijk mensch. Maar daartoe moet eerst de mensch gevormd worden. Geen betere vorming dan die van 't werkelijke leven in al zijn uitingen. En daartoe biedt de opleidingsinrichting voor socialen arbeid een uitnemende gelegenheid.

Van de opleidingsinrichting voor socialen arbeid wordt betrekkelijk nog door weinigen gebruik gemaakt.

Wat is daarvan de reden?

Ik meen dat aan dit feit de volgende oorzaken ten grondslag liggen:

1°. de minimum-leeftijd van 23 jaar, waardoor reeds

vroeger op ander gebied werk wordt gezocht en gevonden;

2°. de onzekerheid om in maatschappelijk werk een middel van bestaan te vinden;

3°. de vrees van vele ouders, dat van de opleidingsinrichting zal uitgaan een invloed, drijvende naar de sociaaldemocratie; of

4°. de leerlingen voeren zal in de armen van het feminisme.

Aan het eerste bezwaar werd door 't bestuur reeds te gemoet gekomen. Onlangs is het besluit genomen om ook jongeren dan 23-jarigen toe te laten, mits zij in 't bezit zijn van een einddiploma H. B. S. met 5-jarigen cursus, Gymnasium, H. B. S. voor meisjes of acte lager onderwijs, onder voorwaarde dat zij moeten deelnemen aan een voorbereidenden cursus van een jaar.

Dezen maatregel juich ik van ganscher harte toe:

1°. omdat door vroegere toelating de inrichting toegankelijk zal zijn voor een veel wijderen kring van jonge vrouwen;

2°. omdat 't onderwijs daardoor aan deugdelijkheid zal winnen.

Het is ontegenzeggelijk waar dat van de vrouw, die besluit zich aan maatschappelijk werk te wijden, een zekere mate van levenservaring en levensrijpheid mag en moet worden geëischt. En 't is natuurlijk deze gedachte, die bij de oprichters der school heeft voorgezeten, toen zij den minimum-leeftijd van toelating bepaalden. Maar, niet altijd worden die eigenschappen door de jaren verkregen: menig meisje van 20 jaar, dat door 't leven wat onzacht werd aangepakt, wint 't in wereldwijsheid van de 40-jarige, wier levensomstandigheden nooit de levenwekkende prikkel zijn geweest tot handelen, doortasten en besluiten. Ook valt 't verkrijgen van 't diploma niet altijd aanstonds samen met 't aanbod van een zelfstandig-verantwoordelijke, moeitevolle betrekking. Men moet niet *over*-vragen. Of beschikt de jonge doctor, advocaat, predikant, docent bij zijn intrede in 't werkelijke leven terstond over den practischen blik, de bezadigdheid, 't doorzicht, de menschenkennis, die met recht in zijn ambt van hem kan worden gevergd? Mag men niet met vol vertrouwen aan de practijk van 't leven een deel van iedere „opleiding" overlaten?

Wanneer er 5 jaren moeten verloopen na den schooltijd

om met de opleiding te kunnen beginnen, dan is òf de lust en 't vermogen om weer te gaan „leeren" meestal uiterst gering, — òf andere wegen zijn reeds ingeslagen om een ander doel te bereiken; zoo blijft de inrichting voor velen gesloten.

De genomen maatregel zal echter ook aan 't onderwijs zelve ten goede komen.

Wanneer ik met een kritisch oog de school beschouw, dan dringt zich altijd de vraag bij mij op: is dat alles niet te veel? Kunnen die meisjeshersens dat alles verwerken? Zijn b.v. de universiteits-colleges van Prof. Treub met vrucht te volgen door leerlingen, die 't onderwijs op de H. B. S. voor meisjes tot eenige basis hebben?

Ik betwijfel 't. Zooals 't middelbaar onderwijs voor meisjes thans is ingericht, is 't te veel of te weinig; te veel voor meisjes met middelmatigen aanleg, die later meer handen- dan hersen-arbeid zullen verrichten, — te weinig, d. w. z. te oppervlakkig, voor haar, die een meer wetenschappelijken werkkring zich willen scheppen. Met de toekomstige loopbaan der vrouw zal voortaan bij de inrichting van 't middelbaar onderwijs moeten worden rekening gehouden.

Nu dit alles echter nog behoort tot 't gebied der vrome wenschen, verheugt 't mij, dat 't bestuur heeft goedgevonden het eerste jaar voor jongeren dan 23 jaar geheel te wijden aan de *voorbereiding* voor de meer ernstige studie, die later volgen zal. Een uitgebreide cursus zal worden gegeven in staathuishoudkunde als voorbereiding tot de universiteits-colleges van Prof. Treub, een groote plaats zal worden ingeruimd aan 't volkshuishoudonderwijs, theoretisch en practisch, en een cursus zal worden gegeven over de opvoedingsleer van Fröbel met toepassing in de practijk, waaraan zich zal aansluiten een les in karton-slöjd, terwijl ten slotte (last not least) zal worden kennis gemaakt met 't leven en werken van mannen en vrouwen op sociaal gebied, 't zij door gezamenlijke lectuur, 't zij door speciale voordrachten.

Op zichzelf geeft dit jaar een mooi afgerond geheel: een inleiding tot de studie der staathuishoudkunde, een exposé van wat maatschappelijk werk eigenlijk is en bedoelt.

Wanneer de leerlingen na afloop van dezen voorbereidenden cursus besluiten om voor 't diploma voor socialen arbeid te gaan werken, dan weten ze wat ze doen: ze weten wat de

studie der staathuishoudkunde omvat; ze hebben een kijkje genomen in 't volkshuishouden: ze hebben gezien hoe 't volk woont, eet, slaapt, werkt, ze kennen 't moeilijk op te lossen vraagstuk voor de vrouw uit 't volk om 't wekelijksch budget te doen sluiten; ze hebben leeren omgaan met kinderen en een zeker soort handigheid zich eigen gemaakt om ze bezig te houden, en ze hebben gezien wat mannen en vrouwen van beteekenis op sociaal gebied met doorzicht, volharding, moed, ernst en liefde hebben vermocht om 't lijden der menschheid te verzachten. Ze weten wat een leven in den dienst van socialen arbeid van haar vragen zal.

Ook voor haar, die zich niet tot dit werk aangetrokken zullen gevoelen en de studie niet wenschen voort te zetten, zal de voorbereidende cursus toch rijpe vruchten afwerpen. Ze hebben een blik geslagen in 't werkelijke leven, ze hebben kundigheden opgedaan, die haar te stade zullen komen, in welke richting zich haar leven later ook moge bewegen.

Voor vele ouders zal 't misschien een bezwaar zijn, dat de opleidings-inrichting geen internaat is, en zij dus van hunne dochters op zoo jeugdigen leeftijd reeds een mate van zelfstandigheid moeten vorderen, die niet altijd even gunstig op 't karakter werkt. Dit bezwaar geldt natuurlijk alleen voor de meisjes, die buiten Amsterdam wonen [1]. De meeste leerlingen echter komen van elders en voor dezen is het een niet gering te schatten moeilijkheid. Het zou mij echter verwonderen, indien niet de eene of andere intelligente, aan karakter, kennis, levenservaring en paedagogische talenten rijke vrouw zich opgewekt gevoelde om voor deze jonge meisjes te scheppen een opgewekt tehuis, een ontwikkelend en beschaafd milieu.

Een tweede reden waarom van de opleidings-inrichting minder gebruik wordt gemaakt dan kon worden verwacht is de onzekerheid om in socialen arbeid te vinden een middel van bestaan. Op de vraag: „waarborgt de inrichting de „onbemiddelde vrouw na afloop van haar studietijd een vol- „doend bezoldigde betrekking," moet voor alsnog door 't bestuur een ontkennend antwoord worden gegeven. De inrichting neemt

---

[1]) Dat er zoo weinig Amsterdamsche jonge meisjes van de inrichting gebruik maken is voor mij een onverklaarbaar raadsel. Een profeet is zelden geëerd in eigen vaderland!

te dien opzichte geenerlei verantwoordelijkheid op zich. En terecht. Op dit oogenblik zijn er in ons land nog niet genoeg of voldoend gesalarieerde betrekkingen op 't gebied van socialen arbeid, om reeds vooraf aan alle leerlingen een onafhankelijk bestaan te kunnen verzekeren.

Toch wijst alles ook in dit opzicht op betere tijden. De directrice ontving reeds meer aanvragen naar werkkrachten, dan waaraan zij altijd tot nu toe heeft kunnen voldoen. Als straks de kinderwetten zullen worden ingevoerd, zal vrouwenhulp onmisbaar blijken en een aantal nieuwe betrekkingen zullen voor haar in 't leven worden geroepen. Hoe meer de vrouw door een ernstige opvatting en een conscientieuse uitoefening van maatschappelijk werk zal toonen daarvoor niet alleen de noodige bekwaamheid en geschiktheid, maar, krachtens haar aanleg, geheel eenige talenten te bezitten, des te meer zal zij voor dat werk worden gezocht, des te gewichtiger en verantwoordelijker zal de arbeid zijn, die èn door particuliere vereenigingen èn door de gemeenten èn door den Staat haar zal worden toevertrouwd. —

Een andere oorzaak meen ik te moeten zoeken in de vrees van vele ouders dat van de inrichting zal uitgaan een invloed drijvende naar de sociaal-democratie.

Dankbaar grijp ik de gelegenheid aan om deze vrees te kunnen ontzenuwen.

De leerlingen van de opleidings-inrichting voor socialen arbeid worden door hunne studie der staathuishoudkunde in aanraking gebracht met *al* de stroomingen op economisch gebied: „personen en stelsels.” De voordrachten over onderscheidene onderwerpen worden gehouden door personen van de meest uiteenloopende richtingen. Zoo spraken over „individualisme en gemeenschapszin” achtereenvolgens de heeren A. S. Talma en Dr. H. W. Ph. van den Berg van Eijsinga; zoo hoorden ze over kinderverzorging door de heeren Dr. J. H. Gunning Wzn. en Mr. M. G. J. Boissevain; 't alcoholvraagstuk werd behandeld door Mr. G. M. den Tex en zal een volgend jaar besproken worden door den heer Th. van der Woude. En terecht; 't is immers te doen om *algemeene* sociale kennis? Juist door die verscheidenheid zullen ze eerbied leeren krijgen voor iedere eerlijke overtuiging, hoezeer die ook moge verschillen van eigen inzichten, en er naar trachten

zelf een maatschappij-beschouwing te veroveren. Tot welke richting zij zich zullen aangetrokken gevoelen, is natuurlijk vooraf niet te voorspellen; er is echter geen denkbare reden om te gelooven, dat de school eerder de leerlingen tot adepten van de sociaal-democratie zal vormen dan tot die van eenig ander economisch stelsel.

Welke echter hare overtuiging moge worden, indien ze slechts *echt* is, berustend op kennis en verkregen langs den weg van onbevooroordeeld, eerlijk onderzoek, dan zal die overtuiging ook in 't leven der vrouw een kracht zijn omdat ze in zich draagt een toekomst-ideaal.

Verstandige en voorzichtige leiding is hier echter onmisbaar. Er zijn ouders, die hunne kinderen en vooral hun meisjes verre trachten te houden van de groote beweging van onzen tijd, van den strijd voor verbetering van sociale toestanden, die niets vuriger zouden wenschen dan hun kinderen te kunnen doen gelooven „que tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes." Zij leiden hun kinderen in in de kleine wereld van eigen levenskring, maar 't jonge geslacht voelt als bij intuitie, dat dat *de* wereld, *het* leven niet is. En zoo gaan ze dan op eigen onderzoek uit, zonder vertrouwbaren gids, hun warm hart tot éénig geleider; want evenmin als men 't kind kan opvoeden buiten iedere aanraking met den godsdienst, evenmin kan men willekeurig uit zijn leven bannen wat merg en pit is van 't geslacht, dat 't heeft voortgebracht, wat de harteklop is van den tijd waarin 't leeft; men kan evengoed den mensch willen verhinderen de lucht in te ademen, die hem omringt. De kreet naar sociale rechtvaardigheid doortrilt heel de wereld; heel 't leven is er vol van.

't Is vooral de jonge vrouw, die zich op dien ontdekkingstocht door haar niet door den tucht van 't verstand binnen de perken gehouden gevoel zal laten voeren op dwaalwegen.

Reeds in hare onmiddellijke nabijheid doet zich 't klasseverschil aan haar als onrecht voor. Ze schaamt zich over hare positie tegenover de dienstboden harer ouders. Waarom voor haar de middelen en de gelegenheid tot ontwikkeling, de vreugd, de hoogten van 't leven, — waarom voor die anderen de gebondenheid, 't gebrek aan vrijheid, de lijdelijke gehoorzaamheid, maar bovenal de onmacht tot intenser leven? Waarom moet de eene mensch in 't zweet zijns aanschijns

'tbrood verdienen, om te maken dat den ander in den slaap de schatten worden toegevoerd? Waarom erft 't eene kind met 't geld voor 't onbekrompen levensonderhoud de zonnig-opgewekte en gezonde constitutie zijner ouders, en waarom vindt 't andere bij zijn intree in de wereld niets dan de afschuwelijke gevolgen van gebrek en ontucht, ziekte en onwetendheid? Deze vragen, eenmaal gewekt, kunnen niet kunstmatig worden teruggedrongen. Machteloos, wanhopig dikwijls staat de jonge vrouw tegenover toestanden, die de maatschappij niet schijnt te willen, en zij niet kan veranderen. Of de tijd komt dat ze in haar gouden kooi zich de vleugels voelt lam geslagen en met doffe onverschilligheid berust in een wereldorde, die haar idealisme heeft gedood en beleedigd haar rechtsgevoel; — òf de tijd komt, dat ze een maar al te willige prooi wordt van den eerste de beste, die haar met holle theorieën tracht wijs te maken dat 't ware geluk slechts bestaat in absolute anarchie.

Had daarentegen een degelijke studie der geschiedenis haar leeren inzien hoe de maatschappelijke toestanden geleidelijk zijn ontstaan; had ze iets leeren zien van den rustig-machtigen, onverstoorbaren gang der evolutie, die zonder schokken uit den wilden oermensch met zijn dierlijk-materieele neigingen en zijn kinderlijk-naïeve natuuraanbidding te voorschijn riep den fijnbesnaarden, teergevoeligen mensch der 20ste eeuw, aan wiens rijken geest de natuur haar geheimste krachten openbaart; — dan zou ze niet alleen eerbied hebben voor 't *gewordene*, voor 't geen door geslacht na geslacht moeitevol werd opgebouwd, — te veel eerbied om 't met ruwe hand te verstoren, — maar ze zou tevens rust vinden in de gedachte, dat de toestanden van heden aan denzelfden eeuwigen ontwikkelingsgang zijn onderworpen als die van gisteren.

„De vrouw moet sterker zijn dan haar medelijden, anders „gaat ze te gronde." [1]) De studie in de Staathuishoudkunde zal de jonge vrouw leeren haar gevoel te stellen onder den tucht van 't verstand en haar daardoor behoeden èn voor ondoordacht veroordeelen èn voor een tot machteloosheid doemenden twijfel aan een betere toekomst. —

Ten slotte wordt de vrees gekoesterd dat een opleiding

[1]) Helene Mercier.

aan de inrichting voor socialen arbeid de jonge vrouw zal drijven in de armen van 't feminisme. [1])

Indien er inderdaad grond voor deze vrees ware, ik zou ze van harte deelen: een onvrouwelijke vrouw, eene, die de godsgave van 't moedergevoel eer een last acht dan een kroon, is een bespotting van de natuur. Maar die vrees is niet gegrond. Het tegendeel is waar.

Uitgesloten is de mogelijkheid natuurlijk niet dat door de eene of andere geëmancipeerde jonge dame, die de opleidingsschool heeft bezocht, later 't corps der feministen zal worden versterkt. Maar indien zulks geschiedt, dan is dat *ondanks*, niet ten *gevolge* van 't genoten onderwijs.

„Wird schon der Mann bei wissenschaftlicher Erforschung „der sozialen Zustände in der Regel Sozialpolitiker, so lässt „sich bei der kategorischen Herrschaft, welche die Gefühls„regungen im Leben der Frau ausüben, fast mit mathema„tischer Sicherheit behaupten: Jede Gesunde Frau, die dem „Medusenhaupte des sozialen Problems fest ins Auge geschaut, „wird zu einer überzeugten Vertreterin sozialer Reform." [2])

Welnu, van iedere vrouw, die zich geeft aan 't werk der sociale hervorming, kan met recht worden verondersteld, dat ze is altruïstisch genoeg om niet alleen voor zich zelf te willen zorgen; dat ze is ontwikkeld genoeg om te weten, dat de vrouwenkwestie, schoon ook deze om oplossing vraagt, niet *de* kwestie is, die 't geheele sociale probleem beheerscht; dat ze is fier genoeg om te weten, dat de ware vrijmaking der vrouw eerst dan zal zijn bereikt, wanneer ze zich zelf zal hebben ontworsteld aan alle ijdelheid, oppervlakkigheid, kleinzieligheid, egoïsme, — wanneer ze door zelf veroverde karaktervastheid en geestesrijpheid eerbied zal afdwingen aan de wereld.

Vrouwen b.v. als Harriet Martineau, de vrouw van Stuart Mill, Beatrice Webb („a quiet, pleasant, womanly woman," zooals van haar gezegd wordt), Miss Clara Collet, Mrs. Marshall, Octavia Hill, Mrs. Bernard Bosanquet, Lady Dilke, Eleanor Marx, Minna Wettstein-Adelt, Mrs. Barnett, Helene Mercier,

---

[1]) Waar ik hier spreek van feminisme bedoel ik de exces daarvan, zooals die gewoonlijk in de spreektaal met 't woord feminisme wordt aangeduid.

[2]) Herkner: „das Frauenstudium der Nationalökonomie."

die zich allen èn door practischen èn door wetenschappelijken arbeid hebben onderscheiden op sociaal gebied, hebben door haar leven en werken en vooral door haar persoonlijkheid meer gedaan voor de waarachtige vrouwen-emancipatie dan al de „Frauenrechtlerinnen", zooals EllenKey ze noemt, wier hoogste triomf daarin bestaat, dat een vrouw „slager wordt, of scherprechter, of soldaat." [1])

De vraag ligt voor de hand of de jonge vrouw, opgeleid voor 't werk der sociale hervorming en dat uitoefenende, hare geneigdheid tot en hare geschiktheid voor 't huwelijk niet verliest, — 't huwelijk, dat toch ten slotte voor iedere vrouw 't levensideaal moet zijn. En die vraag is gewettigd, want de toekomst van heel een volk hangt samen met de opleiding van 't vrouwelijk geslacht.

Thans leven we in een overgangstijdperk, waarin 't vaak zoo moeilijk is echt van valsch te onderscheiden, te bepalen wat voortkomt uit den natuurlijk-normalen ontwikkelingsgang, en wat als exces moet worden beschouwd, maar niet in rekening mag worden gebracht bij de beoordeeling der beweging zelve.

De vrouw is zich van haar waarde bewust geworden. Zij weet dat ze meer kan zijn dan 't speelpopje van den man, de gevierde gast of de vriendelijke gastvrouw. De groote vraag is slechts hoe ze de nieuwe kracht, die ze in zich voelt, zal uitdragen in de wereld zonder te kort te doen aan haar vrouwelijke eigenschappen. Voet voor voet moet worden veroverd de grond, dien ze betreedt.

„O, 't schijnt wel schoon te leven,
„als de grenzen worden verwijd,
„maar het is geen geluk te komen
„op de kentering van den tijd
„en vrouw te zijn geboren." [2])

De ontwikkelde vrouw van heden is ten prooi aan een wonderlijk dualisme. Aan den eenen kant een ontwaken van tot nog toe onvermoede en latent gebleven talenten om als éénling zich een weg door 't leven te banen; — aan den

---

[1]) Ellen Key (Das Jahrhundert des Kindes).
[2]) Henriette Roland Holst: „de Nieuwe Geboort."

anderen kant een meer dan ooit intens verlangen naar 't zieleverbond met den man, wiens hoogste aspiraties ze één voelt met de hare, die naast éénzelfde familie-, éénzelfde maatschappij-ideaal wil trachten tot verwezenlijking te brengen.

Hooger is 't niveau van de vrouw van onzen tijd dan dat van een vroeger geslacht: de grenzen hebben zich verwijd. Maar ook hooger, d. i. veeleischender, d. i. moeilijker bereikbaar haar huwelijks-ideaal.

Vraagt men zich af, welke opleiding voor onze meisjes de geschiktste zal zijn, dan moet 't antwoord luiden: die, welke haar tegelijkertijd geschikt maakt èn om zich als éénling een weg door 't leven te banen, èn om haar taak als huisvrouw, vrouw en moeder met talent en toewijding te vervullen.

Voor een breede rij van vrouwen blijft 't huwelijk, door welke oorzaak dan ook, 't nooit aanschouwd beloofde land. Voor die allen zal een opleiding, die haar hare economische onafhankelijkheid waarborgt en haar in staat stelt hare specifiek vrouwelijke talenten te ontplooien en te leven in overeenstemming met haar aanleg en natuur, zeker de meeste kans geven op levensvolheid en levensgeluk.

Nu geloof ik niet, dat voor de meeste vrouwen 't dienen der wetenschap om der wetenschap wille alléén een levenvervullend surrogaat voor 't huwelijk kan zijn, — de meeste vrouwen hebben behoefte aan de practijk van 't leven, — de atmosfeer van den kamergeleerde is niet die, waarin ze zich 't schoonst ontplooit.

Deelneming aan 't werk der sociale hervorming echter kan dat voor haar worden. Want welk werk zal haar beter in staat stellen uiting te geven aan haar moedergevoel dan 't werk onder de kleinen, de verdrukten, de uitgestootenen, de armen, dat al haar toewijding, al haar liefde, al haar meevoelen en mee-lijden tot actie roept?

Dat 't maatschappelijk werk, eenmaal opgevat en uitgeoefend, de vrouw afkeerig zou maken van 't huwelijk, — sommigen meenen 't, maar 'k geloof 't niet. Of ruischt niet in de diepte van iedere vrouwenziel 't wonderschoone huwelijkslied van Nietzsche:

„Ich will dass dein Sieg und deine Freiheit sich nach einem „Kinde sehne.

„Lebendige Denkmale sollst du bauen deinem Siege und deiner „Befreiung.

„Ueber dich sollst du hinaus bauen.

„Aber erst musst du mir selbst gebaut sein, rechtwinklig an „Leib und Seele.

„Nicht fort sollst du dich pflanzen, sondern hinauf! Dazu helfe „dir der Garten der Ehe!

„Einen höheren Leib sollst du schaffen, eine erste Bewegung, „ein aus sich rollendes Rad — einen Schaffenden sollst du schaffen.

„Ehe: so heisse ich den Willen zu Zweien, das Eine zu schaffen, „das mehr ist als die es schufen.

„Ehrfurcht vor einander nenne ich Ehe als vor den Wollenden „eines solchen Willens.”

Meer dan ’t werk, waaraan ze zich met alle krachten wijdt, is voor de vrouw de gemeenschap met den man aan wien ze zich verwant voelt met al de vezelen van haar bestaan, wiens kracht haar zwakheid schraagt, wiens geest haar geest verstaat. Meer dan de verzorging van anderer kinderen is voor de vrouw „’t handje op haar borst”, „’t armpje om haar hals”, de lichamelijke zorg en de geestelijke vorming, de opvoeding van ’t eigen kind, vrucht van haar scheppende liefdekracht.

Blijft haar echt kinderloos, dan zal ze zich ook in haar huwelijk aan haar werk kunnen blijven wijden. Wordt de zegen van ’t moederschap haar deel, dan zal ze in haar moederzijn, in de leiding van haar kind heel haar maatschappelijk werk terug vinden. Zal ze later haar kind niet weer geven aan de gemeenschap?

Haar werk zal haar gevormd hebben tot beter huisvrouw, beter vrouw, beter moeder. Want de vrouw, die door de ontwikkeling harer schoonste gaven, onder den tucht van een dagelijks weerkeerenden, onafwijsbaren plicht, heeft gestreefd naar en bereikt een verheven doel, — moreel en intellectueel van den man de „ebenbürtige Gattin”; — de vrouw, die heeft rondgezien in wijderen dan eigen kleinen levenskring, die heeft gevoeld dat ’t leven in de gemeenschap rechten geeft maar ook plichten; — de vrouw, die met echt vrouwelijke intuitie heeft gepeild de diepte van ellende, die de verwoesting van ’t arbeidersgezin door vrouwenarbeid in werkplaats en fabriek, die prostitutie en alcoholisme zijn

brengende over de wereld, — die vrouw zal beseffen, dat er geen onherstelbaarder ramp zou kunnen worden gebracht over de menschheid dan de opheffing van 't gezin. Zij zal voelen wat de vrouw is verplicht aan 't ongeboren geslacht; zij zal weten wat zij dankt en verschuldigd is aan de gemeenschap.

Haar gemeenschapsgevoel zal haar 't familie-leven doen maken tot 't veilig vogelnest, niet om er in egoïstisch zelf-behagen bijeen te blijven, maar van waaruit de jongen hebben geleerd weg te vliegen met energieken vleugelslag de wijde wereld in; — tot den heiligen tempel, van waaruit altijd op nieuw aan de gemeenschap worden toegevoerd nieuwe individuen, mannen en vrouwen van karakter en beteekenis, rijp van geest en rijk aan gemoedsleven; — tot 't gelukkig gezin bovenal, kweekend gelukkige menschen, geluksprofeten, hun zonnelach en hun zonneboodschap brengend aan de wereld; — individualisten in den rijksten zin van 't woord, wier heiligst begeeren 't is om de kleine liefde- en vredewereld van 't ouderlijke huis met haar geluks-idealen voor *allen*, over te planten in de groote menschenwereld daarbuiten, waar de smart is en de weedom; — individua-listen, geen reiner verlangen kennend dan op hunne beurt zich zelf weer te geven aan de gemeenschap.

M. G. Muller—
Lulofs.

IDEALISTEN.

III. [1]

VINCENT VAN GOGH. [2]

Tusschen 1890 en '95, toen de stemmingskunst der Haagsche meesters, ondanks het gemis van Mauve, nog in vollen luister bloeide; toen de meesters van den nabloei, zooals Breitner en Bauer, ten volle getuigenis gegeven hadden van wat er bruiste in den eerste, van wat er huifde in den laatste; in den tijd, dat de Amsterdamsche jongeren hun ideaal voor een gemeenschapskunst vaster omlijnd zagen en met vaste hand stuurden naar de versieringskunst van het huis en van het boek, en de anderen het bevredigen van hun verlangen in een nieuwe formule van geteekende portretten gelegd hadden; in de jaren dat na Bosboom's dood in diens superbe nalatenschap van tot nog toe onbekende schetsen, de moderniteit van dezen klassieken meester als een openbaring voor jong en oud tot ons kwam; in den tijd, dat de jongeren meer en meer tot bewustzijn kwamen van wat Matthijs Maris was voor hen, wat hij was voor de Hollandsche schilderkunst; in dien tijd dan, in dit milieu, viel, aan een meteoor gelijk, het œuvre van Vincent op de uitgebakende velden onzer schilderkunst.

Een meteoor!

---

[1]) Zie de opstellen over Henry de Groux en John Ruskin in *de Gids* van Mei 1897, Mei en Augustus 1898 en Maart 1899.

[2] Fragment uit: Geschiedenis der Hollandsche Schilderkunst in de negentiende eeuw, dat in November bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage verschijnen zal.

Niet een geleidelijke ontwikkelingsgang, zoo dat men jaar op jaar volgt de gemoedsbeweging van den artiest, de technische ontwikkeling van den schilder. Wat wij het eerst te zien kregen was het hartstochtelijkste, het meest wanhopige, het meest impulsieve, was technisch werk, dat zooals het toen er uitzag, voordat de tijd het gerijpt had, het vermogen van het instrument der schilderkunst te buiten scheen te gaan. Het waren de getuigen van zijn strijd tegen de materie van de verf, zijn strijd met de natuur, de wanhoopsdaad van een dweper.... het was de openbaring van een visionnair...

In een schilders-milieu als het onze, met het fond eener beschaving die wij aan de zeventiende eeuw danken, was het niet gemakkelijk, werk als dat van Vincent ingang te doen vinden. Want deze, uit de overvolheid van zijn nalatenschap voor tentoonstellingen, saamgeraapte werken, on-geëncadreerd meestal, deze onbeteugelde uitingen van schildershartstocht, de felheid van willen, vielen zij niet over de blanke rust onzer schilderkunst als een brand van lava, opborrelend uit diepten welke slechts weinigen begrijpen of bewonderen konden? Maar toch, er waren, er zijn ten allen tijde naturen geweest, voor wie het reiken hooger staat dan het bereikbare middelmatige; er zijn hartstochtelijke naturen, voor wie het zuiver picturale onvoldoende is tot ontroering, naturen, wien het ziele-probleem van dezen visionnair belangrijker dunkt, uitgesproken als het is ten deele door een kind, ten deele door een reus: een openbaring zooals er zijn van die volken, die dichter bij den oorsprong der dingen staan; een openbaring, imposant door den geweldigen wil die zag en overeind zette zijn grandioze benadering van het leven, een benadering, waarin men den poisslag van het leven hoort.

Vincent's levensloop doet hem ons kennen als een mensch, verdwaald in een wereld waarin hij geen weg weet, een zoekende ziel, die een vorm noodig heeft om zich te manifesteeren. Een zoeker, die na heel een leven van zoeken, van dwepen, verteerd was van wilskracht, toch weer de kracht miste tot doorzetten, tot hij eindelijk, tien jaar vóór zijn dood, zonder ophouden, zonder aarzelen, zonder omzien, zijn levensaanschouwing, vurig en levend, in zijn schilderkunst heeft uitgezegd, verbruikend in die enkele jaren heel zijn kracht, zijn levensenergie.

Een ziel die zijn vorm zoekt....

Zoo zijn er meer geweest.

En zoo was in een rijperen, beter geëquilibreerden en stiller gemoedsaard de groote Noord-Italiaan, Segantini, die, zoo hij zijn eersten vorm vond in de schapen die hij als knaap gehoed had, later den invloed van Mauve, den vorm van Millet, en nog later dien der Pre-Raphaëlieten gebruikte, om er de dingen die hij voelde in uit te storten zonder ooit zijn eigen diepzinnige persoonlijkheid, zijn eigen doorwrochte techniek daarin te verliezen.

Even weinig verloor Vincent zich zelf in de vreedzame vormen van Mauve of in de klassieke van Millet. Van den eerste moge hij de aandacht, het eigenste wezen van Mauve hebben leeren kennen; van den epischen Millet, dien hij — hervormer als hij was — op de Antwerpsche academie reeds zocht te verbeteren, moge hij veel later diens teekeningen, uit moeheid, als motieven gebruikt hebben om kleur-parafrases op te maken, „als iemand die Beethoven spelend, een persoonlijke interpretatie zal geven"; ja, ofschoon hij Monets formule overnam en uit geloof aan deze opvatting meewerkte om deze luministen tot erkenning te brengen, verloor hij zich feitelijk evenmin in de koel overlegde kleur-formules van dezen verbazenden technicus, als in het sentiment der beide eersten.

Wat hij wilde was het leven te grijpen uit het latente, de groote krachten der aarde onder die van het licht in gepassionneerde lijnen te grijpen, zóó dat men de nimmer ophoudende actie van het leven voelt; te grijpen heel het worden der aarde, hijgend onder de zwelling harer vruchten, de boomen gekronkeld en knoestig in hun strijden tegen den wind, de wortels boven de aarde gebeurd door het hijgen der aarde, de menschen gekromd in hun strijd met de aarde, het zengende zonlicht, den brandenden dorst der aarde, den sterrenlichten nachthemel, waar niet, als bij Millet, de stille witte sterren in de lucht glanzen, maar die hier zonnen zijn geworden, zonnen, lichtdraden om zich heen windend alsof heel de hemel in lichtpassie ontstoken is; wat hij wilde, waren ook de luwe lentedagen, als de appel- en de amandelboomen in bloei stonden, de gouden korenvelden onder de blauwe luchten, de gouden herfstvruchten, in één gouden harmonie gehouden,

de zonnebloemen, als zonnen van goud glorend op een dof geel fond, een grijpen van het groote, een zien van de dingen in hun levensdrang....

Zijn werk is dan ook niet zoozeer een geloovig volgen als wel een strijd man tegen man, zijn kleur was niet een weloverwogen, ook niet een meesleepende paletweelde, maar een pogen om het licht vast te houden, om de kleur in het licht op te voeren zonder het mediatief van bruinen, ongetroebeld door bitum. En zoo zeer was het leven, was zijn visie hem meer, dan te maken een harmonieus schilderij, dat hij zijn impressie in éénen adem op het doek wilde gooien, want zooals hij schreef: „faire et refaire un sujet sur la même toile ou sur plusieurs toiles revient en somme au même sérieux"; zóó leek hem het weloverdachte mengen der verf op het palet een te lange weg, zóó vond hij het volmaken der factuur doodmaken, dat hij in de volle emotie van het scheppen, de ongemengde verf in komma's, streepjes of stippels, in slierten van verf, soms direct uit de tube, opbruisend, en toch met vasten wil op het doek wierp, doorvoerend zijn visie in ongebroken kleur, zóó dat de kleur licht was en kleur te gelijk, zóó dat de schaduw kleur was en lichtreflexie, en hij in zijn verlangen ronddroeg de ongetroebelde spectrumkleuren, aaneengehouden door den wil van den kunstenaar, door de kracht van zijn vorm.

Want hoe het ook wilde schijnen of hij niet teekenen kon, onbeholpen als een hand kan wezen, zonderling als een oog kan staan in het aangezicht, — in alles was die kracht, die voortkomt uit een grooten wil, een oerkracht, dikwijls kinderachtig in de détails, onbeholpen in het teekenen, en die toch de menschen te zien geeft zoo ontzettend aangrijpend in de verdwaalde oogen, in den ruwen snit van den mond, zoo levend toch weer en zoo onbewust ook, gelijk wij de menschen zien voorbijglijden in een drukke straat, schijnbaar met een doel en toch met dat ziellooze in de oogen, dat hen op slaapwandelaars doet lijken, wankelend naar een schijndoel.

Want Vincent was gegrepen door het leven, dat hem van alle zijden aanstaarde. Geboren dweper, hervormer, profeet, predikend in de straten van Londen, idealist, gaande naar de mijnen in de Borinage om den mijnslaven het evangelie te brengen, dat Jezus eens aan de arme visschers van het

meer van Genezareth bracht, zelf mensch in de volle beteekenis van het woord, met de hoogten en laagten van dwepers, bij wie de evenaar nimmer stilstaat, profeet in het geloof aan eigen kracht, ook als schilder in zijn geloof aan het licht en aan de kleur, ijveraar in zoo ver hij voor de opvatting der luministen propaganda wilde maken, met de kracht, die het dwepen kan bezitten, was zijn natuur er geen, die den twijfel aan eigen kracht op den duur kon verdragen.

En ondanks de vele momenten van geluk, hem door zijn kunst geschonken, ondanks dat de bezielde oogenblikken in zijn korte leven van schilder bijna ononderbroken waren, ondanks zijn meer rustieken Hollandschen tijd, had hij iets weg van den schilder van de Japansche spotprent, die neergeveld ligt door zijn werk. Zijn visionnaire teekeningen, zijn visionnaire landschappen waren de nachtmerries van een mensch, die moest ondergaan in de grootheid van zijn eigen verlangen; het waren nachtmerries van licht en kleur, blakerend van zon, schitterend van doorschijnend groen, van zwavelachtig geel, van troublant violet; hittevolle luchten, angstwekkender bijwijlen dan de visioenen van een Odilon Redon.

En toch, zoo hij nimmer gehad heeft het succes, dat staande houdt, zelfs niet in zijn teerdere werken als de bloeiende appelboomen, waarvan hij er uit erkentelijkheid een voor Mauve bestemde en waarvan deze zeide, dat het rose en wit suikerbakkerswerk was, dat hem pijn deed aan de oogen; zoo hij, die — zij het ook dat vroegere werken een meer aan het Hollandsche wezen gebonden aard deden herkennen, — als prototype een Rubens, een Roeland Savery en eenigermate een Turner kan aanwijzen, nimmer de uiting gevonden heeft, die, aangepast aan zijn tijd, tot succes kon leiden; zoo hij niet is begonnen met die volle kennis van een métier waarmee vrijwel alle groote meesters begonnen zijn, — toch kan men aannemen dat, bij minder strijd, bij eenig succes, de fel gespannen actie zich zou hebben opgelost in het meer passieve ondergaan van de heerlijkheid der aarde. Want deze andere Prometheus, die het felle zonlicht op zijn doek wilde neerhalen, ofschoon niet wel aangelegd om, rustig thuis over zijn ezel gebogen, de geheimen aan het schildersmétier te ontlokken, zou bij langer leven allicht een even groot schilder geworden zijn, zooals hij nu een groot artiest was.

Want waarlijk, niet alleen in zijn zoo complete en technisch zoo uitmuntende penteekeningen, maar ook in zijn latere werken, zijn schilderijen vol van rijpe herfsttonen, van wuivende populieren en golvende korenvelden onder paarlemoeren luchten, waarin geen zweem te zien is van die razende jacht om zich uit te zeggen, alsof hij wist, dat het leven kort was, die veel van zijn meesleependste werk zoozeer navrant maakt, treft ons het zuivere gevoel van een Mauve bij het titanische van een Rubens. Waardig en breed voorgedragen, de rijpe kleuren van het korenveld tot een tonaliteit van gouden brons doorgevoerd, weelderig de herfst als rijpe peren met iets van het zware van druiven, behooren deze schilderijen tot zijn meest uitgesprokene, tot zijn machtigste landschappen.

Maar ook nu, nadat de jaren het hunne hebben gedaan, kan men, behalve de kracht van zijn zien, de macht van zijn expressie, ook de macht van zijn uitbeelden bewonderen in die forsch geënleveerde, in die feller gekleurde impressies, waarin lijnen en kleuren met dezelfde vrijmoedigheid tegen elkander staan als in de Japansche kleurendrukken, als zelfs in de gewone Japansche crépons, die met hun kleur-expressie en het rake afsnijden der lijnen zooveel invloed op Vincent en de Fransche schilders dezer beweging gehad hebben. En als een décor van Zola, zoo onverbiddelijk waar, zoo verbijsterend openhartig, gaf hij op deze wijze het „Restaurant de la Sirène", aan een witten, stoffigen weg, gaf hij het interieur van een tiende-rangs café met biljart, waarvan hij de nuchtere leelijkheid zoo onbewogen uitgezegd heeft alsof er geen temperament, geen harmonie, ja, alsof kunst uit kunsteloosheid bestond; en wel het tegendeel van een Corot, wiens glooiende lijngolven altijd weer door nieuwe worden opgevangen, om wederom door een derde golving van het terrein gevolgd te worden, geeft hij hier een aantal rechte lijnen, rechte hoeken, onverbloemd, ja aangedikt nog, neergezet als om alle idée aan kunst uit de gedachten van den toeschouwer te verbannen.

Er zijn vele wegen die naar Rome leiden. De kunst is niet aan enkele formules gebonden; en alleen de vraag geldt, of hij in de gegeven opvatting gezegd heeft wat hij wilde zeggen. Dit zal wel niemand tegenspreken. En of hij zich beweegt in aantrekkelijker onderwerpen als de bloeiende parken, de

bloeiende kastanjelanen, waar de zon kleurige plekken op den grond en de spelende kinderen werpt, een bouquet van kleur en reflectiekleuren, of in het zuiden de olijvenvelden, waar „de zon als zwavel op den grond brandt”, of het de van zon doorgloeide portretten zijn, of die werken, welke wij de décors van Zola's romans noemden, of ook Manet hem is voorgegaan in deze objectiveering der dingen, dit is zeker, hij heeft met deze momenten onzen gezichtskring, ons waarnemingsvermogen grootelijks verrijkt.

En dan zijn bloemen! Wie heeft ten onzent als hij bloemen geschilderd zoo in haar wezen, zoo echt als zij zijn, bloemen. „De bloemen van Vincent lijken op menschen”, zei Pissarro. En Emile Bernard zeide, „De bloemen van Vincent, zij lijken op prinsessen.” Voor ons zijn zij bloemen, in haar voornaamheid, in haar vorm, in haar bloeiwijze, in haar kleur, enkelvoudig en groot, zooals voor de opgetogen oogen van een kind de bloemen bloeien in een pinksterweide.

Geboren in 1853, te Groot-Zundert in Noord-Brabant, de zoon van een predikant, wordt Vincent van Gogh voor den kunsthandel opgeleid, een vak waarin zijn oom Vincent eerst in den Haag en later in het huis Goupil te Parijs, den jongen Hollanders tot zooveel steun was, evenals later de broeder van Vincent, Theodoor van Gogh, in het huis Goupil, de artiesten van de beweging van Vincent steunde zooveel in zijn vermogen lag.

Nadat Vincent in den Haag, te Londen en te Parijs in het huis Goupil gewerkt heeft, bevredigt dit hem niet en verlaat hij in 1876 de zaak van Goupil, om als onderwijzer naar Engeland te gaan. Daar preekt hij in de straten en op de pleinen van Londen, keert naar Holland terug, is korten tijd in een boekhandel te Dordrecht, gaat dan naar Amsterdam, om zich voor de theologische studie voor te bereiden. Ook hier duurt de weg hem te lang; hij geeft de universitaire studie op en vertrekt naar Brussel en vandaar naar de Borinage, om evangelist onder de mijnwerkers te worden. Dit is wel de omgeving, die meer dan alle andere op hem ingewerkt moet hebben; althans hier komt hij tot teekenen. Wel had hij uit Londen in een brief naar huis een paar kleine, wat kinderachtige en toch zeer goed geziene

potloodteekeningetjes gestuurd, maar deze konden moeielijk zijn talent doen vermoeden en bovendien stonden zij op zichzelf, want zelfs als kind had Vincent nimmer blijken gegeven van lust in teekenen en het was aan zijn huisgenooten niet bekend, dat hij vóór hij te Londen was ooit een krabbeltje gemaakt had.

Nu tot teekenen gekomen, vertrekt hij plotseling naar Brussel, waar hij zich met grooten ijver op het teekenen toelegt. Maar ook hier blijft hij niet lang, want in 1881 keert hij naar het ouderlijk huis in Etten terug en op het eind van hetzelfde jaar vertrekt hij naar den Haag, waar Mauve hem wel eens raad geeft. Daar werkt hij tot den zomer van 1883 en zoekt na een verblijf in Drenthe het huis zijner ouders, toen te Nuenen, weer op. Daar blijft hij werken tot hij in 1885 naar Antwerpen gaat, waar hij eenige maanden aan de academie vertoeft, trekt in het voorjaar van 1886 naar Parijs, sterk beïnvloed door de beweging van Monet, Pissarro en Gauguin en ook zelf op die beweging invloed uitoefenend, vertrekt naar het Zuiden, naar Arles, later naar San Remy en ten slotte naar Auvers-sur-Oise, waar hij in den zomer van 1890 sterft.

Ongeveer een jaar na zijn dood stierf zijn broeder Theo, en met diens weduwe kwam heel het werk van Vincent naar Holland. In den winter van '92 werd door het initiatief van enkele jongere schilders een tentoonstelling van zijn werk gehouden in de groote zaal van het Panorama-gebouw te Amsterdam. De schilder Roland Holst schreef een korte voorrede in den catalogus: „Deze tentoonstelling is bijeengebracht voor de enkelen onder de menschen, die nog wel gelooven, dat wat dadelijk te bevatten juist nog niet altijd het allerhoogste is. Ook is zij bijeengebracht voor hen, die Vincent's werk bewonderen, en ook nog voor wie reeds geloofden in zijn hoog zoeken, maar niet overtuigd waren van zijn glorievol bereiken."

Van een meer algemeen succes was op deze tijdelijk door sneeuw verdonkerde tentoonstelling, noch op de daarop volgende in Mutua-Fides in Groningen, in Pulchri en in den Kunstkring in den Haag, bij Oldenzeel te Rotterdam, sprake, al was de pers voor het grootste deel gunstig gestemd. Men bewonderde de penteekeningen, die zoo juist en zoo mooi het landschap en

ook de lucht weergaven; men waardeerde enkele werken, zooals zijn bloeiende boomgaarden, zijn abrikozen-boompje in bloei; men waardeerde een stilleven, men erkende het leven, dat in zijn enkele geschilderde koppen lag; een enkele werd getroffen door de groote opvatting in zijn uitgebloeide zonnebloemen, waarbij alle geschilderde bloemen prenterig werden; men lachte over de nuchterheid van zien, waarmee hij een geel-houten stoel schilderde of een servies met blokjes blauw en wit, maar men begreep niet, men zag niet, dat onder een nieuwe formule een waarheid huisde, die evenals de meeste waarheden, eerst begrepen zou worden, als zwakkere navolgers de oogen der toeschouwers door hun middelmatiger werk hadden gewend.

Maar langzamerhand kwamen er werken uit een vroeger tijdperk te zien, teekeningen uit den tijd, dat hij in den Haag werkte, buurtjes en erfjes, waarvan de schilder Veth bij gelegenheid van een Vincent-tentoonstelling in de Vereeniging „Jong leven" te Utrecht, in het voorjaar van 1895, zegt: „Van Gogh werd naderhand stouter, opener, heller, maar ook balsturiger, rethorischer en meer geöutreerd, en deze zoo aandachtig in krijt geteekende Hollandsche huisjes en erfjes hebben iets kinderlijks, iets vertrouwelijks, iets liefdevol-aandachtigs, dat men ook zoo gaarne uitgegroeid gezien had in mannelijker kunnen en dat, onder het aanschouwen van een grootscher natuur, die hem met furieuse slagen aandeed, maar hem niet kon toespreken met de gemeenzaamheid, waarmee de dingen van zijn eigen land den schilder ontroeren, den wanhopigen zoeker van later inderdaad toch vreemd geworden is." En ook nu nog, sedert er zooveel meer bekend is geworden uit dezen eersten tijd, behouden deze Scheveningsche buurtjes, de erfjes met de haringdrogerijen, of die dakgezichten van den Schenkweg, hun door anderen nimmer benaderden eenvoud van een schilder, die in zijn aandachtige uitvoerigheid naar niets anders zocht dan naar de zuivere uitbeelding. En hoe vaak wij onderwerpen als zijn „Aan den Schenkweg" door een nieuw geslacht van lijnen-teekenaars opgenomen zien, nooit is de eenvoud, de noodzakelijkheid van uitbouwtjes en heiningen zoo begrepen. als bij Vincent, tenzij het bij Mauve mocht wezen.

Trouwens, toen wij veel later uit een onbekende collectie

bij Mevrouw de Wed. Oldenzeel schilderijen zagen, handwevers, bleek aan hun middeneeuwschen weefstoel, doorgevoerd tot een zwaar en gebonden geheel; stillevens, frisch geënleveerd en forsch geborsteld, een bloemstilleven van wilde herfstasters, of van vogelnestjes, waarin iets aan het zware der Fransche schilders van '30 herinnert, toen, — ook al was men zich bewust, dat niet alles op rekening van Vincent gezet mocht worden, — kwam het over ons, dat hij niet alleen een afstammeling van Rubens was, opgegroeid onder Fransche invloeden, maar dat hij in olieverf begonnen was te zoeken naar die stille uitbeelding en gave schilderwijze, welke het wezen van den ouden Hollander is.

Toch, de teekeningen uit Holland en de schilderijen uit Arles — zij zijn werken van één mensch, van één artiest. En zoo ook Vincent op zijn beurt onder den invloed was geraakt van het Haagsche milieu, van den eenvoud van Mauve en allicht meer nog van de lage, alles absorbeerende atmosfeer van de zee, zoo was de prediker uit de straten van Londen, uit de mijnen der Borinage zeker niet voorbeschikt om de rustige uitbeelder te worden van de Hollandsche intimiteit; daarvoor had hij in zijn vroeger tijd te veel gezien het lijden der menscheid, had hij door zijn groot medelijden heen, de menschen gezien zooals zij door het leven verworden waren. De teekeningen, portefeuilles met teekeningen, in Brabant gemaakt, zijn het bewijs, dat hij meer de expressie las op de door het moeielijke leven vervormde gezichten, dan dat hij de menschen vermooid zag onder den glans van het licht of vermooid door het kleurrijk gemoed van den schilder. Wat Mauve ons gaf, wat Millet zag, wat Israëls ziet, het is alles de openbaring van den eenvoudigen mensch, mooi in zijn omgeving en waar; maar zooals Vincent den mensch zag is even waar, van een waarheid, zooals de groote Daumier haar zag: schijnbaar karikatuur, in werkelijkheid een revelatie van levende menschen, van een ten volle aanvaarde werkelijkheid.

Na den dood van Vincent publiceerde zijn vriend, Emile Bernard, in de *Mercure de France* eenige brieven van Vincent aan hem zelf en later fragmenten van brieven aan zijn broeder Theo, hem door diens weduwe verschaft. Deze brieven, later voortgezet in het Vlaamsche maandschrift „Van nu en straks",

geven ons, hoewel wij slechts die fragmenten kennen, waarin hij over zijn werk en over schilderkunst schrijft (hoe lang zal het duren eer de volledige uitgave dezer brieven komt), een inzicht in het streven maar ook in het lijden, een inzicht in de toewijding van Theo voor Vincent, die hem den kunsthandel deed hoog houden als een geloofsbelijdenis, die misschien meer nog leed onder het dralen van de erkenning van de nieuwe kunstformule dan Vincent zelf; brieven waaruit, in de vrijmoedigheid van uitleggen zijner theorieën, het voelen zijner kunst, zijn idealen, zijn goedheid, zijn stemmingen, wisselend als het kwik van den thermometer, de persoon van den mensch en van den kunstenaar oprijst, even juist, even klaar zijn opvatting van kunst uitzeggend als in zijn werk, met woorden schilderend de schilderijen die hij maakte of maken wilde, jong, vroolijk, argeloos of moedeloos.

De meeste brieven zijn uit den laatsten tijd, uit Arles vooral, den tijd van willen zien, willen grijpen, brieven, waarin tusschen de kreten van wanhoop het onverwoestbare zijner idealen glanst, wisselingen, belijdenissen, schrille tegenstellingen, geweven op de gouden draden van zijn droomen, op de gouden draden, die zijn vriendschap voor zijn broeder was. Vol van deze bewonderende liefde zegt hij ergens, dat Theo evenzeer schilder is, evenzeer artiest is door zijn verkoopen van die schilderijen, omdat hij door het verkoopen de artiesten in staat stelt, weer nieuwe te maken. „Si un „peintre se ruine le caractère en travaillant dur à la peinture, „qui le rend stérile pour bien d'autres choses (vie de famille „etc.), si conséquemment il peint non seulement avec de la „couleur, mais avec de l'abnégation et du renoncement à „soi et le cœur brisé, ton travail à toi non seulement ne „t'est pas payé non plus, mais te coûte exactement comme à ce „peintre l'effacement de ta personalité, moitié volontairement, „moitié fortuitement. Ceci pour te dire que si tu fais de „la peinture indirectement, tu es plus productif que par „exemple moi."

Of, en welk artiest die een eigen weg zocht, heeft niet honderdmaal hetzelfde geroepen: „Si l'on peignait comme Bouguereau alors on pouvait espérer de gagner", om dan zich vastklampend aan het succes en toch weer vreezend het

gevaar daarvan, uit te roepen: „J'ai en horreur le succès, je crains le lendemain de fête d'une réussite des impressionnistes, les jours difficiles à de maintenant nous paraîtront „le bon temps", hiermee een waarheid uitsprekend, die zelden helderder geformuleerd is.

Toen hij stierf waren zijn vrienden diep bedroefd. „Hij voelde alles, de arme Vincent, hij voelde te veel," zei père Tanguy, de belangelooze vriend der jonge schilders en van Vincent, de eenvoudige verfkoopman, die het altijd best vond betaald te worden in studies of schilderijen, de steun van zoo menigeen. Het is waar: Vincent voelde te veel, te veel om passief te ondergaan de grootheid der dingen, te diep om te werken zonder haasten, zonder omzien en met die gemoedsrust, die de meeste Hollanders kenmerkt, vergetend dat het niet uit de streken van den wil is, dat de kunst geboren wordt.

Hoe men over Vincent's werk oordeelen moge, en het wordt zeer verschillend beoordeeld, of men den mensch in hem, het karakter, het streven boeiender acht dan zijn kunst, hetzij men met hem dweept of niet dweept, welken invloed hij moge hebben, — en ontegenzeggelijk heeft hij dien op meer dan één wijze, zoowel voor als na zijn dood, — welke krachten zich ook het laatste tiental jaren mogen vormen, — dit is zeker, Vincent, in wien misschien meer dan in een onzer schilders het hartstochtsvolle leven van het laatste eeuw-einde opbruiste, gaf met zijn werk de laatste groote sensatie, die de schilderkunst der negentiende eeuw aan Nederland kon schenken.

G. H. Marius.

DE VLAAMSCHE STUDENT IN DE ZUID-NEDERLANDSCHE LETTEREN. [1]

Bloemlezing uit de 43 eerste bundels der Studenten-Almanakken van „'t Zal wel gaan." — Gent, J. Vuylsteke, 1903.

De Vlaamsche Beweging heeft veel te danken aan de studenten, ook op letterkundig gebied.

Zeker waren in de eerste jaren na 1830 de vier Belgische Hoogescholen alle even diep verfranscht en de studeerende jeugd van België scheen alsdan volkomen onverschillig aan den opkomenden strijd der Vlamingen voor het behoud van moedertaal en landaard. Maar het duurde niet lang, of ook in die louter Fransche tempels der hoogere wetenschap dorst de nieuwe Vlaamsche ketterij het hoofd opsteken.

Reeds den 20sten October 1836 stichtte een student der vrije katholieke Hoogeschool van Leuven (Emm. van Straelen, van Antwerpen) het „Tael- en Letterlievend Studenten-Genootschap *Met Tijd en Vlijt*", bestaande eerst uit slechts vier studenten. In 1839 werd de kleine kring door den Rector Magnificus Mgr. De Ram erkend en de nieuw aangestelde hoogleeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde, kanunnik J.-B. David, aanvaardde het voorzitterschap. Onafgebroken bloeide *Tijd en Vlijt* te Leuven tot op dezen dag, onder de hoede van den Rector Magnificus en het voorzitterschap van eenen hoogleeraar [2]. Tal van wakkere

---

[1]) Voorrede van de eerlang verschijnende bloemlezing.

[2]) B. Moroy en J. van den Weghe, „Het leven en de werken van kanunnik J.-B. David", Lier, Z. j. (1881). Dat de oprichting in 1839 aan de vrije

clericale — en zelfs enkele vrijzinnige — Vlaamschgezinden zijn uit zijnen schoot getreden. Twee bundels letterkundige bijdragen werden door *Tijd en Vlijt*, in 1845 en 1847 uitgegeven en het bracht schrijvers voort als de dichters Albrecht Rodenbach en Pol de Mont, om slechts de twee vermaardste onder hen te noemen.

Den 11den Maart 1854 kwam aan de Gentsche Staatshoogeschool het „Taalminnend Studenten-Genootschap *'t Zal wel gaan*" tot stand, dat reeds twee jaren vroeger (21sten Februari 1852), door Julius Vuylsteke met een paar zijner medeleerlingen van het koninklijk athenæum (gymnasium) van Gent onder zijn schoolmakkers was gesticht geworden. Nu werd het door hem en zijne vrienden naar de Universiteit overgebracht.

Heremans, alsdan leeraar aan 't athenæum (later aan de Hoogeschool) had door zijn bezielend onderwijs bij Vuylsteke en zijne tijdgenooten niet alleen de Vlaamsch- maar ook de Nederlandschgezindheid doen ontkiemen. Terwijl *Tijd en Vlijt* te Leuven streng katholiek en zuiver Vlaamsch bleef, ontrolden de jongelingen van *'t Zal wel gaan* eene nieuwe banier, waar Vuylsteke weldra zijne bekende leus *Klauwaart en Geus* op schreef, beteekenend: Vlaamsch en vrijzinnig. Het aannemen der Hollandsche spelling (*aa, uu, ij*) in de *Studenten-Almanakken* van den nieuwen kring en de verbroedering met de studenten der Hollandsche Hoogescholen, door persoonlijke kennismaking en door gezamenlijke medewerking aan de Gentsche Almanakken, maakten van dat Genootschap *'t Zal wel gaan* het eerste brandpunt van „Grooter Nederland" — dit alles tot niet geringe verbazing van allen en ergernis van velen in Vlaamsch-België.

Geestig heeft Vuylsteke later de opschudding herdacht, die door het optreden der overmoedige Gentsche studenten in den lande werd veroorzaakt:

De Toekomst was ons als een eigendom,
dat reeds van ver ons huldigde als zijn' meester;
en blijde gingen we onzen weg daarheen,
als reizigers met den dageraad vertrokken,
en groetten met een vroolijk lied de zonne.

Katholieke Hoogeschool te Leuven van den eersten leerstoel der Nederlandsche taal- en letterkunde onrechtstreeks te danken was aan de stichting van *Tijd en Vlijt* in 1836, lijdt geen twijfel.

Het doel was klaar, de bane lommerrijk,
de frissche morgendkoelte gaf ons kracht,
de vooglen zongen ons vertrouwen in,
en goede woorden weerden de vermoeienis.
En de ouden, door 't voorbijgaand lied gewekt,
verschenen met hun slaapmuts aan hun vensters,
en dachten: He, die zullen 't wijder brengen
dan wij!...

Dat optreden van *'t Zal wel gaan* aan de Gentsche Rijks-universiteit was dan ook zeer rumoerig, Door vertoogschriften en gerucht in de pers dwongen de studenten den Minister en de Kamers tot het oprichten van eenen leerstoel der Nederlandsche taal- en letterkunde, waarvan Heremans de titularis werd. Zij gaven van 1854 tot 1857 eenen jaarlijkschen *Studenten-Almanak* uit, benevens twee bundels *Noord en Zuid*, waarin ook Hollandsche studenten bijdragen in plaatsten als W. Zaalberg, P. A. Matthes, Th. van Stolk, J. G. P. Muller, F. W. Smits en J. E. Banck van de Leidsche universiteit, Zimmerman en Cornelius van de Utrechtsche, T. M. C. Asser en H. C. Rogge van de Amsterdamsche, Koos en Adam van de Groningsche; terwijl, naast andere veelbelovende schrijvers (die geen woord gehouden hebben), een dichter als Julius Vuylsteke en een prozaschrijver als Tony Bergmann opdaagden.

De beroemde Duitsche dichter en geleerde Hoffmann von Fallersleben bracht aan *'t Zal wel gaan* een geruchtmakend bezoek in 1856 en hij bezong het Gentsche Studenten-Genootschap in Duitsche en in Nederlandsche verzen. Professor M. de Vries schreef uit Leiden eenen geestdriftigen brief van warme aanmoediging [1]). Doch in de Kamer lieten de clericalen eenen noodkreet hooren. De bisschoppen van Gent en van Brugge vaardigden heftige herderlijke brieven (*mandementen*) uit tegen de „goddelooze" Hoogeschool van Gent en de pauselijke Congregatie van den *Index* veroordeelde te Rome de Gentsche *Studenten-Almanakken* en de bundels *Noord en Zuid*, die door de Roomsche kanselarij aangeduid werden als *Septentrio et Meridies* en *'t Zal wel gaan* als *Gandavi alumnorum societas philologica vulgo dicta „'t sal wel gam"* (1857).

Onnoodig te zeggen, dat de clericale dagbladpers van België

---

[1]) Zie dien bezielden brief in Willem de Vreese's stuk *Matthijs de Vries* (Gentsche *Studenten-Almanak* voor 1890, bladz. 158).

zich niet onbetuigd liet. De uitgaven van *'t Zal wel gaan* schandvlekte ze als „losbandige, zedelooze, vuilaerdige voortbrengsels; „vuile, morsige boekjes; ongebonden, tuchtelooze schriften, schand- „schriften, vol van de afgryselykste godslasteringen, van wulpsche „liedekens, van aenrandingen tegen den godsdienst en tegen de „zeden, vol van verfoeilyke leeringen; waerin, benevens den gods- „diensthaet, benevens de zedeloosheid, ook de revolutiegeest door- „straelde; en waerin men de tael der vuigste driften sprak en „ondeugd verheerlykte." In 't Fransch heette het: „l'immonde „*Noord en Zuid*, œuvre d'un dévergondage effréné; les impiétés „les plus horribles; ignobles écrits; descriptions dont l'obscénité „révolte le cœur de tout honnête homme; appels effrayants à „la révolte et au pillage; fatras stupide et grotesque; délire „révolutionnaire et impie; blasphèmes révoltants"; enz. Al deze verrassende scheldwoorden, die overigens in de organen van alle Belgische partijen maar al te vaak dienst doen, zijn ontleend aan de clericale bladen van den tijd.

Daarentegen juichte de liberale pers de stoutmoedige Gentsche studenten uitbundig toe en Frans de Cort, die als dichter van zwierige, guitige volksliederen alsdan te Antwerpen de opvolger van Theodoor van Rijswijck was geworden, zond hun een bijtend stuk voor hunnen *Studenten-Almanak* van 1857:

Studenten, zou het waarheid wezen?
Men zegt dat Zijne Heiligheid
uwe Almanakken heeft gelezen
en zijnen banvloek u bereidt!...
Zoo nu de maar me niet bedrogen
en Rome u plechtig vloeken gaat,
o weest dan met mijn leed bewogen
en maakt den Paus op mij niet kwaad!
Gij kunt er, als 't u lust, mee spotten:
ik heb voor 't branden weinig zin.
Vaart gij alleen ter helle, o zotten,
maar sleurt toch mij niet meê er in.
Och! zoo men 't wist, dan trof ook mij de bulle:
gij moet het zwijgen, zulle!

FRANS DE CORT.
student in ..... niemedalle.

Ten gevolge van al die stormen geraakte *'t Zal wel gaan* in

verwarring en in verval; zelfs werd het een oogenblik zoo goed als ontbonden; maar eenige maanden later, in Nov. 1860, verrees het als de fenix uit zijne asch weer op en tot heden toe is het aan de Gentsche Hoogeschool springlevend gebleven. [1]) Schier ieder jaar gaf het sedertdien eenen *Studenten-Almanak* uit, en evenals *Tijd en Vlijt* te Leuven, is het onafgebroken een bestendige kweekschool van Vlaamschgezinden geweest. Veel der beste leiders van de liberale partij in Vlaamsch-België zijn oud-„'t Zal wel ganers".

In de laatste jaren, wanneer de *boycott* der Roomsche geestelijkheid tegen de Gentsche Rijks-Universiteit werd opgeheven en de clericale studenten in steeds grooter getal naar Gent kwamen te studeeren, werd naast het vrijzinnige *'t Zal wel gaan* op 21 Mei 1887 een tweede taalminnende studentenkring (op 't initiatief van Lod. De Bock) gesticht: *De Rodenbach's vrienden*, met de leus *Vlaamsch en Katholiek*; die kring heeft reeds een viertal *Jaarboeken* uitgegeven en uit zijnen schoot is de jonge, veelbelovende dichter René De Clercq onlangs opgetreden.

Aan de vrije liberale Hoogeschool van Brussel was (iets later dan *'t Zal wel gaan*, te Gent) in 1857 een taalminnende studentenkring tot stand gekomen met name *Schild en Vriend*, waar de latere welbekende Professor Alfons Willems de ziel van was; maar die kleine Vlaamsche kring hield het in de verfranschte hoofdstad niet lang vol. Slechts twintig jaar later, in 1877, kwam te Brussel een nieuwe Studentenkring *Geen taal, geen vrijheid* op, die er heden nog bloeiend is. In 1880 verkreeg die wakkere kring van de Academische overheid de instelling van eenen leergang van Nederlandsche letterkunde.

Zelfs aan de Waalsche Rijksuniversiteit te Luik drong de Vlaamsche beweging onder de studeerende jeugd insgelijks door, dank zij vooral de studenten afkomstig uit Belgisch en Nederlandsch Limburg, die te Luik altijd in groot getal aanwezig zijn. In October 1868 kwam een Leuvensch student, Gustaaf Meses, van Turnhout, naar de Luiksche Hoogeschool over. In *Tijd en Vlijt* was hij een der ijverigste en overtuigdste leden geweest; op korten tijd wist hij in

---

[1]) Julius Vuylsteke, *De eerste jaren van 't Zal wel gaan*, in den Gentschen *Studenten-Almanak* voor 1885.

de hoofdstad van het Walenland meer dan vijftig Vlaamsche en Hollandsche studenten rondom zich te scharen in het taalminnend-genootschap *De Vlaamsche Eendracht*, dat den 13n December 1868 werd gesticht en wekelijks twee zittingen hield. Evenals *'t Zal wel gaan* in 1854, bekwam de *Vlaamsche Eendracht* de oprichting van eenen leerstoel voor de Nederlandsche taal en letterkunde, die aan Professor J. Stecher werd toevertrouwd, en zij hield gedurende drie winters eene reeks openbare kostelooze volksvoordrachten in onze taal voor de 20,000 Nederlandsch-sprekende inwoners der stad Luik [1]). Na eenige jaren verviel nochtans de *Vlaamsche Eendracht* zoo diep, dat ze voorgoed werd ontbonden; maar in 1883 richtte een nieuw studentengeslacht den kring *Onze Taal* op, die sedertdien te Luik onafgebroken is blijven bestaan en bloeien.

In 't voorbijgaan zij hier met nadruk opgemerkt, dat de vier leerstoelen der Nederlandsche taal- en letterkunde aan onze Belgische Hoogescholen verkregen werden op het initiatief der Vlaamschgezinde Studentengenootschappen. Dit zou reeds volstaan om hunne hooge beteekenis te bewijzen.

De Brusselsche en Luiksche studentenkringen hebben nooit veel aan letterkunde gedaan, noch bundels proza en gedichten uitgegeven, zooals die van Leuven en van Gent. Hier was het letterkundig leven van den beginne af veel krachtiger. Onder deze laatste komt stellig de palm toe aan 't Gentsche *'t Zal wel gaan*, dat in de geschiedenis van de wedergeboorte onzer Nederlandsche letterkunde in Vlaamsch-België tijdens de tweede helft der negentiende eeuw een eigen hoofdstuk (of ten minste hoofdstukje) verdient te krijgen.

Dat hoofdstukje te schrijven is niet zoo gemakkelijk als men denken zou. In elk geval zijn de beste bouwstoffen daartoe bijeengebracht in de bloemlezing uit de drie-en-veertig eerste Gentsche *Studenten-Almanakken*, die nu door de zorgen van *'t Zal wel gaan*, ter gelegenheid van zijn vijftigjarig bestaan, wordt uitgegeven.

In dien bundel, waar proza en poëzie elkander bont afwisselen evenals boert en ernst, onderscheidt men zonder moeite eene reeks afzonderlijke groepjes onder al die Gentsche studentengeslachten.

---

[1]) *Jaarboek van het Willems-Fonds* voor 1870, blz. LXVII-LXIX en voor 1872, blz. LXXI-LXXIII.

die sedert 1854 hunnen *Almanak* op de eerste stamelingen hunner ontwakende muze hebben vergast.

Vooreerst heeft men de overmoedige hemelbestormers van het heroïsch tijdvak der *Sturm- und Drangperiode* uit de jaren '50. De sombere, krachtige pessimist Julius Vuylsteke beheerscht dat clubje; en aan zijne zijde stapt met lustige schreden zijn joviale tegenvoeter, de fijne, geestige humorist Tony Bergmann, die ons later in 1873 den *Ernest Staas* zou schenken, nadat hij er als het ware de onvoldragen schets van geboetseerd had (onder den titel van *De eerste liefde van Frans*) in den *Almanak* voor 1856. Rondom hen beide staan nog de mindere dichters Emiel Moyson en Karel Versnaeyen en daarenboven eene geheele schaar prozaschrijvers, die waarlijk meer beloofden voor de toekomst: Ernest Houdet, Karel de Clercq, Napoleon de Pauw, Camiel Ragé, Désiré Coppée. Allen schenen voorbestemd om in de letterkunde te schitteren, en allen sloegen eenen anderen weg in. Alleen Julius en Tony uit de Gentsche *Studenten-Almanakken* van dien tijd hebben in de Nederlandsche letteren eene aanzienlijke plaats weten te veroveren.

Na hen komt in de eerste jaren na 1860 een stiller, bescheidener groepje met G. Antheunis, J. O. de Vigne en Julius Sabbe aan hun hoofd, weldra versterkt door jongere tijdgenooten als A. M. N. Prayon, Gustaaf de Mey, Arthur Cornette, Hendrik Baelden. Na 1870 breekt een tijd van letterkundige verslapping aan in de Gentsche *Studenten-Almanakken*; maar na 1880 fleuren zij weder op met de bijdragen van Frans Retsin, Rafaël Verhulst, Hendrik de Marez en Maurits Basse, den schepper van het Gentsch studententype *Jan Knops*. In de allerlaatste jaren is Herman Teirlinck de voornaamste onder de schrijvende oud-'t Zal wel ganers.

Die eenvoudige opsomming van namen heeft hare welsprekendheid. Van allen en van meer anderen vindt men allerlei schetsen en stukjes in de *Bloemlezing*. Indien ik mij niet bedrieg, treft men er in hoogere mate frischheid en afwisseling en kracht in aan dan in de gelijksoortige bloemlezingen uit de Noord-Nederlandsche Studenten-Almanakken, die in Holland zijn verschenen.

Wie met de hooge idealen en de guitige invallen der Vlaamschgezinde studenten van Gent wil kennis maken, mag niet nalaten het eigenaardig bundeltje ter hand te nemen.

PAUL FREDERICQ.

DRAMATISCH OVERZICHT.

Het Nederlandsch Tooneel: Tartuffe; Driekoningen-avond. — Le théâtre Maeterlinck: Joyzelle.

Vondel, Molière, Shakespeare, — het is nog zoo lang niet geleden, dat men jaren achtereen wachten moest eer men met uitzondering van den traditioneelen *Gysbrecht* het werk van een van deze tooneeldichters op onzen Stadsschouwburg te zien kreeg. En nu brachten de eerste weken van het speelseizoen ze ons alle drie, ten bewijze dat er bij „Het Nederlandsch Tooneel" gearbeid wordt, en in de goede richting.

Over hetgeen er in de *Jephta*-opvoering te loven viel en nog te wenschen bleef, heeft L. Simons een vorige maand gesproken. Zulk werk is een studie, een stijloefening, die niet zoo maar eens bij uitzondering, maar telkens weer ter hand genomen verdiend te worden en waardoor intelligente kunstenaars hun taalgevoel en hunne dictie leeren verfijnen en veredelen. Zoo studeeren ernstige Fransche tooneelspelers hunne klassieken, en krijgt hun voordracht die breedte van klank, dat gedragene, dien rijkdom van schakeering, welke ook in modern werk te pas komen.

Dictie en stijl blijven de zwakke zijden van onze Nederlandsche tooneelspelers en de Vlamingen, die zich bij onze boven-Moerdijksche gezelschappen gevoegd hebben, zijn op dit punt niet minder Nederlandsch. Het spelen brengen onze beste acteurs er in den regel goed

genoeg af en aan gevoel hapert het den meesten niet, maar stijl en voordracht moeten zich dikwijls zien te redden, zoo goed en zoo kwaad als het hun lukt. Wie in dit opzicht het minst zondigen zijn zij die de Tooneelschool doorloopen hebben: wat mevrouw Holtrop en Rika Hopper in *Jephta* presteerden is de vrucht van studie in een richting haar door de school gewezen.

Hoeveel meer zou er van *Tartuffe* terecht zijn gekomen, wanneer dictie en stijl in dienst hadden gestaan van de intelligentie der spelenden. Allereerst bij den man, die de titelrol moest vervullen, den heer Hubert Laroche.

Molière heeft het den kunstenaar, die Tartuffe te spelen heeft, waarlijk niet moeielijk gemaakt. Al treedt hij eerst in het derde bedrijf in levenden lijve voor ons, de twee bedrijven die aan zijn komst voorafgaan, zijn vol van Tartuffe. Van het eerste tooneel af vernemen wij, hoe de verschillende leden van het gezin, waarin hij zich genesteld heeft, over hem denken niet alleen, maar ook hoe hij er uitziet:

> Gros et gras, le teint frais et la bouche vermeille....
> ....l'oreille rouge et le teint bien fleuri; [1])

hoe smakelijk hij eet, hoe hij door zijn vroomheid in de kerk de aandacht trekt en welke plaats hij reeds inneemt in dit huis, waar hij het hoogste woord heeft, de oude mevrouw Pernelle en haar zoon Orgon om zijn vingers windt, en op het punt is van een nog grootere plaats in te nemen door een huwelijk met Marianne, die Orgon voor hem bestemt. Tevens vernemen wij dat, al moge de oude bigotte vrouw en de sukkelige man zijn dupes zijn, schrandere, eerlijke naturen als de bedaarde, verstandige Cléante, de opvliegende Damis, en Dorine, die weet wat er in de wereld te koop is, den loozen vos geheel doorzien.

Zoo staat Tartuffe met zijn hartstochtelijk, heerschend temperament, zijn doorzichtige sluwheid reeds vóór ons eer hij zich nog vertoond

---

[1]) Op de „Vierjaarlijksche" te Amsterdam is op dit oogenblik door Th. Molkenboer het portret van een geestelijke tentoongesteld, dat voor mij — bij alle veneratie voor den persoon dien het voorstelt — het sprekend *uiterlijk* beeld weergeeft van Tartuffe, zooals Molière dat in deze regels geschilderd heeft.

heeft. Voor den acteur die hem heeft voor te stellen is dat een voordeel. Wanneer hij slechts zorgt in zijn uiterlijk den man weer te geven, zooals men ons hem geteekend heeft, en terstond den hoogen toon aan te slaan, dien wij reeds weten dat hij in dit huis gewoon is te voeren, volgt de rest van zelf. De geheele persoon is door Molière verder zoo duidelijk gemaakt door hetgeen hij hem laat zeggen, dat door een intelligent tooneelspeler de rol, om zoo te zeggen, van het blad gespeeld kan worden. Hij hoeft er niets bij te doen, niets op te leggen. Geen bijzonder gluiperig oogengedraai, geen bestudeerd femelende gebaren zijn er noodig om het publiek aan het verstand te brengen, dat men hier te doen heeft met een man die zich anders voordoet dan hij is. Daar heeft Molière al voor gezorgd. Maar één ding is noodig: de rol moet *gezegd* worden. En hier kwam weer in de wijze waarop Laroche zijn taak vervulde aan het licht, wat hem en zoovelen ontbreekt. De woorden die het 'm doen moeten, de bekende sophismen, de geheele tirade met het zinnelijke slot:

Die ons een gunst bewees
Wacht liefde en geen schandaal. vindt liefde zonder vrees,

kwamen niet tot hun recht; gelaatsvertrekkingen en gebaren moesten het ontbrekende aanvullen, en zoo werd ook bij dezen Tartuffespeler de rol van een karakter een karikatuur. Niet den heerschzuchtigen, hooghartigen Tartuffe met het cholerisch zinnelijk temperament vertoonde hij ons, maar een onsmakelijken gluiperd met een kraakstem. Bij zulk een opvatting worden de reeds op zichzelf hachelijke tooneelen met Elmire stuitend en bijna niet aan te zien.

Het is verklaarbaar dat mevrouw Holtrop, tegenover zulk een Tartuffe geplaatst, zorgvuldig vermeden heeft in Elmire de coquette te doen uitkomen. Zij heeft zich op dit punt verdedigd tegenover den tooneelcriticus van het *Handelsblad*, die haar liever de rol eenigzins als een coquette had zien spelen; en zij heeft dat gedaan op een wijze die haar belezenheid en haar scherpzinnigheid deed uitkomen. Men moet elkaar echter wel verstaan. Een volleerde coquette is Elmire zeker niet; maar zij, de tweede vrouw van Orgon, is een nog jonge, bekoorlijke vrouw, een „femme du monde", die veel menschen ziet en veel toilet maakt — wat mama Pernelle haar verwijt:

Vous êtes dépensière, et cet état me blesse
Que vous alliez vêtue ainsi qu'une princesse.
Quiconque à son mari veut plaire, seulement,
Ma bru, n'a pas besoin de tant d'ajustement.

Er is in Elmire nog wel iets blijven hangen van de gevoelens en zelfs van de uitdrukkingen der précieuses van de eerste helft der eeuw (*Tartuffe* is van 1664), en — zij is Française. Men kan bovendien, wetende hoe dikwijls Molière iets van zijn eigen leven in zijn werk gelegd heeft, er aan herinneren, dat Elmire het eerst gespeeld werd door Molières vrouw, Armande, wier spilzucht, ijdeltuiterij en coquetterie den tooneeldichter heel wat verdriet hebben veroorzaakt. Maar wat zeker allerminst vergeten mag worden, is dat, al moge Elmire in den grond ook nog zoo „kiesch en rein" zijn, zij tegenover Tartuffe, wien zij een strik spant, toch de coquette heeft te *spelen*, en dat dus aan Elmires karakter geen geweld wordt aangedaan, wanneer men haar in de tooneelen met Tartuffe een grein coquetterie geeft, of zelfs iets meer dan een grein. En dan nog iets: Hollandsche vrouwen verwarren zoo licht gratie met coquetterie, en in haar angst om voor coquet door te gaan vermijden zij alle gratie en worden preutsch en stijf. Mevrouw Holtrop is, hoe verdienstelijk zij haar rol ook gespeeld en vooral, in tegenstelling met Laroche, gezegd moge hebben, die klip niet ontzeild. Er ontbrak aan haar creatie „la grâce", die Lafontaine genoemd heeft „plus belle encor que la beauté"...

De voorstelling van Shakespeare's *Driekoningen-avond of Wat gij wilt* (Twelfth Night or What you will) bracht mij drie en twintig jaar in mijne herinnering terug, naar het voorjaar van 1880, toen het destijds beroemde tooneelgezelschap van den Hertog van Meiningen een reeks van vertooningen in den Stadsschouwburg gaf. „Vertooningen" waren het in de eerste plaats. Men weet dat de Meiningers hun kracht zochten in een ongeëvenaard schitterende mise en scène, in prachtige historisch-trouwe costumes, in kostbare en „echte" requisiten, in een uiterst verzorgde regie, waarbij met de regeling van optochten, volkstooneelen, groepen het mooist denkbare bereikt werd. Onze tooneelgezelschappen hebben sedert van dit, het beste deel der Meininger kunst het een en ander afgezien en er hun voordeel mee gedaan. Maar gelukkig hebben zij

zich weten te wachten voor de overdrijving waarin de Meiningers vervielen, die, al hun krachten vereenigend op de aankleeding van het stuk, er het spel en de dictie om verwaarloosden, althans daaraan niet die zorg besteedden, welke het dichtwerk recht had te eischen.

De vertooning van *Was Ihr wollt* in Mei 1880, was wat decoratief en mise en scène, wat de meubileering en costumeering betreft, ongetwijfeld schitterender en kostbaarder dan die van „Het Nederlandsch Tooneel" van thans. In het opstel, dat ik destijds over de Meiningers schreef [1]) spreek ik van Olivia's vertrek met de „echte" meubelen en de tot in de kleinste bijzonderheden verzorgde accessoires als van „een juweeltje van smaakvolle schikking"; maar uit datzelfde opstel blijkt, dat de Viola der Meiningers aan innigheid te kort schoot, „weinerlich" was, en dat het komische drietal (Tobias Hikkenburg, Andries Bibberwang en de Nar, zooals de Burgerdijksche vertaling ze noemt) in overdrijving en clownerijen zijn kracht zocht. Dat nu hebben onze Hollandsche tooneelspelers weten te vermijden: bij alle dolle uitgelatenheid wisten zij maat te houden, en de Viola van Anna Klaasen was gracieus en gevoelig, niet precieus of sentimenteel.

Dat zulk een sprookje op het tooneel, niet bijzonder spannend van intrige, met een afloop dien men lang vooruit ziet, eenige uren achtereen met belangstelling kan worden aangehoord, komt zeker wel in de eerste plaats doordat het in eindelooze variatiën, in de weelderigste phantasiën, kleurig en fleurig, het thema van liefde en van verliefdheid behandelt. Maar bovendien is er in de vertooning zooals die op onze schouwburgen plaats heeft — is dit door de Meiningers ingevoerd of deed men het reeds vroeger? — een element, dat haar een groote aantrekkelijkheid geeft: de muzikale begeleiding. Zelfs in Julius Tausch's wel wat verouderde compositie, in Mendelssohnschen stijl, houdt de muziek, „der liefde voedsel" zooals Orsino haar noemt, de stemming gaande.

Komt zulk een phantasierijke liefdesproke van Shakespeare op het tooneel beter tot haar recht door de haar vergezellende muziek, hoe zou de indruk van dien anderen „conte d'amour", zoo-

---

[1]) *De Gids* van Juni 1880.

als Maeterlinck zijn *Joyzelle* noemt, verhoogd worden, wanneer muziek ze inleidde en begeleidde, voorbereidende, aanvullende en ondersteunende de verschillende zieletoestanden die het kleine drama schildert [1]). Want het kan toch moeielijk ontkend, dat hoeveel teêrs en liefelijks er in de stemming, hoeveel dichterlijks er in de taal zij, de liefdesprook, zooals zij ons door Maeterlinck verhaald wordt, wel wat al te kinderlijk, te nuchter, wat al te schraal en simpel van teekening is om lang, vijf bedrijven lang, de aandacht te boeien. Met elk bedrijf nieuwe beproeving van de eene, nieuwe liefdebetuiging van de andere zijde, tot dat de liefde „sterker dan de dood" het al overwint, het is weinig verrassend en weinig afwisselend, en wat daarnaast staat — de gevoelens van Merlin voor Joyzelle, de bedoelingen van Arielle, die Merlin over de toekomst inlicht, maar hem niet in haar macht heeft — is onduidelijk en blijft onverklaarbaar. Zoodat het stuk geen dramatische kracht genoeg heeft om, aan zich zelf overgelaten, een anderen dan een vlug voorbijgaanden indruk te maken. Zelfs vele mooie dingen, waarvan ik bij de lezing genoot, zijn mij bij de voorstelling onopgemerkt of zonder dat ik er een indruk van ontving voorbij gegaan, en zoo ging het velen met mij.

Moet dit minder bevredigende wellicht voor een deel gesteld worden op rekening van de vertooners? Hadden zij misschien den indruk kunnen verhoogen door het stuk meer in sprookjesstemming weer te geven, als iets dat verder van ons afstaat, naiever, en dit zoowel door soberder, minder reëele omlijsting als door teerder, fijner, intiemer spel? Ik weet niet of de vijf bedrijven met het verhaaltje van al te doorzichtigen inhoud daardoor zouden gewonnen hebben.

In mijne aanteekeningen over de voorstelling van *Monna Vanna* heb ik gesproken over Georgette Leblanc's bevallige manieren en stembuigingen, over hare sprekende oogen en den glimlach die haar zoo bekoorlijk staat, eigenschappen die, hoe ook te waardeeren, voor een werk van de kracht als Maeterlincks drama niet

[1]) Zie dit denkbeeld aangegeven en ontwikkeld door Paul Flat in zijn opstel over *Joyzelle* (Revue bleue 30 Mai 1903), en, van Maeterlincks vroegere drama's, met name van *Pelléas et Mélisande*, in zijn studie: „Le théâtre idéaliste. M. Maurice Maeterlinck" (Revue bleue 10 Octobre 1903).

toereikend bleken. In *Joyzelle* is het anders. Hierin komen, op een enkele uitzondering na, geen tooneelen voor, waarbij van de heldin groote, zij 't ook ingehouden, dramatische kracht geeischt wordt. Joyzelle heeft slechts lief te hebben, in liefde-extase Lancéor aan te hangen en, sterk door hare liefde, het eind harer beproevingen tegen te treden. Daarvoor komen de gaven, waaraan ik herinnerde, en niet het minst die betooverende glimlach die haar gansche gelaat verlicht, Georgette Leblanc uitnemend te stade. In *Joyzelle* geeft zij dan ook in menig tooneel veel bekoorlijks te genieten, ook door standen en gebaren en door de goed gedragen rijke costumes, die van haar buitengewonen smaak getuigen. Maar het blijft bij bekoren. Roeren, treffen, meesleepen, ook wanneer de toestand er aanleiding toe geven zou, deed haar spel mij ook nu niet. Daarvoor blijft het te veel aan de oppervlakte, geeft het te weinig den indruk van doorleefd te zijn. In dit oppervlakkig comediespel staat de acteur Darmont als Lancéor haar goed ter zijde. Maar zij, aan wie voor het buitenland de partijen van Merlin en Arielle waren toevertrouwd, bleken, ondanks het herhaald spelen op de lange tournée welke zij reeds aflegden, nog niet tot het geringste besef van de beteekenis hunner rollen te zijn doordrongen.

In het meer dan enkel „schaduwbeeld" dat Van Hamel voor enkele jaren van Maeterlinck ontwierp [1]), wees hij op de beteekenis, die een vrouw in het leven van den dichter heeft gekregen, een vrouw die *La sagesse et la destinée* inspireerde, en wier beeld in zijn ziel geleefd heeft toen hij *Aglavaine et Sélysette* schreef. Als aan de bezielster van den dichter, als aan zijn muze breng ik Georgette Leblanc gaarne de haar verschuldigde eer, maar wanneer Maeterlinck in haar de uitverkoren vertolkster van zijn werk denkt gevonden te hebben of, erger nog, voor haar en op haar maat, stukken gaat schrijven, dan wacht hem, vrees ik, bittere teleurstelling. Want al mogen beiden, als Aglavaine en Méléandre, tot elkander kunnen zeggen: „tandis que tu me parles, c'est mon âme que j'écoute; et lorsque je me tais, c'est ton âme que j'entends, je ne peux plus trouver la mienne sans rencontrer la tienne", waar het voor de eene geldt naar buiten te vertolken wat er in

[1]) Dichter-Silhouetten. *De Gids* van Februari 1900.

de ziel van den ander is omgegaan, is er nog wat meer noodig dan enkel innige zielsverwantschap.

De „ongesteldheid" van eene der medespelenden, waardoor de ons als primeur voorgespiegelde voorstelling van *Aglavaine et Sélysette* niet kon plaats hebben, heeft ook ons misschien een teleurstelling bespaard. Want, met al het talent waarover Georgette Leblanc moge beschikken, voor een vertolking van de teêre vrouwenzielen die Maeterlinck in Mélisande, Alladine, Aglavaine onsterfelijk heeft gemaakt, voor een in beeld, in schaduwbeeld brengen van die in het half duister gehouden wezens, die een droomleven leiden, de aarde nauwelijks raken en woorden spreken, die, kleurig en doorschijnend maar ook broos als zeepbellen, in de lucht schijnen te breken en te vervliegen, kan zij, dunkt mij, ook reeds uiterlijk, door het breede gelaat met de sprekende, maar te hard sprekende oogen, de persoon niet zijn.

Is dit misschien een van de redenen waarom Maeterlinck, het droomengebied verlatend, een nieuwen weg schijnt te zoeken?...

J. N. VAN HALL.

MUZIKAAL OVERZICHT.

Hector Berlioz (1803—1903).

In Frankrijk bereidt men zich voor, om over eenige weken het eeuwfeest der geboorte van Hector Berlioz te vieren.

Dat dit land zijn beroemden zoon tijdens zijn leven nogal ondankbaar behandeld heeft, is bekend, doch wij weten tevens dat het bijna onmiddellijk na zijn dood begonnen is, de schuld der miskenning, die het jegens den levenden Berlioz op zich geladen had, zooveel mogelijk goed te maken. En zoo behoeft er dus tenminste uit dien hoofde geen wanklank in de aanstaande feestviering te zijn.

Onder de Fransche componisten der 19de eeuw was Berlioz ongetwijfeld de geniaalste. Hij is een geheel op zich zelf staande persoonlijkheid in de geschiedenis der toonkunst en als zoodanig door velen niet goed begrepen. Zij althans, die aan vormen blijven hangen en alles onder een bepaald systeem of onder een bepaalde school willen brengen, weten eigenlijk niet, wat met hem aan te vangen.

Evenmin als Berlioz school gemaakt heeft, is hij uit een bepaalde school voortgekomen (al zijn ook invloeden van enkele vroegere — vooral Duitsche — componisten in zijne werken merkbaar). Wil men hem juist beoordeelen, dan kan men met systemen en scholen niets uitrichten. Zelfs kan men van een systeem in zijn wijze van componeeren niet spreken. Men ga slechts zijne werken na. Hoe verschillend zijn zij van elkander in idee, vorm en uitvoering.

Toch was zijn invloed op de muzikale wereld in en buiten Frankrijk zeer groot. Een enkele slechts heeft hem trachten na te bootsen; velen echter hebben van hem geleerd en voordeel getrokken

uit de groote omwenteling, die hij, onmiddellijk na Beethoven, in de instrumentaalmuziek heeft gebracht, zoowel wat de vormen als wat de technische middelen van uitdrukking betreft.

Berlioz streefde naar een ruimere ontwikkeling van hetgeen men noemen kan „de poëtische gedachte" in de instrumentaalmuziek; d. w. z. hij trachtte muziek en dichtkunst nog meer te vereenigen dan Beethoven in sommige zijner instrumentaalwerken reeds gedaan had, en daardoor kwam hij als vanzelf tot een uitbreiding van den vorm. Wat dan natuurlijk, in verband met de steeds toenemende verbetering der instrumenten, weder tot een uitbreiding in de behandeling der technische middelen moest leiden.

In laatstbedoeld opzicht is de invloed van Berlioz buitengemeen groot geweest. Dat zelfs Wagner veel geleerd heeft van dezen meester in de kunst der instrumentatie; dat hij diens werken en instrumentatie-stelsel ijverig bestudeerd moet hebben, is duidelijk voor allen, die met de werken van beide meesters vertrouwd zijn.

Berlioz nam het instrumentatie-stelsel van Beethoven en Weber tot voorbeeld, doch verrijkte het orkest met de uitvindingen van den nieuweren tijd. Hij verdeelde elke groep van het orkest in onderdeelen. De verdeeling der violen en violoncellen in vier en meer partijen vindt men reeds in zijn eerste werken. Bovendien maakte hij een groot gebruik van de flageolettonen der violen en was hij ook de eerste, die de flageolettonen der harp aanwendde, welke hij met die der violen vermengde. Niet minder zorg wijdde Berlioz aan de blaasinstrumenten, die hij evenzeer telkens in nieuwe groepen vereenigde, en van wier verbeteringen hij mede steeds partij trok.

Het is evenwel niet alleen door het gebruik van groote instrumentale massa's of door het aanwenden van nieuwe instrumenten dat Berlioz zich onderscheidt. Zijn grootste verdienste in de kunst van instrumentatie bestaat hierin: vooreerst dat hij altijd de juiste, voor het karakter eener bepaalde melodie vereischte instrumentale combinatie heeft weten te vinden; vervolgens, dat niemand vóór hem zoo nauwkeurig de verschillende groepen van het orkest in evenwicht heeft weten te houden. Hij is, in het kort gezegd, de schepper der moderne wijze van instrumenteeren, hij heeft anderen den weg gebaand tot het vinden van steeds nieuwe kleurschakeeringen, tot het verkrijgen van steeds nieuwe effekten. In dit opzicht zijn zijne verdiensten en zijn invloed niet hoog genoeg te schatten.

Eenigszins anders is het gesteld met de wijze, waarop Berlioz muziek en dichtkunst met elkander trachtte te verbinden. De hoofdfout van zijn geheele streven is hier, dat hij getracht heeft door de instrumentaalmuziek iets uit te drukken, wat de muziek alleen in verband met andere kunsten vermag. Nu en dan heeft hij ook gepoogd dramatische motieven, die alleen op het tooneel duidelijk gemaakt kunnen worden, uitsluitend door muziek weêr te geven. Dit is o. a. het geval bij enkele scènes zijner symphonie (met koor) *Roméo et Juliette*, en met name bij die, welke tot opschrift heeft: *Roméo au tombeau des Capulets. — Invocation. — Réveil de Juliette. Joie délirante, désespoir, dernières angoisses et mort des deux amants.*

Dat bij zulk een behandeling het publiek zich geen begrip kan vormen van hetgeen de componist heeft willen uitdrukken — zelfs daar, waar de componist (zooals bij de voormelde scène) toch voor een programma, als een soort van leiddraad voor het publiek, gezorgd heeft — is natuurlijk. Velen echter beweren, dat dit daaraan toe te schrijven is dat het publiek niet genoeg fantasie heeft om zich bij het aanhooren van een muziekstuk de scènes, waarop dat stuk betrekking heeft, voor den geest te roepen. En ook Berlioz meende de schuld op het publiek te moeten werpen, waar het hem na opgedane ervaring bleek, dat zulk een muziekstuk voor het publiek onbegrijpelijk was. Zoo vinden wij in de partituur der bovengemelde symphonie, bij de aangehaalde plaats, de volgende noot van de hand des toondichters: „Le public n'a point d'imagination; les morceaux qui s'adressent seulement à l'imagination n'ont donc point de public. La scène instrumentale suivante est dans ce cas, et je pense qu'il faut la supprimer toutes les fois que cette symphonie ne sera pas exécutée devant un auditoire d'élite, auquel le cinquième acte de la tragédie de Shakespeare avéc le dénouement de Garrick est extrêmement familier, et dont le sentiment poétique est très élevé."

Berlioz — en niet het publiek — is hier in het ongelijk. Hij verlangt hier het onmogelijke van de muziek en van de verbeelding der toehoorders. Niettegenstaande het verklarend programma, dat van de bedoelde scène wordt gegeven, kan men van het publiek niet verlangen, dat het meer dan een vaag voorgevoel zal hebben van hetgeen de componist eigenlijk heeft willen zeggen. Het is dus niet *zijn* schuld maar die van den componist, wanneer het diens gedachtengang niet vat. Wat Richard Wagner van een andere

plaats in de *Roméo*-symphonie zeide, geldt ook van de hier besprokene. De fout van den componist ligt hierin, dat hij de dispositie van den dramaturg te slaafs heeft nagevolgd. Hij had moeten begrijpen, dat de toondichter, wil hij de bedoelde scène tot motief van een symphonisch gedicht nemen, om ongeveer dezelfde gedachte uit te drukken, tot geheel andere middelen zijn toevlucht moet nemen dan de dramaticus. Deze laatste staat veel dichter bij het werkelijke leven en wordt eerst dan verstaanbaar, wanneer hij zijn gedachte in een handeling kleedt, die zoozeer op een voorval uit het leven gelijkt, dat de toeschouwer meent ze te beleven. De musicus daarentegen ziet van de voorvallen uit het dagelijksch leven geheel af, laat de toevalligheden en détails daarvan buiten beschouwing, en sublimeert alleen de daarin liggende gedachte.

Deze minder gelukkige opvatting ten aanzien der verbinding van muziek en dichtkunst doet echter geen afbreuk aan de beteekenis, die Berlioz in de muziekgeschiedenis heeft.

Vooral in zijn geboorteland was die beteekenis zeer groot. Toen Berlioz in Parijs met zijne eerste werken voor den dag trad (1827—1830) zag het er met de Fransche muziek niet heel schitterend uit. De muziek van Rossini vierde er hoogtijd en alleen in de „opéra comique" kon de Fransche geest zich ook in muzikalen zin goed ontwikkelen.

De *symphonie* kwam en bezielde de Fransche muziek met nieuw leven. De concerten van het Parijsche Conservatoire werden gesticht, en daar hoorde men (1828), onder de leiding van Habeneck, voor de eerste maal de instrumentaalwerken van Beethoven, deze werken die een zoo geheel ander karakter droegen dan dat, wat men tot dusver op dit gebied kende, en waarvan vele werkelijke drama's zonder woorden waren en althans onmiskenbaar een poëtische gedachte tot grondslag hadden.

Dat deze muziek door de Fransche toonkunstenaars van die dagen in het algemeen weinig gevoeld en begrepen werd, is niet te verwonderen. Was dit dan in het geboorteland van den beroemden toondichter veel beter? Wat verstond men daar bijv. van zijne latere werken?

Slechts zeer enkelen in Frankrijk wisten de toonscheppingen van Beethoven te waardeeren, en gevoelden dat deze muziek het uitgangspunt was voor een nieuwe kunst, waarin geheel andere

dingen te openbaren waren dan tot nu toe in de instrumentaalvormen waren uitgesproken.

Onder die enkelen was Berlioz de voornaamste. „La secousse que j'en reçus (nml. van Beethoven's symphonieën) — zegt hij in zijne *Mémoires* — fut presque comparable à celle que m'avait donnée Shakespeare. Il m'ouvrit un monde nouveau en musique, comme le poète m'avait dévoilé un nouvel univers en poésie."

Men moet hierbij in aanmerking nemen, dat men in Frankrijk destijds in het tijdperk der romantiek verkeerde. Zoowel in de litteratuur als in de schilderkunst openbaarde zich die nieuwe richting, en ook de muziek kon daaraan op den duur niet vreemd blijven. Victor Hugo, Eugène Delacroix en Hector Berlioz waren de pionnieren van deze groote beweging op het gebied der kunst.

Toen Berlioz als achttienjarig jongeling uit zijn geboortestad Côte Saint-André in Parijs kwam (1821), was die beweging reeds in gang, en door zijn opvoeding, zijn temperament, zijn geestdrift voor het schoone, zijn enorme verbeeldingskracht was hij als voorbestemd om er aan deel te nemen.

Dat de werken van zijn landgenoot Victor Hugo grooten indruk op hem maakten en hij een gloeiend vereerder van dien dichter was, spreekt wel vanzelf. Met hem toch had Berlioz velerlei gemeen: een enorme fantasie, een voorliefde voor scherpe contrasten en een zeker pathos in de uitdrukkingswijze. Hoe had ook de dichter, die toenmaals op het toppunt van zijn roem stond, de dichter van de *Orientales*, van *Hernani* en *Nôtre Dame de Paris*, zijn invloed op de fantasie eens jongen Franschen kunstenaars hebben kunnen missen, die door den stroom der geestdrift voor Hugo's talent onwillekeurig medegesleept moest worden.

Niet alleen componeerde Berlioz enkele gedichten van Victor Hugo *(Sara la baigneuse, La captive)*, doch uit enkele gedeelten zijner symphonische werken bemerkt men duidelijk, dat Victor Hugo's fantasie weerklank vond in het licht ontvlambaar gemoed van den jongen kunstenaar. Hiertoe zijn bijv. te rekenen het 4de en het 5de deel uit de *Symphonie fantastique* („Marche au supplice" en „Songe d'une nuit de sabbat"). Verder het laatste gedeelte der symphonie *Harold en Italie* (waarin een *orgie* van een rooversbende geschilderd wordt) en ook de „mélologue" *Lélio ou le retour à la vie.*

Nog meer echter dan onder den invloed van Victor Hugo stond Berlioz onder dien van Shakespeare en Goethe.

De kennismakking met Shakespeare was voor hem een „coup de tonnerre" geweest. In het jaar 1827 kwam een Engelsch tooneelgezelschap voorstellingen der tooneelstukken van dien meester te Parijs geven. Berlioz woonde de eerste voorstelling van *Hamlet* in het „Théâtre de l'Odéon" bij. Als Ophelia zag hij Henriette Smithson, wier groot talent een onuitwischbaren indruk op zijn ziel maakte en op wie hij smoorlijk verliefd werd. Zij werd later zijn vrouw.

„Shakespeare, en tombant ainsi sur moi à l'improviste, me foudroya," zegt hij in zijne *Mémoires*. Als vurig Shakespeare-vereerder voelde hij zich ook door het drama *Romeo and Juliet* aangetrokken en nam dit tot onderwerp eener Symphonie met koor.

Niet minder groot was de indruk, dien Goethe op hem maakte. Omstreeks 1828 maakte hij kennis met de Fransche vertaling van *Faust* door Gérard de Nerval. Hij zelf noemt die kennismaking „un des incidents les plus remarquables de ma vie... Le merveilleux livre me fascina de prime-abord; je ne le quittais plus; je le lisais sans cesse, à table, au théâtre, dans les rues, partout."

Wij weten, dat uit die kennismaking Berlioz's *Damnation de Faust* is voortgekomen. Maar ook de *Symphonie fantastique* is er een gevolg van. Berlioz zelf vertelt ons, dat hij in het jaar 1829, nadat hij voor de derde maal te vergeefs naar den grooten prijs van de „Académie des Beaux-Arts" (den *Prix de Rome*) had gedongen, Goethe's *Faust* had leeren kennen en, daardoor opgewekt, 8 tooneelen van dit drama en daarop onmiddellijk de *Symphonie fantastique* onder directen invloed van genoemd gedicht heeft gecomponeerd. Van de 8 in muziek gebrachte tooneelen had hij een exemplaar aan den dichtervorst te Weimar toegezonden en daaraan een brief toegevoegd, waarop evenwel nimmer een antwoord is gevolgd. Later bleek, hoe dat kwam. Goethe was door den brief aangenaam getroffen geweest, doch alvorens aan Berlioz te schrijven, meende hij het gevoelen van zijn vriend Zelter over de compositie nog te moeten inwinnen. Het oordeel van den degelijken doch zeer eenzijdigen Zelter viel echter zoo slecht uit, dat Goethe het maar beter vond, Berlioz niet te antwoorden.

De indruk, dien zoowel de Engelsche als de Duitsche dichter op Berlioz maakten (althans in het eerste tijdperk zijner loopbaan

als componist) blijkt ook nog uit een brief, door hem in 1828 aan zijn vriend Ferrand geschreven. Daarin zegt hij: „Kom zoo spoedig mogelijk; wij zullen *Hamlet* en *Faust* samen lezen. Shakespeare en Goethe; de stomme vertrouwden van al mijn lijden, de idealen van mijn leven. Kom spoedig. Niemand heeft hier (d. i. in zijn geboorteplaats) eenig begrip van de grootheid dezer geesten."

Deze coryphееёn uit het rijk der poëzie waren het, die den jeugdigen Berlioz inspireerden.

Maar zij, die hij in het rijk der tonen tot voorbeeld koos, waren niet minder groot.

Hoewel Franschman van geboorte, was Berlioz een vurig bewonderaar der Duitsche muziek — vooral van Beethoven, wiens meesterstukken in Parijs bekend begonnen te worden, toen hij onder leiding van Lesueur aan het Conservatorium aldaar studeerde. Ook Gluck en Weber inspireerden hem, doch hier was eigenlijk toch meer vereering dan invloed in het spel.

Berlioz ontving de eerste indrukken van muziek door de kennismaking met gedeelten uit dramatische werken van Gluck. Aan de geestdrift, die hij toen voor dezen meester ondervond, bleef hij getrouw, maar die eerste liefde was in het tijdperk, waarin Berlioz zijne meeste en zijne geniaalste werken componeerde, slechts eene platonische. Eerst in latere jaren verdiepte hij zich meer in den stijl van den componist van *Orphée et Euridyce* en wist hij zich dien stijl zelfs eenigermate eigen te maken. Zijn laatste opera *(Les Troyens)* levert er hier en daar het bewijs van. Vereering voor Gluck koesterde hij echter ten allen tijde; en waar zijn hulp gevraagd werd voor een correcte opvoering van diens opera's, weigerde hij zelden zijn medewerking.

Dit laatste was ook het geval ten aanzien der muziek van Weber. Zoo nam hij in het jaar 1841 de voorbereiding der opera *Freischütz* voor de Groote Opera op zich en deed zooveel mogelijk zijn best om dit meesterstuk te ontdoen van de knoeierijen, die een vroegere bewerker (Castil Blaze) er in gebracht had. Hij zag zich echter genoodzaakt, den dialoog door recitatieven te vervangen (in de Groote Opera mocht ook toen niet gesproken worden) en moest toegeven, dat voor den eenvoudigen dans bij de dorpsherberg een formeel ballet in de plaats trad. Hiervoor instrumenteerde hij Weber's *Aufforderung zum Tanz.*

Veel machtiger was de indruk, dien hij van Beethoven ontving. Beethoven opende voor hem „een nieuwe wereld op het gebied der muziek". Op het eerste concert van de *Société des concerts du Conservatoire* (9 Maart 1828) hoorde hij voor de eerste maal een instrumentaalwerk van den grooten meester: de *Eroïca-symphonie.* In een 14 dagen later gegeven concert kwam alleen Beethoven's naam op het programma voor en in het eerste concertjaar der vereeniging kwamen van zijne werken ter uitvoering: de *Eroïca*-symphonie (2 maal), de C-moll-symphonie (3 maal), de ouvertures *Egmont* en *Coriolan* (2 maal), het vioolconcert (gespeeld door Baillot), fragmenten uit de C-dur-Mis en uit het pianoconcert in C-moll, het kwartet uit *Fidelio* en het oratorium *Christus am Oelberg.*

De kennismaking met de instrumentaalwerken van Beethoven was voor Berlioz een tweede *coup de tonnerre.* Hij zou spoedig door de daad toonen, hoezeer hij die werken op prijs wist te stellen. Ongeveer in dienzelfden tijd had hij zijn journalistieke loopbaan aangevangen en trad in een nieuw opgericht blad, *La Revue européenne*, als criticus op. Hij maakte er gebruik van om een reeks artikelen te schrijven over de Beethovensche symphonieën, welke in de Conservatoire-concerten waren uitgevoerd. Deze artikelen baarden in een tijd, waarin alles nog van de Rossini-muziek vervuld was, groot opzien. Toch hebben zij zonder twijfel veel bijgedragen om het begrip van Beethoven's muziek in Frankrijk te bevorderen.

Destijds echter was zelfs tot de toonkunstenaars van beroep dat begrip nog weinig of niet doorgedrongen. Er waren onder hen velen, die ook later niet tot het besef van de groote beteekenis dier werken zijn gekomen. Wij zien het aan Auber. Van hem is bekend, dat hij, die voor de absolute instrumentaalmuziek eigenlijk weinig of niets gevoelde, toen hij later als directeur van het Conservatoire in zijn loge de concerten van die instelling bijwoonde, zich onder het aanhooren eener symphonie van Beethoven menigmaal tot zijn buurman richtte met de vraag: „Is dat nu mooi? *Moi je n'y comprends rien.*"

De muziek van Beethoven, en in het bijzonder sommige zijner symphonieën, brachten in die dagen de muzikale wereld in Frankrijk in verwarring. Maar in Duitschland was het daarmede toen weinig beter gesteld. Beethoven was pas gestorven (1827). Zijne laatste

toonscheppingen werden nog door zeer velen als raadselen, door sommigen zelfs als uitingen van een verzwakten geest beschouwd, en het verheven voorbeeld, door den meester in zijne symphonieën gegeven, had weinig navolging gevonden. Alleen Franz Schubert had een jaar na Beethoven's dood zijn groote C-dur-symphonie gecomponeerd; het was zijn laatste, hij zelf heeft haar nooit gehoord, eerst twintig jaar later werd zij door Robert Schumann opgegraven. Behalve Schubert verdient van Beethoven's tijdgenooten nog Ludwig Spohr genoemd te worden, ofschoon, zooals een zijner beoordeelaars het uitdrukt, „zijn zachte stem in het gewelf der symphonie, waar hij spreken wilde, niet sterk genoeg weerklonk". De symphonieën van Mendelssohn en van Schumann sluimerden nog in het brein harer scheppers. En wat de overige symphonisten van dat tijdperk: Ries, Onslow, Kalliwoda, Maurer, Fesca e. a. betreft, de hedendaagsche muzikale wereld kent van hen nauwewelijks nog de namen; hunne symphonieën liggen onder het stof der bibliotheken begraven, en de enkele muziekgeleerde, die ze mocht kennen, zal toestemmen, dat het voor de geschiedenis der symphonie volmaakt onverschillig is, of deze werken al dan niet bestaan.

In Frankrijk was destijds één componist, die het waagde, aan Beethoven direkt aan te knoopen, d. w. z. aan de nationale toonkunst — in casu de instrumentaalmuziek — een richting te geven, welke met die in de werken van den Duitschen meester meer overeenkwam. Berlioz als een voortzetting van Beethoven te beschouwen en te spreken van een tiende symphonie (de *symphonie fantastique*), die hij aan de negen van Beethoven zou hebben toegevoegd (gelijk men in Frankrijk wel eens gedaan heeft), is overdreven, doch zonder twijfel was de invloed, dien Beethoven op hem uitoefende, een zeer groote, en het valt niet moeielijk, de sporen daarvan in zijne werken te ontdekken.

Daarbij verloochende Berlioz echter niet in het minst zijn Franschen aard. Bij zijne landgenooten kwam hij echter door die afwijking van het gewone niet in gunst. Integendeel. Zijn muziek week te veel van den toenmaligen smaak af, die toen geheel onder de heerschappij van Rossini stond, en nog lang nadat de Rossiniaansche roes voorbij was, bleef Berlioz de paria onder de Fransche componisten. Het ging met hem, zooals het met zoo velen zijner

lotgenooten gegaan is. Hij verstond het niet, den smaak van het publiek te vleien, en het gevolg daarvan was, dat dit publiek zijne werken versmaadde of bespotte, hierin trouw geholpen door de pers, die geheel andere grootheden te bewierooken had.

In Duitschland vond Berlioz aanvankelijk grootere tegemoetkoming. Dit land toonde zich veel gastvrijer dan zijn eigen vaderland, en ofschoon het eigenlijk maar een kleine minderheid was, die zijne werken wist te waardeeren, zoo stak de handelwijze der Duitschers toch gunstig af bij die der Franschen. Daarom had Berlioz ook telkens weder den moed naar Duitschland te gaan. Doch niet alleen die waardeering was daarvan de oorzaak. Hij gevoelde — en heeft dit ook uitgesproken —, dat hij in zijn muziek meer verwant was aan de Duitsche kunst dan aan die zijner landgenooten.

Het bleef echter ook in Duitschland slechts bij een, zooals ik zeide, kleine minderheid. In het algemeen was Berlioz den Duitschers evenmin symphathiek als den Franschen. Hij was door en door Franschman, maar zijne muzikale idealen — Gluck, Beethoven, Weber — gaf Duitschland hem. En toch gevoelde hij niet Duitsch genoeg om dat land uit het oogpunt van kunst als zijn vaderland te kunnen beschouwen. De Franschen vonden hem te ernstig, te verheven, te onbegrijpelijk; voor de Duitschers was hij weder te fantastisch en te abnormaal in de uiting zijner denkbeelden.

Zoo stond Berlioz op een geheel geïsoleerd standpunt, als het ware tusschen twee nationaliteiten in; hij behoorde noch tot de eene noch tot de andere. Hij liet zich echter door die eenzaamheid niet ontmoedigen en volgde (ten minste zoolang hij nog jong en vol scheppingskracht was) vastberaden zijn eigen weg. Eerst toen hij oud en lijdend geworden was, leende hij zich tot concessies en schreef in anderen stijl. Doch het was voor hem te laat; men had hem nu eenmaal tot ultra-romanticus en fantast geproclameerd, en zijne werken werden niet uitgevoerd.

Eerst na zijn dood (1869), en wel bepaaldelijk na den Fransch-Duitschen oorlog, toen in Frankrijk het nationaliteitsgevoel ook op muzikaal gebied bijzonder levendig was geworden, kwamen de werken van den grooten symphonist daar te lande *en vogue*. Berlioz zelf had er een voorgevoel van. „Nu zal men toch wel mijne wer-

ken uitvoeroen!" — riep hij smartelijk-ironisch op zijn sterfbed uit. Hij heeft gelijk gehad; het succes zijner werken is nog steeds klimmend. Maar welk een leed is er aan vooratgegaan! Hij had gelijk, met bitterheid uit te roepen: „Il faut collectionner les pierres qu 'on vons jette; c'est le commencement d'un piédestal."

Een ongeluk voor Berlioz is het ook geweest, dat toen men zijne groote gave op prijs begon te stellen, er reeds een ander was, die het door hem begonnen werk voortgezet en voltooid had. In dien zin laat ook Adolphe Jullien zich uit, wanneer hij van Berlioz zegt: „Il avait poussé l'orchestre aux grandes sonorités nouvelles, et de ce mouvement imprimé par lui, un autre recueillait la gloire. On disait bien: Wagner et Berlioz; mais son nom ne venait qu'en second lieu. Et lorsque les journalistes allemands, s'imaginant de changer en trio ce duo déja déplaisant, inscrivirent sur leur drapeau: Wagner, Berlioz et Liszt, sa mauvaise humeur n'y tint plus."

Welke oorzaak de gevoeligheid van Berlioz ook moge gehad hebben, zeker is het, dat een combinatie van namen als de zoo even genoemde op verkeerde grondslagen rust. Wagner en Berlioz behooren in den hierbedoelden zin niet bij elkander. Laatstgenoemde verlangde van de muziek iets wat zij niet geven kon; Wagner daarentegen wist nauwkeurig, tot hoever hare macht strekte, en met die wetenschap toegerust liet hij haar binnen die grenzen hare macht ontvouwen op een wijze zooals vóór hem niemand gedaan had en na hem ook niemand gedaan heeft.

Berlioz bleef de vertegenwoordiger der *programmamuziek*. Hij was er in zekeren zin ook de pionnier van. Wel had reeds ook Beethoven de grenzen der absolute instrumentaalmuziek eenigszins overschreden (in de Eroïca — de C moll — de Pastorale — en de negende symphonie bijv.) en hadden Mendelssohn in zijn concertouvertures (*Fingalshöhle*, *Meeresstille* o. a.) en Schumann in vele zijner pianocomposities zijn voorbeeld gevolgd, doch deze meesters hadden daarbij hunne bedoelingen deels niet volkomen, deels in het geheel niet uitgesproken en derhalve het raden aan den toehoorder overgelaten.

Berlioz echter en de componisten van programmamuziek, die na hem kwamen, maakten geen geheim van hunne bedoelingen en deden integendeel hun best om hunne toehoorders dat raden te besparen — wat hun evenwel niet altijd gelukte.

Het is mijn bedoeling niet, over deze programmamuziek, die thans nog *en vogue* is en waarover reeds zooveel gesproken werd (ook hier ter plaatse), verder uit te weiden. Ik wil liever nog het een en ander opmerken omtrent de werken, die Berlioz heeft voortgebracht.

Op symphonisch gebied begon hij met de *Symphonie fantastique*. Van al de toonscheppingen van den Franschen meester is deze wel de meest typische. In geen enkel van zijne werken is het onderscheid tusschen hem en zijne voorgangers, alsook de richting, die hij uit wilde, zoo scherp aangegeven als hier. Wat den uiterlijken vorm betreft, onderscheidt deze symphonie zich niet van andere werken van dezen aard. Wel is waar bestaat zij uit vijf deelen in plaats van vier, maar de beide laatste (*Marche au supplice* en *Songe d'une nuit de sabbat*) vormen te zamen één geheel. Dit in aanmerking nemende, vindt men de gewone opvolging der symphonie-afdeelingen hier voorhanden: het *Allegro*, vooraf gegaan door een *Largo*, het *Scherzo* (*un bal*), het *Adagio* en het *Finale* (de twee stukken hierboven genoemd).

In dit opzicht was deze eerste programmamuziek van Berlioz dus niets vreemds, maar hij heeft het genre ruimer ontwikkeld. Geheel nieuw echter en als een uitvinding van Berlioz te beschouwen, is het terugkeeren van een en hetzelfde thema in *alle* deelen der symphonie. Wel is waar komt ook in de 5de symphonie van Beethoven te midden van het finale het thema van het *Scherzo* terug; wel trekken in de laatste afdeeling der negende de hoofdthema's van *Allegro*, *Scherzo* en *Adagio* nog eens vluchtig aan ons voorbij; maar een consequente terugkeer van één thema, dat als het ware het verband tusschen de verschillende afdeelingen vormt en de leidende gedachte der toonschepping is, vindt men het eerst in de symphonie van Berlioz.

Wat de aanleiding daartoe was, zegt ons het programma: „Un artiste doué d'une imagination vive, se trouvant dans cet état de l'âme que Chateaubriand a si admirablement peint dans *René*, voit pour la première fois une femme que réalise l'idéal de beauté et de charmes que son cœur appelle depuis longtemps, et en devient éperdument épris. Par une singulière bizarrerie l'image chérie ne se présente jamais à l'esprit de l'artiste que liée à une pensée musicale, dans laquelle il trouve un certain caractère pas-

sionné, mais noble et timide comme celui qu'il prête à l'objet aimé. Ce reflet mélodique et son modèle le poursuivent sans cesse comme une double idée fixe. Telle est la raison de l'apparition constante, dans tous les morceaux de la symphonie, de la mélodie qui commence le premier *Allegro*."

Die *idée fixe* wordt, als thema, in den aanvang van genoemd Allegro door de eerste violen aangeheven en in den loop van het stuk meesterlijk bewerkt. In de twee volgende gedeelten der symphonie treedt het hierbedoelde thema niet zooveel op den voorgrond; daarentegen wordt het weder scherp geaccentueerd in het laatste deel (*Songe d'une nuit de sabbat*), waar het in een ander karakter optreedt, namelijk in $^6/_8$-maat, voorgedragen door *Es*-clarinet, geparodieerd („ce n'est qu'un air de danse ignoble, trivial et grotesque").

Het denkbeeld van een consequent terugkeerend thema, dat als het ware het verband tusschen de verschillende afdeelingen vormt en de leidende gedachte der toonschepping is, vindt men in de symphonie met koor *Roméo et Juliette* niet. Dit komt daarvandaan, dat Berlioz, hier en daar een greep doende uit het drama van Shakespeare, zich moest bepalen tot die momenten, welke een muzikale behandeling toelaten. (Dat hij evenwel daarin zelfs nog soms te ver ging en door de instrumentaalmuziek iets trachtte uit te drukken, wat zij alleen in verband met andere kunsten vermag, hebben wij reeds aangetoond.)

De hoofdmomenten dezer symphonie worden gevormd door drie groote instrumentaalstukken en als slot een groot vokaalstuk. De vorm dezer toonschepping doet eenigszins aan de negende symphonie van Beethoven denken, evenwel draagt het laatste deel niet zooals bij Beethoven een lyrisch maar een dramatisch karakter. De drie groote instrumentaalstukken hebben betrekking op het groote feest bij Capulet, waar Romeo voor het eerst gelegenheid heeft, Julia te naderen (*Andante* en *Allegro*), de balkonscène in den tuin van Capulet (*Adagio*) en het sprookje van de fee Mab, de koningin der droomen (*Scherzo*).

Aan al die stukken gaan echter nog een inleiding en een proloog vooraf.

De inleiding — geheel instrumentaal — heeft tot titel: *Combats — Tumultes — Intervention du prince.* De componist heeft in een

(door de altviolen ingezet) bewegelijk, wild en scherp geäccentueerd motief, dat achtereenvolgens door violoncellen, violen en blaasinstrumenten wordt overgenomen en in een levendig fugato doorgewerkt, den indruk eener schermutseling willen weergeven, zooals er bijna dagelijks te Verona een plaats had tusschen de verwanten en volgelingen der *Montechi* en *Capuletti*. De strijd wordt onderbroken door het optreden van den hertog van Verona, hetwelk gekenmerkt wordt door een breed en machtig recitatief der bazuinen.

Hierna begint de proloog (gezongen door een klein koor van alten, tenoren en bassen), die als het ware een kort overzicht geeft van hetgeen in de volgende grootere stukken door de instrumentaalmuziek zal worden uitgedrukt. De verschillende deelen van dezen proloog worden van elkander afgescheiden door instrumentale zinnen, anticipaties van hetgeen later door het orkest in grootere vormen wordt ontwikkeld. Zoo laat zich bij de woorden:

> Le bruit des instruments, les chants mélodieux
> Partent des salons où l'or brille,
> Excitant et la danse et les éclats joyeux.

de melodie van het *Féte chez Capulet* hooren, en bij

> Déjâ sur son balcon la blanche Juliette
> Paraît......

hooren wij de melodie van de *Scène d'amour.*

Na een door harp begeleide solo voor alt, die zich van den proloog afscheidt tot het houden eener lyrische ontboezeming, neemt de proloog den draad van het verhaal weder op:

> Bientôt de Roméo la pale rêverie
> Met tous ses amis en gaîté:
> „Mon cher — dit l'élégant Mercutio — je parie
> Que la reine Mab t' aura visité."

en een solo-tenor, afgewisseld door het kleine koor, zingt (een *scherzetto* noemt de componist dit) het verhaal van de droomkoningin Mab. Hierna sluit de proloog aldus:

> Hélas! la mort est souveraine,
> Capulets, Montaigus, domptés par les douleurs,
> Se rapprochent enfin pour abjurer la haine
> Qui fit verser tant de sang et de pleurs.

Na dit soort van exposé begint dan de eigenlijke symphonie, waarin het groote talent van Berlioz weder op geheel andere wijze dan in de *symphonie fantastique* voor den dag treedt en de meesterlijke instrumentatie op nieuw de bewondering wekt. Men zou zeggen, dat hij in de melodie en de harmonische bewerking hier meer zijne klassieke voorbeelden nadert. De invloed van Beethoven is in deze symphonie duidelijk waar te nemen.

„Dramatisch" noemt Berlioz zijn *Romeo*-symphonie. Zij is het ook in velerlei opzicht. In het algemeen zijn dramatische neigingen in de muziek van Berlioz immer te bespeuren, en het is dus geen wonder, dat hij ook op het gebied der opera zijne krachten beproefd heeft.

Benvenuto Cellini was zijn eerste werk in dit genre. Het bevat een schat van muzikale ideeën en had bij de eerste opvoering te Parijs (in September 1837) een beter lot verdiend dan het geval was. Vergelijkt men het echter bij de niet later geconcipïeerde dramatische werken van Wagner — *Der fliegende Holländer* en *Tannhäuser*, — dan ziet men, hoe verschillend de richting van beide meesters is, die men zoo vaak in één adem heeft genoemd, alsof zij bij elkander behoorden. Dan ziet men ook, waarom de genoemde werken van Wagner zooveel hooger staan dan de *Cellini* van zijn Franschen tijdgenoot: bij Wagner gaat de artistieke kracht van den tekst, van het drama uit; bij Berlioz is de tekst niets meer dan hij bij de oude opera-componisten was, namelijk het *libretto*, de aanleiding om een opera te schrijven.

In de briefwisseling van Wagner en Liszt wijst eerstgenoemde, bij gelegenheid dat er sprake is van een opvoering van *Benvenuto Cellini* te Weimar, er nadrukkelijk op, dat de groote fout van dat werk ligt „*in der Dichtung*, und in der unnatürlichen Stellung, in welche der Musiker dadurch gedrängt wurde, dass er durch rein musikalische Intentionen einen Mangel decken sollte, den eben *nur* der Dichter ausfüllen kann.... Berlioz soll doch nur um des Himmels willen eine neue Oper schreiben; est ist sein grösstes Unglück, wenn er dies nicht thut, denn nur Eines kann ihn retten: das Drama, und nur Eines muss ihn immer tiefer verderben, sein eigensinniges Umgehen dieses einzigen richtigen Ausweges".

Dat doorzicht had Berlioz niet. Na den val van *Cellini* te Parijs verliet hij voorloopig het gebied der opera en legde zich toe op

het hybridische genre: de dramatische symphonie *(Roméo et Juliette)* en de dramatische cantate (*La damnation de Faust*). Zeker, het waren twee groote dichters, die hem de stof voor deze werken aan de hand deden; maar hij gebruikte daarvan slechts wat hij voor zijne muzikale doeleinden noodig had. Om de dramatische gedachte en om de strekking der drama's van Shakespeare en Goethe bekommerde hij zich niet.

Eerst ongeveer 25 jaren na den val van *Cellini* kwam Berlioz weder met dramatisch-muzikale werken voor den dag. Het waren: een opéra comique: *Béatrice et Bénedict*, en een omvangrijke opera *Les Troyens*. Ofschoon in laatstgenoemd werk vele schoone gedeelten voorkomen, zoo is toch ook hier een zich min of meer vastklampen aan de oude opera waar te nemen en heeft het evenmin als de andere opera's van Berlioz er toe kunnen bijdragen om hem tot een der eersten op dit gebied te stempelen.

Een neiging tot het dramatische bespeurt men ook in Berlioz's religieuze muziek. Zijn *Requiem* o. a. levert er het bewijs van. Wat de behandeling van den tekst betreft, stelt Berlioz zich niet op het standpunt der oude kerkcomponisten noch zelfs op dat van een Mozart of Cherubini, maar op dat van Beethoven en andere modernen. Voor hem was die tekst hetzelfde, wat die van de *Missa solemnis* voor Beethoven was. Instrumentaalcomponist bij uitnemendheid, evenals de groote meester, dien hij zich zoo gaarne tot voorbeeld stelde, was het hem vooral daarom te doen, met behulp van de rijke middelen der moderne instrumentatie den Latijnschen tekst de hoogste uitdrukking te verleenen, d. w. z. de stemming waarin die woorden den toehooorder brengen, zoo duidelijk mogelijk weêr te geven.

Zoo is zijn werk een verheven symphonie met koren op den tekst van het *Requiem* geworden. Tekstherhaling was daarbij natuurlijk niet te vermijden. Evenals de componisten van muziekmissen bijv. op de woorden *Kyrie eleison, Christe eleison* uitvoerige, op zichzelf staande stukken componeerden, heeft ook Berlioz de verschillende deelen, ja zelfs de enkele strophen van het *Requiem* als zelfstandige muziekstukken gecomponeerd. Leerling van Lesueur, wiens streven het was, de kerkmuziek „dramatisch en beschrijvend" te maken, heeft hij elke gelegenheid tot toonschildering, die de tekst hem aanbood, met beide handen aangegrepen.

Berlioz hechtte veel aan dit werk. In zijne *Mémoires* zegt hij: „Si j'étais menacé de voir brûler mon œuvre entière, moins une partition, c'est pour la Messe des Morts que je demanderais grâce".

Gelukkig is het zoo ver niet gekomen. Wel laat, maar in volle mate, heeft men Berlioz eindelijk ook in zijn vaderland de eer gegeven, die hem toekomt. Niet alleen zijn *Requiem* maar ook zijne andere voorname toonscheppingen heeft men er leeren waardeeren, en onder die werken zijn er vele, die nog heden ten dage op de programma's van verschillende concert-ondernemingen voorkomen en met groote geestdrift door het publiek worden ontvangen. De Franschen hebben eindelijk de groote beteekenis van hun landgenoot gevoeld.

Henri Viotta.

PARLEMENTAIRE KRONIEK.

26 October 1903.

In een betrekkelijk kort tijdsbestek — van 8 tot 23 October — heeft de Tweede Kamer gelegenheid gevonden, een drietal ontwerpen van gewichtig sociaal-economisch belang, het bankoctrooi, de telegrafen en telefonen, en de mijnontginning betreffend, af te doen. Bovendien werd, tusschen het eerste en tweede onderwerp in, een niet onbelangrijke wijziging gebracht in de gemeentewet.

De sociaal-economische novellen, ofschoon afkomstig van twee verschillende departementen en onderling in geen enkel opzicht samenhangend, gaven niettemin aanleiding tot beschouwingen, die elkander op sommige punten raakten. Welke is de taak van den staat ten aanzien van bedrijven, die uit hun aard een monopolistisch karakter dragen? In hoever kan, mag of moet de staat, tot bescherming der belangen van het algemeen of van economisch-zwakken, in de sfeer der particuliere belangen ingrijpen? Het waren deze vragen die zich bij de behandeling van elk der drie ontwerpen aan de wetgevers opdrongen. Dat die vragen, over het algemeen, door de regeering en de meerderheid in het parlement in den geest der moderne economie beantwoord werden, kan zeker niet beweerd worden. Maar evenmin zou men kunnen volhouden, dat zij, wier beslissing den doorslag gaf, de leer der staatsonthouding en der maatschappelijke harmonieën huldigden. Ook een christelijk-conservatieve regeering — dit hebben de parlementaire gebeurtenissen dezer maand geleerd — kan den onder den invloed

der wassende democratie zich onmiskenbaar vervormenden tijdgeest niet geheel weerstaan.

Met het ontwerp tot „verlenging en wijziging van het aan de Nederlandsche Bank verleend octrooi" kwam de regeering echter, zooals de titel reeds aangeeft, niet op nieuwe banen. De Bank blijft wat zij was en is: een particuliere instelling, die een haar van staatswege gewaarborgd monopolie uitoefent en daartegenover verplichtingen aan den staat op zich neemt. Het ten vorigen jare in de Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek gevoerd debat over de vraag, of boven een aldus geoctroieerde particuliere bank, een staatsbank de voorkeur zou verdienen, had de regeering slechts versterkt in haar meening, dat de tijd om tot de oprichting van zulk een staatsbank te komen nog lang niet daar was. Wel echter had zij het oirbaar geacht om, bij haar onderhandelingen met de Nederlandsche Bank, voor den staat een grooter aandeel in de winst van het bankbedrijf op te vorderen, dan onder het bestaande octrooi genoten werd en om bovendien aan de verlenging van dat octrooi met vijftien jaar eenige andere voor den staat of voor het publiek voordeelige voorwaarden te verbinden. De voornaamste dier condities hield verband met de voorgestelde intrekking der muntbiljetten, gepaard met het toekennen aan de Bank van de bevoegdheid om biljetten van tien gulden uit te geven. Daartegenover moest dan echter de Bank zich verplichten om het thans aan den staat tot een maximum van vijf millioen en tegen rentevergoeding te verleenen crediet te verhoogen tot vijftien millioen, waarvoor aan het Rijk *geen* rente in rekening zou mogen worden gebracht. De voorschotten, krachtens dit blanco-crediet aan het Rijk te verleenen, zouden gedurende den loop van het octrooi slechts in twee gevallen opvorderbaar zijn: 1e indien het Rijk zijnerzijds weder muntbiljetten mocht gaan uitgeven, 2e indien het beschikbaar metaalsaldo van de Bank beneden tien millioen daalde.

Erkend moet worden dat, waar de regeering eenmaal principieel stelling gekozen had tegen de oprichting van een staatsbank, de door haar met de Nederlandsche Bank getroffen regeling van een ernstige behartiging van 's lands belang getuigde en wel geschikt was om de voorstanders van een staatsbank, zooal niet tot andere gedachten te brengen, zich toch met zekere gelatenheid bij

de meening der overgroote, met de regeering instemmende meerderheid te doen neerleggen. Nadat dan ook dr. Bos, die ten vorigen jare, in de Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek, met groote zaakkennis en overtuiging de oprichting van een staatsbank aanbeval, had te kennen gegeven, dat een dergelijke bank ook nu nog tot zijn vrome wenschen behoorde, achtte hij niet alleen verdere oppositie tegen het regeeringsontwerp overbodig, maar gevoelde hij zich zelfs verplicht, dat ontwerp te verdedigen tegen hen die het op een belangrijk punt trachtten te ontwrichten.

De heeren Van Bylandt en Van Asch van Wijck waren het geweest, die, van oordeel dat de getroffen regeling hoe langer hoe liever had te duren, er op aandrongen dat de termijn van 15 althans tot 25 jaren zou worden verlengd. Met klem van redenen betoogde de heer Bos, dat aan dien termijn, waaromtrent de minister stellig niet zonder moeite met de Bank tot overeenstemming was gekomen, niet mocht worden getornd, waartoe te minder aanleiding bestond, nu in het octrooi de „zeer gelukkige gedachte" werd opgenomen, om, na 15 jaren, het octrooi telkens voor één jaar te verlengen wanneer geen opzegging werd gedaan. Merkwaardig was de houding, die de heer Harte ten aanzien van dit belangrijke onderdeel der overeenkomst aannam. Van hem, zoo verzekerde hij, zou geen voorstel tot verlenging van den termijn uitgaan, maar wilde de Kamer een beslissing in dien geest nemen, dan zou de regeering zich daartegen niet verzetten! Misschien ging de heer Schaper wat ver toen hij het vermoeden uitsprak, „dat er iets achter de coulissen (zou zijn) gebeurd", maar het verwijt door dr. Bos den minister toegevoegd wegens zijn onverschilligheid omtrent een voor de toekomst zoo belangrijke aangelegenheid, was zeker niet onverdiend. „Ik wil wel zeggen," aldus zette de heer Bos aan zijn verwijt klem bij, „dat ik bereid ben aan het octrooi, zooals het nu is, mijn stem te geven, maar als het nu nog ten gunste van de aandeelhouders der Bank gewijzigd wordt, zou ik daartegen ernstig bezwaar maken, tenzij een naastingsformule werd opgenomen, waarvan ik een redactie voor mij heb, die ik eventueel bij wijze van amendement zou voorstellen." Dit paardenmiddel miste zijn uitwerking niet. Er werd geen stem meer vernomen die op termijnverlenging aandrong

en het in dier voege door den principieelen tegenstander tegen de regeering en haar vrienden in bescherming genomen ontwerp werd ten slotte onveranderd aanvaard. Alleen vier sociaal-democraten stemden tegen.

Kon, bij de behandeling van het bankwezen, de beginselvraag: staats- of particuliere exploitatie? uit den weg worden gegaan, van de beraadslagingen over het wetsontwerp betreffende aanleg, exploitatie en gebruik van telegrafen en telefonen, vormde zij het voornaamste element. Het merkwaardige daarbij was dat als kampioen voor de uitoefening van staatswege, ook van het telefoonbedrijf in zijn vollen omvang, nu eens niet een democraat optrad, maar een lid dier oude garde van orthodoxe liberalen, die den dood pleegt te verkiezen boven het prijsgeven van de manchestersche vrijheidsvaan. Het moet voor de meer naar links geplaatste leden van het parlement een niet geringe voldoening geweest zijn, te bemerken, hoe mr. Tydeman, die zich reeds in 1895 krachtig voor staatsexploitatie uitsprak, in de acht jaren die sedert verstreken zóó weinig aan het wankelen was gebracht, dat de vurigste voorstander van de leer, volgens welke monopolistische bedrijven alleen veilig zijn in handen der gemeenschap, ten aanzien van het telefoonbedrijf onmogelijk verder zou kunnen gaan dan deze oud-liberaal. Zijn klemmende hoofdmotieven waren deze, dat de staat, die, door de interlocale telefonie tot zich te trekken het beginsel der staatsexploitatie feitelijk reeds aanvaard heeft, zich onmogelijk goed van zijn taak zal kunnen kwijten, indien het de plaatselijke publieke netten aan particulieren of gemeenten overlaat en dat de tegenwoordige toestand, dien de regeering in hoofdzaak wenschte te bestendigen, noodwendig tot schade voor den staat en tot ongerief voor zijn individueele leden leiden moet. Immers, wel de winstgevende netten zullen ondernemers vinden, doch waar een minder voordeelige exploitatie te voorzien is, blijven de ingezetenen verstoken van een middel tot gedachtenwisseling, dat voor hen dikwijls van nog grooter waarde zijn zou, dan voor de bewoners van meer bevoorrechte streken. Komt daarentegen alles in één hand dan zal niet alleen aan het telefoon-verkeer, het geheele land door, een anders nimmer te verkrijgen regel- en gelijkmatige werking kunnen worden verzekerd, maar dan zal het ook mogelijk zijn te doen voorzien in de behoeften van het *gansche* publiek en niet-

temin de algemeene exploitatie-rekening met een kleine winst te doen sluiten of voor het minst te laten kloppen. Al deze overwegingen gaven den heer Tydeman aanleiding om op het ontwerp, dat den staat vrij wilde laten in het verleenen van concessies, een amendement voor te stellen, daartoe strekkende dat de exploitatie van staatswege regel en het verleenen van concessie niet dan hooge uitzondering zou zijn.

De heer de Marez Oyens had tegen dit zeer gedocumenteerde amendement niet veel anders aan te voeren, dan dat een zoo ingrijpende en wat zijn financieele gevolgen betreft toch altijd onzekere wijziging van den bestaanden toestand hem te minder aanbevelenswaardig scheen, omdat het overnemen van het telefoonbedrijf door den staat in Nederland „noch noodzakelijk, noch urgent" was. „Die noodzakelijkheid bestaat niet, omdat, indien ook al de telefonie bij ons wat achteraan is gekomen, zij in den laatsten tijd met reuzenschreden is vooruit gegaan. Zoo gaat het ook wel met groote mannen, die verre boven anderen uitsteken, en die, als kinderen op school, toch een paar nummers lager zaten dan zij boven wie zij nu verheven zijn." Dát argument zou echter den minister kwalijk bekomen. Een greep doende uit den overvloed van gegevens die den spreker ter beschikking stonden, verwees mr. Tydeman eenvoudig naar twee landen waar het door hem verdedigd stelsel werd aanvaard. „Op 1000 inwoners heeft Nederland 149, Duitschland 1670, dat is meer dan tienmaal zooveel, interlocale gesprekken, en Zwitserland 1409, dat is juist tienmaal zooveel. Met reuzenschreden, heeft de minister gezegd, zijn wij vooruitgegaan!" En wil men weten, hoe het in Zwitserland, minder volkrijk en toch zeker niet welvarender dan Nederland, met het plaatselijk telefoonverkeer staat? Er zijn daar 330 locale netten, tegen 58 bij ons. Geen wonder, waar in Nederland 130 gemeenten met meer dan 5000 inwoners van plaatselijk telefoonverkeer verstoken zijn. Voorwaar, in welk opzicht wij het „herrlich weit" mogen hebben gebracht, op het gebied van de telefonie behooren wij nog altijd tot de achterblijvers!

De veronderstelliug is niet gewaagd, dat, indien niet de regeering ten slotte een onaannemelijkverklaring in de schaal had geworpen, de logica en de overtuigende cijfers van mr. Tydeman de Kamer zouden hebben omgepraat. Onder de regeeringspartijen

waren toch verscheiden leden, die in 1895 hun stem gaven aan de motie destijds door mr. Tydeman voorgesteld en die dezelfde strekking had als het thans ingediende amendement. Het woord „onaannemelijk” werkte evenwel als een toovermiddel. Vast aaneengesloten, als gold het de verdediging van een kerkelijk dogma, schaarden zich de christelijke mannen aan de zijde van mr. Oyens, terwijl zich bij het „bloc” vier van links voegden. Het waren — o bittere pil! — juist vier van mr. Tydeman's „politieke vrienden”.

Zal dus, in Nederland, ten aanzien van het telefoon-verkeer, de affaire op den ouden voet worden voortgezet? Niet geheel. Nauwelijks was het amendement-Tydeman gevallen, of van sociaal-democratische zijde werd een ander amendement ingediend, dat wel is waar het nu eenmaal vastgestelde hoofdbeginsel der wet niet rechtstreeks raakte, maar toch de strekking had, den invloed der overheid op de exploitatie van het bedrijf belangrijk te versterken. Door de regeering was voorgesteld dat de tarieven, de voorwaarden van het gebruik en de dienstregelingen aan een goedkeuring van overheidswege zouden zijn onderworpen, — de heer Melchers en vier van zijn geestverwanten gaven in overweging, die goedkeuring eveneens te vorderen voor de „arbeidsvoorwaarden van het bedienend personeel”.

Het lijdt geen twijfel of dit amendement zou, aan zijn lot overgelaten, den weg zijn opgegaan van het amendement-Tydeman. Nu geviel het echter, dat in het voorstel iets lag, dat ook bij den het meest naar links gekeerden vleugel der rechterzijde sympathie wekte. En het was tactisch zeker goed gezien van de heeren Talma, Nolens, Kolkman, Van Löben Sels en Van Veen, dat zij van hun gedeeltelijke instemming deden blijken *niet* door het indienen van een sub-amendement op het voorstel-Melchers c.s., maar door voor den dag te komen met een zelfstandig voorstel. „De arbeidsvoorwaarden” scheen hun een te ruim genomen omschrijving, maar zij wenschten althans „de regeling der loonen en diensttijden van het bedienend personeel” onderworpen te zien aan de goedkeuring van den minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. En zoo waar, al bleek de minister op de hem toe te kennen bevoegdheid in het minst niet gesteld; al achtte hij het gevaarlijk, incidenteel een greep te doen in de regeling van het arbeids-

contract; al betoogde hij dat bij deze wet de rechtsgrond voor een zoodanige regeling ontbrak, en dat, zoo men die regeling toch aanvaardde, de vertoornde Themis zich mettertijd wel zou weten te wreken; al meende hij om al die redenen het amendement van den heer Talma c. s., evengoed als dat van den heer Melchers c. s., te moeten ontraden — het eind van de historie was, dat het laatste wel is waar verworpen, maar het eerste aangenomen werd. Voor het eerst, sedert het optreden van het tegenwoordig Kabinet, maakte, in een principieele aangelegenheid, een deel der rechterzijde front tegenover de regeering en dreven tien anti-revolutionairen en drie katholieken, gesteund door de gansche linkerzijde, op vier „politieke vrienden" van mr. Tydeman na, hun wil door tegen de stemmen van hun partijgenooten en de vermaningen van mr. de Marez Oyens in. Wie weet of, als de heer de Stuers had verzuimd, op het laatste oogenblik „verzamelen" te blazen, zelfs niet méér dan drie katholieken zich naar links hadden bewogen! Nu ging alleen mr. Aalberse met de heeren Nolens en Kolkman mede.

Dus aangevuld met een bepaling, die, naar het oordeel van mr. Drucker, de overneming van het telefoonbedrijf door den staat waarschijnlijk zal verhaasten, kwam het wetsontwerp in stemming. Niemand zal zich verwonderd hebben, behalve zes sociaal-democraten, den heer Tydeman onder de tegenstemmers aan te treffen. Eer za het verwondering gewekt hebben, dat zoovelen, die met mr. Tydeman streden, zich ten slotte bij de regeeringsvoordracht neerlegden. Of had voor dezen wellicht het amendement-Talma de wet aannemelijk gemaakt?

Na de telefonie, de mijnontginning. De door de regeering voorgestelde wijziging in de napoleontische wet van 21 April 1810 beoogde om een belangrijke beperking der vrijheid van den tot mijnontginning bevoegde mogelijk te maken. In geval van nalatigheid in de behoorlijke ontginning van een mijn, waarvoor concessie werd verleend, zal, zoo stelde regeering voor, aan het recht van den concessionaris, van staatswege en onder zekere voorwaarden, een eind kunnen worden gemaakt. Tevens nam de regeering de gelegenheid te baat om, met het oog op de zich in ons vaderland ontwikkelende mijnindustrie, voor te stellen dat bij algemeenen maatregel van bestuur verschillende voorschriften zullen worden

gegeven, zoo in het belang van het werkvolk als van de bewoners der streken waar mijnbouw gedreven wordt.

Zoowel in het eene als in het andere opzicht deed de regeering, op het voetspoor trouwens van haar voorgangster, verdienstelijk werk. Maar overdreef de heer Van Kol niet toen hij den heer Oyens deswege als een soort van marxistischen Lycurgus ging lauweren? Wel beschouwd toch lieten de voorgestelde wijzigingen, hoe heilzaam voor het publiek belang zij ook mochten zijn, de groote vraag of de ontginning van mijnen in de toekomst bij voorkeur van staatswege zal geschieden of aan bijzondere personen kan worden overgelaten, onaangeroerd.

De lof, door den heer Van Kol den minister toegezwaaid, schijnt den heer Oyens niet gesmaakt te hebben. Hij werd er althans niet door weerhouden om, toen de gelegenheid zich voordeed, de sociaal-democraten met al zijn macht te lijf te gaan. De heer Van Kol, die zich niet vergenoegd had met het lezen der „gedrukte stukken", maar die bovendien een plaatselijk onderzoek had ingesteld en in verschillende limburgsche kolenmijnen was afgedaald, bleek in het algemeen over de aldaar gevonden toestanden nog al tevreden. In het bijzonder was dit het geval met de mijn Oranje-Nassau, waar de heer Van Kol veel goeds had gezien en waar onder andere ook de luchtverversching in de mijngangen door hem voldoende was bevonden. Om nu over de waarde van het uitteraard vluchtige onderzoek van den afgevaardigde te doen oordeelen, verklaarde de minister, dat juist die mijn Oranje-Nassau het over de ventilatie aan den stok had gehad met het staatstoezicht en nog zeer onlangs bedreigd was met een geldboete als de ventilatie niet spoedig aan de gestelde eischen voldeed. In plaats van nu op grond van persoonlijke ervaring eenvoudig te constateeren, dat toen *hij* de mijngangen doorkruiste de luchtverversching niet te wenschen overliet, had de heer Van Kol de onvoorzichtigheid — waarvan reeds de hoffelijkheid tegenover de directie van Oranje-Nassau hem had moeten weerhouden — naar aanleiding van 's ministers mededeeling op te merken, dat dan die directie misschien een deel der gangen had afgesloten, waardoor de te ververschen ruimte zooveel kleiner zou zijn geworden. Meer was niet noodig om den toch al ontstemden minister hevig te doen uitvallen tegen „het oppervlakkig

oordeel" van den heer Van Kol, „des te oppervlakkiger in een man, die in zich vereenigt de eigenschappen van technicus en sociaal-democraat; een technicus, die wel den thermometer maar niet den aërometer weet te hanteeren, en den sociaal-democraat, die er zich op beroemt, te behooren tot een partij die, bij uitsluiting van andere, in staat is met arbeiders te spreken en zich van hun bezwaren op de hoogte te stellen. Het was niet genoeg, dat de heer Van Kol geen last had van de benauwde lucht, maar hij had zich van den toestand kunnen vergewissen door gebruik te maken van zijn eenig talent om met arbeiders in overleg te treden."

De slag was raak, althans scheen raak te zijn. Later kwam echter mr. Goeman Borgesius meer dan waarschijnlijk maken, dat de directie van Oranje-Nassau reeds vóor het bezoek van den heer Van Kol aan de eischen van het staatstoezicht voldaan had en dus de bevinding van den afgevaardigde ten aanzien der ventilatie wel degelijk juist was geweest.

De heer Van Kol zou echter nog meer van de zijde van den minister te verduren krijgen. Bij de in het wetsontwerp opgenomen bepaling, dat bij algemeenen maatregel van bestuur verschillende voorschriften in het belang der arbeiders zullen worden gegeven, ook omtrent den *arbeidsduur*, was door den afgevaardigde uit Enschedé en zijn geestverwanten als amendement voorgesteld, dat deze duur „wat den arbeid onder den grond (betrof) niet meer dan acht uren per etmaal (zou mogen) bedragen." De acht-urendag voor mijnwerkers derhalve. De heer Nolens, ofschoon zijn sympathie voor de grondgedachte van het amendement niet verbergend, deed dadelijk opmerken, dat deze zeer gecompliceerde aangelegenheid niet zoo maar met een paar woorden te regelen was. Het amendement der sociaal-democraten noemde hij dan ook „voorbarig, misplaatst, te kort, te eenvoudig, te lakonisch, dientengevolge te drakonisch en ten slotte niet mogelijk." Had de minister zich bij deze niet malsche critiek aangesloten en had hij tevens iets van instemming doen blijken met den in elk geval dan toch ethischen grondslag van het voorstel, men zou kunnen erkennen, dat de sociaal-democratische wetgevers streng, maar niet onrechtvaardig gevonnist werden. De heer Oyens stelde zich echter daarmede niet te vreden. Blijkbaar was de kans te schoon om

hen, dien het Kabinet een onverzoenlijke vijandschap toedraagt, af te straffen en te vernederen. „*Broddelwerk*" heette het amendement, blijken dragend „van niet opgesteld te zijn in de studeerkamer, maar misschien in den spoorwagen, aan de een of andere halte." Ook de heer Goeman Borgesius, die, schoon adviseerend tot intrekking van het amendement, nochtans zijn instemming had uitgesproken met het stellen van een verkorten arbeidsduur voor ondergrondschen arbeid en er bij de regeering op had aangedrongen, van gelijke instemming te doen blijken, moest een schampere opmerking aanhooren over zijn sedert „nog geen vier en twintig uur" bestaande „zeer vriendschappelijke verhouding tot de sociaal-democratische partij". Kortom, tegen de sociaal-democraten, warme voorstanders van de regeerings-voordracht en die ten slotte niets misdaan hadden dan wat, naar te hopen is, de overgroote meerderheid der Kamer toch ook wel wenschen zal, — het verzekeren van wat zonlicht aan hen die een deel van hun leven onder den grond moeten doorbrengen, — te kleeden in een onbruikbaren vorm, tegen de sociaal-democraten werd een houding aangenomen alsof zij zich, naar het oordeel der regeering, wederom hadden schuldig gemaakt aan een „misdadige woeling". Hoogere politiek? Waarschijnlijk. Maar dat het tevens een *christelijke* politiek zou zijn, — menigeen die het betwijfelen zal.

Hoe gemakkelijk het der regeering in dit geval geweest zou zijn, een vrij gewichtig stukje sociale wetgeving nu eens zonder strijd en wisseling van hatelijkheden tot stand te brengen, bleek toen op een oogenblik, dat de gemoederen bijkans tot het kookpunt verhit waren, de heer Drucker, met één welgekozen, waardig en warm woord, den ontketenden strijd tot een einde wist te brengen. Tot déze opmerking voelde de leider der vrijzinnig-democraten zich genoopt, „dat een zaak die van het hoogste belang is en allen in de Kamer ter harte gaat, dreigt te worden opgeofferd aan allerlei quaesties van vorm. Waar dat het geval is," liet hij er op volgen, „zou ik aan de geachte voorstellers van het amendement in overweging willen geven, heden af te zien van een poging om dit vraagstuk tot beslissing te brengen, maar het binnenkort, onder een anderen vorm, weer onder de aandacht van deze vergadering te brengen." Eenige oogenblikken na het uitspreken van deze bezadigde woorden, hadden de sociaal-democraten hun amendement ingetrok-

ken en in plaats daarvan een motie ten gunste van de acht-urendag voor ondergrondschen arbeid ingediend. Nadat goedgevonden was, dat deze motie op een later te bepalen dag zou worden behandeld, werd het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Wie zal tegenspreken dat met wat goeden wil en wat meer gematigdheid aan de zijde der regeering hetzelfde resultaat, met vermijding van veel booze woorden en van veel tijdverlies, te bereiken ware geweest?

De wijziging der gemeentewet, die, tusschen deze proeven van sociale wetgeving in, als administratief-rechtelijk intermezzo aan de orde kwam, had hoofdzakelijk ten doel, een eind te maken aan een bij de bestaande wetgeving dikwijls onvermijdelijk, maar daarom niet minder ergerlijk misbruik ten aanzien der acten van den burgerlijken stand gepleegd. Volgens de bestaande redactie der gemeentewet zijn alleen de burgemeester en leden van den gemeenteraad benoembaar tot ambtenaren van den burgerlijken stand. Een gevolg hiervan is geweest dat in de meeste gemeenten van eenigen omvang, waar de burgerlijke stand dikwijls den ganschen dag door arbeid vereischt, het meerendeel van hen die aangifte komen doen *niet* verschijnen voor een wettig bevoegd ambtenaar, maar voor een aan dezen ondergeschikte, die de bij de wet voorgeschreven formaliteiten vervult, terwijl toch, in strijd met de waarheid derhalve, in de acte vermeld wordt, dat de verschijning plaats had voor den ambtenaar, die dan ook de acten onderteekent. De regeering stelde nu voor om de gemeentewet te doen bepalen, dat de gemeenteraad voortaan ook anderen dan burgemeester of raadsleden tot ambtenaar van den burgerlijken stand zal kunnen benoemen. Tegen deze wijziging, waardoor de praktijk gewettigd en de waarheid in eere hersteld zou worden, kon wel niemand eenig bezwaar hebben. Had de regeering zich hiertoe bepaald, het ontwerp ware waarschijnlijk zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming, in elk geval zonder noemenswaarde discussie, wet geworden. Maar dr. Kuyper had der verleiding geen weerstand kunnen bieden om ook nog eenige andere wijzigingen voor te stellen, die sommigen het omgekeerde van verbeteringen toeschenen. De meest opmerkelijke wijzigingen strekten: eenerzijds om boven twijfel te stellen, dat nooit ofte nimmer een lid der schoone sekse tot de vervulling van het ambt

van burgemeester, secretaris of ontvanger eener gemeente zou kunnen worden geroepen, anderzijds om in gevallen waarin de gemeentewet ook aan niet-doopsgezinden vrijheid scheen te laten, in stede van een *eed* een *belofte* af te leggen, den *eed* voor allen buiten Menno's volgelingen verplicht te stellen.

Tegen beide wijzigingen werd van vrijzinnig-democratische zijde protest aangeteekend. Door middel van amendementen, die mr. Smidt verdedigde, trachtte men de bestaande redactie te behouden en de daaraan verbonden strijdvragen open te doen blijven. Van de regeeringstafel werd daartegenover betoogd, dat er eigenlijk geen strijdvragen bestonden, daar het niet te betwijfelen viel of, naar den geest en de bedoeling der wetgevers van 1851, waren alleen mannelijke burgemeesters, secretarissen en ontvangers denkbaar en kon de eed niet in de eene zinsnede imperatief, in de andere facultatief zijn. Zoodat de voorgestelde wijzigingen, wel verre van iets nieuws in de gemeentewet te brengen, haar bedoeling eenvoudig verduidelijkten en bevestigden.

Niettegenstaande aldus verzekerd werd dat de voorgestelde wijzigingen een hoogst onschuldig, geenszins principieel karakter droegen, hebben zij aanleiding gegeven tot zeer principieele en niet altijd onschuldige debatten over de wenschelijkheid om vrouwen tot openbare ambten te benoemen en over het altijd nog onopgeloste eedvraagstuk.

Wat het eerste onderwerp betreft, bleek dr Kuyper te behooren tot de breede schaar dergenen die wel „in theorie" wat gevoelen voor de vrijmaking der vrouw, maar „in de practijk" toch allerlei bezwaren hebben. Nu zijn er dan ook van die eigenaardige moeilijkheden, waarop dr. Kuyper wees. Als de vrouwen allerlei betrekkingen gaan bekleeden, die vroeger alleen voor mannen waren weggelegd, wordt het voor de mannen steeds bezwaarlijker om in een positie te komen, die hen in staat stelt, een huishouden op te zetten, en zullen er dus minder huwelijken gesloten worden. Misschien ware hier tegen aan te voeren, dat het hebben van een betrekking die maatschappelijke onafhankelijkheid waarborgt, de vrouw kan weerhouden een onberaden huwelijk of een huwelijk zonder liefde aan te gaan en dat aan den anderen kant toch ook juist de inkomsten der vrouw een huwelijk mogelijk kunnen maken, dat anders voor onbepaalden tijd zou moeten worden uitgesteld. Maar wat te zeggen van dat andere bezwaar, of liever

van dat gevaar, dat de maatschappij van de zijde der feministen bedreigt, het gevaar „dat de *patriarchale* inrichting van het maatschappelijk leven ter zijde (zal) worden gedrongen en daarvoor de *matriarchale* weer in de plaats gesteld"? Wel is waar, onthulde dr. Kuyper, blijkt dit booze opzet van het feminisme in hoofdzaak nog maar uit de buitenlandsche litteratuur, maar het begint zich toch „ook in ons land in veel gezochte en veel gelezen literatuur te openbaren. Nu kan noch mag men den blinddoek voor de oogen hangen en voorbijzien, dat het eene deel der feministische quaestie met het andere samenhangt. Neen, het is een quaestie waarvan alle deelen met elkander in organisch verband staan. En wanneer men voortgaat, gelijk men gedaan heeft en nog bezig is te doen, om voor het begrip van het huwelijk en de rechten van het gezin die van de vrije liefde in de plaats te stellen, dan moet men ook, wanneer men zoo iets in de wet wil stellen, niet alleen waken tegen de schadelijke gevolgen voor het gemeentebelang, uit bloedverwantschap, zwagerschap en echtverbintenis, maar ook tegen schade voor die belangen, uit het concubinaat, d. i. uit een m. i. zondige verhouding voortvloeiende."

Ja, wat te zeggen van een dergelijke ontboezeming? Misschien past het best een herinnering aan het spreekwoord dat wie te veel bewijst niets bewijst. Zou dr. Kuyper waarlijk meenen, dat de „meisjes", „zusjes" of „zieltjes" van Henri Borel, op wiens werken hij blijkbaar doelde, ooit tot de sollicitanten zouden behooren, aan wie de heeren Smidt en Drucker een secretaris- of ontvangers plaats zouden willen toekennen? Is de pleitzaal van den Hoogen Raad zoo ver van het Departement van Binnenlandsche Zaken, dat de minister zich niet eens met eigen ooren en oogen had kunnen overtuigen, hoe, in Nederland althans, de ontwikkelde, de gestudeerde vrouw in degelijke kennis, in ernst en waardigheid niet voor den gestudeerden man wenscht onder te doen?

De opvatting van dr. Kuyper, hoe verouderd en averechts zij moge schijnen, was blijkbaar ook die van de meerderheid der Kamer. Als één man stemde de rechterzijde, versterkt met alle oud-liberalen en een paar Uniemannen, tegen de amendementen-Smidt.

Ook in hun strijd voor het eed-amendement dolven de vrijzinnig democraten het onderspit. Hierbij hadden zij echter niet de

gansche rechterzijde tegen zich. De heer de Savornin Lohman bleek nog altijd van oordeel dat, in overeenstemming met het schoone woord: „uw ja zij ja, uw neen zij neen", het bestaan van tweeërlei waarheid niet mocht worden aangenomen en dat in elk geval voor een ieder die evenzoo denkt, onverschillig tot welk kerkgenootschap hij behoort, de weg moest openstaan om, in plaats van een *eed*, een *belofte* af te leggen.

Deze, men mag gerust zeggen „liberale" opvatting van den eed werd echter door dr. Kuyper met een voor niet-theologen vrij duister beroep op een eed, dien Christus op vordering van de overheid zou hebben afgelegd, bestreden. Wat niet wegneemt dat ook de minister een principieele regeling van de eed-quaestie wenschelijk achtte en het juist daarom beter vond, niet incidenteel aan die quaestie te tornen. Dit te voorkomen was, naar dr. Kuyper nogmaals verzekerde, de uitdrukkelijke bedoeling van de voorgestelde wijziging.

Men kan derhalve zeggen dat ten aanzien van het vrouwen- en ten aanzien van het eed-vraagstuk, de regeering zich met succes beijverde om al wat tot afwijking van den *status quo* zou kunnen leiden, buiten te sluiten.

„Reactie wil hier niemand," klonk het op 25 Februari jl. van de regeeringstafel en werd sedert meermalen herhaald. Maar van een ernstig streven in tegenovergestelde richting valt voorshands toch ook niet veel te bespeuren.

C. Th. v. D.

BUITENLANDSCH OVERZICHT.

29 October.

Octoberfeesten.

De stille, druilige Octoberluchten en de schuchtere roerloosheid van het vochtig geboomte, als op eenmaal bewust geworden van zijn naaktheid, die de naderende winter zal ontdekken!

Aan het eind der groote laan van het kerkhof Montmartre, terzijde op een hoogte, ligt Zola begraven. De Zondag volgend op zijn sterfdag is in den volkskalender tot een herinnering bestemd aan de groote daad van zijn leven. Daarom was, den namiddag van den 4en October, de kerkhof-allee gevuld met een rustig aandringende menigte van menschen.

De begraafplaats van den held blonk hun tegemoet onder den somberen hemel door haar schat van veelkleurige bloemen en kransen. Zij ook brachten bloemen, en ieder droeg als herkenningsteeken de wilde roos op de borst of in het knoopsgat.

Aan den voet van den heuvel gekomen, beklommen zij de trap naar het terras en defileerden ernstig voorbij het graf, met een groet en een enkel woord soms voor den doode; zij legden hun bloemen neer bij de andere bloemen, zij offerden hun viooltjes en rozen, — dikwijls de wilde roos alleen die hun tot teeken diende — mannen, vrouwen, kinderen van alle standen, arbeiders en winkeliers,

geleerden, artisten, voorname burgers, ook soldaten in uniform; zij wandelden langzaam en plechtig heen over het terras van de hoogte, — de hoogte die hun het wijde uitzicht gaf over de boulevards van de wereldstad.

Het was een duister oogenblik in Frankrijks leven geweest, toen de man dien zij eerden het woord had genomen om de twee beginsels van licht uit te spreken: Waarheid en Recht. De genius van zijn volk gaf ze hem in. Maar hoe dikwijls gebeurt het niet dat de innigste aandoening en het geheimste geweten van een natie geen uiting vinden in mannenwoord en mannendaad, hoe dikwijls gaat het moment voorbij en blijft de keel toegeknepen, de hand onbewogen, onder den angst en den druk van den tijd!

De man die op het Montmartre-kerkhof zijn schuilplaats had gekregen voor het harde leven was misschien door zijn aanleg niet bestemd om een groot held te worden; maar het oogenblik had hem groot gemaakt. Toen het er op stond, haarfijn, had hij geloofd aan de loutere kracht van het menschenbewustzijn, hij had zijn geloof gezegd tegenover de conventioneele machten van het leven die het maatschappelijk recht in hun geweld hadden: tegenover de kerk, tegenover het leger, tegenover de samenleving der wereld, en hij had den smaad van zijn geloof op zich genomen en geleden. Maar hij stond aan den kant van het licht

Daar gaat de stoet langs zijn graf; de hoeden en petten worden afgenomen; de gezichten, jong en oud, verfijnd of krachtig, keeren zich voor een oogenblik naar den lijksteen van den doode, een uitroep weerklinkt nu en dan door de stilte heen: *Hommage à Zola*, of ook wel *Vive la sociale*, maar het is een uitzondering, zoo rustig houdt zich de optocht; een dame strooit haar viooltjes, een oud man wikkelt zorgzaam de mooie meegenomen rozen uit hun papieren zak en zoekt er een goede plaats voor onder de kransen, kinderen leggen hun wilde roos neer... dan komen de laatsten, wanneer het late daglicht even rozig den droeven hemel opluistert. En allen dragen van die plek der treurigheid iets met zich van de vreugde van Waarheid en Recht.

De dagen toen Zola zijn daad verrichtte waren een tijd van

zedelijke vernedering voor Frankrijk. Het scheen wel alsof het volk voor goed uit zijn spoor was gekomen. Maar nu, daar we eenige jaren verder zijn, heeft die tijd, van ons standpunt gezien, iets van een omkeer. Wel is waar, de zaak die Zola voorsprak moest onderdoen, — tijdelijk. En zijn er dan niet overwinningen die gevaarlijker blijken dan nederlagen? Moet niet soms het onrecht daarom triomfeeren, alleen om handtastelijker, door niemand meer te loochenen, voor den dag te komen als het bare Onrecht dat het in waarheid is?

Misschien is het overdreven van de Dreyfus-affaire een keerpunt te maken in Frankrijks geschiedenis. Het leven van een volk is een onmetelijk samenstel van krachten; om dat in beweging te houden, daartoe is velerlei invloed noodig. Maar het is toch ook niet te ontkennen dat „de zaak" met al haar om- en aanhang het nationale geweten gewekt en gescherpt heeft, en men zal toestemmen dat zij door haar gevolgen heeft medegewerkt om Frankrijk zijn zedelijke zelfstandigheid te geven tegenover militarisme en clericalisme en andere gevaarlijke -ismen die vijandig waren aan de natuurlijke ontwikkeling van het land.

Hoe lang heeft Frankrijk niet zijn weg moeten zoeken na den Napoleontischen val? Hoe lang was het niet op allerlei steunsels aangewezen om zich ook maar een beetje rechtop te houden voor het oog van de wereld? En iedere stut bracht zijn gevaar mee. De lust tot revanche op Duitschland heeft het Boulangisme gebracht; de vrees voor het socialisme en de wil om het fatsoen van het land te bewaren heeft aanleiding gegeven tot het bevoorrechten der geestelijkheid; de ambitie om weer een rol in Europa te spelen heeft het verbond met Rusland tengevolge gehad, en dat verbond was een vassaliteit.

Zoo ging men van Scylla naar Charybdis, en de tijd scheen voorbij dat men zichzelf dorst te zijn......

Zie eens hoe 'n twaalf of 'n veertien dagen na het ernstig herdenkingsfeest op het Montmartre-kerkhof de straten en pleinen van Parijs overstroomd zijn met een vroolijk gewoel van menschenmassa's jubelend bij den intocht van den koning en de koningin van Italië of luidruchtig wachtend in de weidsch verlichte Avenue op de terugkomst van de hooge bezoekers uit de opera.

Daar is heusche vreugd op straat, en in het Elysée en te Versailles heerscht er, in de samenkomsten bij plechtige recepties en maaltijden, bijna iets wat men natuurlijke vreugd zou noemen.

„Frankrijk," zoo houdt president Loubet zijn toast op de illustre gasten, — „Frankrijk begrijpt de beteekenis van Uwer Majesteits bezoek aan den President van de Republiek. Het ziet daarin een uiting van de nauwe verstandhouding tusschen de beide regeeringen, die, in overeenstemming met de gevoelens en de belangen der beide volken, maakt dat Italië en Frankrijk vol vertrouwen op elkaar en met een zelfden wil bezield hun nationale taak zullen kunnen voortzetten."

De betrekking van de twee landen, dat is de zin van de woorden, stelt hen in de gelegenheid om den weg van hun nationale ontwikkeling te volgen.

„Evenals gij, Mijnheer de President, zie ik in de ontvangst mij bereid iets meer dan de beleefdheid die een karaktertrek is van het Fransche volk. Frankrijk beschouwt, met reden, mijn tegenwoordigheid te Parijs als de natuurlijke uitkomst van de toenadering tusschen onze beide landen die thans zoo gelukkig haar beslag heeft gekregen."

Dat werk, met andere woorden, waarvoor wij ons moeite hebben gegeven, is nu voltooid, en den waarborg voor een vruchtbare samenwerking bezitten wij in de overeenkomst van stemming en belangen tusschen de twee volken.

Hier is niet sprake van een verbond van Italië met Frankrijk dat een oorlog voorziet in Europa: „de twee landen willen elkander alleen steunen in het volvoeren van hun nationale taak. Den vrede van Europa waarborgen, verdragen van ouderen datum dan de nieuwe verstandhouding; en dat zijn voor den een het verbond met Rusland, voor den ander het drievoudig verbond met Duitschland en Oostenrijk. Maar de nadruk die hierdoor wordt gelegd op de natuurlijke ontwikkeling van Frankrijk en Italië, te midden van een vredestoestand, verhoogt de beteekenis van de verstandhoudiug tusschen de twee landen.

Want zij hebben waarlijk overeenkomst in positie. Beiden hebben door bittere ervaring geleerd hun veroverings-ambitie in te teugelen, beiden hebben hun stelling tegenover de Kerk van Rome te regelen, beide volken hebben politieke neigingen en economische belangen gemeen; en ze zijn van gelijke afkomst.

Waar er reden voor geschil bestond, — en dat was op de tegenover liggende kust van Afrika, die Italië niet aan Frankrijk gunde, — daar is reeds voor eenige jaren, door de schikking omtrent Tunis en het achterland van Tripolis, een regeling vastgesteld, die het overwicht van Frankrijk verzekerde.

Frankrijk, als het machtiger en rijker en meer ontwikkelde land, gaat voor; dit wil Italië erkennen.

Het is dus een gewichtige stap dien Frankrijk door zijn toenadering tot Italië heeft gedaan. Met Engeland is het begonnen, en heeft daarmee eerst verstandhouding gezocht door het sluiten van een, beperkt, arbitrage-verdrag, als inleiding tot een nauwer gemeenschap met het Britsche imperium. De overeenkomst tusschen Italië en Frankrijk heeft dan pas zijn beteekenis gegeven aan het verdrag met Engeland, want door zijn verstandhouding met Italië heeft Frankrijk een nieuw stelsel van verbonden ingewijd. Vroeger heette het uitsluitend Rusland en Frankrijk; het waren heterogene bondgenooten, zij stonden te zamen als tegenwicht tegen het drievoudig verbond, en het drievoudig verbond van zijn kant behield voornamelijk zijn kracht als tegenwicht tegen het andere.

Thans komt voor Frankrijk de natuurlijke groepeering aan de beurt, gezamenlijk met de mogendheden waarmee gelijke belangen en gelijke zeden het vereenigen.

Dat geeft eerst het ware zelfgevoel en de ware zelfstandigheid.

Feestvreugde in Parijs bij het bezoek der Italiaansche Majesteiten....

Laat mij maar een enkelen trek daarvan vermelden.

Madame Loubet, de vrouw van den President, nam haar volle aandeel in de ontvang-vroolijkheid, zij stond den President bij, in al de glorie van haar diamanten en haar zijden gewaden; en men zegt zelfs dat zij hem zal vergezellen bij het contrabezoek aan Italië. De uitnoodiging is gedaan en zij heeft haar aangenomen.

De natuurlijkheid van de betrekkingen tusschen de twee volken krijgt daardoor zelfs iets huiselijks. Waar de vrouw wordt meegevraagd, daar is men pas op familiaren voet...

Men zegt dat toen de Czar van Rusland, te midden van zijn moeilijkheden in het verre en dichtbije Oosten, hoorde van de

invitatie aan Mevrouw Loubet, dadelijk een bode werd afgezonden aan Keizer Wilhelm om een feestelijk onderhoud te vragen.

Deze, zooals men weet, heeft Wiesbaden tot plaats van samenkomst bestemd, en dirigeert er de helft van zijn leger heen tot vermaak van zijn hoogen gast.

Maar dit behoort tot „de Novemberfeesten".

B*.

IN HOOGE REGIONEN.

Tweede gedeelte. (Slot.)

De zon straalde weer klaar, zilverig-helder.

De lucht rein-geregend, wolkeloos, zag bleekig-blauw in zachte egale welving, de licht-ijle sfeer van 'n eerste mooie dag na vele van mist en regen, waarin nog steil òpstonden, zonder zonnedonzing, de bergkammen grillig-strak geteekend.

De witte Jungfrau rugde boven al anderen majesteitelijk uit, nog witter, nog smetloozer dan gewoonlijk, hard-wit tegen de luchtegazing, die er zoo teer achter poeier-bleekte.

De forsch-gekartelde, diep-ingesneden, klooverige schoot met de anders duidelijk-waarneembare eeuwige sneeuwvelden leek nu 'n enkel groot vlak, de gletschers, seraks en ijsglooiingen groenig, glas-achtig opkaatsend tegen donkerder schaduwwerpingen van rotsriffen, in de versche sneeuwing geworden gelijkelijk wit, een bij honderde punten opgenomen veld, een rak van koel-doffe krakzijde, dat hard-scherp opblankte boven alles uit.

Ook de Eiger, vaak zwart-begruisd, stond met de Mönch in 't zelfde reine wit overheerschend; scherp lijnden zich de twee reuzejukken als stutbeeren tegen 'n kerk zoo sterk, — en de drie kolossen, een enkele trits uit een reuzenblok gehouwen, troonde hoog en breed, fel-wit tegen teere, parellichte lucht, in hemelkoor afsluitend heel 't vergezicht.

Diep-weg beneden lag weer het Thunermeer als een vlek van zachte was, dat in de diepte afgegleden daar wazig stolde, het doffe, beslagen water weekig tegen 't stroevere, bijna zwartende dennengroen der ruig-opgaande wanden, onge-

woon-week tegen de gretiger kleur der òp-glooiende weiden, waarover de stralende zon schitter-lichtte. Een bergen-chaos, glanzende weidevelden, huizen, spitsen, dennebosschen schenen uit de schoonmaakbeurt der laatste dagen griffer, klaarder op te rijzen, alsof na 't slechte weer natuur en menschenbouwsels zich gelijk vernieuwden, straffer, fijner vormen aannamen.

Anna Paulowna, al vroeg d' er uit om haar zuster te ontvangen, had dat alles van haar balkon bekeken, in heel haar denken overweldigd door deze wisseling van natuurtafereelen, wat scheen aan te sluiten bij haar eigen vreemd-koele stemming. Met zichzelf en met van Reelen eens, zou ze eerst haar zuster afhalen en hem dan voorstellen, verder naar omstandigheden de verloving stilhouden of openbaar maken.

Zij kleedde zich met zorg, ontbeet langzaam, maar toch hield ze nog 'n anderhalf uur over. 't Ging moeilijk van Reelen te ontloopen, al voelde zij zich bevreesd voor nieuwe besprekingen, die tot veranderde zienswijze zoûen kunnen leiden, en ze wilde niet wijzigen, hoe ook, wilde haar zuster 't eerst en alléén spreken.

Maar van Reelen bleek weinig-spraakzaam te zijn, stelde voor naar de bovenweg te gaan, — en nu zaten ze koel naast elkander, ieder voor zich weg genietend van die zonnige, toch zoo klare aanblik, die fijn-ijle sfeer, waarin de zonneglenster zijn warmtebevingen liet glijden.

't Was een dag om lang in 't geheugen te bewaren, zoo teer en blank, onbeademd als een aanneembruid, een dag van nieuwe lente en nieuw geluk, een verjonging van de al vergevorderde zomer.

Het zitten naast elkaar zonder veel spreken, stil-weg als in betrachting, deed goed, onuitsprekelijk goed, na die enkele dagen harrewarren en 't zoolang opgesloten zijn in de beperkte ruimte van het berghotelletje. Nu aan niets denken! Alleen maar stil-genietend staren, naar zich toe ademen de fijne, ijle lucht, wetend dat na 't stormen de sfeer het zuiverst is. 't Leek of bij iedere ademzuiging het lichaam verjongde, de geest verfrischte, of alles binnen-in zich reinigde, gelijk met de natuur, die geheel vernieuwd en schoongewasschen van al 't vuil en stof, alle duffe lucht, alle broeiing weggenomen, zoo vlot herleefde.

Beneden op de groote weg zagen ze aankomen, als gisteren, de menschen uit hun hotelletje. Daar liepen al de twee feministische zusters, die zich zelf vormden en daar nu haar trots in vonden: de zegen der geëmancipeerden. Toch aandoenlijk hoe die twee met haar oude moeder keven en haar gelijk vertroetelden, hoe ze in die koel-klare lucht graag stevig woûen aanstappen en gedwongen werden langzaam te loopen om moeder meê te krijgen. Daar lag ineens het heele vraagstuk van de vrouw, de vrijmaking en de opoffering saamgeweven.

Anna Paulowna en van Reelen keken elkaar aan, glimlachten om het tafereeltje, een afspiegeling van 't aardsche leven waarin liefde woont en toch botsing komt. Ieder menschbestaan moest toch maar zien zijn eigen kringetje in te richten en wat minder zich om anders kleinigheden bekommeren; geluk is onder alle omstandigheden te vinden, maar 't minst als je naar je zelf toe rekent. Het geluk van die twee feministen zat niet daarin, dat zij zich zelf konden verzorgen, want welbeschouwd zoûen ze dit liever door een man laten doen, maar dat zij nu onafhankelijk, voor haar weleens-wat-mopperende, maar toch goede moeder konden leven, haar helpen en verplegen. Dat gaf een voldoening, een trots, een geluk, waarbij al het ontbrekende zoo goed als verging.

Anna Paulowna wist niet goed of van Reelen dat eveneens zoo verstond, maar aan zijn gespannen zitten kijken met die goedige, lichte glimlach om zijn blond gezicht, meende ze het toch te kunnen afleiden; ze wou het hem niet vragen, uit angst 't eens mis te hebben. Dat zou haar hinderen, haar stooten uit die bespiegelende stemming, waarbij 't gekrakeel, kleine twisten, 't verschil van meeningen haar gering leken, even nietig als de witte nevelpluimpjes, die door de zon uit het vocht van de grond werden getrokken, zich in de warmtestraling vanzelf oplosten.

Nu stapten ook de anderen uit het hotel aan, de vierkant-geschouderde marine-machinist met zijn zwarte baardflarden, de dikke, praalgrage amerikaansche, de bedeesd-wegschuchterende Czeche, de kleine professor uit het kleine akademieplaatsje en z'n aardig dochtertje: Margaretha Maria Mauve, al aardig door die mooie naam; ze kwamen achter elkaar.

Tot zelfs het bleeke heilsarmee-paar, zwak-waggelend in hun slappe, uitgeteerde lengte, waagden zich buiten, om door de zonnestralen zich wat te warmen, de natuur-herleving vol in zich op te nemen.

Anna Paulowna en van Reelen keken beiden er naar, soms even 'n verstolen blik wisselend in grif begrijpen. Ze zagen die menschen, waarmeê ze gisteren en eergisteren nog zaten te redekavelen, als groepen, personen in een bioskoop, met al 't kleine gedoe en de eigenaardigheden erbij, maar waar zij zelf buiten stonden, nu ze van dit hoogtepunt af in die klare, koele, toch-gelijk aanwarmende sfeer naar beneden speurden.

Maar van Reelen voelde ook nog in dit begluren van die daar liepen hun eigen afzonderlijk staren. Nu zij niet spraken, alleen maar keken, leek het of ze afgescheiden van elkaar voor zich heentuurden, ieder met een andere blik en met afstand tusschen beiden. Wat verschilde dat met hun vroeger enthoesiastisch uiten, het aanwijzen van kleine dingen, wat werd een aldoor elkander-naderen, het toezingen van een symphonie onder allerlei alledaagsche woord-wendingen en begrippen. Ze zaten hier naast elkaar, alsof de liefde en 't vreemd verlangen niet meer als 'n roes naar 't hoofd zwalmde, maar naar de voeten zakte, om steviger te kunnen uitdenken. 't Leek alsof ieder afzonderlijk hier zat, een broer en een zuster, heel, heel-goeie bekenden maar geen verliefden.

Het ergste was dat hij zelf niets er aan kon veranderen al ergerde het bovenmatig. 't Zou komen door dat gekibbel van gisteren, of door de verwachte komst van haar zuster. 't Viel hem vreemd op, hoe verstandig en berekend, hoe wel-overlegd Anna Paulowna al redeneerde, terwijl ze 'n paar dagen te voren zich nog zoo hartstochtelijk had uitgelaten. 't Moest wel de komst van haar zuster zijn, die haar zoo in zichzelf deed keeren. Maar hing ze dan zoo aan haar familie? Voor zoover hij kon nagaan meende hij van niet. En toch, en toch, ze deed ineens bezadigd, ingehouden. Zeker, hij wist het, voelde het nu sterk, zij hing maar voor de helft aan hem; ze waren vrienden, lieve vrienden, maar toch niet zoo na als familie. 't Was in hun gesprek van gisteravond zoo sterk uitgekomen.

Hij wou dadelijk voor haar optreden, de leiding nemen en zij verzette zich om met haar zuster 't eerst te kunnen spreken.

Het ergerde, hinderde hem sterk alwat hij overdacht, maar hij kon er geen uitweg aan geven, want de kribbigheid zat bij hem zelf. Zij tuurde zoo vredig, alsof zij dwaalde in aangename droomen, en aan geen moeielijkheden meer dacht.

Hij voelde wreede lust haar te storen. Maar zij keerde plots haar hoofd om, alsof zij 't voelde dat hij haar bestudeerde, zei langzaam als in overgave van geheel haar wezen:

— Heerlijk, heerlijk, hier te zitten, wat is 't vandaag wondermooi... 't is alles zoo rustig.

Hij wist niet wat te zeggen, antwoordde maar met gelijke woorden, — en weer kreeg hij de lust haar onaangenaamheden te zeggen, maar hij voelde hiervan het onrechtmatige, gaf de schuld aan zijn te verfijnd-intuïtieve opwellingen, die onredelijk, egoïstisch waren. Om nu toch barsch te doen, geen liefheid of gedragenheid te huichelen, zei hij plots, bijna scherp-af:

— Weet je wel dat 't niet meer zoo vroeg is... moet je je zuster niet halen?

— Is het al zoo laat?

— Zeker! — Hij wist dat zijn zakhorloge wat voorging, toonde het haar, zonder dat te zeggen. 't Wees over elven, en de trein kwam elf uur twaalf; ze moest zich dus reppen wilde ze niet te laat komen. In jacht-haast stond ze op. Hij liep meê, trippelde even in het hotel aan om z'n stok te halen, kwam haar achterop, zei dat hij vandaag ging naar het Schaapsgat, de binnenaardsche gletscher in het Justiz-dal.

— Ik dacht, dat we van de week samen zoûen gaan?

— Ja, maar 't pad is nogal moeielijk, daarom beter dat ik 't eerst alleen doe! Je weet, het daalt voorbij Hohwacht steil naar onderen, langs de afgrond.

Zij staarde hem weifelend aan — die reden scheen haar afdoende, maar aan zijn wijze van zeggen, het ineens daartoe besluiten, zonder dat hij straks er naar taalde, meende ze dat er wat haperde. Maar ze miste de tijd lang erover te praten, stak hem haar blanke hand toe, zei:

— Wees dan maar voorzichtig... waag je niet te veel... je kunt nooit weten.

— Welnee, glimlachte hij. Maak maar voort, anders is je zuster eerder in 't hotel dan jij.

Meteen liep hij op, naar boven.

Anna Paulowna repte zich naar 't station. De veeren van haar zwarte hoed wuifden in 't snelle gaan boven haar hoofd; ze had zich gekleed, omdat haar zuster wel niet in bergkostuum zou komen, voelde zich in dat lichte kleed en die zwarte-veerenhoed wat erg opgemaakt, had spijt er van dat ze haar baret niet ophield of 't matelotje opzette. — Dat van Reelen zich aan 't gezicht onttrok, kon als een kieschheid gelden. Toch leek het haar vreemd, vooral na zijn aandringen van gisteravond.

Aan 't station bevreemdde het haar nog meer, nu zij tien minuten te vroeg er stond. Zijn horloge moest voor zijn; ze had zich niet zoo hoeven te haasten.

De zon, al zooveel hooger geklommen, stortte vol-uit haar stralend vuur, en hier bij 't station werd 't haar knapjes warm. Het zonnedons weefde zich willig over de voeten, de glooiingen der bergen, verschemerde de scherpe omtrekken. Diemtigen- en Kander-dal lagen al vaag verzwonden in de ragge zonnemist, die alles deed verdroomen. Maar in dat naar beneden turen, zag ze nu de zwart-bruine spoorwagen langs de tandlijnen opschuiven, en ze voelde nu ineens weer waarom het hier ging, dat zij haar toekomst moest verdedigen.

In de paar minuten die nu verliepen, werd zij beurtelings koud en warm; ze raakte met haar zelf verlegen, wist niet hoe zij zich tegenover Annuschka moest houden.

Het treintje schokte stil. Haar zuster, lang, strak, mager, zag ze eruit komen, van verre al op haar toelachen. Ze kusten elkaar dadelijk innig, in 't gevoel dat ze bij elkaar hoorden, zij twee zusters in de vreemde. De pensionsportier kreeg gelijk het kleine taschje te dragen; en nu ontlast, streken ze voort. Annuschka was in tailor met matelot, doodeenvoudig gekleed maar verzorgd-deftig door snit en goede kwaliteit, waarbij Paulowna zich met haar zwarte veerenhoed een beetje pronkerig voelde.

— Hoe gaat 't, Pauli?

— Nog al goed en jij? En brieven gehad?

— Ja, van ma.

— O, ik ook.

— Zoo? enfin, daar praten we straks wel over. Waar is nou 't hotel?

— Niet zoo haastig.... we komen er dadelijk.

— Mooi hier.... heerlijke lucht.

Het ongedwongene hartelijke doen van haar zuster duwde bij Anna Paulowna alle twijfelingen terzij; ze voelde zich tevreden, bijna dankbaar, dat van Reelen uit de voeten ging, zoodat ze zich niet hoefde te ijlen, rustig kon praten, 't vóór en tegen overleggen. Druk en uitgelaten nam ze haar zuster mee, eerst naar haar eigen kamer, liet haar daarna de eigen kamer zien, vlak tegenover de hare, en ook met een balkon, op voorhand al spottend met de primitieve woning van withouten beschot en witte vloeren, goedkoope meubels en blikken spiegel. 't Is hier alles hygienisch, geen kleeden, geen gordijnen en geen mikroben! Van Reelen's portret had ze in een lâ geborgen, alle dingen verwijderd die gedachte konden geven. Daartegenover praalde neef Lostofsky met zijn dunne haren midden in de portrettenchaos, vlak naast Annuschka's beeltenis. 't Was een kleine ondeugendheid van haar. Toch keek ze onrustig rond, alsof hier of daar nog iets verscholen lag; ze wilde glad en eerlijk met haar zuster spreken en daarom mocht die van te voren geen aanmerkingen kunnen maken.

Nog bijna een uur hielden ze over voor 't eten, — en nu de kamer, de kleine dingen bekeken, gingen ze op de groote weg wandelen. 't Deed haar goed, dat Annuschka van niets repte, alleen als oudere, lieve zuster haar bejegende, in al haar doen en laten belangstelde zonder op iets te zinspelen.

Aan tafel vroeg Annuschka bedekt in 't Russisch:

— Waar zit nou je Hollander?

— Hij is d'er niet, maakt een uitstapje, naar 't Schafloch, geloof ik.

— Hè.... op Zondag?

— O, hij houdt van toeren.

— En is dat je Czeche?

— Ja, hoe vin-je hem?

— En dat is zeker de marine-ingenieur?

— Ja, en daar links de Duitsche professor, zijn dochter en de dikke Amerikaansche, waarover ik je schreef.

Ze duidde aan, onder 't eten door, zonder teveel erg

te geven, de verschillende anderen, tot zelfs de Duitsche barones toe.

De bleeke heilsarmee-vrouw zat ook weer aan tafel, en die maakte dadelijk een lief praatje, trachtte bescheiden, heel bescheiden, bijna angstig van zacht-poesende bescheidenheid zich in te dringen. Haar zuster scheen ooren voor dat paar te hebben, en dit hinderde Anna Paulowna even, maar aan de andere kant gaf dit Annuschka een goed begrip van haar konversatie hier in 't hotelletje, — en ze hoefde niet aldoor met haar te spreken. Al zei Annuschka niets, zijzelf voelde, dat die leege plaats haar zuster bezig hield. Nee, 't was niet goed van van Reelen zich hier weg te houden. Zij hoopte toch, dat zijn uiterlijk en gulle manieren haar 't werk lichter zoûen maken, al stond er tegenover, dat 't vlug en grif zijn meening zeggen, waar niet ieder tegen kon, haar zuster niet voor hem zou innemen. Zij schrikte toen de marine-ingenieur in luidruchtigheid ging informeeren waar of mijnheer van Reelen zat, en ze moest zich geweld aandoen, terwijl zij z'n spottende oogjes zag, onverschillig-kalm te zeggen, dat hij een uitstapje maakte, naar de gletscher in 't Justiz-dal naar zij meende, waarover hij gisteren toch sprak.

De barones wisselde een blik van verstandhouding met de kleine professor, die fijntjes lachte. Mevrouw Robinson, de dikke, vulgaire Amerikaansche, keek met zwemmende oogen naar 't plafond, terwijl de twee andere Amerikaanschen in verwarring, bij die opzettelijke vraag van de ongelikte machine-overste, verlegen op haar borden blikten.

't Gaf een oogenblik 'n stekende stemming aan tafel, wat ieder dacht weg te jagen, door ruchtig over dit venijn heen te spreken. Maar gelukkig, het heilsarmee-paar tetterde door, de opzet van de machinist om te grieven door hun aanhaligheid onbewust maskeerend, zoodat haar zuster, hoewel 't haar niet ontging, 't niet te zeer merkte. Opnieuw voelde zich Anna Paulowna kwaad worden op van Reelen, die zich onttrok, de gelegenheid gaf een prikstootje tegen haar uit te spelen.

Na tafel ging ze met haar zuster ineens-door naar boven om 't gesprek, als 't moest, maar dadelijk aan te vangen. Maar Annuschka poosde op 't balkon, stond de bergen te bewonderen, die wel niet zoo klaar als vanmorgen, nu

meer verschemerd in 't zonneweefsel, nog grillig opflankten in grijs-verwaasde kleuren boven het week-wasemende, pastellige groen van 't diepliggende meer van Thun, dat nu leek een dof-beslagen, wonderlijke spiegel, waarover de berggeesten geheimzinnig ademden, om het zoo zacht-dof te krijgen.

Zij wees haar zuster grif aan al de toppen, die ze kende. De Jungfrau vooraan, die alweer door 'n lichte sluierwade werd bezweefd, terwijl Mönch en Eiger nog vrij tegen de hemel stonden. Zij haalde al haar kennis bij elkaar, wees aan de Schreckhorn en het topje van de Weisse Frau, de Blümlisalp, Wildstrubel, Gespalten Horn, waarachter ver-weg de Diablerets zichtbaar werden. Dan rechts de Niesen, met het Diemtigen-dal, de Kleine Wimmisheuvel, daar liggend als een omgekeerde scheepsromp, en dan de grauw-grijze Stockhorn-ketting, ver-weg lijnend. Ze werd in die aanwijzingen zoo uitvoerig, dat haar zuster, die dit alles hooglijk interesseerde, maar toch hier kwam voor de aangelegenheden te bespreken, haar moest intoomen. Van 't balkon ging ze de kamer in, bleef voor 't portret van Lostofsky staan, zei:

— Willen we eens praten.... je begrijpt, over de brief van moeder en 't aanzoek.

— Mij goed, er is anders niet veel over te zeggen.

— Neem je 't dan aan? Des te beter!

— Ik denk er niet aan.

— Zoo, en waarom niet...? je zult toch wel 'n reden hebben.

— Ik hou niet van hem.... heb geen lust tot trouwen.

Zij stond geprikkeld op, liep eenige malen driftig de kleine kamer op-en-neer, herhaalde weer:

— Ik hoû niet van hem, kàn hem niet uitstaan.

Haar zuster bleef rustig op de stoel zitten, keek haar scherpjes aan, zei toen zacht, heel afwijkend van haar gewone wijze van beslist spreken:

— Zou je niet kalm gaan zitten, Pauli? Dan kunnen we beter overleggen.

— Ja, je hebt gelijk, maar 't maakt mij zenuwachtig al dat gedwing van thuis.

— Je weet, dat al onze middelen zoo goed als weg zijn?

— Dàt weet ik!

— En dat jij hier eigenlijk bent van Lostofsky's geld!

— Wat?

— Ja, hij heeft alles betaald en hij betaalt nù nog.

— Wat? herhaalde, schrik-heeschte Anna Paulowna. Wat zeg je daar?

— Heel gewoon de waarheid!

— Dus.... dus, stamelde ze, ben ik zoowat aan hem verkocht.... moet ik met mijn zelf terug betalen.... hem trouwen.... verschrikkelijk!

Zij bedekte haar mooi ovaal-gezicht met beide handen om 't visioen, wat ineens voor haar opdook, niet te zien.

— Heb je dan zoo'n hekel aan hem? vroeg Annuschka, die deze uitwerking aangreep.

— 'k Kàn hem niet zien.... kàn niet met hem trouwen. Liever ga ik dood.... dood.

— Vroeger dacht-je toch anders er over.... ik heb je teminste nooit zóó gehoord.

Zij gaf geen antwoord, snikte door haar handen heen. Haar zuster wist niet wat te zeggen, liep op haar beurt de kamer op-en-neer, ging in twijfel op 't balkon.

De wreede noodzakelijkheid schokte haar ongemeen. Maar kom! ze mocht niet toegeven, 't was in Pauli's eigen belang! In de kamer terugkeerend, herhaalde ze:

— Ik begrijp je niet, vroeger was je niet zoo op hem tegen!

— Vroeger? klaagde Anna Paulowna, haar betraande oogen opheffend, vroeger... ik weet dat niet.... ik heb nooit gewild, dat weet je ook wel.

— Nou ja, je kon niet beslissen, maar toch....

Anna Paulowna staarde haar zuster strak-verwezen aan. De tranen rolden perelend van haar wangen. Ze drong ze terug, zoodat de oogen branderig-aandroogden; bijna rauw zei ze:

— Dus, ik móét met hem trouwen?

— Moeten, moeten? dat is te zeggen, als je zelf de noodzaak niet voelt.

— Die noodzaak voel ik maar al te erg!

— Ja, wat wil je dan?.... ik wil je niet opdringen.... je dient 't zelf te weten.

— Nou goed, als 't moet zal ik 't doen, maar niet voor dat 't móet. Over veertien dagen zal ik beslissen.

— Heb je kennis.... hou je van een ander? polste Annuschka. Die Hollander mooglijk?

— Wat doet dat er toe?

— Heel veel!

— Och kom, dat verandert niets aan de pozitie. Voor mij werd betaald.... ik ben een verkochte... eigenlijk net als in 'n bordeel, en dan praten jullie van onafhankelijkheid, van emancipatie. Kom, kom, laten we maar eens lachen..... wanneer moet de waar worden geleverd? hoe onbaatzuchtig van mijn aanstaande heer gemaal. Ik zal niet eens het recht hebben on-lief tegen hem te zijn, ik werd toch gekocht. Ha, ha, ha!

Ze schoof van verachting de stoel achteruit, lachte haar zuster in 't gezicht uit, en naar 't portret wijzend, hoonde ze:

— Daar zie-je mijn weldoener.... mijn bankier.... mijn kooper, en ik ben zijn slavin!

— Als je 't zóó neemt, ja! maar overdrijf eens niet. Je werd ziek, moest naar Zwitserland, hij hield van je, stelde je in de gelegenheid, heeft altijd van je gehoûen, dat weet je wel!

— Jawel, zooals je van mooie paarden houdt. Hij ging zijn gewone leventje door.

— Goed, laten we daar niet overspreken, niet verder op ingaan.

— Laten we daar wel over spreken.... hij had vrouwen bij de hoop, en nu hij oud wordt, wil hij zich rangeeren. Het succes mindert of ze kosten hem te veel. Denk je dat ik 't niet weet, al heeft niemand mij erover gesproken? Nu is hij zoogenaamd stapel-verliefd....

— O, al lang, dat moet je toegeven.

— Al lang? smaalde ze. Twee, drie jaren geleden keek hij niet naar me.... eerst nadat 'n ander mij het hof maakte, mogelijk ook nadat zijn laatste maitres hem bedroog.

— Mijn God, Pauli, waar haal-je al die dingen vandaan?

— Zoo, ken jij ze niet? Ik wel. Ja, dat komt van al die geleerdheid, dan zie je niet meer wat eenvoudig-weg gebeurt. Enfin, iedereen weet dat, een openbaar geheim. Al verzwijgt men ons vrouwen bijna alles, je merkt toch wel een en ander. O, die dwaze meening, dat een meisje onwetend blijft.

— Ja, als je 't zoo bekijkt, ja!.... Overigens stond hij toch maar klaar om je te helpen.

— Is dat helpen? 't Lijkt voorschot om met woeker terug te krijgen!

— Een heele mooie fraze, maar wat wil je alleen in de wereld.... wat moet je uitrichten met je zwak gestel, of zal die Hollander je trouwen?

Anna Paulowna stond ineens verbluft door 't weinig fijn gevoel van haar zuster. Het riep 't verzet in haar op, het besef zichzelf te laten gelden. Ze was zwak, eene nog ongeschoolde in de strijd om 't leven, maar ze hing toch niet af van 'n man, noch van haar neef, noch van van Reelen; ze voelde zichzelf, voelde dat zij meer had te geven dan terug te ontvangen; en nu ineens kortaf, zei ze waardig:

— Of die Hollander mij zal trouwen hangt niet alleen van hem af maar ook van mij.

— Dus, je geeft toe, dat dit eigenlijk de reden is.

— Neen, dat geef ik niet toe! Ik ging veel met hem om, heb heelveel van hem geleerd, in elk geval het onderscheid gezien tusschen een rijke nietsnut en een intelligent werker, het verschil tusschen iemand die leeft voor zijn genot en zijn passies, maar die de vrouw neerhaalt, en een ander die haar omhoog kan voeren. De fout van jullie feministen is, dat je de mannen over één lijn scheert en dan over de slechte, de vrouwen naar een model beitelt, het model van je zelf.

— Die mijnheer Van Reelen schijnt al een heele beste te wezen.

— Niet beter, niet slechter dan de anderen, maar een met andere idealen dan om alleen weelderig ervan te leven, wat te spelen, een vrouw bij zich te hebben als een luxe-wezen. Mijn God, Annuschka, kun jij, die toch meer weet, meer doordenkt dan de meesten, dat niet begrijpen?

Annuschka fronste bij die direkte aanval haar zwarte brauwen. Haar zuster priemde haar met h'r eigen woorden, h'r eigen inzichten. Wat wou die Pauli toch? Ze kon niet voor haar zelf zorgen. Voor haar part trouwde ze met die van Reelen. Alleen als Lostofsky niet meer bijpaste, hoe moest 't kind genezen? 't Viel haar uit de hand. Ze dacht een wanhopig-verliefde te vinden en ze zag nu tegenover haar eene met de scherpe wapenen van de moderne vrouw, de wapenen, die zij zelf hielp wetten. Zij liep onthutst naar 't balkon, want de engte der kamer benauwde haar; ze voelde de kleinheid harer berekeningen om haar zuster over te halen, waartoe zij zelf niet zou zijn te vinden. En nu ineens beslist om het gesprek tot een eind te brengen, keerde ze in de kamer terug, zei kalm, maar op elke lettergreep drukkend:

— Je moet niet denken, Pauli, dat ik je wil overreden,

je bent oud en wijs genoeg om je eigen weg te vinden; alleen.... als.... je niet.... met van Reelen trouwt, wat wil je dan beginnen?

— Er is zoo veel, m'n muziek.... misschien verpleegster worden, een sanatorium stichten.

— Denk-je dat 't zoo makkelijk gaat?

— Nee, dat geloof ik niet, maar....

— Maar? vroeg haar zuster.

— Pijnig me toch niet.... ik kan die man niet trouwen. Of moet ik, móét ik, hijgde Anna Paulowna, om die schuld te betalen?

Haar zuster gaf geen dadelijk antwoord, zei toen langzaam:

— Nee, je moet niet, als je niet wilt of niet kunt.

— Maar wat dan? Hij heeft betaald, dat wordt oplichting, bijna afzetten!

— In dat geval zal ik het teruggeven.

— Jij, Annuschka?

— Ja ik!

— Maar dat kun je niet, je hebt het zelf noodig.

— Ik hoû genoeg over om af te betalen.

— Maar dat is je bekrimpen, je tekort doen om mij te sparen!

— Als ik jou ermeê kan helpen.... en dan, 't is mijn plicht, ik heb toch vaders geld verstudeert en voor jou bleef niet over.

— Nee, nee, zei Anna Paulowna. Ik kan dat niet aannemen!

Heel haar wezen kwam in verzet tegen deze opoffering van haar zuster, maar er viel niets aan te verhelpen. Ze was ziek, moest zich wel onderwerpen, òf neef Lostofsky trouwen.

— Nu, denk er maar eens over na! zei haar zuster.

Buiten scheen de zon blinkend over de bergen; ze gingen 'n weinig wandelen om 't dorp eens te bekijken.

II.

Van Reelen zag ze 's avonds niet aan tafel.

't Verontrustte haar, de weg naar 't Schafloch gold nog al voor gevaarlijk, er kon hem allicht een ongeluk zijn overkomen. Later op de avond, toen ze de doeken ging halen om zich te dekken voor de koelte, die aanstreek van de toppen, keek ze

even in zijn kamer, zag zijn beslikte bergschoenen staan, wist nu dat er niets gebeurd was. Zij kon zich moeilijk bedwingen, ging dadelijk in 't zaaltje kijken, waar hij zat na te eten.

— Kom eens even hier, hoe is 't gegaan? nieuwslustigde hij.

— Nee.... ik zal het je straks wel vertellen.... wil ik je voorstellen?

— Ik zie er zoo uit.

— Morgen dan?

— Ja, dat is beter.

Zij spoedde zich weer voort om haar zuster buiten niet alleen te laten, blij dat hij niet verder aandrong; ze voelde zich ook te moê, te lusteloos, te veel af om de heele scène te herhalen. Zij moest er eerst behoorlijk over nadenken. De edelmoedigheid van haar zuster bracht haar vreemd in verwarring. Mocht zij dit aanbod wel aannemen? Kon zij hierop ingaan zonder zichzelf te binden?

Nu zij arm-in-arm de lange chaussee een eind afdrentelden wou ze telkens met haar zuster erover beginnen, om met zichzelf tot klaarheid te komen. Maar zij vreesde haar verliefdheid voor van Reelen te verraden en hoe ook, dat diende ze te voorkomen: ze wou zichzelf blijven. Ze begon dus niet over van Reelen, sprak over haar kuur en haar zusters studie, over tal van kleine dingen.

De zon begon nu onder te gaan, en over de groote weg, die als een lang lint langs de bergrug aflijnde, boven het waas-achtig grillig-gevormde meer van Thun, kwamen de menschen uit de verschillende hotels 'n luchtje scheppen. De kant van witte onderrokken, in de bergen weinig te zien, schichtte onder het avondwandelen tegen de groene hellingen, en ook de heeren schenen mooi opgepoetst, velen met witte vesten. Menschen van 't dorp en personeel van de hotels, stijf-netjes in Zondagsdracht, slenterden tusschen de blootshoofdsche dames in avondmantel, de lange, smalle weg, gewoonlijk zoo eenzaam als een dijk in 't polderland, door de Zondag en 't mooie weer een echte pantoffelparade geworden. Anna Paulowna hoopte voor haar zuster op mooi alpengloeien. Maar daar kwam niets van; de lucht te koel, te klaar, te vrij van wolkveegjes om 't opstralend licht naar de verre, besneeuwde toppen te kaatsen. Alleen wazemde op 'n gloeiig avondglanzen.

De zon, achter de Stockhorn-ketting gegleden, straalde daar zijn vuur hoog op in de lucht, geel en rood, versmeltend tot oranje-goud, heel de westereinder een dampend bad, dat goudig doorwaasde het takkengedwarrel, aanvloeide langs de krommingen der wegen, als een enkele zachte oranje-branding van vloeibaar goud, waarbij glooiingen en takkenguirlanden zich warre-lijnden tot romaneske waranden. 't Werd geen overdaverende pracht, geen geweldige schater, maar een lieflijk, vol goedheid uitbranden van 'n koel-klaarbegonnen, lang-uitgeleefde zonnedag, een zacht-teere gloedverglijding, om lang bij te zitten kijken in ademloos, droomig peinzen. Anna Paulowna voelde behoefte daaraan, maar haar zuster uitte haar bewondering in gulle woorden. Ze zweeg maar, want, na al de gesprekken van 's middags, had ze weinig te zeggen.

Door het houtbeschot heen vertelde ze van Reelen een en ander, zonder haar eigen gedachten, haar aanvoelingen erbij te geven, zei het feit zonder meer, dat haar neef al haar genezingsgeld betaalde, haar tot trouwen opeischte, en dat haar zuster, van wie zij zoo iets niet verwachtte, op haar nam dit terug te geven, ook verder voor haar te zorgen.

Van Reelen antwoordde maar weinig, zei alleen:

— Heel mooi van je zuster.

— Vin-je niet?

— O ja! Wat zal die Lostofsky opkijken!

— Nou!

— Dus je zuster was heel lief?

— Buiten verwachting.... haast niet te begrijpen.

— Nou, des te beter!

— Ja.

— Laten we gaan slapen. Welterusten!

Maar van Reelen kon niet dadelijk de slaap vatten. Hij zag daarvoor te klaar de moeielijkheid van 't geval. De daad van haar zuster, hoe mooi en edel op zich zelf, bracht een andere verhouding. Hij had maar even en vluchtig gezien die slanke, lijnige figuur, maar na al wat Anna Paulowna van haar vertelde, kon hij zich bezwaarlijk vergissen. 't Zou heelwat te doen geven! Als hij nu nog maar zijn leeraarschap had, ja dan.... maar als hij eens opnieuw naar een vaste betrekking zocht en dan werkte, werkte,

wie weet werd hij nog eens professor. 't Bestond mogelijk niet, maar dat kon nog komen, hoogleeraar in woningbouw, in toegepaste kunst, of anders in aesthetika, net als haar zuster. Ze werden dan kollega's. Maar als hij dat deed moest hij laten varen zijn zoeken, zijn ploeteren om nieuwe vormen te vinden, moest hij het bestaande kristallizeeren, het met mooie woorden omgeven, in vaste stelsels blijven brengen, terwijl hij de vrijheid, de onbeperkte vrijheid wilde, zich door 't leven en door 't streven laten opnemen, om uit die geweldroes te laten bezinken of tot essence te verijlen, 't geen hij voelde wat in hem, maar ook overal reeds woelde: de geboorte van een nieuwe woningvorm, de schepping van een nieuwe stijl. In welk een labyrinth zat hij verzeild en hoe moest hij zijn weg vinden? Een voorgevoel zei hem al in 't begin, dat deze Anna Paulowna hem zou binden; hij verzette er zich tegen, maar 't overstelpte hem toch ondanks haar, ondanks zichzelf. En nu begon de moeielijkheid. Die zuster zou niet zoo gemakkelijk blijken. Hij diende tegenover haar andere kwaliteiten tentoon te spreiden dan wat artistieke en onverschillige allures. 't Ergerde hem, dat hij komedie ging spelen, zich van zijn mooiste kant laten kijken, maar 't moest wel om harentwege.

Anna Paulowna hoorde hem al die tijd keeren en wentelen en zij kon haast begrijpen wat hem bezighield en verontrustte. Ze stelde hem 't liefst in 't geheel niet voor, want dat zou al gauw 'n botsing geven, — van Reelen en haar zuster, beiden menschen van besliste meeningen. Architekt met opvattingen van een artiest, heel mooi, maar niet om 't leven meê te beginnen! Zoo zou haar zuster zeker denken. Ze had nu ook liever gezien, dat hij vanavond nog uitbleef; ze zag op tegen de dag van morgen. Toch verkeerd, dat zij hem niet dadelijk voorstelde! Ze verloochende hem wel niet maar drong hem naar de achtergrond, door er niet voor uit te komen. Als die twee in diskussie raakten, zou ze hem niet eens bij kunnen staan, zonder zich als een verliefd kind aan te stellen. Nee, ze had er dadelijk flink voor moeten uitkomen. Als van Reelen zich maar wist in te toomen, wat over de kant liet gaan, maar dat bleef niet te voorzien. Ze hoorde hem telkens omwentelen, wou 't hem

wel vragen, de omstandigheid bespreken, maar het sjeneerde; met dat houtbeschot ertusschen ging dat maar lastig.

De volgende morgen zag ze hem aan de ontbijttafel verschijnen, erg verzorgd. Van te voren vroeg hij haar of-ie zich in 't zwart zou kleeden, en een ring aandoen. Hè-ja, antwoordde ze; ze vond die ring zoo mooi, een van zijn moeder, 'n enkele goud-band met groote diamant, maar zij hoorde hem dadelijk erop zeggen, dat hij zich niet zoo wou opdirken, — en nu hij aanstreek geheel in 't zwart, tusschen de dubbel-omgeslagen mode-boord en de nauwe opening van 't vest een smal, heel smal dasje, weer zwart maar van zware zij met een bijna onzichtbaar groen moesje, geen ring, geen dasspeld en zelfs geen ketting, vond zij hem korrekt gekleed, deftig, en weer niet klein-burgerlijk, het officieele weggedrongen door de zacht-amberkleurige zomerschoenen, die goed gewast, glansden als spiegels. Hij besteedde gewoonlijk niet veel zorg aan zijn toilet, keek niet zoo nauw of de boord nog smetloos-wit, het overhemd stijf-gestreken zat; hij gaf meer om een koud bad, een flinke afsponzing dan om die uiterlijkheden, wat hem verwijfd leek, erg fatachtig-meneerig, en zij stemde hiermeê in, maar nu hij zich toch eens anders vertoonde, vond zij hem zóó beter. Zij begreep dat hij een goede indruk wilde maken en dat deed voor haar, om harentwille.

Gelijk stelde zij hem voor. Hij zei de gebruikelijke woorden van aangenaam kennis te maken, zonder iets eraan toe te voegen dat kon charmeeren, maar ook een verkeerd effekt teweegbrengen; hij deed voorzichtig, teruggehouden, bijna te korrekt, vroeg naar 't weer te Bern, antwoordde op de vluchtig-gestelde vragen als een onberispelijk heer.

't Begon Anna Paulowna zelf te hinderen, ze voelde zich benepen, bekneld er door worden. 't Moest haar zuster met haar scherpe blikken wel opvallen, dat hij al te glad, al te vormelijk zich voordeed!

Maar lang hield hij zich niet in toom. Bij het vertellen over het tochtje van gisteren naar het Justiz-dal en de onderaardsche gletscher, dreven de vurige woorden vanzelf weer boven en nu hij sprak van de zon, die klom, zijn gouden weefsels spon om de verre, wegschemerende bergen,

bracht dat zijn hart op de tong, maakte hem van zelf weer ongedwongen. Dit los-zijn hinderde nu niet, omdat het kleur gaf aan zijn kleeren die zoo strak in de plooien stonden. Vreemd, dat dezelfde woorden veranderden naar de omgeving. Och ja, zooals wijn in een goede bokaal meer schittert dan in een beslagen glas.

En ergerlijk, hoe hij daarop tusschen haar tweeën in wandelde, zich moest afsloven, omdat haar zuster hem liet praten, en hij, hiervan bewust, zich telkens had in te houden, hoe het gesprek dan stokte, wat zij aanvulde door te vertellen van iemand die toevallig passeerde. 's Middags, onder voorwendsel dat hij moest werken, trok hij zich terug, en de volgende dag kleedde hij zich weer gewoon zooals ze hem veel liever mocht, nu sjiek en los tegelijk, in wit-gestreken broek, blauw flanel veston, gordel om 't fijngetinte overhemd, en een witte chauffeurspet op zijn blonde stoppelhoofd, blijkbaar de brui er aan gevend, om zich zoo te vervormen. Zij wist niet eens dat hij die bains-de-mer-kleeding bezat, maar door 't slechte weer kon hij ze hier ook niet dragen; 't stond hem goed, hij leek weer als de eerste keer op een zee-officier.

Haar zuster bleef heel lief, polste heel voorzichtig om hem zelf aan 't praten te krijgen, en ze voelde telkens het dubbelzinnige van haar eigen houding. Hij gaf zich alle moeite binnen de perken te blijven, haar zuster niet tegen te spreken. 't Scheen of hij uit zijn vroeger leeraarschap alle argumenten bijeenhaalde om geen artiest maar een belezen man te schijnen, wat heel goed ging, tot haar zuster de vraag stelde wat hij dacht te doen, nu hij voor dat leeraarschap bedankte. Nu moest hij wel voor zijn inzichten uitkomen, kon zich niet meer achter schoolredenen en klassieken verschuilen, diende te getuigen de geest die in hem schuilde, zijn verzet tegen laffe gemakzucht, het willen werken, zelf zoeken en niet zich eraf maken door aan opgeschoten jongens lessen te geven, naar afgepaste, vastgestelde regels. Dat werd de bom die sprong en die zijn verwoestingen maakte.

Zij zag het dadelijk aan haar zuster, die fijntjes lachte alsof ze zei: daar heb ik je nou eindelijk, mannetje! En zij schaamde zich voor haar zelf, voor hem. Al die dagen had hij zich teruggehouden, zich ingebonden, bijna gehuicheld; voor haar zuster, die scherp-logisch dacht, moest dit een

verkeerde indruk geven. Zij moest hem wel terzijde komen, zijn meeningen stutten, waarbij ze de noodige voorzichtigheid vergat, in vervoering raakte, alles deed om haar zuster om te praten.

Maar haar zuster streed niet tegen, luisterde aandachtig, elke fraze in zich opnemend; zij antwoordde heel bezadigd, weerlegde soms even, en zweeg maar weer, zonder zich ooit warm te maken. Hierbij voelden zij zich, zij en van Reelen, alsof ze voor een muur stonden, waarvan geen enkel schot terugviel, waar ze niets op konden raken en hun eigen kogels van terugketsten. Haar zuster liet maar vertellen, liet hem al zijn plannen ontwikkelen, al de prutsende bouwheeren omverloopen die op zijn weg stonden, hem de hoogste vluchten van kunst en eer bereiken, om hem daarna kalm te vragen hoeveel jaar hij wel dacht daarvoor noodig te hebben om dit te bereiken. Hoeveel jaar, hoeveel jaar? hoe kon hij dat zeggen? Maar in dat negatieve, in dat niet kunnen vaststellen, stak zonder een woord sprekens zijn vonnis, zijn eigen neerhaling. Haar zuster zei 't niet, maar in de wijze waarop zij 't dilemma stelde, lag 't genoeg voor de hand: als je zelf niet weet te bepalen wanneer je 't zult bereiken, waarop wil je dan trouwen? En hij voelde dàt, kon geen antwoord geven op de vraag, die niet werd uitgesproken, begon zijn kunstinzichten te ontwikkelen.

Haar zuster hoorde al zijn plannen aan met een effen gezicht, om dan aan 't eind erop te laten volgen: Heel juist, ik geloof dat je het bij 't rechte eind hebt! maar waar wil je al die tijd van leven? Idealen zijn heel mooi, maar ze nemen veel tijd, 'n menschenlevenlengte om in vervulling te komen. Hij vroeg toen of je bij de pakken mocht blijven zitten als je beter wist en kon, en ze zei met haar effenst gezicht: welnee, je bent een vrij mensch, een man, jij kunt het doen, je bent niet gebonden als zooveel anderen. O, haar zuster bleek te zijn een diplomate, en een waar je niet kwaad op kon worden, omdat ze het goede meende. Ze toonde niets tegen van Reelen te hebben, liet het tenminste niet blijken, maar zij zette hem schrap; en om harentwege. En dan vanmorgen, toen zij hem de strikvraag legde of hij niet liever het wisse voor het onwisse zou nemen en weer een leeraarstoel ambiëeren. Van Reelen zette groote oogen op, liet zich door

drift vervoeren en zei: dat nooit, liever de grootste armoede dan op die wijze een zorgeloos leven! Zij juichte in haar zelf om dit manlijk-eerlijk woord, dacht gelijk al angstig dat haar zuster 't zou opmerken, dat je idealen en theoriën mag hebben voor je zelf, daarvoor honger lijden, maar dat niet van een vrouw kunt vorderen, een stelling, die eenmaal recht-uit gesproken, zijn nut zou doen, van Reelen zeker zou doen schrikken, hem tot andere meeningen brengen. Want dat hij voor haar wou opofferen bleek haar in deze dagen meer dan voldoende. Maar haar zuster glimlachte heel gelukkig, reikte hem de hand, en zei: Mijnheer van Reelen, u is een man, volbreng wat u op u hebt genomen, de annalen zullen van uw naam gewagen.

Dat was voor hem de terugweg afgesneden. Ze had hem op een weg gevoerd, vanwaar hij niet rechtsomkeer kon doen, zonder zichzelf bespottelijk te maken. Die theatrale zin van U is een man! schiep een stalen wand, die niet meer viel om te buigen. Van Reelen voelde het wel, viel uit zijn hoogste extaze tot een ijzige stilte, zag zich weerloos gemaakt door zijn eigen woorden. Zij dacht zich weer in 't gesprek te mengen, die stalen wand te verbreken, maar haar zuster gaf van Reelen al minzaam een hand, zei: ik hoop van u meer te hooren.... Vanmiddag ga ik terug. Als u Bern passeert, kom me dan eens bezoeken, — het gesprek hiermee voorgoed uit elkaar geslagen. Ja, met feministen moet je maar beginnen. Als een vrouw het hart en 't gevoel heeft opzijgedrongen, wordt zij een geboren diplomaat, heeft alles op de man voor, omdat zij zijn trots, zijn woord, zijn ideaal als schild kan gebruiken, en zelf onkwetsbaar blijven.

Toen ze alleen waren zette zij zich ervoor van Reelen te verdedigen, regelrecht haar aandeel te nemen, begon met te zeggen: Hoe vind-je hem?

— Niet kwaad, een intelligent man maar een idealist, een dweper, dàt heb je toch wel gemerkt!

— O zeker! maar verder, verder? Haar zuster gaf geen dadelijk antwoord, zoodat ze opnieuw moest aandringen, en toen zei ze: — Als je 't dan precies wilt weten, hij is pedant, nog verwaander dan hij knap is!

Verwaand en pedant? Hij, die zich al die dagen zoo

inhield, zijn eigen meeningen terugdrong om de geijkte wetten van verouderde begrippen en banaliteiten over zich heen te laten pletten en alleen in 't laatste oogenblik zich deed gelden, omdat het niet anders kon, er noodgedrongen geen andere uitkomst bestond. Van Reelen kon verwaand, pedant zijn, maar tegenover haar zuster liet hij 't niet blijken, waar haalde zij 't recht vandaan om dat te zeggen?

— Pedant, verwaand, smaalde ze terug, 't komt er maar op aan het onderscheid te kennen tusschen zelfbewustheid, het zichzelf eischen stellen en de goedkoopere meêgaandheid, van het zich buigen en wringen naar anderen. Die niet vlot-weg looft, wordt altijd uitgemaakt, maar wie niet gauw met zichzelf tevreden is, kan 't ook niet zijn met 't werk van anderen. Dat noemt men dan verwaand, pedant, maar ik noem het de hoogste kwaliteiten.

O, dat was raak, dat trof. Haar zuster moest daarop zwijgen, zei: Zeker, je hebt gelijk. Goethe verklaarde al: Nur die Lumpen sind bescheiden. Van Reelen is een talentvol man, maar met dit-al zijn jullie nog niet getrouwd. Daarvoor komt wat meer kijken! — Maar Annuschka! — Ja, m'n Pauli, je denkt en doet als een verliefde of nog erger, want verliefden denken in 't geheel niet. Ik wil je tot niets dwingen, maar je dient te leeren denken. Eerst moet je evenwel genezen, gezond worden en dan kunnen we verder zien, je bent oud genoeg om te weten wat je te doen staat. Ik vind van Reelen een heel-geschikte man, overal voor, maar niet voor 'n meisje als jij, zonder geld, denk daar eens over na! In alle geval, neef Lostofsky behoef je niet te nemen, daar zal ik voor zorgen! Dat was het ergste wat ze kon doen: de volle verantwoordelijkheid oproepen! En daarmeê ging zij heen.

't Ging haar allemaal door 't hoofd nu ze het treintje naar beneden zag glijden, de zwarte-bruine bak, die gelijkelijk wegzakte in de volle zonneweving, langs de bergrug zwevend, boven de weeke smaragdewazing van 't zachtplekkend meer zich verzilverde. Zij dacht met schrik eraan, om van Reelen te ontmoeten. Wat zou die arme jongen zeggen! De laatste woorden van haar zuster waren zoo weinig bemoedigd.

III.

Van Reelen, van z'n hoogte neergetuimeld, zat op z'n kamer, 't hoofd in de handen, z'n on-practisch-zijn verwenschend. Hij verlangde naar Anna Paulowna, hoorde haar nu terugkomen, zei door de beschotwand, in 'n behoefte van praten en zich eens uit te storten:

— Ziezoo, je zuster is nu toch vertrokken....

— Ja.

— Gelukkig hè!

Zij wist niet wat te antwoorden, zette zich op 't balkon; ze kon 't goed van hèm begrijpen, voelde er toch iets afstootends in, vroeg, om maar iets te zeggen:

— Je houdt niet van haar?

— Houden? dat weet ik zoo net niet. Ze heeft alleen 'n manier van doen, die 't je niet gemakkelijk maakt.

— Ze was toch zeer vriendelijk... heeft je niets verkeerds gezegd, wèl?

— O, nee, dat niet! Maar je kan niets zeggen, je 't laten voelen zonder woorden te gebruiken, èn daar heeft ze slag van.

— Ze is anders zoo goed voor me.

— Jà, dat spreek ik niet tegen, maar....

Hij sprak dat maar niet verder uit, verzuchtte:

— Willen we een beetje gaan wandelen?

— 't Is zoo warm... de zon schijnt zoo erg... en ik ben moê.

— Kom, laten we maar gaan, we kunnen dan op ons gemak praten. Hier weet je nooit of je wordt beluisterd.

Maar zij schrok ervan, om nu al-dadelijk met hem erover te moeten spreken; ze wou eerst kalm er over nadenken, met zichzelf overleggen. Daarom herhaalde ze:

— 't Is zoo warm!

— Ik ben nerveus, ik moet loopen, zei hij weer.

— Nu, ga dan alleen.

— O, als je niet wilt.

— Ik wil wel, maar ik ben zoo moê.

— Een klein eindje? hield hij vol.

— Nou goed, maar niet verder dan Schöneck!

Zij zette haar baret op, nam de parasol, volgde, liep heel langzaam met hem op. In de gang hoorde ze 't al, dat de

lui met elkaar smoezelden en ze voelde, zonder opkijken, dat het haar gold. Aan de overkant, in 't kleine paviljoen, zaten de Duitsche barones met de dikke Amerikaansche, en evenals straks, hielden ze even met praten op, keken elkaar beteekenis-vol aan, alsof ze woûen zeggen: de zuster is weg, nu zijn ze weer bij mekander. 't Beleedigde haar, maar zij kon er niet op ingaan. Op terugweg van de trein, streek haar heel het hotelletje voorbij. Eerst de marine-machinist, die brutaal-weg vroeg of haar zuster vertrok. Toen de kleine professor met zijn dochtertje, die zoo opzettelijk groetten. Een twintig pas verder huppelden aan de twee feministische dochters met haar moeder, die haar gewoon staande hielden over haar zuster; zelfs de Czeche met zijn hulpbehoevende oogen keek haar in de gang aan met vreemde blikken, alsof hij wou vragen: Ben je alleen, heeft van Reelen niet meê weggebracht? Nu, dan wordt-je het mikpunt, wordt over je gebabbeld! 't Leek wel of heel de verzameling naar de kant van 't station uitzweefde, alsof ze het met elkaar overeen kwamen het weggaan eens deugdelijk in oogenschouw te nemen. 't Kon haar allemaal niet schelen, maar 't ergerde en hinderde haar toch. 't Gaf natuurlijk weer stof tot geraddel. 't Viel ook al te veel op, dat hij de eerste dag naar 't Schafloch ging en nu zelfs niet naar de trein bracht. Zij kon hem geen verwijt er van maken, hij wou toch bij de aankomst zijn, dadelijk worden voorgesteld, en alleen uit wrevel maakte hij het tochtje. Maar dat nu ook haar zuster zoo kort-af deed, 't moest wel allemaal bij elkander komen!

Het stemde haar verdrietig, zoodat ze bijna geen woord eruit bracht, en ook van Reelen, die over 't zelfde mokte, bleek weinig spraakzaam. Hij voelde 't maar al te best, dat hij het tegen haar zuster afleî, wist aan zijn ontevredenheid geen uitweg te geven, nu ook Anna Paulowna zoo afgetrokken deed. Haar langzame, sleepende loopen, terwijl hij van kriebel en zenuwen beefde, matte hem af.

De zon gloeide, verstraalde het volle zomervuur naar alle kanten. 't Was wonder-mooi om te zien, maar niet om erin te loopen. De bergen lagen als ver-weg, verschemerd in 't ragge, wazige weefsel door de warmte van de heele dag opgetrokken en dat trillend zweefde tot bijna aan de grijze

koppen, alle scherpe omtrekken zilverig verneveld. In die grijze glans lag zelfs het waas-groene meer verzilverd. De lucht boogde blauwig-wit, stond zoo strak, alsof het de eerste jaren niet veranderen kon, 't nu wel eeuwig zóó zou duren. De warmte straalde onweerhouden uit de blanke hemel.

Anna Paulowna voelde zich moê, geheel-af; ze kon niet meer. Ze bleef zuchtend staan, zei kribbig:

— Ik ga niet verder... 't is niet te doen.

— In huis is 't weinig beter.

— Enfin, ga dan alleen... ik keer weerom.

Van Reelen raakte in twijfel, maar het gesprek van 's morgens schokte hem teveel. Met de beste wil kon hij niet thuis blijven. Hij groette met zijn stok en ging door. 't Liep er nu toch overheen; waar moest dat naar toe? Hij begreep, dat Anna Paulowna onder haar zusters invloed verkeerde, en dat verdriette hem. Als zij zoo naar haar luisterde, wat schoot er dan voor hem over?

Hij liep in 't wilde door, al grooter stappen makend, liep heel de weg af, de Amnis-bult voorbij, tot de weg ineens te veel daalde, een heel eind op streek naar Interlaken.

De zon straalde onbarmhartig op zijn verhit hoofd, zijn doorzweete rug. 't Was of hij liep in een bad van hitte. Toch al te mal om zich zoo af te tobben!

Moê, afgemat, geheel neergeslagen keerde hij terug, moest nu tegen de hoogte op, wat dubbele moeite gaf. Maar de zon gleed al meer naar 't westen, zoodat enkele weggedeelten al in schaduw raakten, en ook de felle straling minderde, en toch, de warmte van 't dal, de verwazeming van 't water, wolkte troebel omhoog, verlamde nog meer zijn leden. Afgetobt kwam hij eindelijk in 't pension aan, liet zich op zijn kamer neervallen, te veel òp, te down om zich door een bad of afsponzing te verfrisschen. 't Was allemaal haar schuld, dat het zoo liep. Als zij zijn zin had gedaan, met hun beiden haar zuster van de trein haalden, om hem voor te stellen, haar gelijk voor 't feit te plaatsen, zou 't anders zijn geloopen. Ze waren dan met hun tweeën geweest tegen haar alleen, maar Anna Paulowna wou dat niet, èn nu waren ze uitgespeeld de een tegen de ander. Hoe iemand zoo onnoozel kan wezen! Vrouwen willen altijd heel slim doen door erg lievig en snoezig te doen, langs 'n omweg er

te komen, inplaats van dadelijk 't wichtigste ook 't zwaarst te laten wegen. Als hij nu maar kalm kon wezen, veel over zijn kant laten gaan, zou 't zich vanzelf wel herstellen. Maar hij voelde zich te opgewonden, te volgeladen om zich in te houden. 't Kon niet anders, hij zou zijn meening moeten zeggen.

Maar plots, terwijl hij nadacht om met de minst-grievende woorden haar onverstand klaar te maken, hoorde hij een woest-fel tokkelen op de piano. De eerste aanslag sloeg als een bons, doortrilde heel zijn kamer, 't leek of alles rondom hem ging daveren; — en de akkoorden werden zwaarder, zwaarder, sloegen òp in smeekend grommen. 't Was Anna Paulowna. Natuurlijk, geen ander kon zóó spelen, zóó in klanken uitvlagen, wat haar trots, haar eigenwaarde, haar ijdelheid niet toeliet in woorden uit te zeggen.

De akkoorden joegen hem door al zijn leden, schokten hem òp naar zijn moëe hersens, en in die trilling, die hem elektrizeerde, voelde hij, zooals hij 't nog nooit had geweten, dat hij haar beminde, dat zij over hem heerschte. Het leek of die piano-klanken door zijn hersens heensloegen, alles uit elkander deden spatten, of die klanken schreeuwden: arme sukkel, wat sta-je je toch af te tobben, liefde is niet door berekening of overleg te dwingen. Dat hartstochtelijk vingerbonzen pijnde fel en maakte hem gelukkig tevens. Hoe kon hij zich ergeren aan kleinigheden? Wist hij dan nog niet, dat zij van hem hield, van hem alleen, en dat hij met zijn nuchter Hollandsch temperament niet kon vatten wat in dat woesteslavische woelde, het wilde gevoel dat van geen tempering wil weten, zich geeft rücksichtlos, zonder overweging.

Hij sprong op, zijn moeheid ineens vergeten, waschte razendvlug zijn handen, wisselde van kleeren, jachtte naar beneden.

Zij eindigde net haar spel, rekte zich voor de piano van overspanning, kwam flauw-lachend op hem toe, vroeg:

— Heb je veel gewandeld?

Hij stond ineens paf door die gelaten vraag, zei terug, zonder eenige verheffing:

— O, ja, tot half-weg Interlaken.

— Was 't niet erg warm?

— Nog al....

— Ik ga me even kleeden, tot straks.

Zij ging heen, liet hem alleen achter. Dus, haar spelen droeg geen verband met hem, gaf geen uiting aan haar innigste, was gewoon een opwinding, of mogelijk nog minder, een bezigheidje, wat maar op hartstocht leek? Zat dàt dan allemaal in zijn gedachten? Voelde hij de gewaarwordingen zóó overdreven? Hij meende toch, dat uit haar spel opklonk een schreeuw om weer goed te maken, nader tot elkaar te komen, alle misverstand uit te drijven, — en nu hij kwam op die roepstem, bleek hij zich vergist te hebben, scheen zij onbewogen, roerloos-glad, lachte liefjes en vroeg naar zijn wandelen. Of deed ze maar zoo? 't Eene was zoo goed mogelijk als 't andere. Mogelijk zwiepte hij zich op tot allerlei drochtelijke gedachten, zag hij een verkilling waar niets dan een totrustkoming bestond, duizelden zijn hersenen van vage vermoedens terwijl hij in alle zekerte langs 't zelfde spoor nog ging. Hij kon toch niet aannemen, dat Anna Paulowna, die zoo intelligent, zoo zelfstandig, vrijmoedig kon wezen, zich maar dadelijk zou laten overbluffen door de berekendheid van haar zuster. Wat was er dan eigenlijk gebeurd, wat tusschen hen beiden veranderd? Welbeschouwd niets, alléén dat ze voor een enkel uur niet samen waren, hij zich niet naar haar schikte, haar naar huis liet teruggaan, terwijl hij doorwandelde. Als-ie goed nadacht, lag de schuld aan hem, niet aan haar! En wat woû-ie dan toch wel? Ze zei geen enkel onvriendelijk woord, liet met geen blikje blijken, dat het haar verstoorde, waarom zich zoo druk te maken? Ze nam zijn aandringen gemoedelijk op, deed niet geëmotioneerd, speelde heel kalm piano. De geprikkeldheid zat dus alleen bij hem.

Maar juist dat bedaard-liefjes zijn of liefjes-bedaarderig doen ergerde hem zoo. Een heftige uitval zou hem liever zijn. De eerste keer, dat ze niet samengingen, ieder zijn eigen weg, hij op 't pad en zij aan de piano, hinderde haar niet. 't Scheen zelfs welkom òf ging ongemerkt aan haar voorbij. Begon hier de invloed van haar zuster, sprak het nuchter-beredeneerend verstand al meê, of kwam een vage spijt, allang aanwezig, nu tot erkenning? Och ja, hij was toch eigenlijk niets, een arm artiest met veel idealen en veel plannen, die wel eens tot gruizel konden

vallen. Als leeraar met zijn paar duizend gulden inkomen bestond er althans eenige zekerheid. Hij had, indien hij behoefte daartoe voelde, een passende vrouw kunnen zoeken in zijn stand, een gewoon kind, dat zich gelukkig rekende met die twee duizend gulden, een aardsch paradijsje ermeê scheppen. Maar ach, zij was een dochter uit goede stand, hoogst ontwikkeld maar verarmd, die ondanks dat, veel behoeften moest voelen, mogelijk veel eischte, waar moest dat op uitloopen? Een verfijnd vrouwenwezen zonder geld is karikatuur, een vrucht die nooit tot gedijen komt. Een meisje behoorde eigenlijk een dubbel erfdeel te krijgen, want ze wint moeielijker dan de man, en het bekrimpen gaat ten koste van wat wij het aantrekkelijke vinden. Heel 't bestaan van 'n vrouw is maar ijdel spel. Liefde? o ja — maar ook opschik, geld verdoen zonder in te brengen. Een schrik krijg-je, als je de elegante vrouwen beziet, wat die zoo-al aan het lichaam hangen, de elegante vrouw, een luxevogel, die niet anders doet dan van veeren te veranderen. Zeker, de kleeren van 'n rijk man kosten meer dan van 'n werker, moog'lijk tien, twintig maal zooveel, maar bij de vrouw kun-je het tot honderd vermenigvuldigen. Daar is geen grens. De minste meid neemt zich het air van een madam; bijna elke vrouw voelt zich ongelukkig en achteruitgezet als ze'n andere vrouw kostbare dingen ziet dragen, alsof niet haar eigen ziel en haar lichaam, maar wat er omheen hangt de waarde geven. Is 't wonder, dat de meesten hengelen naar een man van pozitie of van middelen, het huwelijk de weg maar niet het doel. Haar zuster was hier niet lang genoeg geweest om haar dat inzicht te geven, niet direkt, en Anna Paulowna zou 't niet hebben aangenomen, daarvoor te eerlijk, ook te weerbarstig. Maar door vertroetelen, behoeften op te roepen, ging dat ook. Hij herinnerde zich haar geprikkeldheid van te voren, haar afgeven op de on-elegante, door eigen werken naar-boven-komende vrouw, haar opwellingen en ontboezemingen, die hem toen wel verbaasden, maar waarvan hij nu eerst de beteekenis doorgrondde.... Hij zag haar nu voor 't eerst voor zich, zooals ze eigenlijk was, 'n vrouw heelemaal vrouwelijk in aanvoelingen, van inzichten en begrippen, die geen feministen kon uitstaan, maar waarover toch de feministische adem heenstreek, zijn troebelheid

liet bezinken, de vrouw, die de man geheel wilde toebehooren en gelijk toch zichzelf zijn. Hoe week ze af van haar zuster, die precies wist wat ze wou, die je sympathiek of je antipatiek kon vinden, al naar je 't verkoos, maar die zichzelf gelijk bleef, waarop je aan kon, en je 't leven halverwege tegemoet vermocht te treden. Waarom, als hij dan toch verliefd moest worden, viel hij niet op zoo eene of op een van z'n eigen land, die zich kon schikken, waarom moest hij juist gaan houen van 'n groot kind, waarmeê hij niet uit de weg kon, en die hem alle moeilijkheden zou bezorgen?

Maar, daar zat het juist: hij zocht geen vrouw, en omdat hij niet zocht, zette het ongezochte zich op z'n weg, moest hij het wel vinden, het opnemen al ging hij er zelf meê struikelen. Een beredeneerde, goed-evenwichtige vrouw had hem niet verder aangetrokken dan eens geestig te praten, met een kokette, zinlijke zou hij mogelijk hebben geflirt, met een naïve wat gebabbeld en haar bloemen gebracht, een brutale of mondaine de rug hebben gekeerd, maar deze, die van alles wat bezat, trok hem aan en hield hem vast door haar soepele lenigheid van lijf, haar gratie en beminnelijkheid van meisje-bijna-gedegen vrouw en haar vastheid van karakter, ondanks alle grilligheid, — de midden-sfeer, niet alleen tusschen gevoel-gevende en verstands-berekende, maar ook tusschen eenvoud en verfijning, niet meer 'n kind en ook nog geen overrijp wezen. O, 't loonde moeite haar te ontbolsteren, haar richting te geven en zichzelf te zetten tot nog grootere inspanning. Al wat hij voor haar deed, alle opofferingen die hij voor haar op zich nam, zouen tiendubbel terugkomen, en 't zou hem zelf grooter, vaster, sterker maken. Wat hem 't meeste aan haar vezelde, bleef haar vrouw-zijn, dat eerlijk en oprecht zich gaf, zonder nevenredenen, en dan haar artistieke intuïtie. Zooals Anna Paulowna vond hij niet gauw een tweede. Maar met dit-al werd het toch moeilijk.

De bel voor tafel luidde en de gasten kwamen drentellangzaam achter elkaar aangeschoven. Ach, alweer tijd voor eten! Er scheen hier niets anders te doen dan slapen, opstaan en aan tafel gaan. Blij zou-ie wezen als-ie eens weer flink aan kon pakken.

Verveeld en kribbig door zijn vele denken, klapte hij het geel-gore, beduimelde geïllustreerde tijdschrift, waarin hij onder zijn mediteeren oogenloos bladerde, gemelijk toe, schikte zich ook maar aan tafel, begon zijn soep te lepelen. De heilsarmee-juf vroeg nu belangstellend of de zuster van Fräulein Raëfskaja was vertrokken, — en ieder voegde zijn meening erbij, dat die zuster toch was zoo'n lieve, gedistingeerde verschijning, en zoo degelijk, zoo bescheiden, niets geen blauwkous, en ze doceerde nog wel aan de universiteit.

Bij het binnenkomen van Anna Paulowna schenen ze daarover ineens te zijn uitgepraat, de bedoeling om zijn tong te schrapen voorbijgeslagen, want hij had zich niet uitgelaten, die kwasie-belangstelling heel-goed begrepen, op iedere vraag met ja, en nog eens ja geantwoord, bij iedere lieve uitroep een even lieve bevestiging teruggegeven. Van hem althans zoûen ze niet weten wat er schortte.

Haar komen aanzitten elektrizeerde van Reelen weer dadelijk. Hij bedwong zich, wilde rustig eten. Maar de gerechten bleven lang uit en nu zijn handen niet vonden te doen, trommelden ze van de zenuwen.

— Wat scheelt je toch? vroeg Anna Paulowna.

— Mij? niets, een beetje nerveus.... je hebt gelijk, ik zal mij inhouden.

— 't Is maar voor de menschen....

Zij zei 't heel zacht, alsof 't haar niet aanging, maar hij las er toch de vermaning in, dat hij zijn opwinding over haar zuster niet aan de anderen hoefde te laten blijken. Zij zelf praatte met de heele tafel over allerlei onderwerpen, had zelfs lieve woorden voor die kunst-schwärmende, barokke barones. Haar doen leek hem een raadsel, maar wat hij toch makkelijk doorgrondde: zij wilde de schijn afleiden; daarin had ze gelijk, maar het bovenmatige, het opzettelijke ervan hinderde hem toch.

De tafel liep vlug af vanavond, — en al heel vroeg stonden ze buiten.

De dagen begonnen te korten, de zon, minder hoog van stand, gleed spoediger achter de bergen. Zij gingen nu kijken of het Alpengloeien zou geven, maar daarvoor moesten ze nog 'n tijd wachten, want 't zonneglimmen vergulde nog de

hoogste toppen op gewone wijze. Even lager strekten zich al bergenreeksen in koele schaduw, waarin ze zwart schenen uit te zetten.

— Laten we naar de kant van Hohwacht gaan, stelde van Reelen voor.

— Nee, dat is te laat... 't wordt te vroeg donker.

— Wat geef dàt? Een klein eindje dan? Tot aan 't hek, je ziet dan alles zooveel mooier.

— Goed, maar niet verder... ik zal even mijn doek halen.

Gelijk wipte ze naar binnen om van Reelen te voorkomen, huppelde al terug, — en nu liepen ze gezamenlijk op, bedaard-passend, zonder veel te spreken.

De zon schoot al dieper weg, en de bergen die in de schaduw lagen, namen grillige, vreemd-zware vormen aan. Glooiingen, zooeven nog in volle glans beschenen, versomberden in één trek, de lichtbundels al verder-weg, al hooger reflecteerend. Nu glansbleekten alleen nog in 't late zonnelicht Jungfrau, Mönch en Eiger, al 't andere reeds in zwartheid omwonden. De sneeuw, veel minder wit dan eenige dagen tevoren, blankte met gletschers en eeuwige ijsvelden, toch wittig goudend in 't zwakke licht. En ook dit schoof weg, een oogenblik alles in twijfel. Maar nu begonnen langzaam de toppen weer op te lichten, eerst de allerhoogste, dan ook lager de groote rompen.

Het grijs der geweldige rotsen glansde òp tot zilver, het groen-bleeke mos tot troebel goud en het donkere denneloover werd als zwaar brons, alles glanzend in vreemde overschichting, terwijl beneden het al dieper donkerde. Langs de voeten der bergen, langs het groene meer, weefden zich uit 't gezonken zonnerag al vaag-zwartende nevels en de duisternis scheen daar vandaan op te rijzen. Maar nu schoot ineens een vlammig roze-rood over de hoogste toppen en het kontrast werd nog geweldiger. Hellegrauwte en hemellicht scheen aan elkaar geweven. Het vlamme-rood, 't dennebrons, 't rots-zilver en het tot goud-verkleurde-groen van 't mulle mos brandde en kleurde in klare klater. Het duurde maar eenige minuten, toen verzwakten, verbleekten de gamma's, werden ze minder, alsof de bergen-massa's ze zelf tot zich trokken, de kleuren inzogen, alles nu weer heel gewoon geworden.

Alleen Jungfrau, Mönch en Eiger bleven nog oplichten met hun witte velden, en naar gelang het spansel naar 't Noorden dieper blauwde, werden hun ommetrekken scherper, de drie bergen als 'n éenheid, een drie-engelenschild van scherp-glad massief-wit tegen ijl-transparante sfeer, alsof ze met hun witheid er zoo tegenaan stonden, brutaal van harde pracht, al-overheerschend.

Anna Paulowna en van Reelen keken naar dat Alpengloeien. 't Verbleeken en 't nu zoo òp-witten zagen ze in ademlooze verrukking, alsof hun leven en hun geluk hierin zich moest oplossen. En toch, ze kenden 't als een gewoon natuurverschijnsel, wat wel telkens opnieuw pakte door de grootschheid en de betoovering, maar waarin toch niet al hun aandoeningen hoefden te verzwinden. Maar ze hadden elkaar niets te zeggen en dit kijken hield bezig, verdrong de onaangename gedachten. Ze voelden zich weer één in dat: hoe mooi, hoe heerlijk! èn daaraan hadden ze behoefte, omdat ze wisten, dat een hindernis was opgerezen, waarvoor ze de eindgetallen niet konden vinden, die ze 't liefst wilden wegdenken, wegcijferen, maar waaraan ze zelf niet durfden beginnen uit angst die hindernis nog te vergrooten.

't Begon ineens wat koel aan te voelen door de onzichtbre nevels, die zich van beneden opwonden, opdreven, en de gletscherzuchten die zwevend aanstreken.

Langzaam gingen ze naar huis toe, door schoonheid bevangen die sprakeloos maakte, maar gelijk koud-omwikkeld door het vage weten, wat zich bijna tastbaar maakte. Van Reelen noch Anna Paulowna spraken wat in hen omging uit. Ze hielden van elkaar, nog even als te voren, o, dat bleef zeker, maar de snoer die bond leek niet van zijde, leek een koord wat leelijk kerfde indien één van beiden aanhaalde, en mooglijk maar weinig weerstond.

Het avondgrauw zweefde al-meer aan, maar nog bleven Jungfrau, Mönch en Eiger boven alles uitblanken als een strak-witte drieëenigheid scherpgeteekend, tot ook deze ommetrekken verbleekten, alle bergen, alle dalen nu in 't donker weggeborgen.

Er rees geen maneschijning, maar door de eindlooze stolping spikkelden òp de sterren in zilverzeving, al feller, fèller, een oneindig zaai-veld van kantel-flikk'rende facetjes,

die zich groepten, puntborend door 't fulpe floers, dat nu diep blauwde.

IV.

De zomer, hoewel erg laat, rukte nog aan met volle kracht, om zich voorgoed te nestelen, de zonneschâ in te halen.

Het gras, pas-gemaaid, begon al-weer op te schieten voor de tweede snit, nu met minder bloemen en ook korter van halmen. Op de hooge toppen groeide het nu welig na al die regens, en 't vee, wat zoolang moest stallen, klingelde lustig de halsklokken bij 't gretig grazen, de veetroepen telkens hooger, hooger opgedreven, om in 't najaar weer langzaam te dalen.

Dag na dag brandde de zon fel-wit over dal-engten en berghoogten, wierp haar schaterende stralen over de schaduwlooze wegen, langs de glooiingen, in de scherpe, donkere ravijnen, golfde voort over de vruchtbaar-groene valleien en heuvelkommen, verdampte het water uit het groote, groene meer, uit de al trager wellende stroomen en steeg òp in trille wazingen, als zonnemistverzilvering, opnieuw naar boven, alle afstanden nu verneveld door dat gazig gespin, wat zich om alle bergruggen weefde en waarop de zonnebundels dansend versprinkelden.

Het weer bleef al-door maar glanzend-strak: 's morgens de verblindende zon, overal tegenwoordig, 's avonds de tintelpinkelde sterren, zoo fel en veel, 'n eindelooze zaaiing, en dan 's morgens weer opnieuw de vurige gloedverstraling, die deed verlangen naar een koeltje van verre gletschers en besneeuwde toppen. Het verblijf in de bergen, zoo vaak beschonden, leek nu een levensverlenging, een weelde van zomerblankte, om sterk-gezond van te genieten, zoodat het zweet uit alle poriën perste, of in koele schaduw van bosch teer te verdroomen.

De luchtelijning welfde onafgebroken boven de bergen in zachtdoorblauwde kristallen stolping, klaar en helder, waaronder diezelfde bergen in zilverig stralenweefsel zich zoo willig vleiden, als kleine dingen. De pluiswolkjes, een enkele keer eens drijvend aan de bijna-doorzichtige luchtegazing, schenen in hun wittende troebelheid uitgezonden, om die klaarheid

nog ijler te doen schijnen. Alleen na zonsondergang, vol gloeiende kleurebranden en tintverschietingen, verrafelde de zonnemist, steeg op van beneden in troebeling van lauwwarme lagen, bleef zweven tot de avondkoelte van de barre toppen aanwuifde en de sfeer weer ijl en klaar maakte voor het tintel-pinkelende sterren-veld, waaronder de reuzige bergen verzwonden.

Het kleine hotelletje raakte nu ineens vol gasten, die, het minder-gunstige weer niet kennend, opgetogen, opgewonden deden, alles vol schalmeiend over 't heerlijk weer in de bergen, een straling van vreugd en opgewektheid rond zich spreidden. 't Werd vakantietijd en van alle kanten kwamen grooten en kleinen naar boven gedrongen, vol pret over 't zich moeten behelpen in 'n hokje, tot zelfs in schuren, met geen begrip ervan, dat diezelfde bergen, als 't weêr nukkig keerde, morgen heel gemakkelijk in sneeuw konden liggen.

Nu nog erger dan vroeger krioelden op 'n klein bestek allerlei natiën door elkander, die 'n mengelmoes van 'n taal spraken, goed om gehakt er van te maken. Daar waren luidruchtige Duitschers in lodenpakken, altijd zwaar-wichtig, en Franschen, verveeld in hun niet sjiek kunnen doen, 'n trekje van verachting om 't gesoigneerd gezicht, de vrouwen allermalst met geblanket vel, witte kant-rokken, op hooge hakken; daar kwamen zware Zwitsers evenrustig en spichtige Engelschen, die niet anders woûen dan toppen bestijgen, erg gebroken spraken, en weer Elzassers die niet meer wisten of ze zich van Fransch of Duitsch moesten bedienen. Daar waren Hollanders, Belgen, Amerikanen, Italianen en van alle rassen, van alle standen, de veertig gasten bijna even zooveel uiteenloopende menschentypen. Een leeraar uit 't naburig Oostenrijk liep met zijn vrouw alle glooiingen af, bebotanizeerde alle velden, bracht de merkwaardigste vondsten meê. Een regisseur, die de figuratie van de Wagner-concerten drilde, nu de tooneelstof voor 'n tijdje afgeschud, begluurde de bergtafereelen en zon-verlichtingen met een gevoelig-technisch oog voor scènerie, ontlokte zelf 'n gevoelige scène door tochten ver en lang te maken, dat zijn vrouw het huis vol jammerde met haar angst, tot eindelijk de tooneelman als de vagebond uit Robert en Bertram onverwachts òpdook, zonder boord, zonder das, zonder jas, alles als een propje op z'n rug

gebonden, de hoed er bovenop, witte doek over 't hoofd, met een jammerlijk gezicht van vermoeidheid, doorknikkend de in fietsbroek geknelde knieën. Een mijnheer uit Berlijn, achtenswaardig en akkuraat beambte aan een bank, snelde ook naar buiten, liep tegen de bergweg op, voelde dra zijn hart heftig kloppen, ging nu met het zakhorloge kontroleeren, in doodsangst dat zich een hartkwaal openbaarde en hij er bij neer zou vallen. Een jong komponist, organist in een klein plaatsje, zocht naar melodieën op de wind, die niet wou ruischen, beluisterde de verschillende tokkelingen in 't water-suizelen van de bijna-droge stroomen, maakte toen een fuga op 't gegil van eene jonge dame met wie hij een beetje flirtte, schreef nog notenbalken op de bovenste toppen der bergen en op z'n manchetten. Een aanstaand filosoof uit München, tijdelijk student in Lausanne, nu bergbeklimmer en jager, wilde alle toppen verkennen, om gemzen te schieten, al het andere wild voor hem te nietig, liep heel de dag rond in zijn prachtig lodenpak met splinternieuw akst en geciseleerd geweer, maar deinsde iedere keer terug voor 't minste wolkje, dat aan de strakke, onbewogen hemel pluimde, kwam de eenige keer toen hij uittrok terug, de mooie spuit gebroken, omdat hij die als alpenstok gebruikte om een wat slecht-uitziende helling, die hem benauwd maakte, ongedeerd voorbij te komen. Een gemeenteraadslid uit Zurich, diep in de zeventig, lijdend aan rheumathiek, dacht zich door de berglucht te versterken, liep onder onduldbare pijnen elke dag zijn twintig, dertig minuten, heel het hotelletje, heel de omgeving nu ineens geworden een rarekiek van de allervreemdsoortigste menschen, de gangen, de kamers voor geen oogenblik meer rustig, heel de dag een voetgeklots en een stokgebonk op de trappen om van te schrikken.

Het eetzaaltje, op 't zuiden gebouwd, smoorde van de hitte en van de vele menschenadems, de lang-smalle tafel nu bezet, elke plaats krap-aangemeten, zoodat ze met de ellebogen elkander raakten. De kleine tafels, die nog konden worden bijgeschoven, waren ook al ingenomen. Het eten-opdienen duurde tijden en tijden. Wel hielp 'n tweede, 'n derde hulp meê, maar het hotelletje, niet berekend op zoo'n overvloed gasten voor enkele weken, bezat geen voldoende borden, geen drie- en vier-dubbel stel vorken en lepels. Al lieten ze vaak 't gerei

liggen tusschen de gerechten, ze kwamen toch te kort en ook de borden moesten worden gewisseld.

Het menu, niet zeer overvloedig, werd telkens na-geserveerd, op zichzelf een prachtige maatregel voor zware eters, maar die tijd vorderde, een tijd die ze in de keuken gebruikten om door tekort aan vorken en messen, ze gauw om te spoelen. De maaltijd rekte en rekte. Soms zaten ze wel anderhalf uur aan tafel èn dat in snikhitte. Geen woord konden van Reelen en Anna Paulowna meer ongestoord spreken, geen silbe meer fluisteren zonder door anderen te worden gehoord, zoo nauw, zoo samengepakt zaten ze aan de smalle tafel.

Van Reelen sprak ervan om te verhuizen, naar een ander pension uit te zien, maar Anna Paulowna, die zich nog haar zoeken van de eerste dag herinnerde, leende maar weinig ooren daaraan. In hoog-seizoen was 't overal hetzelfde.

Het weer was nu mooi, heerlijk-mooi, bijna te mooi, maar de omgeving, de drukte, het lawaai, bedierf alles. Niet gelijk de nieuwe gasten voelden ze de behoefte er uit te trekken, de glooiwegen en bergruggen te bestormen, allerlei tochtjes te maken. Al wat er te zien viel, hadden ze al tien keer bezocht, elk paadje, elk uitzichtspunt meer dan bekend. De bergen droegen voor hen geen geheimnissen meer, om hiervoor de zonnehitte, die onverpoosd neerstoofde, te trotseeren. Anna Paulowna bracht haar ligstoel aan de overkant van het paviljoen, dat achter het huis gebouwd, schaduw had, maar in datzelfde paviljoen dronken de heeren bier en de dames thee, zoodat ze nooit alleen waren, — en Anna Paulowna scheen dit minder te hinderen dan van Reelen, die er zich over ergerde, dat zij zich met al die menschen goede maatjes maakte. Die opzettelijkheid om te laten zien, dat tusschen hen hoegenaamd niets bestond voor aanleiding tot praatjes, begon hem nu toch in drift te zetten. Zij zat de heele dag te redeneeren met die heilsarmee-menschen, deed even lief tegen het heele hotelletje als tegen hem. Eigenlijk mocht hij daarover geen aanmerkingen maken, maar toch het hinderde hem, en zoo sterk, dat hij wrevelig er onder werd, wegliep om ergens alleen op de bergen te klauteren. Hij hield van haar als van geen ander, wou alles om harentwille doen, maar waarom veranderde zij dan zoo? Het argument, door haar zuster opgeworpen, werkte

wel na, liet al zijn invloed gelden. Er vergingen nog maar een paar dagen, maar hun verhouding leek al heelemaal gewijzigd. Hij dacht erover eens ronduit met haar te spreken, maar dat bleef voorbarig, want ze zei toch geen woord dat aanleiding kon geven; ze hield zich alleen teruggetrokken, vermeed stelselmatig hernieuwde hartelijkheid. En mogelijk deed het ook de warmte, de zomer, die haar lusteloos maakte. Hoe ook, 't werd niet om uit te houden! Als ze vanavond alleen waren, zou hij 't haar vragen.

— Weet je dat het eerste Augustus is, zei hij opgewekt aan tafel.

— Eerste Augustus? is dat wat bizonders?

— Zwitschersche vrijheidsdag. Ze branden vuren op alle toppen.

— Zoo?

— 't Moet prachtig zijn op de Stockhorn met al die pieken.

— Ja, dat is te denken.... en langs het meer.

— Overal. We gaan straks kijken.

— Waar kan-je dat dan zien?

— Overal, ik denk aan Hohwacht 't allerbeste!

— Als 't maar niet te donker wordt?

— Te donker? natuurlijk bij licht zie je geen vuur.

Anna Paulowna gaf geen antwoord. Hij had gelijk, maar in het hotelletje waren ze zoo aan 't achterklappen en dàt wilde ze voorkomen.

't Gaf langs de heele tafellinie een enthousiast gesprek van enkelen die het vorige jaren al zagen. Vooral op Scheinige Platte werd altijd wat bijzonders gedaan voor de gasten uit Interlaken; daar lieten ze eens 'n heel chalet afbranden en een andere keer gaven ze het cijfer der kantons in vurige vlammen, elk jaar wat anders. Benieuwd waren ze wat het nu zou wezen? Ze aten wat vlugger af dan gewoonlijk, om de toebereidselen te zien maken, van dat eenig schouwspel vol-op te genieten. Maar er kwam weinig te zien. 't Bleek juist een heldere dag, de avondlucht bleekig-blauw, bijna melkig-wit, waaronder de bergruggen hoog opstonden, de ommetrekken scherp afgesneden tegen het transparant-bleeke spansel. De duisternis viel alleen waar te nemen in de dalen, waar het zonnedampen, tot vale nevels

saamgedreven, bleven hangen, heel de luchtesfeer erboven blankend-ijl zonder verneveling.

Hier en daar vlamden wel op de toppen 'n begin van aangestoken houtmijten, maar de zwarte rook liet zich beter zien dan de vurige kolommen.

— Willen we naar Hohwacht gaan, zei nu weer van Reelen, die erg ongeduldigde.

— We kunnen het hier toch ook bekijken, laten we liever blijven.

— Nee, we zien het hier niet, alleen de hooge toppen en dat duurt nog tijden.

— Op Scheinige Platte wordt het toch 't mooiste en daar staan we hier vlak tegenover.

— Zeker, ongeduldigde weer van Reelen, maar je ziet toch, het wil niet donkeren. Beneden langs het meer ontsteken ze al vuren.

— Maar ik wil Scheinige Platte bewonderen en op Hohwacht ben je achter de berg, kijk je alleen de kant van Thun uit.

Ze zei het eenigszins driftigjes, in de rapheid van haar woorden verliezend 't eigenlijke motief van haar weigeren. Ze drong zich tusschen de andere gasten, om van Reelen's aanhouden te ontgaan, begon te praten met het heilsarmeepaar en 'n beetje later zelfs tegen de Duitsche barones.

Van Reelen merkte haar tegenzin, begreep niet goed de reden, al begon hij zwak een en ander te vermoeden. Hier, tusschen al die anderen in, kon hij haar niet overreden. Toch rekende hij erop, dat ze spoedig zou komen; ze had zeker wat te praten, vrouwen-futiliteit, wat ze hem niet wou zeggen. Maar op dat kleine terras met al die hinderlijke menschen, waar Anna Paulowna nu als een gelijke zich tusschen drong, kon hij onmogelijk blijven wachten. Hij ging maar alleen, liep de groote weg af om de lichten op Känzli, Niederhorn en Gemmen-Alphorn, waar de lucht 't meeste donkerde, eens op te nemen.

Ook beneden aan 't meer van Thun en op de vlakten nabij Interlaken brandden al enkele vuren, maar over 't geheel bleef het maar min. 't Scheen dat het hout, al weken tevoren vergaard en te zaam gesleept, door de vele regens doorsiepeld, te nat werd om fel op te vlammen. Nu ontstaken ze ook een houtvlam op de puntige Niezen, op 't kleine Wimmis-bergli

en op de glooiingen van Spiez. Hij hield het niet vol om hier te blijven slenteren en dat gewoontjes aan te kijken, terwijl daar ginds op Hohwacht iets bijzonders viel te aanschouwen! Ietwat driftig stapte hij op het terras om Anna Paulowna nog eens aan te manen. Maar zij stond nog als straks tusschen de anderen, vlak tegen het hek, de trage vuurtjes vaag bewonderend. Ze keek heelemaal niet om, terwijl hij van ingehouden drift bijna stond te trappelen. Eindelijk begreep-ie, dat hij, om te laten zien dat-ie ook bestond, in het koor moest meepraten. Hij vertelde schamperend hoe weinig 't daar ginds deed. Zij keerde zich nu om, toonde hem 't vuur op de spitsige punt der Niesen, de vlammen op de Avondberg en hoe ze op Scheinige Platte begonnen te ontsteken, en beneden langs het water al vlammen oplekten. Al wat ze aantoonde, zag hij allang. Gewoon prutsig, volstrekt niet groot of overweldigend! De legende over de bergvuren, waarmeê Tell zijn verzet aankondigde, de eedgenooten opriep, heel het spannend verhaal, waarna hij als jongen ademloos luisterde, als in winteruren de school donkerde en de meester 't vertelde, zat te sterk in zijn geheugen, om zich met de werkelijkheid van een paar rookwalmende mijten te kunnen vergenoegen. Hij wou veertig, vijftig, honderd vuren zien vlammen langs 't water, op de spitsen, op alle ruggen, naar alle kanten. Op Hohwacht zou 't zoo zijn, — en hij wou er heen met Anna Paulowna, niet alleen om dat vlammenspel te zien, maar ook om haar naast zich te hebben, zij met hun tweeën alléén, ver van al die burgermenschen. Uit angst, dat anderen daarheen zoûen gaan, als hij de aandacht erop vestigde, durfde hij niet luid erover spreken, mompelde 't alleen maar, terwijl zij deed alsof ze 't niet hoorde. De menschen spraken al zooveel over hen beiden, en nu pas haar zuster weg, zou 't zeker aanstoot geven, als zij met hem, bijna in stikdonker, dat eenzame pad opging. Juist omdat er tusschen hun tweeën niets gebeurde, ze zoo rein als pasgeboren kinderen tegenover elkander stonden, wou ze achterklap en aanstoot-geven mijden. 't Bleef al erg genoeg, dat ze in 't begin zoo onbezonnen deden, zich om niemand stoorden, zoodat nu ieder meende, dat ze 't samen wisten, elkeen zich gerechtigd voelde over hun verhouding de mond te spitsen of oogjes te trekken. In angst

verkeerde ze over dat kwaadspreken al die tijd van haar zuster, en eens draaide het erom, maar nu dat gelukkig niet gebeurde, zou ze voorzichtiger worden, zorgen dat niemand ook maar iets op haar kreeg aan te merken. Hoe vernederend drukten haar die blikken van die lange marine-machinist, het nieuwsgierig gekwebbel van die twee feministische zusters, het beteekenisvol gluurkijken onder zijn beleefd hoedafnemen van de kleine professor en 't oog-genip van die dikke Amerikaansche, toen zij van de trein terugkwam, haar zuster uitgeleide deed, alsof die allen wouen zeggen: ziezoo, nu is ze weer alleen, heeft ze weer vrij spel om grapjes uit te halen! Dat van Reelen 't zóó niet bekeek, dat niet merkte, vond ze grof, plat, bijna onbegrijpelijk voor een man als hij, die vaak zoo fijn dacht, altijd zoo vol pretentie over anderen oordeelde. Maar nou ja, een man blijft een man, schijnt dat niet te kunnen voelen. Die worden alleen aangegrepen door ruwe dingen, door groote houwen, hebben geen begrip, dat speldeprikken en armduwtjes nog meer kunnen kwetsen. 't Viel haar werkelijk tegen dat van Reelen 't niet oplette, haar goede naam waagde aan zijn eigen grillen. Natuurlijk, hij was een artiest en díé wordt alles vergeven. Hem keken ze niet d'erop aan, maar wel háár. 't Is altijd de vrouw die dupe wordt van 't kwaadspreken, een man schijnt er nog op te winnen. 't Werd een lust om te zien hoe die Duitsche barones met de oogen aan hem hing en hoe zelfs het bakvischje de minste beweging van hem volgde! Zoo mooi was-ie waarlijk niet, een knap, een frisch gezicht, mooie oogen en een leuk prater, maar, zooals hij waren er veel, en hoe ook, toch geen heer. Zij hield van hem, niet om zijn uiterlijk, maar om zijn stevigte van karakter, zijn aandurf van 't leven, zijn goede blik op vele dingen. Al die anderen gaven daarom geen zier, vonden hem zeker plomp en breed, brutaal-gemaakt, maar keken naar hem, bekoketteerden hem uit wangunst, uit 't gevoel dat hij was een vrouwenveroveraar, een don Juan, een Lebemann. Ze wist dat, want 't had haar in 't begin toch ook 't meest aangetrokken, maar omdat zij dat wist, moest zij nu elke schijn mijden. Nee, ze ging niet meê, al vroeg hij 't nog zoo herhaaldelijk en zoo dringend.

Van Reelen, in ergernis op een stoel tegen de muur ge-

zakt, omdat hij haar niets kon zeggen, zag onverwachts Anna Paulowna alleen tegen het hek leunen. Het heilsarmee-paar, waarmeê ze eerst praatte, en eveneens de Duitsche barones, waren naar de andere kant van het terras gegaan, de anderen opgeschoven, of door 't lange wachten vermoeid evenals hijzelf wat gaan zitten. Snel richtte hij zich op, kwam naast haar staan, van verzenuwing bijna bevend op zijn beenen. Met haperende, hokkende stem, die half in de keel bleef stokken, zei hij:

— Ga je nou meê, Pauli, naar Hohwacht, òf vertik-je 't?

— Naar Hohwacht? antwoordde ze verwonderd. Dat is toch veel te laat, stik-donker!!

— Wat zou dat? zei hij weer, bijna schor van zijn eigen aandoening.

Zij keerde zich om, geschrikt door de heeschheid van zijn stem, keek hem in 't gezicht, zag zijn oogen zwart vlammen, al zijn trekken barsch, door het zich opwinden, 't zoo lang inhouden. Hij herhaalde nog eens, nu sarkastisch:

— Wat zou dat, een beetje donkerte? ben je daar nou bang voor, en waarom niet vroeger?

Zij zag hem beven van opwinding en ze voelde haar eigen beenen bibberen. Uit zijn oogen scheen al het blauw geweken, de pupillen kleurden donker en zijn gefronste brauwen maakten ze nog zwarter. Zooals nu kon ze hem niet uitstaan. Hij leek wel mal met zijn dwingen! Toch wilde ze door lieve kalmte hem neerzetten, zei opnieuw:

— 't Is toch veel te laat.... en je ziet hier alles prachtig!

Hij zei geen woord terug, maar zijn brauwen knepen al meer toe en zijn oogen keken nog somberder, — en zij ineens buiten haar zelf door die oogen van geweld, hikte met krampachtig teruggehouden hijging uit:

— Je hebt mij niet te beleedigen... ik ga nu eenmaal niet meê zoo laat in 't donker.

— O, zoo! ironiede hij tusschen zijn tanden. O, is het dat? nou weet ik het teminste, saluut!

Hij keerde zich heftig om, zwenkte van het terras weg, liep de weg op naar Hohwacht. Al wat de laatste dagen in hem woelde en gistte brak los, teisterde zijn opgewonden hoofd tot gekwordens toe. Wat scheelde haar toch, wat moest

ze dan? Luisterde ze geheel naar de raad van haar zuster, naar de inblazingen, verdachtmakingen van de hemel weet wie? Als ze niet meer woû, waarom zei ze 't dan niet dadelijk en recht-uit? In 't wilde stormde hij door.

't Was nog niet vol-op donker, maar 't duister begon zich toch als williger te weven, zweefde van beneden op, dat donker nu zoo wat de grens genaderd, waar hij zelf voortstapte. Maar boven bleef het nog bleek-wit, waartegen de donkere bergenruggen zich zwaar en grillig afscherpten.

In de grauwe donkerte van beneden brandden rondom 't meer, op afstanden van 'n kilometer, de groote houtvlammen, die als vurige tongen hoog-op lekten, in 't vreemd-belichte water terug-vlamden. Nu hij verder-op kwam, waar de rotsen niet zoo steil zich afsneden, zag hij ook in tweede ban de vuren vlammen. Op de glooiingen van Spiez waren er wel 'n twintig, en hooger op Niesen en Stockhorn roodglansten ze tegen de bleeke lucht, die toch langzaam donkerde. Ademloos opgestriemd door z'n drift-uiting, ook in 't gevoel, dat hij verloren tijd had in te winnen, liep hij door om Hohwacht te halen, en daar het schouwspel te zien, waarvan de heil-gloed in zijn kinderjaren hem al een vervoeringsrilling bezorgde. Heel het vlakke land rond Thun droeg vuren, en van Merligen, Gunten, Obershofen, van overal, stegen vlammen op. Maar toch leek hem het aspekt maar heel middelmatig. Lag het aan 't zwaar ingeregende hout, dat maar traag wou opvlammen, aan de zoele avondhemel, die heel langzaam donkerde, of aan zijn gespannen stemming? Hij wist het niet, maar hij zag zich teleurgesteld, bedacht plots, dat Anna Paulowna, als ze was meegegaan, hem daarover kon bespotten. Waarom dwong hij toch zoo? Waarom wond hij zichzelf op? Moest ze dan precies doen, precies volgen wat hij woû? Nee, hij werd onredelijk. Maar toch, maar toch, haar weigeren leek niet in orde. Daar zat iets in wat hij niet dadelijk onder woorden kon brengen, maar wat hij sterk, heel sterk voelde, het niet meer samengaan als vroeger, 't niet meer samenvloeien van één verwachting en van één wil. In 't begin ging alles vanzelf. Of ze berg-op liepen of berg-af, naast elkaar zaten of door 't struikhout scharrelden, een onzichtbare band hield ze gespannen, zoodat ze altijd 't zelfde voelden, de een al instemde als de andere nog maar

opperde. Dat gelijk-gaan in alles werkte alsof 'n mensch in sterkte, in ziel verdubbelde en nu leek het of telkens 'n deel wegscheurde, of scherpe nagels in z'n binnenste grabbelden. Lag het aan hem of aan haar? Aan hem niet, want dan zou hij zich schamen! Maar hij voelde zich zoo opgewonden, zoo nerveus, precies zooals zij vóór de komst van haar zuster, en zij deed nu lief en stemmig. 't Was niet in orde; ze had waarschijnlijk spijt, dat zij zich liet drijven op haar liefde, ze onderging misschien een terugwerking, de angst voor de toekomst, het beeld door haar zuster opgeroepen. Maar als dat zóó was, dan moest ze 't hem zeggen, er bleef niets anders te doen dan te scheiden, van elkaar te gaan! Het woord scheiden, half-uitgesproken, kneep hem de keel toe van ontroering. O God nee, hij kon niet meer buiten haar. Hij kon niet eens meer denken. Het wielde en ratelde alles door zijn hoofd heen, en 't scheen er te branden door z'n opwinding.

De vuren op de bergen doofden al, werden overal minder. Triestig, in diepe melankolie, zat hij daarna te kijken, terwijl het duister zich geheimend om hem heen spon. 't Leek of alles uit hem wegvloeide, of 't leven voor hem uitbluschte evenals de vuren daar op de toppen en de glooiingen.

Ineens drong in zijn gedachte weer op Scheinige Platte, waar Anna Paulowna en de anderen naar zaten te wonderkijken. Gelijk heftigde hij op, liep wild in 't donker voort, vol angst te laat aan te komen. De passie voor 't legendaire begrip had hem weder te pakken, joeg hem voort, terwijl hij zich al schaamde 't eenig-mooie te ontloopen met al zijn dringen.

In 't bosch was 't nu vol-op donker, de weg bijna niet te zien, maar hij stormde voort, al viel hij bijna over zijn eigen voeten, al struikelde hij telkens over de wortelvertakkingen, de kuilen en steenbonken. Even ademloos als straks stormde hij terug. Nauwelijks het boschhek achter zich, op de hooge glooiing die vrij uitzicht gaf, bleef hij staan. Dáár schitterde vlak voor hem, op Scheinige Platte, een vlammend reuzekruis, een krucifix van vuur. 't Lag tegen een scherpe helling, zoodat het in de donkerte zweefde. 't Was geen willekeurige houtmijt, maar een met zorg aangelegd vuur of mogelijk een door flambouwen verkregen effekt.

't Greep hem fel aan, hij wist zelf niet waarom. Het oude teeken van 't geloof pakte hem bijzonder, zooveel anders dan die doovende vuren in de afgrond.

In een oogwenk naderde hij nu 't hotelletje. Al de gasten stonden op het terras zich de oogen blind te kijken, vol bewondering voor dat vlammend kruis in die stroef-donkere lucht, waarin de sterren maar flauw pinkten. 't Geleek het lichtend teeken van de kruisvaarders, uit de legende bekend, maar nu hier door menschenhanden gemaakt.

Van Reelen schoof zonder een woord te spreken op het terras. Hij voelde zich beschaamd door zijn opgewondenheid van straks, maar Anna Paulouna die zich omkeerde, scheen het al weer vergeten te zijn. Zij wenkte hem toe, zei:

— Mooi hè? 't ziet uit als een mirakel.

Hij kopknikte, zei zacht:

— Ja! Prachtig!

— En hoe was 'et daar?

— O, heel mooi, vuren, overal vuren, beneden aan 't water, en op de hoogten van Spiez en aan de andere kant, tot ver voorbij Thun en natuurlijk op Stockhorn en Niesen.

Anna Paulowna zuchtte even, in een vage spijt, dat ze al dat moois door eigen schuld niet zag, maar van Reelen voelde zich opnieuw beschaamd, dat hij zoo overdreef, haar bijna brutaal voorloog.

Een oogenblik later zei hij:

— 't Was niet fameus, niet zóó als ik wel dacht, niet zoo aanpakkend als hier, dat enkele crucifix van vuur.

— Zoo? weifelde ze traag. De bekentenis deed haar pijnlijk aan. Zij kende hem totnutoe als heel en hij toonde zich nu half. Zij kreeg 'n weinig spijt, dat zij, na z'n grofheid, weer lief tegen hem deed, in eigen schuldbesef daartoe gedreven.

Van Reelen merkte die verandering door de klank van 't Zoo? en haar effen afscheid nemen. De heele nacht tobde hij er over na. 't Lag aan 't hotel, de omgeving. Al die doodgewone menschen maakten haar het hoofd op hol door hun fatsoen, en zij wou nu nog ingetogener, nog meer teruggehouden schijnen dan de ergste femel! Dat heilsarmeepaar, de feministen en haar zuster, ze werkten allen naar 'tzelfde model, door haar te vleien, haar ijdelheid op te

wekken, waarmeê hij dan vanzelf wegviel. Hoe moest hij dat keeren...?

V.

Van Reelen, bitter gestemd, hield zich in, liet de volgende dag niets blijken, klauterde naar Burgfeldstand om zijn gedachten te verdiepen, de kop weer helder te krijgen voor nieuwe bouwkundige plannen. Hij dacht een ontwerp te maken voor een longlijders-sanatorium, al de bestaanden naar zijn meening te kostelijk van bouw, te rompslompig en daardoor alleen al ondoelmatig. Ze bouwden groote kasteelen, reuze-hotels, met konversatie-zalen, laboratoria en direkteurswoning, terwijl de heele behandeling der ziekte zoowat bestond in 't liggen de godgandsche dag buiten, — de lucht, de plek, de afvoer van faekaliën eigenlijk hoofdzaak, al 't andere maar bijkomende dingsigheden, goed voor zilvermijnrijke patienten, maar onnoodig, ondienstig, en dus schadelijk voor gewone menschen. Al die zware sanatoria, die laboratoria, direkteurswoning, en bijkomende kosten voerden de verpleegprijs maar nutteloos op, maakten de behandeling duur, deden erg gewichtig, maar brachten weinig bij tot de eigenlijke genezing, met het gevolg dat honderden, die bij meer zakelijk inzicht konden worden geholpen, nu in de saamgehoopte steden hun zieke longen moesten laten wegteren, en daarin moest worden voorzien.

Als Anna Paulowna naar Arosa ging, dacht hij mee te gaan, zich nog eens deugdelijk te overtuigen, 't plan wat hij vooraf gereed maakte, om zoo te zeggen, aan de werkelijkheid te toetsen. Maar door die onaangenaamheden der laatste dagen wilde dit niet best gelukken, — en nu hij zoo moeizaam naar boven klauterde, werd hij weer wrevelig op zichzelf, nijdig op al de menschen, welke hem zijn Pauli ontroofden.

De zon brandde fel, wierp hem de helle stralen in de nek, zoodat het opklimmen een barre inspanning werd, een uitputting, in zijn beste krachten, wat hij wel moest staken. Dood-moe, inelkaargezakt, kwakkelde hij terug, wierp zich gekleed op bed, maar de snik-heete kamer verkoelde hem maar weinig, maakte zijn gedachten niet helderder.

Aan tafel gistte een verward rumoer.

De kranten brachten telegrammen, de eerste tijdingen over 't vermoorden van Italië's koning. Al de burgerlijk-brave menschen sloegen van angst en ontzetting aan 't schimpen. Er moesten wetten worden gemaakt om de maatschappij te beschermen. Een koningsmoord, denk eens aan, een moord op 'n koning! als dat niet werd tegengegaan, wat moest er dan van de anderen terecht komen? Vooral de marine-machinist en de kleine professor in hun besef van discipline deden vervaarlijk in hun breed-uitlaaiende, brallende ontstemming. Het heilsarmeepaar sprak nog van de arme verdoolden, waarover men zich moest ontfermen, maar de anderen wilden daar niets van weten. De mooi-gekleede toerist-gemzenjager mikte in zijn gedachte al op die koningsmoorder. De Duitsche barones haalde verzen aan uit Richard de derde, de jonge komponist zat stil toe te luisteren, bij ieder kras woord zijn toestemming te geven, geheel leeg van aria en motieven. En ook de regisseur, al tooneelzette hij elke week minstens tien van zulke moorden op de planken, bleek te zijn voor de barste wetten. Dat sehorem moest het worden afgeleerd!

Van Reelen, van zijn vermoeidheid wat bekomen, hoorde al die goedkoope verontwaardiging aan. Hij dacht om de tallooze moorden, die elke dag gebeuren, waarvan de dader is: de honger; hij dacht aan de arme patienten, die ze uit gebrek aan sanatoria maar laten sterven bij honderden, aan volken, die werden uitgemoord, elke dag heele kolommen, en dat door een natie de meest-verlichte van allen, waaruit jammerklachten nu even vlot opstegen voor deze koning, maar die ondanks dat hun moord bij duizenden niet veranderden. Waarom dan voor een enkele man zoo'n herrie? Wie in dezen tijd de eer van koning-te-zijn aandurfde, moest dan ook maar het gevaar voor lief nemen! Hij voelde best, dat dit argument geen steek hield, dat een moord bleef een gewelddaad, niet weg te cijferen omdat op honderde, duizende andere wijzen onrecht gebeurt, maar dat nabazelen van elkander, dat gelijk-al veroordeelen van 'n daad zonder nog iets anders ervan te weten, prikkelde hem tot ironie, tot verzet.

— Och, zei hij smalend, vin-je 't zoo erg, dat een koning op die manier aan zijn eind komt? Ik niet! Een gids stort van de bergen, een mijnwerker wordt door een ontploffing bedolven, een zeeman door de golven, een dokter erft een

besmettelijke ziekte van zijn patient, het zijn de gevaren van 't métier! En dan, 't blijft de eenige manier om een jonge, krachtige figuur aan 't hoofd van de staat te krijgen, als de ouden beginnen te vermummien!

Het zaaltje zat ineens paf van deze redeneering, maar van Reelen smaadlachte breed-uit over de tafel heen.

— Zou 't hinderen, vervolgde hij ironiek, als de vorsten te lang blijven zitten ze een duwtje te geven? Professors, dominees, ambtenaren pensioneeren ze, zetten ze op wachtgeld als ze te oud worden, maar koningen en keizers zetelen vast, blijven, al kunnen ze 't stuk niet meer zien wat ze hebben te onderteekenen. Ze vinden het koningschap zoo'n gevaarlijk baantje, maar ze kunnen er moeilijk afstand van doen. En de ministers willen dat wel, want zoo'n oude man of een oude vrouw op de troon is nog minder dan een ledepop, geeft heelemaal geen last. Is 't wonder, dat de troonsopvolgers, die niets hebben om handen, meestal gaan boemelen, uit elkander vallen vóór ze de troon bereiken?

— Daar denkt geen anarchist aan, dat is niet hun bedoeling! betoogde al de marine-machinist heesch, buiten zichzelf over deze machtstorning, deze insubordinatie.

— Dat weet ik wel, en ik zal ook niet hun daden verheerlijken, maar ik kan evenmin 'n overdreven medelijden met de maatschappij hebben. Als een hondje wordt overreden, schreeuwen alle buurvrouwen, en als een mensch van honger op sterven ligt, weigeren ze hem nog 'n hap eten.

— Je lijkt zelf wel een anarchist of een socialist, tierde de kleine professor.

Van Reelen lachte weer, daverend. 't Werd nu een rumoer en geschreeuw naar alle kanten, waartusschen van Reelen zijn meeningen nog even honend over de tafel bleef smijten. Hij meende de helft niet van wat hij zei, maar hij had behoefte al die brave burgermenschen, die hem achter de rug bekladden, omdat hij zich niet met hen vereenzelvigde, de schuwste dingen in 't gezicht te zeggen. De vrouwen zaten geheel versteend, met monden toegenepen van de schrik.

De tafel luchtte eerst op, nu, na de soep, 't eerste gerecht werd opgebracht, zoodat ze konden eten. Maar telkens vlaagde de diskussie weer op, van Reelen heel alleen tegenover al die anderen. 't Ergste in verzet bleven de Duitschers.

Een paar dagen terug gaf de Basler Nachrichten al zoo'n vlijm-scherp, geeslend artikel over hun keizer, en nu gaf van Reelen zijn meening zoo ongezouten-weg over hun vorst, de groote keizer, die eerst Krüger met 'n telegram aanmoedigde en nu de Engelschen maar liet moorden, wat het brave Duitsche volk, nu schimpend op die enkele moord, voor lief nam.

Anna Paulowna zat van schrik stijf te kijken. Wat beheerschte hem toch om zoo aan te gaan, de anderen zoo te beleedigen? Zij als Russische hield niet van Duitschland, dat met Engeland tegenhield de groote Czarenpolitiek, maar dat werd toch te erg! In een hotel moest je gentlemanlike blijven. Ze lette zelfs niet op, hoe de Duitschers niet minder grof deden door hem voor oproermaker uit te maken.

— Mijn God, hoe kun je zoo wezen? vroeg ze de volgende morgen, toen ze even alléén waren?

— 't Verveelt me, die schijnheilige gezichten daar te hooren oreeren.

— Jawel, maar dat kun-je toch 'n beetje anders zeggen. Je stelt je aan als een wilde. Straks bekijken ze mij ook nog als een anarchiste.

— Jou, och kom!

— Ze verwarren en vereenzelvigen natuurlijk ons beiden.

— Ben je daar bang voor?

— Dat is te zeggen, er hoeft maar weinig te gebeuren of ze zetten me als Russin 't land uit.

Om deze gevolgtrekking moest van Reelen nu toch lachen. Maar zij voelde zich door zijn slecht begrijpen gekrenkt, zei geraakt:

— In elk geval, ik heb er hier de last meê.

— Last? vroeg hij verwonderd.

— Ja zeker, een vrouw krijgt 't altijd op de kop.

— Jij hebt toch met mijn theorieën niet te maken.

— Nee, maar ze zeuren er over.

— Zoo! zei van Reelen, nou laten we dan hier weggaan?

Zij haalde de schouders op.

— Waar moet je heen? 't is nergens beter!

— Maar ook nergens slechter. 't Is hier niet uit te houden.

— Wat scheelt je toch? Je bent zoo nerveus, zoo opgewonden de laatste dagen.

— 't Kan wel, daar zullen we 't later wel eens over hebben. Zeg nu maar, dat we hier weggaan. Doe 't voor mij, Pauli! Je zit hier op elkaar gepropt, elk woord kijken ze uit je mond, elke blik beloeren ze.

— Ja 't is hier niet ruim! gaf Anna Paulowna toe.

— Een kippenhok is 't, en ze kakelen, dat je doof wordt.

— Je hebt 't anders het ergst gedaan, en waar wil je naar toe? 't is overal even vol!

— In Alpenrose zal nog wel wat te vinden zijn.

— Overal is 't duurder dan hier, we kunnen nergens zoo goedkoop terecht.... en 't eten is niet slecht.

— Och nee, het eten dat gaat, maar 't andere, de omgeving.... 'k wil 't liever wat minder hebben, als de menschen je maar niet zoo op de handen kijken.

— Jij? zei ze eenigszins vinnig, maar ik als zieke moet goede kost hebben.

— De tafel is juist daarvoor bekend.

— Zoo? Maar 't is er toch duurder.

— 't Zal een frank schelen.

— In elk geval een frank. Je moet het eerst hebben om het uit te geven.

Van Reelen zweeg. Hij mocht niet over haar beurs beschikken. Dit argument leek hem klemmend, vooral waar haar zuster nu alles betaalde, de zuster, die hem niet mocht lijden en 't zeker niet zou goed vinden. Hierover in de war en wat verbijsterd, zei hij:

— Ja, ik heb ook niet te veel!

— Daar heb je 't juist... 't Is niet gemakkelijk.

Hij zweeg weer, peinsde, trok met de ijzeren punt van de bergstok figuren in de harde grond, zei toen weifelend:

— Ik ontvang morgen geld; als het je niet sjeneert, laat mij dan dat verschil, die frank betalen. We blijven toch hoogstens een maand.

Ze fronste lichtlijk haar wenkbrauwen, antwoordde:

— Ik vind het heel lief, maar zie eens, als we toch maar een kleine maand blijven, vind ik het niet noodig nog te verhuizen.... En dan, wat zullen de lui er van zeggen, ze mompelen nu al.

— Maar dat mompelen is wat me zoo hindert. Ieder kijkt naar ons, ieder lacht en doet geheimzinnig. De boeren-

deern die bedient beglundert ons met spottende oogen. Die lompe staak van een kamermeid zei laatst toen ik vroeg 'n steekje aan 't waschgoed te naaien: O, dat kan Fräulein Raëfskaja wel voor u doen. Als we 's avonds 'n wandeling maken kopknikt in verstandhouding heel het hotel tegen elkaar. 't Is nog erger of we boeleeren!

Het lei Anna Paulowna op de lippen : O, merk je 't nou toch ook? maar ze hield zich in, onverschilligde:

— Ja, het is niet prettig, dat geef ik toe, maar zou 't wel ergens anders zijn? De menschen hebben overal wat te zeggen.

— Nee, in een groot hotel loop je elkaar niet zoo voor de voeten. Het personeel is misschien niet veel beter, maar ze hoûen zich althans in, hield van Reelen vol.

— Veel verschil geeft dat ook niet, als ze het toch denken.

— Ze mogen denken wat ze willen als ze 't maar niet laten blijken, zoo dat we er ons aan moeten ergeren. En dat is hier 't geval, in hooge mate.

— Wat ben je nu teergevoelig. Weet je nog, dat ik in 't begin er van sprak en toen redeneerde je het weg, zei je, dat het meer in mijn verbeelding bestond.

— Nou ja... toen, tóén, zei hij kribbig, omdat zij hem voor een waarheid zette, die niet viel te ontkennen, tóén wou ik 't niet zien. Wat gaf het op die kleinigheden te letten, maar nu wordt het te erg!

— Precies, toen wou je het niet zien! driftte ze uit haar gelatenheid op. Maar nou wordt het wat anders. Er stak wel iets streelends voor je in, dat ik je prefereerde. O, ik weet het, jullie zijn alle zoo. In 't begin streelt opspraak de ijdelheid en later kwetst het de ijdelheid!

Hij keek verrast op, bij die rake uitval, schaterde het daarna uit.

— Ik ijdel? ik ijdel, nee die is goed!

— En waarom jij niet zoo goed als een ander. Al wat je over je zelf en over je werk zegt is dat geen ijdelheid? Vin-je je zelf soms ootmoedig?

— Als ik over mijn werk spreek? Maar dat weet je toch, dan... ja hoe moet ik dat zeggen...

— Ja, hoe moet je dat net zeggen? viel ze spottend in.

— Maar Pauli, om der liefdewille van alles, riep hij geheel ontstemd uit. Spreek niet zoo, waartoe moet dàt dienen?

— Och nee, zei ze heelwat zachter, ik wil je niet kwetsen, ik weet wel, dat een artiest nu eenmaal zóó is.

— Houd dat flauwe woord van artiest toch in, riep hij driftigjes. 't Lijkt wel of we anders zijn dan anderen, zoo iets van vreemde beesten, die je maar moet laten gaan.

Zij keerde zich om, geraakt door zijn plotse uitval, zei kort-af:

— Je schijnt erg prikkelbaar. Gisteren was je ook al zoo vreemd, zoo overspannen!

— Ja, gisteren was ik 't zeker. Geen wonder! En van nacht is alles opnieuw door mijn hoofd gegaan. We kunnen hier onmogelijk langer blijven, geloof me, Pauli. 't Gaat niet.

Hij zweeg, overweldigd door zijn eigen uitstorting en zij gaf evenmin antwoord.

De zon gleed goudlachend verder, straal-brandde als 'n geweldige diamant in de sprankelende, warm-witte lucht, verguldde de glooiingen van Spiez en Aeschi, waar ze in 't vage op neer keken. Het groene meer van Thun zagen ze aan hun voeten, onbewogen in zijn vele vervloeiingen, geheimzinnig-wademend in eigen wazem onder die overweldigende zonneblikken. Een boot streepte er even door, klein, bijna onzichtbaar, de gesneden geul achter de schroef uitwiekend, uitlijnend tot 'n driehoeksrimpeling, met de punt aan de schroef vast. Aan de overkant rook-wolkte een vlugge trein langs de zoom van 't meer, de dwalm als een zwarte drijvende veeg, langs 't zilvergrijs van de lucht.

Zij keken, staarden naar dit alles, alsof ze 't nooit eerder zagen, vaag-voelend hun ongelijk, de overdrijving, met spijt over 't verloop, toch beiden meenend, dat ze 't bij 't rechte begrip hadden.

Er vergingen wel tien minuten. De zon straalde en brandde, maar ze zaten in de schaduw, voelden niet veel van de zonhitte, hun wezens geheel ingenomen door gedachten die ze moeielijk konden uiten.

— Waarom wil je eigenlijk weg? vroeg Anna Paulowna om toch wat te zeggen, 't gesprek te beginnen.

— Dat weet je toch, omdat het er zoo klein is, je zit bijna op elkaar.

— Nu ja, dat is onaangenaam, maarre....

Hij liet haar de zin niet eindigen, viel al weer in:

— En al dat geklets erbij.

— Dat zeg je wel, maar ik merk 't niet zoo erg!

— Best mogelijk, omdat jij ze fleemt.

— Ik ze fleemen? Hoe kom je eran?

— Nu ja, je enkanaljeert, je egaliseert je, gaat met ze op en neer. Ze beschouwen je als een koninginnetje, omdat je naar de lui toebuigt. Vooral als je wat muziek speelt vinden ze je dottig, snoezig, vinden ze je eigenlijk veel te goed voor 'n man als ik.

— Is 't dan zoo erg als de menschen lief tegen me zijn, me wat charmeeren, vertroetelen, zooals je dat uitdrukt?

— 't Komt er maar op aan wie dat doen en hoe ze 't doen! Lief in je gezicht en achter je rug beschenden, nu daar moet ik geen vijf meter van hebben.

— Och kom!?

— Ja! zoo is het!

— Wil ik je eens wat zeggen? zei nu scherp Anna Paulowna. Je voelt je zoogenaamd beter dan die eenvoudige menschen daar, en dat kan ik begrijpen, maar je hoeft dat niet zoo te laten blijken met je revolutionaire meeningen.

— Mijn revolutionaire meeningen? Wat komen die hierbij te pas? Welzeker, ik zal mij voor Spiezburgers, die duf naar de schimmelkast ruiken, nog inhouden, zooals voor je zuster.

— Laat mijn zuster er buiten, beet ze ineens vinniger erop in.

— Die zet je toch tegen mij op!

— Da's niet waar, met geen woord heeft ze erover gekikt... laat mij geheel vrijheid... je kunt al haar brieven lezen, geen woord, geen letter komt er over jou in!

— Zoo? zei Van Reelen, zoo! Hij mocht niet aan haar waarheidsliefde twijfelen, maar bevreemden deed 't hem toch. 't Sloeg zijn veronderstelling ineens aan stukken. Moeielijk kon hij er op ingaan, maar des te meer hamerde hij nu op 't pensionnetje door. Als de zuster haar niet opzette, dan moesten het zeker die anderen zijn. Vaag voelde hij dat gedachten vanzelf zwenken, dat de raadselen in 't leven, in de liefde, uit kleinigheden zich samenstellen, maar eveneens voelde hij dat de omgeving, de burgerlijke bekrompen hotelmenschen die kleinigheden bijdroegen. Hij zag het nu ineens vergroot, geweldig, — en van de bank in heftigheid opspringend, liep hij weg, keerde daarop terug, zei sarkastisch:

— Zie je wel, liefste, hoe je al verburgert. In 't begin krenkte het je zelf, voelde je je ongelukkig, zag je heel goed de kleine, belachelijke kant, en nu ben je er al meê vereenzelvigd, deel je halverwege hun levensopvattingen.

Anna Paulowna voelde de waarheid van wat van Reelen beweerde, maar zij stond voor moeielijkheden, die ze niet kon veranderen, en hem evenmin uiteenzetten, haar vanzelf voortdreven, — en nu op vrouwelijk-welwillende wijze zijn argwaan wegredeneerend, zei ze:

— Maar lieve jongen, er zijn toch omstandigheden waarmeê ik rekening heb te houden.

— Omstandigheden? 't Zou wat....!

— Als we hier weggaan, zullen ze dubbel praten.

— Laten ze praten, als ze ons maar niet hinderen.

— Een echte heerenopvatting, maar voor 'n meisje staat het anders ervoor, vooral voor mij, die van m'n zuster afhankelijk ben.

— Zie je wel, aldoor je zuster!

— Niet mijn zuster, maar 't gebabbel, je verwart die twee dingen. Een vrouw alléén wordt altijd beklad.

— Zie dan een ander meê te krijgen, bijvoorbeeld het onderwijzeresje uit Freiburg.

— En die vin-je zoo burgerlijk.

— Zeker, maar ze is althans goed, en goede menschen mogen burgerlijk zijn, dan hindert het niet!

— En de geldkwestie, je weet hoe 't ermeê gesteld is; mag ik grootere uitgaven maken op rekening van 'n ander?

— Nee, maar laat mij dat bijpassen, ik wil dat met plezier doen.

— Dat kan ik niet aannemen.

— Waarom niet?

Zij haalde even haar schouders, zei toen:

— 't Eene begrijp-je te goed, 't andere niet half. Zoo zijn jullie mannen altijd.

— Nee, dat begrijp ik niet, zei hij, groote oogen zettend.

— Zou jij 't graag zien, als ik voor jou ging betalen of bijpassen?

— Als 't moest....

— Maar 't moet hier niet. Dat is het!

— Ta... ta... ta! 't Is meer dan noodig!

— Antwoord me, zou jij van mij geld aannemen enkel om van hotel te verhuizen? driftte ze weer.

— Ik geloof van wel, als jij er op stond.

— Nee, zonder omwegen?!

— We staan in dat opzicht niet gelijk .... in jou plaats zou ik geen bezwaar voelen.

— Zoo! nu dan pleit dat niet voor je kieschheid en niet voor je fijn gevoel, zei ze spits.

Van Reelen schrok van die heftige, raakslaande uitval, werd ineens timiede, zei hakkelend smeekend:

— Moeten we elk woord wikken, wegen? 't Lijkt wel of we vijanden zijn. Omdat ik in dat kleine hotelletje razend word, vraag ik je te verhuizen, wil het kleine verschil, de kosten betalen, wat is daar toch voor krenkends in?

Zij zwegen beiden, staarden voor zich uit naar de glooiende groene vlakten boven 't groene meer, waarover de zon glansde in gouden schijnsel. Een heele tijd bleven ze zoo zitten, in stille beklemming over de hardheden, die ondanks hen zelf waren gevallen, en die in hun scherpte van voeldenken gristen als de brokkelige punten van de rotsgrond onder hun voeten.

— Hoe laat is het? zei eindelijk Anna Paulowna, als 'n vage uiting om er 'n eind aan te maken.

Van Reelen trok oog-fronsend zijn zakhorloge:

— Al over twaalven. Dan moeten we naar huis.

Ze stapten op, liepen zwijgend de kleine weg af, die ze in 't begin van hun kennismaking zoo vaak met vreugdig gezicht bekeken. Nu gingen ze beiden star en strak.

— Vin je 't goed, zei aan 't eind van Reelen, als ik probeer 't gedaan te krijgen voor ons tweeën elf frank en dat ik zes betaal en jij vijf? Daar zit toch niets in.

Wat moest ze daarop antwoorden? Ze haalde de schouders even op, liep zwijgend door. Van Reelen herhaalde nog eens zijn vraag. En nu zei ze zuchtend:

— Och, laten we daar niet meer over beginnen. 't Gaat nu eenmaal niet.

VI.

Van Reelen wist het nu. Hij zou kunnen weggaan, maar

zij bleef, dus moest hij ook blijven. 't Ergerde hem bovenmate, maar voor haar redeneeringen moest hij zwichten. In 't beslissend oogenblik laat 'n vrouw zich terughouden door haar zwakte. En Anna Paulowna bleek niet anders te wezen, wel niet zwak van karakter, maar zwak door haar vrouw-zijn en door de omstandigheden. Er verbleef hem 'n uiterst middel, haar gewoon ten huwelijk te vragen. Maar waarop, waarop? Op 't oogenblik bezat hij zelfs geen schamele betrekking met 'n burgerlijk brokje brood, om 'n meisje tot vrouw te kunnen nemen, — en gesteld dat hij hier of daar wat vond, zou dat haar voldoende blijken, haar bevredigen?

Al zijn verwachtingen zoûen daarmeê ineens zijn weggeslagen, heel zijn toekomst voor goed afgebakend, teruggedrongen in 't benullig loopje van konventie, 't scherp afgelijnde baantje van 'n leeraar in bouwkundig teekenen op een klein plaatsje. God, wat hield-ie van haar! Geen woorden kon-ie er voor vinden, om 't zich te verklaren, geen vergelijking uitdenken om het te begrijpen, geen beeld ontwerpen om het klaar voor zich te zien. 't Zat in zijn aderen, in zijn vezelen, in zijn hersenen, in zijn spieren. Een felle trilling als hij maar even aan scheiding dacht doorliep heel z'n bloed en zijn beenderenstel. En toch, 't zou ervan moeten komen. Hij zag haar voor zijn oogen veranderen, verburgerlijken, verkoelen. De geheele dag ging ze om met die heilsarmee-menschen, deed zelfs lievig tegen die kleine professor, tegen die regisseurs-vrouw, zelfs tegen die lompe marine-machinist. Was dat alles voor de schijn, om fatsoen te hoûen, kwade meeningen te verdrijven? 't Kon, maar 't leek hem toch twijfelachtig; ze moest niet meer van hem hoûen, anders was dit niet mogelijk. En toch, aan haar gejaagd kijken, als hij kwam, aan haar zenuwend hard lachen, haar gewild-druk doen, zag hij wel, dat hij niet geheel onverschillig voor haar was geworden. Nee, er stak wat anders achter wat hij niet kon vatten. Er schenen snaren in haar te trillen die hij niet kende en daardoor valsch betoetste. Al wat hij deed of zei nam ze verkeerd op, en toch, als ze saam waren en beiden niets zeien, voelde hij dat ze in zacht geluk wegzweemde, dat zijn bijzijn haar berustigde. Hoe moest-ie dat alles opnemen? Hoe 'n verklaring daarvoor vinden?

Het verdriette hem, met een slag wou-ie 'n eind eraan maken door plotseling heen te gaan, haar aan haarzelf over te laten. Maar de gedachte, dat hij alleen zou rondzwerven, haar stem niet hooren, haar gezicht niet zien, haar gerucht niet vernemen, haar stil-zijn niet voelen, sloeg hem tot lamheid. Opnieuw zocht hij rust en bevrediging in z'n werk, maar dat lukte evenmin. Z'n hoofd en zijn keel brandden te veel en zijn handen beefden, 't was of-ie voortdurend in een naroes zich bevond, hoewel hij niets dan water en wat verdunde wijn dronk. Geen enkele gedachte wou klaar naar z'n brein schieten. 't Bleef alles troebel en verward, door de meest saamgestelde vraagstukken brak de gedachte aan haar telkens weer door. Hoe stelde zich de liefde heel anders voor, en hoe wreed en wrang nagelde zich zijn totale overgave aan hem zelf vast, hoe distelde zijn eigen verbeelding van liefdesgeluk al tot een doornenweg. God, wat hield-ie van haar en wat ontmoedigde hem dit alles! Vroeger meende-ie, dat liefde 'n hoogere staat was van 't leven, bovenal voor de kunst, voor de kunstenaar onontbeerlijk evenals de reiking naar 'n ideaal. Hij beschouwde 't begrip vrouw als 'n deel, 'n warm-levend, opbloeiend detail van de algeheele schoonheid, elke vrouw 'n deel van dat ruimere begrip vrouwenwezen wat ziel beteekende, terwijl 't mannenwezen 't positieve, de materie weergaf. Reikte hij dan niet bij haar ziel, begreep hij haar niet, bleef hij op 'n afstand van haar fijnste aanvoelingen? 't Scheen wel zoo, want al een paar keer verweet ze hem zijn grofheid, zijn gemis aan takt en fijnere beschavingsvormen. En toch gloeide er in hem een ziel, mogelijk wat minder week en niet zoo verfijnd, maar toch heftig, eerlijk.

Nee, ze deed niet eerlijk tegenover hem, ze zei niet alles wat ze dacht, sprak zich niet volkomen uit, hield zich terug, gevoed door 't verburgerlijken in dat hotelletje, in 't omgaan met al die bekrompen menschen. Daar moest 'n eind aan komen. Weten moest-ie hoe 't er mee stond! Maar dan schichtte weer op de kans van scheiden en opnieuw ontzonk hem de moed. Niet door krasheid, maar met zachte streeling moest hij haar winnen. Als ze maar eerst uit deze omgeving weg, tot haar zelf kwam, zou 't beteren, de oude lieve verhouding vanzelf terugkeeren. O, wat 'n mooie tijd, die eerste dagen toen ze zonder spreken, zonder denken,

zich gewillig overgaven aan die samenhechting! 't Lei misschien aan hem, mogelijk wel alleen aan hem, maar dat kon-ie moeielijk aannemen, al wou-ie 't zichzelf verbeelden. Als 't aan hem lag zou-ie 't veranderen... maar nee, dat was 't niet, want met alles stuitte hij op haar onverzettelijkheid, haar wil om hier te blijven.

Hij voelde, dat 't een waagspel werd: geheel terugwinnen of voor goed verliezen. Daarom stelde hij 't uit, de eene dag na de andere. Tot het zonneweer, dat nu drie weken achtereen scheen, weer plaats maakte voor een dag van regen.

Nu lag hij op de gebrekkig-overtrokken bali, die een sofa moest beteekenen, te staren naar dat withouten beschot, naar de regen en de nevel, die buiten alom weer waarden. Beneden zaten ze op elkaar gedrongen, veertig, vijftig menschen in die kleine ruimte. Hoe kon Anna Paulowna daar tusschen zitten? 't Moest er muffen van al die natte kleeren, van die duffe, vieze adems! Was zij het kokette wezen van de eerste dagen, de fijn-gevoelige, zooals hij haar leerde kennen, of veranderde-ie zelf zoo heel-en-al? Mogelijk toch 'n beetje, want hij voelde zich anders dan voorheen, veel prikkelbaarder, meer 'n mijnheer opzichzelf aangewezen. Toen hij pas kwam, snakte-ie naar gezondheid, veel beweging en nu schepte-ie alleen lucht, nam beweging om zijn troebel brein wat te klaren, de beklemming af te drijven. Maar och hemel, werd dat hier ook een leven! 't Leek wel 'n inkwartiering van soldaten. Op de holle, krakende trappen bonsden ze met de zware ijzerbeslagen schoenen alsof ze dat hout moesten instampen en boven z'n hoofd rilde de dunne zoldering van 't geweldig stappen. Nee, hij moest haar aan d'r lot overlaten, misschien hielp dit nog! Hij greep een boek om wat te lezen, zijn gedachten af te leiden, want aan werken mocht hij niet denken. Maar zijn gedachten dwaalden vanzelf weer af en de zwarte lettertjes gingen voor hem beven. Als aan zijn oogleden vast dreven donzen spatjes. Nee, dat ging niet! Met geweld dwong hij zich zelf met 'n bouwkundig plan bezig te houden, 't ontwerp van 'n volks-heelhuis voor tuberkulozen, dat hij practisch-eenvoudig, weinig-kostbaar wilde inrichten. Hoe ontstond eigenlijk bij hem dat plan? Hij wist het haast niet meer, door praten in 't hotel, door Anna

Paulowna, die daarmee dweepte. O ja, alweer zij, aldoor zij! 't Draaide vanzelf er weer heen!

Midden in die tanige overpeinzing zenuwde hij ineens op. Daar klonk in forsche aanslag haar piano-spelen.

't Schokte door hem heen. Adem-gespannen, met verwilderde oogen zat hij te luister-staren, zijn oogleên spalkend, alsof-ie zóó de sententie beter kon omvamen. Ach, wat had ze 'n gevoelige hand, wat 'n ziel vol geluid, wat een kracht en wat 'n streeling tevens. 't Was weer 'n fantazie van haar zelf, een wilde opstooting van haar innigste leven, waarmeê zij sprak tot hem, waarmeê ze hem streelde en toch doorstak!

Hij sprong òp met 'n trilling door al z'n leden. Als hij die zachte hand zoo'n diep-volle toon hoorde slaan met 'n enkele vingerbons, voelde hij zich naar haar toe getrokken, zag hij zich als haar slaaf, haar gedwee kind. Maar mogelijk wist ze 't niet eens, dat ze hem daarmeê trof.

Voor z'n oogen, terwijl hij strakgespannen luisterde, tooverden zich op al-haar zachte streelingen, haar oog-blikken, haar zielvol spreken, waarmeê ze hem magnetizeerde, nu nog vergroot, verhemelscht door zijn eigen rijke verbeelding. Hij verlangde niet de weelde, de wellust der lichamelijke zinnen, maar de overweldiging der ziel, de stille suizing van 't zalig zuchten, de windefluister van onaantastelijk lieven, verzwijmeling van al 't aardsche-leelijke zooals in 't koepeltje van Hohwacht, een zalig-geweven droom, gewiekt uit onpeilbare vage diepten, van ondenkbare blauwe hoogten, een omruisching van al 't zachte, goede, lieve, zooals de vrome de hemelen ziet openen, 'n sfeer waarin hij z'n gedachtewoningen kon optrekken tot paleizen, die woningen doortrokken met haar innigst wezen, haar ziele-verleving, altijd anders en toch altijd weer 't zelfde, zij tweeën samen een zachte verklinking, een samensmelting van rassen en beschaving, 'n eerlijke uiting van 'n komende tijd, die versmaadt de jacht naar geld, naar koude roem, naar lijvelijk begeeren voor de zuivere liefde en eenvoudsvormen. O, nu haar blanke handen om zijn gloeiend hoofd, haar zoete woorden volgegoten in z'n ooren, haar liefdeflonker weerkaatst in z'n liefdedronken oogen, de weelde, die hij had noodig, de rijkdom, die zijn scheppingsgeest vruchtbaar maakte, zijn werk, ondanks strenge lijnen, omtooverde tot lustwaranden, want

de mensch geeft wat hij in zich heeft, wat hij is, — en uit het schoone wordt slechts het schoone, het harmonische geboren!

Hij viel op z'n bed terug, ademloos, geheel op door zijn eigen vervoering, die hem nu leek krankzinnig. Was hij wel goed bij 't hoofd, haperde niet wat aan zijn vermogens, delireerde hij niet in overspanning? 't Kon wel, 't kon best, maar wat was dan toch eigenlijk liefde? Een koel, koud beredeneeren, een fijntjes overleggen, een zorgzaam berekenen? Ja, eigenlijk leek dat toch beter dan al die opwinding? Een zorgzaam lief vrouwtje, zonder al die extaze, liet het leven zachter vloeien, dan al die wilde verbeelding! Hij peins-droomde door, haalde op het eene beeld na 't andere, tot hij ineens merkte, dat de muziek beneden allang zweeg, dat Anna Paulowna niet meer speelde. Nee, nu niet meer aan haar denken, zijn gedachten dwingen naar zijn ontwerpen. Waar was-ie ook weer gebleven? Waar? O ja, het volks-sanatorium voor tuberkulozen, maar och hemel, ook 'n idee van haar! Maar 't hindert niet, 't doet er niet toe!

Plots werden de piano-toetsen weer aangetokkeld, rammelde een regen van klanken naar hem op. Hij verschrok ervan: O een benale mop! Die Anna Paulowna, ze had zich weer laten overreden, verlokken door dat snoezig krapuul, brave, achtenswaardige menschen mogelijk, maar die haar omlaag trokken in hun soebatten van nog een stukje, een vroolijk mopje. Zij wist dat hij zich daarover moest ergeren, dat hij er niet tegen kon en toch deed ze het. Maar nee, nu werd hij onrechtvaardig. Er waren oogenblikken, dat hij naar een vroolijke deun verlangde. Toch, toch... verdrietig, dat hun aanvoelingen zoover uiteen liepen, nergens meer samenvloeiden.

't Bleef erbarmelijk, dat ze haar eigenste-zelf zoo liet verknoeien, erbarmelijk hoe ze nu hier zaten in dat kleine pension, waar ieder schot een spleet heeft om door te laten kijken, iedere mond lastergekt, ieder oog verdacht gluurt. Te veel werd over hen beiden al gesproken.

De muziek virtuoosde maar door, sloeg klaterd-fel om zijn ooren. Nu tokkelde ze een zwaarmoedig liedje, 'n soort kerk-aria, nog uit de tijd van haar jeugd. O dat pakte zeker die lieve menschen, — en hun lofredenen en lekkermakerij beviel haar nog al, naar 't scheen, want ze tokkelde en rammelde maar door. De klanken sloegen in zijn hoofd wild op, alsof

dat uit elkaar moest spatten. Van ergenis wrong hij zich op die kleine, pietluttige sofa in 't rond. 't Was duidelijk, die menschen beneden vervlakten haar, maakten haar voor 't betere ontoegankelijk. Het heilsarmee-paar met hun zoetwitte lach, de feministen met haar overmatige bewierooking, omdat 't gold pianospel van 'n vrouw, de eerbare gevoelsmatrone, de vroolijke regisseur, de tragi-komieke gemzenjager, de suffe botanikus, de plompe machinist, dat was wel 'n omgeving om als artieste furore te maken. Ze moest zich wel voelen, al was ze nog zoo krimp gekleed, een elegante verschijning, — en als ze daartusschen zat, bedwelmd door die goedkoope loftuitingen, kon ze met haar melankoliekgroote oogen heusch buiten hem, die van 'n vrouw het hoogere, 't betere verlangde.

Hij keek droevig-te moede naar buiten.

Het regende, regende aldoor. Grijs, grijs, wanhopig-grijs de aanblik. De bergnevel stoof wittend langs het van vocht druipende raam. Hij nam zijn boek weer op, maar het lezen ging evenmin als aan plannen werken. Als 't beneden nog maar intelligente menschen waren, waarvan ze wat kon leeren, maar och lieve hemel, allemaal gewone zieltjes, brutaalkortzichtige mannen, onbeduidende vrouwen. De eenige die wat beteekende, de Duitsche barones, had al de brui ervan gegeven. Het grootste gedeelte waren schoolmaitressen met de wijdsche naam van institutrice, uit onmogelijk-kleine plaatsjes. En vrouwen kunnen nu eenmaal niet elkaar in de hoogte stooten, de konversatie loopt gewoonlijk uit op achterklap of gezelschap-spelen.

De regen viel nog aldoor neer, maar hij kon niet thuis blijven. Hij sprong op, liep van ergernis 't kleine hok van 'n kamer een paar keer op en neer, ruw-stampend, wat Anna Paulowna beneden zeker moest hooren, want vlak er onder lag het salonnetje. Toen greep hij zijn manteljas, sloeg de kamerdeur als een klein kind hard toe, ging naar buiten.

De wolken dreven grauw en wit alom. De nevelslierten boven 't groene meer zwirrelden gelijk met de weg, alles volgedreven met tot nevel verdampte regen. Hij wou z'n ontwerp weer opvatten, onder 't loopen uitwerken om niet aan haar te denken, maar alle gedachten verzwonden, nevelden weg uit zijn hersens, ontastbaar als de witte,

drijvende wade, die hing aan zijn handen, alles even troostloos grijs en klam, versopperd en verdropen. O, dat weer paste wel bij z'n stemming! Na een poosje dwalen, geheel natgeregend, moest-ie wel naar huis terug, ging zich verkleeden, liet zich nu ook maar zakken naar 't salon.

Lief-lachend veerde ze bij zijn binnentreden van de pianokruk op, ging voor 't venster staan. Hij kwam op haar toe.

— Waar was je? vroeg ze nauw-hoorbaar. Je hoorde toch, dat ik hier beneden was.

— O, ja, maar al te goed!

Zij begreep even, wilde 't niet begrijpen, vroeg opnieuw:

— Heb je dan gewerkt?

— Met zulk weer? Dat weet je wel beter.

— O zoo!

Zij trok haar wenkbrauwen vluchtig op, liet zich op de pianokruk terugzakken, speelde vingertokkelend eenige vleiende, zachte akkoorden, Mendelssohn's weinig-bekende romancen.

Het ontwapende hem gedeeltelijk. Ach, als dat kind wilde wat kon ze niet van hem maken! Hij luisterde adem-ingehouden en 'n flauw vocht van tranen, een speldeknop maar groot, perelde aan in de hoeken van zijn oogen.

De heilsarmee-juffrouw trad op hem toe, zei in vervoering:

— Wat speelt ze toch heerlijk!

Hij antwoordde van ja, al voelde hij 't banale ervan, en wist hij dat hun wijzen van waardeering geheel verschilden, maar dat kon hij hier toch niet zeggen.

Het salonnetje vlood langzaam uiteen. 't Leek of door zijn komst de duiven gingen verstuiven, bevreesd voor de sperwer. Van Reelen zag het aan, moest even erom lachen. Alleen het heils-armee-paar bleef nog nateemen, maar die trokken ook heen. Het donker begon te vallen en in 't kleine salonnetje zagen ze ternauwernood elkaars figuren. Langs de donker-papier-beplakte wanden, in de hoeken, zweefde nog valer donkerte aan. Van Reelen bleef zwijgen. Haar spel had hem wel even verteederd maar niet berustigd. Anna Paulowna die dit zwijgen beklemde, vroeg opnieuw.

— Waar ben je toch de heele middag geweest?

— Ik heb gewandeld.

— In dat weer?

— Ja, in dat weer! Hier kon ik niet langer blijven!

Anna Paulowna zweeg, want ze voelde, wist al te voren waar dat op ging uitdraaien.

't Leek hem een goede gelegenheid, nog eens aan te dringen om naar 'n ander, 'n ruimer hotel te verhuizen, — en hij vroeg het heel timiede, bijna als een schuldige. Maar zij wilde er niets van weten, zei:

— De vakantie loopt af, zoodat we gauw genoeg met 'n klein getal zitten.

't Was een argument waartegen hij niets in kon brengen, maar 't maakte hem driftig. 't Lag op zijn lippen te zeggen: dan ga ik alleen! Maar hij hield zich nog in, ging norsch heen.

VII.

Dik-grijzige wolken lagen te wachten op de dagaanbreek, die draalde in even vage aanlichting. Grijze nevels dekten toe het groene meer van Thun.

Daartusschen kittelde de eerste morgenwind in 'n zachte strijk, beroerend de spitsen der coniferen, die lichtelijk zwiepten, de bladerenvracht van beuken en linden, die ritselden in kus van ontstelling.

Van Reelen kon niet slapen, had de heele nacht geen oog kunnen sluiten, stond voor de balkondeur zijn warm hoofd te verkoelen, het bladerbeven gade te slaan. Dat ruizelen, als 'n vreemd luisteren zoo koel, zoo beducht, had iets weg van angst, wat zoo leek door de stilte die tusschen de nevel en de wolklagen wakte. De zon moest al komen naar zijn meening, maar er viel nog niets te bespeuren. Toch, na een poosje turens, dampte-op een zacht roze gloed, teer als liefdewazen. Kleine wolkjes dreven erin, kleurden zich tot wazige veeren, en al sterker, al gloeiender kleurde zich de gloed.

Snel kleedde hij zich verder aan om naar Amnisbuhl te gaan, want hij kon toch niet slapen.

't Begon zacht te dagen, een flauwe schemer die zacht straalde, neerviel van de roze gloed, die in 't oosten vurig hoog-op de lucht doorlaaide, de ommetrekken der bergen scherp aflijnde, naarbeneden de zwakke daging zeefde, waardoor de nevelzee, die boven het Thunermeer zweefde, vlokkigwit kwam te onderscheiden, de wolken op elkaar getast in

kruivende lagen. Naar 't westen bleef alles nog in 't donker.

Van Reelen spoedde zich de weg af naar Amnisbuhl, maar de gedachte aan Anna Paulowna wilde hem niet verlaten, die bleef naast hem zoo goed als de nevelzee. En nog hooger, nog feller schoot op de roze gloed, omgloeiend de fijne bergkontoeren.

Al een geruime tijd stond hij op de heuvel van Amnisbuhl, maar de zon scheen niet verder op te drijven. Een zwaargrijze wolk hing er voor. Toch ging het dage-lichten door en verrassender werd de aanblik over het wit-kruivende, schuim-koppende nevelmeer aan zijn voeten, rondom. Tot ver over Interlaken, naar Brienzer-meer lag alles toegedekt. 't Scheen of hij op een eiland stond, te midden der wolken. Zwaar-sterk stonden de scheggen van Scheinige Platte en Abendberg als sombere riffen boven de nevelzee, vreemdsoortige rompen van schepen, en de spitse Niesen scheen op die nevelvloed te drijven als 'n groote kegel.

Van onder de witgewolkte nevelvloer daverde op tromgeroffel, lichtingen die manoeuvres maakten. Vreemd te denken dat heel 'n plaats als Interlaken, dorpen, legerkorpsen onder die wolken lagen verscholen! Nu toeterde muziek lustig er door heen.

Plots schoof de zon goudend achter de grauwe wolken uit, dreef onbelemmerd in 'n blank gat van de lucht, belichtte de Jungfrau-trits en heel de bergenwereld.

Ineens was 't nu klaar dag geworden. Dat ging vreemd en gauw in de bergen. Wat al te gauw!! Maar 't weer betrok al weer. Zoûen al die grauwe wolken alweer overheerschen? Nee, de zon zou ze wegdrijven! Rein-frisch, scherp-koel voelde aan de ochtendsfeer.

Van Reelen spoedde zich terug naar het hotelletje en opnieuw zwierven op al de vragen, waarmee hij zich zoo kwelde. Nee, hij moest het met haar in 't reine brengen, 't zou dan buigen of barsten. Liever het onvermijdelijke dan zoo'n twijfel!

— Pauli, kunnen we even afzonderlijk spreken... wil ik op je kamer komen of jij op de mijne?

Haar lippen trilbeefden, toen ze terugzei: — 't Is mij om 't even... maar moet dat dadelijk gebeuren?

— Ja, knikte hij kortaf.

— Nou, kom dan op mijn kamer!... ligt in de hoek, is althans minder gehoorig.

Hij volgde haar op de voet, betrad met haar de kamer, voelde ineens zijn moed weer verlammen. Zij bood hem 'n stoel. Hij weigerde, bleef zenuwig staan, en zij vroeg nu:

— Wat wil je bespreken?

— 't Kan zoo niet blijven, barstte hij al los, bijna heesch van overzenuwing.

Hij zag haar oogleden en haar lippen trillen van schrik, begreep dat hij zoo niet mocht beginnen. Maar hoe dan? Over hier vandaan gaan hoefde-ie niet meer te praten.

— O God, Pauli, ik kan 't niet meer uithouë, zei hij nog heftig, maar met geweld zich matigend. Als je niet meê wilt gaan dan ga ik alleen. Ik moet weten, ik moet zien of je van mij bent of van al die vreemde menschen!

Hij zag weer haar oogleden, haar lippen trillen. Met moeite bracht ze eruit:

— Altijd en 't zelfde... je weet, ik kan niet veranderen.

— Hou je dan niet meer van me? kun je dàt niet voor me doen... is dat te groot, die kleine opoffering? O, wat waren we in 't begin gelukkig!

Hij wond zich hoe langer hoe meer op, krampte zijn vuisten in zenuwdrukking.

— Stil, m'n jongen, zei ze, stil, m'n jongen, ik hoû even veel van je als vroeger, maar 't kan eenmaal niet anders.

— Wat kan niet anders? Wat?... 'k begrijp je niet!

— Dat we voortleven als onbezonnen menschen.

— Ik begrijp je niet! herhaalde hij weer.

— Stil nou, dan zal ik het je zeggen. Ik hoû van geen ander, alleen van jou, zal van geen andere man hoûen, en toch moeten we scheiden.

Hij keek haar sprakeloos aan, een heftig verweer, een groote scène had hij verwacht, maar niet dat bijna moederlijk antwoord, dat hem paf sloeg. 't Was of hij zijn ooren niet geloofde.

— We moeten scheiden, zei ze nog eens. 't Is zoo niet langer uit te hoûen. M'n heele gestel raakt in de war en jij maakt je nog krankzinnig

— Maar, dat hoeft toch niet... 't ligt toch aan jou, aan mij, aan ons zelf.

— Nee, mijn Roel, 't ligt niet aan ons zelf, 't ligt aan de omstandigheden. Ik ben 'n meisje zonder eenig fortuin en afhankelijk van m'n zuster en jij bent op 't oogenblik zonder inkomsten, wat moet van ons terecht komen?

— Dacht ik het niet? tandknarste van Reelen, dacht ik het niet, alles kleine berekening!

— Nee, geen berekening, maar wel overdacht. Jij Roel bent een artiest, een veel grootere artiest dan je zelf weet of denkt, en ik mag je niet tot een struikelblok zijn. Zonder mij staan je alle wegen open, met mij maar een enkele, en dat is beperken, bekrimpen.

— Maar, als ik dat nu goed vind, als ik dat wil?

— Dan zal ik mij er tegen verzetten!

— Ik kan toch weer een post als leeraar zoeken.

— Juist, dat wil ik niet. Je moet volbrengen wat je hebt opgezet, niet versuffen in 'n vaste betrekking.

— Maar, je kunt mogelijk me helpen.

— Ik ben zwak en ziekelijk.

— Je zult genezen.

— Dat hoop ik... Willen we teminste aannemen!

— Ik weet het zeker.

— Goed, maar wat dan nog? Ik kan je in niets helpen, in niets bijstaan. Ik word een last, een gewicht voor je.

— Welnee Pauli, jij 'n last, een verzwaring? hoe kom je aan die onzin?

— En toch is het zoo! In 't begin misschien niet, maar later, later! Dan zal-je inzien, dat ik niets voor je kan wezen, zelfs niet 'n eenvoudige vrouw, omdat ik daarvoor teveel noodig heb, mij niet kan tevreden stellen met weinig. Er bestaat voor 'n man geen ongelukkiger schepsel dan 'n vrouw uit betere omgeving, 't zou helaas gauw-genoeg blijken.

— Ben je bang, dat ik niet genoeg zal verdienen, dat je armoê zou moeten lijden, vroeg hij ineens fel-ironiek.

— Ja! antwoordde ze beslist, daarvoor ben ik bang. Niet voor die armoê zelf, niet voor dàt beperken, voor dàt bekrimpen, maar voor de gevolgen, de overwegingen, die 't zou meebrengen.

— Maar als nou eens het tegendeel gebeurt, als ik veel, veel win, wat toch ook kan.

— Dan zou ik mij de mindere voelen, de laffe genietster

van jou middelen, de verbruikster van jou krachten, 'n paraziet van jou geweldig werken. Ik zou me zelf zien, als 'n vampyr die jou 't beste bloed afzuigt, je opzwiept tot geweld-dingen, alleen om voor mij te zorgen!

— Dwaasheid! overdreven opwinding, riep van Reelen uit. Mijn God... Pauli, waar heb je al die overspannenheid opgedaan?

— Die heb ik van jou zelf, van je eigen redeneeringen.

— Van mij? verbaasde zich van Reelen, van mij?

— Ja van jou, niet rechtstreeks, niet zoo ineenen, maar langzaam aan, droppel voor droppel heb je dat alles zelf gezegd, nam ik 't van je over; je weet dat misschien zelf niet, maar herinner je je gesprekken over de ploerten van artiesten die werken uit berekening, en anderen, die enkel werken omdat ze moeten, voor vrouw, voor kinderen, dingen prutsen om geld te maken, herinner je ook de gesprekken over de afhankelijkheid der vrouw, over 't parazietistische van onze sekse, wij die koketeeren met ons lichaam, de man voor 't harde laten zitten.

Van Reelen begreep er hoe langer hoe minder van. Daar sloeg ze hem met z'n eigen redeneeringen. Als hij haar vroeger die dingen zei, beschouwde hij dat als een stut om steviger te staan en een hulp om haar beter uit eigen oogen te laten kijken, en nu bezigde ze deze overwegingen om hem zelf ermeê van zich af te houden. Was het dan toch waar, dat 'n vrouw, die je 'n stok geeft om tegen de stelling op te loopen, diezelfde stok later gebruikt om je naar onder te duwen. 't Begon er wel op te lijken! Bar wrevelig, voelde-ie zich worden onder die redeneeringen. Dat was nu niet de vrouw paraziet van de man in 't materieele, maar erger, de vrouw die ten koste van haar man zijn ziel opslurpt, verkeerdelijk uitlegt zijn beste bedoelingen, haar eigenst wezen omdraait om die op een van 'n man te laten lijken. Lust voelde hij, haar dat eens ruw, onbehouwen-weg te zeggen, haar minne handeling klaar open te leggen.

Maar hij zag haar armelijk staan, zwak, neergedrukt, in smart wegkrimpend, 't lief ovaal gezicht lijk-bleek, alle bloed van de wangen weggedrongen, en hij voelde zich ineens daardoor verteederen, zijn hart weer voor haar opengaan.

— Mijn God, Pauli, kind, waarom haal je die dingen in

je hoofd? zei hij verwarmend, teeder-hartstochtelijk. Zeker, er zijn van die theorieën en ik heb ze misschien zelf gebruikt, maar dan in algemeene zin en niet op jou, zijn dus hier niet van beteekenis. En vergeet je, dat het werken voor 'n vrouw, voor 'n huisgezin, al z'n gedachten, z'n kracht daaraan te geven, een man versterkt, hem alles omver doet loopen. Ik hoû nou eenmaal van jou en wat helpt al 't andere? Kom, laten we er 'n eind aan maken, weer goed met elkander worden, al die leelijke dingen vergeten!

— Voor 't oogenblik ja, maar dan? droevigde ze voort. Gesteld, we zien al die bezwaren over 't hoofd, we gaan na een tijdje trouwen... in 't begin loopt alles goed, maar als eenmaal die blinde waan zich heeft gelegd, je alles weer normaal bekijkt, kan het niet anders of je illuzien, je verwachtingen zullen zich op nieuw opdringen. Je bent van een te krachtig ras, van een te fel temperament, om je leven te verdroomen naast 'n nietsdoende vrouw. Spreekt me niet ervan, dat de liefde eeuwig blijft, niets is onbestendiger dan de liefde.

— Nee, nooit, nooit zal ik veranderen, dàt zweer ik je!

— Zweer niet, m'n jongen, zei Anna Pauwlona, en ze lei hem haar blanke hand op de mond. Hij wrong haar hand weg, zei treurig:

— Pauli, Pauli!

— Herinner je, dat je mij eens hebt tegengehouden te zweren.

— Zeker, maar alleen als bewijs, dat ik je ten volle vertrouwde.

— Dat kun je ook, nooit zal ik 'n ander trouwen.

— En Lostofsky?

— Ik denk niet aan hem!

— Maar wat wil je dan, Pauli? 'k Begrijp je niet, je houdt van me en verstoot me.

— 't Moet, 't kan niet anders. Later zal je me er dankbaar voor zijn.

— Later, later, mij goed, maar nu?

— Mijn God! Roel, maak het mij toch niet zoo moeielijk. 't Is geen gril, geen inval, maar rijp-overdacht. Ik ben geen vrouw voor je, mis alle gaven om je gelukkig te maken. Je begrijpt dàt zoo niet, maar ik zie, ik voel het des te beter.

Wat jij moet hebben is 'n lieve, naïeve vrouw, die geheel in je opgaat, met al haar blikken, al haar aanvoelingen, 'n vrouw heelemaal vrouw, of... 'n artistieke, een beeldhouwster, een schilderes, een schrijfster, een die je kan sterken, je inspiratie oproepen, waarmeê je kunt ontwerpen, beredeneeren, overleggen, je één, onverbreekbaar één voelen.

Van Reelen haalde de schouders op, zei:

— Onzin, gewoon onzin. Ik wil 't eene noch 't andere. Ik wil jou, juist omdat je niet alleen artieste en niet alleen vrouw bent, omdat je vereenigt deze beide kwaliteiten. O, je denkt, dat ik maar in 't dolle door hol, dat ik niet nadenk, maar dan heb je 't mis, mijn liefste. Uren, dagen, nachten heb ik erover gepeinsd, 't met mezelf besproken, en hoe ik 't ook keerde, hoe ik 't ook wendde, 't bleef altijd 't zelfde, zij en niemand anders moet ik hebben.

Anna Paulowna's gezicht betrok zich tot denken. Zou zij toch ongelijk hebben? Zoûen ze dan toch bij elkaar hooren, samen gelukkig kunnen worden? Waren al haar meeningen, met zooveel moeite op haar zelf gewonnen, dan schijnredenen, praatte zij zichzelf maar wat voor? Een jubel sloeg in haar op. O, hoe ze van hem hield, van zijn glans-blonde gezicht, van zijn blauwende oogen, zijn forschheid van gedachten, zijn eerlijkheid, zelfs van zijn gewone-man's manieren, en hoe erbarmelijk, hoe klein en ongelukkig hij daar nu stond, hoe alles in hem scheen te verschrompelen, te verzinken! Zij kon zich niet meer inhouden, wou zich gewonnen geven. Maar zij drong die aandoening terug, en nu zag ze hem zijn oogen opslaan, hoorde hem opnieuw smeeken. Dàt stolde ineens haar weekheid. Nee, ze mocht niet zwak zijn, niet toegeven. 't Einde zou toch uitloopen op trieste ontgoocheling. Ze hielden van elkander, maar de een deugde niet bij de ander. Wat 't zwaarste woog moest het zwaarste blijven wegen, daar viel niet aan te veranderen! Zij trok haar gezicht strak, keek zwart. Hij stelde nu voor om 't gesprek, wat hij zelf uitlokte, te staken, te verdagen tot ze beiden tot kalmte kwamen, maar zij zei hard:

— Mij goed, maar ik kom er niet meer op terug, 't is na rijp beraad, na dagen en nachten van overwegen, dat ik hiertoe ben overgegaan!

— Dat kàn ik me denken! zei van Reelen nu bruut-spottend.

Zeg me eens, wanneer ben je dan voor 't eerst op die onzin gekomen? Je schijnt het alles zoo precies te weten!

Zijn vlijmende taal, zijn sarkasme hinderden haar, maar maakten haar tegelijk vaster, steviger.

— Ik zou jou kunnen vragen, zei ze kalm-stekerig, wanneer je eigenlijk toch zoo overmatig-dol van mij bent gaan houen? In 't begin dacht je, meen ik, nog al vrij kalm er over. Herinner je maar de eerste avond na Hohwacht, toen je uren op je kamer heen en weer liep.

— De eerste avond na Hohwacht? verbaasde zich weer van Reelen, die gelijk 'n schok kreeg van klaar-zeker begrijpen, de omkeer ineens voor zich zag. Weifelend, speur-tastend, vroeg hij verder:

— Dus van dien tijd af dateert je verandering, als op, zooals je 't noemt, je klaarder inzicht....?

— Dat zeg ik niet, èn dat weet ik ook niet. Ik weet alleen dat ik 't mij herinner en dat het mij toen geweldig hinderde, maar laten we daar niet verder over praten.

Van Reelen voelde zich koud worden, werd stil van deze mededeeling. Ja, hij had in 't begin wat los erover gedacht, een liaison gezocht en geen ware liefde, 't was zijn verdiende loon, dat hij ontving. Hij mocht zich niet beklagen, wel zichzelf verwijten. Zijn oogen gingen ineens open en over zijn denken sloeg 'n duizel. Zijn eigen schuld dat het zóó gebeurde. Nee, hij was niet waard haar tot vrouw te krijgen.

Anna Paulowna voelde de uitwerking van haar woorden, begreep, zag dat ze hem teisterde, hem tot 'n gemeene schuldenaar maakte en veel erger dan met de waarheid strookte. Een groote deernis steeg in haar op. O, waarom deed ze zoo wreed, zoo giftig en waarom pijnde ze zichzelf, want hij bleef de eenige, die ze ooit zou kunnen toebehooren, hij, 'n man met kwaad en goed door elkander, maar het goede toch sterk overheerschend. Hoe dweepte ze in 't begin met hem, en hoe kon ze hem nu zoo vernederen! Deed ze zelf niet veel erger door haar dartele onbedachtzaamheid?

Van Reelen bleef strak zitten, de blonde, lachende kop versomberd tot 'n groeven-gezicht van zwartende tinten. Er lichtte niets over hem. Smart en woede schenen zich in hem samen te trekken, zijn klare gedachten te verstoren. Zij voelde zich nog weeker worden, wilde hem om de hals vallen,

smeeken al haar verwijten te vergeten, maar zij bedwong zich, zei alleen met in haar stem 'n trilling, die ze niet kon bedwingen:

— Ach, ik deed als 'n kind, als 'n bakvisch, als een die niet nadenkt en moog'lijk heb ik nu geen recht zoo tegen je te spreken, maar 't ging van zelf, buiten mij om... ik was overspannen, zag voor 't eerst een man met 'n ziel en geen laffe vleier.... en ik kende geen liefde.

— Ach wat! berstte hij zwaar uit. Ach wat! wat praat jij van liefde? wat weet jij van liefde? je hebt nooit van mij gehouden. Nooit! je behoort tot de amoereuze zielen, die hoffen van charme, maar die verkillen als 't er op aankomt, in plaats van liefde wat snoezigheid geven. Je hebt nooit van mij gehoffen, anders zou je nu niet zoo kunnen spreken.

Zij hoorde zijn heftigheid met smartelijkheid aan, boog haar hoofd in plaats van op te vlammen tegen zijn onverdiende verwijten, zei zacht, bijna lispelend:

— Laat het dan zoo zijn. Ja, ik heb niet genoeg van je gehouden, dat is zóó, maar daarom wil ik je nu niet ongelukkig maken.

— Een makkelijk praatje, wat al te makkelijk! smaalde hij terug. Maar ik begrijp het, je merkt, dat het leven nog iets anders is dan wat vrijen en flirten en nu je daarvoor komt te staan, schrik je terug. Je bent als de rest, droomt gelijk alle vrouwen, van 'n prins, al verschijnt die ook in de vorm van 'n zwijnenhoeder, 'n karreman, maar als de werkelijkheid komt, deins je terug, zie je weer voor je dat princesseleven, de droom is uit en je verlangt naar een andere verbeelding.

Anna Paulowna boog nog dieper 't hoofd, liet zijn verontwaardiging over haar heen storten. Toen stond ze strakwaardig op, zei, hem haar blanke hand reikend:

— Adieu, m'n vriend, m'n Roel, er kan veel waar zijn in al wat je daar zegt, maar 'tgeen ik deed is in 't belang van ons beiden. Je hebt mij eens gezegd, dat vrouwen niet genoeg uitzien, eigenlijk niet eens weten aan wie zij zich geven, maar vallen op de eerste de beste, die er in aanmerking kan komen, niet wikken, niet wegen, te onnagedacht toegeven, daardoor oorzaak worden van hun eigen lijden; en hierin had-je gelijk.... volkomen gelijk. Wat ik nu doe

is pijnlijk, maar 't spaart voor de toekomst, want 't zou toch gebeuren. 't Is beter vóór dan na het trouwen!! Nog eens, we houên veel van elkander, ik zal nooit 'n ander beminnen, maar we passen niet bij elkander.

— Pauli... Pauli, kreet gesmoord van Reelen, wees toch niet zoo wreed! Hoe kom je tot al die woorden?

Zij zweeg opnieuw, bijna stikkend in eigen aandoening, toen zei ze heesch, met hoorbare zucht, de glanzende oogen, dof en toonloos, afgewend: Waarom er langer over te praten, wanneer ga je vertrekken?

— Ik weet het niet... ik weet het niet.

— Moet ik dan gaan?

— Nee, nee, maar 't heeft toch niet zoo'n haast!

Zij schokte de schouders, wendde de oogen nog verder af in niet meer kunnen antwoorden.

— Laat me nog wat blijven... ik zal je niet lastig vallen, laat me alleen blijven... ik zal me geweld aandoen... 't zal vanzelf minderen. Alleen ik kan niet ineens alles zien verzinken.

— Goed, maar dan moet je weer gaan werken.

Hij knikte zijn ja uit als 'n klein kind, ging heen, zonder een woord te kunnen zeggen.

Paulowna zakte neer op 'n stoel. O, wat had ze gedaan? Gewoon verschrikkelijk! Haar eigen leven, haar liefde vernietigd. Maar 't moest, 't moest! Er kon van hun beiden niets komen. Zij was 'n meisje zonder middelen, maar met veel behoeften, 'n blok aan 't been voor hem, die zich nog door de wereld had te wringen. En toch, en toch, 't werd wreed. Was het dan zoo noodzakelijk, dat ze van elkander gingen? Stond het zoo vast, dat zij niet gelukkig konden zijn en bleven er geen honderd kansen tegenover haar verstandelijke berekening, die toch kon falen?

Zij huiverde, twijfelde aan haar zelf. Bedroog zij zichzelf niet door valsche overwegingen, die 'n schijn van waarheid hadden? Liet zij zich niet leiden door een geraaktheid, mogelijk wel ontstaan, omdat ze wist dat ze nu doodarm, niet in staat zelf te verdienen, de bijhang werd van een man, onverschillig welke, als ze trouwde? Zeker, zij merkte wel, dat hij niet zoo gaaf was als zij in 't begin meende, dat ook hem 't groote stadsleven pierstekig maakte, en dat hielp meê, maar ach, toch bleef met hem

nog alles te beginnen, een grove steen, die geslepen, zou schitteren. Maar voor dat slijpen had hij haar niet noodig; dat kon iedere vrouw, zelfs de minste. Nee, voor hem hoefde zij zich niet bezorgd te maken; maar wat veranderde ze al in die paar maanden. Hij zou 't gauw te boven komen. Het nooit falend recept van alle mannen is een vrouw door 'n andere vrouw te vergeten. Zeker, in zijn schijnbare bruuskheid en zijn schijnbare gemakkelijkheid van leven zat een zeer gevoelige kern, maar juist die gevoeligheid laat hem naar het hoogste smachten, waarop ontgoocheling moet volgen! Die terugslag is er eigenlijk al lang, in mij, bij hem, maar hij wil dat niet zien. Hij kan niet voor ons beiden zorgen, en te voelen elke dag, dat ik hem belemmer, hem tegenhoud in z'n vlucht, dat wordt 'n pijniging honderd maal erger dan alleen te staan in de wereld.

En als hij slaagt? Dan kan ik nog niet z'n gelijke zijn, word ik de mindere, omdat ik hem niet van nut kan zijn, niet kan minnen als 'n kind zonder gedachten. En toch hou ik van hem. Maar anders, anders? 't Is juist liefde, die mij zoo doet handelen. Arme jongen, wat stond-ie versuft! O, mijn God, wat moet ik beginnen?

VIII.

Nu zat ze, ver van St. Beatenberg, ver van van Reelen, hier in Ragatz, het oude bekende badplaatsje met het nog oudere Pfäffers, al uit de zestiende eeuw, om wat bij te komen, voor ze verderop ging naar Arosa.

't Was half September, maar 't scheen nòg volle zomer door de na-warmte, die weer volgde op de dagen van regen. Ze dacht minstens tot Oktober in St. Beatenberg te blijven, maar 't kon niet; 't werd te pijnlijk. Van Reelen wou niet voor zij heenging van afreizen weten en daarom moest zij wel besluiten.

In al die dagen, dagen van nijpende twijfel met haar zelf en bange zorg over hem, verscherpte ze hun scheiding, overtuigde ze van Reelen nog, dat ze niet bij elkaar hoorden. Ze deed zichzelf veel zieker voor dan ze was, wierp allerlei zwarigheden op, voerde telkens nieuwe beweegredenen aan voor hun van elkander gaan, om hem kalmer te stemmen.

Maar hij schudde bij alles 't hoofd, keek stroef en somber, zuchtte zich zwaar uit, zei: ja, als jij 't zóó voelt, zal 't zoo wel zijn... 't moet wel... 't kan niet van een kant komen! Die arme jongen! Een paar dagen voor de afreis ging hij heen om onnoodige opspraak in 't klein hotelletje te mijden. 't Leek wel ironie, toen hij 't voorstelde, maar hij deed het, wachtte te Interlaken in kiesch begrip dat hij geen enkel recht kon laten gelden, nu ze voorgoed van elkaar gingen, elk samenzijn beschouwend als 'n gunst, die ze wou toestaan.

O, die avond te Interlaken! Niet om te vergeten! Ze waren in 't hotel Victoria, waar na 't diner het kleine orkestje zangerig speelde in de bloemen-zware tuin, vol van rozen- en anjergeuren onder de uitvochtende heesters. Vlak voor hen stond weer de Jungfrau onbesmet-wit, maar toch zoo heel anders dan daar boven, nu een ruwberaspt bergbrok, geweldig van witheid, maar grof tusschen die twee scheggen van groenkuivende wanden, ondanks die grootheid zooveel minder dan bij 't hek naar Hohwacht, waar de volle bergrits bleekte als 'n englenkoor, serafijn-wit tegen de diep-blauwe lucht in klare, reine verheerlijking.

Er zat opzet in van Reelen om haar in Victoria, het luxe hotel van Interlaken te brengen, 't komfort op haar te laten inwerken, haar daarmee tot inkeer te brengen. O, ze gevoelde het vlijm, maar 't kon haar toch niet doen wankelen. 't Versterkte haar integendeel nog. Deze aanraking met de geriefelijkheden van 't leven deed haar opnieuw voelen, dat ze niet buiten datgene kon, wat hij haar moeilijk zou kunnen geven, niet anders dan met de grootste inspanning. De verzaking van zijn ideeën moest op de duur 'n ontgoocheling, een breuk brengen, en dat zou ze nooit kunnen verdragen. Mogelijk hield ze niet genoeg van hem! Mogelijk! Of te veel? Ze voelde te sterk de verantwoordelijkheid voor haar deel. Een vrouw moet weten aan wie zij zich geeft, uit dit gemis aan kennis komen voort alle ongelukken, bleef zijn eigen meening. En toch... en toch, een weifel kroop telkens in haar op of ze wel goed handelde. O, die dagen te Interlaken, ze bleven bij, ageerden nog als een omzwoeling van zacht aroom.

't Was een verdroomen geweest van het teerste, 't onbe-

wogenste van wat in 'n mensch kan vezelen, een leven eigenlijk naast het leven, 'n versterven van werkelijkheid, een vergaan naar andere sfeeren. Ze waren daar geen vleeschelijke menschen maar zieleverbleekingen, een strakke ontroering die gevangen hield al hun wenschen. 't Was haar geweest of ze niet alleen afscheid nam van hem, maar van heel de wereld, 'n deel van haar ziel meeging, 't grootste deel, en maar heel weinig overbleef, net genoeg om nu haar smarten te kunnen onderscheiden. O, die avond en die volgende dag te Interlaken, 't leek een voortdurende zweving van zwaargeworden gedachten, die om hen heen dreven, een gelaten berusting, een stemming van devootheid als alleen kon heerschen in stille kloosters. En dan zijn uitgeleide, zijn brengen naar de trein, eerst nog even die sidderende explozie, stottering van enkele klanken, en daarop dadelijk 't zich vermannen, zich omkeeren, heenhollen en dan op 'n afstand weer blijven nastaren van haar trein, die schokkend wegijlde.

Ze kromp er nog bijeen, ze rilde van ontzetting, van angst om al dat weggeredeneerd verlangen.

Nu was 't voorbij!

Ze ging naar Arosa, moest haar eigen weg zoeken en geheel alleen. Ze had hem niet willen offeren, omdat ze zich voelde als een komplex van verlangen, de moderne vrouw, doortrokken met nieuwe ideeën, maar waarin het oude nog nasmeult in gelijke mate, het overgangswezen van de feodale staat der vroegere vrouwlijke lijfeigenschap naar eene meer zelfstandige kultuur; nu moest ze zichzelf offeren, door niet aan één man, maar aan de geheele menschheid haar liefde te geven. Haar plan stond vast. Ze zou de ziekenverpleging leeren en dan in Rusland, in de Krim, een sanatorium voor arme longlijders stichten, het plan wat haar zoo onberaden op de tong welde, toen ze tegenover haar zuster stond, hem verdedigde, en dat daarna een tragische kracht op haar oefende. 't Leek wel dwaas, overdreven, maar dat was het toch niet. 't Kon brengen bevrediging, en dat alleen geeft toch, zooals het heilsarmee haar zei, waarde en rust aan 't leven. O, als ze in werkelijkheid iets voor hem had kunnen zijn, hem kon bijstaan in zijn plannen, een hulpe worden in 't leven, zoodat ze vlak naast hem stond, ja, dan zou ze niet weifelen, of als ze maar 'n geheel aanhankelijke vrouw kon wezen, 'n vrouw die in

hem kon opgaan, zichzelf wegdenken, maar dàt vermocht ze niet. Ze voelde zichzelf minstens even hoog als hèm, terwijl ze in het praktische bestaan voor een nul moest gelden. Dat was wèl de vloek van 't feminisme, de folter van deze tijden, dat de vrouw zich de gelijke gaat denken van de man, zonder het in waarheid te zijn, de praktijk van 't leven altijd anders dan theorieën.

Als vrouw-alleen kon ze door 't leven komen en nut stichten erbij, als vrouw van 'n man, werd ze een bijhang, een onnoodig rad aan de bestaanswagen. Waarom zou ze hem dan belasten met al die zorg en al die verwikkelingen, hem die ze achtte, eerde en liefhad, terwijl ze zichzelf door haar verfijnd weten niet gelukkig, niet bevredigd kon rekenen. Ach, wat waren vrouwen uit vroegere perioden toch gelukkig! Die zagen zich bemind en vonden dat al voldoende, nu weten we meer, maar wordt ook 't leven zooveel moeielijker.

't Was wel vlug gegaan, als fosfor opgevlamd en langzaam verbrand, in nog geen vier maanden aan en al weer af, een ziele-roman, naar de schrijvers 't noemden. Maar kon 't eigenlijk anders? zij, twee menschen oogenschijnlijk gelijk, maar gelijk in 't negatieve; twee menschen met veel eischen, twee moeielijke wezens, die niet zooveel kunnen geven als ze zelf verlangen.

Zoolang ze niet overweegden ging 't wonderbaar, maar bij 't minste verschil gingen ze aan het denken. Ach, haar hoofd zat vol, vol peinzingen, maar haar hart vlood leeg. Waar zou die arme jongen nu wel zijn!

Met recht, beiden moeielijke menschen!!

Het kleine orkest speelde 'n gevoelige melodie, ze wist niet wat en voelde zich te moê, te af om op 't program er voor na te kijken. En de menschen luisterden in gespannen stilte, die stilte even verknerpt door 't zacht aanloopen van 'n paar, een lievend paar, op 't grint. Ach, wat moest ze weer aan hem denken! Hij hield van kleine orkestjes.

Boven haar hoofd welfde zich 't stuk hemel tusschen de bergenhoogten, donker-blauw, van sterrepunten fel doorspikkeld en van verre scheen te ruizelstorten de dichtbije Rijn die maar voortjachtte. Het orkest begon te spelen de wals Am schönen Rhein, maar ach 't was een parodie, ze kon wel schreien!

G. van Hulzen.

EMILE FAGUET, ALS TOONEELCRITICUS. [1])

I.

„Ik ben zeer eclectisch van aard. Ik vraag niets van het onmetelijk heelal dan dat men mij zoo min mogelijk vervele." Dat zou het motto kunnen zijn van een volledige verzameling der tooneel-feuilletons van Emile Faguet. Deze verzameling zal, vrees ik, lang op zich laten wachten. Drie deelen *Notes sur le théâtre contemporain*, en één deel, pas verschenen, *Propos de théâtre*, is alles wat hij ons heeft toegemeten. Zij die hem geregeld lezen in het *Journal des Débats* weten er meer van, wat niet wil zeggen dat ze hem beter kennen. Want de methode van den criticus is zoo allereenvoudigst dat zij niet verandert. Maar wat eindeloos afwisselt, is zijn kunst van ontleden, van bespreken, van polemiek-voeren.

Deze kunst is gegrond op letterkundige kennis en tooneelervaring. Het eerste boek van Emile Faguet, zijn doctoraal proefschrift, was een boek over de *Tragédie française* in de 16e eeuw. Na de geheele Fransche letterkunde te hebben doorloopen, na er een beknopte geschiedenis van te hebben geschreven, na vier deelen aan haar vier groote eeuwen te hebben gewijd, na in drie banden de zedelijke en staatkundige denkbeelden van onzen tijd te hebben bestudeerd en in vier andere al de brandende vraagstukken van dezen tijd onder de oogen te hebben gezien, is Emile Faguet door een natuur-

[1]) Van den bekenden Belgische geleerde en publicist, Maurice Wilmotte, hoogleeraar aan de Universiteit te Luik, zal binnenkort een bundel verschijnen getiteld *Trois semeurs d'idées* (A. de Gasparin, Emile de Laveleye, Emile Faguet). In dien bundel zullen aan laatstgenoemde drie hoofdstukken gewijd zijn: „le critique dramatique," „le critique littéraire," „le critique politique." Van het eerste kunnen wij, vóór de Fransche uitgave, een Nederlandsche vertaling aan onze lezers aanbieden. Red.

lijken drang tot zijn eerste verpoozing teruggekeerd, die ook zijn eerste studie was, tot hetgeen hem het meest heeft geïnteresseerd, heeft bezig gehouden, bovenal, hem het meest voor verveling heeft behoed, dat is: tot het tooneel. Dat zal niemand verwonderen. Want, ondanks de alles omvattende belangstelling van zijn geest, is Emile Faguet vóór- en bovenal: tooneelcriticus. Hij heeft er de natuurlijke begaafdheid voor en hij houdt van het vak. Hij is nooit zoo tevreden over anderen en over zich zelven als wanneer hij in zijn fauteuil zit, lettend op de handeling die zich voor hem verwikkelt en ontknoopt; zijn critische zin is nooit zoo opgewekt als wanneer hij, met den flinken, vluggen stap van een jongen man, naar zijn kleine woning in de Mongestraat terugkeert, na een voorstelling die zijn avond heeft gevuld en hem eenige geestelijke emotie heeft verschaft.

Dan wordt alles leven en beweging in zijn opgewekt, klaar en vlug verstand: indrukken van den avond, verwijderde herinneringen, snel of traag opdoemende associaties, alles dringt er zich opeen zonder verwarring; de orde ontstaat door een natuurlijk zich loswikkelen van de hoofdgedachte, die altijd helder blijft; er heeft een werking plaats waarbij gedachte en woord innig samengaan; het artikel wordt geboren, de bladzijde geteekend met vaste lijnen voor het oog des schrijvers, „het ronde, bolle, vragende oog," zooals hij dat van Diderot noemde en zooals men het zijne zou kunnen noemen; de volzin, in zijn cadans van lichten en vasten gang, wordt voor het toekomstig feuilleton al bij voorbaat in het geheugen neergeschreven; gelukkig gevonden uitdrukkingen schieten op als uit een werkenden grond; naast tegenwerpingen, die als een borstwering zullen worden opgesteld, verschijnen — of liever verschijnen opnieuw uit de herinnering aan de komedie zelf — de woorden van lof, gewijd aan den schrijver en aan de kunstenaars. Maar het zijn de tegenwerpingen vooral die in massa's opstaan. Want Emile Faguet is, als criticus, een onverbeterlijk redeneerder; zoo hij het vuur heeft van een aankomend student (en den scherpen blik van een meester bovendien) als het er om gaat een stuk van Racine of van Molière uit elkander te halen, er het geraamte van te meten en er de techniek van te onderzoeken, hij doet zich eerst recht te goed — men kan het

zich voorstellen — aan de voortbrengselen van den tijdgenoot. Hier heeft hij zich niet meer te bekommeren om oude en eerbiedwaardige, overgeleverde meeningen, geen vereering te betoonen voor Nisard, Villemain of Sainte-Beuve; hier is de schrijver, enkel de schrijver, overgeleverd aan het oordeel van den criticus, die een schier gewijde taak verricht. Met vindingrijk geduld gaat hij wikken en wegen: zijn maatstaf, wij zullen het zien, is de minst gevaarlijke, omdat hij bestaat in te luisteren en te oordeelen zonder vooringenomenheid. „Wij zitten hier in het hol van het feuilleton" — zooals Hugo zeide — „om te zeggen wat ons waarheid schijnt, „d. i. om enkel onze indrukken weer te geven, want alleen „daarvan zijn wij zeker." Eclectisme en nog eens eclectisme. Goede wil en nog eens goede wil. En bij dat alles, smaak, of liever, hartstocht voor het tooneel.

Aan dezen, overigens echt Franschen [1]), hartstocht moet men een beroepsvoorliefde toeschrijven die nog stand houdt, en die van Emile Faguet, lid der academie en professor aan de Sorbonne, een der schitterendste feuilletonschrijvers van Parijs heeft gemaakt. De zes jaren zijner tooneelartikelen in het *Journal des Débats*, waar hij zijn vaste, trouwe lezers en bewonderaars vindt, zijn niet de eerste jaren van een beroep dat de vereeniging van zooveel hoedanigheden vereischt, waaronder het onderwijsgeven in en het kennen van letterkunde slechts een tweeden rang innemen. Emile Faguet heeft nooit de vlugge pen van den dagbladschrijver voor goed neergelegd, de improvisatie heeft nooit opgehouden hem gemeenzaam te zijn. Hij schreef vroeger, van 1888 tot 1890, een reeks tooneelartikelen in den *Soleil*. Nog eerder, op zijn minst reeds in 1873 — hij zelf noemt ergens dit jaartal — schreef hij, op goed geluk, kleine artikeltjes in de couranten en vormde hij zijn zin en smaak voor het tooneel; hij maakte zich de moeilijke kunst eigen om op 't eerste gezicht en

[1]) Hij prijst ze, maar betreurt ze ook, die „tooneelrazernij, een mooie „woede, zonder twijfel, maar zoo kwaadaardig, zoo bedwelmend en zoo tyranniek „bij ons, dat zij, dikwijls in strijd met hun talent, naar het blijspel en „naar het treurspel bijna alle Franschen heeft medegesleept die dichter waren „of het vermeenden te zijn." Zoo laat het zich verklaren dat hij, in een boekdeel gewijd aan de geschiedenis van het tooneel, *Drame ancien, drame moderne*, een omschrijving heeft gegeven — een zeer voortreffelijke — van den Franschen geest. (blz. 37 vlg.)

gehoor te oordeelen. Maar vóór dien tijd, „als collegien, in het jasje met de gouden knoopen," daarna „als studentje," gelijk hij zegt, behoorde hij, bij classieke opvoeringen, tot de getrouwe bezoekers van het parterre, en de „kwajongen" die hij was, zooals iedereen, later de kweekeling der Ecole normale supérieure, scherpte reeds zijn geest met het oog en de hoop op een bezigheid waarin hij, door onverdroten ijver, de hoogste graden van het meesterschap zou bereiken.

Waarom houdt Emile Faguet zooveel van het tooneel? Het is de moeite waard dit aan zijn werk te vragen, daar hij als mensch weinig kwistig is met vertrouwelijke mededeelingen en nooit zijn persoonlijkheid vermengt met de uiteenzetting zijner denkbeelden. In zijn mooie studie over de *Achttiende eeuw* heeft hij dit geschreven: „Het tooneel is, „in zijn heilzame gestrenge inachtneming van wetten en regelen, „een goede leerschool voor de letterkundigen." Dit wat de manier betreft. En wat de leidende gedachte aangaat, daarvoor leze men wat zijn studie over Montesquieu ons leert: de schrijver der *Lettres persanes*, onverschillig voor de beoefening der verschillende dichtsoorten, maakte slechts uitzondering voor het tooneel. Hij gaf er deze reden voor op, dat de dramatische dichters „de meesters der hartstochten" zijn. Het drama is inderdaad handeling en hartstocht; het geeft het leven in een krachtige samenvatting; het is het leven zelf. Zoo verstond het reeds Voltaire, de eerbiedige leerling van Racine, de ongelukkige navolger van Corneille. Zoo verstond het Diderot, in de practijk ergerlijk jagende naar nieuwigheden, maar in zijn theoriën vol bewonderenswaardige gedeelten. Zoo begrepen het ook Marivaux, die aan zijn tooneelstukken de korte oogenblikken van roem verschuldigd is welke zijn romans hem niet brachten, en Lesage, die niet alleen *Gil Blas* schreef, maar ook den onsterfelijken *Turcaret*. Zelfs Rousseau, de knorrige kwaadspreker van het tooneel, wilde zijn krachten er aan beproeven.

Al deze groote mannen, met uitzondering misschien van den laatste, vereerden dus het voetlicht, vroegen daaraan minder een voorbijgaand vermaak dan wel een groot en blijvend genot voor hun geest. Zij vonden er, als in een keurig bewerkt wereldje in 't klein, de beste en mooiste

kanten van die grootsche menschelijke comedie welke de eenige preoccupatie uitmaakt van den kunstenaar. Daarin stemt Emile Faguet met hen overeen; hij behoort tot hunne familie, zooals hij behoort tot hunne eeuw door de verscheidenheid zijner kennis, de onvermoeibare weetgierigheid van zijn zoo degelijken en zoo beweeglijken geest. Hij ook zoekt er minder ontspanning in dan dat hij er nieuwe veerkracht verzamelt, bij het gemakkelijk luisteren naar een werk waarin, met voldoende kunstvaardigheid, het leven is geschilderd en, als 't ware, bezield. [1])

Maar niet enkel geestesbevrediging zoekt hij in den schouwburg. Hij vermengt met dit verheven genot een gedachte aan de kennis der zeden, die het overigens ongerijmd zou zijn te verwarren met een verlangen naar propaganda, gesproten uit het eng dogmatisme der godsdiensten. De socioloog — zooals hij Montaigne heeft durven noemen, en in den zin dien hij er aan hechtte — in hem vindt in de tooneelvoorstelling een aanleiding tot ontleding der sterke of zwakke hartstochten waardoor de gemiddelde menschheid wordt gedreven. [2]) Deze trekt hem aan, en zijn beschouwing, hetzij onmiddellijk, hetzij in den tooneelspiegel weerkaatst, voldoet en versterkt zijn optimisme. Al de wijsbegeerte van Emile

---

[1]) Het drama is voor hem de hoogste dichtsoort. Dat verkondigt hij ook in zijn korte en prettige *Geschiedenis der Fransche letterkunde*. „Men moet „denken aan de, naar mijn meening onbetwistbare, meerderheid van de dramati-„sche kunst boven alle andere kunsten." Als hij een tooneelschrijver beoordeelt, wees verzekerd dat hij in zijn critiek subjectiever zal zijn en dieper zal doordringen; niemand (of het moest misschien Ferdinand Brunetière zijn, in diens bewonderenswaardige *Époques du théâtre français*) heeft zulke nieuwe dingen gezegd over Corneille, aan wien hij een geheel boek, in populairen stijl geschreven, heeft gewijd, over Racine, die tweehonderd bladzijden inneemt van zijn *Propos de théâtre*, en over Molière, die hem echter minder heeft aangetrokken dan de tragici. In zijn *Histoire* ontwikkelt hij een verwonderlijke scherpzinnigheid in de karakterontleding der tooneeltalenten, b v. van Dumas père, of ook van Scribe, dien hij vernuftig rehabiliteert; hij blijft de bewonderenswaardige „soiriste", die J. J. Weiss opvolgde en die dezen deed vergeten.

[2]) Hij heeft het gezegd, naar aanleiding van J. J. Rousseau: het tooneel wil personen „die slechts de algemeene trekken der menschheid hebben, gemeen „aan een zeer groot aantal, aan een onnoemelijk groot aantal menschen.... „Het tooneel geeft ons het gemiddelde der zeden." En daaruit volgt juist dat het, betrekkelijk, zedelijk is, daar „het ons de zeden die het voorstelt zoo langzamerhand geeft" en, zonder de onze veel te verbeteren, „ze eenigermate „gelijkmaakt."

Faguet is besloten in deze woorden: „niet te veel, niet te weinig," die tot devies zouden kunnen dienen van de meeste goede stukken, daar de uitzondering door den toeschouwer bezwaarlijk wordt geduld. Deze wijsbegeerte is die van een sterken en gezonden geest, besloten in een krachtig gebouwd en wijselijk bestuurd lichaam. Aan lieden met een gemelijken aard, als Rousseau, verschaft het tooneel slechts benauwde droomen en versterking van hun minachting der menschen.

Dan zijn, in het Fransche tooneel, (met het oude het eenige waarvan Emile Faguet volkomen geniet) hulpbronnen aanwezig van welsprekendheid en methoden van voordracht, die het oor van den in zijn fauteuil neergevlijden criticus aangenaam kittelen, die hem van de beroepseentonigheden verkwikken en hem opbeuren na veel teleurstellende lectuur. De schouwburg is, voor geesten als den zijne, de zekere terugkeer van een betamelijk en weinig vermoeiend genot, waaruit altijd eenige verrassing en eenig voordeel is te halen.

In de uitoefening van zijn ambt van criticus is Emile Faguet uiterst oprecht, omdat hij is uiterst onafhankelijk. Zijn oprechtheid gaat gepaard met een bescheidenheid die het gemeene erfdeel is van den hoogstaanden onbevooroordeelden mensch. Zich geheel overgeven aan zijn indrukken is de beste methode om goed te zien en goed te hooren. Weliswaar kan een impressionist zich gemakkelijker dan iemand die stelselmatig redeneert vergissen in de hoedanigheden en de wezenlijke gebreken van een werk dat de menigte den eersten avond toejuicht, daar de indruk iets onzekers is, in hooge mate overdraagbaar en aanstekelijk. Dat heeft Emile Faguet, zich goed bewust van deze soort van suggestie, die slechts een trek is van de „psychologie des foules", bij herhaling in zijn feuilletons uitgedrukt. Naar aanleiding van een wederopvoering van de *Fiammetta* van Mario Uchard, praat hij daarover met een alleraardigste „bonhomie". Hij vraagt zich af, waarom het stuk, dat dertig jaar vroeger in den smaak was gevallen, dezen keer zeer terughoudend is ontvangen. En hij rechtvaardigt het vroegere succès door de voortreffelijkheid der algemeene idée, gelijk het tegenwoordig échec moet voortkomen uit de fouten der uitvoering. Hij voegt er dadelijk aan toe: „de gebreken zijn, naar mijn meening, ernstig genoeg.

„Ik veroorloof mij ze te zien in een stuk dat koel is ontvan-„gen, omdat ik mij vlei met de overtuiging dat ik ze eveneens „zou hebben gezien als het stuk een groot succès had gehad; „ofschoon ik, helaas! niet volkomen zeker ben van dit laatste.” Hoe weinig beoordeelaars zouden deze naïeve eerlijkheid bezitten!

Want er zijn zeer weinigen (als er een is), die het verleden van Emile Faguet achter zich hebben. En daaronder versta ik, behalve de lange praktijk, een stelsel van grondregels, dat de schitterende feuilletonist zoo gemakkelijk in zich draagt dat men er zich bijna in vergist en een improvisator prijst waar, goed bekeken, een verstand is te bespeuren dat gevoed is met de kennis van het verleden, dat meester is van zijn weten door het rangschikken der denkbeelden en even behoorlijk ingelicht als vlug bij het teruggeven. In dat brein, als in dat van een goed godgeleerde, bekleeden de wetten, regelen en voorschriften de plaats die de hierarchie voorschrijft, en het is voor hem een spel, eer een onwillekeurig spel dan een van berekening, om de snaar te doen trillen welke correspondeert met de gevoelde gewaarwording.

Ik heb gezegd: wetten, regelen en voorschriften, en het is hier de plaats ze te omschrijven. Emile Faguet heeft het gedeeltelijk gedaan in dat voorbericht van zijn proefschrift hetwelk een geheel boek samenvat, eerst in 1898 uitgegeven, *Drame ancien, drame moderne*. Daarin wijst hij met juistheid de plaats aan die de tooneeelkunst onder alle kunsten inneemt, het drama in engeren zin in de tooneelkunst, de Fransche tragedie (liever dan het Fransche drama) in het Europeesche drama (waarbij hij nagenoeg alleen Shakespeare op het oog heeft [1]). De algemeene denkbeelden zijn die van een overtuigd Hegeliaan; zij bereiken de hoogte van een verheven philosophie, en ik ken geen boek over deze aantrekkelijke stof dat zooveel adel met zooveel helderheid vereenigt. Na te hebben gezegd wat het treurspel in zijn oorsprong is, ontbindt Emile Faguet het in zijn

[1]) Het is een leemte het Spaansche tooneel niet te hebben bestudeerd; het is een grootere, geen belangstelling te hebben gewijd aan het kerkelijk tooneel der 12e tot de 15e eeuw, dat op zijn beurt al de middelen wist te vereenigen die de kunst ten dienste staan, zich te bedienen van muziek, van bouwkunst, van beeldhouw- en schilderkunst om tot oor en oog beide te spreken.

wezenlijk samenstellende elementen; vervolgens beschrijft hij de drijfveeren der handeling; na de anatomie komt de physiologie: hij toont aan hoe de Grieksche kunst in het drama al de kunsten vereenigt welke tot onze zinnen spreken; hoe de moderne kunst allengs de ondergeschikte hulpmiddelen ter zijde legt welke het Helleensche genie noodzakelijk had geacht voor de verwezenlijking van het tooneelideaal, om bij de Engelschen slechts de epische neiging te behouden, en om ook deze te onderdrukken op het tooneel in Frankrijk, het meest beperkte in uiterlijke hulpbronnen en het meest afgwerkte in zijn innerlijke volmaaktheid. Op dit tooneel erkent hij als essentiëel den bijzonderen smaak voor intrige, die de belangstelling wekt en gaande houdt door 't prikkelen der nieuwsgierigheid, leidt tot de inachtneming der eenheden, dringt tot snelheid en regelmatigen voortgang der gebeurtenissen; hij vergeet niet de zedelijke bedoelingen die, duidelijk zichtbaar, door de ontwikkeling van het drama zijn heengewerkt en waaruit zijn sententieus en zijn oratorisch karakter voortvloeien. Daardoor wordt hij er toe gebracht om van het Fransche treurspel, dat het théâtre régulier was van 1550 tot Molière, en het geheele théâtre sérieux tot 1820, te geven de beste en, theoretisch en historisch, de volledigste omschrijving die wij er van bezitten.

Ziedaar gegevens die men niet uit het oog mag verliezen, als men van den medewerker der *Débats* de met gloed geschreven bladzijden leest over de tegenwoordige tooneeltoestanden. Niet dat hij er vervelend zorg voor draagt ons, bij elke draaiing van den weg, te herinneren waarop hij zich grondt om een stuk te waardeeren en het den levensduur van één dag, of wel een blijvenden opgang, te voorspellen. Noch hier noch in zijn critiek over boeken verschijnt het kleinste tipje van een waanwijs oor [1]); een glimlach als bewijs van de

---

[1]) „Wij drukken, niet zonder eenige meesterachtigheid, op deze critieken", zegt, ergens in zijn *Dix-neuvième siècle*, de minst waanwijze der Fransche critici. Soms is men pedant voor het publiek door de zaken ronduit te zeggen zonder zich om zekere aangenomen manieren te bekommeren. Zoo wordt geduld een uitdrukking van een schrijver in het gesprek te verbeteren, maar beproef het niet, als het den vorm betreft, in een geschrift dat gij aan hem wijdt. Wat verschil is er tusschen het eerste en tweede geval? Geen, als men wil. Maar de oprechtheid heeft grenzen en men

vriendelijke ontvangst, maar ook van zijn schalksche aandacht voor fouten, dat is alles.

Toch is deze impressionist, die schijnt te vergeten dat hij de historische voorschriften der kunst heeft opgesteld, een rechter, en deze rechter spaart niet, als het moet, zijn overwegingen. Hij heeft zijn algemeen verstaanbaar oordeel even goed als zijn voor ieder verstaanbaar wetboek bij de hand. En behalve de overgeleverde tooneelwetten kent hij de gewettigde gewoonten en overeengekomen regels en de geheimen van het vak. Hij zal dan vaststellen, dat er, om een stuk te schrijven, twee soorten van hoedanigheden volstrekt noodig zijn, die van psycholoog, van zielenschepper, en die van dramatist, van zuiver technicus, „essentiëele eigenschappen, zonder „welke men zich niet met dramaturgie moet bemoeien." En van deze beide reeksen van bekwaamheden is de tweede de onmiddellijk eerste vereischte van den tooneelschrijver: „met „zijn gedachten altijd op het tooneel zijn, dat is het onont„beerlijke, het genie, de gave, wat wel niet voldoende is voor „het maken van meesterstukken, maar zonder hetwelk niets „kan ontstaan." Met zijn gedachten op het tooneel zijn, de elementen weten in elkaar te zetten waarover men beschikt. „Het is niets, een groote dramatische gedachte te hebben; „men moet bovendien een buitengemeene bekwaamheid bezit„ten in de vinding der bijkomende middelen en een groote „vaardigheid om ze te hanteeren." Met andere woorden: men moet de techniek beheerschen.

Men heeft hierboven het groote gewicht gezien dat het Fransche tooneel, van ouder tot ouder, aan de verwikkeling

---

moet die niet overschrijden. Datgene waaraan ieder het meest hecht — een menschelijke zwakheid — is de manier van de dingen te zeggen, niet wat gezegd wordt. Is het niet kinderachtig? En is de ware pedant niet degene die duldt dat men hem over „het fond" aanvalt en zich boos maakt als men onderneemt hem te berispen over den vorm? Het is waar dat men voorzichtig handelt als men zich naar deze kreupele oprechtheid schikt, maar het is prijzenswaardig zich er niet aan te storen, zooals Emile Faguet iedere maand doet in zijn *Revue latine*. Hij ontzegt zich het genoegen niet, een onjuiste zinswending te vermelden, uit de in goed Fransch geschreven bladzijde met den vinger een term te lichten die verouderd is of geen gangbaarheid heeft. Schoolmeesterachtigheid, zoo men wil, maar eene die de billijke trots is van den man gedreven door de overtuiging, dat hij het goed gebruik moet verdedigen, de eigenschap der letterkundige talen tegen welke het een te vaak domme geweldpleging is in verzet te komen.

hechtte. Men herinnere zich Boileau en zijn „sujet d'intrigue enveloppé" en de andere theoretici der classieke eeuwen, en zelfs Dumas fils, die, letterlijk, als volgt de voorwaarden stelde die noodzakelijk zijn voor een dramatisch werk: „1o logica, 2o tooneeltechniek, 3o vlugheid, 4o voortgang, 5o afwezigheid van verbeelding, 6o afwezigheid van vinding." Emile Faguet kan niet nalaten met een zoodanig formulier een weinig den spot te drijven; maar zijn spot is, geloof ik, aan de oppervlakte, evenals die waarmeê hij, van tijd tot tijd, den uitvinder der „scène à faire", zijn betreurden meester Francisque Sarcey, vervolgt. Want wat is, in den grond, die „scène à faire" van dezen laatste anders dan de „scène nécessaire" van Emile Faguet? Die „scène" vinden wij bij herhaling vermeld op een zacht verwijtenden of doorloopend gestrengen toon. Reeds in zijn doctoraal proefschrift vervult zij den geest van den historicus, brengt zij zijn geweten schier van streek. Zonder aarzeling schreef hij toen: „Garnier „ontwijkt zeer dikwijls die gewichtige tooneelen die de moderne „critiek (en de zijne) als noodzakelijk beschouwt, den knoop „waar de dramatische handeling zich sluit en zich samen„trekt." [1]) En later zal hij er dikwijls op terugkomen; de „scène à faire" verlengt in veel gevallen op nuttige wijze zijn dagbladfeuilletons, door ze met flinke polemiek te vullen; zij doet hem het hoofdargument aan de hand tot vrijspraak of veroordeeling, veroordeeling vooral, der werken die den vorigen avond zijn opgevoerd, of zelfs der werken uit het verleden. In zijn oogen van Franschman, even Fransch van karakter als van geboorte, is het „wekken der nieuwsgierigheid", in de praktijk van het tooneel, iets dat van zelf spreekt, dat alle andere preoccupaties beheerscht en alle andere kunstvoorwaarden op den achtergrond stelt. Hij, die in de ernstige zedelessen van het treurspel belang stelt zonder dat ze hem in vervoering brengen, die zich om de zedelijkheid op het tooneel weinig bekommert [2]),

---

[1]) Zie, in dezen zelfden *Essai*, reeds aangehaald, blzz. 209, 217, 314, en, onder meer plaatsen uit latere werken, de *Notes sur le théâtre contemporain*, p. 246.

[2]) Niet in theorie. En er zijn gevallen waarin hij belijdt dat het zedelijk uitgangspunt zijn critische voorkeur bepaalt. Daarom geeft hij (*Drame ancien, drame moderne*, p. 270) onder de redenen die hij heeft om den *Cid* boven

ten spijt van een machtige traditie, waarvan hij verklaart getuige te zijn, wil geen gebreken door de vingers zien in den opzet en den gang van een slecht gebouwd stuk; hij aarzelt niet een onhandigheid te veroordeelen. Men zal hem flink-weg de intrige zien overmaken van *La fille de Roland* van Henri de Bornier, of van *Madeleine* van Emile Zola, het geraamte van Ibsens *Spoken* beter in elkaar zetten, het afwezige, en toch onmisbare, bedrijf betreuren van de *Jeanne d'Arc* van Jules Barbier, al de aannemelijke onderstellingen bijeenbrengen om het verloop van het drama in *Les Danicheff* of in *Margot* te verbeteren, onafzienbaar lang het voor en tegen bespreken van deze of die bijzonderheid in het gegeven van een toegejuicht stuk van Jules Lemaître, zijn ambtgenoot en vriend. Hij gaat verder: in zijn *Dix-huitième siècle* handelt hij breedvoerig, en smaakvol, over de technische onhandigheden van Voltaire, en ik heb gezegd dat hij tot Robert Garnier terugging, om op diens treurspelen den maatstaf aan te leggen die hem veroorlooft dit of dat melodrama of vaudeville van heden te besnoeien. [1])

Alles wel beschouwd, wat hij behoudt en wezenlijk acht van de tooneelkennis, het is de kunst een stuk samen te stellen waarbij de belangstelling gespannen blijft. De historische wetten hebben voor hem slechts historische waarde. Te beginnen bij de vermaarde „eenheden", waarvan hij de waarde niet overdrijft en wier verwerping het kinderachtig zou

Roméo et Juliette en boven *Antigone* te stellen, deze echt Fransche op: „Het „is een gevoel van achting voor de menschheid, een zeker ongewoon ver„trouwen in de verheven vermogens onzer natuur, en, zooals Vauvenargues zou „zeggen, de smaak voor „de edele hartstochten." En verder: „de Grieken en „de Engelschen hechten meer aan de werkelijkheid en de tragische ontzetting „dan wij, wij daarentegen, meer aan de zedelijkheid." Het moet gezegd worden, het betreft hier echter meer een objectieve beschouwing dan een persoonlijke waardeering.

[1]) Niet dat hij altijd zeker is van zich zelven of van de billijkheid zijner critiek. Deze substitutie van artistiek geweten, als ik het zoo noemen mag, is bij hem soms de bron van scrupules, zelfs van wroegingen. Naar aanleiding van *La peur de l'être*, schreef hij eens: „Ik weet het niet; want, wat men „ook moge gelooven, ik ben er zeer ver af om op een vluchtigen indruk die „kleine kwesties van dramatische samenstelling te kunnen doorhakken die „schrijvers zoo schrander als Moreau en Valdagne samen waarschijnlijk „twintig malen hebben gewikt en gewogen. Ik weet dus niet goed, maar het „schijnt me toe, dat men het volgende tooneel eenvoudig moest weglaten, of „het zeer kort aanduiden...."

zijn, hij voelt dit, aan de schrijvers der vorige eeuw te verwijten. Zonder den minsten romantischen zin, zonder een schijn van sympathie voor de marionnetten van *Hernani*, erkent hij, met echt critischen zin, dat er noodzakelijke revoluties zijn. De romantische formule van het drama is: de triumfeerende democratie op de planken gebracht; men moet er aan gewennen; maar wat men niet moet doen, is: hiermêe romantische drama's verwarren, die „treurspelen van Voltaire zijn, met beeldspraak verlucht." Dus, geen noodzakelijke eenheden, behalve misschien de eenheid van handeling. En ook hier maakt Emile Faguet eenig voorbehoud: „Ik weet wel, dat men aan de eenheid van handeling „geen overdreven waarde moet hechten en dat het oordeel „van Voltaire, die in *Les Horaces* van Corneille twee treur-„spelen vindt, zeer onbillijk is. Het is zeker waar, dat een „drama een andere eenheid kan hebben dan die welke op „de handeling berust, dat er een soort van zedekundige „eenheid kan zijn, als het treurspel zich beweegt om een „groot karakter, dat er het middelpunt van vormt..." En hij erkent dat de antieke toeschouwer, meer verlangend een volledige karakterontwikkeling te zien dan de oplossing van een vraagstuk, rechtmatig heeft kunnen ophouden belang te stellen in de eenheid van handeling. Maar bij den modernen toeschouwer is dat slechts mogelijk, als de gedachte, of het gevoel, waarop de zedelijke eenheid berust, geen enkel oogenblik aan zijn aandacht ontsnappen.

Evenmin verbant hij volstrekt de vermenging van het comische en het tragische, want deze vermenging „is natuurlijk, „zij kan machtige effecten van tegenstelling teweegbrengen die „rechtens op het tooneel behooren, omdat zij dramatisch zijn." Wij zijn haar verschuldigd den *Don Sanche* van Corneille en Molière's *Don Juan*; een groot deel van het moderne drama onderstelt stilzwijgend deze gelukkige vrijheid; „maar „het is een gevaarlijke kans zich er aan te wagen. Er is, als „men het beproeft, altijd gevaar schade te doen, ik zal niet „zeggen aan de eenheid van toon, want eenheid van toon is „eentonigheid, maar aan de eenheid van den algemeenen „indruk. En deze soort van eenheid is voor den geest volstrekt „noodig." Zoo is het te verklaren dat de tragi-comedie, gedurende twee eeuwen beoefend, „zooveel belangrijke werken

„omvat die de aandacht en de bestudeering waard zijn, en „misschien geen enkel onbetwist meesterstuk telt."

De tragi-comedie moet niet worden verward met het burgerlijke of romaneske drama: „het is, om ze bij haar waren „naam te noemen, de historische comedie, dat gematigde mid-„delgenre, waar de auteur zich niet te veel op zijn gemak „gevoelt en toch niet in de verzoeking komt zich te veel in acht „te nemen, waar hij noch te verheven is noch te laag bij den „grond, een genre, evenwel, met een uitgestrekt gebied, dat „zich uitstrekt van den *Cid* tot *Don Juan d'Autriche*." En ik zal er bij voegen, tot Rostand. Wat de theoreticus, bij Emile Faguet, er van denkt, weet gij nu even goed als ik. In de dagelijksche praktijk vertoont zich eenig verschil, en de geestdrift door *Cyrano* bij den geleerden criticus teweeg gebracht, de bewondering, schier zonder voorbehoud, voor andere werken van dezelfde trant bewijzen ons dat we met zijn evangelie een schikking kunnen treffen. Er is bij hem echter één punt waarvan hij niet wil afgaan, en dit is: dat de historische komedie, of, als gij liever wilt, het historisch drama, niet te historisch moet zijn. Emile Faguet is heelemaal niet gesteld op de wezenlijke waarheid in den schouwburg, bevredigd als hij is door de betrekkelijke waarheid, die voortvloeit uit een zekere harmonie van kleur en een zekere eenheid van toon. „Dat moet mij bevredigen, schrijft „hij (naar aanleiding van *Henri III* van Alexandre Dumas) „ver van mijn bibliotheek — goddank! — en in den „schouwburg en in mijn fauteuil, waar ik vermoedelijk alleen „maar wensch mij niet te vervelen." En men moet het feuilleton lezen gewijd aan *La Patrie en danger*, dat doodgeboren drama van de Goncourts, in elkander gezet met behulp van aanteekeningen, die de schrijvers vlijtig hebben verzameld uit de oude paperassen der Revolutie; men moet zien met welk eenigszins wreed genot de geestige criticus deze documentenmanie bespot, deze zorg voor „historische getrouwheid, die „allertreurigst is met het oog op het echte publiek." Zijn slotsom is ruw, maar aardig in haar beknoptheid: „in den „schouwburg is men niet bij de boekenstalletjes der kaden, „ziedaar het wezen der theorie van het drama"... [1]).

[1]) Als tijd en plaats gunstig waren, zou ik hier de zoo persoonlijke beschouwing willen samenvatten over den historischen roman, dien Emile Faguet ons geeft

Maar men heeft niet alleen het historische drama, men heeft ook het melodrama, het goede melodrama, dat, sedert vijftig jaren en meer, echte tranen doet storten. Emile Faguet belijdt slechts een matige bewondering voor deze lagere kunstsoort en, altijd vernuftig en geneigd iets paradoxaals in zijn minachting te leggen, schrijft hij: „Men weet dat er „tusschen het moderne melodrama en de vaudeville in den „grond geen verschil bestaat. Het eene is gebaseerd op een „of meer vergissingen, de andere op een of meer quiproquo's. „En de vergissing is niets anders dan een treurig quiproquo, „en het quiproquo slechts een vroolijke vergissing; de personen „uit het melodrama moeten zich welwillend leenen tot de „vergissing en de personen der vaudeville zich zoo goed „mogelijk schikken in het quiproquo".

Wat wil dit anders zeggen dan dat daar waar de schildering der menschelijke hartstochten of dwaasheden opgeofferd is aan een meer of minder handig veêrenspel, de kunst afwezig is en de critiek slechts heeft te berusten en te zwijgen? Emile Faguet vervoegt evenwel niet over deze gemakkelijke berusting, en hij heeft met zoo'n genegenheid zijn beroep lief dat hij de academische bezwaren ter zijde zet en dat hij met bijna evenveel nauwgezetheid *La famille Pontbiquet* ontleedt als een stuk van het oude repertoire. Zeker, het geloof is er niet en de simpele devotie evenmin, maar de opgewektheid handhaaft zich ondanks alles; en wanneer hij heeft gelachen, veel gelachen, legt de goede Franschman die hij is zijn wapen neder en ontsluit zijn armen om toe te juichen. Er is, laten wij het niet vergeten, onder de vierkante muts van den doctor in de letteren een beminnelijk en „glimlachend opti- „mistisch gelaat, dat de wijsgeerige beschouwing van Rabelais „over *het eigenaardige van den mensch* tot de zijne maakt."

in zijn *Flaubert* en die niet zonder leerzame gevolgtrekkingen is, en niet kan zijn, voor zijn zeer onafhankelijke wijze van opvatting van het drama dat zijn onderwerp ontleent aan de gebeurtenissen van vroeger tijd. Het volsta hier te zeggen dat, volgens hem, de historische roman slechts in zooverre belang inboezemt als de tijd waarin hij is geplaatst ons voldoende bekend is, en slechts in zooverre als de gebeurtenissen die er zich in afspelen een onzer hartstochten meesleepen en hem zeer sterk aangrijpen. Het effect zal dus in rechte reden zijn met de psychologie en in omgekeerde verhouding met de geleerdheid waarvan de schrijver getuigenis aflegt. De leering trekt ons af van de aandoening, en hoe meer het boek ons leert, hoe minder het onze geestdrift wekt. Men gevoelt, dat dit door den tooneelcriticus geschreven is.

II.

Heb ik alles gezegd van den tooneelcriticus? Stellig niet, want mij rest nog de houding te schetsen die hij aanneemt tegenover de meesterstukken van het verleden en de beste werken van dezen tijd. Gene vooral zijn dubbel vereerenswaardig; ten eerste, gelijken zij op de heilige boeken, die in den tabernakel zijn weggesloten en waaruit de gepatenteerde schriftverklaarders een wijsheid hebben geput die ook de wetenschap is van den criticus; vervolgens, verschaffen zij aan menschen van smaak het edelste aesthetisch genot, dat bestand is tegen den waan van een dag, en vormen zij tegelijk een verkwikking en versterking voor den geest.

Laat ons niet opklimmen tot de ouden, die men op goed geloof moet liefhebben. De middeleeuwen zijn van geen belang, omdat zij aan de vertooning ontsnappen. Van de 16e eeuw komen weinig stukken voor het voetlicht. Laat ons Shakespeare huldigen, den eersten der nieuweren, die het leven naar waarheid heeft weergegeven! Het leven, niet enkel van den een of anderen uitverkoren held, maar ook van diens omgeving, van zijn vrienden en van zijn vijanden, van het volk dat hem toejuicht en van het leger dat hem volgt. „Zie *Horace*: men vat er zeer voldoende den geest „van het oude Rome. Maar vergelijk het met *Coriolanus*. „Welk een verschil! Shakespeare heeft de personen vermenigvuldigd, ons niet enkel een juist en eenvoudig denkbeeld „willen geven, maar den vollen indruk van het leven van een „volk." En verder: Shakespeare is „overdadig," kent de wijze soberheid der 17e-eeuwsche Franschen niet, wemelt van kenmerkende trekken, stapelt opeen „duizend kleinigheden, alle „levendig, alle treffend, alle teekenend; hij ziet meer menschen „en meer dingen; zijn uitzicht is, zoo al niet hooger, dan toch „wijder en meer omvattend. Maar daardoor verliest het misschien in adel wat het wint in verscheidenheid. Waarvoor „is het nut, als het zoover komt dat tusschen de ernstigste „en verhevenste drama's trivialiteiten en doodgraversgrappen „worden geworpen?" De gevaarlijke vermenging van het tragische met het comische is als 't ware een spel voor de handigheid van dit genie. „'t Is door zulke waagstukken dat „de kunst zich uitbreidt, nieuwe streken verkent en ze aan

„haar gebied toevoegt, en er is altijd een weinig waanzin in „het beproeven van groote veroveringen."

Dit zij gezegd over den auteur van *Hamlet*. In den schepper van Falstaff vindt Emile Faguet nog meer te loven. Inderdaad brengt, in de comische gedeelten, de groote Shakespeare hem in de hoogste verrukking. „Shake-„speare als comicus heeft niet juist datgene wat men in alle „landen comisch noemt, maar hij heeft een verbeelding, hier „bedwelmend, daar machtig en rijk, elders zot en ongerijmd, „soms zelfs vol fijne en verraderlijke ironie (denk aan Jacques „den satiricus van het Ardenner woud, aan koningin Mab), die „mij altijd bekoort en nooit vermoeit." En gedreven door een bijna slechte neiging tot vermakelijke ironie, heeft hij er lust in de blinde vereering te bespotten die sommigen koesteren voor den ongebonden, wilden, platten Shakespeare, waarvan men volstrekt de smadelijke naaktheid met tragisch purper wil bedekken. Hij ergert zich niet te zeer, als hij ziet hoe de heer Haraucourt op het tooneel een aanpassing wil geven van den *Koopman van Venetië* die meer vermakelijk is dan iets anders. „Eindelijk, roept hij uit, na dezen gedenkwaar-„digen avond, eindelijk had ik, ik ten minste, mijn comischen „Shakespeare, die op den Shakespeare van *Hamlet* gelijkt als „*La Comtesse d'Escarbagnas* op *Prométhée*,.... mijn Will, „die, zooals hem van de tienmaal zeven keer is overkomen, „geen eerbied betoonde voor den oceaan dien hij in zich „droeg".

Tusschen den blijspeldichter Shakespeare en den blijspeldichter Molière is er niet slechts de afstand die twee geniën scheidt, er is ook het verschil dat twee rassen kenmerkt. [1]) „Molière is h e t b l ij s p e l en het blijspel is vóór alles „een spotprent van de menschheid." Zoek dus alleen dàt bij den schrijver van den *Misanthrope*, een licht grijnzend beeld van den mensch; om de vroolijkheid bekommert hij zich op veel plaatsen niet, „zoo hardvochtig en verachtend „is hij, of liever, als hij niet wreed en bitter is tot „pijnigens toe, dan ligt dit slechts aan de vroolijkheid die „hij, willens of onwillens, heeft aangebracht midden in zijn

1) 't Is edel en verrassend van het romantisme beiden te hebben begrepen. Zie het Voorbericht van *Cromwell*.

„zwarte schilderingen der menschheid.” Stel u hem voor als een advocaat-generaal „die plotseling, naar aanleiding van „een bijzonder geval, de kwestie verbreedt” en dondert tegen de zeden van den tijd. „Het is een crimineel rechtsgeding. Het „blijspel tooit zich met de baret der gerechtigheid.” Maar in die breedsprakigheid van den magistraat is altijd een „fond” van gemeenplaatsen, meer woorden op effect dan denkbeelden. Daaraan zal ook Molière niet ontkomen. Ook is „hij misschien „geen machtige, wijsgeerige geest. Indien men hem aan mij „voorstelde als een Béranger die wijsgeerig, godsdienstig en zede-„lijk hooger stond dan de andere, zou ik niet heftig protesteeren.” En wat de tooneeltechniek betreft, hij eerbiedigt haar weinig. „Opwekking der nieuwsgierigheid, gang, ontwikkeling samen-„hang der tooneelen, onvoorziene en toch bevredigende „ontknooping, belangstelling, gewekt door de voorafgaande „expositie, dat alles, in een dramatisch gedicht als nood-„zakelijk beschouwd, wat beteekent het, wanneer men „bedoelt juist te schilderen...?” In waarheid, ik weet niet of mijn sprokkeling slecht is geweest, of het toeval mij ongunstig heeft gediend; maar uit al wat ik van Emile Faguet heb gelezen over Molière, blijkt me dat hij hem meer bewondert dan liefheeft, dien zwaarmoedigen en zwartgalligen geest, die zich om geen regels bekreunde. En als dit zoo was, zou men er zich over moeten verwonderen? Kan het smakelijk optimisme van dezen criticus zich wel behagelijk voelen tegenover al de gal, uitgestort over brave, schoon een beetje domme, menschen (want Molière spot maar weinig [1]) met schurken), en bij den zigzag-gang van dezen geest, die de tooneelwetten vergeet en portretten schetst, inplaats van den gang zijner stukken te bespoedigen en ze kunstig te ontwarren?

Men verwachte van mij geen ontleding der meeningen die Emile Faguet, gedurende twintig jaren, zoowat overal en in eindeloos afwisselende termen heeft uitgesproken over het tragische bij Corneille en Racine. Als hoogleeraar, als schrijver over letterkundige geschiedenis, als tooneelcriticus, heeft hij geen enkele gelegenheid verwaarloosd om over dit zware

[1]) Emile Faguet zegt: niet „(*Propos de théâtre* p. 185, *Dix-septième siècle* p. 152); maar dit is de overdrijving van een juiste gedachte, want Tartuffe, Don Juan en andere personen zijn volleerde schelmen, en de verdorvenheid van sommige knechten bij Molière laat niets te wenschen over.

onderwerp grondig te schrijven; maar hij heeft het zich ook niet ontzegd, met de hem eigen opgewektheid, het belachelijke te zoeken en van het college over te springen in een voortreffelijke causerie. En men zou zich, bijvoorbeeld, niet moeten ergeren, als het hem, op de goedmoedige wijze van „l'oncle" Sarcey, overkwam, een kluchtige vergelijking te wagen naar aanleiding van *Bérénice*. Als hij met ons spreekt van haar verrukking over den roem van Titus, haar verschijnende in al den glans der keizerlijke praal, dan vertoont hij ons vermakelijk „de naïeve en bekoorlijke opgewondenheid van een grisette, wier minnaar pas is gedecoreerd."

Een andere zaak waarin hij gaarne ontspanning zoekt, is: de historische outwikkeling te schetsen van deze of gene meening over het karakter van een persoon uit het classieke theater, of over een tooneel dat het pijnlijk geluk heeft gehad van door generaties van schooljongens te worden voorgedragen. Dit karakter, dit tooneel zijn, in 't algemeen, als munten die vroeger uitstekend waren maar thans te veel afgesleten zijn en waarvan men het jaartal niet meer lezen kan; als de penningkundigen zich moeite geven om ze te verklaren, begaan ze allerlei vergissingen. De traditie herstellen, den inventaris opmaken en het peil bepalen der critische autoriteiten die elkaar hebben opgevolgd, dat is maar een spel voor de wetenschap van Emile Faguet. En wat heeft hij een vriendelijke manier om de valsche uitleggers een standje te maken! Wat een welwillendheid jegens de anonyme „correspondenten", die komen aandragen met hun kleine proeve van verklaring! Hoe weet hij ieder op zijn plaats te zetten en de waarheid uit het duister op te delven! Zoo heeft hij gedaan bij de zoogenaamde „koketterie" van Andromaque, en ook bij de liefde van Pauline voor Polyeucte. Maar hier, en daarom sta ik er even bij stil, heeft hij zelf geweifeld, of heeft hij althans verschil van meening toegelaten. Nog in 1898 schreef hij in *Drame ancien, drame moderne*: „Het is „niet ongerijmd te beweren dat Pauline nooit haar man „liefheeft, dat zij enkel plicht is in heel haar worsteling om „Polyeucte te ontrukken aan de doodstraf, daarna opoffering „door een plotselinge werking van de goddelijke genade. „Weliswaar laat zich de versregel: „Ne désespère pas une „âme qui t'adore" en de andere: „Mon Polyeucte touche à son

„heure dernière", bij deze verklaring, niet goed meer begrijpen. „Maar wordt door deze opvatting de rol van Pauline ook „verkleind, zij heeft, al is zij bekrompen, toch een schijn van „waarheid." In zijn *Propos de théâtre* (een artikel, geschreven in Juli 1899) is hij veel kategorischer in zijn bewering. Ja, Pauline houdt van haar man en ze houdt van hem reeds bij 't opgaan van het gordijn; juist daarom zoekt zij in het eerste bedrijf twist en wil zij niet dat hij het huis verlaten zal: „Waaraan herkent men een verliefde vrouw anders dan „hieraan dat zij u standjes maakt?" En al het andere wordt beredeneerd op dezelfde wijze, zóó duidelijk en oprecht en aardig, dat de knorrigste lezers van het *Journal des Débats* een vroolijk gezicht hebben moeten zetten.

Pauline's standvastige liefde voor Polyeucte is, overigens, een denkbeeld van Sainte-Beuve, die over Corneille's hoofdwerk de mooiste bladzijden heeft geschreven die in zijn *Port-Royal* voorkomen; maar het denkbeeld is hier doorgezet, handig uitgewerkt, in zijn ontwikkeling vertoond met de „verve" van den causeur, die op fijnigheden den nadruk legt, die beurtelings moraliseert en psychologiseert, die meer handig meesleept dan zoekt te overtuigen, en dit door conversatie-argumenten, niet door sluitredenen. Wat zou men, trouwens, onderaan in een courant hebben aan syllogistisch geredeneer? In een feuilleton, zelfs als het goed geschreven is, komt het er op aan den lezer elken dag aangenaam bezig te houden, en het is reeds geen kleinigheid hierin te slagen met een verhandeling over Polyeucte en Pauline. Zooals Sarcey, maar met meer vastheid in de beoordeeling, betere manieren en meer stijl, verandert Emile Faguet gemakkelijk het verslag van een classieke voorstelling voor de Franschen in een pittige les over letterkundige critiek. Het stevige „fond" is er zeker, maar de vorm heeft al het losse, al het tintelende, al het schuimende van den sierlijken omgangstoon.[1]

[1] Men lette op deze bijzonderheid: Van Corneille is het — te oordeelen naar den *Dix-septième siècle* en de *Propos de théâtre* — de *Polyeucte* die Emile Faguet het onvermoeidst heeft bezig gehouden; van Racine behandelt hij, in eerstgenoemd werk, alleen *Athalie* breedvoerig, en hij raakt in zijn feuilletons nooit uitgepraat over *Tartuffe*. Is het bij hem de moralist die in 't bijzonder door deze onderwerpen met godsdienstigen achtergrond zich voelt aangetrokken? Of moet men, wat voorkeur of voorliefde schijnt, toeschrijven aan het toeval der ontmoeting?

Over de opvolgers der groote tragici, over de blijspeldichters der 18de eeuw, is Emile Faguet niet minder scherpzinnig, niet minder waard gelezen en geraadpleegd te worden. Als hij er minder over geeft, is het hunne schuld, niet de zijne. Men speelt de dramatische voortbrengselen der eeuw van Voltaire zelden meer. Van dezen wordt de methode in vier regels omschreven: „Een onderwerp nemen van Racine, „of ook van Corneille, soms van Shakespeare, en het melo-„dramatisch behandelen, zonder schildering der verwikkelde „wisselingen van aandoeningen, met veel kleine voorvallen, tot „een intrige bijeengevoegd, daarin heeft hij zich een handig en „dikwijls gelukkig werkman betoond." Maar men heeft het gezien, Voltaire is meesttijds slechts een ongelijkmatig voorlooper der romantieken. En daarvoor moet men hem nog prijzen. „Als het geen zeer groote dienst is, aan de Fransche „letterkunde bewezen, dat men, door terug te keeren tot „*Don Sanche*, een werk als *Hernani* voorbereidt, zeker is het „er een, niet bij *Manlius* te zijn gebleven." En daarmede hebben wij tevens zijn oordeel over het tooneel van 1830.

Van de comici, die uit de zwaar wegende nalatenschap van Molière hebben overgenomen wat zij konden, en die vooral de afleggers van den satiricus der *Caractères* hebben aangetrokken, denkt Emile Faguet, kort gezegd, meer kwaad dan goed. Hij zet zeer grondig de redenen uiteen waarom Regnard in vergetelheid is geraakt, hoewel hij nog gevierd werd door de tijdgenooten van Weiss en Sarcey, iets te veel geminacht door die van Ganderax, Larroumet en Lemaitre. De meest afdoende dier redenen is, „zijn volkomen afwezigheid van waarneming, d. i. van waar-„heid," het is zijn „potsenmakerij", zooals Voltaire het van Voiture noemde. „Merk op, dat dit waarlijk als een gebrek „wordt gevoeld bij een man, begaafd met vroolijkheid en „comisch talent, pas lang na zijn dood." En men raadt het waarom: „verve is heel goed; maar wij hebben de onze." En ondanks dat Molière de waarheid zelve is, geeft Emile Faguet bij gelegenheid toe, dat zijn — trouwens ongeregeld werkende — vroolijkheid ons meer verrast dan bekoort. „Een vroolijkheid die tweehonderd jaren telt, is nooit vol-„strekt onweerstaanbare vroolijkheid. Alleen de kennis van „het menschelijk hart telt; dat maakt Molière onsterfelijk en

zal Marivaux voor vergetelheid bewaren, een man die belangwekkend is door zijn eigenaardige verbeelding, zijn oorspronkelijken geest, niet vindingrijk, en onverschillig voor de wetenschap der verwikkeling; maar „voor wie volkomen de opeen-„volging der gemoedsaandoeningen ziet, is vinding niet „noodzakelijk; zien is voldoende. Het zal zelfs een gemeen „streven van alle groote tooneelpsychologen worden de intrige „tot niets te herleiden." Wat Beaumarchais betreft, hij zal juist ondergaan door wat zijn triomf is geweest, zijn staatkundig-philosophische striemende toespelingen: „er zal niet „meer van overblijven dan de bekoorlijke en vroolijke en „geestige, doch onbeduidende *Barbier de Séville*, wat niet „voldoende is om een glorie voor veroudering te behoeden."

Het tooneel der tijdgenooten eischt andere oordeelvellingen van minder algemeene strekking, daar ieder nieuw werk van een schrijver een nieuwe verrassing medebrengt en de critiek de ooren doet spitsen. Van het geslacht dat aan het onze voorafgaat, kan men bezwaarlijk de plaats aanwijzen die het in de letterkundige geschiedenis der 19de eeuw zal innemen. Daardoor juist dat het, in afwijking van het romantisme, zich niet innig vastknoopt aan een groote beweging van artistieke vernieuwing, verschijnt het ons te bewegelijk en te onvast van richting dan dat het mogelijk zou zijn het laatste woord over de waarde der door haar bijgebrachte stukken reeds nu te zeggen. Zeker, namen als die van Dumas fils en van Augier vertegenwoordigen iets; toch moet men toegeven dat het mistrouwen waarin het théâtre à thèses is geraakt, uitermate in 't nadeel is van den schrijver van *Le Demi-Monde* en dat men, door hem zijn aandeel in de onsterfelijkheid toe te wijzen, op dit oogenblik nog te zeer gevaar loopt al te zuinig te wezen of, als men van het tegenwoordige afziet, zich de houding te geven van een paradoxaal criticus. Emile Faguet heeft nooit, wat het hem ook mocht kosten, zijn bewondering ontveinsd voor Dumas fils; hij schreef in 1889: „Wat van hem zal blijven, zijn zijn „bewonderenswaardig in elkaar gezette stukken, en verder, maat-„schappelijke situaties wonderlijk goed begrepen, neêrgezet, „nagevorscht, en vervolgens, zedelijke stellingen, verdedigd „met verbazende helderheid, kracht en stoutmoedigheid." En

hij erkent hem als den schepper van eenige typen die eeuwig op het tooneel zullen blijven, Girault uit *Le question d'argent, Le Père prodigue, L'ami des femmes* en, in *Monsieur Alphonse*, de droevige held en Madame Guichard: dat is alles..... dat maakt vijf. „Het is toch wel een aardig getal, want „twee of drie zijn voldoende om een dramatisch schrijver „onsterfelijk te maken." En inderdaad, Lesage heeft slechts *Turcaret*, en Beaumarchais slechts *Figaro* geschreven.

Men kan Sardou inlijven in de afgaande — ik zeg niet afgegane — reeks van tooneelmeesters. Dat de zeer wezenlijke achting van Emile Faguet voor den dramaturg der laatste vijftig jaren, vooral voor den auteur van vroegere blijspelen, een kalmer gevoel is; dat hij met wisselende ingenomenheid houdt van Barrière, wiens *Filles de Marbre* hij, in een ongemeen fraai feuilleton, sterk heeft afgehaald, en van wien hij, in een ander, *Les faux Bonshommes* heeft gehekeld; dat hij, daarentegen, bijna jeugdige vereering en moeielijk schuilgaande dankbaarheid gevoelt voor Labiche, dit zal mijn lezers niet meer verwonderen, sedert ik heb getracht het temperament van den criticus te laten zien, zijn zin en zijn hartstocht voor het komische, zijn afkeer van noodeloos wreede en sombere schilderingen. Gij vermoedt nu wel dat hij een vriend is van Meilhac, en een der beste. Hem vergelijkend met een schrijver voor wien hij, zooals ik reeds heb gezegd, een intieme voorkeur heeft, vindt hij, om hem te karakteriseeren, een keurig woord: „Meilhac is, zegt hij, de Labiche der hoogere standen." En wat Lemaître betreft, wiens vroeg afgebroken ontwikkeling hij met levendige belangstelling heeft gevolgd, verklaart hij, na een veelbelovende première, dat hij „wel een Chamfort kon zijn in wien een Sedaine was opgesloten." Aldus — en ik laat er menigeen onvermeld — vindt hij voor elken kunstenaar de maat, goed genomen en naar behooren geëvenredigd. De formules waarvan zich de tooneel-criticus bedient, zijn, met eenige wijziging, ook die welke hij als letterkundig criticus aanlegt. Zij vormen een kleine schat van schitterende, veelzijdig geslepen spijkers, waaraan de herinnering zich vasthaakt.

Er bestaat nog een openbaring van het dramatisch genie in Frankrijk die Emile Faguet niet onverschillig kon laten. Het „Théâtre Libre" heeft, in de jongste twintig jaren of

daaromtrent, gebroed en uitgebroed een nest vol schrijvers, waarvan sommigen — Ancey, de Curel en Brieux — allengs het hobbelige pad hebben beklommen dat tot de glorie leidt. En ten spijt van de menigvuldigheid en de ongelijkheid der talenten, van het soort van verward gedrang waarin zich, bij Antoine, lieden bevonden van tegenstrijdig temperament of van, tenminste, sterk uiteenloopend karakter, moet men billijkheidshalve erkennen, dat dit gastvrij huis niet maar was een nieuwe firma, dat, integendeel, een kunst van eigen soort er zich vestigde en er wist te triomfeeren over de oude meeningen waarop het deerlijk gescheurde dramatisch gebouw moest steunen.

Eerst maakt Emile Faguet nauwkeurig onderscheid tusschen het Théâtre realiste en het Théâtre libre. Dit laatste heeft en behoudt zijne sympathieën van onafhankelijk rechter. „Het théâtre libre, schrijft hij, heeft deze groote, „deze onschatbare meerderheid boven elk ander, dat het „stukken geeft alsof een schouwburg daarvoor moest dienen. [1])" En van daar uit gaat hij betoogen, dat een tooneeldirecteur veel stukken moet geven, goede, minder goede en zelfs zulke die hij voor middelmatig houdt. „Misschien zou ik de keuze „van den directeur slecht vinden, en het stuk dat in zijn „oogen het minst genade kon vinden, mijn genegenheid „schenken. In allen gevalle zou ik oordeelen, vergelijken, „beslissen. De schouwburg zou mij een rijke stof geven tot „leering, tot overdenking, tot ontwikkeling van mijn smaak. „Dat, nu, heeft juist het Théâtre libre gedaan."

Ziedaar, zou ik denken, een hooge lof en vooral een vrijzinnige leer. In de dagelijksche practijk gebruikt Emile Faguet dikwijls een toondemper, en zijn sympathie, door den afstand meer geschakeerd, betreft alleen enkele werken. Die van Georges Ancey, *M. Lamblin*, *Les Inséparables* en, ondanks

[1]) Dit aan het adres der van staatswege gesteunde tooneelen, die hij in zijn critiek niet heeft gespaard, toen zij hun deur sloten voor de jongeren, of toen zij niet wilden weten van een komediant die niet zeker merkteeken droeg dat aan het huis dierbaar was. Hij wenschte in 1890 de bij het tooneel nieuw aangekomenen geluk, dat „zij een menigte liefhebberijtooneelen hadden, die het werk der „groote schouwburgen opvatten, sedert de groote schouwburgen huizen zijn van „wederopvoering of fabrieken van aanpassing." Hoe gelukkig is het voor de vrijheid der critiek, dat Emile Faguet zelf geen auteur is en geen spreker die nu en dan op de planken verschijnt!

haar gebreken, *L'Ecole des Veufs*, bevallen hem zeer of boezemen hem althans groot belang in. Onmiddellijk heeft de meester-criticus een temperament ontdekt bij dezen fantaisist, die zijn vak niet of weinig kent, maar die kan waarnemen, een smakelijk détail voor den dag halen en een dialoog opzetten. „De heer Ancey, schrijft hij, na *Les Inséparables*, „slaat heel eenvoudig den grooten traditioneelen weg der „groote comedie weer in, dien men misschien een weinig had „vergeten.”

Dat is iets. Maar laten wij Emile Faguet niet overvragen. Hij is te goed tooneelhistoricus om zonder beperking zekere buitensporigheden toe te laten waarin Zola en zijn school behagen schepten. Hij kan niet vergeten, dat het Fransch publiek van de werkelijkheid slechts bepaalde trekken verlangt, en dat datgene waardoor het op het tooneel geboeid, geprikkeld, verrukt wordt, niet is een goed waargenomen, alledaagsche bijzonderheid, maar dat het is en altijd zal zijn het conflict der hartstochten, de algemeene schildering der menschelijke dwaasheden. „Het tooneel laat het realisme „slechts toe in lichte doses, omdat het realisme geheel ge- „maakt is van kleine bijzonderheden en het tooneel voort- „schrijdt langs groote lijnen. Een realistisch episodisch tooneeltje „valt in den schouwburg in den smaak; maar de groote „eeuwige hartstochten (alle vijftig jaar met nieuwe kleuren „en beschouwd uit een nieuw gezichtspunt) vormen altijd „den vasten bodem waarop de schrijver terug moet komen en „waar de toeschouwer hem terugbrengt.”

Besluit niet te snel dat Emile Faguet, in zijn streven en zijn programma, al het realisme op het tooneel aangebracht, veroordeelt. Hij zegt niet, hij denkt niet, dat een goed realistisch stuk een slecht stuk is. Hij heeft alleen een groot en gerechtvaardigd wantrouwen in het partij-succès dat het Théâtre libre bezorgt aan een menigte van doodgeboren meesterstukken, en zijn wantronwen, dat meer is dan een korzelig impressionisme, komt voort uit een zekere tooneel-philosophie, waarvan wij nu de stevige grondslagen en algemeene voorschriften kennen. In een land waar het conventioneele (inhoud en vorm, verwikkeling en dialoog) de wet zelve is van het tooneel, is het klaarblijkelijk zeer bezwaarlijk den mensch zoo te schilderen als hij is en de dingen te zeggen

gelijk ze zijn. „De realistische kunst manoeuvreert te midden „van tallooze klippen, waartegen het haar zeer moelijk valt „niet te stooten"; want, als zij in algemeenheden blijft, „lijkt „ze niet meer realistisch", en als zij er onbeschroomd buiten gaat, als zij vervalt in het bijzondere en buitengewone, dan „wordt zij niet voldoende meer door iedereen begrepen", zoodat er „slechts het gemiddelde der realistische kunst is waarnaar „het goede publiek zich kan schikken, en dit gemiddelde bij „uitstek moeilijk is te vinden."

Ziedaar iets dat den toon heeft der waarheid zelve en zich zeer goed verdraagt met de toegeeflijkheid van Emile Faguet voor het realisme van Flaubert. Diep en onbarmhartig, zooals het geval is bij den schrijver van *Madame Bovary*, kan — en moet zelfs — de waarneming zijn in een roman, d.i. in een werk dat men bij kleine stukjes geniet, zonder de zenuwschokken van den schouwburg, waar een stuk in twee of drie uur moet worden gehoord, begrepen en opgenomen. Daar kan men op zijn volle gemak proeven wat hier te bitter is voor de lippen; men heeft tijd tot teruggaan, tot ophouden, tot nadenken, tot vergelijken. Men heeft dien niet, waar men, als toeschouwer in de stalles, verpoozing komt zoeken in den avond, en men oordeelt er altijd naar den eersten indruk.

Aldus wordt het betoog versterkt dat Emile Faguet heeft gehouden over de realistische kunst, en wat hij zegt van den roman van Flaubert en diens school vindt zijn aanvulling en bevestiging in de bladzijden geschreven na een soirée bij Antoine. De veelzijdigheid van dezen criticus is dus meer dan virtuositeit. Zij is een werkelijke kracht, een kostelijk controle-middel, waarvan deze rijkbegaafde en lenige geest, die levendig belang stelt in alle vormen van letterkundige creatie, zich handig weet te bedienen. De feuilletonnist der *Débats* is de dubbelganger van den „critique littéraire".

MAURICE WILMOTTE.

WILLIAM EWART GLADSTONE. [1])

(1809—1898.)

I.

Il fut dispensé de choisir lui-même sa foi et son drapeau. Il naquit tory.

GUIZOT. SIR ROBERT PEEL.

Sir John Gladstone, de vader van William Ewart, had zijn fortuin begonnen gedurende de groote oorlogen van Engeland tegen het revolutionaire en imperialistische Frankrijk op het eind van de 18e eeuw en de eerste vijftien jaren van de 19e. Hij kwam van Schotland, de afstammeling van een geslacht van brouwers en menschen van kleine zaken, en veroverde zich door zijn geestkracht en zijn gevatheid, in Liverpool, de positie van een machtig koopman.

Maar daarbij kon zijn eerzucht niet berusten. Hij wilde de stichter zijn van een pratricische familie van Groot-Brittannië.

Zulk een ambitie in de klasse van menschen waartoe John Gladstone behoorde, is het geweest die aan Engelands macht haar toon en haar gehalte heeft gegeven. Hun opkomst hebben zij te danken aan hun persoonlijke energie; maar het individueele gevoel is hun niet voldoening genoeg. Zij willen, in den staat, vestigen hùn staat, hùn corporatie, hùn geslacht, — duurzaam. *Merchant princes* worden ze door de Engelschen genoemd.

Een voornaam deel van de hoogste Engelsche aristocratie komt uit den koopmansstand voort, van oude tijden af. In de 18e eeuw

[1]) Naar aanleiding van *The life of William Ewart Gladstone* bij John Morley. London, 1903. 3 dln.

gaven de belangen van de kooplui de richting aan van de nationale en internationale politiek, en Walpole hield zich zoo lang in de regeering staande omdat hij het vertrouwen had van de City. Maar het resultaat was daarom toch niet dat de heerschende stand een maatschappij van handelaren was, neen integendeel de kooplieden werden opgenomen en ingelijfd bij de klasse der groote grondbezitters. Want dezen waren de steunpilaren van staat en samenleving.

Laat mij de juiste woorden aanhalen van den man die het flinkst en het helderst de gesteldheid heeft beschreven van de Engelsche maatschappij bij de opening der 19e eeuw: [1])

„De koopman, al toonde hij zich soms wat gevoelig, gaf toch den voorrang aan den landjonker (*the country-gentleman*) en erkende in hem zijn maatschappelijken meerdere en zijn politieken leider. Zijn hoogste ambitie was om zelf landjonker te wezen en aan zijn gezin de opneming in die klasse te verzekeren. Werd hij vermogend dan kocht hij een soliede huis in Clapham of Wimbledon, en, wanner hij fortuin maakte, dan beproefde hij zijn geluk als heer van kasteelen en goederen op het land. Hij kon er nog wel niet aan denken om zelf pair te worden, maar hij zou toch wel de voorvader kunnen zijn van pairs...“

In die stemming moet men zich inleven wanneer men de loopbaan van Gladstone — van den grooten Gladstone — wil begrijpen. Daar is het punt van uitgang.

„Ieder man met een inkomen, uit vaste bezittingen, van 10.000 pond sterling heeft het recht om pair te worden.“ [2]) Dat woord van Pitt, in dezen tijd gesproken, zette de deur wijd open. Het klonk zoo ongeveer als het, vermeende, woord van Guizot aan de eergierigen van zijn dagen: „Enrichissez vous...“ en de rest, het aanzien en de ambten, zal wel volgen.

De geschiedenis van de familie Peel kan als illustratie dienen.

Zij is typisch voor de ontwikkeling van het geslacht Gladstone. Want de historie, d. i. de macht van het economische en sociale

---

[1]) Leslie Stephen. *The English Utilitarians*. London, 1900. I p. 20; 63. (Waar it citeer, buiten de aanhalingen uit Morley's boek, zijn het mijn eigen citaten ter aanvulling van *The Life of W. E. Gladstone*.)

[2]) Zie (G. W. Russell). *Collections and Recollections*. London, 1898. p. 94. waar anecdotisch uit familietraditie de transformatie verteld wordt van de Engelsche samenleving in het begin der 19e eeuw.

leven, modeleert, gedurende een zelfde periode, het bestaan van de menschen in dezelfde bepaalde vormen.

Aan een bloeiende katoendrukkerszaak in Lancashire dankten de Peels het begin van hun vermogen, eenige tientallen van jaren voor de opkomst van de Gladstones. De oude Robert Peel, die de rol vervult van John Gladstone, heeft dan het kolossale familie-fortuin bijeengebracht, en met een eenvoudige opzijschuiving van zijn liberale beginselen werd hij een regeeringsman en is door Pitt in 1800 tot baronet gemaakt. Voor wapendevies nam hij de spreuk: Industriâ..., en had hij reeds zijn *industria* gebruikt om een plaats in het Parlement te krijgen, hij zou er mee voortgaan op verdere wegen en zijn zoons voor aanstaande leden van het Parlement opvoeden, om zoo den invloed op het landsbestuur in zijn gezin te behouden.

Zijn oudste was bestemd voor eersten minister. Hij is de groote Sir Robert Peel geworden, de voorganger van William Gladstone, de man die, als leider van zijn land, met Gladstone, onder alle ministers, het diepst zijn persoonlijk merk heeft gedrukt op de politieke geschiedenis van Engeland in de 19e eeuw. Zijn vader heeft het zoo gewild. Hij heeft al het kind de Zondagspreeken ingeprent en ze hem bij het terugkomen van de kerk uit zijn geheugen doen opzeggen, als een les voor den toekomstigen redenaar, die toen nog boven op een tafel staand zijn wijsheid moest uitdeelen, Hij heeft hem naar Oxford ter studie laten gaan, hij heeft hem zijn heelen weg klaar voorgeteekend en voorbereid — en hij heeft zich vergist, zooals een vader doet, zooals ook John Gladstone zou doen. Maar zijn wil, den familiewil, zette hij toch door. [1]

Toen John Gladstone er aan kon denken om ook een steunpilaar van zijn land te worden sloot hij zich bij Canning aan, den man van de toekomst na den dood van Pitt. Daarvoor ging hij, die oorspronkelijk whig was geweest, tot de partij der Tories over en

[1]) Guizot. *Sir Robert Peel*, étude d'histoire contemporaine. Paris, 1856. p. 7. De overeenkomst der Gladstones en Peels is natuurlijk dikwijls opgemerkt. J. Mc. Carthy. *The Story of Gladstone's Life*. London, 1898, p. 47. J. Morley I. 169 op een plaats waar men de opmerking niet zoeken zou, gebruikt de juiste termen: „Peel and Mr. Gladstone were in the strict line of political succession. They were alike in social origin and academic antecedents" etc.

hij noodigde den staatsman (op dat oogenblik, 1812, geen minister) om zich in Liverpool candidaat te stellen voor het Parlement. De rijke koopman garandeerde de kosten der verkiezing — ze vielen altoos tegen, die kosten, en gingen gewoonlijk ver de honderdduizend gulden te boven, liepen soms zelfs wel tot in de honderdduizenden. Het was de vorm waarin men zijn diensten aan den staat en de staatslieden bewees.

De betrekking was daarmee aangeknoopt en bleef bestaan.

Een van de eerste herinneringen uit zijn leven viel voor William Gladstone in de maand October van 1812, toen Canning de eerste maal in Liverpool gekozen werd. „Er werden recepties gehouden en veel feesten gegeven", noteert hij, „in het huis van mijn vader waar Canning toen logeerde, en eens toen er een groot diner was moest ik in de eetkamer bij de gasten verschijnen. Ik moest aan tafel op een stoel gaan staan, en tegen het gezelschap zeggen: *Ladies and gentlemen...*"

De eerste proef van den aanstaanden Demosthenes, nog geen drie jaar oud!

Later is John Gladstone zelf verschillende malen lid van het Parlement geweest, en van zijn vier zoons hebben er drie daar zitting gehad. [1]) Hij heeft zich een groot landgoed in Schotland gekocht als familiebezit voor den oudsten zoon, en den jongste geholpen aan het verwerven van een kasteel en grondbezit voor zijn geslacht; [2]) hij is baronet geworden, en hij heeft 't nog beleefd dat zijn zoon als minister in het kabinet is opgenomen.

Maar tot een sociale positie in Liverpool zelf kon de oude heer Gladstone 't niet brengen. De ziekelijkheid van zijn vrouw heeft dat verhinderd.

„Als familie hebben wij 't niet getroffen," teekent William Gladstone in zijn dagboek op, na een bezoek aan zijn moeder,

[1]) Sir John Gladstone is driemaal voor het Parlement gekozen, zijn oudste zoon Sir Thomas Gladstone is eveneens driemaal lid van het Lagerhuis geweest, de vierde en jongste, William, was het bijna voortdurend sinds 1832, terwijl de derde zoon het tweemaal is geweest. Daarbij moet men in rekening brengen dat èn vader èn zoons nog verscheiden keeren candidaten zijn geweest zonder succes.

[2]) Over de eigenaardige verhouding waarin W. E. Gladstone tot den *Hawarden estate* stond, zie E. A. Pratt. *Catherine Gladstone*. London, 1898, p. 24.

in 1832 [1]). „Eenmaal reeds, toen we al een voet in de wereld hadden, zooals men 't noemt, zijn we er plotseling uitgerukt en veroordeeld tot een betrekkelijke afzondering, voor zoover het de stelling van onze familie betreft, — en nu weer worden we belet om den stand in te nemen, die toch de natuurlijke bekroning moest zijn van een loopbaan, als die van mijn vader . . . ."

Het is wat hard gezegd voor een zoon, ook al uitte hij zijn meening alleen tegenover zichzelf. Zeker heeft hij in zijn hart liever gedacht over zijn moeder, — maar dit is toch ook een karakteristieke gedachte. De vader en de familiepositie hebben de overhand.

Daarom moet nog de invloed van de moeder in het huisgezin niet worden weggecijferd.

Zij was de tweede vrouw van John Gladstone (zijn eerste huwelijk bleef kinderloos) en behoorde tot een oud Schotsch geslacht, van voornamer stand dan de familie van haar man; een vrome vrouw met knap uiterlijk en zachte manieren.

Op 't eind der 18e eeuw wint in de kerk onder de burgerklassen hoog en laag, een richting veld die men de „evangelische" noemt. Het was een soort van vergelijk tusschen de dissenters — puriteinen, methodistische secten, quakers — en de Staatskerk.

De beschaving en de geestelijke energie van den middenstand spreken zich in dien „evangelischen" godsdienstzin uit, en de nadruk werd daarbij gelegd op het geweten en op de zorg voor het geweten van den naaste. Daarentegen beschouwde de typische Engelschman, de High Church-man, de kerk als een instituut van den Staat, en de geestelijkheid als een soort van half ondergeschikte regeeringsmacht: steunpilaar van de samenleving evenals de *gentry* en nauw daarmee verwant. „Wat wil die man toch?" zeide Lord Melbourne [2]), toen hij een „evangelische" preek, bij vergissing, had aangehoord. „Het moet al heel ver gekomen zijn, wanneer men den godsdienst permitteert om zich te bemoeien met de dingen die ieder alleen voor zichzelf aangaan."

Maar de „evangelischen" zagen juist de taak van den godsdienst in de bekeering en hervorming van de maatschappij. Zij waren de menschen van de Zondagscholen en Bijbelvereenigingen, van de

[1]) I. p. 95.
[2]) Russell *Collections*. p. 79.

zendingsmaatschappijen en de tractaatjesverspreiding. Quakers en „evangelischen" betwistten elkander de eer van de agitatie tegen den slavenhandel. Toch heeft Wilberforce voor de wereld den naam weggedragen. Hij met zijn kring van medewerkers, waaronder in de eerste plaats Zacharias Macaulay, de vader van Thomas Babington M. dient genoemd, waren „evangelicals". [1]) En wie herinnert zich niet uit Thackeray's *Newcomes* de beschrijving van de „evangelische" gemeente in Clapham? En wie heeft niet, tenminste bij traditie, gehoord van Hannah More en haar werkzame pogingen voor de opvoeding van haar medemenschen, van haar blaadjes, bij honderdduizenden uitgedeeld, en van haar scholen met den bijbel en den catechismus?

Mevrouw Gladstone was een lid van die gemeenschap.

In haar huishouden had ieder zich al vroeg aan zijn eigen weg gewend: haar man werd in beslag genomen door zijn zaken en haar zoons gingen als kinderen niet veel met elkander om; maar zij zorgde er tenminste voor, dat de godsdienstige opleiding in den rechten geest geschiedde. Haar raadsman was het grootste licht van de *Low Church*, Charles Simeon van Cambridge; die heeft den eersten onderwijzer voor haar jongsten zoon aanbevolen; en zij heeft dien jongste, die misschien haar lieveling was, wel meegenomen naar Cambridge om hem aan haar geestelijken vader te laten zien, zooals zij ook met hem ten bezoek gegaan is naar Hannah More, — die het kind tot cadeau gaf een van haar godsdienstige geschriftjes.

Later kwam William Gladstone op eens die eerste tijd van zijn vrome jeugd weer voor den geest, toen hij kort voor Wilberforce's dood in gezelschap was met den grijzen apostel van de afschaffing der slavernij, en de oude man hem nog bijna eer hij hem begroette met den zilveren klank van zijn stem vroeg: How is your sweet mother?

„I am sure they loved my mother, who was loveworthy indeed," zegt Gladstone van dien Evangelischen kring. Maar hoever de

[1]) Zie vooral voor dat „Evangelische" leven *Life and letters of Zachary Macaulay*, by his granddaughter Viscountess Knutsford. London, 1900. p. 17. De evangelische beweging verspreidde zich ook in ons land, en men vereerde hier als den voorganger Newton, wiens boeken aan onze grootvaders zoo wel bekend waren, terwijl ik bij Nederlandsche schrijvers van onzen tijd wel meen opgemerkt te hebben dat ze hem verwarren met zijn grooteren naamgenoot van de 17e eeuw.

jongen meeging met zijn moeder, is niet op te maken. „Ik was geen vroom kind,” heeft hij gezegd. De godsdienst pakte hem niet. En die godsdienstige atmosfeer drong toch langzamerhand door in het binnenste van zijn hart.

John Gladstone, de vader, zou niet de vooruitstrevende Liverpoolsche koopman zijn geweest, wanneer hij de kerk had verwaarloosd.

In een reisdagboek van Lord Shaftesbury (Augustus 1839) [1]) vindt men over Liverpool: „Surveyed the town, admired its buildings and wondered at its wealth... Yet there seem to be more churches here than in any town I have seen... But Liverpool is a town of good repute; though „her merchants are princes,” they serve God with a portion of their wealth, and raise temples to His name and worship...” [2])

Het is alsof daar over den ouden Gladstone wordt gesproken; want hij heeft ruimschoots zijn best gedaan om de plaatsen van eeredienst te vermeerderen. Twee kerken liet hij in Liverpool en in de buurt van de stad bouwen, later heeft hij er nog twee andere in Schotland opgericht. [3]) Het behoorde tot zijn positie, — en waarom zou ook het voorbeeld van zijn vrouw hem niet hebben opgewekt?

Het is waar, hij werd bij het uitbreiden zijner handelsconnecties van Oost- naar West-Indië een groot plantage-bezitter in Jamaïca en Demerara, en daardoor een groot slavenbezitter. Maar het houden van slaven was in den Bijbel niet verboden, al keurden de „Evangelischen” èn slavenhandel èn slavernij uit Christelijke overtuiging af. En hij had toch ook zijn goede redenen; zelfs kon hij zijn doen uit een standpunt van menschelijkheid verdedigen...!

Want die John Gladstone die voor ons niet meer zou bestaan als hij zijn jongsten zoon niet had gehad, en die alleen voor

---

[1]) E. Hodder. *The life and works of the Earl of S.* London, 1886. I. p. 257.

[2]) Tegelijkertijd was de prostitutie in Liverpool betrekkelijk grooter en uitgebreider dan in Londen. Zie von Raumer. England. Leipzig, 1842. III 119.

[3]) Morley. I p. 11. Zie vooral Ch. Wordsworth. *Annals of my early life.* London, 1891. p. 318.

onzen geest opdaagt als representant van zijn klasse, — die man heeft toch een eigen, persoonlijk leven bezeten. Hij was een gevatte rekenaar, wie zal het tegenspreken? — hij kende de waarde van het geld en hij wist voor zijn waar den hoogsten prijs te verkrijgen — toen Engeland tusschen 1830 en 1840 schoonmaak van nationaal geweten hield, en de beroemde 20 millioen pond sterling ging uitgeven voor de vrijheid van de slaven, wist hij voor zijn levende bezittingen de hoogste som per hoofd te bedingen, — dat alles onderscheidde hem niet van de rest der „canny Scotchmen." Evenmin maakte hij zich hierdoor los uit de massa van zijn tijdgenooten dat hij, de vader, geen oog had voor sommige bestanddeelen in het karakter van zijn talentvollen spruit...

Neem dit verhaal b.v. uit de kindsheid van William Ewart dat als in een lichtslag den jongen levend voor ons brengt, gelijk hij ook als minister een verrassing voor de menschen zou blijven door de combinatie van zijn uitrekeningen en zijn zuinigheid met zijn naieve behoefte aan overgave en zijn geniale Don Quichotterie, — het verhaal hoe hij zijn zakgeld gespaard had tot het 20 shillings waren, en hoe zijn broers die hun geld hadden opgemaakt hem wisten te beduiden dat die spaarpenningen hun allen gezamenlijk toekwamen. Waarvoor ze zich dan ieder een mes kochten, en ook voor hemzelf een mes, — maar van zijn zakmes hadden ze de punten afgebroken, omdat ze hem er eigenlijk nog te jong voor hielden. En hij had dat in volmaakte orde gevonden...

Wanneer John Gladstone van die kracht was geweest, had hij zijn millioenen niet bijeengebracht.

Maar er scholen in den koopman edele qualiteiten. De ouderdom bracht ze aan het licht. Hij was goed van harte en hij was edelmoedig. Hoe oplettend kon hij wezen en zorgen voor anderen in groote en ook in kleine dingen [1])! Licht overviel hem toorn, maar ook hoe gezellig vroolijk was hij tot op den hoogsten leeftijd — „de interessantste oude man dien ik ooit heb gekend," heeft zijn zoon verklaard. [2])

---

[1]) Morley I 138.

[2]) Morley I 19. Het daar opgegeven citaat uit de *Memoirs of J. A. Hope Scott* moet zijn II p. 279, in plaats van 290.

En nog iets meer heeft hij van hem gezegd. Toen hij eens in den fàmiliekring over zijn vader kwam te spreken, rees de herinnering overweldigend bij hem op. Zijn oogen stonden vol tranen. „Niemand — niemand dan zijn kinderen kan weten wat stortvloed van teederheid stroomde uit zijn hart."

Zijn kinderen! — aan wie hij met gerustheid den naam van het geslacht Gladstone mocht toevertrouwen: de oudste Thomas, die de familie moest representeeren, een onverbiddelijke Tory; de tweede, Robertson, die de firma moest voortzetten, een stoere koopman, een degelijk burger[1]); de derde voor den zeedienst bestemd, een nobel karakter, de bewondering van zijn jongsten broeder; die jongste broeder zelf, de vierde van de rij, die den naam Gladstone in de wereldgeschiedenis heeft gebracht! De oude man telde en woog ze allen naar het intieme gehalte van hun geest.

Toen Sir Robert Peel in 1842, na het in functie treden van William Ewart, aan den vader zijn compliment maakte over zijn zoon, en aan John Gladstone schreef hoe de talenten van dien zoon gepaard gingen met reinheid van hart en nauwgezetheid van gedrag, — toen dankte de oude man uit de diepte van zijn hart voor het getuigenis. Maar hij moest er iets bijvoegen. „William is de jongste van mijn vier zoons," schreef hij terug, „maar geen van hen heeft me ooit verdriet gedaan. Hij munt boven zijn broeders uit door zijn talent, maar niet in beginselvastheid, niet in praktische zin en gewoonten of in éenheid en kracht van bedoeling."

Hij kwam op voor zijn andere zoons. Want het is niet alleen een kleine reflectie op eigenschappen van zijn jongste die hem in den grond van zijn hart misvielen, maar het is ook en misschien in de eerste plaats bij dien vader het moederlijk gevoel dat nooit goed velen kan, als een van de kuikens boven de anderen wordt geprezen: zij hooren bij elkaar. Het familiegevoel van den vader verzette zich tegen den eenzijdigen lof. Hij moest de eer ophouden van zijn staatje in den staat, van zijn corporatie, zijn geslacht.

---

[1]) Justin Mc. Carthy, die in Liverpool heeft geleefd, teekent zijn karakter en geeft zijn portret in *Het leven van Gladstone*.

Iemand [1]) die beide, vader en zoon, intiem gekend heeft zeide: Gladstone heeft zijn ruggestreng van den ouden heer. Maar deze zelf heeft van den beginne af anders over William geoordeeld: „There is no doubt he is a man of great *ability*," zoo liet hij zich uit tegenover William Wordsworth, den dichter, — maar — voegde hij er aan toe: „he has no *stability*." [2])

Zoo plaatsen wij den stichter van het gezin aan den ingang van het leven van zijn zoon. De vader heeft voorbereid, en hij beschikt en zorgt en leidt. — Zal zijn kind hem toch niet ontsnappen? — Het is het oude probleem van „vaders en zoons," de tegenoverstelling van twee geslachten.

In Engeland is de 19e eeuw bij haar intrede een rijke moeder; zij draagt en baart in haar eerste tien jaren een ongemeene belofte van menschenlente.

Het schijnt wel alsof de forsche generatie van mannen, zooals John Gladstone, Zachary Macaulay, William Wilberforce — en laat me, om ook een representant van het positieve denken te hebben, hier den naam bijvoegen van James Mill — mannen die van onderen op uit den stevigen grond van hun arbeid en hun geweten het leven hebben vervoerd — het schijnt wel, alsof dat geslacht nu tot bloei wil komen in een hooger streek van de samenleving, en het zendt als loten zijn zonen uit.

Maar dat wordt een teerder gewas, en al krijgt dat jongere leven ook zijn impuls en zijn aandrang van de voorgangers, het staat van zijn oorsprong gescheiden door een eigenschap van nervositeit en instabiliteit. Het behoort tot de 19e eeuw; haar moeder kan die jeugd niet verloochenen, en ze gevoelt zich in den eigenwilligsten trek van haar aard vervreemd van het voorgeslacht dat afkomt van de 18e eeuw.

Neem bijv. Macaulay, Thomas Babington, die juist op de grens van de tijden geboren is (October 1800). Niemand zal hem van wuftheid verdenken, dat model van een ijverigen Whig. Een slecht voorbeeld dus? Maar zet hem tegenover zijn vader Zacharias — hoe

---

[1]) *Memoirs* of J. R. Hope Scott, II. p. 166: „from Sir John Gladstone he thought the Premier had derived much of his back."

[2]) Charles Wordsworth. *Annals of my early life*. p. 94. Het woord werd denkelijk in 1832 gezegd.

week en gevoelig wordt hij dan in tegenwoordigheid van den heuschen Stoïcijn! En John Stuart Mill krijgt zelfs een vrouwelijk karakter, wanneer men hem als man denkt in gezelschap van zijn vader James Mill, den man. [1])

Alfred Tennyson [2]) is de dichter van dat jonge geslacht, en de dichter spreekt het intiemst 't geheim uit van zijn tijd. Daar is bij Tennyson nog harmonie en geluk in 't leven. Maar op wat wankelbare basis rusten zij! Een heel apparaat van gevoelens is bij de nieuwe menschen van de nieuwe eeuw daarvoor noodig om 't innerlijk leven in evenwicht te houden, — waar ze, zonder veel om zich heen te kijken, hun taak soliede afwerkten, die taaie ouden van de vorige eeuw.

Ik keer tot Gladstone terug. John Gladstone heeft den weg voor hem klaar gemaakt. De jonge man had zich maar te laten gaan, en hij ging eerst naar Eton, de aristocratische opleidingschool (1821—1827); dan, een jaar na zijn vertrek uit Eton, naar de Hoogeschool van Oxford, den burcht van het Torydom, en in Oxford, naar het aanzienlijkste college, Christchurch, de vergaderplaats van de adellijke jeugd (1828—1832).

In Oxford zoekt de wijzer student al naar wereldsche relaties; maar Eton, dat voor-station van de loopbaan in het publieke leven, is de plaats voor romantische vriendschap. [3]) Het hart opent zich daar in den ruimeren kring van het vrije schoolleven; de eerste ontboezemingen verlichten den geest, vol van zijn versche indrukken; en eindelooze gesprekken, op lange wandeltochten gehouden, verbroederen de gevoelens en verleenen belang en inhoud aan het leven.

Het is de gulden tijd.

---

[1]) Zachary Macauly tegenover zijn zoon; vgl. G. O. Trevelyan *Life and letters of Lord Macaulay*. Tauchn. ed. I. 135 en pass. „In character as much feminine as masculine," zegt Leslie Stephen van J. S. Mill. *The English Utilitarians*. III 73.

[2]) J. Stuart Mill was de eerste (niet tot den kring van T. behoorende) die het werk van Tennyson naar waarde schatte. *London Review*, July 1835. Opgenomen in zijn *Early essays*. London, 1897. p. 239.

[3]) Vgl. Disraeli's beschrijving van Eton in zijn roman *Coningsby*. Hoewel D. zelf daar niet op school is geweest, heeft hij volgens algemeen getuigenis de stemming te Eton met bijzondere juistheid weergegeven.

Voor het kind, dat op zijn elfde, twaalfde jaar uit het ouderlijk huis en zijn kinderschool kwam, was Eton ook het eerste terrein waar hij zich met zijn makkers kon meten. Niet in schoolgeleerdheid; want noch in Eton, noch te Oxford werd er veel gedaan aan geleerd onderwijs, maar in de talenten, die de houding in de samenleving bepalen.

Gladstone was er dadelijk een van de eersten door zijn gaaf van spreken en van debatteeren. Hij gaf aan debatingclub en schooltijdschrift een ongekend leven, omdat hij zijn ziel in de woorden legde en door het woord heerschte. Die bleeke jongen, wanneer hij in vuur kwam, bedwong zijn hoorders door de gespannen uitdrukking van zijn knap gezicht, door het élan van zijn houding, de macht van zijn gebaar en den klank van zijn stem. Want hij wist ziel te geven aan zijne woorden.

Dat was de gaaf, die hem uniek maakte van den beginne af, de gaaf, die hij met alle vlijt en kracht, door gestadige oefening in schrijven en van buiten leeren, ontwikkelde en versterkte.

Talent trekt aan. Wie iets in zich voelde, zocht den omgang met Gladstone. Zoo verwierf hij de vriendschap van Arthur Hallam.

Na de herinnering, die Tennyson door de verzen van *In Memoriam* aan zijn vroeggestorven vriend heeft gewijd, is 't bijna onmogelijk, om in nuchtere termen over Arthur Hallam te spreken. Hij is geworden als iemand te goed voor de aarde, zich maar even hier toonend om een verlangen naar volmaaktheid te wekken in de harten van de vrienden, die hem zoo spoedig moesten missen: en hij is meer de presentie van het ideaal dan een werkelijkheid om te tasten, te wegen en te waardeeren.

Maar Gladstone heeft in Eton samen met hem op elkanders kamers ontbeten en wijn gedronken, en ze hebben samen gewandeld en gevaren. („Walked with Hallam" is schering en inslag in Gladstone's Eton-dagboek van de jaren 1826 en '27.) Hij heeft met hem geredeneerd en verhandeld, en hij heeft zijn geest verkwikt in het licht en de vreugd die uitgingen van de gestalte van zijn jongeren vriend.

En 't is toch ook voor Gladstone eene ideale verschijning geweest hierdoor: dat Hallam hem niet alleen van zich iets gaf, maar hem ook aan zichzelf heeft gegeven. Hallam was een spiegel, om

zich in te zien, daar er in hem, den vriend, geen smetje was van ondeugd of van slecht humeur.

Had hij tot nog toe wat dof en in zichzelf geleefd, nu kwam de uitbotting en de kennis van eigen persoonlijkheid tot Gladstone.

Vriendschap is een ervaring. De Demosthenes van Eton, met zijn hard stuk onverduwbaren presbyteriaanschen trots en zijn dwepende gevoeligheid daarnevens, kon zich alleen geven aan jongeren dan hijzelf was, evenals Sir Robert Peel ook nooit goed met ouderen heeft knnnen omgaan. Hij leerde dat hier in zijn verkeer met Arthur Hallam.

Het was wel een over en weer vertrouwen, een aannemen en een terugschenken, en Hallam schrijft zelfs in zijn deftigen jonkmansstijl aan Gladstone: „Het teeken van onze geesten is van den een op den ander afgedrukt. Veel van ons denken heeft zich gewijzigd, en veel van ons gevoel heeft een kleur gekregen, zooals er nooit zou zijn geweest, wanneer die goede oude tijd niet had bestaan, toen we dag aan dag samen waren..." [1]) Toch moest Hallam bij al zijn bewondering voor de ridderlijkheid en de gaven van zijn vriend inzien, en ook die vriend moest het voor zichzelf gevoelen, hoe er iets rotsachtigs en dors in hem stak dat terugstootte en isoleerde.

Daar naderen we, al in zijn Etontijd, den individueelen, onherleidbaren en onverwoestelijken ondergrond van Gladstone's karakter. „Hij heeft geen poëzie genoeg in zich", zei iemand die van jongs af met hem bevriend was, „en daarom zal hij nooit geheel zuiver en groot over de dingen oordeelen." [2])

Poëzie! onze vrienden kunnen zooveel van ons verlangen. Maar in dit geval is de opmerking niet onrechtvaardig, en ze toont ons het benepene, het onuitgegroeide en het ondoorgegloeide dat het volledig opgaan in een denkbeeld bij Gladstone in den weg zat, het blok dat hem vasthield — zijn eigen vertwijfeling dikwijls, maar ook een grondslag van zijn grootheid en zijn macht, omdat het, scheidend van dingen en menschen, hem de eigen meerderheid en meesterachtigheid gaf over menschen en dingen en hem

---

[1]) Vgl. J. Morley, I 41, met het „obstinate and prejudiced", in een brief van Hallam, op p. 95.

[2]) *Letters* of Frederic Lord Blachford, London, 1896, p. 150.

maakte tot Gladstone — ik kan het niet anders uitduiden. Maar Hallam noemde het: „zijn koppigheid en zijn vooroordeel.”

In Oxford gold het gedebatteer in de debatingclub niet meer de oude geschiedenis van Engeland; en men zou er heel vreemd hebben opgezien wanneer iemand daar de verdediging van Mary Stuart tegen Elisabeth had uitgesproken, wat een geliefd onderwerp was in Eton, naar ik meen. Maar de levende geschiedenis van het land vond er haar weg in de spreekzaal.

Het was de tijd dat de hoofden vervuld waren van de wet tot hervorming van het Parlement, die een eind moest maken aan den invloed van de groote grondbezitters op de verkiezingen, — en het was de *revolutie* van Engeland, een vreedzame omwenteling ten slotte, hoewel 't er telkens naar uitzag alsof het geweld de oppermacht zou krijgen (1830—1832).

Ik kan niet beter doen dan een brief aan te halen van Gladstone's *private tutor* in het college van Christchurch over de verhandelingen in de club. Charles Wordsworth schrijft aan zijn broeder, 24 Mei 1831: [1])

> Onze Debating Society heeft zich dan maar glorieus onderscheiden. Verleden week hadden we een debat over het tegenwoordig ministerie [het Whig ministerie van Lord Grey dat de Reform-bill had ingediend en het Lagerhuis had ontbonden] dat met den grootsten animo drie avonden achtereen is voortgezet [16—18 Mei]. De stelling dat „het tegenwoordig ministerie ongeschikt is om de zaken van het land te besturen” werd ingeleid door een zoon van Sir E. Knatchbull, en ze werd ondersteund door Anstice, Palmer, Hon. Sidney Herbert, den zoon van den Earl of Pembroke, den Earl of Lincoln, den zoon van den Duke of Newcastle, Hon. F. Bruce, den zoon van Lord Elgin, en ten laatste door GLADSTONE [de hoofdletters zijn van W.] die na de prachtigste speech, op en top, ooit in ons gezelschap gehoord, als amendement moveerde: „dat het Ministerie verkeerdelijk had ingediend en

[1]) *Annals of my early life.* p. 85, 86. Vgl. ook als contrôle van de juistheid der indrukken: Roundell Palmer, Earl of Selborne. *Memorials* I 192; en Sir Francis Doyle. *Reminiscences.* J. Morley, I p. 72—74.

gewetenloos had gesteund een maatregel die niet alleen dreigt den regeeringsvorm te veranderen, maar die moet uitloopen op een omverwerping van de grondslagen der maatschappelijke orde in 't land, gelijk ze metterdaad de denkbeelden steunt van de revolutionairen over de geheele beschaafde wereld." Bij stemming verklaarden zich vóór het amendement 94, daartegen 38; — meerderheid tegen het ministerie 56. Bewijst dat niets?

Ik zeg: het bewijst dat de *Oxford Society* [de *Union* debatingclub, waarvan Gladstone voorzitter was] *nog het land zal redden.* Ik verzeker u dat ik me zelfs geen welsprekender redevoeringen kan voorstellen, of krachtiger argumenten, dan van die twee, Bruce en Gladstone.... En wie staan daartegenover? (Enkele menschen zonder beteekenis.) Geen aristocratie van geboorte of van talenten zooals aan den anderen kant....

Daar hebben we het Oxford van 1830 en '31 in heeter daad. En zie hoe Gladstone in die tamme thesis van de „incompetentie der ministers" met zijn opvlammenden hartstocht op eenmaal een diepe voor van zedelijke verontwaardiging zal trekken; hij vaart als een stormwind over die makke woorden heen en stuift ze op in een brandenden regen van vernietigende aanklacht.

Ze zitten daar onder zijn gehoor: de Earl of Lincoln, [1]) zoon van den Duke of Newcastle — wat stijf van houding en gedrukt alsof hij onder 't oog was van zijn vader, den tyran, den machtigste der hertogen, die over een kleine compagnie van stemmen beschikte in het Lagerhuis. — „Zou ik niet meer met mijn eigendom mogen doen wat ik wil!" z'n befaamde woorden naar aanleiding van pachters en stemrecht, in het Huis der Lords gevallen. Naast Lord Lincoln, Sidney Herbert van Oriel College, uit het aanzienlijke huis der graven van Pembroke, de elegante charmeur met zijn timiede-ondeugend gezicht, [2]) en James Bruce, de aan-

[1]) Wordsworth II. 99. H. Martineau *Biographical Sketches*, London, 1876, p. 122. Mrs. Simpson, Memories (een charge). Sir W. Gregory, *An autobiography* p. 86.

[2]) G. Meredith heeft hem in zijn *Diana of the Crossways* onder den naam van Percy Dacier geteekend. Een ernstig portret geeft H. Martineau. Zie ook de eerste uitgave van Gregory's *Autobiography*. In de volgende is een passage over Herbert weggelaten.

staande Earl of Elgin, de vriendelijke energieke werker, met zijn onafscheidelijke makkers, Ramsay en Canning, zoon van den grooten Canning, mannen die het imperium van Engeland hebben bestuurd; en de beide Palmers, William en Roundell, met hun ideale levensrichting; — een weinig apart van de anderen Anstice, bescheiden en veelbelovend, de eenige van al die jonge mannen, wiens naam geheel vergeten is, en voor ons maar besloten wordt tusschen twee datums, het jaar van zijn geboorte en van zijn vroegen dood, den hartsvriend van Gladstone.

Al die menschen zijn voor goed met Gladstone's leven verbonden. Wanneer ze in die zaal van de *Union* met geestdrift naar hem opkijken en hun toekomstigen leider in den vurigen redenaar zien, dan zal de werkelijkheid waarvan Oxford toch maar de stille droom is, hen niet geheel bedriegen, al schonk het leven hun die werkelijkheid op zijn manier, dat is: geheel anders dan hun gedachte. Maar nu voelen zij zich één met hem; zij denken en ze weten dat ze, door hun enthousiasme op dat gedenkwaardig oogenblik van Engelands geschiedenis, in die crisis van 's lands bestaan, een wichtigen plicht vervullen. „England expects every man to do his duty; and ours, humble as it is, has been done." [1])

Waren zij zelf ook niet een stuk historie, en was het niet te doen om hun eigen toekomst? Engeland, opgebouwd door hun vaderen, en waarop zijzelf een recht bezaten, stond voor een afgrond, dat was hun overtuiging. Toen de groote revolutie op het eind van de 18e eeuw Europa in beroering bracht, had Engeland alleen de rust bewaard binnen zijn grenzen en strijdend met de geheele wereld had het den vrede op het vastland hersteld. Het was en bleef de zetel van de ordelijke vrijheid. Zou het thans, omdat Parijs in de Juli-dagen van 1830 de Bourbons van den troon had gestooten, en omdat Brussel het voorbeeld had gevolgd door een opstand tegen den wettigen Koning, den omwentelingsgeest in dolzinnige verblindheid gaan binnenhalen? Want daarop was het Whig-ministerie uit? Het bestond uit niet meer dan een troep praters zonder overtuiging, die van de woelingen in 't land wilden gebruik maken om hun positie te handhaven en hun wil door te

---

[1]) Woorden van Gladstone in zijn brief aan zijn broeder, 20 Mei 1831.

zetten. Begrepen zij dan niet dat ze de beschaving van Europa in gevaar brachten? Reeds waren er tooneelen in het parlement voorgevallen die herinnerden aan de opwinding van de eerste tijden der groote Revolutie, [1]) reeds was in Londen een oogenblik het gepeupel de baas geweest, reeds had men gevreesd voor een aanranding van de huizen der aanzienlijken, reeds woedden op het platte land de branden en waren er kasteelen bestormd en geplunderd... En dat alles om de Reform-bill, *the whole Bill and nothing but the Bill*, zooals de leus van de voorstanders luidde, de Bill die de vrijheid heette te geven, maar die inderdaad het eigendom aantastte [2]) en Engeland ten ondergang zou voeren!...

Zoo komt de echo van de Torystemming in het jaar 1831 ons te gemoet, eer het volgend jaar de beslissing bracht en de opwinding bedaarde. En 't is maar een enkele scène in het bedrijf van Gladstone's leven gedurende die onrustdagen...

Het kende ook andere stemmingen.

Deze opteekening staat in zijn dagboek tegen het eind van 1831, op zijn geboortedag (29 December):

„Dit is mijn *debating society* jaar geweest, en nu, zooals ik verwacht, geëindigd en afgeloopen. De politiek lokt me aan, misschien heeft ze me veel te veel bekoord... Mijn arbeid is niet geweest wat hij zijn moest, alles meer noodzaak dan beginsel. Mijn gevoel van godsdienst is wel wat verruimd, maar als dat waar is, dan is ook mijn verantwoordelijkheid vermeerderd, en in welk opzicht zijn mijn handelingen naar evenredigheid veranderd?... Ach, mocht God het sluimerend leven in me opwekken van een verlangen dat soms in mijn hart is gerezen naar een krachtig werk in deze wereld, op het spoor van mijn Verlosser!"

Wat ernstige tonen, ingeleid door de verzuchting dat zijn arbeiden niet is geweest uit beginsel!

In later dagen erkende Gladstone wel dat er maar één tijd in

---

[1]) Ch. Greville. *A journal of the reigns of George IV and William IV.* II p. 136, 24 April 1831; en verder eind 1830 en begin 1831.

[2]) De hertog van Newcastle schatte de waarde van zijn recht om voor zes *boroughs* vertegenwoordigers te zenden naar het Parlement op 200.000 pond sterling. Voor de manier waarop hij zijn stemmen gebruikte zie Bulwer's. *Canning (Historical Characters)* ed. Tauchnitz. II p. 285.

zijn studie te Oxford was, waarop hij met voldoening terug kon zien omdat hij er vruchtbaar in had gewerkt. Dat was gebeurd in de groote vacantien, waarin hij met Anstice samen gestudeerd had. [1])

Anstice is in Oxford zijn vriend geweest (Arthur Hallam studeerde te Cambridge). Al die andere menschen, de Lincolns en Herberts en Bruces, raakten zijn hart niet. Hij hield zich van hen op een afstand. Zelfs die later zijn intieme vrienden werden, zooals Manning en Hope Scott, daarmee ging hij als student niet om; ofschoon zij tegelijk met hem in Oxford waren geweest. Alleen Anstice had zijn volle vertrouwen, en in zijn gesprekken met Anstice zette hij de gansche wereld van eerzucht verweg van zich af.

Zij spraken met elkander een bekende geestestaal, want Anstice was van de „evangelische" gemeente; en nadat Gladstone's hart zich geopend had onder den invloed van Hallam's genialiteit, droeg het thans, door het verkeer met den nieuwen vriend, die hem in zedelijken ernst voorging, zijn natuurlijken bloei van vroomheid en strengen arbeidslust.

En wat kon dat natuurlijke leven voor hem anders zijn dan het gehoor geven aan de ingeschapen neiging van zijn Schotschen landaard? Was zijn vader in Schotland gebleven, met een kleine affaire, gevestigd in een kleine stad, dan zou William Ewart, als jongste van de zoons „waar iets inzat", bestemd zijn geworden voor geestelijke, en hij zou onder de élite zijn geweest van het krachtige Schotsche predikantenras. Maar nu hij in Engeland woonde in de schaduw van de grijze kerken en colleges van Oxford, verhief zich dat oorspronkelijke verlangen van zijn natuur, alsof het een grond had gevonden om uit op te rijzen in het samenleven met den vriend en de nieuw gewekte herinneringen aan de leiding zijner moeder.

In Gladstone's dagboek van Augustus 1830 (het is het jaar voor zijn redevoering tegen de Reform-bill) heet het over zijn wandelingen met Anstice: „Gedachten ontsprongen toen voor het eerst in mijn ziel die van grooten invloed op mijn bestemming zullen blijken. Ik heb geen kracht genoeg om den rechten weg voor mij zelf te onderscheiden, O zend mij licht van omhoog!"

Nauwlijks heeft hem die straal van het geestelijk leven getroffen

---

[1]) Sir Edward Hamilton. *Mr. Gladstone, a monograph.* London, 1898. p. 76.

of Gladstone wilde handelen, hij moest een weg op. Een brief werd aan zijn vader opgesteld, vol van zijn wenschen en inzichten. Hij meldt daarin hoe hij al vroeg heeft kunnen bemerken, dat zijn moeder, ofschoon ze er nooit over sprak, hem liefst voor de kerk had bestemd, en hoe hij zelf tot de overtuiging is gekomen dat geen ambt het ambt van den geestelijke te boven gaat. Daarom vraagt hij nu zijns vaders beslissing en onderwerpt zich daaraan, hoezeer hij ook wel raden kon dat het besluit van zijn vader bijna zeker afwijzend zou zijn.

„Een lange brief aan mijn vader geschreven," zegt ons het dagboek, „in de hoop de vraag, zoo mogelijk, tot een onmiddellijke beslissing te brengen." [1])

John Gladstone wachtte niet lang met zijn antwoord, en het luidde vriendelijk en verstandig, maar vooral verstandig: Ik vind den ambtskring van den geestelijke te begrensd omdat hij zich bepalen moet tot zijn gemeente. Iedere andere werkkring waartoe de academische studies leiden is ruimer en brengt meer in aanraking met de wereld, geeft daarom gelegenheid tot uitgebreider werk. Maar doe toch geen keus, voordat ge uw studiën aan de Universiteit hebt voltooid, dan kent ge de wereld beter en ik ben zeker dat uw besluit, na rijp beraad genomen, voor uw geluk zal zijn. „Uw moeder is als gewoonlijk."

Zoo was het uitstel.

Maar het verlangen hield aan. Onder al de agitatie van het jaar 1831 accompagneert het de strijdwoede en verbittering als een melodie van heimwee naar het ernstige geestenrijk, zoo beperkt in 't oog van den wereldling die maar de kleine gemeente ziet, zoo onmetelijk voor hem die met zijn ziel wil spreken tot de ziel van gelijk gestemden, voor hem die zijn ziel gelijk wil stemmen met de ziel van het Heelal.

En wanneer de beweging van de menschen luwt — wij hebben Gladstone al in zijn eenzaamheid kunnen beluisteren, als hij over-

[1]) J. Morley I p. 55, 81—83, 635. Het is karakteristiek voor het boek van Morley dat al deze gegevens, die zoo nauw bij elkaar behooren, zoover van elkander afstaan dat ze geen geheel bij hem vormen. Wel verwijst M. op pag. 81 naar den brief op p. 635, maar de opgaaf van zijn inhoud in het verhaal is vaag, ook verzwijgt hij den invloed van de moeder.

zicht houdt op 't eind van het jaar 1831 — hoe wil hij dan het kleed van het politieke rumoer van zich afrukken om vrij te kunnen staan in zijn hemelzucht, en om zijn hart te baden in den reinen stroom van zielsbegeerte!

Hij zette zich daarop nog eens tot schrijven aan den machtigen man die zijn lot in handen had, anderhalf jaar na dien eersten confessie-brief. Hij toonde zijn vader de wereld van zijn geliefd Engeland, zooals hij haar zag, geschokt tot haar fondamenten: de kerk in de toekomst een prooi van het eigenbelang van den staat, het Christendom vernederd en vergeten voor nieuwe theorieën, de politiek, de opvoeding, de moraal bedorven en vergiftigd. Een geharnaste geest en een sterk man was noodig. Zou hij, met zijn prikkelbaar hart, open voor de verlokking van den schijn der macht, zijn doel kunnen bereiken, als hij niet zijn kracht bijeenhield voor een enkel werk? Een ambt dat zijn geest in beslag nam, zou hem van zijn hartetaak afbrengen en zijn leven maken: „één koorts van onvoldane verlangens en verwachtingen."

Om dan te eindigen, na die uitbarsting van zielepassie, met het zeggen dat hij zijn vader toch gelijk gaf, dat zijn eigen inzichten over zijn toekomst volkomen strookten met die van zijn vader, dat hij de rechtspraktijk wilde bestudeeren, dat hij te vinden zou zijn voor het openbare leven in den dienst van het land als men de proef zou willen nemen,.... dat hij zich aan alles onderwierp! (17 Januari 1832).

Vreemd hart, dat vraagt en smeekt zijn tweestrijd te willen raden. Het heeft steun noodig en opbeuring en weet wel: het zal die nergens vinden dan bij zichzelf...

Maar de oude heer Gladstone om den gloed te temperen van het bruisende gemoed heeft toegestemd in een reis naar het vaste land.

William Ewart, na het afloopen van zijn studies te Oxford, in het begin van 1832, ging naar Italië. Hij zag Napels, Rome, Milaan.

Dacht hij misschien aan de gunstige beschikking van Milton's leven, wien een goedig vader de volle vrijheid had gelaten om door reizen en studeeren zijn geleerd-poëtische gaaf te ontwikkelen en te verbreeden, en hoopte hij op een langen tijd van voorbe-

reiding en zelfoefening? — Dan heeft de illusie maar kort geduurd. [1])

In Milaan kreeg hij door een brief van Lord Lincoln, uit naam van den ouden hertog van Newcastle, het aanbod eener candidatuur voor het nieuwe Parlement, te Newark, een *borough* waarin de hertog zijn invloed wenschte te behouden en zijn nominatie wou doen gelden.

Gladstone fleurde op bij het bericht, dan legde hij den brief neer, mismoedig en verdrietig. Zijn rust was heen. Hij begreep wat de raad van zijn vader zou wezen, als hij hem om raad zou vragen. Het was er nu toe gekomen. Toch probeerde hij nog iets van het lot af te dingen, hij maakte tegenwerpingen: die stok-Tory van een hertog van Newcastle was in zijn tijd de vijand van Canning geweest; kon de zoon van John Gladstone een gunst van dien man aannemen, en van zijn geld en invloed profiteeren om een plaats in het Lagerhuis te veroveren?

Niets hielp; hij moest naar Engeland overkomen, zich presenteeren bij den autocratischen magnaat, en zijn compliment aanhooren over de speech tegen het Whigministerie, het vorig jaar, in de *Union* gehouden (want die redevoering had hem de welwillendheid van den hertog bezorgd), — om dan met al de opgewondenheid van zijn jeugdigen ijver aan de verkiezingscampagne deel te nemen en den slag te winnen.

Op die wijs kwam Gladstone in Londen, lid van het Parlement bij de gratie van den hertog van Newcastle, die „met zijn eigendom kon doen wat hij wou," [2]) den man die zich tot het laatst

[1]) J. Morley I p. 98; deze citeert op pg. 84 enkele regels uit een Sonnet van Milton (het 2e) om een vergelijking te maken tusschen Gladstone en Milton. Maar hoever staan die twee van elkander af. Daar is in Milton, met de gedragen hooge gaaf van dichten, juist een absentie van koorts en prikkelbaarheid, en de omstandigheden van de jeugd verschillen geheel door de toegefelijkheid van John Milton, den vader, die mij (maar ik weet bijna niets van hem) lijkt een ideaal oude heer geweest te zijn.

[2]) De woorden in het Hoogerhuis gesproken, 3 December 1830, hadden oorspronkelijk betrekking op het land dat hij zijn pachters had ontnomen, maar zij waren dadelijk spreekwoordelijk geworden als golden ze zijn bezit aan stemmen in het Lagerhuis, onder het *ancien régime*. Zie H. Martineau, *Biograph. Sketches* p. 123. Leslie Stephen, *The English Utilitarians*. I p. 56.

toe en het heftigst had verzet tegen de aanneming van de *Reformbill*, wiens kasteel te Nottingham door het volk was verbrand, wiens paleis in Londen door het gepenpel was belegerd en geteisterd; — en zijn eerste redevoering, bij de indiening der voorstellen van het Whig-ministerie tot afschaffing der slavernij, was een verdediging van het slavenhouden van zijn vader, op zijn plantage in Demerara.

Zijn jeugd, zijn beseheiden houding, zijn ernst, zijn knap, bleek gezicht vol uitdrukking, — de spanning van den tijd, dat alles maakte de bezwaren tegen zijn positie minder wichtig.

Er hing nog een revolutielucht over Londen. Men kon wel weer gaan pralen met de soliditeit van old-England, nu het gevaar van een algemeenen opstand door de aanneming der Hervorming was geweken; maar men wist toch ook dat de Whig-ministers nooit zouden hebben durven doortasten, in hun maatregel, wanneer niet een min of meer georganiseerde volksmacht onder de leiding van enkele agitators hen had voortgedreven. De staatslieden van de Whigs waren op zichzelf geen mannen van genoeg beteekenis; Lord Grey was oud en droog, en van Brougham, die het meeste naam had, waren de beste dagen voorbij: bij hen was noch veel initiatief, noch veel weerstandsvermogen. Greep er een nieuwe agitatie plaats, als vervolg op de Hervormingsbeweging, b.v. tot afschaffing van het Huis der Lords, dan zouden de radicale revolutionaire elementen weer opkomen, en het jaar 1832, dat men met 1789 vergeleek, zou misschien gevolgd worden door jaren die men moest vergelijken met 1792 en volgende, den tijd van het schrikbewind. [1])

Natuurlijk was het een rhetorische overdrijving te beweren dat Engeland in zijn grondslagen was aangetast, omdat de magnaten niet meer over de stemmen in het Lagerhuis konden beschikken en de regeering der groote aristocratische families gebroken was;

[1]) Voor de geheime geschiedenis der *Reformbill* agitatie, zie thans G. Wallas. *The life of Francis Place*. Londen 1898, vooral hoofdst. X. p. 265 vv. Over Lord Brougham, H. Martineau. *History of the thirty years' peace*. London, 177. II p. 384; en Lord Brougham's brief in zijn *Memoirs*. III p. 42. Ook een bedaard opmerker als v. Raumer. *England im Jahre* 1835 maakt I p. 97 de vergelijking van den toestand met dien in 1789.

maar wel degelijk mocht op dat oogenblik van Engelands geschiedenis de vraag worden gesteld: Wie treedt er in de plaats van de vervallen „steunpilaren" om de groote problemen op te lossen, waarvoor de samenleving staat? Een fabriekswetgeving was noodig bij de uitbreiding der industrie en den voorspoed der industrieelen, het overhandnemend pauperisme diende bestreden te worden; ja, wat voor maatregelen moesten er niet worden genomen om den overgang in te wijden van den handel- en landbouwstaat die Engeland geweest was tot den nijverheidsstaat die het geworden was en werd. Dan drong zich de questie al meer en meer op den voorgrond of er geen wijziging moest worden gebracht in den toestand van de kerk, want de gevestigde kerk was, als „steunpilaar" van de maatschappij, een groote bezitster van land en een aristocratische instelling met haar magnaten en haar *gentry*, terwijl ze reeds lang niet meer de geheele bevolking kon heeten te vertegenwoordigen. En Ierland eischte redres van zijn grieven door de machtige stem van O'Connell: het verlangde niets meer of minder dan de opheffing der Unie met Engeland...

Hier waren de vraagstukken bij menigte, en al bewerkten de Whigs op enkele punten hervormingen, er ging toch van hun handelingen geen macht en geen leiding uit. De *Reform*golf scheen in één golving haar drijfkracht te hebben uitgeput en nu alleen nog te vervloeien. De leêgte heerschte. *Plumpkin* en *Vellum*, zooals de bespotter van het oude régime de parasieten der aristocraten noemde, die beiden waren verdwenen of heetten verdwenen. Was het een groote vooruitgang nu in hun plaats de onsterfelijke *Taper* en *Tadpole*, de officieele bureau-mannen, op den voorgrond kwamen?

Carlyle heeft in die dagen van teleurstelling zijn „French Revolution" geschreven en gepubliceerd (1837). Het was ook als een les voor Engeland bedoeld en soms steekt de profetenhand met omineus gebaar uit de bladzijden van het boek, en wijst op het sansculottisme van 1794, gekweekt door honger en ellende, als een voorafgaande schaduw van het wellicht naderende nieuwe sansculottisme. Wee, als dat een chaos terug zal brengen over de wereld van zonde en zorgeloosheid, die zich door gladde handlangers laat voorpreeken: Vrede, vrede! en er is geen vrede!

Uit de diepten rezen de stemmen al.

Het ministerie verklaarde bij de komst tot den troon van de jonge Victoria, dat geen verdere hervormingen van kieswet en Parlement te wachten waren; een antwoord verscheen daarop van de werkliedenvereenigingan die hun eischen aan de bestaande maatschappij formuleerden in het „Volkscharter" (8 Mei 1838). Van de Magna Charta dateerde de vrijheid van Engeland, het was de vrijheid der groote baronnen van de 13e eeuw; nu stelde het volk zijn charter op, het was het teeken van zelfstandigheid der arbeiders en de opening van den strijd van klasse tegen klasse. Een geweldige beweging en een oorlogsverklaring.

Gladstone, in dezen eersten tijd van zijn politiek leven, nam de bewegingen om zich heen waar; hij deed zijn taak in het Parlement, en kreeg zelfs een post (een ondergeschikte) in het kortlevend ministerie van Sir Robert Peel dat voor een oogenblik de lange Whigregeering onderbrak. Maar hij gàf zich niet aan de beweging van den tijd. Hij verscheen in de gezelschappen van Londen, een welkome gast om zijn gunstig voorkomen, zijn zangerstalent, zijn veelbelovende positie, misschien ook om het geld van zijn vader; hij hoorde de voorname gesprekken over de aanstaande revolutie, en hij lachte denkelijk wel eens over den ijver van ladies en misses die nuttige handwerken leerden om een bestaan te hebben als de booze dagen aankwamen [1]); maar hij ging evenmin op in het gezellige leven als in het staatkundige.

Voor hem was die eerste aanraking met de groote wezenlijke wereld vooral een tijdperk van oefening en bezinning. Wat hij gemist had: „a good many years of silent reading and inquiry," dat beproefde hij thans, midden in de bewegelijke, luidruchtige wereld, bij gedeelten in te halen. Hij had zichzelf te overwinnen en te disciplineeren in zijn moreele eenzaamheid; want hij was van harte een eenzaam man [2]).

Niet, dat hij zijn redenaarstalent uit het oog verloor, niet alsof hij geen behoefte had om menschen te overtuigen en te leiden — hij

---

[1]) Over de gesprekken van dien tijd in de Londensche voorname kringen, vgl. de brieven van Prosper Mérimée, die in 1835 daar veel verkeerde. Brief van 25 Mei in *Notes sur P. M.* p. 80.

[2]) J. Morley I p. 197.

arbeidde daarvoor met onbedwingbaren vlijt totdat hij over den heelen woordenschat der groote sprekers en preekers beschikken kon, — maar hij verlangde van zichzelf dat zijn welsprekendheid direct uit zijn innigste bewustzijn voortkwam. En hij voelde wat voor tucht daartoe noodig was, hij kende de verbijsterende verbinding van zijn twee eigenschappen van hardheid en overprikkeling, zoodat hij zichzelf nooit kon voldoen. Hij noemde het: een hooger grijpen dan hij vermocht, en ook wel, wanneer hij heel diep de ervaring had dat er iets dors en droogs in hem terugbleef: zijn volslagen machteloosheid.

Dante, dat toonbeeld van kracht en verrukking, tot een harmonische uitdrukking vereenigd, — Dante, en vooral het Paradijs van Dante, diende hem tot troost. Hoe dikwijls heeft de jonge Gladstone hem voor zichzelf opgezegd, — gebeden is misschien een beter woord, — den regel waarin het samengaan van de ziel met God, op goddelijk eenvoudige wijze is geopenbaard:

In la sua volontade è nostra pace.

„In zijn wil is onze vrede.” Dat woord ontsloot voor hem den hemel. Het is berusting en tegelijk zaligheid. Hij nam het aan met zijn geheele ziel. Dien hemel droeg hij in zich.

Zoo gaat Gladstone voor onze oogen, een leerling nog van het leven, studieus, met ingehouden kracht en met zelfbewusten schroom. Wanneer hij moet spreken in het Parlement, dan is 't bij hem nog altoos van te voren een aarzeling; maar, eenmaal het woord genomen, is hij meester van zijn houding en taal, omdat hij meester is van zijn onderwerp.

Toch kon men aan een zekere koelheid van voordracht bemerken dat hij meer voor zichzelf sprak dan voor zijn gehoor, al verlangde het vurige, gretige oog van den redenaar instemming met zijn woorden, en al moest juist de gespannen ernst van zijn rede de menschen dwingen om hem in den gang van zijn gedachten met hun oplettendheid te volgen.

Hij sprak voor zichzelf, omdat hij voor zichzelf leefde in dezen tijd; in de academiejaren had hij ook wel veel van zijn intieme leven voor zich gehouden, maar hij had tenminste vertrouwde vrienden, en waar het er om te doen was geweest, in de redetournooien met zijn clubgenooten, daar kwam hij met al zijn

hartstocht en zijn woordenpraal in 't veld. Nu bedekte hij zijn vuur.

In het Parlement hield men zijn speeches voor interessant, maar te abstract, geschikt voor een verstandelijk debat, niet voor de krachtige taak van den redenaar, [1]) en in de wereld ging men hem ook zoo beschouwen: een man van groote verwachtingen die apart stond aan de uiterste rechterzijde. „It would not be at all strange if Mr. Gladstone were one of the most unpopular men in England," zegt Macaulay van hem in het bekende essay, waarin hij Gladstone's eerste boek aanvalt; [2]) ofschoon, voegt hij er aan toe, „wij hem niet meer dan recht doen weervaren, wanneer we zeggen dat zijn bekwaamheden en zijn houding onder de menschen hem het respect en de welwillendheid hebben verschaft van alle partijen."

Men vindt hem in die „houding" beschreven wanneer men de dagboeken van den tijd opslaat. „Ik was zeer getroffen," zegt een afgevaardigde vau de Schotsche geestelijkheid die zijn ervaringen van het jaar 1838 in de hoofdstad opteekent, [3]) „door het peinzend gezicht en de deftige bedaardheid van Mr. Gladstone; zijn uiterlijk kwam wel overeen met wat men van hem zegt onder de menschen van het Parlement, nl. dat hij waarschijnlijk in de toekomst de *leader* van de Conservatieven zal worden.... Ik heb veel met hem gesproken; de uitgebreidheid en accuratesse van zijn kennis, die tot in de kleinste details gaat, is even merkwaardig als de kalmte, helderheid en onpartijdigheid van zijn redeneeren.... Hij is nog geen zeven en twintig. Zijn gezicht is aantrekkelijk sprekend; zijn oogen klein, maar donker; zijn mond vol expressie. Zijn manieren zijn bescheiden en vriendelijk. Een lange gestalte, zwart haar, — ziet er bepaald knap uit."

— „Hij moet eenmaal een groot staatsman worden"; — maar misschien dat dit oordeel uit dien tijd nog niet van zulk een gunstige voorbeteekenis is voor den man van wien het geldt. Iemand die teruggetrokken is, en in wien de wereld een verborgen

---

1) „Contemporary Orators" in *Fraser's Magazine*, aangehaald bij J. Morley I p. 195.

2) *Edinburgh Review*, April 1839.

3) Dagboek over 1838 van R. Buchanan in Walker's *Biography* van R. B. London, 1877 p. 84, 87, 90

kracht vermoedt geeft allicht aanleiding tot zulk een profetie. En lag toch integendeel niet in de eenzelvigheid van Gladstone ook het gevoel opgesloten van zijn onmacht en onvrijheid tegenover het leven?

Wat men in Gladstone's redenaarstalent miste, dat vond men bij Macaulay: er was poëtische kracht en kleur in zijn meesleepend woord. Men kreeg ik weet niet welken indruk uit zijn rede dat de dingen zelf er in spraken, massief overtuigend; terwijl men in Gladstone's oraties ondanks al hun accuratesse en minutiositeit zeer sterk een persoonlijk element verneemt. Hij spreekt, zoo schijnt het, nog meer om zich dan om ons te overtuigen.

Laat ons een oogenblik onze Tory-bespiegelingen afbreken om aan den braafste en kundigste der Whigs, aan Tom Macaulay, te denken. Hij was een tegenstander van Gladstone, in het eerste jaar van William Ewarts parlementair leven, als Whig, als lid van het ministerie (maar het was een soort buitenlidmaatschap) en als afschaffer van de slavernij, hij, de zoon van Zachary Macaulay. Toen de wet door de regeering werd ingediend om den slavenstand op te heffen, maar er een bepaling aan was toegevoegd die den toestand, in den grond der zaak, op de plantages van West-Indië voor een ongenoemd aantal jaren nog zoo ongeveer liet bestaan als hij was, toen drong Macaulay er op aan dat het aantal overgangsjaren zou worden vastgesteld en zoo klein mogelijk zou worden genomen.

Het was voor hem een gewichtig besluit, die afwijzende meening uit te spreken. Maar hij bood zijn ontslag aan zijn medeministers aan om zelfstandig te kunnen wezen, ofschoon hij wist zijn loopbaan er mee te bederven, wanneer dat ontslag werd aangenomen, en niettegenstaande hij de inkomsten van zijn betrekking ten hoogste noodig had door de ongelegenheid waarin zijn familie verkeerde.

Dat noem ik vrijheid tegenover het leven. Want in dat moment stond het er op, niet voor hem alleen, maar ook voor die op hem vertrouwden en van hem afhingen.

Hij won, en aan zijn inspanning was het vooral te danken dat de wet haar gunstiger vorm kreeg. Welk een triomf voor den zoon dit aan den vader te melden! [1])

[1]) *Life and letters of Lord Macaulay*, II. p. 66 vv.

Maar voor Gladstone was het een groote teleurstelling als het ministerie zich ten slotte voor de wijziging verklaarde die Macaulay ondersteunde. Hij begreep dat zijn vader woedend zou zijn om die verkorting van zijn rechten en kon in zijn confessie niet goed samenhangend spreken. „I spoke a few sentences", zegt zijn dagboek, „in much confusion: for I could not easily recover from the sensation...." [1])

Toen Gladstone op zijn ouden dag die eerste redevoeringen van het jonge Parlementslid overlas, verborg hij niet zijn ontevredenheid over hun toon. „Men moet natuurlijk wel rekening houden," verklaarde hij, „met de groote gezegende verandering die er sinds dien tijd in de publieke meening over de slavernij is gekomen. Maar ik moet zeggen dat ik ook al voor dien tijd (dat ik in 't Parlement sprak) weinig of geen vertrouwen had in de behandeling der slaven op de plantages." [2])

Nog eenmaal brak de jonge Gladstone een lans tegen de vrienden der slaven. Het was in 1838; het voorstel werd gedaan om den overgangstijd voor de slaven te bekorten en hun dadelijk de vrijheid te geven. Zijn rede werd bewonderd, maar kon niet baten; en weer was het een nederlaag voor den vader. „Ik kon nauwelijks een woord tot hem zeggen, zoo was mijn vader onder den indruk," meldt het journaal.

„Nu is het tijd," schrijft Gladstone verder op dien dag, „om de aanvallen van onze tegenstanders te keeren door maatregelen te nemen voor het wel der negers."

En hoe ernstig hij 't meende met het welzijn der negers, dat toonde hij, ook in dien tijd, door zijn vurig aanhouden bij zijn vader om hem verlof te geven naar West-Indië te gaan en daar den toestand met eigen oogen te bezien. Maar de oude John Gladstone weigerde beslist.

De zoon had op die manier zijn prijs te betalen voor de positie hem door zijn vader in de samenleving verschaft. De goden, zegt men, verkoopen ons wat ze ons schenken; vaders volgen wel eens dat voorbeeld.

---

[1]) J. Morley, I p. 105.

[2]) Curieus op te merken dat John Morley wil vergoelijken in den jongen Gladstone wat de oude Gladstone zelf veroordeelt.

Die oude Zachary Macaulay, die het inderdaad in zijn laatste levensjaren hard te verantwoorden had, hoe wint hij het plotseling op den rijkgeworden koopman, die bang is van zijn rijkdom en zijn voorspoed iets af te moeten staan. Hij zat ineengebukt, meldt men ons, en verslagen onder zorg en verdriet, zonder veel belangstelling meer voor wat er in de wereld omging. Zijn vrienden waren heengegaan: Wilberforce, Babington, Hannah More.... hij scheen vergeten. Dan treft een lichtstraal het ineengedoken vermoeide hoofd — even; en het is een straal van de vrijheid die hij zijn misdeelde medecreatuur heeft helpen verwerven, van de zedelijke vrijheid, die hij als erfenis aan zijn zoon liet.

Arme Zachary, zijn tijd was voorbij, is voorbij (1838).

Ook de tijd van de „Evangelischen" was heen. Het is een gewoon verschijnsel voor een beweging, om op 't oogenblik van haar triomf, terwijl men haar aanziet als in de periode van haar volle kracht, op eens terug te gaan en in te zinken. Zoo gebeurt het met de „Evangelicals". Hun zegepraal, de afschaffing der slavernij, is hun einde als beschavings-beweging. Ik wil daarmee niet zeggen, dat ze niet voorttierden en vermenigvuldigden. Maar ze staan niet meer vooraan in de rijen van de natie, ze dalen in lager kringen, en kunnen de besten van den tijd niet meer voldoen.[1])

Waarom?

Omdat de mannen met krachtige persoonlijkheid, die leven aan de „Evangelische" gemeenten hadden meegedeeld, waren verdwenen, en omdat de gemeenten dachten het voortaan zonder hun bezielers te kunnen doen. Zij bouwden zich te zeer op de „armen van geest." Hun beginsel werd de volslagen gelijkheid der menschen.

„Zijn wij zwakke vaten," zoo zeggen zij, volgens een schrijver van den tijd, die met gevoel voor humor en diep menschelijk gevoel het lot van de „Evangelische" secte van Clapham heeft nagegaan[2]),

[1]) Het voorbeeld van den Earl of Shaftesbury, die door de „Evangelische" beweging opgewekt was tot zijn liefdewerk in de maatschappij, schijnt deze bewering te weerspreken; maar dit is een bijzonder geval. Over een poging tot samenwerking tusschen Gladstone en Lord Shaftesbury, niet bij Morley vermeld, zie E. Hodder. *Life and Work of the Earl of S.* London, 1886. I p. 210 vv.

[2]) *Edinburgh Reivew* July 1844. „The Clapham sect."

„des te beter. Het gevoel van onze persoonlijke zwakheid is het geheim van onze kracht als verzameling. Individueel niets; collectief alles. Wij leven in de eeuw der vereenigingen. Voor het herstel van iedere onderdrukking, ergens ter wereld onder de zon geschied, is er een publieke meeting ter hand. Voor hulp en genezing van iedere bezoeking, die ons land of de menschheid kan treffen, zijn er beschermheeren, vice-presidenten en secretarissen. Voor de verspreiding van iederen zegen, die de menschheid ten deel kan vallen, is er een comité. Wat tot nu toe opgesloten binnen de enge grenzen van Clapham door booswilligen een „secte" werd genoemd, gaat nu zich uitbreiden over de bewoonde aarde. De dag is niet ver meer af, wanneer het de naam zal aannemen, wanneer het begroet zal worden met den glorieusen titel van „De universeele Kerk." — De heele wereld zou in kleine, nuttige vereenigingen worden gedeeld!

Een nieuw beginsel en een nieuw gevoel voor individualiteit kwam daartegen op in dezen tijd, in de jaren, die tusschen 1830 en 1840 verliepen. Hier is het Carlyle die den „hero" preêkt als den komenden redder, en den middelaar tusschen de maatschappij en haar doel; daar is het Dr. Arnold van Rugby die den godsdienstig en zedelijk beschaafden man tot het zout der aarde wil maken; daar weer, uit de „evangelische" gemeente voortgesproten, zijn het de mannen van Oxford die het tegenbeeld nemen van al dat kleine dat samen een geheel moet vormen, en die door hun dwepen met een groot geheel waarin de mensch ademt, aan de individualiteit ruimte en voornaamheid willen hergeven.

Carlyle, de individualist, plaatst zijn „held" te hoog misschien om hem in de gemeenschap met de menschheid te doen deelen, maar voor Dr. Arnold van Rugby is de leeraar de type van den man die voorgaat, voor de mannen van Oxford eindelijk, voor John Henry Newman, Pusey, Manning e. a. is het de geestelijke herder die leidt en die aan het geslacht der mannen van zijn tijd het begrip brengt van de eenheid hunner gedachten- en gevoelswereld.

Twee romans kunnen ons een voorstelling geven van den afstand door het begrip der menschen in een tien- of twaalftal jaren doorloopen. Het toeval heeft hun beiden denzelfden naam van *Coningsby* geschonken.

John Sterling schreef den eerste [1]) en gaf hem in 1832 uit, — Sterling, de man wiens biographie Carlyle heeft opgesteld, een voorlooper, een tusschenman, wiens leven en werk een mislukking waren. Zijn roman doet ons het geslacht kennen dat juist even de *Reformbill*-agitatie voorafgaat, en hij toont ons hoe 't het voorgevoel heeft van iets nieuws, maar ook niet meer dan een voorgevoel; het weet zich gescheiden, dat geslacht, van den voorgaanden tijd door zijn aspiraties en zijn opvattingen, maar het leeft toch nog voor een deel in den chaos van gedachten door de Fransche Revolutie met haar verwarrend en teleurstellend resultaat in omloop gebracht; het zoekt den uitweg en moet het vinden opgeven.

Twaalf jaar na Sterling's *Coningsby* verscheen de *Coningsby* van Disraeli. Het boek voerde trotsch en veelbelovend op zijn eerste bladzijde den bijtitel van *The new generation*; en het spreekt over het Engeland van na de Reformbill.

Al heeft Disraëli's roman een speciale beteekenis gehad voor den datum waarop hij in 't licht kwam, wij mogen thans wel alleen vasthouden aan den algemeenen zin van het werk. Het proclameert den nieuwen tijd en leidt een nieuw geslacht van menschen in, waarvoor de partijleuzen van Whig en Tory, conservatief en radicaal, niet meer in hun oude kleur bestaan. Disraëls wil daardoor aan de menschen die hij als zijn gehoor beschouwt, het gevoel geven van Engeland als een geheel, evenals die mannen van Oxford het begrip willen meedeelen van een geestelijk geheel, waarin de mensch leeft; maar hij, de politicus, brengt dat gevoel over op de wereld en den staat, en hij verklaart iets grooters te kennen dan de instellingen van het land, of zijn partijen, of zijn klassen, en dat is: Engeland zelf als een gemeenschap met zijn nationaal karakter [2]).

Waar de held van Sterling's roman in de nevelwereld van het nieuwe geen plaats vindt om zijn voet te zetten, daar plant Disraëli zijn nieuwe generatie in den vasten grond van Engeland; hij geeft hun een taak en hij geeft hun een leider.

---

[1]) Th. Carlyle. *The life of John Sterling.* Hij spreekt over *Arthur Coningsby* in hfdst. IX en XV van het eerste deel der biographie, maar was blijkbaar den roman geheel vergeten, zoo hij hem ooit tot het eind gelezen heeft, want de opgegeven inhoud is geheel Carlyle's fantasie.

[2]) Disraëli. *Coningsby.* Tauchnitz ed. p. 221, 329.

Want dit is de tweede karaktertrek van het boek, dat de auteur de menschen van zijn roman groepeert om een ideale gestalte — naar Disraëli's ideaal — die als symbolisch, de eenheid en samenhang van de wereld, van haar eeuwenoude kennis en haar nieuwste geestesrichtingen in zijn persoonlijkheid moet voorstellen.

Ik vraag er nu niet naar of het aan den dichter en vinder, die in Disraëli huisden, gelukt is zijn ideaal personage overtuigend leven in te blazen. Laat het een schema wezen, zoo blijft als indruk toch voor onzen geest: een nieuw geslacht van mannen met hun leider en zijn hooge inspiratie.

Was niet dit wat Disraëli, half realistisch, half fantastisch schiep, het groote *desideratum* geweest van Engelands historie, bij den omkeer door de Reformbill bewerkt? De man had gemankeerd die de generatie van het nieuwe Engeland tot een nationale partij had kunnen organiseeren; het oude partijleven was blijven bestaan, en aan de oude partij-rivaliteiten hadden zich de nieuwe vraagstukken der samenleving aangesloten.

Wie zou het nieuwe werk op zich hebben kunnen nemen?

Sir Robert Peel? — maar hij was in 1830 al te oud geworden in het politieke vak, zonder toch nog de autoriteit te hebben van den noodzakelijken man.

Macaulay? — maar hij behoorde tot de Whigs, en de Whigs waren de mannen van de engste familie-regeering, en Macaulay zelf een man van de traditie.

Disraëli dan? — maar niemand nam hem nog au sérieux, hij zichzelf ook niet.

De man ontbrak.

Alleen de dichter kende zijn naam, — en sprak hem uit met hartstochtelijk verdriet omdat zijn onstuimig verlangen en zijn liefde waren geworden tot een onherstelbaar gemis.

Alfred Tennyson heeft de leemte van den tijd geopenbaard en in de opening tusschen de jaren 1830 en 1850 heeft hij zijn *Im Memoriam* als een wijdingstafel opgehangen. Die plek was leeg, daar heeft hij den naam van Arthur Henry Hallam geplaatst, niet als een vervulling, maar als een heengegane stem die uit het verleden over den afgrond van het heden de belofte oproept van de toekomst.

Wij bladeren terug in het dagboek van Gladstone en komen tot den herfst van het jaar 1833, dien Gladstone doorbracht op het Schotsche landgoed van zijn vader, Fasque.

> 6 October 1833. De post bracht me vandaag een droevige tijding — den dood van Arthur Hallam. Zelfs ik, die alleen om mijzelf kan denken, voelde me diep en diep gedrukt. Ik betreur in hem, wat mezelf aangaat, mijn oudsten intiemen vriend, en wat mijn medemenschen betreft, den man die een sieraad zou zijn geweest voor zijn tijd en zijn land; een geest zoo schoon en machtig dat hij bijna het ideaal nadert, waarvan men geen exempel mag en kan verwachten. Wanneer zal ik zijn gelijke zien?... Ik wandelde op de heuvels om over dit groote verdriet na te denken dat me tot in de ziel snijdt...
>
> 7 October. Uitgereden. Alle dingen lagen diep gehuld in den teêren ernst van het herfst-verval. O, mijn arme vriend, weggenomen in de lente van zijn luisterrijk leven!

Zou niet Gladstone van zich gedacht hebben dat hij de man was en de persoonlijkheid om het geslacht van zijn tijd aan zich te verbinden, en om zich heen te groepeeren, en te leiden naar de hoogten van het leven?

Ik kan niet gelooven dat hij die gedachte in deze eerste periode voor den geest heeft gehad. Gladstone had een andere roeping, hij dacht in de eerste plaats om zichzelf en zijn heil; en hoe ver stond hij in zijn hart nog van zijn tijdgenooten af! Ook was hij waarlijk nederig, en gaf, en moest geven den voorrang aan Lord Lincoln of Sidney Herbert [1]); want in de wereld, niet als in Oxford, kwam het talent pas na den rang.

Misschien dat Gladstone van plan is geweest een boek te schrijven, om daardoor invloed te hebben, maar dan was 't een godsdienstig boek, en de persoonlijkheid van den auteur zou daarbij onder zijn gegaan in de belangrijkheid van het meegedeelde.

Neen, wanneer hij eerzucht had, zoo lag haar vervulling eerst wijd weg in de verte.

Toch begon er nu in Gladstone iets te veranderen en te groeien.

---

1) Vgl. de noot van Greville's *Journals* geciteerd bij J. Morley. I 121.

De tijd die aansluiting en individualiteit vorderde, ging ook in hem spreken. Hij kwam uit het afgemetene en eenzelvige.

Zijn huwelijk was zoo niet de eerste dan toch een voorname overwinning op die eenzelvigheid.

De werkelijke kennis met Miss Catherine Glynne was door Gladstone op reis in Italië gemaakt, waar hij in 1838 heen was gegaan om een tijd lang van zijn boeken en schrifturen af te zijn die hem zijn oogen hadden bedorven. Dat hij spoedig weder goed daar uit kon kijken, blijkt uit zijn engagement met de oudste der misses Glynne, want zijn vrouw bracht hem alles wat hij wenschen kon: schoonheid en jeugd, en goedheid en verstand, aanzienlijke verwantschap, en — ten slotte — een fortuin aan zijn gezin; en meer dan dat alles, haar onafgebroken liefde en toewijding en samenstemming van hart.

Den 25sten Juli 1839 luidden de huwelijksklokken van het dorpskerkje van Hawarden, en het bruidspaar was één voor het leven. Maar van te voren had de aanstaande echtgenoot aan het meisje zijn bekentenis gedaan, en hij sprak haar van zijn moeder en haar wensch voor zijn leven, van zijn eigen zielsverlangen dat zijn vader hem niet had kunnen toestaan, van zijn betrekking tot staatkunde en staatsambten.

En hij noemde haar zijn lijfspreuk:

In la sua volontade è nostra pace!

II.

Hier moeten wij het voorbeeld volgen van den hoofdpersoon onzer historie en een oogenblik pauseeren te midden van de beweging der dingen om een overzicht te kunnen nemen.

John Morley, de gezaghebbende auteur van Gladstone's biographie — dat boek dat ons zooveel nieuws brengt, en voor zooveel nieuwe vragen stelt, dat boek, waar onder de plooien van het breedgolvend verhaal de echte geledingen der persoonlijkheid van den held dreigen te verdwijnen — John Morley vertelt ons van een gesprek met zijn grooten vriend, op zijn ouden dag, gehouden gedurende de intimiteit van een vacantie-verblijf in den vreemde, te Biarritz.

Er werd van een personage onder de Tories gesproken, en Morley zeide: „Ge weet, de menschen zeggen dat niemand veel waard is, die niet in zijn jeugd iets van een radicaal is geweest, en iets van een Tory op rijper leeftijd.''

Gladstone begon te lachen: „O, als dat op mij gemunt is, dan is de slag flink raak. Maar wat mezelf aangaat, ik geloof dat ik de heele verandering die mijn politiek leven heeft ondergaan, in één zin kan samenvatten: ik ben groot gebracht in wantrouwen en afkeer van de vrijheid, en ik heb geleerd in haar te gelooven. Dat is de sleutel tot al mijn gedaanteverwisselingen.'' [1])

Ik weet niet of het antwoord dadelijk zal bevredigen. Vrijheid is een abstracte term, en als ze een minder afgetrokken uitdrukking wil gebruiken en toch maar over één woord te beschikken heeft, dan zal de wereld zeker aan den man die begonnen is met de heftigste Tory te wezen, en geëindigd met volksleider, liever tot drijfveer geven: den hartstocht, of zoo ge wilt, den karaktertrek van EERZUCHT.

Maar van ambitie, in de gewone beteekenis, de beschuldiging die zich voortdurend gehecht heeft aan den gang van Gladstone's leven, — daarvan, denk ik, moeten wij hem vrijspreken.

---

[1]) J. Morley. III p. 474.

„Ambitie!" zeide Gladstone eens in het gesprek, [1] „wel, ik houd het er niet voor dat ik mezelf het verwijt behoef te maken in mijn eigen leven veel door eerzucht gedreven te zijn geweest."

Het werd een onderwerp waar de oude man zijn jongeren colcollega nog wel eens mee plaagde: hij had nooit iemand zoo in zijn stoel zien opspringen als Morley, zeide hij, toen hij die verklaring hoorde van zijn gebrek aan eerzucht.

Maar nu wij zijn leven kennen, zou ik wel durven beweren, dat wij ons aan de zijde van Gladstone moeten scharen; want hij heeft zijn persoon niet vooropgesteld, en in zijn politieke werk als zoodanig geen bevrediging gezocht.

Vooruitgang in het gevoel der vrijheid! —' zullen we ons daaraan dan houden?

Maar een historicus kan met dien „éenen zin" niet veel uitvoeren. Het is hem in de eerste plaats te doen om de levensvoorwaarden waaronder dat gevoel voor vrijheid bij den man is gegroeid, en dan vraagt hij zich af, als zijn hoofdvraag, wat de aandrift was, wat de intieme trekken waren van Gladstone's aard, welke hem drongen die levensvoorwaarden in arbeid, in energie om te zetten.

Nu is het eerste wonder dat op zijn levensweg ons in het aangezicht kijkt, dit: Gladstone zelf heeft zijn loopbaan in de wereld, ondanks haar veranderingen, steeds als een ontwikkeling langs éen lijn, als een eenheid, gevoeld, en wijzelf, wanneer we zijn leven van het naaste bij beschouwen, — we kunnen ons ook niet aan dat gevoel onttrekken.

De oplossing van die tegenstrijdigheid is dat het innerlijk leven bij Gladstone verreweg het krachtigst was.

Wij moeten daarom geheel het denkbeeld van ons wegwerpen dat de wisselingen in zijn politiek leven zijn geweest als het aantrekken, telkens, van een nieuw kleed, om de mode en de drift van den dag te volgen, en toon aangevend te blijven.

Neen, het is bij hem niet te doen om het uiterlijk spel van het leven, waaraan de menschen zich meest vergapen; het drama is in hem. De veranderingen in Gladstone's leven spruiten voort uit

---

[1] J. Morley. I p. 217.

zijn aard zelf. En een menschenaard is juist dat wat nooit verandert.

Dit moet vooropgesteld, en dit dient in 't oog gehouden, willen we een maatstaf hebben voor de beoordeeling van het eerste gedeelte van Gladstone's leven, dat nu achter ons ligt.

Want daar komt het innerlijk leven in zijn kracht het duidelijkst naar voren.

We hebben hem in dien tijd leeren kennen als een onvrije — niet daarom omdat hij „de vrijheid" minder telde in staats- en kerkleven, maar omdat hijzelf een gebondene moet worden genoemd. Hij stond onder den dwang van zijn vader. Die beschikte over zijn bewegingen. Met zijn nerveus temperament kon hij niet op tegen den beslisten wil van den handigen koopman.

En toch liet hij zich, in het binnenste van zijn binnenste, ook door zijn vader niet afbrengen van den aandrang van zijn hart. Had hij in Oxford gewenscht naar een aantal jaren van rustige studie, en naar een intiem geestelijk leven, hij verkreeg zijn wil, buiten de toestemming om van wien ook. Daarin had hij zijn vrijheid.

De aard van zijn moeder had mee te spreken in dien innerlijken kring, de „evangelische" opleiding liet er zich gelden, en het was de zorg voor zijn geweten die hem dreef, het was de herinnering aan de „evangelische" praktijk die hem aansluiting deed zoeken bij Christelijke vereenigingen. [1])

Men kan dus misschien wel zeggen dat de kern van zijn ziel en zijn talenten van hemzelf waren, maar de houding van zijn leven hing, in dien eersten tijd, van zijn ouders af. Nu ging hij zich daarvan vrij maken, daar hij de dertig nadert; en dat eerste zelfstandige leven naar buiten maakt de inhoud uit van het tweede bedrijf.

Maar voordat wij er van kennis nemen, laat mij opmerken dat Gladstone gedurende het verloop van dit tweede tijdperk nog niet anders deed dan den aandrang te volgen en voort te zetten, hem door zijn ouders gegeven. Hij behoorde toen niet meer aan zijn vader, maar hij deed toch op zijn manier na, wat de koopman gedaan had, na de verovering van zijn fortuin. Evenals deze zich

[1]) J. Morley, I p. 99.

gekeerd had tot de zijde der magnaten en een lid was geworden van de Schotsche *gentry*, zoo schaart de zoon zich, op geestelijk gebied, asn den kant van hen die de *High-Church* in al haar glorie wilden herstellen en haar het zedelijk overwicht in den staat wilden hergeven.

Is 't niet alsof hij de uiteenloopende erfenis van vader en moeder wil vereenigen, aristocratie en vroomheid, en is zijn gebouw in de hoogte van de lucht niet een projectie van de plannen die zijn vader op aarde had verwezenlijkt?

Want luchtpaleizen voor zijn geloof, hij gaat ze oprichten, nu hij voor 't eerst geheel zich zelf durft te zijn; gelukkig dat het lot hem tegelijkertijd het harde werk in den schoot werpt, waaraan hij nog op andere wijs zijn kracht kan toetsen dan aan het verdriet, ondervonden bij het instorten van zijn idealen.

En nog een opmerking.

Telkens zien wij het leven van Gladstone zich splitsen in twee deelen die elkander vijandig zijn; het is eerst geweest de behoefte aan geestelijke afzondering en de loopbaan in het Parlement; het gaat nu worden het idealiseeren van Kerk en Staat en het hoe langer hoe reëeler politieke leven. Beiden hebben zijn hart, en hij beproeft de beiden te vereenigen, maar telkens stooten de deelen, waarin het leven zich voor hem scheidt, elkander weder af. Nu is het nog een kamp voor hem zelf alleen, een ding van het individueele leven, straks wanneer hij de macht krijgt om zijn ideeën tot feiten te maken, neemt hij het openbare leven mede op in zijn tweestrijd. Maar hij leert rustig, grandioos voort te gaan op den weg, dien zijn genius hem wijst, met de overtuiging van de eenheid van levensplan, al kan ons zwakke grijpen en begrijpen die eenheid nog maar alleen vatten in een tegenspraak.

En laten wij ons verheugen in het schouwspel van de energie, waarmee hij het leven van zijn twee kanten aanpakt, ideaal en praktisch, — in het medegevoelen van de drijfkracht van zijn geloof waarmede hij bergen wil verzetten, waarmee hij, als zijn idealen vallen, altoos door nieuwe voor zich doet oprijzen uit de diepte van zijn vertrouwen in 't leven.

— Het instorten van idealen! het wegvallen van idealen! — nu die woorden daar opgeschreven staan, zou ik ze willen verwijderen, om er betere, minder ouderwetsche uitdrukkingen voor in de plaats te zetten. Maar bij nader denken laat ik ze staan. Het is een ouderwetsch onderwerp dat nu behandeld moet worden, vriendschapsbanden in den dienst van het ideaal, breken van vriendschapsbanden, omdat het ideaal voor de vrienden niet langer hetzelfde is gebleven. Hoever liggen die tijden van 1840 achter ons!

Doorloopt men de levens van Gladstone's tijdgenooten aan de Universiteit van Oxford — en men weet hoe overrijk de Engelsche historische letterkunde is aan biographieën van tijdgenooten, zoodat men nooit verlegen behoeft te zijn om informatie, dan is het opvallend hoe sterk de stroom van godsdienstige opwekking vloeide in den tijd der Hervorming van het Parlement. Zonder dat Gladstone van hen afwist — want hij hield zich in Oxford geïsoleerd, zooals reeds werd gezegd — stonden verscheiden van zijn medestudenten, die hij misschien dagelijks zag, voor hetzelfde vraagstuk, dat hem zoo geheel bezig hield.

Henry Edward Manning, later cardinaal Manning, zoon van een groot koopman op West-Indië, evenals Gladstone, en evenals hij door zijn vader en zichzelf bestemd voor een staatkundige loopbaan, koos het geestelijk ambt toen het fortuin der familie in een financiëele catastrophe onderging; James Hope, afstammeling van een Schotsche adellijke familie (de Earls of Hopetouw) studeerde voor de balie en had een ongemeen talent als advocaat, maar zijn verlangen, en 't ging heel diep bij hem, is dikwijls geweest om opgenomen te worden in den geestelijken stand; van de beide Palmers, die wij onder het gehoor van Gladstone hebben opgemerkt, als hij zijn thesis tegen de *Reform-bill* verdedigde, heeft de een zich aan den heiligen dienst gewijd, en de autobiographie van den ander, den lateren Earl of Selborne, vertelt ons aandoenlijk treffend van zijn godsdienstzin. Men zou nog Frederic Rogers, den lateren Lord Blachford, kunnen noemen, — maar het wordt een simpele opsomming, — genoeg, zij waren allen van het Oxford van Gladstone, en zij hebben onder de eersten van hun tijdgenooten

uitgeblonken. Manning was van hen de voornaamste, James Hope van allen zeker de uitstekendste naar hart en geest.

Wat is de inhoud van hun godsdienstig bewustzijn?

Zij waren opgevoed in de „evangelische" school; maar dan had de revolutie van 1832 hun het begrip gebracht, onafhankelijk van elkander, dat godsdienst niet uitsluitend een element was van het individueele leven, maar door de Kerk een machtig middel werd van beschaving, en de uitdrukking van het geweten der gemeenschap.

Zoo leerden ook Newman en de zijnen, de Oxford-hervormers; maar in vele gevallen hebben die jongeren hun denkbeelden zelfstandig ontwikkeld.

Gladstone is ook zijn eigen weg gegaan. Op zijn eerste reis naar Italië is hem in Rome het denkbeeld duidelijk geworden van de Kerk als een instelling die de samenleving omvatte en heiligde. Een passage uit zijn Engelsch gebedenboek, in de historische omgeving van Rome gelezen, wekte zijn nadenken op; gedurende de eenzaamheid van zijn reis in het vreemde land volgde hem de gedachte, en wat tot nu toe niet veel meer dan een woord voor hem was geweest, de Katholieke Staatskerk van Engeland werd een beginsel waaruit een machtig leven ontsprong, dat Engeland uit zijn verwarring zou kunnen redden.

„Ik heb het vertrouwen en het voorgevoel," schreef hij aan een bevriend geestelijke [1]), en de woorden van dien brief geven het kortste en volledigste overzicht van zijn meening, — „dat wij een tijdperk te gemoet gaan van godsdienstige krachtsontwikkeling, die maar al te veel is achtergebleven in den tijd dat de kerk voorspoedig was, en die bewaard schijnt voor den dag van onzen nood nu zij wordt aangevallen en vernederd.

„Let ik daarentegen op den Staat en zijn burgers, dan kan ik niet zien waaruit zij hulp zouden putten voor de gevaren die hen omringen. Terwijl de staatkunde van dag tot dag meer levensvragen gaat omvatten, en nauwer in betrekking treedt tot het lot van de menschen, bemerkt men een vermindering van de geestelijke statuur van die mannen die geroepen zijn de staatskunst uit te oefenen. Hoe meer zij door de opeenhooping van zaken te doen

---

[1]) Aan Samuel Wilberforce in 1838. *Life of S. W.* London, 1883 I p. 135.

krijgen, hoe geringer hun capaciteiten worden. De prinçipes van het burgerlijk bestuur zijn evenzeer achteruitgegaan als die van het kerkelijk regime; maar men ziet in de eersten geen teekenen van herleving. Integendeel, de grondslag van ons nationaal karakter is aan 't verdwijnen; en de beginsels welke dat kunnen weerstaan, die moeten nog georganiseerd, ja bijna geschapen worden."

In de kerk, die door haar naam van Staatskerk de bestemming aanduidt waartoe zij is geroepen, had hij het heil ontdekt. Zij moest de beginsels der staatkunde nieuw leven geven; in haar zag hij dat „nationale karakter van de gemeenschap" dat Disraëli eenige jaren later het wezen van den staat zou noemen.

Gladstone had niet alleen het plan om zijn ideeën in een boek te ontwikkelen, maar nu zocht hij ook vrienden als verbondenen. Hij knoopte betrekking aan met Manning, en hij zocht James Hope op.

Op een dag dat James Hope te midden van zijn folianten en wets-commentaren zat, in 1836, ging de deur open en onverwacht kwam Gladstone binnen. Het gesprek raakte al dadelijk het onderwerp aan dat Hope's geest geheel vervulde, de godsdienstige en kerkelijke twistvragen die van Oxford uit de hoofden in beweging hadden gebracht. Hope sprak niet alleen met ernst, maar op een plechtigen toon alsof het tijdstip voor hem 't belangrijkste was van zijn leven. Niet ideeën alleen waren tot hem doorgedrongen, maar een groote godsdienstige strooming droeg en bezielde hem.

Het werd een intieme vriendschap tusschen de twee geestverwanten, en Manning werd mede opgenomen in den bond. Beide, Manning en Hope, stonden Gladstone bij en raadden hem in de samenstelling van zijn boek: *The State in its relation with the Church*, dat in 1839 verscheen.

Hope was enthousiast over het werk. Toen hij het in zijn definitieven vorm had gelezen schreef hij aan zijn vriend: [1]) „Het verkeer dat ik in den laatsten tijd met u heb gehad, en de geest waarin uw boek is opgevat en voltooid hebben mij een gevoel van vriendschap voor u gegeven, zooals ik 't anders van mij zelf niet ken, en ik aarzel niet u te verklaren, dat er niemand is in die aankomende periode van verwarring en gevaar op wien ik meer ver-

[1]) *Memoirs* II p. 274 (verhaal van Gladstone), zie ook *Quarterly Review* April 1884.

trouw voor leiding en opwekking, niemand met wien ik zoo gaarne zou handelen en lijden als gij zelf. Wanneer of waar ge dus denkt dat een arbeider van nutte kan wezen, moogt ge er op rekenen een in mij te vinden; en wanneer ik soms nalatig zou zijn, kunt ge mij geen grooter dienst bewijzen dan door me op te wekken tot een standvastiger gevoel van mijn plicht."

Vormde de Kerk een geheel, met zijn organen, dan mocht de Staat haar niet in de uitoefening van haar plichten belemmeren, en zij was de geestelijke zijde van den Staat, zijn bezieling, zijn geweten, ik moet dat woord herhalen, omdat het 't treffendst Gladstone's bedoeling weergeeft. Haar recht die instelling te zijn ontleende de Anglicaansche kerk aan de onafgebroken opvolging van haar bisschoppen van de apostolische tijden af. Het was alles in den breede en haarfijn uiteengezet in het boek.

„Hoe komt iemand er toe met zoo'n mooie carrière voor zich om boeken te gaan schrijven," zeide Sir Robert Peel. Tegen Gladstone zelf sprak hij er geen woord over.

Macaulay vond er aanleiding in voor een artikel in de Edinburgh Review, en tegen zijn nuchtere ontleding was het boek niet bestand; het was een utopie en een ideaal gebouw, dat zijn grond had in een juist gevoel, maar de lucht inschoot naar de wolken toe; Macaulay rekende het op de landkaart en met zijn duimstok na, met groot vermaak dat hij een jongen Tory, die van zich zelf te veel goeds dacht, aan de kaak kon stellen.

Gladstone nam de eenige wraak die hem waardig was, hij schreef aan Macaulay een eenvoudigen, vriendelijken brief om den schrijver te bedanken; dat epistel is door Macaulay, die anders al zijn brieven verbrandde, zorgvuldig bewaard als iets bijzonders; [1]) het kwam ook van een bijzonderen man, al kon hij niet als de ander een boek schrijven van blijvende waarde. Want *The State and the Church* zou nu vergeten zijn, wanneer Macaulay het niet had gecritiseerd.

De schrijver zelf moest gauw toegeven dat veel van zijn stellingen niet opgingen, wanneer ze aan de verhoudingen der werkelijkheid werden getoetst. Gelijk de ervaring hem leerde, toen hij zelf, onder Sir Robert Peel als leider, geroepen werd om aan het bestuur van Engeland deel te nemen. Eerst was het een geringe post, —

---

[1]) *Life and letters of Lord Macaulay*, III p. 64.

en weder moest hij bij Sidney Herbert achterstaan, — later, in 1843, een plaats in het kabinet als minister.

Niettemin hield Gladstone de eer van zijn boek op, en hij dekte het met zijn persoon; dat toonde zijn houding als Sir Robert Peel, met betrekking tot de Roomsch Katholieken van Ierland, een wetsvoorstel indiende tegen de beginsels in *The State and te Church* uitgesproken (1845). Gladstone nam toen zijn ontslag uit het ministerie, niet omdat hij het ministerie moeilijkheden wilde bereiden, ook niet omdat hij 't niet eens kon wezen met Sir Robert over den maatregel, want als lid van het Parlement zou hij zijn stem aan de wet niet onthouden; maar hij wilde niet verdacht worden een ministerzetel boven een beginsel te stellen.

Disraëli zeide na het hooren van Gladstone's verklaring: hij heeft zijn carrière verspeeld; maar inderdaad had hij, al waren de omstandigheden wat klein en benepen, zijn zelfstandigheid bewaard, en zijn vrijheid gehandhaafd.

Het waren zwaarwichtige tijden, en zooveel belangrijke gebeurtenissen volgden elkander op dat het persoonlijk incident van Gladstone gauw vergeten werd. Ten minste het was hem geen hinder om spoedig weer een plaats in het ministerie te verkrijgen.

De opheffing der wetten tegen den invoer van koren trok de aandacht (1846). Sir Robert Peel zelf had de afschaffing van die wetten voorgesteld. Hij, de conservatief, stelde den maatregel voor die het inkomen der groote landbezitters en de waarde van hun landbezit verminderde, daar, bij vrijen invoer, zij zelf niet meer den prijs van hun koren konden ophouden. Wat men als een vervolg moest aanzien van de Reformbill werd op die wijs door een partij onder de Tories tot stand gebracht, en Gladstone hield de zijde van Sir Robert. Want er was geen ontkomen geweest aan de noodzakelijkheid om den invoer vrij te geven, gedwongen als men werd door een hongersnood in Ierland, en de agitatie van de *Anti-corn-law league* in Engeland.

Tegelijkertijd, wat Gladstone's gevoel dieper schokte, liep de hervormingsbeweging te Oxford uit op een bekeering tot de Roomsch Katholieke Kerk. Al de voorrechten die de Anglicaansche Kerk vermeende te bezitten, die had de Roomsch Katholieke Kerk in werkelijkheid, zij had daarenboven het groote beginsel van gehoorzaamheid en wet dat aan de verdeelde Engelsche

staatskerk, met haar lage kerk en haar hooge kerk, niet kon worden toegekend; de Engelsche Kerk moet Roomsch worden of zij kan niet langer aanspraak maken op den naam van Kerk, luidde de stelling van William George Ward, den geavanceerdste van de mannen van Oxford. [1])

Zijn boek *The ideal of a Christian Church* (1844) verdedigde haar.

„Zoo," zeide in zijn verontwaardiging het hoofd van Balliol College te Oxford, waartoe Ward behoorde, „zijn wij een verdorven Kerk!" „Zijn wij in een toestand van verval!" „Moeten wij in berouwvolle vernedering boete doen voor ons bederf!" „Moeten wij nederig vergiffenis vragen aan de voeten van Rome!" en hij herhaalde dat woord *nederig* in een diepen toon van afgrijzen.

Dat was het dan waar de theorieën over de kerk heenwezen. Gladstone kon het niet gelooven, zijn „evangelisch" bloed kwam in opstand tegen de zonde van het Pausdom.

Maar hij moest zien dat de mannen waaraan hij 't meest gehecht was, en van wier werk hij een hervorming der Anglicaansche had verwacht, achtereenvolgens tot de Roomsche Kerk overgingen. Ward had zich bekeerd en Newman bekeerde zich (October 1845).

Dieper verdriet kwam nog. In 1850, een jaar van groot leed voor Gladstone door het verlies van een kind en andere familiebeproevingen, verklaarden ook James Hope en E. H. Manning dat zij zich niet langer als leden van de Staatskerk beschouwden en dat zij het voorbeeld van de anderen volgden.

Aan Manning schreef hij: [2])

„Het verdriet dat God ons door zijn bezoekingen zendt is licht in vergelijking van het leed door de godsdienstige verwarring aangericht... De smart om het verlies van kinderen heeft een natuurlijken uitweg in tranen; maar geen tranen komen er op, en het zou niet goed zijn dat ze kwamen, voor het woest leggen van Gods erf. Ik weet wel Gods belofte is vast aan de Kerk en de uitverkorenen. Op den versten afstand is er vrede, waarheid, glorie; maar wat een sprong daarheen, over welk een afgrond!"

En aan Hope: [3])

---

[1]) Wilfrid Ward. *William George Ward and the Oxford movement*, p. 324.

[2]) E. S. Purcell. *Life of Cardinal Manning*. London, 1895. I p. 571.

[3]) *Memoirs* II p. 88.

Ik weet maar al te goed wat dit jaar mij gekost heeft, en zoo weinig verwacht ik de leege plaatsen weer gevuld te zien, dat het karakter van al deze gebeurtenissen mij eerder deze les leert — dat het werk, waar ik naar had uitgezien, voor andere en betere menschen bespaard is geworden. En als dat de Goddelijke wil is, dan erken ik zijn recht... Mijn verdriet en mijn mysterie is dit, dat gij en Manning de hoogere roeping hebt opgegeven die voor u stond....

„Het komt mij voor alsof in deze vreeselijke tijden de gebeurtenissen te groot worden voor onzen kleinen greep. Des te meer moeten wij vertrouwen op Gods bedoeling, wanneer wij zien, dat die gebeurtenissen geheel boven ons bereik gaan."

Hier vinden wij het „rotsige" in Gladstone.

Hij heeft zich in alles bedrogen gezien, in de zorg van den Staat voor de Kerk, in de toegevendheid van de Kerk voor den Staat, hij heeft de Anglicaansche kerk eng in haar opvattingen gevonden, en zijn vrienden zien overgaan te midden van de vijanden der kerk die hij liefheeft, en waarop hij blijft vertrouwen; hij heeft de dingen en menschen van gezicht zien veranderen, en zijn eigen denkbeelden beschaamd.

Wijkt hij en bukt hij onder zijn smart en vernedering?

Neen, hij blijft vertrouwen.

Het heel hooge is boven zijn macht gebleken, hij reikt niet ver genoeg om het te grijpen. Dat is overgelaten aan de hoede der Voorzienigheid, die zal het besturen tot onze vreugd.

Ons deel blijft: „te verdragen en te vertrouwen en te bidden dat iedere dag zijn sterkte moge brengen met zijn last."

Zoo vindt Gladstone zijn vrijheid tegenover het leven, en daardoor maakt hij ook de dingen vrij die hij in te hooge vaste kaders heeft gezien. Het werk van den dag te doen, zooals het ons gegeven wordt, dat leert hem ook de vrijheid van de dingen als hun wet.

BYVANCK.

VERZEN.

I.

VEERE

In drooggevallen kil weinige pinken
Leunen aan zilvren slibbe. Van den laten
Avondtijd gaat schel kariljon rinkinken
Klein-echoloos in schorverweerde maten.

Van hooge schaarsbebouwde kade zinken
In eenzaamheid verlandelijkte straten
Waar groene polders door de bressen blinken.
Klein leven wint van grooten dood. — Daar staat de

Machtiggetoornde kerk in leêgen steilen
Klomp tusschen, boven zerkbevloerde graven,
Donker op avonds gouden-wolkendroomen:

Stil als gedachten uit gedempte haven
De schimmen van de groote dooden zeilen
Naar zee en alzijds-open Zeeuwsche stroomen.

II.

ZONDAGMORGEN AAN ZEE

Voor J. D.

Is dit de zee, dit klare nieuwe water
  Dat kartelkruift in reven lijnerank
En schuimloos uitvloeit aan de strandebank
  En babbelt lichtst geluid, bladgoudgeklater? —

Vóor duin en stranden eenzaam, ebbeblank
  Rust morgenjonge Zee. In heemlen baadt er
De vuren hartstocht maar van Zon en slaat er
  Zijn stralen armen om haar stillen flank...

Geen ander leven is of was. In kolken
  Een wereld wordt uit levenlooze lijnen:
Het is voor 't eerst dat zon de zee omvademt...

  Wat bloei gaat vloeden over aards woestijnen,
Wat blijde legers zon-en-zeedooradемd,
  Goden en menschen, gaan haar plein bevolken!

Domburg, 23 Aug. 1903.

III.

SAAM MET DEN AVOND

Saam met den avond kom ik te uwer stede,
Uit fulpen nabrand van mijn open landen
Door blank portaal van kleurgekoelde wanden
Naar schemers volle geheimzinnigheden.

In stemmig binnenlicht en avondkleeden
Gaan menschen om met bleekgevouwen handen
Langs gouder lampen zijig kaarsebranden.
Verre geruchten preevlen als gebeden.

Ik zie uw glazen venstren opgebeurd
Van buitenschijn en binnenlamp doorbeven
Zooals in kelk van monstrans hooggeheven
Boven volks biddend neigen ongespeurd —
O steeds in kern vermysteriënd Leven! —
Gods groot en nooit doordacht geheim gebeurt.

IV.

LACHENDE WATEREN

Lachende wateren van menschenoogen
  Vervlieten immer tusschen ons voorbij.
Weêrkantsche venstren spieglen in bewogen
  Vrede hun dag- en nachtbeglansd geglij.

Geluk staat open voor wat stroomen mogen
  Brengen vandaag of morgen u en mij...
De gulden visschen die 'k had opgetogen
  Liet goddlijk-jong meêlijden spelend vrij...

Maar ver is uchtend-oordeels vluchtig vreezen:
  „O schoone schijn over zoo ondiep wezen!" —
Al helderder in avondlijke klaarheid
  Kijken ons oogen in elkaêr gerezen
  Uit daglang naarstig-neêrgebogen lezen:
„Onder zoo vlotten schijn de vaste waarheid!"

V.

IN DEN NACHT

Voor nachts sterreheldere geboden
Buigt der dagen wil —
Zuchten zouden dringen tot de goden,
Al is stil.

Onder witten hemelbloesem
Dagebrand
Stervende asch, bezonken droesem
In mijn hand...

God wat eenzaam-lange zalig-bange
Weg is mijn
Voor dit brandend hart te langen
Medicijn!

Eindelooze rij van lichten
Wijst het pad —
Zal ziel immer gaan door stralende gedichten
Tot haar schat?

VI.

BRANDING

Voor J. T.

Daar is meer rust in uw rusteloosheid, glansbewogen spiegel,
diepe hartontroerde zee,
Dan in avondlijk-bezonde groene landen, dan in windelooze
zomernachten onder sterbezeilde steê.

Aan wat donzen schoon van stilte-koele peluw ziel haar hoofd
naar ruste nijgt, —
Maar onstuimger bonst haar hart-van-onrust, adem van haar
nooit gestild begeeren heescher hijgt.

Niet naar levens starre polen haakt zij, niet-te-onthouden
niet-te-ontkomen vreemd-vertrouwden dood,
Meer dan al haar dagen naar den avond, dan geluk-doorwaakte
nachten uitzien naar het morgenrood!

Als ze in wanhoops windestilten aan de hooge sneeuwen
kimmekusten weerloos naderstreek,
Zonder vrees, zonder verlangen zag haar oog de middernachtzon
glansloos-hel en schitterbleek...

Maar de rust, zee, van uw onrust die om kortste kalmte
langsten wreedsten storm vergeet,
Die in één helle' oogopslag en hartediep d' oneindgen hemel,
wolk en zon en maan en sterren weet,

Onder adem-rimpelenden spiegel diepten dekt van rust die
geen orkaan beroert,
Die in de eevne dalen van uw branding 't wilde schuim tot
oogenblikklijk onbewogen marmer vloert!

Dat ziel niets weet dat u meer nabijkomt, niets in hemel of
op aarde, niets in wijde rijk van leven of van dood,
Dan haarzelf in liefdes zon en stormen, dan haar tranen en
haar glimlach over 't wondere gebeuren in haar
eeuwigzwangren schoot, —

Is het een belofte dat zij zal beminnen mogen tot in even
breeden majesteitelijk-voldragen psalm, o zee,
Welkom winters westerstormen spiegelbruisen over veilige
schatkaamren grondeloos bezonken vreê?

VII.

OPENBARING

Het wolkverstilde leven splijt,
Daalt roerloos om ons, tastbaar, glansgebroken, —
Wat lippen nimmer hebben uitgezeid,
Dingen door oogen niet stamelgesproken,
Wordt woordelooze helderheid.

't Effengestrookte landschap van de zee,
De breede monding van den welbekenden stroom,
De windelooze vloten op de reê,
De groenbevolkte overe zoom
Lichten in werklijkheid-doorzichtgen droom.

Zoo wist totnu herinnering
Onder de zon één verren landekring
Die lag een lentedag zoo na belicht
Van liefdes brandend aangezicht,
Dat ziel daar nimmermeer voortaan
Dorst gaan.

Nu niet een enkle kam die licht,
Maar elke golf die breekt
Ontsteekt, —
Het oog dat straalt, de stem die spreekt, —
In schoonheid zich als simple plicht.

Hoe dragen menschen naar den dood
Zoo rustig-zeker door den dag
De klaarheid van hun zonbeschenen lach,
Hun oogen stil te branden als altaren? —
Uit schuwe vreemden openbaren
Zich zielen schoon en groot.

Geen schrik,
Geen kreet,
Een welkom teêr en zacht,
Als in deze' eigen oogenblik
Van over hemels wering schreed
De jonge en schoone god dien de aarde wacht.

VIII.

STORM

Voor B.

Wolk-overweende maan
Lacht open af en aan,
Bevloeit met zilverkanten vorm
Het sombre park waar om
Den val van vijverkom
Het rank geboomt zwiept in den najaarsstorm.

De wind schalt onvermoeid
Als donder tong-ontboeid
Die gierde uit volle keel zijn langgesmoord geheim;
Door 't lange loeien jagen
De korte regenvlagen
Als telkens keerend kletterhelder rijm. —

Heeft dan geluk gebloeid,
Is het zoo hoog gegroeid,
Dat storm het met zijn luiden ondergang bespeel'?
Behoeft die luchten hoon
Tot vollen diepen toon
Het zoete leven als gestemde veêl? —

Tot goddelijke aandacht,
Uit zachtgeheven klacht
Om levens klein verlies, verstomt mijn mond: —
Over mijn landen dood
Ruischen de vleuglen groot
Van voller schoonheid dan hun zomer ooit verstond!

Hoog achter wolken wanen
Van eigen lage tranen
Vinden mijn oogen d'ouden kinderlach:
Die is den storm ontstegen
Die uit den storm den regen
Van eeuwge schoonheid op zijn oogleên vangen mag.

IX.

NA-JAAR

Weekblauwe licht-gefloersde dag
Schijnt door het kleurig herfstloof in.
Groote matgouden zonnespin
Weeft vochten hof in glinstrend rag.

Na zooveel dagen vol en zwaar
Van ruischend loof en zonneroem
Hoe vindt mij open als een bloem
Dees late teêrste dag van 't jaar:

In 't windloos weêr doorzichtig blij,
Vreemdbleek in rood-en-gelen brand
Van 't blader-overstrooide land.
Daar is geen schaduw achter mij.

Met lichte witte handen 'k weeg
Volkomen op elkander af
Het luttele geluk dat 'k gaf,
Het luttele geluk dat 't kreeg....

Maar 't is of vloeit in d'effen schijn
  Liefde die nooit meer heeft verlangd,
  Als warme bloed uit en omvangt
Wereld en menschdom eindlijk mijn.

Ziel zonder stijging, zonder druk
  Mint Leven goed en blij en groot...
  O kom, volmaakte schilder Dood,
En neem mij in dit rijp geluk!

X.

DE GEREDDE

„Gij kunt niet raden met wat liefde wonderbaar
De groote diepe zee ik minnen moet,
Sinds, vader, gij met eigen lijfsgevaar
Mij opbracht uit haar vloed.

„En dagen lag ik, niet, zoo stil alsof ik sliep
Achter gordijngedonkerd raam
En hoorde niet of moeder riep
Mij bij mijn eigen naam? —

„Hoe kan ik anders dan gelukkig zijn
Bij dit geluk dat uit uw oogen lacht
Zoo teêr dat nimmer zonder tranenschijn
Het wordt herdacht? —

„Maar o de zee en o de droom
Waar ik mij nog niet op bezinnen kon,
Maar waar ik weg uit kwam zoo traag, zoo loom,
Juist toen het mooist begon!"

P. C. Boutens.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

Menschenwee, roman van het land, door Is. QUÉRIDO (2 deelen), Haarlem, De Erven F. Bohn.

Schilders — meest buitenlandsche — hebben gepoogd de velden van tulpen, hyacinthen en narcissen, de natuur van Kennemerland in haar kleurenvelden uit te beelden; nu en dan vindt men in een Hollandsch vers, misschien ook in een Hollandsche novelle, een herinnering aan de bloemenstreek, maar de roman van het bollenland, van het aardbeien- en groentenland, met zijn weelde en zijn ellende, moest nog geschreven worden.

Is. Quérido heeft in de twee deelen van *Menschenwee* trachten te schilderen een jaar levens van de tuinders van het land van Beverwijk, Wijk aan Duin en Wijk aan Zee: dit toch schijnt wel de plaats van handeling te zijn die hij, de man van de werkelijkheid, uit ik weet niet welke overwegingen, met de onwerkelijke namen van Wiereland en Duinkijk aanduidt.

Quérido heeft dat land en een deel der menschen die het bewonen, geschilderd zooals hij het zag, met zijn lichamelijke oogen niet alleen, maar ook met de oogen van zijn artistieke verbeelding. En hoe die oogen zien, hoe de verbeelding Quérido in gang zet, hem voortjaagt in woesten, teugelloozen vaart, heeft men uit zijn eersten roman *Levensgang* kunnen zien.

Vergelijk ik *Menschenwee* met *Levensgang*, dan zie ik verschil en artistieken vooruitgang. Uit *Levensgang* bleek dat de kracht van den schrijver niet lag in het scheppen van een verwikkeling: wat hij

daarvan in zijn eersten roman had pogen te geven, in het liefdesavontuur tusschen de juwelicrsdochter en den armen diamantwerker, was vrijwel mislukt. In *Menschenwee* bestaat de „roman van het land" vooral uit een opeenvolging van tafereelen, ongelijkmatig verdeeld over de vier jaargetijden. Het is het grondwerk van de tuinders in den winter, een houtveiling, de Sinterklaasavond in Wiereland, een nachtelijke strooptocht, de aardbeienpluk en de verzending van de vrucht, de maaitijd, de kermis, en daartusschen landschappen : sneeuwlandschappen, het Wierelandsche landschap bij de eerste opleving van de lente, het kleurenland van tulpen en hyacinthen in Mei, het landschap in de brandende Juli-zon, onder een najaarsstorm. De levende wezens die zich in dat landschap bewegen zijn arme tuinders, daggelders en hunne gezinnen, zwoegend voor hun brood, soms het zwartste gebrek lijdend, vervuild en verdierlijkt in en door hun ellende. Wat Kennemerland aan „menschenwee" in zijn schrikkelijksten vorm herbergt, geeft ons Quérido in dit boek te zien. Dat er waarschijnlijk nog menschen wonen, minder lichamelijk en geestelijk verworden, en dat wij dus slechts ééne zijde van het veelzijdige leven in die streek te zien krijgen, behoeft ons niet op te houden. Quérido heeft alleen deze groep willen zien en willen uitbeelden, de groep waarin „menschenwee" zijn hoogtepunt bereikt, en het kan voor ons slechts de vraag wezen, hoe hij dit heeft gedaan.

Men kent Quérido's temperament, zooals zich dat geopenbaard heeft zoowel in zijn eersten roman als in zijn beschouwingen over Nederlandsche letterkundigen. Het is een hevig temperament, bruisend en kokend, temet overkokend. Wat hem in den weg staat, loopt hij omver ; wat hij te zeggen heeft schatert en buldert hij uit in tien woorden voor één, en vindt hij voor hetgeen hij zeggen wil in den voorhanden woordenschat niet meer dan vijf verschilllende woorden, dan smeedt hij er vijf andere bij.

Zoo, prat op zijn overvloed, meende hij ook alles te kunnen neerschrijven, elken toestand, ook den onnoembaarsten, elk tooneel, ook het dierlijkste, zoo rauw te mogen weergeven. Dat deed hij in *Levensgang*. Maar op dit punt zie ik in *Menschenwee* een vooruitgang, niet in fatsoenlijkheid, maar in artistiek voelen en kunnen. Hier, in deze wereld van tuinders en daglooners met hun meiden, komen toestanden voor, in den grond niet minder dierlijk dan die

uit de diamantwerkerswereld, welke Quérido vroeger teekende. Voor het in alle bijzonderheden schilderen van bestiale tooneelen, voor het neerschrijven met phonographische en pornographische nauwkeurigheid van de liederlijke taal, die de verdierlijkte bende, bij gelegenheid van de Wierelandsche kermis haar bacchanalien vierend, zal hebben uitgebraakt, was hier ruimschoots gelegenheid. Maar hoewel Quérido met ontzagwekkende kracht in vlammende kleuren de dolle kermispassie schildert, ons meesleurend als in een woeste kermishos, dat het ons duizelt en wee wordt, niet heb ik hier den indruk gekregen van het gewild vuile en schaamtelooze, van een zich vermeien in walgelijke anecdoten en liederlijke woorden, dat mij in *Levensgang* herhaaldelijk ergerde; meest staat de schrijver als kunstenaar boven zijn onderwerp, het domineerend in krachtigen kunstenaarsgreep.

Door zoo krachtig zijn onderwerp te beheerschen, weet Quérido ons te doen inleven in de twee gezinnen: dat van den ouden Gerrit Hassel en dat van zijn zoon Kees, den strooper. Nog staat ze voor ons, de zwarte ellende van laatstgenoemd gezin, waar alleen een verlamd stumpertje nu en dan de door hopelooze armoê verdeelde ouders tot elkaar vermag te brengen en iets als een stemming van liefde en medelij te wekken tusschen de klachten, de verwenschingen, de twisten, die het leven van de in jammer verdierlijkten vullen.

Ook het gezin van Gerrit Hassel, met de verkindschte moeder en de mooie, behaagzieke Guurt, blijft in onze herinnering, lang nadat wij *Menschenwee* hebben uitgelezen, als een gezin, dat wij kennen, niet uit een boek, maar uit het werkelijk leven.

Maar waarom heeft Quérido het noodig gevonden van „Ouën Gerrit Hassel", die, op zichzelf, in zijn verhouding tot zijn kindsche vrouw en zijn kinderen een sprekend, goed omlijnd beeld is, een klepto-maniak te maken? Heeft een of andere Balzacsche figuur den schrijver door de herinnering gespeeld? Wat hiervan zij, de hebbelijkheid van den ouden man, om allerlei dingen, tot zelfs van zeer geringe waarde, weg te kapen en in zijn kelder als in een geheim museum op een te stapelen, waaraan hij nachtelijke bezoeken brengt, verkleint voor mij den indruk van deze Quérido'sche schepping.

Quérido's landschapschilderingen zijn van zeer ongelijke waarde.

Er zijn er mooie onder: sneeuwlandschappen, lenteschilderingen, die één geheel maken met het geschetste tafereel; er zijn er andere, die, op zichzelf staande, scherp gezien en diep gevoeld, met groote kracht en kleur onder woorden gebracht zijn; ik reken daaronder de heerlijke beschrijvingen van het bloemenland in Mei. Weer andere vormen als een orkestraal voor- of naspel, dat de stemming voorbereidt of het troosteloos tafereel afsluit.

Maar daarnaast staan beschouwingen, die gefabriceerd zijn, er tusschen gevoegd, die uit den toon vallen, opgeschroefd en valsch van taal. Dan spreekt Quérido van een storm waarin gehoord worden „zachte mijmeringsklanken van aëolienen en gitaren, rondo's en stakato's", of van een „afscheidszang aan lente" waarin vernomen wordt „zangestem van aeolus uit serafientje, een ruischend gevloei van lichte aanslag-wijsjes" en oreert hij over „vogelenkeeltjes, weenend van weemoed naar God."

Quérido's woordenrijkdom, zijn „gemak van spreken" zooals men het bij al te woordenrijke redenaars noemt, is hier en elders zijn ongeluk. Het brengt hem tot praten om te praten, wat men, waar het in kalme stemming geschiedt, met den onparlementairen term van leuteren pleegt te bestempelen, en, waar het, zooals hij hem, in opgewonden toestand plaats heeft, doorslaan noemt. Een voorbeeld daarvan vind ik in een „couplet" over den arbeid. In het geheele boek wordt de arbeid van deze daglooners voorgesteld als slavenwerk, waarbij zij zich afbeulen, kruipend over den grond, hun handen en knieën openrijtend aan de steenen, iederen dag opnieuw, zonder respijt, tot zij er bij neêrsmakken, gebeukt en gemarteld, niet in staat aan iets anders te denken, als er althans in die versufte breinen nog plaats voor denken is, dan aan hunne ellende, hun eeuwig menschenwee. En dan op eens lezen wij van een „glans van heiligheid, die vloeit over de geweldige werkdaad van maaiers en hooiers." „Daar" — heet het verder — „in die ontzaglijke groene wereldkom, baarde de eeuwige stilte, werkdaad der maaiers, hooiers en planters, heiliging van hun arbeid." En wederom: „Als er ging, groot unisoon fluistergeheim, koor van arengeruisch, óver den geheiligden arbeid van handenzwoeg..." en nogmaals: „Als... hun heilige arbeid omwaaid lei van winden, de zangerigen en de gierenden..."

Het klinkt mooi en deze verheerlijking van den arbeid is, hoe

overspannen en overladen ook, een krachtig stuk Quérido'sch proza. Maar wat doet zij, zoo onvoorbereid en onverklaard, in dit boek, dat enkel verhaalt van arbeid die neêrdrukt, verlamt, doodt?..

Ik meen dat dit wijst op een fout, die door het geheele boek in verschillenden vorm aan het licht treedt, en waardoor de breed geborstelde schilderingen, de voortreffelijk bestudeerde typen, de bladzijden vol krachtig, gespierd, kleurig proza, die wij bij Quérido bewonderen, ons de oogen niet mogen doen sluiten. „*Menschenwee* staat daar als een werk van een epicus, die zijn epos afwisselt met brokstukken lyriek van overweldigende schoonheid", schreef Van Nouhuys in *Groot-Nederland*, en men kan die waardeering ten volle laten gelden. Maar al moge het den lyricus vergund zijn, bij de schildering van toestanden, die hem hevig hebben aangegrepen, zich te laten meesleepen door zijn temperament, bij de schildering van landschappen door wat hij zelf „kleurlyriek" noemt, aan den epicus verblijft de taak hem tot zelfbeheersching te manen, desnoods te dwingen, opdat het diep gevoel, de passie en de compassie geen afbreuk doen aan het epos, dat alleen wanneer het van conceptie wel overwogen en in zijn onderdeelen goed geëvenredigd, van uitvoering scherp omlijnd en stevig in zijn voegen is, een duurzaam kunstwerk kan worden.

„Va te promener, mon garçon, observe autour de toi et tu me raconteras en cent lignes ce que tu auras vu", was een van de wenken door Flaubert aan Guy de Maupassant gegeven, waarmede deze zijn voordeel heeft gedaan. In honderd regels te vertellen wat men gezien heeft, dat wil zeggen: zich te beheerschen, zijn kracht te zoeken niet in overdaad van woorden, in zeldzaamheid van uitdrukking of constructie, maar in de keus van het juiste woord als uitdrukking van hetgeen men zelf in het voorwerp of in den toestand die men zag, ontdekt heeft.

„Voor wat men ook zeggen wil", leerde Flaubert, „is slechts één woord het juiste; maar dat woord, dat werkwoord of dat bijvoegelijk naamwoord moet ge zoeken, zoolang totdat ge het gevonden hebt, nooit u tevreden stellen met een „ten naastenbij", nooit door kunstjes de moeielijkheid uit den weg loopend. Laten wij minder zoeken naar onbegrijpelijke of half begrijpelijke woorden, naar zeldzame uitdrukkingen, maar liever naar verscheidenheid van

zinnen, verschillend geconstrueerd, vernuftig ingedeeld, vol klank en rythmus."

Valt er uit deze wenken van Flaubert, die de Maupassant met zoo goeden uitslag ter harte nam, misschien ook voor den schrijver van *Menschenwee* wat te leeren?

AANTEEKENINGEN EN OPMERKINGEN.

JOSEPH BÉDIER. — Van de drie geleerden die, naar Fransch gebruik, officieël zich kandidaat hadden gesteld tot het bekleeden van den leerstoel van Gaston Paris aan het Collège de France, heeft de vergadering van professoren dier instelling, den 8en November l. l., met een aanzienlijke meerderheid, haar zegel gehecht aan die van Joseph Bédier. Wanneer nu ook de Académie des Inscriptions et Belles-Lettres haar kandidaat zal hebben doen kennen — en geen twijfel of haar keuze zal vallen op denzelfden dersoon — dan zal de Minister van Onderwijs, na van die beide voordrachten te hebben kennis genomen, de keuze der Parijsche geleerden omzetten in een officiëele benoeming. Joseph Bédier wordt dus, aan het Collège de France, de opvolger van Gaston Paris, de nieuwe titularis voor de leerstoel van „taal en letterkunde der middeleeuwen."

Wij hebben reeds meer dan eens de gelegenheid gehad de aandacht der Gids-lezers op het werk van dezen genialen geleerde te vestigen: allereerst, op zijn standaard werk, *Les Fabliaux*, [1]) waarop nog onlangs, door prof. Polak, met zooveel waardeering is gewezen; vervolgens op zijn zeer merkwaardige studies over Chateaubriand en diens Amerikaansche reis [2]), laatstelijk op zijn artistieke bewerking, in modernen vorm, van de oude gedichten gewijd aan de liefde van Tristan en Iseut. [3])

Nu Bédier aan den ingang staat van een nieuwe wetenschappelijke carrière, mogen zijn beide jongste werken ter sprake gebracht worden die, daar ze juist verschenen zijn in den tijd dat zijn

[1]) Zie *De Gids* van 1894, II, blz. 472 vlgg.

[2]) Zie *De Gids* van 1900, II, blz. 357 vlgg. en 1901, II, blz. 501 vlg.

[3]) Zie *De Gids* van 1901, I, 534 vlgg.

kandidatuur hangende was, tot haar sukses vast het hunne hebben bijgedragen.

Men wist dat de „Société des Anciens textes" den *Tristan* van Thomas van Bretagne had aangenomen, waarvan de uitgave door Joseph Bédier zou bezorgd worden. Van de beide deelen waaruit dit werk moet bestaan, is onlangs het eerste in het licht verschenen, als behoorende tot „le service de 1902" van die Vereeniging. [1])

Het tweede deel zal een Inleiding geven, waarin al de lastige en belangrijke quaesties die met den oorsprong der Tristansage en haar behandeling door oud-Fransche dichters in verband staan door den jeugdigen geleerde, op degelijke en — naar reeds verzekerd kan worden — op oorspronkelijke wijze, worden behandeld.

Het eerste deel geeft enkel den tekst. Maar een gewone tekstuitgave is deze toch niet. Immers, van het omvangrijke gedicht waarin „Thomas van Bretagne," ongeveer in het midden der twaalfde eeuw, de Tristan-stof heeft bewerkt, zijn slechts enkele fragmenten, samen ruim drieduizend versregels, bewaard gebleven. Die fragmenten behooren alle tot het laatste gedeelte van het gedicht en bevatten slechts de slot-episodes van den roman. Om het geheele gedicht te leeren kennen moet men zijn toevlucht nemen tot vertalingen en omwerkingen van Thomas' gedicht in vreemde talen: eene rechtstreeksche navolging in Noorsch proza, uit het begin der dertiende eeuw, de zoogenaamde *Saga*; eene vertaling in Middel-Hoogduitsch, uit denzelfden tijd, het bekende gedicht *Tristan und Isolde* van Gottfried van Straatsburg, dat onvoltooid is gebleven, en dat — toevallig, maar gelukkig — juist eindigt waar de Fransche fragmenten beginnen [2]); en, ten derde, een Engelsch gedicht uit het laatst der dertiende eeuw, *Sir Tristrem*, dat den inhoud van Thomas' roman verkort teruggeeft. [3])

---

[1]) *Le Roman de Tristan par Thomas, Poème du XIIe siècle*, publié par Joseph Bédier, Tome premier, texte. Paris, Firmin Didot MDCCCCII.

[2]) Indertijd is een kort fragment van Thomas gevonden dat precies overeenkomt met het laatste gedeelte van Gottfried's gedicht. Hierdoor is tot zekerheid geworden wat vroeger reeds vermoed was, dat het Duitsche gedicht de omgewerkte vertaling bevat van den Franschen roman.

[3]) Van minder belang is een stuk uit een Italiaansch proza-werk, *La Tavola ritonda*, blijkbaar ook naar Thomas bewerkt.

Het eigenaardige, nu, der uitgave van Bédier bestaat hierin dat hij, alvorens den tekst der Fransche Thomas-fragmenten af te drukken (deze beginnen pas op blz. 261, bij het verhaal van Tristan's huwelijk), een aaneengeschakeld overzicht geeft, in modern Fransch natuurlijk, van het eerste gedeelte van het gedicht, dat alleen uit de bewerkingen in vreemde talen, dus alleen wat zijn inhoud betreft, kan gekend worden.

Maar die bewerkingen heeft Bédier zoo nauwkeurig onderzocht en onderling vergeleken dat hij er de gemeenschappelijke bron — natuurlijk niet altijd met volkomen zekerheid; zijn restitutie van dit gedeelte blijft een „restauration conjecturale" — uit heeft opgespoord. Door een vernuftig uitgedacht stel van typografische teekens en door verwijzingen op den rand der bladzijden, weet de lezer altijd, ook al loopt het verhaal geregeld voort en al wordt het aldoor in denzelfden stijl gehouden, wélke stukken met bijna volkomen zekerheid, wélke met groote waarschijnlijkheid aan Thomas mogen worden toegeschreven, in wélke gedeelten de vorm van den oorspronkelijken tekst door de omwerking onkenbaar is geworden, van wélke, eindelijk, het hoogst twijfelachtig is of zij ooit in het Fransche gedicht gestaan hebben.

Zoo heeft de uitgever de artistieke eenheid van het Fransche gedicht weten te bewaren en tevens een duidelijk beeld gegeven van den ingewikkelden, nauwgezetten filologischen arbeid, waardoor zijn restauratie van het ontbrekende gedeelte verkregen is.

De tweede der jongste uitgaven van professor Bédier is van anderen aard, ofschoon niet minder dan de eerste een voortreffelijk specimen van filologische nauwkeurigheid en filologisch vernuft. Onder den titel *Études critiques* heeft de schrijver, in een octavobandje van nagenoeg driehonderd bladzijden, vijf studies van ongelijken omvang vereenigd, die alle betrekking hebben, niet op de Fransche letterkunde der middeleeuwen, maar op die van den nieuweren tijd. [1]) Zoo Joseph Bédier voortaan uitsluitend aan de

[1]) *Études critiques* Paris, Armand Colin. Ziehier de titels der vijf studies: Le texte des „Tragiques" d'Agrippa d'Aubigné. — Établissement d'un texte critique de „l'entretien de Pascal avec M. de Saci". — Le „Paradoxe sur le Comédien" est-il de Diderot? — Un fragment inconnu d'André Chénier. — Chateaubriand

middeleeuwen zijn aandacht zal moeten wijden, hij kon niet duidelijker dan door de uitgave van dit werkje getoond hebben, dat dezelfde methoden ook voor de werken der nieuwere letterkunde moeten gelden, en dat hij, op dit, nog weinig ontgonnen, veld, niet enkel als een meester, maar, in sommige opzichten, als een baanbreker gewerkt heeft.

Dit laatste geldt bovenal van zijn studie over Chateaubriand's reis in Amerika, waarvan de gang en het resultaat reeds vroeger door ons besproken zijn. Een korte „Conclusion" geeft duidelijk aan hoever de portée dier studie reikt. Het is duidelijk geworden dat Chateaubriand, „om te scheppen, de suggestie noodig heeft van een geschreven bladzijde." Zien we nu verder dat deze schrijver herhaaldelijk, in zijn eigen werk, de ideeën van het eene boek in het andere overbrengt, dat hij voortdurend aan het transponeeren is, zoodat „omwerken voor hem de meest geliefde vorm van scheppen kan genoemd worden," dan rijst de vraag: of hij niet ook de eerste gegevens zijner groote werken, evenals die van zijn *Voyage en Amérique*, uit vreemde bronnen geput heeft? Geldt het hier een karakteristieke „methode van poëtische vinding," dan wordt zulk een suggestie-door-geschreven-bladzijden-van-anderen ook voor die hoofdwerken zeer waarschijnlijk. Het komt er maar op aan die onbekende en verborgen bronnen op te sporen.

Bédier kan dus den stoot gegeven hebben tot een geheel nieuwe behandeling van Chateaubriand.

Over een ander der stukjes die in dezen bundel voorkomen, nog een enkel woord.

Ieder die in het Tooneel en de tooneelspelers belang stelt, kent het beroemde werkje van Diderot, — evenals zooveel andere, pas na zijn dood verschenen — getiteld *Paradoxe sur le Comédien*. Welnu, een paar jaren geleden, vond de heer Ernest Dupuy, in een boekenstalletje op de Seinekaden, een handschrift dat den tekst van dit werk bevat, vol bijvoegingen en korrekcies tusschen de regels en op den rand: een handschrift, zoo meende hij, blijkbaar afkomstig van den man die het werk geschreven had. En nu

---

en Amérique: vérité et fiction. — Al deze studies zijn de resumptie van colleges door den schrijver, als „maître de conférences" der École Normale Supérieure, aan de leerlingen dier voortreffelijke, thans, ongelukkig, zoo goed als opgeheven, instelling gegeven.

was de hand die de letters had neergeschreven, niet de hand van Diderot, maar die van een ander, van den „citoyen" Naigeon. De conclusie lag dus voor de hand: niet Diderot, maar Naigeon is de schrijver van *Le Paradoxe!*

Dit was de meening van den vinder van het handschrift, en hij slaagde er in velen, daaronder geleerden en critici van naam, als Gustave Lanson, Larroumet, René Doumic, Aulard, tot zijn meening over te halen. Anderen, met name Emile Faguet, bleven weerbarstig; maar hun argumenten waren argumenten van smaak. De filologische argumenten ontbraken.

Deze nu kan men vinden in de studie van den heer Bédier. Hij heeft het handschrift van Naigeon, dat door den heer Dupuy in de Bibliothèque Nationale is neergelegd, ter hand genomen en nauwkeurig bekeken. En dit nauwkeurig onderzoek heeft hem, met onweersprekelijke zekerheid, doen zien dat de aangebrachte korrekcies, geen enkele uitgezonderd, niet zijn de verbeteringen van den schrijver, maar die van een kopiist. Naigeon heeft dus, nadat hij een omwerking van *Le Paradoxe* door Diderot [1]) in handen had gekregen, op hetzelfde blad waarop hij de eerste bewerking had overgeschreven, deze naar de tweede bijgewerkt en verbeterd. Eén verbetering was er die Bédier's resultaat scheen te weerspreken, Maar met groote scherpzinnigheid heeft de schrijver aangetoond. dat deze zijn vermoeden juist bevestigt. Want het geldt een verbetering die alleen hieruit verklaard kan worden dat Naigeon, op een gegeven oogenblik, eenige bladzijden over het hoofd heeft gezien. En zoo iets zou niet mogelijk zijn geweest als hij zijn eigen werk had overgeschreven.

Het is werkelijk een groot genoegen, en niet enkel voor filologen, om de twintig bladzijden te lezen die deze kalme, klare, eenvoudige en geestige bewijsvoering bevatten. Een facsimile van twee bladzijden van Naigeon's handschrift, dat aan het artikel is toegevoegd, maakt het heel gemakkelijk haar te volgen.

Allen die belangstellen in de wetenschappelijke studie, ook van de nieuwere letterkunde, zullen aan Bédier's boekje een plaats willen geven in hun bibliotheek. Het mag er niet ontbreken.

A. G. v. H.

---

[1]) Diderot schreef de *Paradoxe* in 1773, en werkte het om in 1778.

PARLEMENTAIRE KRONIEK.

28 November 1903.

Alvorens aan haar eigenlijken November-arbeid, de openbare behandeling der indische begrooting, te kunnen tijgen, had de Tweede Kamer in de ten einde spoedende maand een drietal ontwerpen van hoofdzakelijk vaderlandsch belang af te doen. Twee daarvan, tot herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen en tot het beschikbaar stellen van gelden voor den bouw van tuchtscholen, noodig om tot de uitvoering der kinderwetten te kunnen geraken, behoorden nu toch waarlijk tot de binnen steeds nauwere grenzen gesloten *neutrale zone*. Behoudens meeningsverschillen, enkele onderdeelen betreffende, bleken de met groote degelijkheid en technische vaardigheid door de heeren Harte en Loeff bewerkte voorstellen bij alle partijen instemming te vinden. Meer dan sedert lang het geval mocht zijn droegen de debatten het karakter van een vriendschappelijke gedachtenwisseling en aan woorden van lof, ook van de zijde der oppositie tot de betrokken ministers gericht, ontbrak het allerminst. Beide ontwerpen werden dan ook zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Vereenigt — wat nauwelijks te betwijfelen is — ook de Eerste Kamer zich met deze uitspraken, dan zullen voortaan bij de berekening der grondbelasting vele ongelijkheden die uit de regeling van 1873, in het bijzonder voor eigenaren van landbouwhoeven voortvloeiden, kunnen worden vermeden en zal weldra Nederland aan de beschaafde wereld leeren, hoe, met behulp van inrichtingen, het midden houdend tusschen kostscholen en gevangenissen, de criminaliteit onder de kinderen der paria's onzer samenleving kan worden bestreden.

Minder vreedzaam dreigde de behandeling van de voorgestelde wijziging der militiewet te zullen verloopen. Daarbij toch zou in het voorbijgaan worden uitgemaakt, niet alleen dat het „blijvend gedeelte" van 7500 op 8000 man werd gebracht, maar tevens dat het corps van deze „blijvers" niet langer zou worden gevormd door twee ploegen, elke gedurende vier maanden onder de wapenen te houden, maar door één ploeg, die acht maanden achtereen blijversdiensten zou hebben te verrichten. Vooral van democratische zijde werd deze ingrijpende wijziging als militaristisch en afwijkend van den ontwikkelingsgang onzer legertoestanden in de richting van een volksleger sterk gegispt. Maar ofschoon het dus vooral de heeren Troelstra en Marchant waren, die der regeering harde noten te kraken gaven, het schijnt wel dat hun woorden ook in gemoederen, van democratische smetten vrij, weerklank vonden. Immers, toen den 18den November de Kamer na eenige dagen van rust weder in het openbaar vergaderde, werd de zitting geopend met de verrassende mededeeling van den Minister van Oorlog, dat de regeering bij nader inzien te rade was geworden èn op de uitbreiding der sterkte van het blijvend gedeelte èn op de vervanging van het twee- door het één-ploegen-stelsel terug te komen. De regeering nam dus de voorstellen, die tot deze wijzigingen zouden voeren, terug en het blijvend gedeelte mocht blijven wat het was. Het motief, door den heer Bergansius voor dezen ommekeer gegeven, was, dat de regeering „zelfs den schijn van reactie en van niet strikt noodige verzwaring van lasten" wilde vermijden. Een motief zoo slap als zich maar denken laat. Want òf de voorgestelde verzwaring van lasten wàs strikt noodig, maar dan had de regeering, behoudens zeer buitengewone, uitdrukkelijk te noemen omstandigheden, nimmer mogen toegeven, òf zij was het niet en dan was het voorstel der regeering, afgescheiden van allen schijn, van den aanvang af eenvoudig onverdedigbaar geweest. De heer Bergansius heeft zich te vaak een man van karakter betoond, dan dat de door hem afgelegde verklaring als de juiste zou mogen worden aangemerkt. Er moeten zich in den boezem der regeeringspartijen te elfder ure antipathiën tegen het wijzigingsvoorstel hebben geopenbaard, antipathiën zoo sterk, dat zij zelfs een heulen met de democratische oppositie niet zouden hebben versmaad en daardoor, met het militievoorstel, ook de

moreele kracht der regeering ernstig gevaar zou hebben doen loopen. De gaafheid van het christelijke „bloc" zal den heer Bergansius ten slotte een nog hooger belang geschenen hebben dan het tot stand komen der door hem begeerde legerhervorming, en zoo kon hij er toe komen, als een andere Saturnus, zijn eigen kind (zij het dan ook maar zijn geesteskind!) te verslinden. Of echter een „bloc" waarop zoo weinig kan worden gebouwd een dergelijk titanisch offer waard is, zal alleen de tijd kunnen leeren.

Over het voorstel tot wijziging der militiewet viel na de pijnlijke operatie door den heer Bergansius uitgevoerd, niet zoo heel veel meer te zeggen. De heer Van Raalte deed nog een poging de ook door de regeering gewenschte overeenstemming dier wet met de grondwet beter tot haar recht te doen komen. In een der vorige parlementaire kronieken (zie *De Gids* van Augustus j.l.) werd de juiste opmerking vermeld, dat de wetgever van 1901, in stede van met de grondwet te eischen, dat, bij een buitengewone oproeping van militieplichtigen, „onverwijld" aan de Staten-Generaal gelegenheid moet worden gegeven zich over de noodzakelijkheid van het onder de wapenen blijven dier opgeroepenen uit te spreken, het indienen van wetsvoorstellen eerst vorderde „zoodra bedoelde ingelijfden zes weken onder de wapenen hebben doorgebracht", dus juist zes weken later dan de grondwet verlangt. De regeering meende, dat het geopperd bezwaar te ondervangen was door te bepalen, dat niet ná maar binnen zes weken een wetsvoorstel bij de Staten-Generaal moest worden ingediend. Daar tegenover stelde nu Mr. Van Raalte de zeker niet onjuiste bewering, dat dan toch ook nog bijna zes weken zou kunnen worden getalmd met iets, dat, naar de grondwet, onmiddellijk behoorde te geschieden en hij gaf daarom in overweging, in de militiewet eenvoudig het grondwettelijke „onverwijld" te herhalen. Een amendement in dien geest stuitte evenwel af op het nu weder hecht aaneengesloten „bloc". Daarentegen moest de minister op een ander punt toegeven. Wenschte hij de thans voorgestelde bepaling, dat, indien een lichting, kort na onder de wapenen te zijn gekomen, met verlof naar huis wordt gezonden, deze verloftijd niet in mindering zal komen van den diensttijd dier lichting, ook toepasselijk te maken voor de lichting 1903, de commissie van rapporteurs was van oordeel dat het onbillijk zou zijn op een

voordeel, door deze dienstplichtigen ontleend aan de tijdens hun inlijving geldende wet, terug te komen. Schoon noode, de minister van Oorlog zag zich verplicht, ten aanzien van dezen eisch zich te refereeren aan het oordeel der Kamer, die zich haastte het amendement der rapporteurs zonder hoofdelijke stemming aan te nemen. Nadat het ontwerp aldus van zijn twee scherpe punten ontdaan was, werd het in zijn geheel, eveneens zonder hoofdelijke stemming (wie had dát durven voorspellen?), aangenomen. De heer Bergansius heeft in zijn parlementair leven wel eens een nederlaag geleden, schooner en eervoller dan deze Pyrrhus-overwinning!

Gevoelde de generaal Van Vlijmen behoefte, de schade aan de zaak van het militarisme toegebracht, te herstellen en begon hij daarom het debat over de indische begrooting met een lofzang (mr. Troelstra noemde het een lijkrede) op den Atjeh-oorlog? Het is mogelijk, maar zeker is het dat zijn krijgsgeschal niet meer dan getemperde geestdrift vermocht te wekken. De heer Pijnacker Hordijk sprak van een stukje historie „dat, zooals ik mag aannemen, bij de meesten onzer bekend was" en waarover met andere woorden „de geachte afgevaardigde uit Veghel" gevoegelijk had kunnen zwijgen. Ook de minister van Koloniën begaf zich niet op het gebied der door zijn ouderen wapenbroeder als zoo roemrijk geprezen geschiedenis en achtte het voldoende in te stemmen met „de hulde die gebracht werd aan het energiek optreden van generaal Van Heutsz, aan dr. Snouck Hurgronje die hem zoo krachtig bijstond en aan den doeltreffenden steun die van Buitenzorg uit werd verleend." „Daarin," liet de heer Idenburg, even waar als bescheiden, er op volgen, „ligt tevens de erkenning van de juistheid van het stelsel, waarvoor mijn voorgangers in 1896 en 1898 de verantwoordelijkheid hebben aanvaard."

Een lofrede op den Atjehkrijg, één der twee voorname oorzaken van Indië's economischen achterstand, paste zeker allerminst bij den toon die boven alle andere, het gansche begrootingsdebat door, uitklonk, den toon van gejammer over den berooiden staat van Insulinde's financiën. Nog nooit werd met zooveel klem de vraag gesteld: wat moeten wij doen om onze schoonste koloniën van den ondergang te redden? nog nooit van zoo verschillende zijden het verleenen van geldelijken steun door het moederland als een onafwijsbare plicht erkend, als het eenig afdoend geneesmiddel aanbevolen.

Les idées marchent — de heer Idenburg had het toegegeven, toen hij in Maart j.l. het door hem verdedigd denkbeeld van een aan Indië te verleenen renteloos voorschot gesteld had tegenover het van democratische zijde aanbevolen middel: het prijsgeven der onrechtvaardig aan Indië opgelegde rente. Later, betoogde de Minister, zou men daartoe kunnen komen, voorshands was een renteloos voorschot van 30 millioen, te verdeelen over vijf of zes jaar, het uiterste dat voor Indië kon worden verkregen. Zoo sprak de heer Idenburg in Maart van dit jaar, onder stilzwijgende instemming van de meerderheid der volksvertegenwoordiging. Doch zie, we zijn nauwelijks acht maanden verder en de voortschrijdende denkbeelden schijnen den mijlpaal van het renteloos voorschot al weder voorbij te zullen gaan. Van verschillende zijden werd de bewering vernomen dat, nu Nederlands plicht om Indië te hulp te komen vaststond, die hulp niet moest worden verleend in den vorm van een voorschot maar als bijdrage.

Dat door tegenstanders van den rentepost als de heeren Pijnacker Hordijk en Bos in dien geest gesproken werd kan natuurlijk geen verwondering wekken, maar een verrassing was het stellig, den heer de Savornin Lohman met de hem eigen zeggingskracht partij te hooren trekken voor het denkbeeld van een bijdrage, dat wil zeggen: „afstand van geld aan Indië, voor goed". Twee argumenten voerde deze spreker aan, voor deze zijn thans voor het eerst in het Parlement geuite meening. Het eerste kwam hierop neder dat, door voorschotten te verleenen, die terug zouden moeten worden betaald als Indië daartoe in staat geraakte, voor Indië „de prikkel van zuinigheid dien eigen huishouding noodig heeft" zou verdwijnen: waartoe overschotten te kweeken, die toch maar zouden dienen om het moederland af te betalen? Was derhalve dit argument er een tot heil van Indië, het tweede hield nauwer verband met Nederlands welbegrepen belangen. Het verleenen van voorschot, betoogde de heer Lohman met recht, veronderstelt een verhouding van schuldeischer tot schuldenaar en zal nu, als wij tegenover Indië ons gedragen als geldschieter, als crediteur, te eeniger tijd niet erkend moeten worden „dat ook Indië een rekening heeft tegenover ons" en zal het ons later niet berouwen, op die schuldverhouding zoo zeer nadruk te hebben gelegd? Op die gronden dan meende de heer Lohman, dat het geven van een

bijdrage „billijker" was dan het verleenen van een voorschot. „Verstandiger" zou zeker juister gepast hebben in den gedachtengang van den heer Lohman, die immers uitdrukkelijk verzekerde alle gevoelselementen uit zijn redeneering te willen verbannen. Maar zoo nauw moet men het met dezen spreker bij wien, van hoe nuchtere verstandsgronden hij moge uitgaan, het temperament den doorslag pleegt te geven, niet nemen. Vóór de heer Lohman het eind van zijn redevoering bereikt had, had hij al weder in herinnering gebracht, dat het de gerechtigheid is die een volk verhoogt, met andere woorden, dat wij tegenover Indië niet alleen verstandig, maar ook en vooral rechtvaardig moeten zijn. Het is daarom van geen geringe beteekenis dat de heer Lohman zoo duidelijk heeft aangetoond tot welke gevolgtrekking het voeren moet, zoo wij Indië debiteeren voor het geld door Nederland aan de indische kas toegevoegd. Tot deze immers, dat ook Indië een rekening heeft tegenover ons. Welnu, deze gevolgtrekking heeft Nederland aanvaard toen het in 1883 en 1898 Indië belastte met de opbrengst der voor Indië gesloten leeningen. Had de heer Lohman in het vuur zijner rede deze kleinigheid niet voorbij gezien, zijn eigen gezonde logica, aan welke zonder onrecht te plegen geen ontkomen is, had hem gebracht tot datgene, wat hij nu zeide met beslistheid te verwerpen — tot de theorie van de eereschuld!

Doch alle dialectiek ter zijde. Het belangrijkste moment van het debat over de indische financiën was wel dit, toen de heer Lohman erkende, dat de rekening tusschen Nederland en Indië moet worden opgemaakt en dat het saldo dier rekening door Nederland aan Indië moet worden betaald en niet geleend.

De minister had intusschen nu eenmaal voor de gedurende 1904 aan Indië te verleenen hulp den vorm van een renteloos voorschot gekozen en toonde zich niet geneigd daarin verandering te brengen. Allerminst wenschte hij toe te geven aan den aandrang door de heeren Röell en Cremer op hem uitgeoefend om den voorschotpost terug te nemen, in afwachting van de gegevens die hem in staat zouden stellen, met een vollediger en stelselmatiger plan voor den dag te komen. Niet dat de heer Idenburg wilde ontkennen dat aan de fundamenten van den post, zooals hij dien op de begrooting bracht, nogal wat haperde. Maar daar stond dit groote voordeel tegenover, dat die post althans een blijk was van

Nederlands goeden wil om Indië te hulp te komen en het terugnemen van de eenmaal gegeven belofte „zou in Indië" wantrouwen zaaien in de harten." Om echter dien post ook voor hen die daartegen bedenkingen hadden aannemelijk te maken, verklaarde de minister uitdrukkelijk dat hij het voorschot losmaakte van alle beslissing over een in de toekomst te volgen gedragslijn. De regeering was bereid, een plan van wijdere strekking dan een dat alleen de eerstvolgende 5 of 6 jaren omvatte en waarover reeds met den gouverneur-generaal in overleg werd getreden, een grooter plan, waarop ook door den heer Lohman was gszinspeeld, in overweging te nemen en daartoe „een beroep te doen op de samenwerking van in Europa aanwezige kenners van Indië, degelijke financiers en kundige economen." Mocht dan blijken dat een betere vorm te kiezen is dan de thans gekozene, dan zou geen voorliefde voor het door de regeering vooropgesteld systeem haar weerhouden, het betere te aanvaarden.

Veel van wat als principieel bezwaar tegen den voorschotpost kon worden aangemerkt, geraakte door deze zeer tegemoetkomende verklaring van den heer Idenburg, waardoor de mogelijkheid werd geopend, in het volgende jaar tot een meer dan voorloopige oplossing van het indische vraagstuk te komen, op den achtergrond. Gering waren anders die bezwaren niet. Dat bleek, behalve uit de reeds vermelde, Indië betreffende, argumentatie van den heer Lohman, uit de opmerkingen van verschillende andere sprekers en zelfs uit enkele opmerkingen van den minister. Een der grootste grieven tegen het plan der regeering bestond hierin dat van de luttele som gelds, nog geen 22 ton, voor Indië beschikbaar te stellen, bijna 6 ton zouden worden besteed voor defensie-uitgaven Waren dit nu uitgaven, zoo vroeg men niet zonder grond, die tot vermeerdering van den economischen welstand der inlandsche bevolking zouden kunnen leiden? Neen, antwoordde de Minister, maar als die defensie-uitgaven niet komen ten laste van de gewone middelen, dan kan daaruit zooveel meer worden besteed „aan maatregelen tot verbetering van den economischen welstand, *die jaarlijks noodzakelijk terugkeerende uitgaven medebrengen.*"

Met het uitspreken van de gecursiveerde woorden heeft de minister, waarschijnlijk onwillens, zijn voorschotstelsel veroordeeld. Vóór alles heeft Indië behoefte aan vermeerdering van fondsen om

jaarlijks terugkeerende uitgaven te bestrijden, uitgaven ter voldoening aan de steeds dringender eischen der indische maatschappij aan welke thans — de verdere loop der debatten bracht er telkenmale bewijzen voor — in veel gevallen niet of slechts voor een gering deel kan worden voldaan. In die behoefte is niet te voorzien door, gedurende vijf of zes jaren, eenige millioenen aan de indische financiën toe te voegen, zij is alleen te vervullen door een regeling, die een blijvende verbetering dier geldmiddelen verzekert. Hadden in Maart van dit jaar de meerderheid der volksvertegenwoordiging en de minister van Koloniën het door den heer Van Kol met zijn bekende motie aangewezen geneesmiddel niet versmaad, de begrootingswetgever had nu althans de beschikking gehad over bijna vier millioen meer voor de maatregelen waarvan de minister gewaagde en die jaarlijks noodzakelijk terugkeerende uitgaven.

Hoe jammer, dat dezelfde heer Van Kol, nu het meer dan ooit duidelijk werd, dat de denkbeelden zich bewogen in de richting, sedert de leeningwet van 1898 onvermoeid en onverdroten door hem aanbevolen als de eenig-juiste, uit ongeduld of spijt, gemeend heeft over stag te moeten gaan en bij de behandeling dezer begrooting een reddingsplan heeft voorgedragen, dat den lezers van zijn vóór een half jaar verschenen uitvoerig reisverhaal „Uit onze Koloniën" wel als een ijskoud stortbad zal hebben overvallen. Riep hij toen toch uit „als slotsom (van zijn) koloniale reis en van al de indrukken die zij bij (hem) opwekte: „Er is daar ginds wat groots en edels te verrichten,"" toonde hij toen zich doordrongen van het besef, dat Nederland in het verre oosten een taak te vervullen heeft, die, hoe zwaar ook, 's lands krachten toch niet noodzakelijk te boven behoeft te gaan, nu kwam hij met het voorstel om meer dan de helft der door hem bezochte en met liefde beschreven eilanden aan den meestbiedende te verkoopen en om uit de opbrengst daarvan de overige eilanden, buiten bezwaar van het moederland, tot welvaart en ontwikkeling te brengen. Merkwaardig was de verdeeling, die de heer Van Kol daarbij maakte: Java met Madoera, Bali en Lombok, Sumatra met Banka en Biliton zouden wij behouden, maar van de rest ons ontdoen. Later zonderde hij de inderhaast vergeten Minahassa nog uit, de landstreek die, naar hem in een door duizenden Inlanders bezochte vergadering te Tondano, onder daverende instemming van alle aanwezigen, verzekerd werd, „eeuwig-

durend wenscht verbonden te blijven met Nederland" en wilde hij ook wel een exceptie toelaten voor het in hoofdzaak door nederlandsche afstammelingen bewoonde Banda. Het is meer dan waarschijnlijk dat, als het er op aankwam, de heer Van Kol het aantal uitzonderingen nog aanmerkelijk zou willen uitbreiden en dat voor hetgeen dan overbleef maar een zoo matige prijs te bedingen zou zijn, dat zelfs practischer kooplui dan de heer Van Kol zouden inzien, dat hier geen zaken te doen zijn.

Het best is het dan misschien ook om het voorbeeld te volgen van den minister van Koloniën en ons eindoordeel over het plan van den heer Van Kol op te schorten, in afwachting van diens nadere uitwerking. Ook hierom lijkt deze taktiek niet geheel verwerpelijk, omdat de vader van het plan een voor indrukken uiterst gevoelig man is en de mogelijkheid niet is buitengesloten dat, zoo hij zich de uitvoering in alle bijzonderheden voor oogen stelt, hij het gewaande redmiddsl even haastig zal loslaten als hij het aangegrepen heeft.

Toch heeft het in 's lands vergaderzaal brengen van dit weinig doordachte plan zijn goede zijde gehad. Van alle kanten zijn stemmen opgegaan ter verzekering dat, al ware in de door den heer Van Kol aangegeven richting redding te vinden, redding tot *dien* prijs 's lands eer te na zou zijn. Welnu, die verzekering sluit de erkenning in der verplichting om op àndere wijze Indië afdoende te hulp te komen. En zoo zou het kunnen gebeuren dat, terwijl de verwerping van zijn motie den heer van Kol leidde tot het beramen dezer wanhoopsdaad, de rilling van afschuw die het denkbeeld dat wij een deel van onze bezittingen zouden moeten „verkwanselen" door onze vroede vaderen deed varen, ook bij hen het inzicht zal hebben wakker geschud dat, wil het nederlandsche volk die bezittingen ongeschonden behouden, wil het de profetie van Coen en Van Kol dat daar ginds wat groots en edels te verrichten valt, in vervulling brengen, het zal moeten beginnen met zelf groot en edel, dus rechtvaardig en onbaatzuchtig te zijn.

Tusschen de algemeene beschouwingen, die den voorschotpost tot middelpunt hadden, en de eindstemming over de begrooting lagen eenige dagen van gedachtenwisseling over de onderdeelen van het budget Er bestaan verschillende redenen om bij die gedachtenwisseling niet stil te staan. Ten eerste omdat, in verband met den benarden

toestand van Indië's geldmiddelen, geen waarlijk groote, hervormende maatregelen konden worden voorgesteld. Maar ten tweede omdat de klachten, hierover vernomen, zich toch ook weder oplosten in het alles beheerschende vraagstuk, hoe dien alles remmenden geldnood te stillen. De voorschotpost was, zooals de talentvolle verslaggever van het Algemeen Handelsblad het juist en tevens met fraaie symboliek uitdrukte, de *alpha* en de *omega* van het koloniaal debat.

De heer Idenburg, gerugsteund door den heer Harte, bleek, ook toen het op stemmen zou aankomen, niet geneigd dien post te veranderen in een bijdrage. Niet omdat tegen het verleenen van bijdragen nu reeds van regeeringswege principieele bezwaren werden geopperd, maar omdat in de voor verscheidene sprekers gewenschte wijziging een vooruitloopen zou kunnen worden gezien op de richting, voor de toekomst te kiezen. Die richting, de minister verzekerde het nogmaals uitdrukkelijk, zou worden vastgesteld, los van de beslissing bij de begrooting te nemen; zij zou worden aangegeven in een afzonderlijk wetsontwerp, door den minister na nader overleg met bevoegde personen en na nadere overweging bij de Kamer in te dienen. Na deze verzekering konden ook zij die tegen den vorm der aan Indië te verleenen hulp het ernstigst bezwaren hadden geopperd, hun oppositie laten varen. De heer Röell verklaarde zich, ter wille van den vrede, bij het voorstel der regeering te zullen nederleggen en de heer Cremer gaf zijn voornemen op, door het indienen van een amendement een beslissing over de vraag: voorschot of bijdrage? uit te lokken. Blijkbaar voelde en begreep men dat het nu minder aankwam op den vorm dan op de daad en dat ook door het toestaan van een renteloos voorschot, in de gegeven omstandigheden, een tastbaar blijk van goeden wil tegenover Indië kon worden gegeven. Ten slotte werd dan ook het ontwerp, dat dit voorschot-voorstel inhield, zonder stemming, dus met eenparig goedvinden van de aanwezige volksvertegenwoordigers, aangenomen. De eerste schuchtere en bescheiden schrede op den weg die naar rechtsherstel voor Indië leiden kan, is daarmede gedaan; haar beteekenis ligt in het feit dat zij de eerste is, die, naar men weet, de meeste moeite kost. Laat ons hopen, dat Nederland met dien stap over den hond is en het dus ook wel niet lang meer duren zal of het komt over den staart.

C. Th. v. D.

BIBLIOGRAPHIE.

Nicolaas Beets, door **Johs. Dyserinck**. Haarlem, De Erven F. Bohn. 1903.

Indien het den „belangstellenden en hartelijken vriend", dien Nicolaas Beets in Dr. Johs. Dyserinck waardeerde, te doen is geweest om eenige bouwstoffen bijeen te brengen en in het licht te geven, waarmede een toekomstig levensbeschrijver zijn voordeel zal kunnen doen, dan heeft hij zijn doel bereikt.

De vlijtige bibliograaf, wiens, later afzonderlijk en vermeerderd uitgegeven, bibliographische studie over de *Camera Obscura* den ouderen Gidslezers uit *De Gids* van December 1881 bekend is, de man die dingen weet te vinden waarnaar een ander vruchteloos zoekt, die verzamelt en bewaart wat een ander als waardeloos in de prullemand gooit, heeft ook in dit boek menig belangrijk document, menige karakteristieke anecdote, naarmate zij hem onder de hand of in de gedachte kwamen, aan de vergetelheid ontrukt.

„Noodige en overbodige opheldering" noemde Hildebrand in zijn *Na vijftig jaar* de gevraagde en ongevraagde inlichtingen en verklaringen omtrent woorden en toestanden uit de *Camera Obscura*, die hij daarin ten beste geeft. „Noodige en overbodige bijzonderheden" zou ook de ondertitel kunnen zijn van het boek van Dr Dyserinck, „met deze bedoeling, dat wat voor den een noodig mag zijn, voor menig ander overbodig zal voorkomen," zooals Hildebrand in de voorrede van zijn boek schreef Want wat Dr. Dyserinck, blijkens den brief aan Dr. L. Heldring die tot inleiding dient, zich voornam: „een beeld van Beets als mensch te schetsen, en in den mensch als één geheel den dichter en den prozaschrijver, den predikant en den hoogleeraar, den Christen en den Nederlander", heeft hij hier niet geleverd. Daarvoor zou hij de vele bijzonderheden uit boeken, gesprekken, brieven — die, wanneer men aan het zoeken en vragen gaat, zeker nog met vele andere te vermeerderen zijn — niet naast en achter elkander hebben moeten plaatsen, ongeordend, onverwerkt en onverteerd, als een *indigesta moles*, maar de levenlooze materie hebben moeten weten om te scheppen in een levend kunstwerk.

Wat aan dit geschrift een bijzondere aantrekkelijkheid geeft zijn de zeventien illustraties (portretten van Beets' ouders, van zijn zuster, tafereelen uit de *Camera* enz.) waarmede het versierd is. Jammer dat Beets' eigen portret door Albert Neuhuys, met den stroeven trek om den mond en den strengen blik, het minst aantrekkelijk is.

Het boek dat Beets-Hildebrand voor ons zal doen leven, met zijn deugden en zijn gebreken, hem ons beter zal leeren kennen dan enkel uit zijn geschriften mogelijk is, moet nog geschreven worden. Intusschen blijft Nicolaas Beets tot ons spreken uit zijn werk, en het best uit dat werk waarin, naar zijn eigen uitspraak, zijn geest is, maar waarin ook zijn hart niet ontbreekt: uit zijn *Camera*.

Octoberloover, door **Hélène Lapidoth-Swarth.** Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon.

Haar ziel moge de „teere vleugelen wond" stooten, „heel het wereldwee" moge zij „aanschouwd hebben in (haar)zelve" — die wonden en dat wee hebben Hélène Lapidoth's poëtische kracht niet alleen niet uitgeput, maar zelfs niet verzwakt. Te vergeefs tracht zij haar „ziel van 't lied te spenen", zij moet nu eenmaal zingen en elke nieuwe reeks gedichten geeft van haar heerlijke gaven een nieuw getuigenis. Want al zal men in verschillende gedichten van deze dichteres nu en dan een familietrek bespeuren, een motief vernemen dat ons van vroeger bekend lijkt, telkens ook weer weet Hélène Lapidoth Swarth door nieuwe motieven, door een nieuwen versvorm — hier door die reeks verrassend mooie Ghazelen — nieuwe kunst te genieten te geven.

REGISTER

DER IN DEZEN JAARGANG BEHANDELDE WERKEN.

